Straff i proportion till brottets allvar

Slutbetänkande av Straffnivåutredningen

Stockholm 2008

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR

SOU 2008:85

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen, 2003.
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
http://www.regeringen.se/remiss

Textbearbetning och layout har utförts av Regeringskansliet, FA/kommittéservice

Tryckt av Edita Sverige AB
Stockholm 2008

ISBN 978-91-38-23064-0
ISSN 0375-250X

Till chefen för Justitiedepartementet

Regeringen beslutade den 29 mars 2007 att tillkalla en särskild utredare med uppdrag att överväga och föreslå förändringar i strafflagstiftningen i syfte att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott samt att överväga förändringar som ger en större spännvidd vid straffmätningen för brott i allmänhet när det har funnits försvårande och förmildrande omständigheter. I uppdraget ingick även att överväga hur påföljdsfrågor och frågor om särskild rättsverkan av brott kan ges ökad uppmärksamhet i brottmålsprocessen i syfte att bidra till en ökad förutsebarhet och större enhetlighet i rättstillämpningen (dir. 2007:48).

Som särskild utredare anställdes från och med den 16 april 2007 rätts- och expeditionschefen, numera riksåklagaren, Anders Perklev. Genom beslut den 3 mars 2008 övergick Anders Perklevs anställning i ett förordnande som särskild utredare, med verkan från och med den 1 april 2008.

Som experter att biträda utredningen förordnades från och med den 15 maj 2007 generaldirektören Jan Andersson, professorn Petter Asp, professorn Peter Fitger, rättssakkunnige Petter Franke, advokaten Ghita Hadding-Wiberg, chefsrådmannen Mari Heidenborg, överåklagaren Lisbeth Johansson, chefsjuristen Elisabeth Lager och hovrättslagmannen Staffan Levén. Genom beslut den 5 december 2007 entledigades Petter Franke, med verkan från och med den 12 december 2007, och i hans ställe förordnades rättssakkunnige Göran Nilsson, med verkan från och med den 11 december 2007.

Som sekreterare anställdes från och med den 1 juni 2007 hovrättsassessorn Linda Palmenäs.

Utredningen har antagit namnet Straffnivåutredningen.

Enligt utredningens ursprungliga direktiv skulle uppdraget redovisas senast den 30 april 2008. Genom tilläggsdirektiv som beslutades den 4 oktober 2007 (dir. 2007:137) fick utredningen i uppdrag att med förtur i ett delbetänkande se över straffskalan för mord, i syfte

att skapa utrymme för en mer nyanserad straffmätning och därigenom också en höjd straffnivå för detta brott. Samtidigt förlängdes tiden för redovisning av utredningens uppdrag i övrigt till den 31 juli 2008.

Den 5 december 2007 överlämnade utredningen delbetänkandet *Straffskalan för mord* (SOU 2007:90).

Genom tilläggsdirektiv som beslutades den 12 juni 2008 (dir. 2008:78) förlängdes tiden för slutredovisning av uppdraget till den 30 september 2008.

Utredningen överlämnar härmed slutbetänkandet *Straff i proportion till brottets allvar* (SOU 2008:85). Experterna har i allt väsentligt ställt sig bakom utredningens överväganden och förslag. Betänkandet har därför formulerats i vi-form. Experterna Petter Asp och Ghita Hadding-Wiberg har avgett ett särskilt yttrande.

Utredningens uppdrag är med detta slutfört.

Stockholm i september 2008

Anders Perklev

/Linda Palmenäs

Innehåll

Förkortningar **13**

Sammanfattning **15**

Författningsförslag **25**

1 Förslag till ändring i rättegångsbalken 25

2 Förslag till ändring i brottsbalken 30

1 Uppdraget och dess genomförande **35**

1.1 Uppdraget 35
1.1.1 Utredningens ursprungliga direktiv 35
1.1.2 Utredningens tilläggsdirektiv 36

1.2 Uppdragets genomförande 36
1.2.1 Utredningsarbetet 36
1.2.2 Delbetänkandet Straffskalan för mord 37
1.2.3 Slutbetänkandet 38

1.3 Avgränsningar m.m. 38
1.3.1 Allmänt om inriktningen på vårt arbete 38
1.3.2 Begreppet allvarliga våldsbrott 39
1.3.3 Övriga avgränsningsfrågor 44

2 Nuvarande ordning 47

2.1 Inledning 47

2.2 Straffsystemet i historiskt perspektiv 47
2.2.1 Kort historisk tillbakablick 47
2.2.2 Nuvarande straffsystem 52

2.3 Straffskalorna för allvarliga våldsbrott 52

2.4 Straffmätning och påföljdsval m.m. 53
2.4.1 Allmänt om straffmätning 53
2.4.2 Påföljdsval 73
2.4.3 Flerfaldig brottslighet 81
2.4.4 Återfall i brott 84

2.5 Särskild rättsverkan av brott 89
2.5.1 Inledning 89
2.5.2 Förverkande 90
2.5.3 Företagsbot 91
2.5.4 Utvisning på grund av brott 92
2.5.5 Skiljande av riksdagsledamöter och andra uppdragstagare från uppdraget 92
2.5.6 Kostnader för blodprovstagning och blodundersökning 93
2.5.7 Avgift enligt lagen (1994:419) om brottsofferfond 94

2.6 Verkställighet av fängelsestraff 94
2.6.1 Inledning 94
2.6.2 Verkställighet i anstalt 94
2.6.3 Verkställighet genom intensivövervakning med elektronisk kontroll 97
2.6.4 Villkorlig frigivning 99

2.7 Rättegången i brottmål 101
2.7.1 Inledning 101
2.7.2 Allmänt åtal 101
2.7.3 Enskilt åtal 111
2.7.4 Domens innehåll 111
2.7.5 Påföljd och särskild rättsverkan i högre rätt 112

3 Tidigare överväganden 115

3.1 Inledning..... 115

3.2 Överväganden om straffskalor och straffmätning 115
3.2.1 Brottsförebyggande rådets arbetsgrupp rörande kriminalpolitik 115
3.2.2 Fängelsestraffkommittén 116
3.2.3 Departementspromemorian (Ds Ju 1986:1) Grov misshandel och grov stöld 121
3.2.4 Våldskommissionen..... 124
3.2.5 Straffsystemkommittén..... 126
3.2.6 Kvinnovåldskommissionen 130
3.2.7 1998 års Sexualbrottskommitté 132
3.2.8 Kommittén om straffansvar för organiserad brottslighet, m.m. 135
3.2.9 Kommittén mot barnmisshandel..... 137
3.2.10 Kommittén om hot och våld mot förtroendevalda .. 138
3.2.11 Departementspromemorian (Ds 2007:31) Skärpt straff för vållande till annans död 139

3.3 Överväganden om processuella frågor 140
3.3.1 Beredningen för rättsväsendets utveckling (BRU) .. 140
3.3.2 Riksåklagarens arbetsgrupp om effektivare hantering av stora och komplicerade brottmål 143

4 Brottsutvecklingen och brottslighetens karaktär..... 145

4.1 Inledning..... 145

4.2 Underlag och felkällor..... 145

4.3 Brottsutvecklingen generellt 148
4.3.1 Kriminalstatistiken 148
4.3.2 Nationella trygghetsundersökningen (NTU) 156
4.3.3 Undersökningen av levnadsförhållanden (ULF)..... 156
4.3.4 Skolundersökningar..... 158
4.3.5 Sjukvårdsdata 159
4.3.6 Dödsorsaksstatistiken och specialstudier om dödligt våld 160
4.3.7 Sammanfattande analys 161

4.4 Våldsbrottslighetens karaktär ... 163
4.4.1 Våld på allmän plats ... 163
4.4.2 Våld mellan närstående ... 164
4.4.3 Våld i arbetslivet ... 166
4.4.4 Våld mot barn ... 167
4.4.5 Ungdomsvåldet ... 169
4.4.6 Hatbrottslighet ... 170
4.4.7 Sammanfattande analys ... 171

5 Nuvarande straffnivåer ... 173

5.1 Inledning ... 173

5.2 Utvecklingen av straffmätningspraxis ... 173
5.2.1 Grov misshandel ... 174
5.2.2 Grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning ... 178
5.2.3 Olaga hot, grovt brott ... 180
5.2.4 Rån och grovt rån ... 181
5.2.5 Utpressning ... 184

5.3 Åklagarmyndighetens påföljdsinventering ... 185

5.4 Påföljder enligt kriminalstatistiken ... 186
5.4.1 Misshandel och grov misshandel ... 187
5.4.2 Grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning ... 187
5.4.3 Olaga hot ... 188
5.4.4 Rån och grovt rån ... 188
5.4.5 Utpressning ... 189

5.5 Sammanfattande analys ... 189

6 Straffmätning i några andra europeiska länder ... 193

6.1 Inledning ... 193

6.2 Strafflagstiftningen i de nordiska länderna ... 194
6.2.1 Finland ... 194
6.2.2 Danmark ... 202
6.2.3 Norge ... 210

6.3 Strafflagstiftningen i några andra europeiska länder 221
6.3.1 Storbritannien 221
6.3.2 Tyskland 228
6.3.3 Frankrike 231

6.4 Sammanställning av svar på förfrågningar om straffnivån för allvarliga våldsbrott 235
6.4.1 Exempel 1 235
6.4.2 Exempel 2 236
6.4.3 Exempel 3 238

6.5 Sammanfattande jämförelse 239
6.5.1 De nordiska länderna 239
6.5.2 Länderna utanför Norden 241

7 Allmänna utgångspunkter 243

7.1 Inledning 243

7.2 Straffteoretiska utgångspunkter 243

7.3 Skälen för en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott 246

7.4 Övriga utgångspunkter 258

7.5 Sammanfattande bedömning 263

8 Överväganden och förslag 267

8.1 Inledning 267

8.2 En höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott 267
8.2.1 Hur bör en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott åstadkommas? 267
8.2.2 Vilka brottstyper bör en reform inriktas på? 273

8.3 Straffvärdet vid allvarliga våldsbrott 276
8.3.1 Bedömningen av straffvärdet enligt 29 kap. 1 § BrB 276
8.3.2 Försvårande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet 282
8.3.3 Förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet 286

8.4 Straffskalorna för allvarliga våldsbrott 287
8.4.1 Grov misshandel 287
8.4.2 Utpressning 294
8.4.3 Övriga straffskalor 295

8.5 Återfall i brott 297
8.5.1 Inledning 297
8.5.2 Den nuvarande regleringen om återfall i 29 kap. 4 § BrB bör ses över 301
8.5.3 Betydelsen av tidigare brottslighet vid straffmätningen 304
8.5.4 Utformningen av en ny reglering 311

8.6 Flerfaldig brottslighet 316

8.7 Effekten av våra förslag till ändringar i brottsbalken 321

8.8 Processrättsliga frågor 322
8.8.1 Utgångspunkter 322
8.8.2 Åklagaren och påföljdsfrågan 326
8.8.3 Rättens bundenhet till åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan 331
8.8.4 Ett förslag till påföljd 339
8.8.5 När ska åklagaren lämna förslaget till påföljd? 342
8.8.6 Ändring av förslaget till påföljd 348
8.8.7 Påföljdsfrågan i högre rätt 348
8.8.8 Särskilt om mål som avgörs efter en huvudförhandling där den tilltalade inte har varit närvarande 349
8.8.9 Särskilt om mål som avgörs utan huvudförhandling 350
8.8.10 Målsäganden och påföljdsfrågan 351
8.8.11 Särskild rättsverkan av brott 353
8.8.12 Domens innehåll 355
8.8.13 Den vidare utvecklingen när det gäller påföljdsfrågans hantering i brottmålsprocessen 356

9 Kostnads- och konsekvensanalys ... 359

9.1 Inledning ... 359

9.2 Ekonomiska konsekvenser ... 359
9.2.1 Konsekvenser för staten ... 359
9.2.2 Konsekvenser för företag eller andra enskilda ... 368

9.3 Andra konsekvenser som anges i kommittéförordningen ... 369

9.4 Konsekvenser för påföljdssystemet i övrigt m.m. ... 370

10 Ikraftträdande och övergångsbestämmelser ... 377

10.1 Ikraftträdande ... 377

10.2 Övergångsbestämmelser ... 377
10.2.1 Ändringarna i rättegångsbalken ... 377
10.2.2 Ändringarna i brottsbalken ... 378

11 Författningskommentar ... 381

11.1 Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken ... 381

11.2 Förslaget till lag om ändring i brottsbalken ... 387

Särskilda yttranden ... 399

Bilagor

1 Kommittédirektiv 2007:48 ... 405

2 Kommittédirektiv 2007:137 ... 411

3 Allvarliga våldsbrott ... 415

4 Rättsfall ... 421

5 Sammanfattning av Åklagarmyndighetens påföljdsinventering ... 471

6 Utlåtande av Martin Borgeke och Magnus Ulväng ... 505

7 Förfrågan om utländsk rätt ... 577

Förkortningar

a.	anförd, anförda
a.a.	anfört arbete
BrB	brottsbalken
BrP	lag (1964:163) om införande av brottsbalken (promulgationslagen)
Brå	Brottsförebyggande rådet
bet.	betänkande
dir.	direktiv
Ds	promemoria i departementsserien
HD	Högsta domstolen
HovR	hovrätten
IövL	lagen (1994:451) om intensivövervakning med elektronisk kontroll
JuU	Justitieutskottet
kap.	kapitel
KvaL	lagen (1974:203) om kriminalvård i anstalt
KvaF	förordningen (1974:248) om kriminalvård i anstalt
KVFS	Kriminalvårdens författningssamling
LRPU	lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning
LUL	lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare

LVM	lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall
LVU	lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avdelning I
NJA II	Nytt juridiskt arkiv, avdelning II
NTU	Nationella trygghetsundersökningen
Ot.prp.	Odelstingsproposisjon (Norge)
prop.	proposition
RB	rättegångsbalken
RF	regeringsformen
RH	Rättsfall från hovrätterna
RP	Regeringens proposition (Finland)
rskr.	riksdagens skrivelse
SCB	Statistiska centralbyrån
SFS	Svensk författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar
TR	tingsrätten
ULF	Undersökningarna av levnadsförhållanden

Sammanfattning

Förslagen i korthet

Våra förslag i detta betänkande innebär i korthet följande:

- Straffen för allvarliga våldsbrott skärps genom att det vid straffmätningen särskilt ska beaktas om ett brott har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person
- Straffskalorna för grov misshandel och för utpressning, grovt brott, ändras
- När straffet mäts ut ska rätten ta större hänsyn till om det finns försvårande eller förmildrande omständigheter
- Återfall i brott ska leda till strängare straff på ett mer konsekvent sätt än tidigare
- I rättegången ska åklagaren alltid lägga fram ett fullständigt förslag till påföljd för brottet

Uppdraget

Straffnivåutredningens huvudsakliga uppgift har varit att föreslå ändringar i lagstiftningen som syftar till att åstadkomma en skärpt syn på allvarliga våldsbrott. Utredningen har också haft i uppdrag att överväga förändringar som ger en större spännvidd vid straffmätningen för brott i allmänhet, så att olika försvårande och förmildrande omständigheter beaktas i större utsträckning än vad som är fallet i dag. I denna del av uppdraget har ingått att överväga betydelsen av flerfaldig brottslighet (att gärningsmannen har gjort sig skyldig till flera brott) och återfall i brott (att gärningsmannen tidigare har dömts för brott). Slutligen har utredningen haft i uppdrag att överväga hur frågor om påföljd för brott och särskild rättsverkan av

brott, som t.ex. utvisning och förverkande av egendom som har använts vid brott, kan ges större uppmärksamhet i brottmålsprocessen, för att på så sätt öka förutsebarheten och enhetligheten i rättstillämpningen. I det sammanhanget har vi haft att pröva om åklagarens roll kan förändras, t.ex. genom att åklagaren åläggs att framställa preciserade yrkanden om påföljd och särskild rättsverkan.

Sedan utredningen genom tilläggsdirektiv fått i uppdrag att med förtur se över straffskalan för mord, överlämnades i december 2007 delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90), där vi bl.a. föreslog att straffskalan för mord, som i dag är fängelse i tio år eller på livstid, ska utvidgas till att omfatta fängelse i lägst tio och högst 18 år eller på livstid.

I detta slutbetänkande behandlar vi övriga frågor som omfattas av vårt uppdrag.

Skälen för en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott

Enligt direktiven ska vi vid våra överväganden utgå från de principer på vilka vårt nuvarande straffsystem vilar, bl.a. proportionalitets- och ekvivalensprinciperna. Dessa kan beskrivas så att straffet ska stå i proportion till brottets allvar, så att svårare brott bestraffas strängare än mindre allvarliga brott och att lika allvarliga brott bestraffas lika strängt. Straffet ska alltså spegla hur allvarligt samhället ser på den brottsliga gärningen.

Vi har övervägt behovet av att skärpa straffen för allvarliga våldsbrott från dessa utgångspunkter. Det innebär att vi har jämfört straffen för allvarliga våldsbrott med straffen för andra brott. Vi har däremot inte i första hand tagit hänsyn till hur skärpta straff för våldsbrott skulle kunna påverka förekomsten av sådan brottslighet. Det är erfarenhetsmässigt mycket svårt att åstadkomma några mätbara sådana resultat enbart genom att ändra straffnivån för en viss typ av brott. Syftet med vårt arbete har alltså primärt varit att se till att den som gör sig skyldig till ett våldsbrott döms till ett straff som står i proportion till hur allvarligt samhället ser på brottet.

Vi har från dessa utgångspunkter funnit att de allvarliga våldsbrotten är undervärderade i förhållande till andra brott när det gäller straffnivån. Detta gäller generellt men är särskilt uttalat i fråga om grov misshandel. Främst två förändringar i samhället talar enligt vår mening för att allvarliga våldsbrott bör bedömas strängare än vad som är fallet i dag, nämligen

- att acceptansen för våld i samhället successivt har minskat
- att en ökad välfärd har lett till att våldsbrott utgör ett relativt sett större hot mot den enskildes trygghet, sett i förhållande till annan brottslighet.

Ytterligare skäl som kan anföras för en strängare syn på allvarliga våldsbrott är att sådana brott kan medföra mycket allvarliga psykiska konsekvenser för brottsoffret samt att våldsbrottsligheten också framkallar rädsla och osäkerhet hos en vidare krets personer, vilket inskränker friheten att röra sig fritt i samhället. Rädslan för att drabbas av allvarliga våldsbrott kan dessutom utnyttjas av kriminella grupper för att befästa sin ställning och för att begå utpressningsbrott.

Sammantaget innebär detta att allvarliga våldsbrott bör betraktas som mer förkastliga nu än tidigare och att det därför finns anledning att höja straffen för sådan brottslighet.

Vi har däremot inte funnit underlag för att kunna dra slutsatsen att det begås fler allvarliga våldsbrott i dag än tidigare. Antalet anmälda våldsbrott har visserligen ökat kraftigt under en rad av år, vilket skulle kunna vara en indikation på att våldsbrottsligheten har ökat. Andra sätt att mäta brottsutvecklingen, som t.ex. statistiska undersökningar av utsattheten för brott, ger dock inte något stöd för att det faktiskt begås fler våldsbrott. Det kan därför antas att det ökade antalet anmälda våldsbrott i vart fall delvis beror på en ökad benägenhet att anmäla sådan brottslighet till polisen. Att anmälningsbenägenheten har ökat kan i sin tur förklaras med att våldsbrottsligheten har kommit att uppmärksammas mer under senare år och att acceptansen för våld har minskat i samhället.

Vi har även studerat straffnivåerna för allvarliga våldbrott i några jämförbara länder. Vår slutsats är att dessa i praktiken inte skiljer sig på ett så avgörande sätt från de straffnivåer som vi har i Sverige att detta i sig är ett skäl för straffskärpning. Vid denna bedömning har vi även tagit hänsyn till att reglerna för villkorlig frigivning i många länder är mer generösa än vad de är i Sverige.

En större spännvidd vid straffmätningen

Straffskalorna för våldsbrott är i allmänhet vida och ger utrymme för att döma ut straff som är förhållandevis stränga. De påföljder som döms ut för allvarliga våldsbrott, liksom för flera andra brotts-

typer, ligger dock i stor utsträckning mycket nära minimum i straffskalan.

Enligt vår bedömning kan det, oberoende av vilken straffnivå som är den riktiga, innebära nackdelar om straffet regelmässigt ligger nära straffskalans minimum. Detta kan tolkas som att domstolen har sett milt på gärningen, trots att brottet i själva verket har bedömts som ett normalfall. Dessutom blir det med en sådan tillämpning svårt att göra skillnad mellan normalfallen och de fall där det har förelegat någon förmildrande omständighet, vilket leder till att det för ett väsentligt allvarligare brott kan dömas ut en påföljd som är bara marginellt strängare än den som döms ut för ett mindre allvarligt brott.

Vår utgångspunkt har varit att försvårande och förmildrande omständigheter ska beaktas mer vid straffmätningen, vilket bör leda till att de straff som döms ut sprids ut bättre över den tillämpliga straffskalan. Detta gäller inte bara för allvarliga våldsbrott, utan generellt för samtliga brottstyper. Det förhållandet att det begås betydligt fler mindre allvarliga brott än brott som är mer allvarliga innebär dock att den nedre delen av straffskalan alltid kommer att utnyttjas i större utsträckning än den övre.

I samband med att vi har övervägt förändringar som syftar till att öka spännvidden vid straffmätningen har vi även övervägt betydelsen av återfall i brott. Vi har därvid funnit att det bör finnas möjlighet att i vissa situationer döma ut ett strängare straff för den som tidigare har gjort sig skyldig till brott. De skäl som enligt vår bedömning talar för en sådan ordning är bl.a. dels att skärpta straff vid återfall i brott förekommer i de flesta rättsordningar och uppfattas som rättvist, dels att det finns ett behov av att kunna visa att samhällets tolerans för det brottsliga beteendet minskar allteftersom detta upprepas.

Våra förslag till ändringar i brottsbalken

Mot bakgrund av vad vi nu har anfört föreslår vi ett antal ändringar i brottsbalken.

Straffvärdet för allvarliga våldsbrott

I 29 kap. 1 § BrB föreskrivs att straff ska bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde. Vid bedömningen av straffvärdet ska särskilt beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen har inneburit, vad den tilltalade har insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon har haft.

Med straffvärde avses brottets svårhet i förhållande till andra brott, eller med andra ord hur allvarligt brottet är. De skäl som vi har funnit för en skärpt syn på allvarliga våldsbrott kan sammanfattas så att den skada, kränkning eller fara som ett allvarligt våldsbrott innebär bör värderas högre än vad som är fallet i dag. Vi föreslår att detta kommer till uttryck genom att det i ett tillägg till 29 kap. 1 § BrB föreskrivs att det vid bedömningen av straffvärdet särskilt ska beaktas om gärningen har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person. Ändringen syftar till att höja straffnivån för allvarliga våldsbrott generellt, men tar särskilt sikte på de brottstyper där straffet i dag ofta bestäms nära straffskalans minimum.

Försvårande och förmildrande omständigheter

I 29 kap. 2 och 3 §§ BrB räknas ett antal omständigheter upp, som särskilt ska beaktas som försvårande respektive förmildrande vid bedömningen av brottets straffvärde. Enligt vad vi har erfarit tillämpas dessa bestämmelser i mycket begränsad omfattning. Ett skäl till detta kan vara att flera av de försvårande och förmildrande omständigheterna är försedda med förstärkningsord, som måste vara uppfyllda för att de ska kunna tillämpas. Vi föreslår att de flesta av förstärkningsorden tas bort eller förändras, så att bestämmelserna blir tillämpliga i större utsträckning och därmed kan få ett ökat genomslag vid straffmätningen.

Brott som har utövats systematiskt eller i organiserad form eller föregåtts av särskild planering

I 29 kap. 2 § 6 BrB anges att det såsom en försvårande omständighet vid bedömningen av straffvärdet särskilt ska beaktas att brottet har utgjort ett led i en brottslig verksamhet som har varit

särskilt noggrant planlagd eller bedrivits i stor omfattning och i vilken den tilltalade har spelat en betydande roll.

Vi har funnit att denna bestämmelse är väl snävt formulerad och föreslår därför att den utvidgas, så att systematisk och organiserad brottslighet samt brottslighet som har föregåtts av särskild planering generellt sett åsätts ett högre straffvärde än enstaka, helt oplanerade brott. Förslaget innebär att det såsom en försvårande omständighet särskilt ska beaktas om brottet har utgjort ett led i en brottslighet som har utövats systematiskt eller i organiserad form, eller om brottet har föregåtts av särskild planering.

Straffskalan för grov misshandel

Enligt vår bedömning är grov misshandel det brott för vilket det framstår som mest angeläget att höja straffnivån. Straffskalan för detta brott är mycket vid, fängelse i lägst ett och högst tio år. De straff som döms ut för grov misshandel ligger emellertid till övervägande del i den allra nedersta delen av straffskalan, upp till fängelse i två år.

Enligt vår bedömning kan en större spännvidd vid straffmätningen för grov misshandel åstadkommas om straffskalan delas upp i två, så att det, på motsvarande sätt som när det gäller t.ex. rån och våldtäkt, föreskrivs en särskild straffskala för de allvarligaste fallen av misshandel.

Vi föreslår därför att straffskalan för grov misshandel begränsas till fängelse i lägst ett och högst sex år, samtidigt som det införs en ny straffskala, fängelse i lägst fyra och högst tio år, för brott som är att anse som synnerligen grova. Vid bedömningen av huruvida ett misshandelsbrott är att anse som synnerligen grovt ska särskilt beaktas om gärningen har orsakat synnerligen stort lidande eller bestående svåra kroppsskador, eller om gärningsmannen annars har visat synnerligen stor hänsynslöshet.

Straffskalan för utpressning

Straffet för utpressning är fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, böter. Är brottet grovt döms till fängelse i lägst sex månader och högst sex år.

Under senare tid har uppmärksammats att utpressning är ett brott som ofta begås inom ramen för organiserad brottslighet. Inte sällan förekommer hot om mycket allvarligt våld i samband med sådana utpressningsbrott.

I och med att minimistraffet för utpressning, grovt brott, är så lågt som fängelse i sex månader kan det i vissa fall vara svårt att döma ut straff som speglar utpressningsbrottets allvar. Vi föreslår därför att minimistraffet höjs till fängelse i ett år. Därigenom kommer straffskalan att överensstämma med den som gäller för rån. För att markera vilka typer av utpressningsbrott som ska bedömas som grova föreslår vi att det i bestämmelsen anges att det vid bedömningen av om brottet är att anse som grovt särskilt ska beaktas om gärningen har innefattat våld eller hot av mycket allvarligt slag eller om gärningsmannen annars har visat särskild hänsynslöshet.

Återfall i brott

Det förhållandet att den tilltalade tidigare har dömts för brott kan enligt nuvarande lagstiftning få betydelse i tre hänseenden. För det första kan återfallet leda till att den tilltalade döms till en mer ingripande påföljd. Om den tilltalade tidigare har dömts till fängelse, och har begått det nya brottet under prövotid efter villkorlig frigivning från fängelsestraffet, innebär återfallet som regel att den villkorligt medgivna friheten ska förklaras förverkad. Slutligen kan rätten, om inte återfallet kan beaktas tillräckligt genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet, enligt 29 kap. 4 § BrB döma ut ett strängare bötes- eller fängelsestraff än vad som annars hade blivit aktuellt.

Vi har funnit att regleringen i 29 kap. 4 § BrB bör förtydligas, så att den ger tydligare vägledning om i vilka situationer straffet ska skärpas på grund av återfall. Vidare har vi gjort bedömningen att förutsättningarna för återfallsskärpning bör utvidgas, så att möjligheten att döma ut strängare straff vid återfall i brott blir oberoende av om villkorligt medgiven frihet förklaras förverkad.

Vi föreslår en ordning som innebär att återfall i brott ska leda till strängare straff i följande två situationer

- om den tilltalade tidigare vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brottslighet
- om brottet utgör återfall i särskilt allvarlig brottslighet och den tidigare och den nya brottsligheten är likartade

Utgångspunkten är att straffet alltid ska bli strängare i dessa båda situationer, även om villkorligt medgiven frihet från ett tidigare fängelsestraff förklaras förverkad. Rätten ska dock ta hänsyn till den tid som har förflutit mellan brotten, så att återfallet beaktas i större utsträckning om det har ägt rum kort tid efter det senaste brottet. Om straffskärpning sker ska rätten även se till att det utdömda straffet tillsammans med förverkande av villkorligt medgiven frihet sammantaget inte leder till en oskäligt sträng reaktion.

Åklagarens roll i brottmålsprocessen

För att de ovan beskrivna förslagen till ändringar i brottsbalken ska få genomslag krävs att de försvårande och förmildrande omständigheter som har förelegat vid brottet också förs in och synliggörs i processen. Mot denna bakgrund har vi övervägt om åklagarens roll kan förändras i något hänseende.

I enlighet med vad som anges i våra direktiv har vi övervägt om åklagaren bör åläggas en skyldighet att framställa ett preciserat yrkande om påföljd, som rätten inte får gå utöver. Vi har visserligen kunnat se påtagliga fördelar med en sådan ordning, inte minst när det gäller förutsebarheten för den tilltalade. Ett bindande påföljdsyrkande är emellertid svårt att förena med målsägandens rätt att framställa ett eget påföljdsyrkande i rättegången och kan också leda till komplikationer vid påföljdsfrågans hantering i högre rätt. Vi föreslår därför i stället att åklagaren i brottmål ska åläggas att lämna ett förslag till påföljd, som inte ska vara bindande för rätten i någon riktning.

Förslaget till påföljd ska som huvudregel anges redan i den stämningsansökan som åklagaren ger in till tingsrätten. Om det finns särskilda skäl ska åklagaren dock ha möjlighet att avvakta med förslaget till senare under rättegången. Sådana skäl kan t.ex. vara att det krävs utredning om den tilltalades personliga omständigheter. Det slutgiltiga påföljdsförslaget ska dock alltid ha lämnats före det att parterna slutför sin talan i målet.

En skyldighet för åklagaren att lämna ett förslag till påföljd kan antas leda till att påföljdsfrågan uppmärksammas bättre i brottmålsprocessen samt att straffmätning och påföljdsval sker på ett sätt som är mer tydligt, begripligt och förutsebart både för dem som är parter i rättegången och för allmänheten. Vi föreslår att påföljdsförslaget ska anges i domen så att det kan utgöra en naturlig utgångspunkt för domstolens resonemang i frågor om straffmätning och påföljdsval, vilket i sin tur skapar förutsättningar för tydligare och mer utförliga domskäl i påföljdsdelen.

Vi föreslår att rätten inte ska kunna besluta om särskild rättsverkan av brott, som t.ex. utvisning eller förverkande av egendom som har använts vid brott, utan att det har framställts ett preciserat yrkande om detta. Rätten ska inte heller ha möjlighet att gå utöver de yrkanden om särskild rättsverkan som har framställts i målet. Åklagaren ska i stämningsansökan ange de yrkanden om särskild rättsverkan av brott som han eller hon vill få prövade i målet. Det ska dock finnas möjlighet för åklagaren att ändra yrkandena eller framställa nya yrkanden senare under rättegången.

Effekten av våra förslag

Våra förslag i detta slutbetänkande bör läsas tillsammans med de förslag som vi har lämnat i delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90). Hur stor den sammantagna effekten av förslagen blir är svårt att förutsäga, då den ytterst beror på hur domstolarna tillämpar lagstiftningen.

Som ett riktmärke har vi angett att förslagen bör leda till att genomsnittsstraffet för grov misshandel, som är det brott för vilket behovet av en höjd straffnivå gör sig särskilt starkt gällande, höjs med omkring en tredjedel. Detta riktmärke ska dock inte gälla generellt, utan det får göras en individuell bedömning i varje enskilt fall. I och med att vi eftersträvar en större spännvidd vid straffmätningen bör skärpningen fördela sig så att den blir större för de allra allvarligaste brotten än för de jämförelsevis mindre allvarliga.

Det förhållandet att återfall som regel ska beaktas vid straffmätningen även när villkorligt medgiven frihet förklaras förverkad kan antas leda till att straffen i många fall blir längre för dem som vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brottslighet eller som återfaller i särskilt allvarlig brottslighet av likartad karaktär.

Ekonomiska konsekvenser av förslagen

Om de förslag som vi lämnar genomförs kommer de att medföra ökade kostnader för staten.

Förslagen till skärpta straff för allvarliga våldsbrott och förändringarna i regleringen om återfall i brott syftar till att det i vissa fall ska dömas ut längre fängelsestraff än i dag. Längre fängelsestraff leder till ökade kostnader för Kriminalvården. Vi har, utifrån nuvarande förhållanden, beräknat kostnadsökningen till knappt 500 miljoner kr per år.

En skyldighet för åklagaren att ange ett förslag till påföljd för de brott som omfattas av åtalet kan antas leda till ökade kostnader för Åklagarmyndigheten. Dessa kostnader kan beräknas till i genomsnitt fem miljoner kr per år, där kostnaden kan förväntas bli högre inledningsvis för att därefter sjunka något.

De föreslagna förändringarna kan inte genomföras utan betydande ekonomiska tillskott till framför allt Kriminalvården. Enligt vår bedömning bör dessa tillskott finansieras inom ramen för de resurser som kan förväntas behöva tillföras rättsväsendet såsom en följd av aviserade satsningar på kriminalpolitikens område.

Ikraftträdande

Vi bedömer att de nya bestämmelserna kan träda i kraft tidigast den 1 juli 2010. Vi föreslår därför detta datum för ikraftträdande.

Författningsförslag

1 Förslag till ändring i rättegångsbalken

Härigenom föreskrivs att 30 kap. 3 och 5 §§, 45 kap. 4 och 5 §§, 46 kap. 10 § samt 47 kap. 2 § rättegångsbalken ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	30 kap.
	3 §
Dom må ej avse annan gärning än den, för vilken talan om ansvar i behörig ordning *förts* eller fråga om ansvar eljest enligt lag *må* av rätten *upptagas. Ej vare* rätten bunden av yrkande beträffande brottets rättsliga beteckning eller tillämpligt lagrum.	*En dom får inte* avse annan gärning än den, för vilken talan om ansvar *har förts* i behörig ordning eller fråga om ansvar *annars* enligt lag *får tas upp* av rätten. Rätten *är inte* bunden av yrkande beträffande brottets rättsliga beteckning eller tillämpligt lagrum. *Ett beslut om särskild rättsverkan av brott får inte meddelas utan yrkande. Rätten får i fråga om sådan rättsverkan inte heller gå utöver vad som har yrkats.* *Utan hinder av vad som föreskrivs i andra stycket får rätten ålägga den som döms för brott att betala sådan avgift som avses i 1 § lagen (1994:419) om brottsofferfond.*

5 §[1]

En dom *skall* avfattas skriftligen och i skilda avdelningar ange	En dom *ska* avfattas skriftligen och i skilda avdelningar ange

1. domstolen samt tid och ställe för domens meddelande,
2. parterna samt deras ombud eller biträden och den tilltalades försvarare,
3. domslutet,

4. parternas yrkanden och de omständigheter som dessa grundats på, och	4. parternas yrkanden och de omständigheter som dessa grundats på *samt åklagarens förslag till påföljd för brottet,* och

5. domskälen med uppgift om vad som är bevisat i målet.

En högre rätts dom *skall* i den utsträckning det behövs innehålla en redogörelse för lägre rätts dom.	En högre rätts dom *ska* i den utsträckning det behövs innehålla en redogörelse för lägre rätts dom.
Om en part har rätt att överklaga, *skall* det i domen anges vad han i så fall *skall* iaktta.	Om en part har rätt att överklaga, *ska* det i domen anges vad han *eller hon* i så fall *ska* iaktta.

45 kap.

4 §[2]

I stämningsansökan *skall* åklagaren uppge:	I stämningsansökan *ska* åklagaren uppge:

1. den tilltalade,
2. målsäganden, om någon sådan finns,
3. den brottsliga gärningen med uppgift om tid och plats för dess förövande och de övriga omständigheter, som behövs för dess kännetecknande, samt de bestämmelser, som är tillämpliga,

	4. sitt förslag till påföljd för brottet,
	5. de yrkanden om särskild rättsverkan av brott som åklagaren vill framställa,
4. de bevis som åberopas och vad som *skall* styrkas med varje bevis, samt	*6.* de bevis som åberopas och vad som *ska* styrkas med varje bevis, samt
5. de omständigheter som gör domstolen behörig, om inte be-	*7.* de omständigheter som gör domstolen behörig, om inte be-

[1] Senaste lydelse SFS 1994:1034.
[2] I dess lydelse enligt SFS 2005:683, som träder i kraft den 1 november 2008, se SFS 2007:636.

höriheten framgår på annat sätt.	höriheten framgår på annat sätt.
	Om det finns särskilda skäl får åklagaren i ansökan, i stället för att lämna sitt förslag till påföljd för brottet enligt första stycket 4, ange att förslaget kommer att lämnas senare under rättegången.
Vill åklagaren i samband att åtalet väcks även väcka talan om enskilt anspråk enligt 22 kap. 2 §, *skall* i ansökan lämnas uppgift om anspråket och de omständigheter som det grundas på samt de bevis som åberopas och vad som *skall* styrkas med varje bevis.	Vill åklagaren i samband att åtalet väcks även väcka talan om enskilt anspråk enligt 22 kap. 2 §, *ska* i ansökan lämnas uppgift om anspråket och de omständigheter som det grundas på samt de bevis som åberopas och vad som *ska* styrkas med varje bevis.
Om den tilltalade är eller har varit anhållen eller häktad på grund av misstanke om brott som omfattas av åtalet, *skall* åklagaren ange detta i stämningsansökan. Uppgift *skall* dessutom lämnas om tiden för frihetsberövandet.	Om den tilltalade är eller har varit anhållen eller häktad på grund av misstanke om brott som omfattas av åtalet, *ska* åklagaren ange detta i stämningsansökan. Uppgift *ska* dessutom lämnas om tiden för frihetsberövandet.
Har åklagaren några önskemål om hur målet *skall* handläggas, bör dessa anges i stämningsansökan.	Har åklagaren några önskemål om hur målet *ska* handläggas, bör dessa anges i stämningsansökan.
Ansökan *skall* vara undertecknad av åklagaren.	Ansökan *ska* vara undertecknad av åklagaren.
5 §[3]	
Väckt åtal *må icke* ändras. Åklagaren *äge* dock mot samme tilltalade utvidga åtalet att avse annan gärning, om rätten med hänsyn till utredningen och andra omständigheter finner det lämpligt.	Väckt åtal *får inte* ändras. Åklagaren *får* dock mot samme tilltalade utvidga åtalet att avse annan gärning, om rätten med hänsyn till utredningen och andra omständigheter finner det lämpligt.
Åklagaren eller målsäganden	Åklagaren eller målsäganden

[3] Senaste lydelse SFS 1969:588.

må ock, sedan åtal väckts, utan stämning mot den tilltalade väcka talan om enskilt anspråk på grund av brottet, om rätten med hänsyn till utredningen och andra omständigheter finner det lämpligt. Motsvarande gäller, när anspråket övertagits av annan.	*får också,* sedan åtal väckts, utan stämning mot den tilltalade väcka talan om enskilt anspråk på grund av brottet, om rätten med hänsyn till utredningen och andra omständigheter finner det lämpligt. Motsvarande gäller, när anspråket övertagits av annan.
Såsom ändring av åtal anses *icke,* att åklagaren beträffande samma gärning inskränker sin talan eller åberopar annat lagrum än *i stämningen uppgivits* eller ny omständighet till stöd för åtalet.	*Som* ändring av åtal anses *inte* att åklagaren *1.* beträffande samma gärning inskränker sin talan eller åberopar annat lagrum än *det som uppgetts i stämningsansökan* eller ny omständighet till stöd för åtalet, *2. ändrar sitt förslag till påföljd, eller* *3. ändrar eller framställer ett nytt yrkande om särskild rättsverkan av brott.*

46 kap.

10 §[4]

Sedan bevisningen har lagts fram får parterna hålla slutanföranden.	Sedan bevisningen har lagts fram får parterna hålla slutanföranden. *En åklagare som inte redan tidigare har lämnat sitt förslag till påföljd för brottet ska göra detta innan han eller hon håller sitt slutanförande.*

47 kap.

2 §[5]

En ansökan om stämning *skall* innehålla uppgifter om	En ansökan om stämning *ska* innehålla uppgifter om
1. den tilltalade,	
2. den brottsliga gärningen med *angivande av* tid och plats för dess förövande och de övriga	2. den brottsliga gärningen med *uppgift om* tid och plats för dess förövande och de övriga

[4] I dess lydelse enligt SFS 2005:683, som träder i kraft den 1 november 2008, se SFS 2007:636.
[5] Senaste lydelse SFS 1987:747.

omständigheter, som *erfordras* för dess kännetecknande, samt *det eller de lagrum,* som är tillämpliga,

omständigheter, som *behövs* för dess kännetecknande, samt *de bestämmelser*, som är tillämpliga,

3. det enskilda anspråk, som målsäganden vill framställa samt en utförlig redogörelse för de omständigheter som åberopas till grund för anspråket,

4. de yrkanden om särskild rättsverkan av brott som målsäganden vill framställa,

4. de bevis som åberopas och vad som *skall* styrkas med varje bevis, samt

5. de bevis som åberopas och vad som *ska* styrkas med varje bevis, samt

5. sådana omständigheter som gör rätten behörig, om inte behörigheten framgår *av vad som anförs i övrigt.*

6. de omständigheter som gör rätten behörig, om inte behörigheten framgår *på annat sätt.*

Har målsäganden några önskemål om hur målet *skall* handläggas, bör *han ange* dessa i ansökningen.

Har målsäganden några önskemål om hur målet *ska* handläggas, bör dessa *anges* i ansökningen.

Ansökningen *skall* vara egenhändigt undertecknad av målsäganden eller hans ombud.

Ansökningen *ska* vara egenhändigt undertecknad av målsäganden eller hans *eller hennes* ombud.

Är brottet sådant att målsäganden får väcka åtal endast om åklagaren beslutat att inte åtala, *skall* tillsammans med ansökningen ges in intyg om att ett sådant beslut meddelats. De skriftliga bevis som åberopas bör också ges in tillsammans med ansökningen.

Är brottet sådant att målsäganden får väcka åtal endast om åklagaren beslutat att inte åtala, *ska* tillsammans med ansökningen ges in intyg om att ett sådant beslut meddelats. De skriftliga bevis som åberopas bör också ges in tillsammans med ansökningen.

---

1. Denna lag träder i kraft den 1 juli 2010.
2. Äldre bestämmelser gäller om åtal har väckts före ikraftträdandet.

2 Förslag till ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs att 3 kap. 6 §, 9 kap. 4 §, samt 29 kap. 1, 2, 3 och 4 §§ brottsbalken ska ha följande lydelse,

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	3 kap.
	6 §[6]
Är brott som i 5 § sägs att anse som grovt, *skall* för grov misshandel dömas till fängelse, lägst ett och högst *tio* år.	Är brott som i 5 § sägs att anse som grovt, *ska* för grov misshandel dömas till fängelse, lägst ett och högst *sex* år.
Vid bedömande huruvida brottet är grovt *skall* särskilt beaktas, om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller *eljest* visat särskild hänsynslöshet eller råhet.	Vid bedömande huruvida brottet är grovt *ska* särskilt beaktas, om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller *annars* visat särskild hänsynslöshet eller råhet.
	Är brott som avses i första stycket att anse som synnerligen grovt döms till fängelse i lägst fyra och högst tio år. Vid denna bedömning ska särskilt beaktas om gärningen orsakat synnerligen stort lidande eller bestående svåra kroppsskador eller om gärningsmannen annars visat synnerligen stor hänsynslöshet.
	9 kap.
	4 §
Den som medelst olaga tvång förmår någon till handling eller underlåtenhet, som innebär vinning för gärningsmannen och	Den som medelst olaga tvång förmår någon till handling eller underlåtenhet, som innebär vinning för gärningsmannen och

[6] Senaste lydelse SFS 1988:2.

skada för den tvungne eller någon i vars ställe denne är, *dömes,* om *ej* brottet är att anse såsom rån eller grovt rån, för utpressning till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter.

Är brottet grovt, *dömes* till fängelse, lägst *sex månader* och högst sex år.

skada för den tvungne eller någon i vars ställe denne är, *döms,* om brottet *inte* är att anse såsom rån eller grovt rån, för utpressning till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter.

Är brottet grovt, *döms* till fängelse, lägst *ett* och högst sex år. *Vid bedömande huruvida brottet är grovt ska särskilt beaktas om gärningen har innefattat våld eller hot av mycket allvarligt slag eller om gärningsmannen annars har visat särskild hänsynslöshet.*

29 kap.

1 §[7]

Straff *skall,* med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde.

Vid bedömningen av straffvärdet *skall särskilt* beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han haft.

Straff *ska,* med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde.

Vid bedömningen av straffvärdet *ska* beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han *eller hon* haft. *Därvid ska särskilt beaktas om gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person.*

[7] Senaste lydelse SFS 1988:942.

2 §[8]

Såsom försvårande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet *skall,* vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp, särskilt beaktas	Såsom försvårande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet *ska,* vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp, särskilt beaktas
1. om den tilltalade avsett att brottet skulle få *betydligt* allvarligare följder än det faktiskt fått,	1. om den tilltalade avsett att brottet skulle få allvarligare följder än det faktiskt fått,
2. om den tilltalade visat *särskild* hänsynslöshet,	2. om den tilltalade visat *stor* hänsynslöshet,
3. om den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller *särskilda* svårigheter att värja sig,	3. om den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller svårigheter att värja sig,
4. om den tilltalade *grovt* utnyttjat sin ställning eller i övrigt missbrukat ett särskilt förtroende,	4. om den tilltalade utnyttjat sin ställning eller i övrigt missbrukat ett särskilt förtroende,
5. om den tilltalade förmått någon annan att medverka till brottet genom *allvarligt* tvång, svek eller missbruk av dennes ungdom, oförstånd eller beroende ställning,	5. om den tilltalade förmått någon annan att medverka till brottet genom tvång, svek eller missbruk av dennes ungdom, oförstånd eller beroende ställning,
6. om brottet utgjort ett led i en *brottslig verksamhet som varit särskilt noggrant planlagd eller bedrivits i stor omfattning och i vilken den tilltalade spelat en betydande roll,*	6. om brottet utgjort ett led i en *brottslighet som utövats systematiskt eller i organiserad form, eller om brottet föregåtts av särskild planering,*

7. om ett motiv för brottet varit att kränka en person, en folkgrupp eller en annan sådan grupp av personer på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse, sexuell läggning eller annan liknande omständighet, eller

8. om brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person.

[8] Senaste lydelse SFS 2003:408.

3 §[9]

Såsom förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet ska, vid sidan av vad som är föreskrivet för vissa fall, särskilt beaktas

1. om brottet föranletts av någon annans *grovt* kränkande beteende,

2. om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning haft *starkt* nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt eller annars till följd av en psykisk störning, sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft *starkt* nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande,

3. om den tilltalades handlande stått i samband med hans eller hennes *uppenbart* bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga,

1. om brottet föranletts av någon annans *uppenbart* kränkande beteende,

2. om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning haft nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt eller annars till följd av en psykisk störning, sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande,

3. om den tilltalades handlande stått i samband med hans eller hennes bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga,

4. om brottet föranletts av stark mänsklig medkänsla eller

5. om gärningen, utan att vara fri från ansvar, är sådan som avses i 24 kap.

Om det är påkallat med hänsyn till brottets straffvärde, får dömas till lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet.

4 §[10]

Vid straffmätningen *skall* rätten, *om förhållandet inte tillräckligt kan beaktas genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet,* utöver brottets straffvärde, *i skälig utsträckning ta hänsyn till om den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. Härvid skall*

Vid straffmätningen *ska* rätten, utöver brottets straffvärde, *beakta*

1. om den tilltalade tidigare vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brottslighet eller

2. om brottet utgör återfall i särskilt allvarlig brottslighet och den tidigare och den nya brotts-

[9] Senaste lydelse SFS 2008:320.
[10] Senaste lydelse SFS 1988:942.

särskilt beaktas vilken omfattning den tidigare brottsligheten haft, vilken tid som förflutit mellan brotten samt huruvida den tidigare och den nya brottligheten är likartade eller brottligheten i båda fallen är särskilt allvarlig.

ligheten är likartade.

Vid tillämpning av första stycket ska rätten ta hänsyn till den tid som har förflutit mellan brotten samt även se till att den samlade reaktionen på brottet inte blir oskäligt sträng i förhållande till brottets straffvärde.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 2010.

1 Uppdraget och dess genomförande

1.1 Uppdraget

1.1.1 Utredningens ursprungliga direktiv

Utredningens ursprungliga direktiv beslutades av regeringen den 29 mars 2007 (dir. 2007:48). Direktiven i dess helhet finns fogade till betänkandet som bilaga 1.

Enligt direktiven är utredningens huvuduppgift att överväga och föreslå förändringar i strafflagstiftningen i syfte att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott. Utredningen ska därvid analysera de allmänna bestämmelserna om straffmätning i 29 kap. BrB och överväga behovet av förändringar, särskilt i fråga om bestämning av brotts straffvärde. Det står utredningen fritt att föreslå en förändring av straffskalan för något särskilt brott eller en förändring av de omständigheter som för respektive brottskategori ska beaktas vid bedömningen till vilken svårhetsgrad brottet ska hänföras. För brottstyper där omständigheter av detta slag inte anges i straffbestämmelserna får utredningen överväga att föreslå sådana. Det ingår dock inte i uppdraget att göra en generell översyn av straffskalorna.

I uppdraget ingår också att överväga förändringar som ger en större spännvidd vid straffmätningen för brott i allmänhet när det har funnits försvårande eller förmildrande omständigheter. Förändringar som innebär att sådana omständigheter ska beaktas i större utsträckning ska övervägas. I det sammanhanget ska utredningen också överväga betydelsen av flerfaldig brottslighet och återfall i brott.

Utredningen ska dessutom överväga hur påföljdsfrågor och frågor om särskild rättsverkan av brott, som t.ex. utvisning och förverkande, kan ges större uppmärksamhet i brottmålsprocessen, i syfte

att bidra till en ökad förutsebarhet och en större enhetlighet i rättstillämpningen. En förändring som därvid ska prövas är att förändra åklagarens roll, t.ex. genom att ålägga åklagaren att framställa preciserade yrkanden i dessa frågor.

Utredningen ska vid sina överväganden och vid utformningen av sina förslag beakta principerna om proportionalitet och ekvivalens samt kraven på legalitet, förutsebarhet och enhetlig rättstillämpning. De regler som föreslås ska vara tydliga, väl avgränsade och lätta att tillämpa.

1.1.2 Utredningens tilläggsdirektiv

Genom tilläggsdirektiv som beslutades den 4 oktober 2007 (dir. 2007:137) fick utredningen i uppdrag att med förtur i ett delbetänkande se över straffskalan för mord, i syfte att skapa utrymme för en mer nyanserad straffmätning och därigenom också en höjd straffnivå för detta brott. Samtidigt förlängdes tiden för redovisning av utredningens uppdrag i övrigt till den 31 juli 2008. Tilläggsdirektiven i dess helhet finns fogade till betänkandet som bilaga 2.

Genom tilläggsdirektiv som beslutades den 12 juni 2008 (dir. 2008:78) förlängdes tiden för slutredovisning av uppdraget till den 30 september 2008.

1.2 Uppdragets genomförande

1.2.1 Utredningsarbetet

Det egentliga utredningsarbetet påbörjades i maj 2007. Utredningen arbetade inledningsvis med att studera och överväga mer övergripande frågor om straffmätning för allvarliga våldsbrott. Därefter aktualiserades frågan om tilläggsdirektiv (dir. 2007:137), vilket innebar att arbetet helt kom att inriktas på de frågor som omfattas av dessa. Sedan delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90) överlämnades har utredningsarbetet fortsatt med avseende på de övriga frågor som omfattas av uppdraget.

Inom ramen för utredningsarbetet har utredningen (huvudsakligen utredaren och sekreteraren) sammanträffat med företrädare för Brottsförebyggande rådet (Brå), Barnombudsmannen (BO), Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning (HomO), Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO), Polis-

högskolan i Solna, Kriminalvården, Rikspolisstyrelsen och Rikskriminalpolisen samt Sveriges Kvinnoorganisationers Riksförbund (SKR). Utredningen har också sammanträffat med Jerzy Sarnecki, professor i allmän kriminologi vid Stockholms universitet. Vidare har utredaren och sekreteraren haft ett möte med ett antal åklagare från åklagarkamrarna i Göteborg samt medverkat vid ett chefsdomarmöte för domare inom hovrättsområdet för Hovrätten för Västra Sverige. Utredningen har samrått med Stalkningsutredningen (Ju 2006:09) och Utredningen om förtroende och kvalitet i domstolarna (Ju 2007:08).

Utredningen har inhämtat ett utlåtande av hovrättslagmannen Martin Borgeke och docenten Magnus Ulväng angående betydelsen i straffmätningshänseende av flerfaldig brottslighet och återfall i brott. Utlåtandet finns fogat till betänkandet som bilaga 6.

Brå har bistått utredningen med de statistiska uppgifter som har legat till grund för beskrivningen av brottsutvecklingen och brottslighetens karaktär i kapitel 4.

Utredningen har haft elva sammanträden med experterna, varav två tvådagarssammanträden i internatform.

1.2.2 Delbetänkandet Straffskalan för mord

Den 5 december 2007 överlämnade utredningen delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90) till justitieministern. I betänkandet föreslås att straffskalan för mord enligt 3 kap. 1 § BrB, som i dag är fängelse i tio år eller på livstid, ska utvidgas till att omfatta fängelse i lägst tio och högst 18 år eller på livstid. I delbetänkandet föreslås också att övriga straffskalor som innefattar fängelse på livstid ska utvidgas, så att det högsta tidsbestämda straff som kan dömas ut blir fängelse i 18 år. Detta gäller dock inte med avseende på de brott som endast kan begås då Sverige är i krig eller andra sådana utomordentliga förhållanden råder. Beträffande dessa brott föreslås ingen förändring. Vidare föreslås vissa ändringar i 26 kap. BrB. Dessa innebär bl.a. att högre tidsbestämda straff än fängelse i 18 år aldrig kan dömas ut, även om det är fråga om flerfaldig brottslighet eller återfall i brott. Slutligen föreslås en ändring i 29 kap. 7 § andra stycket BrB, innebärande att det strängaste straff som kan dömas ut för ett brott som någon har begått innan han eller hon fyllt 21 år ska vara fängelse i 14 år.

De nya bestämmelserna föreslås träda i kraft den 1 januari 2009 och, utom såvitt avser ändringen i 29 kap. 7 § BrB, tillämpas även i fråga om brott som har begåtts före ikraftträdandet.

1.2.3 Slutbetänkandet

I detta slutbetänkande behandlar vi övriga frågor som omfattas av uppdraget. Vi föreslår, i enlighet med vad som närmare utvecklas i betänkandet, förändringar både i brottsbalken och i rättegångsbalken, i syfte att uppnå bl.a. att en skärpt syn på allvarliga våldsbrott markeras vid straffmätningen. Med hänsyn till den relativt korta utredningstiden och till intresset av att en reform ska kunna genomföras inom rimlig tid, har vi valt att begränsa våra förslag till de ändringar som vi bedömer vara mest angelägna och ändamålsenliga. I vissa hänseenden har vi därför valt att i stället för att lägga fram konkreta förslag peka på behovet av förändring.

1.3 Avgränsningar m.m.

1.3.1 Allmänt om inriktningen på vårt arbete

Som nämnts inledningsvis, och som framgår av direktiven, är vår huvuduppgift att överväga och föreslå förändringar i strafflagstiftningen i syfte att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott. Härutöver ska vi överväga förändringar som ger en större spännvidd vid straffmätningen för brott i allmänhet när det har funnits försvårande eller förmildrande omständigheter samt överväga hur påföljdsfrågor och frågor om särskild rättsverkan av brott kan ges en ökad uppmärksamhet i brottmålsprocessen.

I direktiven hänvisas, när det gäller behovet av en översyn, till att samhällsutvecklingen medför förändringar i synen på olika brotts straffvärde. Straffmätningen ska enligt direktiven spegla hur klandervärda olika brott är. Vi uppfattar detta så att översynen i första hand ska ta sin utgångspunkt i hur olika brott bör värderas när det gäller deras svårhet och farlighet sett i ett övergripande perspektiv. Vi har därför, i enlighet med vad som anges i våra direktiv, inhämtat underlag för våra överväganden främst från de grundläggande principer och funktioner på vilka vårt nuvarande straffsystem vilar. Såsom framgår närmare av kapitel 4-6 har vi därutöver tagit

del av statistiska och andra uppgifter såvitt avser brottsutvecklingen och nuvarande straffnivåer för allvarliga våldsbrott samt hämtat in viss information om innehållet i utländsk rätt.

I direktiven anges inte något om vilka faktiska effekter, varken såvitt avser brottsligheten eller i övrigt, som översynen förväntas resultera i. Den övergripande målsättningen för kriminalpolitiken är att minska brottsligheten och öka människors trygghet. Detta innebär att allt arbete på straffrättens område bör ske med denna målsättning. Det är emellertid, som vi kommer att utveckla närmare i kapitel 7, mycket svårt att dra några säkra slutsatser om hur en ändring av straffnivån kan inverka på brottsligheten i samhället. Med hänsyn till detta och till utformningen av våra direktiv ser vi det inte som vår uppgift att i första hand söka efter lösningar som kan leda till mätbara resultat från ett brottspreventivt perspektiv eller att i övrigt uppnå effektivitetsvinster inom brottsbekämpningen. I stället tar våra överväganden sin utgångspunkt i straffets funktion att kommunicera hur allvarligt samhället ser på olika brottsliga gärningar.

1.3.2 Begreppet allvarliga våldsbrott

Åklagarmyndigheten har på regeringens uppdrag kartlagt domstolarnas straffmätning och påföljdsval i mål om följande brott, som samtliga regleras i brottsbalken: misshandel, grov misshandel, grov fridskränkning, grov kvinnofridskränkning, olaga hot (även grovt brott), rån samt grovt rån.[1]

Enligt våra direktiv ska vi uppmärksamma de brott som omfattas av Åklagarmyndighetens påföljdsinventering men också andra brott som ”innefattar allvarliga former av angrepp på enskildas fysiska integritet”. Det är alltså med avseende på sådan brottslighet som utredningen ska överväga och föreslå förändringar, i syfte att åstadkomma en skärpt syn. I direktiven används begreppet ”allvarliga våldsbrott” för att beteckna sådan brottslighet som nu avses. Det finns skäl att närmare överväga vilka brott som kan tänkas innefattas i detta begrepp.

Utöver de brottstyper som omfattas av påföljdsinventeringen finns ytterligare ett stort antal brottstyper, främst i brottsbalken, som kan sägas innefatta allvarliga former av angrepp på enskildas

[1] Domstolarnas påföljdspraxis vid vissa våldsbrott – En rapport från Åklagarmyndigheten 2007. En sammanfattning av rapporten finns i bilaga 5.

fysiska integritet. Detta innebär att begreppet allvarliga våldsbrott kan ges en förhållandevis vidsträckt definition. Samtidigt bör beaktas att många av de straffbestämmelser som omfattas också har andra skyddsintressen än skyddet av den enskildes fysiska integritet samt att de övriga skyddsintressena påverkar straffnivån i olika grad.

Nedan följer en genomgång av vilka brott som enligt vår bedömning kan falla inom direktivens definition av allvarliga våldsbrott. Denna uppräkning ska inte ses uttömmande, och det kan alltså inte uteslutas att fler brott än de uppräknade kan komma att beröras av de förslag som vi lämnar. Samtidigt måste också beaktas att det inom de uppräknade brottskategorierna förekommer gärningar som inte innefattar allvarliga angrepp på enskildas fysiska integritet, och som därför inte bör betraktas som allvarliga våldsbrott i den mening som anges i direktiven.

Brott mot liv och hälsa

De mest centrala bestämmelserna om allvarliga våldsbrott återfinns 3 kap. BrB som reglerar brotten mot liv och hälsa. Dessa är mord (1 §), dråp (2 §), barnadråp (3 §), misshandel (5 §) samt grov misshandel (6 §). I kapitlet regleras också några brott, bl.a. vållande till annans död (7 §), vilka endast kräver oaktsamhet för straffbarhet. Dessa är knappast att hänföra till de allvarliga våldsbrotten när de begås ensamma, men kan ingå som ett led av sådan brottslighet när de begås i samband med ett uppsåtligt brott.

Brotten mot liv och hälsa utgör de vanligaste av de allvarliga våldsbrotten. År 2007 dömdes knappt 9 000 personer för mord, dråp, misshandel eller grov misshandel som huvudbrott, varav misshandel var den dominerande brottsrubriceringen med knappt 8 000 dömda personer.

Brott mot frihet och frid

I 4 kap. BrB regleras brotten mot frihet och frid. Flera av dessa kan anses vara sådana att de innefattar allvarliga former av angrepp på enskildas fysiska integritet, nämligen människorov (1 §), människohandel (1 a §), olaga frihetsberövande (2 §), olaga tvång (4 §), grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning (4 a §) samt olaga hot (5 §). År 2007 dömdes drygt 1 700 personer för något av de nu

uppräknade brotten som huvudbrott. Av dessa var brottsrubriceringen olaga hot vanligast med drygt 1 200 domar följt av fridskränkningsbrotten för vilka drygt 400 personer dömdes.

Sexualbrott

I 6 kap. BrB finns bestämmelser om sexualbrott. Syftet med dessa är att skydda den sexuella integriteten. Det kan med fog hävdas att samtliga brott som riktar sig mot någons sexuella integritet i någon mening också innefattar allvarliga angrepp på enskildas fysiska integritet. Till de allvarliga våldsbrotten bör dock endast hänföras gärningar som mera typiskt begås med användande av våld eller hot om våld. Av sexualbrotten torde följande brott vara av sådant slag, nämligen våldtäkt och grov våldtäkt (1 §), sexuellt tvång och grovt sexuellt tvång (2 §), våldtäkt mot barn och grov våldtäkt mot barn (4 §), sexuellt utnyttjande av barn (5 §) samt sexuellt övergrepp mot barn och grovt sexuellt övergrepp mot barn (6 §). År 2007 dömdes drygt 450 personer för något av de uppräknade brotten såsom huvudbrott, varav drygt 200 avsåg våldtäkt och grov våldtäkt samt knappt 150 våldtäkt mot barn och grov våldtäkt mot barn.

Förmögenhetsbrott

Av brotten enligt 8 kap. BrB, om stöld, rån och andra tillgreppsbrott, bör rån (5 §) och grovt rån (6 §) vara att hänföra till de allvarliga våldsbrotten. År 2007 dömdes knappt 800 personer för rån som huvudbrott och drygt 60 personer för grovt rån som huvudbrott. I 9 kap. BrB, om bedrägeri och annan oredlighet, föreskrivs straffansvar för bl.a. utpressning (4 §). Även detta brott, som begås med användning av olaga tvång, bör hänföras till de allvarliga våldsbrotten. År 2007 dömdes knappt 80 personer för utpressning som huvudbrott.

Allmänfarliga brott

I 13 kap. BrB regleras de allmänfarliga brotten. Flertalet av dessa avser mycket allvarliga brott som kan medföra stor fara för människoliv. Två av brotten innefattar moment som innebär att våld eller hot om våld riktas direkt mot människor, nämligen kapning (5 a §) och

flygplatssabotage (5 b §). Dessa bör hänföras till de allvarliga våldsbrotten.

Övriga brott i kapitlet är sådana att det är tillräckligt att fara för liv eller hälsa uppkommer. Att människor ska komma till skada behöver alltså inte omfattas av gärningsmannens uppsåt. Dessa bör därför inte typiskt sett anses utgöra allvarliga våldsbrott i och för sig.

År 2007 dömdes en person för kapning som huvudbrott.

Brott mot allmän ordning

I 16 kap. BrB finns bestämmelser om brott mot allmän ordning. Ett par av dessa avser uppsåtliga gärningar som innefattar våld eller hot om våld av sådant slag att de bör hänföras till de allvarliga våldsbrotten. Dessa är våldsamt upplopp (2 §) och myteri (6 §). År 2007 dömdes fem personer för våldsamt upplopp som huvudbrott.

Brott mot allmän verksamhet

I 17 kap. BrB regleras brotten mot allmän verksamhet m.m. Två av dessa brott avser uppsåtliga gärningar som innefattar våld eller hot om våld, nämligen våld eller hot mot tjänsteman (1 §) och övergrepp i rättssak (10 §)[2]. Detta är förhållandevis vanliga brott. År 2007 dömdes drygt 2 300 personer för våld eller hot mot tjänsteman som huvudbrott och drygt 400 personer för övergrepp i rättssak som huvudbrott.

Högmålsbrott och brott mot rikets säkerhet

I 18 och 19 kap. BrB finns bestämmelser om högmålsbrott respektive brott mot rikets säkerhet. Det primära skyddsintresset är att värna om rikets styresskick och oberoende. Flera av straffbestämmelserna i kapitlet avser gärningar som i förlängningen kan innebära att riket med våldsamma medel omstörtas eller läggs under främmande makt. Straffbestämmelserna är emellertid så utformade att straffansvar inträder utan att något våld behöver ha utövats. Med hänsyn härtill

[2] Här bortses från våldsamt motstånd, 17 kap. 4 § BrB, som är subsidiärt till våld eller hot mot tjänsteman och som avser fall där våldet är mindre allvarligt.

bör brotten enligt dessa kapitel inte hänföras till de allvarliga våldsbrotten.

Folkrättsbrott

I 22 kap. 6 § BrB föreskrivs straffansvar för folkrättsbrott. Den brottsliga gärningen består i svåra överträdelser av den internationella humanitära rätten i väpnade konflikter. Många av de gärningar som i praktiken kan komma i fråga för straffansvar torde avse utövande av grovt våld mot personer på ett sätt som strider mot vad som är tillåtet enligt folkrätten. Folkrättsbrottet bör därför räknas till de allvarliga våldsbrotten. År 2007 dömdes inte någon för folkrättsbrott som huvudbrott.

Brott utanför brottsbalken

Även utanför brottsbalken finns straffbestämmelser som avser allvarliga våldsbrott. Lagen (1964:169) om straff för folkmord och lagen (2003:148) om straff för terroristbrott är båda uppbyggda på det sättet att när vissa redan kriminaliserade gärningar begås under vissa närmare angivna förutsättningar och med viss avsikt döms i stället för folkmord respektive terroristbrott, varvid brottet är att betrakta som allvarligare än annars. Bland de brott som sålunda kan kvalificeras enligt de båda lagarna ingår såväl mord och dråp som andra allvarliga angrepp på person. Både folkmord och terroristbrott är därför att hänföra till de allvarliga våldsbrotten. År 2007 dömdes inte någon för något av dessa brott som huvudbrott.

I lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor föreskrivs straffansvar för ingrepp i de kvinnliga yttre könsorganen i syfte att stympa dessa eller åstadkomma andra bestående förändringar av dem. Detta brott måste i hög i grad anses innefatta ett allvarligt angrepp på den enskildes fysiska integritet och bör därför anses utgöra ett allvarligt våldsbrott.

Sammanfattande bedömning

Som framgår av genomgången finns ett stort antal straffbestämmelser som helt eller delvis avser gärningar som innefattar allvarliga former av angrepp på enskildas fysiska integritet. Begreppet allvarliga vålds-

brott får med denna definition en ganska vidsträckt innebörd. Vi ser inget hinder mot detta, utan avser att använda begreppet med den innebörd som vi nu har redogjort för.

Vi tolkar emellertid inte våra direktiv så att det ingår i vårt uppdrag att särskilt överväga hur straffmätning bör ske med avseende på samtliga de uppräknade brottstyperna var för sig. Även om vi alltså använder en bred definition av begreppet allvarliga våldsbrott, utgår vi vid våra överväganden från de typer av våldsbrott som är vanligast förekommande och beträffande vilka vi bedömer att behovet av en reform är som störst. I och med att vi i första hand överväger generella ändringar av regelverket, får emellertid en del av våra förslag betydelse för samtliga gärningar som faller inom begreppet allvarliga våldsbrott.

Regeringen har i juli 2008 tillsatt en särskild utredare med uppdrag att utvärdera den reform av bestämmelserna om sexualbrott som genomfördes 2005[3] (dir. 2008:94). Mot bakgrund härav har vi dragit slutsatsen att frågor om straffmätning för sexualbrott i första hand bör behandlas inom ramen för den översynen. Även om våra förslag i enlighet med vad nyss sagts även tar sikte på denna typ av allvarliga våldsbrott, har vi alltså valt att inte närmare gå in på behovet av att vid straffmätningen markera en skärpt syn på just sexualbrott.

1.3.3 Övriga avgränsningsfrågor

Val av påföljd

Av bestämmelserna i 30 kap. BrB följer att för brott där påföljden inte kan stanna vid böter kan, under vissa förutsättningar, i stället för fängelse vissa andra påföljder och påföljdskombinationer dömas ut, bl.a. villkorlig dom eller skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst. Sådana alternativ till fängelse tillämpas främst i fall där ett fängelsestraff om högst ett år annars hade dömts ut.

Såsom vi uppfattar våra direktiv ingår inte i uppdraget att föreslå ändringar av möjligheterna att använda dessa alternativa påföljder eller deras innehåll. Däremot framgår av direktiven att utredningen ska analysera och redogöra för konsekvenserna av sina förslag i olika hänseenden samt att denna analys kan komma att utgöra ett

[3] Se prop. 2004/05:45, SFS 2005:90.

viktigt underlag för kommande överväganden om en översyn av andra delar av påföljdssystemet.

Detta innebär att våra överväganden och förslag inriktas på straffmätningen i egentlig mening, dvs. bedömningen av hur strängt straff mätt i antal månader eller år fängelse som brottsligheten i ett visst fall bör föranleda. Våra överväganden omfattar alltså inte de regler som styr i vilken utsträckning eller på vilket sätt fängelsestraffet kan bytas ut mot någon annan påföljd eller påföljdskombination.

Unga lagöverträdare

Om någon har begått brott före 21 års ålder ska enligt 29 kap. 7 § BrB hans eller hennes ungdom beaktas särskilt vid straffmätningen. I ett sådant fall får dömas till lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet. Vidare finns i 32 kap. BrB bestämmelser om särskilda påföljder som kan ådömas unga lagöverträdare, nämligen ungdomsvård, ungdomstjänst och sluten ungdomsvård.

Påföljdssystemet för unga lagöverträdare har relativt nyligen setts över och reformerats.[4] Med hänsyn till detta, och då direktiven inte innehåller några anvisningar i denna del, gör vi bedömningen att det inte ingår i vårt uppdrag att redovisa några särskilda överväganden när det gäller hur unga lagöverträdares brottslighet bör bemötas. Detta utesluter inte att de förslag som vi lägger fram kan få betydelse även för den som har begått brott före 21 års ålder. Straffmätningen för unga lagöverträdare utgår nämligen ofta från en bedömning av vilket straff som hade mätts ut för en vuxen lagöverträdare, varefter detta minskas med en viss kvotdel. Detta innebär att en generellt höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott, åtminstone i vissa fall, får genomslag också för unga lagöverträdare.

Psykiskt störda lagöverträdare

En del av de personer som lagförs för allvarliga våldsbrott bedöms ha begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Enligt 30 kap. 6 § BrB ska i så fall i första hand dömas till annan påföljd än fängelse. Under vissa förutsättningar kan rätten i stället med stöd av 31 kap. 3 § BrB överlämna den tilltalade till rättspsykiatrisk vård. Detta sker i 300-400 fall per år.

[4] Prop. 2005/2006:165, SFS 2006:891.

Frågor om påföljder för psykiskt störda lagöverträdare har varit föremål för övervägande vid flera tillfällen under senare år[5] och bestämmelsen i 30 kap. 6 § BrB ändrades så sent som den 1 juli 2008[6]. Mot denna bakgrund anser vi att frågor om påföljder för psykiskt störda lagöverträdare faller utanför vårt uppdrag. Någon annan slutsats kan inte heller dras av innehållet i direktiven. Däremot är det ofrånkomligt att vi i viss utsträckning kommer in på frågan hur psykisk störning hos gärningsmannen bör påverka brottslighetens straffvärde enligt 29 kap. 3 § 2 BrB.

[5] Se bl.a. SOU 2002:3 och Ds 2007:5.
[6] Prop. 2007/08:97, SFS 2008:320.

2 Nuvarande ordning

2.1 Inledning

I detta kapitel beskriver vi inledningsvis kort hur strafflagstiftningen har vuxit fram i svensk rätt. Därefter redogör vi för gällande rätt såvitt avser straffskalorna för allvarliga våldsbrott, bestämmelser om straffmätning och påföljdsval, regleringen kring verkställighet av fängelsestraff samt de processrättsliga bestämmelser som reglerar rättegången i brottmål.

2.2 Straffsystemet i historiskt perspektiv

2.2.1 Kort historisk tillbakablick[1]

Under äldre tid byggde den svenska strafflagstiftningen till stor del på avskräckningsteorin och vedergällningstanken. Straffet verkade genom att avskräcka människor från att begå brott och de som trots allt bröt mot lagen fick sona brotten genom dödsstraff, kroppsstraff, arbetsstraff eller böter. Fängelse hade ännu inte introducerats som påföljdsform, annat än i form av arbete på fästning och fängelse vid vatten och bröd. Sistnämnda straff betraktades inte i första hand som ett frihetsstraff, utan som ett svältstraff avsett att orsaka kroppsligt lidande. Det fanns inte några straffskalor utsatta i lagen, utan det överlämnades helt åt den enskilde domaren att bestämma böternas storlek eller arbetsstraffets längd.

Frihetsstraff i egentlig mening började användas under 1570-talet, då Johan III genom nåd började omvandla dödsstraff till livstids fängelse. Under 1600-talet var det vanligt förekommande att de

[1] Innehållet i avsnittet är huvudsakligen hämtat från Fängelsestraffkommitténs huvudbetänkande Påföljd för brott (SOU 1986:14), s. 23 ff., artikeln Straffets grunder – historisk bakgrund av Erland Aspelin, publicerad i Svensk Juristtidning 1999 s. 108 samt Berggren m.fl., Brottsbalken – en kommentar III.

nyinrättade hovrätterna genom s.k. leuteration omvandlade dödsstraff till kroppsstraff följt av frihetsstraff i form av arbete på fästning. Fästningsarbete kunde dömas ut på viss tid, på livstid eller ”på behaglig tid”. Det sistnämnda innebar att den dömde hölls frihetsberövad till dess att han eller hon visat tillräcklig förbättring för att kunna försättas på fri fot. Straffarbete på viss tid bestämdes enligt praxis till ett visst antal hela år, vanligen från ett till sju år. Längre fram, troligen i slutet av 1600-talet eller början av 1700-talet, ändrades praxis så att fästningsarbete på viss tid dömdes ut från ett till tio år.

Under 1700-talet förändrades synen på straff i Europa. Upplysningsfilosoferna vände sig emot de grymma kropps- och skamstraffen och förespråkade i stället frihetsstraff och böter. Successivt tillkom den klassiska straffrättsskolan, som främst betonade legalitets- och proportionalitetsprinciperna vid fastställande av straffsatser och vid straffmätning. Straffen skulle vara lagligt grundande, förutsebara och stå i proportion till de begångna brotten. Straff ansågs motiverat främst av allmänpreventiva skäl; genom att den som begått ett brott straffades skulle andra avskräckas från att begå samma typ av gärning.

De nya strömningarna nådde även Sverige. År 1811 tillsattes Lagkommittén som 1832 lade fram ett förslag till allmän kriminallag. Förslaget byggde på preventionstanken. Straffet ansågs ha två syften, dels skulle det avskräcka allmänheten från att begå brott (allmänprevention), dels skulle det förbättra den enskilde brottslingen som skulle ta varning av straffet och i framtiden leva ett laglydigt liv (individualprevention). Enligt förslaget skulle kropps- och skamstraffen avskaffas helt och dödsstraffet skulle i stor utsträckning ersättas av frihetsstraff. De dominerande straffen skulle vara straffarbete, fängelse och böter. Lagkommittén föreslog vidare att legalitetsprincipen skulle lagfästas, så att det framgick av strafflagstiftningen att ingen kunde straffas utan stöd i lag. I syfte att ytterligare öka rättssäkerheten skulle det för varje brott anges en straffskala inom vilken domstolarna skulle mäta ut straffet.

Lagkommitténs förslag låg till grund för 1864 års strafflag, som till stor del kom att bygga på den klassiska straffrättsskolan. Legalitetsprincipen blev visserligen inte lagfäst, men proportionalitetsprincipen och kravet på förutsebarhet beaktades bl.a. genom att det infördes straffskalor för alla brott. De sista kroppsstraffen hade avskaffats redan 1855 och strafflagen innehöll påföljderna dödsstraff, straffarbete, fängelse, fängelse vid vatten och bröd, böter, avsättning,

suspension, förlust av medborgerligt förtroende, förverkande samt aga av barn. Dödsstraffet, som var förbehållet ett fåtal brott, var fakultativt.

I slutet av 1800-talet genomfördes ett antal lagändringar på straffrättens område. Dödsstraffet utsattes för stark kritik, vilket ledde till att dödsstraff efter 1877 inte längre fick verkställas offentligt. Trots kritiken avskaffades dödsstraffet först 1921. Också frihetsstraffen undergick förändringar. År 1884 avskaffades fängelse vid vatten och bröd. Verkställigheten av fängelsestraffet reformerades. Från att ha förvarats gemensamt i fängelselokalerna fick fångarna under längre tid vistas i enrum. Cellstraffet ansågs ge större förutsättningar för förbättring av den dömde, eftersom denne kom ifrån det dåliga inflytandet från andra brottslingar och fick större möjligheter att tänka över och komma till insikt om sitt brott. År 1902 avskaffades aga av barn som straff.

I Europa fick den sociologiska straffrättsskolan allt större fäste under 1800-talets senare del. Enligt denna teori skulle straffet utmätas och anpassas efter gärningsmannens individuella förhållanden. Sådana omständigheter som gärningsmannens sociala situation, tidigare kriminalitet, brottsbenägenhet och samhällsfarlighet skulle ha avgörande betydelse vid valet av påföljd. Straffet ansågs motiverat främst av individualpreventiva skäl och stor vikt lades vid den s.k. behandlingstanken, som innebar att brottslingen under verkställigheten skulle förmås att ändra sitt levnadssätt och därmed avstå från att begå brott i framtiden.

Den sociologiska straffrättsskolan fick stor genomslagskraft i Sverige. De första stegen mot ett mer behandlingsinriktat tänkande togs 1906, då villkorlig dom och villkorlig frigivning infördes i strafflagen. År 1927 infördes två nya tidsobestämda påföljder, förvaring och internering, och 1935 infördes ungdomsfängelse.

År 1934 lade dåvarande justitieminister Karl Schlyter fram ett genomgripande reformprogram som var starkt influerat av den sociologiska straffrättsskolans idéer. Programmet syftade till att så många grupper lagöverträdare som möjligt – däribland ungdomar, psykopater, sinnessjuka och alkoholister – skulle avskiljas från verkställighet i fängelse och att påföljdssystemet i stället skulle inriktas på vård i frihet. De som trots allt måste dömas till frihetsstraff skulle genomgå behandling under verkställigheten. Mot bakgrund av reformprogrammet tillsattes 1938 års Strafflagsberedning, under ledning av just Schlyter. Beredningen lämnade ett antal betänkanden. I huvudbetänkandet, Skyddslag (SOU 1956:55), fanns förslag

till ett nytt påföljdssystem. Förslagets utgångspunkt var att vård och behandling skulle prägla påföljderna. Vården och behandlingen hade enligt beredningen två ändamål; dels skulle den dömde rehabiliteras och ges bättre förutsättningar att leva ett laglydigt liv, dels skulle han eller hon vara förhindrad att begå brott så länge straffet avtjänades. För brottslingar med ”kriminella tendenser” som ansågs möjliga att påverka med behandling rekommenderades kriminalvård i frihet (skyddstillsyn), för de ”kroniskt oförbätterliga” det tidsobestämda straffet skyddsinternering och för ungdomar tidsobestämd skyddsfostran.

Samtidigt som Strafflagberedningen arbetade med förslaget till skyddslag fick Straffrättskommittén i uppdrag att reformera strafflagens bestämmelser om brotten. Kommitténs slutarbete presenterades i betänkandet Förslag till brottsbalk (SOU 1953:14).

När brottsbalken infördes 1965 kvarstod mycket av den klassiska straffrättsskolans idéer om rättvisa och proportionalitet. Samtidigt var den nya lagen influerad av Strafflagberedningens förslag. Resultatet blev en kompromiss mellan de allmänpreventiva och individualpreventiva tankegångarna. Detta blev tydligt i dåvarande 1 kap. 7 § BrB, som föreskrev att rätten vid val av påföljd, med iakttagande av vad som krävs för att upprätthålla allmän laglydnad, skulle fästa särskilt avseende vid att påföljden var särskilt ägnad att främja den dömdes anpassning i samhället. Bland de mer behandlingsinriktade påföljderna märktes skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård, men även fängelse betraktades som en behandlingspåföljd eftersom den dömde under verkställigheten skulle genomgå åtgärder som syftade till rehabilitering.

Under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet höjdes kritiska röster mot behandlingstanken, som ansågs innebära risk för en ojämn och orättvis praxis. Den kriminologiska forskningen visade att de nya behandlingsformerna inte gav så goda resultat som man hade hoppats. Kriminalvård i anstalt ledde till dålig rehabilitering och hög återfallsfrekvens samtidigt som den ofta hade en nedbrytande inverkan på personligheten. Vilken typ av anstaltsvård det rörde sig om eller valet av behandlingsformer inom anstalterna tycktes därvid inte ha någon större betydelse. År 1977 överlämnade en arbetsgrupp inom Brottsförebyggande rådet rapporten Nytt straffsystem (Brå-rapport 1977:7) till Justitiedepartementet. I rapporten, som var avsedd som ett debattinlägg, riktades stark kritik mot behandlingstanken. Arbetsgruppen hävdade att principen om rättvisa och proportionalitet mellan brott och straff skulle gälla vid

straffmätning och påföljdsval samt att det inte skulle göras några sidoblickar på brottslingens individuella behov av behandling.[2] Samma år lämnade Ungdomsfängelseutredningen sitt betänkande Tillsynsdom (SOU 1977:83). Förslagen i betänkandet ledde till att ungdomsfängelse avskaffades som påföljd 1980. Året därpå utmönstrades internering ur sanktionssystemet. Därmed återstod livstids fängelse som enda tidsobestämda straff.

Mot bakgrund av den debatt som uppstått kring Brå-rapporten tillsattes två parlamentariska kommittéer, Fängelsestraffkommittén och Frivårdskommittén. År 1986 lämnade Fängelsestraffkommittén sitt huvudbetänkande Påföljd för brott (SOU 1986:13–15). I betänkandet gör kommittén bedömningen att allmänpreventiva överväganden bör vara av grundläggande betydelse för frågan huruvida en viss gärning ska vara straffbar, men att varken allmänpreventiva eller individualpreventiva hänsyn bör tillmätas vikt vid utformningen av straffskalorna för de olika brotten eller vid påföljdsbestämningen i det enskilda fallet. Där ska i stället brottens svårhet eller förkastlighet vara avgörande samt principerna om proportionalitet och ekvivalens beaktas. Enligt kommitténs bedömning får individualpreventiva aspekter beaktas vid verkställigheten av de påföljder som dömts ut, så att frihetsberövandets negativa effekter för den intagne och risken för återfall i brott minskar. En grundläggande uppgift för Fängelsestraffkommittén var att se till att användningen av fängelsestraffet minskades och att längden på de fängelsestraff som dömdes ut blev kortare. För att uppnå detta mål föreslog kommittén bl.a. att fängelse skulle ådömas endast om det motiverades av hänsyn till brottets straffvärde eller art eller gärningsmannens tidigare brottslighet. Regleringen i 1 kap. 7 § BrB föreslogs bli ersatt av två nya kapitel med särskilda regler för straffmätning och påföljdsval. Fängelsestraffkommitténs förslag avseende straffmätning och påföljdsval ledde till lagstiftning 1989, då nuvarande kapitel 29 och 30 infördes i brottsbalken.[3]

År 1992 tillsattes Straffsystemkommittén, som fick i uppdrag att göra en översyn av brottsbalkens påföljdssystem. Ett viktigt mål för kommitténs arbete var att minska användningen av fängelsestraffet. Kommittén lämnade 1995 betänkandet Ett reformerat straffsystem (SOU 1995:91). I betänkandet föreslogs ett sammanhängande straffsystem som helt skulle fjärma sig från behandlingstanken.

[2] För en närmare redogörelse för innehållet i rapporten hänvisas till avsnitt 3.2.1.
[3] För en närmare redogörelse för Fängelsestraffkommitténs arbete och de lagändringar som följde av kommitténs förslag hänvisas till avsnitt 3.2.2.

Principerna om rättvisa, konsekvens, proportionalitet, ekvivalens och förutsebarhet skulle få full genomslagskraft. Varje straff skulle ha sin givna plats i systemet, rangordnat efter svårhetsgrad. Samhällstjänst och elektronisk övervakning skulle utgöra alternativ till fängelsestraff. Reformen genomfördes aldrig i sin helhet, men 1999 gjordes vissa lagändringar mot bakgrund av kommitténs förslag. Bl.a. infördes samhällstjänst, som förekommit som försöksverksamhet sedan 1990, som ett permanent inslag i påföljdssystemet. Villkorlig dom eller skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst blev alternativ till fängelsestraff. Dessutom infördes en ny påföljd för unga lagöverträdare, sluten ungdomsvård. På straffverkställighetsnivå infördes intensivövervakning med elektronisk kontroll som en verkställighetsform av fängelsestraff, vilket hade förekommit som försöksverksamhet sedan 1994.[4]

2.2.2 Nuvarande straffsystem

Nuvarande system för straffbestämning bygger till största del på de principer om proportionalitet och ekvivalens som låg till grund för Fängelsestraffkommitténs huvudbetänkande. För en närmare redogörelse för de straffteoretiska utgångspunkterna hänvisas till avsnitt 7.2.

I kommande avsnitt (avsnitt 2.3, 2.4 och 2.6) redogör vi för aktuella straffskalor för allvarliga våldsbrott, tillämpliga bestämmelser avseende straffmätning och påföljdsval samt regleringen kring verkställighet av fängelsestraff i och utanför anstalt.

2.3 Straffskalorna för allvarliga våldsbrott

Allmänt om fängelsestraffet

Enligt 26 kap. 1 § BrB ådöms fängelse enligt vad som för brottet är stadgat på viss tid eller på livstid. Fängelse på viss tid får inte överstiga tio år[5], om inte annat följer av regleringen i 26 kap. 2 eller 3 §

[4] För en närmare redogörelse för Straffsystemkommitténs arbete och de lagändringar som följde av kommitténs förslag hänvisas till avsnitt 3.2.5.

[5] Vi har i delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90) föreslagit att det ska vara möjligt att för vissa brott döma ut fängelsestraff upp till 18 år. Förslaget omfattar mord och ett antal andra brott för vilka livstids fängelse ingår i straffskalan.

BrB, och inte understiga 14 dagar. Vi kommer att redogöra närmare för bestämmelserna i 26 kap. 2 och 3 §§ BrB i kommande avsnitt.[6]

Allvarliga våldsbrott

Bestämmelser som reglerar bestraffningen av våldsbrott finns utspridda både i och utanför brottsbalken. Vad gäller allvarliga våldsbrott kan tyngdpunkten sägas ligga i 3 och 4 kap. BrB, även om definitionen också måste anses omfatta ett antal brott i andra delar av brottsbalken och även vissa brott som regleras i andra lagar.

I avsnitt 1.3.2 har vi redogjort för vilka brott som enligt vår bedömning omfattas av begreppet allvarliga våldsbrott, såsom begreppet är definierat i våra direktiv. I bilaga 3 finns en tabell som utvisar brottsbeteckning, lagrum och straffskala för dessa brott. I tabellen anges också när den bestämmelse där gärningen straffbeläggs senast har ändrats i sak och vad ändringen innebar.

2.4 Straffmätning och påföljdsval m.m.

Regler om straffmätning och påföljdsval finns i 29 och 30 kap. BrB. Bestämmelserna fick sin huvudsakliga utformning genom lagändringar som trädde i kraft den 1 januari 1989[7] och grundas delvis på de förslag som lämnades i Fängelsestraffkommitténs huvudbetänkande Påföljd för brott (SOU 1986:13–15).[8] En grundtanke bakom regleringen är att den ska främja förutsebarhet och enhetlighet i straffrättsskipningen.[9]

2.4.1 Allmänt om straffmätning

Brottets straffvärde – regleringen i 29 kap. 1 § brottsbalken

Enligt 29 kap. 1 § första stycket BrB ska straff, med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde.

---

[6] Se avsnitt 2.4.3 och 2.4.4.
[7] Prop. 1987/88:120, JuU 1987/88:45, rskr 1987/88:404.
[8] Se närmare i avsnitt 3.2.2.
[9] Prop. 1987/88:120 s. 1 och s. 40 f.

Med straffvärde avses brottets svårhet i förhållande till andra brott, eller med andra ord hur allvarligt brottet är.[10] Föreskriften att straffvärdet ska vara avgörande för straffmätningen är ett uttryck för den vikt som bör läggas vid principerna om ekvivalens och proportionalitet. Lika svåra brott ska ge lika stränga straff och svårare brott ska straffas strängare än lindrigare brott. När bestämmelsen infördes konstaterade departementschefen att den ger utrymme för högst skiftande uppfattningar om vilket straffvärde olika brott bör anses ha. Avsikten är emellertid inte att enskilda domares värdering ska vara avgörande för straffmätningen, utan lika fall ska behandlas lika. Detta har markerats i lagtexten på två sätt. För det första ska straffet bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan och för det andra ska intresset av en enhetlig rättstillämpning beaktas. Vid bedömningen av straffvärdet ska domstolarna alltså utgå från den allmänna värdering som lagstiftningen ger uttryck för genom den uppställda straffskalan samt i övrigt anpassa sig till de principer som har utvecklat sig genom rättspraxis.[11]

Vilken straffskala som är tillämplig i det enskilda fallet framgår normalt av brottsbeskrivningen. Av bilaga 3 framgår straffskalorna för de brott som enligt vår bedömning omfattas av begreppet allvarliga våldsbrott. Vid gradindelade brott är straffskalan beroende av vilken grad brottet bedöms höra till, vilket innebär att frågan om vilken svårhetsgrad ett brott tillhör måste avgöras innan straffmätningen sker.

I rättspraxis ligger de flesta straff som döms ut nära straffskalans minimum, medan den övre delen av skalan utnyttjas mer sällan. Redan enligt den praxis som utarbetades före 1989 års lagändringar, då bestämmelserna i 29 kap. BrB infördes, låg straffen som regel i straffskalans nedre del. I förarbetena till de nuvarande bestämmelserna anförde departementschefen att den övre delen av straffskalan utnyttjas mer sällan, eftersom denna normalt inte är avsedd för mer ordinär brottslighet utan för exceptionella fall som i praktiken sällan inträffar. De nya reglerna var inte avsedda att medföra någon påtaglig förändring av praxis, men departementschefen framhöll att det inte kunde uteslutas att regleringen i 29 kap. BrB skulle ge upphov till en mer differentierad straffmätningspraxis och att hon inte såg det som någon nackdel om så blev följden. Hon anförde vidare att det i sig är av värde om förekomsten av försvårande eller

[10] SOU 1986:14 s. 131.
[11] Prop. 1987/88:120 s. 77 f.

förmildrande omständigheter också återspeglas i straffmätningen.[12] Att straffen för våldsbrott alltjämt regelmässigt ligger långt ner i straffskalan framgår av den påföljdsinventering som Åklagarmyndigheten sammanställde 2007.[13]

I rättsfallet NJA 2000 s. 612, se bilaga 4 och avsnitt 5.2.1, resonerar Högsta domstolen relativt utförligt kring straffmätningen för grov misshandel av barn. I målet hade den tilltalade gjort sig skyldig till grov misshandel bestående av kraftigt våld mot buken på en fyraårig flicka som stått under hans tillsyn. Genom våldet slets flickans tolvfingertarm av och livshotande skada uppstod. Vid bedömningen av gärningens straffvärde anför Högsta domstolen bl.a. följande:

> Vid gradindelade brott är det vanligt att strafftidens längd i de flesta fall ligger relativt nära straffminimum medan den övre delen av straffskalan utnyttjas mer sällan. … Denna praxis hänger samman med att den övre delen av straffskalan normalt inte är avsedd för mer ordinär brottslighet av det aktuella slaget utan för exceptionella fall som i praktiken inträffar mer sällan. Vad gäller den grövre graden av olika brott tillkommer att olika försvårande omständigheter då ofta redan beaktats vid gradindelningen med den följden att det lägsta straffet ligger väsentligt högre än vad som är normalstraff för den lägre graden. Det saknas då ofta utrymme för att ytterligare beakta de försvårande omständigheterna inom ramen för den tillämpliga skalan.
>
> Hovrätten har bestämt straffet till fängelse i tre år. Detta är klart över minimistraffet för grov misshandel.[14] Straffet ligger också klart över den straffnivå som grov misshandel i allmänhet brukar föranleda. Som målet här föreligger till bedömning framstår inte heller straffet som lågt i jämförelse med de straff som kommit till användning i andra liknande fall (jfr t ex NJA 1992 s. 85). Av vad Högsta domstolen tidigare anfört följer att de försvårande omständigheterna i målet bör ges ett tydligt genomslag i straffmätningen även utöver vad som följer av gradindelningen. Så har emellertid skett redan genom hovrättens dom. Hovrättens domslut skall alltså fastställas.

Vid bedömningen av straffvärdet ska enligt 29 kap. 1 § andra stycket BrB särskilt beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han haft.

Rekvisiten skada, kränkning och fara avser de objektiva omständigheterna vid brottet. Uttrycken är avsedda att uppfattas i vid mening och enligt förarbetena kan utgångspunkt normalt tas i brottets

[12] Prop. 1987/88:120 s. 78.
[13] Domstolarnas påföljdspraxis vid vissa våldsbrott – En rapport från Åklagarmyndigheten 2007. En sammanfattning av rapporten finns i bilaga 5.
[14] Minimistraffet är fängelse i ett år; vår anm.

rekvisit. Hänvisningen till gärningsmannens avsikter och motiv innebär att även subjektiva omständigheter ska tillmätas betydelse vid bedömningen av brottets straffvärde. Hänsyn ska inte tas till sådana omständigheter som inte täcks av gärningsmannens uppsåt eller oaktsamhet, och det är av stor betydelse för bedömningen hur grov gärningsmannens oaktsamhet har varit liksom vilken form av uppsåt som har förelegat. Av förarbetena till 29 kap. 1 § BrB framgår att det alltid är omständigheterna vid brottet som ska vara avgörande för straffvärdebedömningen. Gärningsmannens person, tidigare brottslighet eller vad som har inträffat efter brottet ska i princip sakna betydelse för bedömningen av straffvärdet. Det ska inte heller ha någon betydelse vem som har drabbats av brottet. Detta utesluter dock inte att det kan finnas anledning att se allvarligare på vissa former av angrepp för att de kränker flera skyddsvärda intressen, som t.ex. våld eller hot mot tjänsteman.[15]

Uppräkningen i andra stycket är inte uttömmande, utan anger endast de viktigaste inslagen vid straffvärdebedömningen. Detta har markerats genom att de uppräknade omständigheterna ska beaktas *särskilt* vid bedömningen av straffvärdet. I förarbetena anför departementschefen att det visserligen i första hand ankommer på lagstiftaren att väga in sådana omständigheter som att brottsligheten har blivit mer utbredd eller antagit mer elakartade former vid bedömningen av vilka straffskalor som ska gälla, men att beaktande av allmänpreventiva intressen i vissa fall också kan vara av betydelse vid bedömningen av ett brotts straffvärde.[16] Sådana hänsyn har tagits i några vägledande avgöranden från Högsta Domstolen. Rättsfallet NJA 1989 s. 870 avsåg straffmätning och påföljdsval för försök till gaturån genom knivhot. Vid bedömningen av brottets straffvärde beaktade Högsta domstolens majoritet (tre justitieråd) uppgifter om att personrån utomhus förövade av ungdomar hade fått en utökad utbredning. I rättsfallet NJA 1991 s. 498 behandlades frågan om straffvärdet för olaga vapeninnehav avseende en revolver med skarp ammunition. I ett tidigare avgörande, NJA 1977 s. 473, hade Högsta domstolen bestämt påföljden för ett liknande vapeninnehav till fängelse tre månader. Med hänvisning till att användningen av skjutvapen vid våldsbrott hade ökat under de 15–20 år som föregått domen ansåg Högsta domstolen i 1991 års fall att det var motiverat att bedöma brottet något strängare än vad som hade skett i det tidigare avgörandet. Straffet bestämdes därför till fängelse

[15] Prop. 1987/88:120 s. 80 f.
[16] A. prop. s. 37 och 80.

fyra månader (att anmärka är att båda domarna avsåg även andra brott än olaga vapeninnehav). Att hänsyn av detta slag tas vid bedömningen av straffvärdet torde dock höra till ovanligheterna.

Försvårande omständigheter – 29 kap. 2 § brottsbalken

Bestämmelsen i 29 kap. 1 § BrB kompletteras med de i 29 kap. 2 och 3 §§ uppställda katalogerna över försvårande respektive förmildrande omständigheter som särskilt ska beaktas vid bedömningen av straffvärdet. Såsom försvårande omständigheter ska enligt 29 kap. 2 § BrB särskilt beaktas

1. om den tilltalade avsett att brottet skulle få betydligt allvarligare följder än det faktiskt fått,
2. om den tilltalade visat särskild hänsynslöshet,
3. om den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller särskilda svårigheter att värja sig,
4. om den tilltalade grovt utnyttjat sin ställning eller i övrigt missbrukat ett särskilt förtroende,
5. om den tilltalade förmått någon annan att medverka till brottet genom allvarligt tvång, svek eller missbruk av dennes ungdom, oförstånd eller beroende ställning,
6. om brottet utgjort ett led i en brottslig verksamhet som varit särskilt noggrant planlagd eller bedrivits i stor omfattning och i vilken den tilltalade spelat en betydande roll,
7. om ett motiv för brottet varit att kränka en person, en folkgrupp eller en annan sådan grupp av personer på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse, sexuell läggning eller annan liknande omständighet, eller
8. om brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person.

De omständigheter som anges i 29 kap. 2 § BrB är alla hänförliga till det konkreta brottet. Uppräkningen är exemplifierande, vilket har markerats genom att det i inledningen till bestämmelsen stadgas att det vid straffmätningen *särskilt* ska beaktas om någon av de uppräknade omständigheterna föreligger. Det kan alltså komma i fråga att beakta även andra försvårande omständigheter än de som räknas upp i paragrafen.

När 29 kap. BrB infördes var avsikten att uppräkningen i 2 §, som då omfattade punkterna 1–6, skulle vara någorlunda uttömmande

och att den skulle inrymma de vanligaste och mest betydelsefulla av de omständigheter som enligt dåvarande praxis brukade åberopas som särskilt försvårande. Detta var anledningen till att flera av punkterna gjordes allmänt hållna. Departementschefen betonade att den allmänt hållna regleringen innebär att bestämmelsen bör tillämpas med försiktighet.[17]

De försvårande omständigheterna ska beaktas vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp. Härmed avses främst vad som framgår direkt av straffbestämmelserna, men även exempelvis av förarbeten och rättspraxis.[18] I sammanhanget bör också nämnas att 5 § lagen (2003:148) om straff för terroristbrott föreskriver att uppsåt att främja terroristbrott ska beaktas som en försvårande omständighet vid bedömningen av straffvärdet för brott enligt 8 kap. 1 och 4–6 §§, 9 kap. 4 § samt 14 kap. 1 och 3 §§ BrB samt försök till sådana brott.

De omständigheter som anges i 29 kap. 2 § BrB kan förekomma även i de enskilda straffbestämmelserna. Som exempel kan nämnas att det vid bedömningen av om ett misshandelsbrott är grovt särskilt ska beaktas om gärningsmannen har visat särskild hänsynslöshet, vilket även utgör en försvårande omständighet enligt 29 kap. 2 § 2. Om en sådan omständighet redan har beaktats vid avgörandet av vilken grad brottet ska hänföras till, saknas det enligt förarbetena ofta anledning att ytterligare beakta omständigheten vid straffmätningen inom den aktuella straffskalan.[19]

Under *punkten 1* behandlas s.k. subjektivt överskott, dvs. att gärningsmannens uppsåt sträcker sig längre än till det händelseförlopp som han eller hon har orsakat. Det praktiskt vanliga fallen av subjektivt överskott föreligger vid försök, förberedelse och stämpling till brott.[20] I rättsfallet RH 1995:65 tillämpades punkten vid bedömningen av straffvärdet för ett narkotikabrott bestående i hantering av ett parti kokain om ca 100 gram. Enligt hovrättens bedömning var koncentrationen av kokain i partiet så låg att mängden narkotika inte utgjorde skäl att bedöma brottet som grovt. Däremot beaktades den omständigheten att de tilltalade haft uppsåt att befatta sig med en väsentligt större mängd narkotika än vad de faktiskt kommit att göra som försvårande vid bedömningen av brottets straffvärde.

---

[17] A. prop. s. 81 och 84.
[18] A. prop. s. 82.
[19] Ibid.
[20] Berggren m.fl., Brottsbalken – en kommentar III, s. 29:23.

För att *punkten 2* ska bli tillämplig krävs, som anförts ovan, att det tillkommer något extra utöver den hänsynslöshet som normalt ingår vid det aktuella brottet och som har beaktats i rekvisiten för brottet. I förarbetena nämns som exempel att rån under pistolhot normalt är att bedöma som grovt rån, men att det om gärningsmannen dessutom skjuter skarpa varningsskott tillkommer ett extra mått av hänsynslöshet som det kan finnas skäl att beakta vid straffvärdebedömningen.[21]

Punkten 3 tar enligt förarbetena bl.a. sikte på brott som har förövats mot barn, handikappade eller äldre. Som exempel nämns att försäljning av narkotika till barn eller ungdomar bör bedömas som allvarligare än om samma preparat och mängd sålts till vuxna personer samt att det måste anses försvårande om ett rån förövas mot en handikappad person. Särskilt betonas att övergrepp mot barn är försvårande, eftersom riskerna är särskilt stora att övergreppen kan medföra svåra och långvariga personliga skadeverkningar.[22] I rättspraxis har bestämmelsen bl.a. tillämpats vid misshandelsbrott som riktats mot små barn som stått under gärningsmannens tillsyn, se rättsfallen NJA 2000 s. 612 och NJA 2003 s. 174, samt i ett mål där båda vårdnadshavarna under en längre tid gjort sig skyldiga till grov fridskränkning i hemmet mot sin tonåriga dotter, NJA 2004 s. 437. Kortare referat av rättsfallen finns i bilaga 4 och de kommenteras mer ingående i kapitel 5.

Som exempel på tillfällen då *punkten 4* kan komma att tillämpas anförs i förarbetena att en anställd stjäl från sin arbetsplats eller att en vårdare på en kriminalvårdsanstalt för in narkotika till de intagna.[23] I det ovan anmärkta rättsfallet NJA 2000 s. 612 hänvisade Högsta domstolen till punkten 4 och anförde att det vid straffvärdebedömningen var av viss självständig betydelse att brottet framstod som ett missbruk av det särskilda förtroende som barnets mor hade visat gärningsmannen genom att anförtro barnet i hans vård.

I 23 kap. 5 § BrB finns en strafflindringsregel för bl.a. den som har förmåtts att medverka till brott genom tvång, svek eller missbruk av hans ungdom, oförstånd eller beroende ställning. *Punkten 5* tar sikte på situationer där gärningsmannen har förmått någon annan att medverka till brottet på ett sådant sätt. Avsikten är inte

[21] Prop. 1987/88:120 s. 82 f.
[22] A. prop. s. 83. Brott mot närstående barn kan sedan den lagändring som trädde i kraft 2003 även beaktas som försvårande med stöd av punkten 8, se nedan.
[23] Prop. 1987/88:120 s. 83, jfr rättsfallet NJA 2005 s. 661.

att punkten 5 alltid ska vara tillämplig då 23 kap. 5 § leder till ansvarsfrihet eller straffnedsättning, vilket har markerats genom att det ska röra sig om *allvarligt* tvång etc. Enligt förarbetena kan bestämmelsen vara tillämplig t.ex. när någon utnyttjar sitt barns unga ålder eller beroende ställning för att förmå barnet att medverka vid brott eller när en persons narkotikamissbruk utnyttjas till att förmå honom eller henne att delta i narkotikabrottslighet.[24]

Punkten 6 avser brottslighet som har bedrivits i organiserad form genom att ha varit särskilt noggrant planlagd eller bedrivits i stor omfattning. Kravet på att brottet ska ha utgjort ett led i en brottslig verksamhet innebär att enstaka väl planerade brott faller utanför bestämmelsen. Detta utesluter emellertid inte att planläggningen ändå kan påverka straffvärdet i höjande riktning med stöd av 29 kap. 1 § BrB. Punkten 6 tar främst sikte på brott som har förövats av flera personer och som har skett i organiserade former. I förarbetena nämns som exempel försäljning av narkotika i organiserade former, systematisk häleriverksamhet, koppleri i stor omfattning i form av bordeller samt dobbleri som består i att bedriva spelklubbar.[25]

Punkten 7 infördes 1994 och avser de motiv gärningsmannen har haft för brottet. Även före lagändringen fanns möjlighet att med stöd av 29 kap. 1 § andra stycket BrB beakta att ett brott haft rasistiska eller liknande motiv. Den bestämmelsen ansågs dock vara för allmänt hållen och avse mycket varierande förhållanden av såväl skärpande som mildrande karaktär. Dessutom hade det riktats kritik mot åklagare och domstolar för att rasistiska och liknande motiv inte uppmärksammats tillräckligt vid bedömningen av olika brott. Det ansågs därmed finnas skäl att tydligare markera att kränkningar av rasistiskt och liknande slag är omständigheter som bör ägnas särskild uppmärksamhet vid straffvärdebedömningen.[26] Den personkrets som skyddas i punkten 7 motsvarar i första hand samma krets som skyddas i 16 kap. 8 § BrB om hets mot folkgrupp. Personkretsen är dock något vidare än så, eftersom den också avser kränkning på grund av ”annan liknande omständighet”. Exempel på sådana omständigheter är kränkning på grund av transvestism eller transsexualism.[27] Bestämmelsen tar framför allt sikte på brottslighet som riktas mot minoritetsgrupper. Den kan dock aktualiseras

[24] Prop. 1987/88:120 s. 83.
[25] A. prop. s. 84.
[26] Prop. 1993/94:101 s. 20 ff.
[27] Prop. 2001/02:59 s. 57.

även om någon har utsatts för brott av den anledningen att han eller hon är svensk. Skyddet omfattar samtliga fall där ett motiv för brottet har varit att åstadkomma en kränkning av det slag som anges i bestämmelsen. Den eller de som kränkningen riktats mot behöver inte ha ställning av målsägande, vilket innebär att bestämmelsen är tillämplig oavsett om brottet har riktats direkt mot den eller dem som gärningsmannen har avsett att kränka eller om han eller hon har åstadkommit kränkningen genom att begå brottet mot någon annan. Däremot krävs att avsikten med brottet har varit att kränka på det sätt som bestämmelsen avser. Brott med rasistiska inslag där motivet inte har varit att kränka en person eller en grupp omfattas alltså inte av bestämmelsen, men kan ändå anses ha ett högre straffvärde med hänsyn till de allmänna bestämmelserna om straffvärde i 29 kap. 1 § BrB.[28]

Punkten 8 tillkom genom lagstiftning som trädde i kraft 2003. I förarbetena till bestämmelsen konstateras att det redan tidigare fanns en skyldighet att vid straffvärdebedömningen som en försvårande omständighet beakta att brottet har begåtts mot ett barn av en närstående person. Regeringen hänvisar härvid särskilt till det ovan anmärkta rättsfallet NJA 2000 s. 612 (grov misshandel bestående av kraftigt våld mot buken på en fyraårig flicka som stått under gärningsmannens tillsyn), där Högsta domstolen tillämpade både 29 kap. 2 § 3 och 4 BrB. Det ansågs dock finnas anledning att tydliggöra och markera att brott mot närstående barn ofta bör åsättas ett högre straffvärde för att barnet genom brottet riskerar att berövas sin trygghet. Regeringen framhöll att straffskärpningsgrunden inte är begränsad till situationer där brottet har riktats direkt mot ett barn, utan att den även omfattar brott som har förövats i närvaro av ett närstående barn, t.ex. när barn tvingas bevittna att en förälder blir slagen av den andra föräldern. Begreppet ”närstående person” omfattar enligt förarbetena i första hand barnets mor eller far eller fosterföräldrar (inklusive samboförhållanden) men även andra vuxna personer som barn normalt sett har en nära och förtroendefull relation till, såsom mor- och farföräldrar, mostrar och fastrar. Vidare anförs att straffskärpningsgrunden har sitt främsta tillämpningsområde vid vålds- och sexualbrottslighet, men att den kan vara relevant även vid annan brottslighet, som t.ex. när en förälder hotar den andre föräldern eller inför barnen slår sönder det gemensamma hemmet.[29]

[28] Prop. 1993/94:101 s. 23.
[29] Prop. 2002/03:53 s. 69 ff. och 111 f.

Uttrycket ”ägnat att” innebär att det inte krävs att barnets trygghet och tillit i förhållande till en närstående person verkligen har skadats i det enskilda fallet. Det är tillräckligt att brottet typiskt sett är sådant att sådan skada kan uppstå. Enligt förarbetena krävs det inte heller att gärningsmannen har något syfte att skada barnets trygghet eller tillit, utan det är tillräckligt att denne har uppsåt beträffande de faktiska omständigheter som utgör underlag för domstolens värdering av frågan om de har varit ägnade att skada barnets trygghet eller tillit.[30]

Bestämmelsen tillämpades i rättsfallet NJA 2005 s. 712, se bilaga 4. Målet avsåg bl.a. grov kvinnofridskränkning riktad mot den tilltalades hustru och grov fridskränkning mot makarnas tre gemensamma barn. Åklagaren hävdade, som en del av åtalet för grov fridskränkning, att den tilltalade hade ofredat barnen genom att vid ett stort antal tillfällen låta dem bevittna upprepat våld och hot mot deras mor. Såväl hovrätten som Högsta domstolen fann dock att det förhållandet att barn tvingats bevittna övergrepp utövade av den ena föräldern mot den andra inte är att anse som ofredande, utan att detta förhållande i stället ska beaktas vid bedömningen av straffvärdet för brottet mot den förälder som utsatts för övergreppen.

Förmildrande omständigheter – 29 kap. 3 § brottsbalken

Enligt 29 kap. 3 § BrB ska följande omständigheter särskilt beaktas som förmildrande vid bedömningen av straffvärdet:

1. om brottet föranletts av någon annans grovt kränkande beteende,
2. om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning haft starkt nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt eller annars till följd av en psykisk störning eller sinnesrörelse eller av någon annan orsak har haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande,
3. om den tilltalades handlande stått i samband med hans eller hennes uppenbart bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga,
4. om brottet föranletts av en stark mänsklig medkänsla eller
5. om gärningen, utan att vara fri från ansvar, är sådan som avses i 24 kap.

[30] Ibid., jfr dock Berggren m.fl., Brottsbalken – en kommentar III, s. 29:28.

Strafflindringsgrunderna är avsedda att tillämpas vid sidan om vad som är föreskrivet för vissa fall. Det kan härvid särskilt nämnas att straffet enligt 23 kap. 5 § BrB kan sättas under vad som är föreskrivet för brottet, om gärningsmannen har förmåtts medverka till ett brott genom tvång, svek, missbruk av hans ungdom, oförstånd eller beroende ställning eller om han eller hon har medverkat endast i mindre mån. En förutsättning för att 23 kap. 5 § ska vara tillämplig är emellertid att flera har medverkat till brottet. Den bestämmelsen är alltså inte tillämplig i fall där det är fråga om en ensam gärningsman.

Liksom när det gäller de försvårande omständigheterna i 29 kap. 2 § BrB är uppräkningen i 29 kap. 3 § exemplifierande. Strävan har varit att ange de förmildrande omständigheter som är vanligast och mest betydelsefulla. Enligt förarbetena kan det i än större utsträckning än när det gäller de försvårande omständigheterna finnas anledning att beakta andra faktorer än de som uttryckligen anges i bestämmelsen.[31]

Punkten 1 tar sikte på vad som brukar kallas provokation, dvs. situationer där någon retas eller hetsas till att begå brott. I förarbetena anges att bestämmelsen är avsedd att tillämpas med stor försiktighet och att det brott vid vilket det oftast torde finnas anledning att beakta provokation är misshandel.[32]

I rättsfallet NJA 1995 s. 464 hade den tilltalade berövat en man livet genom 64 knivhugg mot kroppen. Gärningen bedömdes som dråp och inte mord med hänvisning till att den tilltalade hade blivit utsatt för en ”förhållandevis allvarlig provokation” och därvid försatts i ett tillstånd av okontrollerat ursinne. Provokationen bestod i att offret hade tagit ett kraftigt grepp runt huvudet på den tilltalade och dragit ned honom mot sitt mellangärde samtidigt som han uppmanade den tilltalade till en homosexuell handling.

I rättsfallet NJA 1995 s. 661 dömdes den tilltalade för grov misshandel och vållande till kroppsskada, grovt brott, till fängelse i tre månader. Målsäganden hade tillsammans med en annan person försökt genomföra ett rån i en butikslokal där den tilltalade befann sig. Målsäganden befann sig utanför butiken i en bil med påslagen motor, medan hans kompanjon begav sig in i butiken beväpnad med en skarpladdad pistol. Den tilltalade och butiksägaren övermannade den beväpnade mannen, varefter den tilltalade tog pistolen och avlossade två skott mot bilen. Skottet träffade målsäganden i bröstkorgen. Den tilltalade bedömdes ha tillfogat målsäganden skadorna

[31] Prop. 1987/88:120 s. 85.
[32] Ibid.

av oaktsamhet genom det första skottet och uppsåtligen genom det andra skottet. Vid straffmätningen beaktade Högsta domstolen dels att den tilltalade hade uppfattat situationen som att det förelåg en nödvärnssituation men att han hade förfarit uppenbart oförsvarligt (se punkten 5 nedan), dels att brottet hade föregåtts av en mycket allvarlig provokation.

Punkten 2 avser omständigheter som minskar gärningsmannens förmåga att kontrollera sitt handlande. Det första ledet i punkten tillkom efter en lagändring som trädde i kraft den 1 juli 2008 och omfattar situationer där den tilltalade trots att han eller hon har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning döms till fängelse. Om den tilltalade till följd av den allvarliga psykiska störningen har haft starkt nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt ska detta beaktas särskilt vid bedömningen av straffvärdet. I förarbetena till denna del av bestämmelsen anförs att storleken på reduceringen av straffvärdet blir beroende av i hög grad störningen har haft inverkan på den tilltalades handlande. Ju större inverkan störningen har haft, desto mer bör straffvärdet reduceras.[33]

Det andra ledet i punkt 2 avser situationer där den tilltalade har haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande på grund av en psykisk störning som inte behöver vara av allvarlig karaktär, sinnesrörelse eller av någon annan orsak. I denna del krävs inte att störningen är av något kvalificerat slag. Hur framträdande störningen bör vara för att utgöra en förmildrande omständighet får i stället avgöras efter omständigheterna i det enskilda fallet.[34] Stark sinnesrörelse kan uppstå efter provokation och faller då primärt under punkten 1. Under det andra ledet i punkten 2 faller enligt förarbetena t.ex. fall där någon under tillfällig depression eller stark upprördhet på grund av personliga bekymmer begår en för honom i normala fall främmande handling.[35] De omständigheter som avses ska vara av den styrkan att gärningsmannen på grund av dem har haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande. Så anses vara fallet om gärningen har begåtts under inflytande av en mer påtaglig psykisk störning. För övrigt ska det röra sig om helt exceptionella situationer. Gärningsmannen ska också ha hamnat i situationen utan eget vållande. I förarbetena nämns som exempel att extrem trötthet normalt sett

[33] Prop. 2007/08:97 s. 37.
[34] Berggren m.fl., Brottsbalken – en kommentar III s. 29:30.
[35] Prop. 1987/88:120 s. 85.

inte kan föranleda mildare straff för den som framför en bil och vållar en trafikolycka.[36]

I rättsfallet NJA 1996 s. 93 dömdes fem unga män för förberedelse till grov misshandel, bestående i att de hade tillverkat brandbomber som de avsåg att använda för det fall att de behövde försvara sig mot en större grupp s.k. skinheads som uppehöll sig i den stad de bodde i. Förfärdigandet av brandbomberna föregicks av att en kamrat till flera av de tilltalade hade misshandlats svårt av just skinheads. Högsta domstolen bestämde påföljden till fängelse en månad. De upprörande händelser som föregått brottet och det förhållandet att de tilltalade vid brottet var chockade och rädda beaktades i förmildrande riktning vid straffmätningen.

Punkten 3 är avsedd att tillämpas med stor försiktighet, vilket har markerats genom att det ska röra sig om *uppenbart* bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga. I förarbetena anförs att det förhållandet att någon rent allmänt är omdömeslös inte är skäl att tillämpa bestämmelsen.[37] Bestämmelsen kompletteras av 29 kap. 7 § BrB som föreskriver att gärningsmannens ungdom ska beaktas särskilt vid straffmätningen för personer under 21 år. Förhållandet mellan 29 kap. 7 § och 29 kap. 3 § 3 har behandlats i rättsfallet NJA 2000 s. 314, där Högsta domstolen konstaterar att frågan om i vad mån ungdomars bristande utveckling, erfarenhet och omdömesförmåga påverkar straffvärdet i det enskilda fallet sällan blir föremål för särskilda överväganden just på grund av bestämmelsen i 29 kap. 7 §, men att det i vissa fall kan finnas anledning att särskilt uppmärksamma om det föreligger ett sådant samband mellan brottsligheten och den tilltalades grad av mognad som kan påverka straffvärdebedömningen. I det aktuella fallet, som avsåg en 20-årig man som hade gjort sig skyldig till olaga hot, grovt brott, hot mot tjänsteman, olaga tvång, olaga frihetsberövande och vapenbrott mot personalen vid en socialförvaltning, konstaterade Högsta domstolen att brotten stod i samband med brister i gärningsmannens personliga mognad. Även om gärningsmannen inte föreföll avvika från jämnåriga på ett sätt som mer generellt skulle kräva beaktande vid straffvärdebedömningar, ansågs sambandet vara av den arten att det måste tillmätas en inte oväsentlig betydelse vid bedömningen av straffvärdet. Till följd bl.a. härav ansågs påföljden kunna stanna vid skyddstillsyn i förening med föreskrift om samhällstjänst.

[36] A. prop. s. 86.
[37] Ibid.

Punkten 4 torde enligt förarbetena inte ofta komma i fråga att tillämpa. Bestämmelsen syftar i första hand på s.k. barmhärtighetsmord, där någon dödar en person som är obotligt sjuk för att göra slut på dennes plågor.[38]

Punkten 5 infördes genom en lagändring 1994. Den ersatte den dåvarande bestämmelsen i 24 kap. 5 § BrB, som föreskrev att domstolen fick döma till lindrigare straff än vad som var föreskrivet för brottet vid vissa fall av excess. Punkten 5 omfattar samtliga ansvarsfrihetsgrunder i 24 kap. brottsbalken, dvs. nödvärn, nöd, laga befogenhet, förmans befallning, samtycke och straffrättsvillfarelse. I förarbetena uttalas att strafflindringsregeln ska tillämpas med urskillning och att det förekommer fall där man knappast kan tala om en minskning av straffvärdet, som t.ex. om den tilltalade har handlat uppenbart oförsvarligt i en nödvärnssituation där han över huvud taget inte varit medveten om att han handlat i nödvärn. Vidare anförs att betydelsen av den förmildrande omständigheten minskar ju mer gärningsmannen genom sitt handlande har överskridit gränsen för ansvarsfritt handlande.[39]

I det under punkten 1 anmärkta rättsfallet NJA 1995 s. 661 hade den tilltalade felaktigt trott att han befann sig i en nödvärnssituation (s.k. putativt nödvärn). Även från denna utgångspunkt ansågs hans handlande vara uppenbart oförsvarligt. Högsta domstolen beaktade dock hans uppfattning som en förmildrande omständighet vid straffmätningen.

I rättsfallet NJA 2004 s. 786 dömdes den tilltalade för jaktbrott, bestående i att han hade dödat en varg inför ett befarat angrepp på tamdjur. Högsta domstolen fann att den tilltalade inte kunde vara fri från ansvar på grund av bestämmelserna om skyddsjakt. Visserligen ansågs det föreligga en nödsituation, men den tilltalades handlande bedömdes som oförsvarligt och han ansågs inte heller svårligen ha kunnat besinna sig. Det förhållandet att en nödsituation förelegat och att den tilltalade trott sig ha rätt till skyddsjakt utgjorde dock enligt Högsta domstolen omständigheter som enligt 29 kap. 3 § 5 BrB skulle beaktas vid bedömningen av straffvärdet och det ansågs därför finnas skäl att döma till lindrigare straff än vad som var stadgat för brottet.

Av 29 kap. 3 § *andra stycket* BrB framgår att domstolen, om det är påkallat med hänsyn till brottets straffvärde, får döma till lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet. Ursprungligen krävdes

[38] A. prop. s. 86, se även rättsfallet NJA 1979 s. 802.
[39] Prop. 1993/94:130 s. 62 och 74.

att det skulle vara *uppenbart* påkallat med ett straff underskridande straffminimum för brottet. Uppenbarhetskravet upphävdes 1994 delvis på grund av att strafflindringsregeln i 24 kap. 5 § BrB flyttades till 29 kap. 3 §, men också för att undanröja den tröskeleffekt som uppenbarhetsrekvisitet innebar.[40] Enligt förarbetena till bestämmelsens ursprungliga lydelse innebar uppenbarhetskravet att tillämpningen skulle vara restriktiv och att det skulle krävas en mycket hög grad av de relevanta omständigheterna för att straffet skulle sättas under föreskrivet minimum.[41] Högsta domstolen har i det under punkten 3 anmärkta rättsfallet NJA 2000 s. 314 uttalat att det trots lagändringen alltjämt bör krävas starka skäl för att underskrida föreskrivet straffminimum.

Billighetshänsyn – 29 kap. 5 § brottsbalken

Utöver brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde ska rätten enligt 29 kap. 5 § BrB vid straffmätningen i skälig omfattning beakta

1. om den tilltalade till följd av brottet drabbats av allvarlig kroppsskada,
2. om den tilltalade efter förmåga sökt förebygga eller avhjälpa eller begränsa skadliga verkningar av brottet,
3. om den tilltalade frivilligt angett sig,
4. om den tilltalade förorsakas men genom att han på grund av brottet utvisas ur riket,
5. om den tilltalade till följd av brottet drabbats av eller om det finns grundad anledning anta att han kommer att drabbas av avskedande eller uppsägning från anställning eller av annat hinder eller synnerlig svårighet i yrkes- eller näringsutövning,
6. om den tilltalade till följd av hög ålder eller dålig hälsa skulle drabbas oskäligt hårt av ett straff utmätt efter brottets straffvärde,
7. om en i förhållande till brottets art ovanligt lång tid förflutit sedan brottet begicks eller
8. om någon annan omständighet föreligger som påkallar att den tilltalade får ett lägre straff än brottets straffvärde motiverar.

[40] A. prop. s. 74.
[41] Prop. 1987/88:120 s. 87.

Bestämmelsens grundtanke är att det vid sidan av straffvärdet kan finnas en rad olika omständigheter som är av sådant slag att det skulle framstå som orättfärdigt om de inte beaktades vid påföljdsbestämningen. Dessa omständigheter, som endast verkar i förmildrande riktning, är hänförliga till gärningsmannens person och hans eller hennes handlande efter brottet. Bestämmelsen är enligt förarbetena avsedd att tillämpas med försiktighet, så att den inte medför risker för en oenhetlig praxis eller sociala orättvisor vid straffmätningen.[42] Av 30 kap. 4 § BrB framgår att de omständigheter som anges i bestämmelsen även ska beaktas vid valet av påföljd.

Punkten 1 omfattar situationer där den tilltalade har drabbats av en allvarlig kroppsskada till följd av brottet. I förarbetena anförs att skadorna måste vara av bestående karaktär för att de ska kunna beaktas vid straffmätningen.[43]

Bestämmelsen i *punkten 2* vilar i princip på samma grund som regeln om ansvarsfrihet vid frivilligt tillbakaträdande från försök i 23 kap. 3 § BrB. I förarbetena anges flera exempel på när bestämmelsen skulle kunna komma att tillämpas, som t.ex. om en person som har misshandlat någon hjälper offret till sjukhus eller om den som har gjort sig skyldig till stöld återlämnar det stulna. De skadliga verkningarna av brottet kan också gottgöras genom att gärningsmannen ersätter skadorna. Hänsyn ska tas till den enskilde gärningsmannens förmåga, vilket innebär att den som har det dåligt ekonomiskt ställt och ersätter en del av de skador som har uppkommit kan anses ha gjort sig förtjänt av en lika stor nedsättning av straffet som en mycket välbärgad person som har ersatt hela skadan. Uttrycket ”förmåga” syftar inte bara på ekonomiska möjligheter, utan kan också avse andra omständigheter hänförliga till gärningsmannens personliga situation. Gärningsmannen ska enligt förarbetena normalt ha handlat på eget initiativ, varför bestämmelsen framför allt är tillämplig när gärningsmannen har sökt förebygga, avhjälpa eller begränsa skadorna redan innan han avslöjats. Agerandet ska med andra ord kunna sägas visa på en i handling visad ånger.[44]

I *punkten 3* är det själva angivelsen som är det väsentliga och inte att någon underlättar polisens arbete sedan han eller hon har blivit upptäckt eller erkänner brott som han eller hon redan är misstänkt för. En frivillig angivelse föreligger dock även om den som

[42] A. prop. s. 47 och 89 f.
[43] A. prop. s. 91.
[44] A. prop. s. 91, jfr dock nedan anmärkta NJA 2008 s. 359.

har gripits för ett brott självmant berättar om andra brott som han eller hon har begått. Bestämmelsen avser endast angivelse av egna brott. Gärningsmän som avslöjar sina medbrottslingar, s.k. kronvittnen, kan alltså inte medges strafflindring enligt bestämmelsen.[45]

Högsta domstolen har i rättsfallet NJA 2008 s. 359 prövat bl.a. betydelsen av att den tilltalade har medverkat vid utredningen av det egna brottet och begränsat de skadliga verkningarna av detta. I målet hade de båda tilltalade, vilka hade gjort sig skyldiga till en stor mängd tillgreppsbrott, inte bara frivilligt angett sig beträffande de allra flesta brotten, utan också aktivt medverkat till utredningen av brotten och till att tillgripet gods kunde lämnas tillbaka till ägarna. Högsta domstolen fann i sin dom att det var uppenbart att de frivilliga angivelserna skulle beaktas vid straffmätningen och att de också utgjorde ett inte oväsentligt skäl för att välja en lindrigare påföljd än fängelse. Enligt Högsta domstolens bedömning kunde det i och för sig diskuteras i vilken utsträckning de tilltalades medverkan till utredningen och till att godset återlämnats till ägarna omfattas av regleringen i 29 kap. 5 § 2, då denna bestämmelse inte tar direkt sikte på att en tilltalad har medverkat till utredningen av brottet. I det aktuella fallet ansågs emellertid de tilltalades medverkan till utredningen ha utgjort ett led i deras ansträngningar att göra rätt för sig i förhållande till dem som drabbats av brottet. Vidare uttalar Högsta domstolen att en medverkan till utredning av egen brottslighet, i vart fall under vissa förhållanden, måste anses vara en sådan omständighet som kan beaktas enligt 29 kap. 5 § 8.

Punkten 4 behandlar det men som det innebär för den tilltalade om han eller hon utvisas ur riket. I förarbetena anförs att det förhållandet att den tilltalade utvisas ur riket regelmässigt får anses innebära men för honom.[46] Högsta domstolen har emellertid i rättsfallet NJA 2001 s. 500 uttalat att utvisning normalt inte kan anses medföra men av sådant slag som ska beaktas vid straffmätningen om den tilltalade saknar anknytning till Sverige. I samma mål gjorde Högsta domstolen bedömningen att det förhållandet att en utvisning medför att den dömde registreras på spärrlistan i Schengens informationssystem och därmed nekas tillträde till eller uppehållstillstånd i någon av de stater som ingår i Schengensamarbetet så länge återreseförbudet gäller, är en sådan omständighet som kan påkalla att den tilltalade får ett lägre straff än brottets straffvärde motiverar.

[45] A. prop. s. 92.
[46] Ibid.

Punkten 5 behandlar först avskedande eller uppsägning. När 29 kap. infördes i brottsbalken övervägdes huruvida punkten 5 skulle omfatta även andra arbetsrättsliga följder, såsom omplacering, avstängning och löneavdrag. Så blev inte fallet, men i propositionen anförs att de arbetsrättsliga följder som inte uttryckligen anges i punkten 5 kan beaktas med tillämpning av punkten 8. Det andra momentet under punkten 5, annat hinder eller synnerlig svårighet i yrkes- eller näringsutövning, omfattar exempelvis körkortsåterkallelse för den som är beroende av körkort i tjänsten, uteslutning ur advokatsamfundet, indragning av läkarlegitimation eller meddelat näringsförbud.[47]

Punkten 6 har motiverats med att hög ålder och dåligt hälsotillstånd kan medföra att ett straff utmätt efter brottets straffvärde skulle drabba gärningsmannen oskäligt hårt. Bestämmelsen har inte någon bestämd åldersgräns, men enligt förarbetena finns det som regel anledning att mer generellt överväga om bestämmelsen ska tillämpas när gärningsmannen har uppnått den allmänna pensionsåldern, 65 år. Bestämmelsen är främst avsedd att tillämpas när det är aktuellt att döma ut ett längre fängelsestraff, dvs. mer än någon eller några månader. Hänsyn till dåligt hälsotillstånd kan enligt förarbetena tas bl.a. vid allvarligare fysiska handikapp, såsom förlamning eller starkt nedsatt syn, och vid allvarlig sjukdom, framför allt då denna bedöms vara livshotande. Även det psykiska hälsotillståndet kan beaktas, om det inte är av sådan art att det faller in under annan särreglering.[48]

Enligt *punkten 7* ska beaktas om en i förhållande till brottets art ovanligt lång tid har förflutit sedan brottet begicks. I förarbetena uttalas att tidsutdräkten torde komma att få störst betydelse vid valet av påföljd, men att den i vissa fall även bör kunna påverka fängelsestraffets längd. Den förflutna tiden ska ses i förhållande till brottets art. I propositionen nämns som exempel att en tidsutdräkt om fyra år från en stöld kan tala för en icke frihetsberövande påföljd, men att det däremot ofta inte gör det vid ett skattebrott, där mer regelmässigt långa tider förflyter på grund av överklaganden i själva skattefrågan m.m. Den långa tiden ska i princip ha förflutit innan den tilltalade fick del av åtal för brottet. Att den tilltalade har hållit sig undan åtal ska normalt inte föranleda strafflindring.[49]

---

[47] A. prop. s. 93 f.
[48] A. prop. s. 95.
[49] Ibid.

I rättsfallet NJA 2003 s. 414 behandlade Högsta domstolen betydelsen av de tidsutdrägter som förekommit mellan brotten och slutlig dom i belysning av de krav som Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna ställer på rättegång inom skälig tid. I målet, som avsåg förskingring och trolöshet mot huvudman och där straffvärdet bedömdes motsvara fängelse i tre år, förflöt närmare nio år från det att brotten begicks till dess att Högsta domstolen meddelade sin dom. Högsta domstolen konstaterade att målet var komplicerat och att det bl.a. därför inte kunde anses ha förekommit någon oskälig fördröjning i handläggningen under de knappt tre år som hade förflutit från åtals väckande till Högsta domstolens dom. Däremot ansågs den fördröjning som hade ägt rum från det att gärningsmannen delgavs misstanke för brott i december 1994 till dess att åtal väcktes i december 2000 vara av sådan karaktär att den inneburit en kränkning i rätten till rättegång inom skälig tid. Högsta domstolen fann att denna kränkning inte skulle beaktas vid straffmätningen enligt 29 kap. 5 § 7, utan som en särskild omständighet, närmast att hänföra till 29 kap. 5 § 8. I det aktuella fallet ansågs kränkningen av rätten till rättegång inom skälig tid föranleda ett halverat fängelsestraff.

Genom *punkten 8* ges möjlighet att beakta även andra omständigheter än dem som räknas upp i punkterna 1–7. Av förarbetena framgår att omständigheterna för att kunna beaktas ska vara hänförliga till gärningsmannens personliga situation eller ha inträffat efter brottet samt att de i princip ska vara likvärdiga med och lika tungt vägande som de omständigheter som nämns i punkterna 1–7. Som exempel på situationer då punkten 8 kan komma att tillämpas nämns brott som har begåtts i samband med självmordsförsök eller att straff på ett helt oproportionerligt och orimligt sätt skulle drabba någon annan än gärningsmannen.[50] Sistnämnda omständighet beaktades i hovrättsavgörandet RH 2004:15, där hovrätten fann att fängelsestraffet för brottslighet med ett straffvärde motsvarande ett års fängelse lämpligen skulle fastställas till tio månader eftersom gärningsmannens två underåriga barn skulle drabbas oskäligt hårt om han dömdes till fängelse. Påföljden ansågs därmed kunna bestämmas till villkorlig dom med föreskrift om samhällstjänst. I rättsfallen NJA 1991 s. 77 I och NJA 1991 s. 471 ansåg Högsta domstolen inte att det förhållandet att den tilltalade var ensamstående med barn var skäl nog att välja en icke frihetsberövande

[50] A. prop. s. 96.

påföljd för grovt rattfylleri. Angående tillämpning av punkten 8 när den tilltalade har medverkat till utredningen av det egna brottet hänvisas till vad som ovan har anförts såvitt avser punkten 3.

I rättsfallet NJA 2000 s. 421 dömde tingsrätten två 18-åriga män till fängelse i ett år respektive nio månader för rånbrottslighet. Hovrätten fastställde tingsrättens dom. Högsta domstolen fann att straffen, med beaktande av brottslighetens straffvärde och de tilltalades ålder, borde bestämmas till fängelse ett år och sex månader respektive ett år. De tilltalade hade dock börjat verkställa sina fängelsestraff och Kriminalvårdens planering utgick från att villkorlig frigivning skulle ske i nära anslutning till tiden för Högsta domstolens dom. Högsta domstolen konstaterade att betydande ansträngningar hade lagts ned på de tilltalades rehabilitering bl.a. genom att de hade beretts tillfälle till studier och att de hade genomgått psykologbehandling. I planeringen hade även skolan medverkat. Det ansågs, särskilt med hänsyn till de tilltalades ungdom, vara angeläget att ansträngningarna inte spolierades. Högsta domstolen fann att straffen inte skäligen borde höjas, utan att de av domstolarna bestämda strafftiderna med stöd av 29 kap. 5 § första stycket 8 BrB kunde bestå.

Av 29 kap. 5 § *andra stycket* BrB framgår att rätten, om särskilda skäl påkallar det, får döma till lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet och enligt 29 kap. 6 § BrB ska rätten, om det med hänsyn till någon av omständigheterna i 5 § är uppenbart oskäligt att döma till påföljd, meddela påföljdseftergift. Kraven på särskilda skäl respektive uppenbar oskälighet innebär att bestämmelserna ska tillämpas restriktivt.[51]

Beaktande av ungdom – 29 kap. 7 § brottsbalken

Som en särskild straffmildringsregel föreskrivs i 29 kap. 7 § BrB att den tilltalades ungdom ska beaktas särskilt vid straffmätningen om han har begått brottet innan han fyllt 21 år. Härvid får dömas till lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet. Av andra stycket i samma paragraf framgår att ingen får dömas till fängelse på livstid för brott som han har begått innan han fyllt 21 år.[52]

---

[51] A. prop. s. 97.

[52] Vi har i delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90) föreslagit att ingen ska få dömas till strängare straff än fängelse i 14 år för brott som han eller hon har begått före 21 års ålder.

Till skillnad från vad som gäller enligt 29 kap. 3 § 3 BrB krävs det inte att gärningsmannens låga ålder på något sätt har påverkat hans handlande för att 29 kap. 7 § BrB ska bli tillämplig, utan avsikten är att den som var under 21 år vid brottstillfället rent allmänt ska ådömas lägre straff än normalt.[53] Bestämmelsen påverkar inte i sig bedömningen av brottet eller brottslighetens straffvärde. Den kan i stället sägas ge uttryck för att domstolarna i förhållande till ungdomar ska tillämpa en på visst sätt generellt justerad straffskala. En grund för denna reglering torde vara att brott av unga normalt anses ha ett lägre straffvärde än när motsvarande brott begås av vuxna, med hänsyn till att brottsligheten anses stå i samband med bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga.[54]

Av 32 kap. 5 § BrB framgår att den som har begått ett brott innan han fyllt 18 år normalt ska dömas till sluten ungdomsvård om rätten finner att påföljden bör bestämmas till fängelse. Straffmätningen förutsätts ske på samma sätt som för fängelse. Det innebär att rätten ska ha tagit hänsyn till samtliga bestämmelser som är relevanta vid bestämmandet av ett fängelsestraffs längd, inklusive den unges ålder. Därutöver ska beaktas att den som döms till sluten ungdomsvård inte blir föremål för villkorlig frigivning.

2.4.2 Påföljdsval

Kort om påföljderna

De påföljder som kan följa på brott är böter (25 kap. BrB), fängelse (26 kap. BrB), villkorlig dom (27 kap. BrB) och skyddstillsyn (28 kap. BrB). Därutöver kan domstolen under vissa omständigheter besluta att den dömde ska överlämnas till särskild vård. Sådant överlämnande kan komma i fråga för tre personkategorier; unga lagöverträdare (32 kap. BrB), missbrukare (31 kap. 2 § BrB) och psykiskt störda lagöverträdare (31 kap. 3 § BrB).

Fängelse kan ådömas på viss tid, mellan 14 dagar och tio år, eller på livstid. Om fängelse på viss tid väljs som gemensamt straff för flera brott förhöjs maximistraffet med som mest fyra år. Maximistraffet kan därmed uppgå till fängelse i 14 år. Vid vissa återfallssituationer kan maximistraffet höjas med ytterligare fyra år, vilket innebär att upp till 18 års fängelse kan dömas ut vid återfall i fler-

[53] Prop. 1987/88:120 s. 97 f.
[54] Berggren m.fl., Brottsbalken – en kommentar III s. 29:54.

faldig brottslighet. Ingen får dömas till fängelse på livstid för brott som han eller hon har begått före 21 års ålder.[55]

Villkorlig dom innebär att den dömde under en prövotid om två år ska visa skötsamhet samt efter förmåga försöka försörja sig och betala ålagd skadeståndsskyldighet. Villkorlig dom ska som regel förenas med dagsböter. Påföljdens innehåll kan skärpas genom föreskrift om samhällstjänst, som innebär skyldighet att utföra oavlönat arbete under viss tid, lägst 40 och högst 240 timmar. En förutsättning för samhällstjänst är dock att den tilltalade samtycker till en sådan föreskrift och att föreskriften bedöms lämplig med hänsyn till den tilltalades person och övriga omständigheter.

Skyddstillsyn fortgår under en prövotid om tre år. Inledningsvis, vanligen under det första året, är påföljden förenad med övervakning, vilket i praktiken innebär att den dömde med viss regelbundenhet ska sammanträffa med en av Kriminalvården utsedd övervakare som kan lämna stöd och hjälp men även rapportera eventuell misskötsamhet. Liksom vid villkorlig dom ska den dömde vara skötsam under prövotiden samt efter förmåga försöka försörja sig och betala eventuella skadestånd. Påföljden kan också förenas med dagsböter, föreskrift om samhällstjänst, föreskrift om behandlingsplan (s.k. kontraktsvård) eller fängelse. Därutöver kan den dömde meddelas föreskrifter om vistelseort eller bostad under en viss tid, arbetsanställning, annan förvärvsverksamhet eller utbildning, samt läkarvård, nykterhetsvård eller annan vård eller behandling i eller utanför sjukhus eller annan dylik inrättning.

Kontraktsvård innebär att den tilltalade förklarar sig villig att genomgå lämplig behandling enligt en särskilt upprättad behandlingsplan. En förutsättning för kontraktsvård är att missbruk av beroendeframkallande medel eller något annat särskilt förhållande som kräver vård eller annan behandling har bidragit till att brottet har begåtts.

Om det är oundgängligen påkallat med hänsyn till brottslighetens straffvärde eller den tilltalades tidigare brottslighet får en skyddstillsyn förenas med fängelse i lägst 14 dagar och högst tre månader. En skyddstillsyn som förenas med fängelse får inte samtidigt förenas med böter eller med föreskrift om samhällstjänst.

---

[55] Vi har i delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90) föreslagit att det för vissa brott för vilka fängelse på livstid ingår i straffskalan ska vara möjligt att döma till tidsbestämda fängelsestraff i högst 18 år, även om det rör sig om ett enstaka brott och den tilltalade tidigare är ostraffad. Enligt förslaget ska det dock inte i något fall vara möjligt att döma ut tidsbestämda fängelsestraff över 18 år. Vi föreslår vidare att ingen ska få dömas till strängare straff än fängelse i 14 år för brott som han eller hon har begått före 21 års ålder.

Den som är under 21 år får enligt 32 kap. 1 § BrB dömas till *ungdomsvård* om han eller hon har ett särskilt behov av vård eller annan åtgärd enligt socialtjänstlagen (2001:453) eller lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) och sådan vård eller åtgärd kan beredas den unge. Vården och åtgärderna ska syfta till att motverka att den unge utvecklas ogynnsamt. Ungdomsvård får dömas ut endast om socialtjänstens planerade åtgärder kan anses tillräckligt ingripande med hänsyn till brottslighetens straffvärde och art samt den unges tidigare brottslighet. Om åtgärderna ska vidtas med stöd av socialtjänstlagen, dvs. på frivillig väg, ska rätten meddela föreskrift om att den unge ska följa ett av socialnämnden upprättat ungdomskontrakt. Om vården bereds med stöd av LVU ska socialnämnden upprätta en vårdplan. Ungdomsvården kan skärpas genom att kombineras med högst 200 dagsböter eller förenas med föreskrift om ungdomstjänst, dvs. skyldighet att utföra oavlönat arbete under lägst 20 och högst 150 timmar.

Ungdomstjänst kan även ådömas som en fristående påföljd om det inte finns skäl att döma till ungdomsvård.

Den som har begått brott innan han eller hon fyllt 18 år får enligt 30 kap. 5 § BrB dömas till fängelse endast om det finns synnerliga skäl. Under sådana förhållande ska påföljden enligt 32 kap. 5 § BrB i stället bestämmas till *sluten ungdomsvård* i lägst 14 dagar och högst fyra år. Undantag görs dock om det finns särskilda skäl, som t.ex. att den tilltalade är över 18 år vid lagföringen.

Om den som har begått en brottslig gärning kan bli föremål för *vård enligt lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall* (LVM) får rätten enligt 31 kap. 2 § BrB överlämna åt socialnämnden att föranstalta om behövlig vård. Om straffskalan för brottet överstiger fängelse i ett år krävs särskilda skäl för ett sådant överlämnande. Ett särskilt skäl kan vara att gärningsmannen redan undergår vård och att den pågående vården fungerar väl.

Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning ska enligt 30 kap. 6 § BrB i första hand dömas till annan påföljd än fängelse. Rätten får döma till fängelse endast om det finns synnerliga skäl. Vid bedömningen härvid ska beaktas om brottet har ett högt straffvärde, om den tilltalade vid tidpunkten för domen saknar eller har ett begränsat behov av psykiatrisk vård, om den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt samt omständigheterna i övrigt. Om den tilltalade till följd av den psykiska störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att

anpassa sitt handlande efter en sådan insikt, får rätten döma till fängelse endast om den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd. Av 31 kap. 3 § BrB framgår att rätten får överlämna den som har begått ett brott för vilket påföljden inte bedöms kunna stanna vid böter och som vid tillfället för domen lider av en allvarlig psykisk störning till *rättspsykiatrisk vård*. En förutsättning är dock att det med hänsyn till gärningsmannens psykiska tillstånd och personliga förhållanden i övrigt är påkallat att han eller hon är intagen på en sjukvårdsinrättning för psykiatrisk vård, som är förenad med frihetsberövande och annat tvång. Om brottet har begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning, får rätten besluta att särskild utskrivningsprövning enligt lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård ska äga rum vid vården. Detta förutsätter emellertid att det till följd av den psykiska störningen finns risk för att gärningsmannen återfaller i brottslighet som är av allvarligt slag. Om det med hänsyn till gärningsmannens tidigare brottslighet eller av andra särskilda skäl är påkallat, får rätten i samband med överlämnande till rättspsykiatrisk vård också döma till annan påföljd, dock inte till fängelse eller överlämnande till annan särskild vård.

Påföljdernas inbördes svårhet

Redan i 1 kap. 5 § BrB stadgas att fängelse är att anse som ett svårare straff än böter. Enligt 30 kap. 1 § BrB är fängelse också att anse som en svårare påföljd än villkorlig dom och skyddstillsyn. I förarbetena till 1989 års lagändringar anförs att villkorlig dom och skyddstillsyn är att anse som jämställda i påföljdshänseende, även om skyddstillsyn för den enskilde måste framstå som en mer ingripande påföljd. Det framhålls att valet mellan villkorlig dom och skyddstillsyn inte är avhängigt av brottets svårhet, utan av en bedömning av huruvida det stöd och de övriga insatser som kan lämnas inom ramen för en skyddstillsynspåföljd kan antas bidra till att den dömde avhåller sig från fortsatt brottslighet. Påföljdsvalet anses därför inte ske utifrån proportionalitetssynpunkter.[56] Relationen mellan villkorlig dom och skyddstillsyn har behandlats i rättsfallet NJA 2000 s. 314, där Högsta domstolen uttalar att skyddstillsyn är en för den dömde generellt sett mer ingripande påföljd än villkorlig dom samt att skyddstillsynen dessutom kan förenas med olika slags föreskrifter som kan ge påföljden ytterligare skärpa. Följden av

[56] Prop. 1987/88:120 s. 45 f.

detta är enligt Högsta domstolen att det finns ett större utrymme för att använda skyddstillsyn än villkorlig dom som alternativ till fängelse.

Av 27 kap. 1 § och 28 kap. 1 § BrB framgår att såväl villkorlig dom som skyddstillsyn är svårare påföljder än böter.

De påföljder som innebär överlämnande till särskild vård anses falla utanför rangordningen av påföljdernas svårhet.

Påföljdsvalet

Den allmänna regeln om påföljdsval finns i 30 kap. 4 § BrB. Enligt bestämmelsens första stycke ska rätten vid val av påföljd särskilt fästa avseende vid omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än fängelse. I det sammanhanget ska de omständigheter som anges 29 kap. 5 § BrB (se avsnitt 2.4.1) beaktas. De s.k. billighetsskälen ska alltså beaktas både vid straffmätningen och vid valet av påföljd.

Av 30 kap. 4 § andra stycket BrB framgår att rätten som skäl för fängelse får beakta brottslighetens straffvärde och art samt att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. Att brottet eller den samlade brottsligheten har ett högt *straffvärde* är enligt förarbetena ofta ett avgörande skäl för att döma till fängelse. Som exempel nämns grova brott som mord, våldtäkt, grovt rån och grovt narkotikabrott. Det har inte ansetts lämpligt att ange någon specifik gräns för hur högt straffvärdet ska vara för att motivera ett fängelsestraff. I förarbetena till 1989 års lagändringar anges dock som ett riktvärde att det föreligger presumtion för fängelse om straffvärdebedömningen leder till att brottet bör medföra ett års fängelse eller mer.[57] Uttalandet har tolkats som att fängelse i dessa fall bör väljas som påföljd, oberoende av om brottslighetens art eller tidigare brottslighet talar för fängelse, om det inte finns mycket starka skäl som talar för en icke frihetsberövande påföljd.[58]

En omständighet som kan bryta presumtionen för fängelse vid brottslighet med ett straffvärde som motsvarar fängelse i ett år eller mer är gärningsmannens ålder. Enligt 30 kap. 5 § BrB krävs nämligen synnerliga skäl för att döma till fängelse för brott som någon har begått innan han eller hon fyllt 18 år och särskilda skäl för att

[57] A. prop. s. 100.
[58] Berggren m.fl., Brottsbalken – en kommentar III s. 30:17.

döma till fängelse för brott som någon har begått efter det att han eller hon fyllt 18 år men innan han eller hon fyllt 21 år.

Fängelse kan också utdömas med hänvisning till brottets eller brottslighetens *art*. När bestämmelsen infördes i brottsbalken 1989 anfördes att vissa brott enligt då gällande praxis av allmänpreventiva skäl ansågs motivera fängelse trots att de inte har ett särskilt högt straffvärde. Som exempel nämndes rattfylleri, vissa brott mot vapen- och jaktlagstiftningen, olovlig vistelse i riket, samt vissa former av misshandel, våld mot tjänsteman och skattebrott. För dessa brott borde det enligt förarbetena alltjämt finnas en presumtion för fängelse, och krävas särskilda skäl för att välja en icke frihetsberövande påföljd.[59] I senare lagstiftningsärenden har uttalats att ”artbrott” kan beskrivas som brott av sådan art att det av i huvudsak allmänpreventiva skäl bedöms som lämpligt att ingripa med en sträng påföljd, trots att straffvärdet i sig inte är påtagligt högt, samt att man genom en sådan ordning förväntar sig att uppnå en på generell nivå både moralbildande och moralförstärkande effekt och en avskräckningseffekt som motverkar den aktuella typen av brott.[60]

Vilka brottstyper som anses vara av sådan art att de normalt bör föranleda fängelse trots att straffvärdet understiger ett år har framför allt slagits fast genom Högsta domstolens praxis. Förutom de brottstyper som nämns i förarbetena till 1989 års lagändringar märks brott som sexuellt utnyttjande av barn, narkotikabrott, vissa bokföringsbrott, mened samt övergrepp i rättssak.

I rättsfallet NJA 1999 s. 561, som gällde val av påföljd för mened och anstiftan till mened begångna av två flickor som var 16 respektive 20 år vid tidpunkten för brotten, anförde Högsta domstolen att brottsrubriceringen inte i alla lägen är avgörande för bedömningen av om ett brott ska anses vara av den arten att fängelse bör ådömas. Styrkan av presumtionen för fängelse kan enligt Högsta domstolen variera beroende på brottslighetens karaktär i det särskilda fallet och omständigheterna kring brottet. Det kan alltså tänkas att ett brott med hänsyn till omständigheterna inte bör anses vara av sådan art att speciellt starka skäl för fängelse föreligger, trots att brott med den aktuella rubriceringen i allmänhet brukar bestraffas med fängelse med hänvisning till brottets art. Omvänt kan ett visst brotts art tänkas utgöra skäl för fängelse, även om det är ovanligt att brott med den rubriceringen anses tillhöra den

[59] Prop. 1987/88:120 s. 37 och 100.
[60] Prop. 1997/98:96 s. 116.

kategori brott för vilka arten talar för fängelse. Högsta domstolen påpekar också att utrymmet för sådana individuella bedömningar skiftar beroende på brottstypen.

I doktrinen har anförts att det är tänkbart att viss ledning för vilka faktorer som kan påverka att ett visst brott är av sådan art som talar för att påföljden bestäms till fängelse kan hämtas från bestämmelsen i 29 kap. 2 § BrB om försvårande omständigheter. Som exempel nämns att det förhållandet att gärningsmannen har utnyttjat annans skyddslösa ställning eller missbrukat ett särskilt förtroende skulle kunna vara relevant för påföljdsvalet, även om det inte har påverkat straffvärdet i en sådan grad att det redan med hänsyn härtill får anses föreligga en presumtion för fängelse.[61] Motsvarande resonemang förs i rättsfallet NJA 2006 s. 339, som avsåg val av påföljd för djurplågeri. Högsta domstolen konstaterar att djurplågeri i allmänhet inte är att betrakta som ett sådant brott som ska föranleda fängelse även när det inte har ett särskilt högt straffvärde, men att brottet ändå under vissa omständigheter kan vara ett sådant s.k. artbrott. Enligt Högsta domstolens resonemang skulle så kunna tänkas vara fallet om det har förelegat några sådana särskilda försvårande omständigheter som avses i 29 kap. 2 § BrB, som exempelvis särskild hänsynslöshet, även om omständigheterna inte gör att straffvärdet blir så högt att detta i sig motiverar ett fängelsestraff.

Slutligen kan fängelse motiveras med att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. Vi återkommer till betydelsen av *återfall* i brott vid straffmätning och påföljdsval i avsnitt 2.4.4.

De olika skälen för fängelse ska inte ses oberoende av varandra. Om straffvärdet är högt (utan att vara så högt att det ensamt är skäl nog att döma till fängelse) krävs det mindre beträffande brottets art för att fängelse ska kunna väljas som påföljd än om brottet har ett lågt straffvärde. Om den som har dömts för ett brott som i allmänhet leder till fängelse återfaller i brottslighet av samma slag ökar presumtionen för fängelse ytterligare.[62] I sammanhanget bör nämnas att möjligheten att förena villkorlig dom eller skyddstillsyn med framför allt samhällstjänst, men när det gäller skyddstillsyn också kontraktsvård, har inneburit större möjligheter för domstolarna att välja icke frihetsberövande påföljder. Många av de misshandels- och rattfylleribrott som tidigare medförde kortare fängelsestraff leder

[61] Berggren m.fl., Brottsbalken – en kommentar III s. 30:21.
[62] Prop. 1987/88:120 s. 100.

numera till villkorlig dom eller skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst.

Om vare sig brottets straffvärde eller art eller det förhållandet att gärningsmannen har återfallit i brott innebär att ett fängelsestraff är nödvändigt, står valet av påföljd mellan villkorlig dom och skyddstillsyn (det bortses här från brott för vilka påföljden bedöms kunna stanna vid böter och från situationer där gärningsmannen kan eller ska överlämnas till särskild vård).

Av 30 kap. 7 § BrB framgår att rätten som skäl för villkorlig dom ska beakta om det saknas särskild anledning att befara att den tilltalade kommer att göra sig skyldig till fortsatt brottslighet. Vidare ska rätten som särskilda skäl för att välja villkorlig dom i stället för fängelse beakta om den tilltalade samtycker till att domen förenas med en föreskrift om samhällstjänst och bedöms lämplig för detta. I propositionen till 1989 års lagändringar uttalar departementschefen att förstagångsbrott och annan tillfällighetsbrottslighet mycket ofta bör kunna leda till villkorlig dom, om inte hinder för detta anses föreligga med hänsyn till brottslighetens art eller dess straffvärde. Hon framhöll vidare att det även i återfallssituationer kan föreligga omständigheter som gör att förutsättningarna för att den tilltalade ska upphöra med fortsatt brottslighet framstår som bättre än eljest och att det även i sådana fall kan föreligga förutsättningar för villkorlig dom.[63]

De allmänna förutsättningarna för att döma till skyddstillsyn framgår av 30 kap. 9 § BrB. Det grundläggande skälet för skyddstillsyn är att det finns anledning att anta att påföljden kan bidra till att den tilltalade avhåller sig från fortsatt brottslighet. Det ska alltså finnas skäl som talar för att påföljden motverkar risken för att den tilltalade återfaller i brott. Härutöver finns fyra omständigheter som utgör särskilda skäl för att bestämma påföljden till skyddstillsyn i stället för fängelse:

- att en påtaglig förbättring har skett av den tilltalades personliga eller sociala situation i något hänseende som kan antas ha haft samband med hans eller hennes brottslighet,
- att den tilltalade undergår behandling för missbruk eller annat förhållande som kan antas ha samband med brottsligheten

[63] A. prop. s. 104.

- att missbruk av beroendeframkallande medel eller något annat särskilt förhållande som kräver vård eller annan behandling i väsentlig grad har bidragit till att brottet har begåtts och den tilltalade förklarar sig villig att gå igenom lämplig behandling som enligt en för honom eller henne uppgjord plan kan anordnas i samband med verkställigheten (kontraktsvård) eller
- att den tilltalade samtycker till att skyddstillsynen förenas med en föreskrift om samhällstjänst och bedöms lämplig för detta.

Av särskild betydelse är möjligheten att förena skyddstillsyn med föreskrift om behandlingsplan, s.k. kontraktsvård. En sådan föreskrift är avsedd att tillämpas i fall där påföljden annars skulle bestämmas till fängelse. Det finns inte några brott för vilka kontraktsvård är utesluten som påföljd, men enligt förarbetena bör det inte röra sig om alltför grov brottslighet. Som riktlinje nämns att skyddstillsyn med kontraktsvård normalt inte bör dömas ut om straffvärdet för brottsligheten uppgår till två år eller mera. Den omständigheten att brottsligheten är av sådan art att påföljden normalt bör bestämmas till fängelse innebär inte att kontraktsvård inte kan väljas som påföljd. En förutsättning är dock att den behandlingsplan som upprättats är tillräckligt ingripande för att kunna godtas som ersättning för det fängelsestraff som annars skulle ha dömts ut.[64]

Som nämnts i det föregående kan skyddstillsynen även, om det är oundgängligen påkallat med hänsyn till brottslighetens straffvärde eller till den tilltalades tidigare brottslighet, förenas med ett kortare fängelsestraff.

2.4.3 Flerfaldig brottslighet[65]

Enligt 30 kap. 3 § BrB ska rätten när någon döms för flera brott döma till gemensam påföljd för brotten, om inte någon annat är föreskrivet. Undantag görs i bestämmelsens andra stycke, där det föreskrivs att rätten dels om det finns särskilda skäl får döma till böter för ett eller flera brott och samtidigt döma till annan påföljd för brottsligheten i övrigt, dels får döma till fängelse för ett eller

[64] Prop. 1986/87:106 s. 36 och 68.
[65] För en utförligare redogörelse för gällande rätt avseende straffmätningen vid flerfaldig brottslighet hänvisas till det utlåtande från Martin Borgeke och Magnus Ulväng som finns i bilaga 6.

flera brott samtidigt som den dömer till villkorlig dom eller skyddstillsyn för brottsligheten i övrigt.

Av 26 kap. 2 § BrB framgår att fängelse kan användas som gemensamt straff för flera brott, om fängelse kan följa på något av brotten. Vid ett gemensamt fängelsestraff för flera brott får fängelse på viss tid sättas över det svåraste av de högsta straff som kan följa på brotten men inte överstiga de högsta straffen sammanlagda med varandra. Det gemensamma straffet får inte heller överskrida det svåraste straffet med mer än

- ett år, om det svåraste straffet är kortare än fängelse i fyra år,
- två år, om det svåraste straffet är fängelse i fyra år eller längre men inte uppgår till fängelse i åtta år,
- fyra år, om det svåraste straffet är fängelse i åtta år eller längre.

Det svåraste av de lägsta straffen som kan följa på brotten får inte underskridas.

Regleringen av det förhöjda maximistraffet vid flerfaldig brottslighet ändrades 1989, samtidigt som bestämmelserna i 29 och 30 kap. BrB infördes. Dessförinnan gällde att det gemensamma fängelsestraffet inte fick överskrida det svåraste av de högsta straff som kan följa på brotten med mer än två år (oavsett hur högt maximistraff som var föreskrivet för brottet) eller överstiga de högsta straffen sammanlagda med varandra. När ändringen gjordes övervägdes huruvida straffmätningen vid flerfaldig brottslighet i stället skulle ske enligt den s.k. kumulationsprincipen, dvs. att straffmätningen sker individuellt för varje brott och att straffen därefter läggs samman. Departementschefen ansåg emellertid inte att en sådan teknik var lämplig, dels eftersom straffvärdet hos en viss brottslighet inte kan bestämmas genom en enkel sammanläggning av de enskilda brottens straffvärde, dels eftersom det i de rättssystem som tillämpar kumulationsprincipen ofta mäts ut fängelsestraff som är uppenbart orimliga vilket i praktiken måste justeras genom att fängelsestraff för flera olika brott får avtjänas parallellt. Däremot ansågs det finnas skäl för att ändra regleringen så att möjligheten att överskrida det svåraste straffet ökar ju högre detta är. Ändringen motiverades med att det inte fanns vare sig skäl för eller behov av att överskrida det högsta maximistraffet med så mycket som två år för den som gjort sig skyldig till flera mindre allvarliga brott, samtidigt som det ansågs otillfredsställande med den mycket

kraftiga rabatt som den erhöll som gjort sig skyldig till flera mycket grova brott. Syftet med den ändrade regleringen var inte i första hand att allmänt sett höja straffen när någon döms för flera brott, utan att åstadkomma en större differentiering. Enligt departementschefen borde man, liksom tidigare, normalt kunna hålla sig inom de vanliga straffskalorna även vid flerfaldig brottslighet.[66]

I rättsfallet NJA 2008 s. 359 behandlade Högsta domstolen frågan om hur straffvärdet ska bedömas vid flerfaldig brottslighet. I målet hade de båda tilltalade gjort sig skyldiga till 35 respektive 32 fall av stöldbrott. Stölderna begicks, med något enstaka undantag, under ca tio månaders tid och avsåg till övervägande del olika typer av biltillbehör. Det allvarligaste brottet var ett bostadsinbrott där de tilltalade tillgrep två gevär och ammunition samt ett inbrott i en musikförenings lokaler där musikutrustning till ett värde över 40 000 kr tillgreps. Högsta domstolen uttalade följande angående straffvärdebedömningen vid flerfaldig brottslighet.

> Bestämmelsen i 29 kap.1 § brottsbalken ger uttryck för att straffvärdebedömningen vid flerfaldig brottslighet skall avse brottsligheten i dess helhet. I praktiken innebär detta att det straff som utmäts vid flerfaldig brottslighet i allmänhet ligger väsentligt lägre än vad som skulle bli följden av en sammanläggning av straffvärdet för varje enskilt brott som ingår i brottsligheten. Några generella principer för hur straffvärdet skall bestämmas vid flerfaldig brottslighet finns emellertid inte fastlagda i lagstiftning och vad som uttalats i förarbetena till lagstiftningen ger endast en begränsad ledning. Frågan har inte heller behandlats närmare i någon vägledande rättspraxis och kommentarerna i den juridiska litteraturen var under lång tid mycket sparsamma. I Ulväng, Påföljdskonkurrens – problem och principer, Uppsala 2005, finns dock numera en utförlig behandling av olika principiella och teoretiska aspekter av frågan (s. 151–292) medan en mer på den praktiska hanteringen inriktad framställning finns i Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, 2008 (avsnitt 3.4).
>
> En viktig orsak till att frågan inte ägnats någon större uppmärksamhet torde vara att förhållandena kan vara så olika, beroende på vilka brott som är aktuella och sambandet mellan dessa, att det är svårt att ange några mer generella riktlinjer för straffvärdebedömningen. Det relativa straffvärdet av de olika brotten kan exempelvis vara av stor betydelse för den samlade straffvärdebedömningen. Är det något brott som har ett väsentligt högre straffvärde än övriga brott påverkar de senare i allmänhet endast i mindre grad bedömningen av det samlade straffvärdet, medan motsatsen gäller om de aktuella brotten sedda för sig har ett likartat straffvärde. Den nivå inom fängelsestraffskalan som är aktuell kan också ha betydelse för vilket genomslag förekomsten av

[66] Prop. 1987/88:120 s. 66 och 73.

> flerfaldig brottslighet får vid straffvärdebedömningen. Normalt bör flerfaldig brottslighet relativt sett få betydligt större genomslag vid straffvärdebedömningen när det är fråga om låga straffnivåer än i de fall då straffnivån är hög. Om det bland brotten ingår ett som har ett straffvärde som motsvarar fängelsemaximum om tio år kan ju för övrigt straffet endast sättas 40 procent över detta straff oavsett hur omfattande och grov den övriga brottsligheten är. Andra faktorer som kan vara av betydelse är exempelvis vilken eller vilka typer av brott som är aktuella samt vilket tidsmässigt och annat samband som kan finnas mellan brotten.
>
> Vad som nu sagts utesluter emellertid inte att det finns vissa allmänna principer som i allmänhet torde iakttas vid bedömningen av straffvärdet vid flerfaldig brottslighet. Utgångspunkten för straffvärdebedömningen är i allmänhet det allvarligaste av de brott som föreligger till bedömning (jfr konstruktionen av 26 kap. 2 § brottsbalken). Till straffvärdet för detta brott läggs därefter en efter hand minskande del av straffvärdet för vart och ett av de övriga brotten i ordning efter brottens allvar. En allmän kontroll görs också av att ett på så sätt beräknat straffvärde inte framstår som oproportionerligt i förhållande till den typ av brottslighet som är aktuell.

I det aktuella fallet tog Högsta domstolen sin utgångspunkt i bostadsinbrottet, som ansågs ha ett straffvärde motsvarande sex månaders fängelse. I övrigt ansågs inbrottet i musikföreningens lokaler ha ett isolerat straffvärde motsvarande fängelse i ungefär tre månader. För tre eller fyra brott bedömdes straffvärdet motsvara fängelse runt ett par månader vardera medan straffvärdet för övriga brott inte ansågs överstiga en månad per brott. Sammantaget fann Högsta domstolen att straffvärdet för den brottslighet som de tilltalade hade begått i viss mån, men inte mer påtagligt, översteg fängelse i ett år.

2.4.4 Återfall i brott[67]

Inledning

Om någon som har dömts till fängelse, villkorlig dom, skyddstillsyn eller sluten ungdomsvård återfaller i brott innan påföljden till fullo har verkställts eller annars upphört kan rätten enligt 34 kap. 1 § BrB förordna att den tidigare utdömda påföljden ska avse också det nya brottet, döma särskilt till påföljd för det nya brottet eller – om den tidigare domen har vunnit laga kraft –

[67] För en utförligare redogörelse för gällande rätt avseende straffmätningen vid återfall hänvisas till det utlåtande från Martin Borgeke och Magnus Ulväng som finns i bilaga 6.

undanröja den utdömda påföljden och för brotten döma till påföljd av annan art.

Det förhållandet att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott kan beaktas på olika sätt vid straffmätning och påföljdsval. Som nämnts i avsnitt 2.4.2 är återfall i brott en omständighet som kan utgöra skäl för att välja fängelse i stället för en icke frihetsberövande påföljd. Om den tilltalade redan tidigare har dömts till fängelse och har begått den nya brottsligheten under prövotid efter villkorlig frigivning från det tidigare fängelsestraffet, ska hela eller delar av den villkorligt medgivna friheten som regel förklaras förverkad. Om inte återfallet kan beaktas tillräckligt genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet ska rätten vid straffmätningen i skälig utsträckning ta hänsyn till att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott.

Återfallets betydelse för påföljdsvalet

Enligt 30 kap. 4 § BrB får rätten som skäl för att bestämma påföljden till fängelse, utöver brottslighetens straffvärde och art, beakta att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. I den proposition som föregick införandet av bestämmelserna i 29 och 30 kap. BrB konstateras att det naturligtvis inte är möjligt att ge någon generell riktlinje för hur många tidigare domar som bör föreligga för att ett fängelsestraff ska kunna aktualiseras med hänsyn till tidigare återfall. Brottens art och svårhet, tiden mellan brotten samt gärningsmannens ålder anses dock vara faktorer som är av stor betydelse. Det framhålls vidare att det kan finnas skäl att avstå från att döma ut ett fängelsestraff om det föreligger omständigheter som allmänt sett talar för att förutsättningarna för en anpassning till samhället är goda trots tidigare upprepad brottslighet.[68]

I rättsfallet NJA 1991 s. 359 uttalar Högsta domstolen att det sedan det har gått några år från den tidigare domen, eller i förekommande fall från frigivningen från ett frihetsstraff, endast i undantagsfall bör komma i fråga att låta påföljdsbestämningen för det nya brottet påverkas av den tidigare domen.

[68] Prop. 1987/88:120 s. 54 f. och 101.

Förverkande av villkorligt medgiven frihet

Den som döms till fängelse blir som regel villkorligt frigiven efter att ha avtjänat två tredjedelar av strafftiden. Efter den villkorliga frigivningen löper en prövotid, inom vilken den dömde ska visa skötsamhet. För den som återfaller i brott inom prövotiden kan reaktionen skärpas genom att den villkorligt medgivna friheten förklaras förverkad, vilket innebär att hela eller delar av reststraffet ska verkställas i eller utanför anstalt. Enligt 34 kap. 4 § BrB ska den villkorligt medgivna friheten eller en del av den förklaras förverkad för den som återfaller inom prövotiden, om inte särskilda skäl talar mot det. Av bestämmelsens andra stycke framgår att särskilda skäl att inte förverka eller för att förverka endast en del av den villkorligt medgivna friheten kan vara att den nya brottsligheten i förhållande till den tidigare är av lindrig beskaffenhet, att lång tid har förflutit mellan brotten eller att ett förverkande annars skulle framstå som oskäligt.

Bestämmelsen om förverkande fick sin nuvarande lydelse 1999, då presumtionen för att förverkande ska ske vid ny brottslighet under prövotiden infördes.[69] Dessförinnan gällde att förverkande *fick* ske om den tilltalade återföll i brott inom prövotiden. Vid bedömningen av huruvida förverkande skulle ske eller inte skulle rätten beakta om den tidigare och den nya brottsligheten var likartad, om brottsligheten i båda fallen var allvarlig, om den nya brottsligheten var svårare eller lindrigare än den tidigare samt den tid som hade förflutit mellan brotten. I propositionen till de lagändringar som trädde i kraft 1989 anfördes att förverkandeinstitutet i praktiken till stor del fungerar som en särskild reglering av återfallets betydelse vid ny brottslighet, men att man måste ha i minnet att förverkandet i princip är en reaktion på att någon brutit mot de villkor som var förenade med den villkorliga frigivningen och att det i princip avser ändrade verkställighetsvillkor beträffande den första domen. Mot den bakgrunden ansågs det finnas mindre anledning att vara restriktiv beträffande förverkande än när det gäller en skärpt straffmätning på grund av återfall.[70] Denna uppfattning delades i förarbetena till 1999 års lagändringar. I propositionen anförs att förverkande av villkorligt medgiven frihet är en lämplig åtgärd när det gäller att möta ny brottslighet efter ett tidigare fängelsestraff. Förverkande ansågs ha fördelar i förhållande till den

[69] Prop. 1997/98:96.
[70] Prop. 1987/88:120 s. 55.

allmänna återfallsskärpningen i 29 kap. 4 § BrB, bl.a. då det redan från början är klart både hur mycket den dömde riskerar i återfallsskärpning om han eller hon på nytt begår brott och under vilken tid skärpningen gäller. Det ansågs därför att återfall i första hand bör beaktas genom förverkande av villkorligt medgiven frihet. Vid bedömningen av huruvida ett förverkande framstår som oskäligt bör enligt förarbetena bl.a. sådana omständigheter som anges i 29 kap. 5 § BrB kunna beaktas. Ett annat exempel som anges är att brotten framstår som så olikartade och väsensskilda att ett förverkande inte ter sig som rimligt.[71]

Straffmätningen vid återfall

Om återfallet inte kan beaktas tillräckligt genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet ska rätten enligt 29 kap. 4 § BrB, utöver brottets straffvärde, vid straffmätningen ta hänsyn till om den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott.

Regleringen i 29 kap. 4 § BrB innebär att tidigare brottslighet i första hand ska beaktas genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet. I förarbetena framhålls att återfallet i första hand ska beaktas genom förverkande av villkorligt medgiven frihet om den tilltalade tidigare har dömts till fängelsestraff. Först om det inte finns någon villkorligt medgiven frihet att förverka eller om den återstående strafftid som kan förklaras förverkad framstår som alltför kort, bör det komma i fråga att skärpa straffet på grund av att den dömde tidigare har gjort sig skyldig till brott.[72]

Om straffskärpning på grund av återfall övervägs ska rätten enligt andra meningen i 29 kap. 4 § BrB särskilt beakta vilken omfattning den tidigare brottsligheten haft, vilken tid som har förflutit mellan brotten samt huruvida den tidigare och den nya brottsligheten är likartade eller brottsligheten i båda fallen är särskilt allvarlig. Uttrycket ”vilken omfattning den tidigare brottsligheten haft” ska enligt förarbetena markera att behovet av straffskärpning gör sig särskilt gällande i samband med upprepade återfall. I vilka situationer upprepade återfall bör föranleda straffskärpning är dock beroende av huruvida andra omständigheter som nämns i bestämmelsen föreligger. Ju allvarligare brottsligheten är, desto färre återfall behövs för att en särskild straffskärpning ska vara motiverad. För att brottslig-

[71] Prop. 1997/98:96 s. 138.
[72] Prop. 1987/88:120 s. 57 f. och s. 88 f. samt prop. 1997/98:96 s. 138.

heten ska kunna bedömas som ”särskilt allvarlig” krävs enligt förarbetena att straffvärdet för såväl den gamla som den nya brottsligheten är minst omkring ett års fängelse.

I förarbetena till införandet av 29 och 30 kap. BrB uttalas att det i allmänhet saknas anledning att vid sidan av ett beslut om förverkande av villkorligt medgiven frihet också skärpa straffet med hänsyn till att det är fråga om återfall. Det framhålls också att en särskild straffskärpning för återfall endast bör komma i fråga i sådana fall där återfallssituationen framstår som särskilt anmärkningsvärd. Förutom i fall där förverkandet av mer eller mindre tillfälliga omständigheter endast kan omfatta en relativt kort tid bör straffskärpning kunna komma i fråga i situationer där gärningsmannen har gjort sig skyldig till upprepade återfall i allvarlig brottslighet, som exempelvis grov misshandel och grov stöld, eller vid återfall i synnerligen allvarlig brottslighet.[73]

Bestämmelsen i 29 kap. 4 § bör läsas parallellt med 26 kap. 3 § BrB. Enligt sistnämnda bestämmelse får den som har dömts till fängelse i lägst två år och som därefter, sedan domen har vunnit laga kraft, begår ett brott som är belagt med fängelse i mer än sex år, dömas till fängelse på en tid som med fyra år överstiger det högsta straff som kan följa på det nya brottet (eller den nya brottsligheten, om det rör sig om flera brott). Om det nya straffet avser flera brott gäller det förhöjda maximistraffet i förhållande till vad som annars hade varit det högsta straffet enligt bestämmelserna om flerfaldig brottslighet i 26 kap. 2 § BrB (se avsnitt 2.4.3). Brott som någon har begått innan han eller hon har fyllt 21 år får inte läggas till grund för straffskärpning enligt bestämmelsen.

Då det för tillämpning av 26 kap. 3 § BrB krävs att återfallet avser brott som är belagda med mer än sex års fängelse, omfattas återfall i bl.a. mord, dråp, grov misshandel, människorov, olaga frihetsberövande, grov våldtäkt, grov våldtäkt mot barn eller grovt rån av det förhöjda maximistraffet. Bestämmelsen är däremot inte tillämpligt vid återfall i exempelvis våldtäkt, våldtäkt mot barn av normalgraden, rån av normalgraden eller grov stöld.

Under åren 1976–1981 fanns det inte någon bestämmelse om förhöjt maximistraff vid återfall i brott. Bestämmelsen avskaffades 1976 med motiveringen att fängelsestraff regelmässigt mäts ut i den nedre delen av straffskalan och att det därför inte fanns något behov av bestämmelsen. Vidare skulle ett upphävande av bestämmelsen

[73] Prop. 1987/88:120 s. 57 f. och s. 89.

uppfattas som en markering av den kriminalpolitiska inriktningen att minska användningen av fängelsestraff och att möjligaste mån korta längden på de fängelsestraff som döms ut.[74] År 1981 återinfördes bestämmelsen i samband med att internering avskaffades som påföljd. Avsikten var inte att åstadkomma en generell höjning av straffnivån, utan att se till att avskaffandet av interneringspåföljden inte innebar en lindring av samhällets reaktioner mot den allra grövsta kriminaliteten.[75]

2.5 Särskild rättsverkan av brott

2.5.1 Inledning

Av 1 kap. 8 § BrB framgår att brott, förutom påföljd och skyldighet att betala skadestånd, kan föranleda förverkande av egendom, företagsbot eller annan särskild rättsverkan. Särskild rättsverkan av brott behandlas närmare i 36 kap. BrB.

Begreppet särskild rättsverkan är inte närmare definierat. I kommentaren till brottsbalken nämns som exempel på särskild rättsverkan förverkande och företagsbot, men också utvisning på grund av brott och återkallelse av körkort på grund av brott. Den gemensamma bestämningen hos de företeelser som anses utgöra särskild rättsverkan är att de är rättsligt reglerade följder av brott.[76] Även åläggande av skyldighet för den som döms för brott att ersätta staten för kostnaden för blodprovstagning och blodundersökning avseende den dömde som har gjorts för utredning av brottet (se 31 kap. 1 § första stycket RB) torde därmed utgöra särskild rättsverkan av brott.[77] I kommande avsnitt redogör vi kortfattat för regleringen kring olika former av särskild rättsverkan. Redogörelsen gör inte anspråk på att omfatta samtliga former av sådan rättsverkan.

[74] NJA II 1975 s. 730.
[75] NJA II 1981:3 s. 102 f. och s. 105 f.
[76] Berggren m.fl., Brottsbalken en kommentar, kommentaren till 36 kap. BrB.
[77] Fitger, Rättegångsbalken en kommentar, kommentaren till 48 kap. 11 § RB.

2.5.2 Förverkande

Allmänt om förverkande

Förverkande kan ske genom antingen sakförverkande eller värdeförverkande. Med sakförverkande avses att viss egendom förklaras förverkad, medan värdeförverkande innebär att värdet av viss egendom eller vissa förtjänster förklaras förverkat. Om inte annat är föreskrivet tillfaller den förverkade egendomen staten.

De grundläggande bestämmelserna om förverkande finns i 36 kap. BrB. Enligt 36 kap. 1 § BrB ska utbyte av brott enligt brottsbalken, eller enligt annan lag eller författning om det för brottet är föreskrivet fängelse i mer än ett år, förklaras förverkat om det inte är uppenbart oskäligt. Detsamma gäller det som någon har tagit emot som ersättning för kostnader i samband med brott, om mottagandet utgör ett brott. I stället för det mottagna får dess värde förverkas. Som utbyte av brott räknas enligt 36 kap. 1 c § BrB även egendom som har trätt i stället för utbyte, avkastning av utbyte samt avkastning av det som har trätt i stället för utbyte.

Enligt 36 kap. 2 § BrB får egendom som har använts som hjälpmedel vid brott enligt brottsbalken, eller enligt annan lag eller författning om det för brottet är föreskrivet fängelse i mer än ett år, förklaras förverkad, om det behövs för att förebygga brott eller om det annars finns särskilda skäl. Även egendom som har varit avsedd att användas som hjälpmedel vid brott men som i det enskilda fallet inte har kommit till sådan användning får förverkas, om brottet har fullbordats eller om förfarandet har utgjort ett straffbart försök eller en straffbar förberedelse eller stämpling till brott. Vidare kan egendom som har frambragts genom brott eller vars användande utgör brott förverkas. I stället för egendomen kan dess värde förverkas.

Enligt 36 kap. 6 § BrB kan rätten, när ett sakförverkande framstår som oskäligt eller onödigt ingripande, i stället föreskriva att det ska vidtas en särskild åtgärd till förebyggande av missbruk av egendomen. Som exempel på en sådan åtgärd brukar nämnas föreskrift om att signaturen ska tas bort på en förfalskad tavla.

Den 1 juli 2008 infördes nya bestämmelser om förverkande av utbyte av brottslig verksamhet, se 36 kap. 1 b § BrB. Lagändringarna innebär att egendom kan förklaras förverkad även i andra fall än som avses i 1 §, om någon döms för brott för vilket är föreskrivet fängelse i sex år eller mer eller för viss annan allvarlig brottslighet, som t.ex. narkotikabrott och människosmuggling, och brottet har

varit av beskaffenhet att kunna ge utbyte. En förutsättning för att sådant förverkande ska få ske är dock att det framstår som klart mera sannolikt att egendomen utgör utbyte av brott än att så inte är fallet.

Förutom i 36 kap. BrB finns bestämmelser om förverkande i vissa specialstraffrättsliga författningar, såsom lagen (1958:205) om förverkande av alkoholhaltiga drycker m.m., narkotikastrafflagen (1968:64), lagen (1988:254) om förbud beträffande knivar och andra farliga föremål samt lagen (2000:1225) om straff för smuggling.

2.5.3 Företagsbot

Företagsbot är en ekonomisk sanktion som kan åläggas näringsidkare, dvs. fysiska eller juridiska personer som yrkesmässigt bedriver verksamhet av ekonomisk art. Av 36 kap. 7 § BrB framgår att företagsbot ska åläggas för brott som har begåtts i utövningen av näringsverksamhet, om det för brottet är föreskrivet strängare straff än penningböter och näringsidkaren inte har gjort vad som skäligen har kunnat krävas för att förebygga brottsligheten eller om brottet har begåtts antingen av en person i ledande ställning som haft befogenhet att företräda näringsidkaren eller fatta beslut på dennes vägnar eller av en person som annars har haft ett särskilt ansvar för tillsyn eller kontroll i verksamheten. Företagsbot ska dock inte åläggas om brottsligheten har varit riktad mot näringsidkaren själv.

Till skillnad från vad som gäller beträffande annan särskild rättsverkan av brott förutsätter åläggande av företagsbot ett yrkande från åklagaren.

Företagsbot ska enligt 36 kap. 8 § BrB fastställas till ett belopp mellan femtusen och tio miljoner kr. Beloppet bestäms enligt 36 kap. 9 § BrB med beaktande av brottets straffskala och med särskild hänsyn tagen till den skada eller fara som brottsligheten har inneburit samt till brottslighetens omfattning och förhållande till näringsverksamheten. Vidare ska särskild hänsyn tas till om näringsidkaren tidigare har ålagts att betala företagsbot.

Om boten understiger 500 000 kr får enligt 48 kap. 4 § tredje stycket RB företagsbot föreläggas genom strafföreläggande, annars ska frågan prövas av allmän domstol.

2.5.4 Utvisning på grund av brott

Utvisning på grund av brott regleras i 8 kap. 8–13 §§ utlänningslagen (2005:716).

Enligt 8 kap. 8 § utlänningslagen får en utlänning utvisas ur Sverige om han eller hon döms för ett brott som kan leda till fängelse eller om en domstol undanröjer en villkorlig dom eller en skyddstillsyn som utlänningen har dömts till och dömer till annan påföljd. För att utvisning ska få beslutas krävs dock att utlänningen döms till svårare påföljd än böter samt att det kan antas att han eller hon kommer att göra sig skyldig till fortsatt brottslighet här i landet eller att brottet med hänsyn till den skada, fara eller kränkning som det har inneburit är så allvarligt att han eller hon inte bör få stanna kvar här.

En dom eller ett beslut om utvisning på grund av brott ska enligt 8 kap. 13 § utlänningslagen innehålla ett förbud för utlänningen att återvända till Sverige under viss tid eller utan tidsbegränsning.

Liksom annan särskild rättsverkan av brott (undantaget företagsbot) förutsätter beslut om utvisning på grund av brott inte något yrkande från åklagaren, utan rätten kan pröva frågan ex officio. I högre instans gäller dock enligt 51 kap. 25 § fjärde stycket och 55 kap. 15 § första stycket RB den begränsningen att rätten inte med anledning av ett överklagande från den tilltalade eller ett överklagande från åklagaren till den tilltalades förmån får besluta om utvisning om inte lägre instans har meddelat ett sådant beslut. I sådana fall får den högre instansen inte heller bestämma längre tid än vad den lägre instansen har gjort för förbud för den tilltalade att återvända till Sverige.

2.5.5 Skiljande av riksdagsledamöter och andra uppdragstagare från uppdraget

Enligt 20 kap. 4 § BrB får den som har valts till ett uppdrag hos staten eller hos en kommun med vilket följer myndighetsutövning skiljas från uppdraget, om han eller hon har begått ett brott för vilket är stadgat fängelse i två år eller därutöver och genom brottet har visat sig uppenbarligen olämplig att inneha uppdraget. Med uppdrag hos stat eller kommun likställs uppdrag hos styrelse, verk, nämnd, kommitté eller annan sådan myndighet som hör till staten eller till kommun, landsting eller kommunalförbund.

Såvitt avser riksdagsledamöter och ersättare för riksdagsledamöter finns särskilda bestämmelser om skiljande från uppdraget i regeringsformen. I 4 kap. 7 § tredje stycket RF föreskrivs att en riksdagsledamot eller ersättare för riksdagsledamot får skiljas från sitt uppdrag om han eller hon genom brott har visat sig uppenbarligen olämplig för uppdraget.

Frågan om entledigande av en riksdagsledamot eller annan uppdragstagare på grund av brott prövas av den domstol som prövar åtalet i brottmålet. Prövningen ska ske ex officio, dvs. utan att någon part framställer yrkande om det.[78]

I förarbetena till 20 kap. 4 § BrB anförs att ett entledigande av en uppdragstagare från sitt uppdrag inte är ett straff, utan att sanktionen i stället torde vara att betrakta som särskild rättsverkan av brott.[79]

2.5.6 Kostnader för blodprovstagning och blodundersökning

Enligt 31 kap. 1 § första stycket RB ska den som döms för brott i ett mål där åklagaren för talan ersätta staten för sådan kostnad för blodprovstagning och blodundersökning som avser den tilltalade och som har gjorts för utredning om brottet. Ersättningsskyldigheten omfattar enligt paragrafens andra stycke inte sådana kostnader som inte har varit skäligen motiverade för utredningen eller kostnader som har vållats genom vårdslöshet eller försummelse av någon annan än den tilltalade, dennes ombud eller försvarare som har utsetts av den tilltalade. Av fjärde stycket i paragrafen framgår att återbetalningsskyldigheten kan jämkas eller efterges om det finns skäl till det med hänsyn till den tilltalades brottslighet eller dennes personliga eller ekonomiska förhållanden.

Återbetalningsskyldigheten är att betrakta som en särskild rättsverkan av brott.

[78] SOU 1972:1 s. 163.
[79] NJA II 1975 s. 660.

2.5.7 Avgift enligt lagen (1994:419) om brottsofferfond

I 1 § lagen (1994:419) om brottsofferfond stadgas att den som döms för brott där fängelse ingår i straffskalan i domen ska åläggas att betala en avgift på 500 kr. Avgiften ska enligt 3 § i samma lag tillföras en brottsofferfond.

Avgiften utgör särskild rättsverkan av brott.

2.6 Verkställighet av fängelsestraff

2.6.1 Inledning

Den som döms till fängelsestraff kan avtjäna straffet i eller utanför kriminalvårdsanstalt. I dag avtjänas många kortare fängelsestraff (fängelse i högst sex månader) utanför anstalt. Verkställighet utanför anstalt äger rum genom intensivövervakning genom elektronisk kontroll, s.k. elektronisk fotboja.

2.6.2 Verkställighet i anstalt

Utgångspunkter för verkställighet i anstalt

Verkställigheten av fängelsestraff i anstalt regleras i lagen (1974:203) om kriminalvård i anstalt (KvaL) och förordningen (1974:248) om kriminalvård i anstalt (KvaF). Lagen och förordningen kompletteras av de föreskrifter och allmänna råd som Kriminalvården utfärdar.

Enligt 4 § KvaL ska kriminalvård i anstalt utformas så att den intagnes anpassning i samhället främjas och skadliga följder av frihetsberövandet motverkas. Vidare föreskrivs att verksamheten, i den utsträckning det kan ske utan att kravet på samhällsskydd eftersätts, från början bör inriktas på åtgärder som förbereder den intagne för tillvaron utanför anstalten och att frigivning ska förberedas i god tid.

Anstaltsplacering

En kriminalvårdsanstalt eller en avdelning av en anstalt kan enligt 3 § KvaL vara öppen eller sluten, beroende på graden av säkerhet. Valet av anstaltsplacering regleras i 7 § KvaL. Av bestämmelsen

framgår att en intagen bör placeras i en öppen anstalt, om inte placering i en sluten anstalt är nödvändig av säkerhetsskäl eller för att den intagne ska få möjlighet till arbete, undervisning, utbildning eller särskild behandling som inte lämpligen kan ordnas i en öppen anstalt. Vid säkerhetsbedömningen ska bl.a. beaktas om det finns risk för att den intagne ska avvika eller återfalla i brott. Den som kan befaras missbruka eller på annat sätt ta befattning med narkotika under verkställigheten ska företrädesvis placeras i en sluten anstalt.

Särskilda villkor

Av 7 § tredje stycket KvaL framgår att det för den som avtjänar fängelse i lägst fyra år ska beslutas om villkor som ska gälla för verkställigheten. Villkoren avser placering i anstalt, permissioner och vistelser utanför anstalt.

Avsikten med villkoren är att göra en mer individuell bedömning av vad som ska gälla under verkställigheten för den intagne avseende anstaltsplacering och vistelser utanför anstalt, utan att det starka samhällsskydd som gäller för långtidsdömda åsidosätts. De särskilda villkoren ska också ge möjlighet till en mer förutsägbar inriktning av verkställighetens innehåll.[80]

Sysselsättning under verkställigheten.

Den som är intagen i kriminalvårdsanstalt ska enligt 10 § KvaL ges möjlighet till arbete, undervisning, utbildning, särskilt anordnad verksamhet som syftar till att motverka brott eller missbruk eller annan lämplig sysselsättning som såvitt möjligt främjar utsikterna för honom eller henne att efter frigivningen inordna sig i samhället. Förutom arbete eller studier kan sysselsättningen bestå i deltagande i s.k. programverksamhet, där många av de program som erbjuds syftar till att förebygga missbruk eller fortsatt brottslighet. Av 12 § KvaL framgår att den intagne är skyldig att delta i den verksamhet eller sysselsättning i övrigt som anvisas honom eller henne.

[80] Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd för verkställighet i anstalt (KVFS 2008:3).

Utslussning

Under den sista tiden i anstalt ska enligt 33 § KvaL förberedelserna för den intagnes frigivning vara särskilt inriktade på konkreta åtgärder för att underlätta övergången till ett liv i frihet.

För att minska risken för att den intagne återfaller i brott och för att underlätta anpassningen i samhället kan frigivningen enligt 54 § KvaL föregås av vistelse utanför anstalt genom s.k. utslussningsåtgärder. Utslussningsåtgärderna består i frigång, vårdvistelse, vistelse i halvvägshus och utökad frigång. Samtliga utslussningsåtgärder förutsätter att det inte finns någon beaktansvärd risk för att den intagne kommer att begå brott, undandra sig straffets fullgörande eller på annat sätt allvarligt missköta sig.

Frigång innebär att den intagne vistas utanför anstalten under dagtid för att utföra arbete, delta i undervisning eller utbildning, få behandling eller delta i särskilt anordnad verksamhet.

Vårdvistelse innebär att den intagne är placerad i ett familjehem eller hem för vård eller boende. Åtgärden är avsedd för intagna som behöver vård eller behandling mot missbruk eller mot något annat förhållande som kan antas ha samband med hans eller hennes brottslighet, såsom våldsbenägenhet, spelberoende eller sexualbrottsrelaterade beteenden.

Vistelse i halvvägshus innebär att den intagne är placerad i ett av Kriminalvården kontrollerat hem som är anpassat för att ge de intagna särskilt stöd och tillsyn. Vistelse i halvvägshus får beviljas den som har behov av särskilt stöd eller kontroll. Åtgärden får påbörjas när den intagne har avtjänat minst halva strafftiden, dock minst tre månader. Den intagne får vistas utanför halvvägshuset på särskilt bestämda tider.

Utökad frigång innebär att den intagne under kontrollerade former avtjänar fängelsestraffet i sin bostad. Liksom vistelse i halvvägshus förutsätter utökad frigång att den intagne har avtjänat minst halva stafftiden, dock minst tre månader. Den intagne måste därutöver ha tillgång till bostad samt utföra arbete, delta i undervisning eller utbildning, få behandling eller delta i särskilt anordnad verksamhet. Enligt Kriminalvårdens allmänna råd kan utökad frigång medges dömda som inte har ett sådant vård- eller behandlingsbehov som bör tillgodoses inom ramen för en vårdvistelse och som inte heller har behov av särskilt stöd eller kontroll i boendet. Utökad frigång anses utgöra ett viktigt steg i utslussningstrappan för många långtidsdömda.

En utslussningsåtgärd får enligt 60 § KvaL förenas med vissa villkor. Villkoren får bl.a. avse förbud mot att lämna bostaden annat än på bestämda tider, skyldighet att vistas inom ett visst geografiskt område, förbud mot att vistas inom ett visst geografiskt område eller skyldighet för den intagne att använda elektroniska hjälpmedel som kontrollerar var han eller hon befinner sig (s.k. elektronisk fotboja).

Om den intagne inte rättar sig efter villkoren eller annars fullgör de skyldigheter som gäller för utslussningsåtgärden ska enligt 62 och 63 §§ KvaL tillståndet till åtgärden upphävas och den intagne omedelbart föras till anstalt för fortsatt verkställighet av straffet i anstalten. Samma sak gäller om det inte längre finns förutsättningar för utslussningsåtgärden, som t.ex. om en intagen som har beviljats utökad frigång förlorar sin bostad eller om den intagne bor tillsammans med en person som inte längre ger sitt tillstånd till att verkställigheten sker i den gemensamma bostaden.[81]

2.6.3 Verkställighet genom intensivövervakning med elektronisk kontroll

Allmänt om elektronisk övervakning

Efter ansökan av den dömde kan Kriminalvården besluta att den som ska avtjäna ett fängelsestraff om högst sex månader ska verkställa straffet utanför anstalt genom intensivövervakning med elektronisk kontroll.

Verkställighetsformen, som regleras i lagen (1994:451) om intensivövervakning med elektronisk kontroll (IövL), innebär att den dömde förbjuds att vistas utanför sin bostad annat än på särskilt angivna tider och för bestämda ändamål, såsom arbete, utbildning, vård och nödvändiga inköp. Att förbudet efterlevs kontrolleras genom elektroniska hjälpmedel, s.k. elektronisk fotboja. Den dömde förses med en sändare som fästs vid fotleden. Sändaren står i kontakt med en mottagare som är placerad i bostaden, och om den dömde rör sig utanför mottagarens räckvidd vid andra tidpunkter än de som särskilt angetts bryts kontakten och ett larm går till en centraldator.[82]

[81] Prop. 2005/06:123 s. 47.
[82] SOU 2005:54 s. 187.

Närmare om förutsättningarna för verkställighet genom elektronisk övervakning

Verkställighet genom elektronisk övervakning kan avse flera fängelsedomar samtidig och även omfatta förverkande av villkorligt medgiven frihet. Den sammanlagda strafftiden som ska verkställas får dock inte överstiga sex månader. Ett fängelsestraff som har dömts ut med stöd av 28 kap. 3 § BrB kan inte avtjänas utanför anstalt.

Om den dömde tidigare har undergått verkställighet utanför anstalt i form av intensivövervakning, får en ny ansökan bifallas endast om det har förflutit minst tre år sedan den tidigare verkställigheten och den dömde under denna period inte har begått något brott som har föranlett strängare straff än böter (2 § andra stycket IövL).

En ansökan om verkställighet genom elektronisk övervakning får inte bifallas om den dömde är häktad eller intagen i kriminalvårdsanstalt av någon annan anledning än för verkställighet av det straff som ansökan avser, eller om särskilda skäl annars talar mot verkställighet utanför anstalt (2 § första stycket IövL). Särskilda skäl kan vara att den elektroniska övervakningen medför nackdelar för någon annan än den dömde, som t.ex. om den dömde sammanbor med någon som inte godtar att verkställigheten sker i bostaden eller om brottet har riktats mot någon som den dömde sammanbor med. Ytterligare ett krav för verkställighetsformen är att den dömde har ordnad sysselsättning, t.ex. arbete eller utbildning. Även om enbart risk för misskötsamhet från den dömdes sida normalt sett inte ska vara tillräckligt för att avslå en ansökan, kan dock ett pågående kvalificerat missbruk som gör att det framstår som helt orealistiskt att den dömde kan hantera verkställighet utanför anstalt utgöra särskilda skäl för att avslå ansökan.[83]

Vad den dömde har att iaktta

Av 4 § IövL framgår att den dömde under verkställigheten utanför anstalt ska iaktta skötsamhet, efter förmåga försöka försörja sig samt i övrigt rätta sig efter vad som gäller enligt lagen och enligt de föreskrifter som har meddelats med stöd av lagen. Den dömde ska vidare avhålla sig från alkohol och andra beroendeframkallande medel, som t.ex. narkotika.

[83] NJA II 1994 s. 319 och 324 f.

Kriminalvården ska enligt 8 § IövL meddela vissa obligatoriska föreskrifter om vad den dömde har att iaktta under verkställigheten. Föreskrifterna ska bl.a. avse vilken bostad den dömde ska ha under verkställighetstiden, vad som ska gälla i fråga om sysselsättning samt under vilka tider och för vilka ändamål den dömde får vistas utanför bostaden. Vid sidan av de obligatoriska föreskrifterna får Kriminalvården också meddela föreskrifter om vård eller behandling eller deltagande i särskilt anordnade program eller verksamheter.

Om den dömde åsidosätter vad som åligger honom eller henne enligt IövL eller enligt en föreskrift som har meddelats med stöd av lagen, och överträdelsen inte är av mindre betydelse, ska enligt 14 § IövL beslutet om verkställighet genom intensivövervakning upphävas. Den intagne ska då omedelbart föras till anstalt för fortsatt verkställighet av straffet.

2.6.4 Villkorlig frigivning

I 26 kap. BrB finns bestämmelser om villkorlig frigivning från tidsbestämda fängelsestraff. Den villkorliga frigivningen syftar till att kontrollera övergången från vistelse i anstalt till vistelse i frihet. Genom villkorlig frigivning ges möjlighet att ställa krav på den frigivne och att tillgripa sanktioner om inte kraven uppfylls. Villkorlig frigivning anses också ge möjligheter att på ett ändamålsenligt sätt utforma reaktioner mot den som efter ett avtjänat fängelsestraff fortsätter att begå brott.[84] Bestämmelserna om villkorlig frigivning fick sin nuvarande utformning genom lagändringar som trädde i kraft 1999[85] och 2007[86].

Villkorlig frigivning ska enligt 26 kap. 6 § BrB som regel ske när den dömde har avtjänat två tredjedelar av strafftiden, dock minst en månad. Om det finns synnerliga skäl får den villkorliga frigivningen skjutas upp med högst sex månader åt gången. Vid bedömningen av om det finns synnerliga skäl mot villkorlig frigivning ska särskilt beaktas om den dömde på ett allvarligt sätt har brutit mot de föreskrifter och villkor som gäller för verkställigheten. I propositionen till de lagändringar som trädde i kraft 2007 anförs att enstaka överträdelser normalt inte är tillräckligt för att den villkorliga frigivningen ska skjutas upp, utan att det som huvudregel krävs att

[84] Prop. 2005/06:123 s. 53.
[85] SFS 1998:604.
[86] SFS 2006:431.

den dömde på ett allvarligt sätt har brutit mot reglerna vid ett flertal tillfällen. Uppskjuten villkorlig frigivning kan också komma i fråga om en intagen under en stor del av verkställighetstiden vägrar att delta i någon form av sysselsättning eller om han eller hon beter sig aggressivt vid upprepade tillfällen. Regeringen påpekar att det dock inte kan uteslutas att en enstaka mycket allvarlig överträdelse kan vara tillräcklig för att den villkorliga frigivningen ska skjutas upp. Som exempel nämns att en rymning i vissa fall kan vara utgöra synnerliga skäl mot villkorlig frigivning. Prövningen av om den villkorliga frigivningen ska skjutas upp ska innebära en helhetsbedömning, där även omständigheter som talar till den intagnes fördel ska beaktas. Det kan därför finnas skäl att låta bli att skjuta upp den villkorliga frigivningen om den dömde har genomgått en positiv utveckling och inte misskött sig under en lång tid.[87]

Beslut om uppskjuten villkorlig frigivning fattas enligt 26 kap. 9 § BrB av Kriminalvården. I beslutet ska anges en ny tidpunkt för när den dömde ska friges villkorligt. Vid den tidpunkten ska villkorlig frigivning ske, om det inte även då finns sådana synnerliga skäl som innebär att frigivningen ska skjutas upp ytterligare. När den nya tidpunkten för villkorlig frigivning bestäms ska arten och omfattningen av överträdelserna särskilt beaktas. I förarbetena till 2007 års lagändringar anförs att det är ofrånkomligt att också strafftidens längd tillmäts viss betydelse vid bedömningen. Vidare framhålls att det torde krävas mycket långvarig och omfattande misskötsamhet för att den villkorliga frigivningen ska skjutas upp med så mycket som sex månader. Det finns inte någon begränsning av hur mycket den villkorliga frigivningen sammanlagt kan skjutas upp. Om den dömde fortsätter att missköta sig så att det vid varje prövning anses föreligga synnerliga skäl mot villkorlig frigivning, kan det förekomma att den villkorliga frigivningen till sist skjuts upp så mycket att hela den utdömda strafftiden får avtjänas i anstalt. Enligt förarbetena bör detta dock endast komma i fråga i undantagsfall.[88]

Efter den villkorliga frigivningen gäller enligt 26 kap. 10 § BrB en prövotid som motsvarar den strafftid som återstår vid frigivningen, dock minst ett år. Om det bedöms som påkallat får Kriminalvården enligt 26 kap. 11 § BrB besluta att den som är villkorligt frigiven ska stå under övervakning, vilket innebär en skyldighet att hålla kontakt med en särskilt förordnad övervakare. Övervakningen upphör som regel sedan ett år av prövotiden har förflutit.

[87] Prop. 2005/06:123 s. 56 f. och 73.
[88] A. prop. s. 61 och 74.

Om den frigivne inte iakttar sina åligganden får övervakningsnämnden enligt 26 kap. 18 § BrB besluta om varning eller om övervakning under viss tid efter det att ett år av prövotiden har förflutit. Vid allvarligare överträdelser kan övervakningsnämnden enligt 26 kap. 19 § BrB förklara den villkorligt medgivna friheten förverkad till en tid av högst femton dagar varje gång.

Som vi har redogjort närmare för i avsnitt 2.4.4 kan domstol förklara villkorligt medgiven frihet förverkad om den dömde återfaller i brott inom prövotiden.

2.7 Rättegången i brottmål

2.7.1 Inledning

Rättegången i brottmål regleras i rättegångsbalken. I 23 kap. finns bestämmelser om förundersökning och i 20 kap. regleras åklagarens skyldighet att väcka åtal för brott. Rättegången i tingsrätt regleras närmare i 45 och 46 kap. medan 51 och 55 kap. innehåller bestämmelser om brottmålsprocessen i hovrätten respektive Högsta domstolen. I 47 kap. finns särskilda bestämmelser om väckande av enskilt åtal och huvudförhandling i mål där enskilt åtal förs. I 30 kap. finns bestämmelser om vad en dom i brottmål ska innehålla.

2.7.2 Allmänt åtal

Åklagarens roll under förundersökningen

Så snart det finns anledning att anta att ett brott som hör under allmänt åtal har förövats ska enligt 23 kap. 1 § första stycket RB förundersökning inledas. Av 2 § i samma kapitel framgår att syftet med förundersökningen är att utreda vem som skäligen kan misstänkas för brottet och om det föreligger tillräckliga skäl för åtal mot honom eller henne. Dessutom ska förundersökningen leda till att målet bereds så att bevisningen kan läggas fram i ett sammanhang vid huvudförhandlingen.

Förundersökningen inleds av polismyndigheten eller av åklagaren. Om saken inte är av enkel beskaffenhet ska en förundersökning som inletts av polismyndigheten övertas av åklagaren så snart någon skäligen kan misstänkas för brottet. Åklagaren ska också i andra fall

ta över ledningen av förundersökningen när det är påkallat av särskilda skäl (23 kap. 3 § första stycket RB).

Av 23 kap. 4 § första stycket RB framgår att förundersökningen ska bedrivas objektivt. Således ska inte bara de omständigheter som talar emot den misstänkte utan även omständigheter som talar till hans eller hennes fördel tillvaratas.

Om det inte finns anledning att fullfölja förundersökningen ska den enligt 23 kap. 4 § andra stycket RB läggas ned. Av 23 kap. 4 a § RB framgår att en förundersökning också kan läggas ned antingen om fortsatt utredning skulle kräva kostnader som inte står i rimligt förhållande till sakens betydelse och det dessutom kan antas att brottet i händelse av lagföring inte skulle leda till någon svårare påföljd än böter, eller om det kan antas att åtal för brottet inte skulle komma att ske till följd av bl.a. bestämmelserna om åtalsunderlåtelse i 20 kap. RB (se nedan) och något väsentligt allmänt eller enskilt intresse inte åsidosätts genom att förundersökningen läggs ned. Beslut om att lägga ned en förundersökning meddelas av åklagare.

När förundersökningen har kommit så långt att någon skäligen misstänks för brott ska han eller hon enligt 23 kap. 18 § RB underrättas om misstanken. Den misstänkte och hans eller hennes eventuella försvarare har rätt att fortlöpande ta del av vad som har förekommit under förundersökningen, om det kan ske utan men för utredningen. De har också rätt att ange vilken utredning de anser önskvärd och även i övrigt anföra vad de anser vara nödvändigt. En underrättelse om detta ska lämnas till den misstänkte och försvararen, vilka ska ges skäligt rådrum för att ange vad de anser nödvändigt innan åklagaren beslutar om åtal. Om den misstänkte eller försvararen begär det ska sådana förhör eller andra utredningsåtgärder som kan antas vara av betydelse för undersökningen äga rum. Om en begäran om utredningsåtgärder inte bifalls, eller om den misstänkte anser att det finns någon annan brist i utredningen, kan han eller hon enligt 23 kap. 19 § RB anmäla detta till rätten för prövning.

Åklagarens åtalsplikt

Enligt 20 kap. 6 § RB ska åklagare, om inte något annat är särskilt föreskrivet, väcka åtal för brott som hör under allmänt åtal. Grundprincipen är alltså att åklagaren har en absolut åtalsplikt i de fall där

han eller hon på objektiva grunder kan emotse en fällande dom. Åtalsplikten innebär att det saknas möjlighet för åklagaren att erbjuda en misstänkt att avstå från att väcka åtal för ett visst brott mot att denne erkänner en annan gärning, s.k. åtalsuppgörelser eller plea bargain.

Från grundprincipen görs dock ett antal undantag. Lindrigare brottslighet kan beivras genom strafföreläggande eller föreläggande av ordningsbot. Åklagaren kan också underlåta att väcka åtal för brott dels enligt bestämmelserna om åtalsunderlåtelse i 20 kap. 7 § RB, dels med stöd av regler om särskild åtalsprövning.

Åtalsunderlåtelse får enligt 20 kap. 7 § första stycket RB beslutas om något väsentligt allmänt eller enskilt intresse inte åsidosätts och om

1. det kan antas att brottet inte skulle föranleda annan påföljd än böter,
2. det kan antas att påföljden skulle bli villkorlig dom och det finns särskilda skäl för åtalsunderlåtelse,
3. den misstänkte begått annat brott och det utöver påföljden för detta brott inte krävs påföljd med anledning av det föreliggande brottet, eller
4. om psykiatrisk vård eller insatser enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade kommer till stånd.

Av paragrafens andra stycke framgår att åtal får underlåtas även i andra fall, om det av särskilda skäl är uppenbart att det inte krävs någon påföljd för att avhålla den misstänkte från vidare brottslighet.

Åklagarens roll vid rättegången i första instans

Åtal väcks normalt enligt 45 kap. 1 § RB genom att åklagaren skriftligen ansöker om stämning mot den som ska tilltalas.[89] Enligt 45 kap. 4 § första stycket RB ska följande uppges i stämningsansökan:

1. den tilltalade,
2. målsäganden, om någon sådan finns,

[89] Av 45 kap. 1 § andra stycket RB framgår att rätten får uppdra åt åklagare att utfärda stämning. I sådana fall gäller regleringen i 45 kap. 16 § RB.

3. den brottsliga gärningen med uppgift om tid och plats för dess förövande och de övriga omständigheter som behövs för dess kännetecknande samt tillämpligt lagrum,
4. de bevis åklagaren vill åberopa och vad som ska styrkas med varje bevis samt
5. de omständigheter som gör domstolen behörig, om inte behörigheten framgår på annat sätt.

Genom regleringen i tredje punkten har åklagaren ålagts att precisera både de faktiska omständigheterna kring gärningen och de subjektiva moment som ingår i den, dvs. om gärningsmannen har handlat med uppsåt eller av oaktsamhet. I 1949 års kommentar till rättegångsbalken anförs att åklagarens uppgifter ska vara ägnade att för den tilltalade tydligt klargöra vad som läggs honom till last och sålunda utmärka på vilka punkter han har att inrikta sitt försvar.[90]

Gärningspåståendet är bindande för domstolen, som enligt 30 kap. 3 § RB inte får döma till ansvar för annan gärning än den som åklagaren har åtalat för. Rätten är dock inte bunden av åklagarens rubricering av brottet eller av det eller de lagrum som åklagaren har hänvisat till.

Sedan åtal har väckts får åklagaren inte ändra det (45 kap. 5 § RB). Åtalet får dock utvidgas till att avse en annan gärning, om rätten med hänsyn till utredningen och andra omständigheter finner det lämpligt. Som ändring av talan anses inte att åklagaren inskränker sin talan, åberopar ett annat lagrum än det som angetts i stämningsansökan eller åberopar en ny omständighet till stöd för åtalet (åtalsjustering).

Enligt 22 kap. 2 § RB är åklagaren skyldig att på målsägandens begäran förbereda och föra målsägandens talan om enskilt anspråk som grundas på brottet, såvitt detta kan ske utan väsentlig olägenhet och anspråket inte är uppenbart obefogat. Av 45 kap. 4 § andra stycket RB framgår att åklagaren, om han eller hon vill väcka talan om enskilt anspråk i samband med att åtal väcks, bl.a. ska uppge anspråket och grunden för detta samt lämna bevisuppgift.

Om den tilltalade är eller har varit frihetsberövad på grund av misstanke om brott som omfattas av åtalet, ska åklagaren enligt 45 kap. 4 § tredje stycket RB ange det i stämningsansökan. Dessutom ska uppgift lämnas om tiden för frihetsberövandet.

[90] Fitger, Rättegångsbalken, kommentaren till 45:4 RB.

Genom en ändring i 45 kap. 4 § RB som träder i kraft den 1 november 2008 införs ett nytt fjärde stycke, där det föreskrivs att åklagaren om han eller hon har några särskilda önskemål om hur målet ska handläggas bör ange dessa i stämningsansökan.

Åklagaren behöver inte, vare sig i stämningsansökan eller senare under rättegången, ange vilken påföljd den tilltalade bör dömas till. I svensk rätt har valet av påföljd för brott av tradition ansetts vara en fråga för domstolen. Det är relativt vanligt att åklagaren i samband med sitt slutanförande vid huvudförhandlingen självmant väljer att ange sin uppfattning i påföljdsfrågan. Rätten är i så fall inte bunden till vad åklagaren har uppgett, utan kan döma till såväl strängare straff eller mer ingripande påföljd som lindrigare straff eller mindre ingripande påföljd. I praktiken förekommer det dock sällan att rätten går utöver vad åklagaren har förespråkat i påföljdsdelen.

Åklagaren kan i stämningsansökan även ta upp yrkanden om särskild rättsverkan. Frågor om särskild rättsverkan kan dock formellt sett prövas av rätten även utan yrkande från åklagaren och kan t.o.m. beslutas mot åklagarens vilja.[91] Undantag görs när det gäller företagsbot, som enligt 36 kap. 7 § BrB får åläggas endast efter yrkande av åklagaren. Om ett förverkande ska ske hos någon som inte är tilltalad räcker det inte med ett yrkande från åklagarens sida, utan i så fall måste åklagaren också väcka talan mot den hos vilken förverkandet ska ske.[92] I tidigare lagstiftningsärenden har uttalats att åklagarens inställning till en fråga om utvisning under alla förhållanden bör framgå av stämningsansökningen.[93] Frågan om utvisning har behandlats i rättsfallet NJA 1996 s. 149. I rättsfallet beslutade tingsrätten om utvisning av den tilltalade och förbjöd honom att återvända till Sverige inom tio år. Domen överklagades av åklagaren, som bl.a. yrkade straffskärpning. Hovrätten skärpte straffet och beslutade att den tilltalade skulle utvisas ur riket med förbud att återvända hit utan någon tidsbegränsning. Högsta domstolen konstaterade att hovrättens handläggning inneburit rättegångsfel, då utvisningsbeslutet hade ändrats till den tilltalades nackdel utan att frågan hade avhandlats vid huvudförhandlingen, vilket fick anses strida mot principen att domstolen endast får lägga sådant till grund för domen som parterna har haft tillfälle att yttra sig över.

---

[91] Angående förverkande, se rättsfallen NJA 1976 s. 315 och NJA 1977 s. 735.
[92] Fitger, Rättegångsbalken, kommentaren till 45:4 RB, se även rättsfallen NJA 2002 s. 310 och RH 1993:5.
[93] Prop. 1993/94:159.

Inhämtande av personalia

Av 46 kap. 9 § RB framgår att det vid huvudförhandlingen i brottmål där det kan bli aktuellt att döma till annan påföljd än böter ska läggas fram utredning om den tilltalades person. Enligt bestämmelsen ska utredning förebringas rörande straff som den tilltalade tidigare har dömts till samt angående hans eller hennes levnadsomständigheter och de personliga förhållanden som kan antas vara av betydelse.

Enligt 45 kap. 12 § RB ska rätten fatta beslut om de förberedande åtgärder som behöver vidtas före huvudförhandling. Rätten har därvid ansetts ha ett större ansvar för att inhämta den utredning som behövs för att avgöra påföljdsfrågan än för att inhämta underlag i skuldfrågan. Av 4 § förundersökningskungörelsen (1947:948) framgår dock att åklagaren bl.a. ska reda ut den misstänktes inkomst- och förmögenhetsförhållanden, om det kan antas att påföljden kommer att bli dagsböter.

Enligt 40 § förordningen (1999:1134) om belastningsregister ska uppgifter ur belastningsregistret hämtas in innan någon döms till fängelse, villkorlig dom, skyddstillsyn eller sluten ungdomsvård, överlämnas till rättspsykiatrisk vård eller – om fängelse är föreskrivet för brottet – till vård enligt lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall eller åläggs förvandlingsstraff. Såväl Åklagarmyndigheten som de allmänna domstolarna får enligt 19 § i samma förordning ha direktåtkomst till belastningsregistret; Åklagarmyndigheten för beslut om förundersökning och åtal samt för utfärdande av strafföreläggande och de allmänna domstolarna för straffmätning och val av påföljd (se 19 § andra stycket förordningen [1999:1134] om belastningsregister jämförd med 2 § första stycket 2 och 3 lagen [1998:620] om belastningsregister).

Om den tilltalade har dömts för brott vid tidigare tillfällen kan domar eller akter i dessa mål behövas hämtas in. Det kan också finnas anledning att hämta in yttranden från Kriminalvården som har upprättats till tidigare rättegångar.

Om det behövs för att avgöra påföljdsfrågan, eller om det annars behövs en särskild utredning om en misstänkts personliga förhållanden eller om åtgärder som kan antas bidra till att han eller hon avhåller sig från fortsatt brottslighet, ska enligt 1 § första stycket lagen (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål, m.m. inhämtas ett yttrande från Kriminalvården. I förarbetena till nämnda lag

redogörs för ett antal typfall då det i allmänhet torde vara aktuellt att inhämta en kvalificerad och aktuell personutredning:[94]

1. vid vissa typer av förstagångsbrott när skyddstillsyn kan komma i fråga, vare sig alternativet är villkorlig dom eller fängelse,
2. vid återfall, när den tidigare domen är skyddstillsyn eller villkorlig dom,
3. vid återfall, när den tidigare domen är fängelse men det nya brottet och omständigheterna i övrigt är sådana att skyddstillsyn eller villkorlig dom kan övervägas,
4. när omständigheterna tyder på att överlämnande till särskild vård bör övervägas,
5. när den normala påföljden är fängelse, men där det finns skäl att anta att den tilltalades personliga förhållanden med styrka talar för att annan påföljd väljs,
6. i vissa fall när det visserligen står klart att fängelse ska ådömas, men en närmare utredning rörande den tilltalades personliga förhållanden kan få betydelse för straffets längd.

Av 2 § lagen om särskild personutredning i brottmål, m.m. framgår att yttrande från Kriminalvården i första hand hämtas in av rätten. Sedan 2002 finns det emellertid möjlighet för åklagaren att hämta in sådan utredning innan åtal har väckts. Detta förutsätter dock att den misstänkte har erkänt gärningen eller att det annars finns sannolika skäl för misstanken att han eller hon har begått brottet. I förarbetena till 2002 års lagändring uttalas följande när det gäller ansvaret för att hämta in yttrande från Kriminalvården.[95]

> Om åklagaren hämtar in den aktuella personutredningen och denna kommer in till åklagaren innan han eller hon har meddelat beslut i åtalsfrågan, kommer det sannolikt att innebära att åklagarna i större omfattning än i dag kan utfärda strafföreläggande med villkorlig dom som påföljd. En anledning till att det inte sker i dag har nämligen uppgetts vara att det i avsaknad av personutredning ibland råder osäkerhet om förutsättningarna för villkorlig dom är uppfyllda.
>
> Förslaget innebär inte att det övergripande ansvaret för att det finns ett tillräckligt underlag för att avgöra påföljdsfrågan flyttas från rätten till åklagarna. Ansvaret skall fortfarande ytterst åligga rätten. Förslaget tar inte heller sikte på de former av personutredningar som är mest ingripande från integritetssynpunkt för den enskilde. Rätten skall således alltjämt ensam ha beslutanderätt när det gäller läkarintyg enligt 7 § lagen om särskild personutredning i brottmål, m.m. och rätts-

[94] Prop. 1991/92:2 s. 13.
[95] Prop. 2001/02:147 s. 22.

psykiatriska undersökningar. Förslaget innebär inte heller att rätten fråntas sin beslutanderätt när det gäller att införskaffa yttranden från den lokala kriminalvårdsmyndigheten. Om åklagaren skulle vara tveksam till om yttrande skall inhämtas, skall han eller hon kunna vända sig till rätten med en begäran om att viss utredning skall inhämtas. Motsvarande gäller för övrigt redan i dag i ungdomsmålen (prop. 1994/95:12 s. 71 f). Det kan också inträffa att åklagaren bedömer att ett yttrande inte behöver inhämtas, men att rätten har en annan uppfattning i den frågan när målet väl kommer dit. Självfallet skall rätten då kunna besluta om sådan personundersökning.

Av 11 § lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL) följer att åklagaren i fråga om den som misstänks för att ha begått brott innan han eller hon har fyllt 18 år ska inhämta yttrande från socialnämnden i den kommun som har ansvaret för den unge innan beslut fattas i åtalsfrågan. En förutsättning för att åklagaren ska få inhämta yttrande från socialnämnden är att den unge har erkänt gärningen eller att det annars finns skälig misstanke om att han eller hon har begått brottet. Yttrande behöver dock inte hämtas in om brottet är ringa, om det är uppenbart att det finns förutsättningar för åtalsunderlåtelse eller om det annars är obehövligt. Om förundersökningen gäller ett brott på vilket fängelse kan följa ska om möjligt yttrandet från socialnämnden hämtas in senast i samband med att den unge delges misstanke för brottet.

Enligt 28 § LUL får rätten döma den unge till ungdomsvård endast om det i målet finns ett sådant yttrande som avses i 11 §. Om det inte finns särskilda skäl krävs ett yttrande från socialnämnden också för att rätten ska få döma den som inte har fyllt 21 år till fängelse i mer än tre månader. Kravet på yttrande från socialnämnden för att vissa påföljder ska kunna dömas ut förutsätter att åklagaren regelmässigt ger in yttrandet till domstolen i samband med att åtal väcks, något som inte har ansetts kräva några särskilda föreskrifter.[96]

Av 6 § lagen (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål, m.m. framgår att en socialnämnd på begäran av rätten, åklagaren eller Kriminalvården ska lämna upplysningar om den misstänkte och föreslå de åtgärder som nämnden anser behövs för att främja hans eller hennes anpassning i samhället. Sedan 2004 ska socialnämnden även, om det kan bli fråga om utvisning på grund av brott, på begäran av rätten, åklagaren eller Kriminalvården lämna

[96] Berggren m.fl., Brottsbalken – en kommentar, kommentaren till 28 § LUL.

upplysningar om huruvida den misstänkte har barn i Sverige och, om så är fallet, om barnets behov av kontakt med utlänningen, hur kontakten har varit och hur den skulle påverkas av att den misstänkte utvisas.

Enligt 7 § lagen om särskild personutredning i brottmål, m.m. får rätten förordna en läkare att avge läkarintyg om en misstänkt, under förutsättning att den misstänkte har erkänt gärningen eller det annars finns sannolika skäl för misstanken att han eller hon har begått brottet. Ett sådant läkarintyg kan omfatta de medicinska förutsättningarna att överlämna den misstänkte till rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning. Av 4 § första stycket lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning (LRPU) framgår att ett sådant intyg, eller en i målet företagen rättspsykiatrisk undersökning, är en förutsättning för att rätten ska få överlämna någon till rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning. Att anmärka är att intyg enligt 7 § lagen om särskild personutredning i brottmål, m.m. inte kan inhämtas av åklagaren.

Rätten får enligt 3 § första stycket LRPU inte besluta om att överlämna någon till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning utan att en rättspsykiatrisk undersökning har gjorts i målet. Beslut om att en misstänkt ska genomgå rättspsykiatrisk undersökning fattas av rätten och förutsätter att den misstänkte har erkänt gärningen eller att det har lagts fram övertygande bevisning om att han eller hon har begått den (2 § första stycket LRPU).

Huvudförhandlingen i brottmål

Sedan åtal har väckts och eventuella förberedande åtgärder har vidtagits ska rätten som huvudregel hålla huvudförhandling i målet.

Huvudförhandlingen inleds genom att åklagaren framställer sitt yrkande och att den tilltalade anger sin inställning till yrkandet och grunden för inställningen. Åklagaren ska sedan utveckla sin talan, varefter målsäganden och den tilltalade bereds tillfälle att utveckla sin talan, i den mån det behövs. Sedan parterna har utvecklat sin talan ska målsäganden och den tilltalade höras samt vittnesförhör och annan bevisning förebringas. Om huvudförhandlingen hålls utan att målsäganden eller den tilltalade är närvarande ska rätten se till att det, i den mån det behövs, ur handlingarna läggs fram vad han eller hon har anfört (46 kap. 6 § RB).

Efter genomgången av bevisningen läggs utredningen om den tilltalades personliga förhållanden fram och slutligen bereds parterna tillfälle att slutföra sin talan (46 kap. 9 och 10 §§ RB).

Av 46 kap. 15 a § RB framgår att målet får avgöras även om den tilltalade har uteblivit från huvudförhandlingen eller inställt sig endast genom ombud, om saken kan utredas tillfredsställande och någon av följande förutsättningar föreligger:

1. det finns inte anledning att döma till annan påföljd än böter, fängelse i högst tre månader, villkorlig dom eller skyddstillsyn eller sådana påföljder i förening,
2. sedan den tilltalade har delgetts stämning har han eller hon avvikit eller håller sig undan på ett sådant sätt att han eller hon inte kan hämtas till huvudförhandlingen eller
3. den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning och hans eller hennes närvaro är därför inte nödvändig.

Den 1 november 2008 träder 45 kap. 10 a § RB i kraft. Enligt denna bestämmelse får rätten meddela dom utan huvudförhandling i mål där det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter, om huvudförhandling varken begärs av någon av parterna eller behövs med hänsyn till utredningen i målet. Innan målet avgörs ska den tilltalade informeras om att avgörande kan komma att ske utan huvudförhandling och om sin rätt att begära huvudförhandling. Vidare ska parterna ges tillfälle att slutföra sin talan, om de inte redan kan anses ha gjort det.

Målsägandens rätt att biträda åtalet

Målsäganden får enligt 20 kap. 8 § RB som regel väcka åtal för ett brott som hör under allmänt åtal endast om han eller hon har angett brottet och åklagaren har beslutat att inte väcka åtal.

Om åklagaren väcker talan för ett brott har målsäganden i stället rätt att biträda åtalet. Därigenom blir målsäganden part i rättegången och har samma rätt som åklagaren att lägga fram utredning och åberopa bevisning i målet. I doktrinen anförs att en målsägande som biträder ett allmänt åtal inte har rätt att yrka ansvar för någon annan gärning än den som åklagaren har åtalat för, men att denne däremot torde ha rätt att i samma utsträckning som åklagaren justera åtalet enligt bestämmelserna i 45 kap. 5 § tredje stycket RB. Vidare kan målsäganden framställa ett annat ansvarsyrkande än

åklagaren och åberopa ett annat lagrum. På samma sätt som åklagaren har målsäganden möjlighet, men inte någon skyldighet, att ange vilken påföljd han eller hon anser att den tilltalade ska dömas till. Målsäganden är därvid inte bunden till vad åklagaren har uttryckt i fråga om påföljd, utan kan hävda en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har gjort gällande.[97]

2.7.3 Enskilt åtal

Om åklagaren beslutar att inte väcka talan för ett brott som målsäganden har angett till åtal kan målsäganden väcka enskilt åtal för brottet enligt bestämmelserna i 47 kap. RB. Målsäganden för då själv talan mot den person som omfattas av åtalet.

Av 47 kap. 1 § RB framgår att enskilt åtal väcks genom att målsäganden ansöker om stämning mot den som ska tilltalas. Stämningsansökan ska enligt 47 kap. 2 § RB innehålla i princip samma uppgifter som en stämningsansökan utfärdad av åklagaren. I övrigt avviker ordningen vid enskilt åtal något från den som tillämpas när åklagaren har väckt åtal, bl.a. genom att det före huvudförhandlingen ska hållas en förberedelse i målet, antingen genom att rätten kallar till sammanträde eller genom skriftväxling eller annan handläggning.

2.7.4 Domens innehåll

I 30 kap. 5 § RB finns bestämmelser om vad en dom i brottmål ska innehålla. Av regleringen framgår att domen ska avfattas skriftligen och ange

1. domstolen samt tid och plats för domens meddelande,
2. parterna samt deras ombud eller biträden och den tilltalades försvarare,
3. domslutet,
4. parternas yrkanden och de omständigheter som yrkandena grundas på och
5. domskälen med uppgift om vad som är bevisat i målet.

[97] Fitger, Rättegångsbalken – en kommentar, kommentaren till 20 kap. 8 § RB.

Härutöver ska högre rätts dom i den utsträckning det behövs innehålla en redogörelse för lägre rätts dom. Om en part har rätt att överklaga domen ska förutsättningarna för överklagande anges i domen.

I kommentaren till rättegångsbalken sägs bl.a. följande när det gäller domskäl i påföljdsdelen.[98]

> Många gånger är valet av påföljd så självklart att någon egentlig motivering inte behövs i denna del. Särskilt när åklagaren och den tilltalade eller hans försvarare har olika grundsyn i fråga om påföljdsval torde dock någon form av motivering alltid behövas.

2.7.5 Påföljd och särskild rättsverkan i högre rätt

Enligt 51 kap. 1 § RB ska en part som vill överklaga tingsrättens dom i ett brottmål göra detta skriftligen inom tre veckor från den dag då domen meddelades. Av förarbetena till bestämmelsen framgår att en part är behörig att överklaga tingsrättens dom så snart han eller hon har ett rättsligt intresse av att vinna ändring i domen. Ett sådant intresse kan föreligga för åklagaren inte bara när den tilltalade har frikänts eller dömts till ett straff som åklagaren anser vara för lågt, utan även när åklagaren anser att någon annan påföljd bör tillämpas än den som tingsrätten har dömt ut. Med hänsyn till att åklagaren i viss utsträckning bör vaka över att den tilltalade inte får ett svårare straff än vad gärningen förskyllt finns i 20 kap. 2 § tredje stycket RB en bestämmelse om att åklagaren får fullfölja talan i högre rätt även till den tilltalades förmån.[99]

Om den ena parten har överklagat tingsrättens dom har motparten rätt att överklaga domen inom en vecka från det att den ursprungliga överklagandetiden har löpt ut. Ett sådant s.k. anslutningsöverklagande förfaller dock om det ursprungliga överklagandet återkallas eller av annan anledning förfaller.

I 51 kap. 25 § RB regleras förbudet mot att i högre rätt ändra domen till den tilltalades nackdel, reformatio in pejus. Enligt paragrafens första stycke får hovrätten inte med anledning av den tilltalades överklagande eller av åklagarens överklagande till den tilltalades förmån döma till en brottspåföljd som är att anse som svårare eller mer ingripande för den tilltalade än den som tingsrätten har dömt till. Hovrätten får dock överlämna den tilltalade till särskild vård enligt 31 eller 32 kap. BrB eller, om tingsrätten har beslutat

[98] Fitger, Rättegångsbalken, kommentaren till 30:5 RB.
[99] NJA II 1943 s. 655 och Fitger, Rättegångsbalken, kommentaren till 51:25 RB.

om sådan vård, döma till annan påföljd. Av 51 kap. 25 § andra stycket RB framgår att sluten ungdomsvård jämställs med fängelse. Om tingsrätten har förenat villkorlig dom eller skyddstillsyn med en föreskrift som förutsätter samtycke, som t.ex. samhällstjänst, och den dömde inte längre samtycker till föreskriften, får hovrätten enligt 51 kap. 25 § tredje stycket RB döma till en svårare eller mer ingripande påföljd än vad tingsrätten har bestämt. Slutligen föreskrivs i 51 kap. 25 § fjärde stycket RB att hovrätten inte med anledning av den tilltalades överklagande eller åklagarens yrkande till den tilltalades förmån får besluta om utvisning, om inte tingsrätten har meddelat ett sådant beslut, eller bestämma längre tid än tingsrätten har gjort för förbud för den tilltalade att återvända till Sverige. Av 55 kap. 15 § RB framgår att bestämmelserna i 51 kap. 25 § RB tillämpas även vid rättegången i Högsta domstolen.

Regleringen av förbudet mot reformatio in pejus förutsätter kännedom om hur de olika påföljderna förhåller sig till varandra. Härvid hänvisas till avsnitt 2.4.2 under rubriken *Påföljdernas inbördes svårhet*.

Av rättsfallet NJA 1970 s. 315 framgår att hovrätten inte med anledning av den tilltalades överklagande får förverka villkorligt medgiven frihet. I rättsfallet NJA 1991 s. 633 dömde tingsrätten den tilltalade till fängelse i en månad. Samtidigt förklarades villkorligt medgiven frihet förverkad till en tid av en månad. Beslutet om förverkande var felaktigt av formella skäl, varför åklagaren överklagade tingsrättens dom till den tilltalades förmån. Hovrätten undanröjde beslutet om förverkande och dömde den tilltalade till fängelse i två månader. Högsta domstolen konstaterade att hovrättens förfarande stred mot beslutet om reformatio in pejus, då en följd av hovrättens dom blev att en större del av strafftiden enligt den tidigare domen skulle återstå, vilket skulle kunna få betydelse om frågan om förverkande av villkorligt medgiven frihet skulle uppkomma på nytt vid ett senare tillfälle.

Bestämmelserna i 30 kap. 3 § RB gäller även i högre rätt, vilket innebär att den högre rättens prövning inte får avse annan gärning än den som överklagandet avser. Av 51 kap. 24 § andra stycket och 55 kap. 15 § RB framgår att klaganden inte får ändra sin talan till att gälla en annan gärning än den som avses i överklagandet. Liksom i lägre rätt är de högre instanserna obundna av åklagarens yrkande om påföljd. Så länge det inte strider mot förbudet mot reformatio in pejus är alltså den högre rätten fri att avgöra vilken påföljd den tilltalade ska dömas till. I kommentaren till rättegångsbalken uttalas

att åklagaren, om han eller hon har överklagat till den tilltalades nackdel och förklarat sig yrka en viss påföljd, fritt kan ändra sig och yrka en svårare påföljd. På samma sätt gäller att den högre rätten kan sänka straffet eller döma ut en mildare påföljd även om det endast är åklagaren som har överklagat och yrkat straffskärpning.[100]

[100] Fitger, Rättegångsbalken, kommentaren till 30:3 RB.

3 Tidigare överväganden

3.1 Inledning

Frågor om straffmätning och straffnivåer har utretts i ett antal sammanhang tidigare. Detta kapitel innehåller kortfattade redogörelser för de överväganden och förslag som vi har ansett vara av särskild betydelse för vårt uppdrag. Redogörelserna avser dels sådana överväganden som berör frågor om straffskalor och straffmätning, dels överväganden som anknyter till de processrättsliga frågor som omfattas av våra direktiv.

3.2 Överväganden om straffskalor och straffmätning

3.2.1 Brottsförebyggande rådets arbetsgrupp rörande kriminalpolitik

I januari 1976 inledde Brottsförebyggande rådets arbetsgrupp rörande kriminalpolitik en översyn av brottsbalkens påföljdssystem. Arbetet resulterade i rapporten Nytt straffsystem – Idéer och förslag (Brårapport 1977:7). I rapporten, som var avsedd som ett debattinlägg, riktades stark kritik mot den s.k. behandlingstanken, som brottsbalken delvis var uppbyggd utifrån. Behandlingstanken kan beskrivas enligt följande. Straff ska utmätas och anpassas efter gärningsmannens individuella förhållanden. Sådana omständigheter som gärningsmannens sociala situation, tidigare kriminalitet, brottsbenägenhet och samhällsfarlighet ska ha avgörande betydelse vid valet av påföljd. Straffet anses motiverat främst av individualpreventiva skäl och stor vikt bör läggas vid att brottslingen under verkställigheten förmås att ändra sitt levnadssätt och därmed avstå från att begå brott i framtiden. Behandlingstanken kom till uttryck i den numera upphävda 1 kap. 7 § BrB, som föreskrev att rätten vid val av påföljd inte bara skulle iaktta vad som krävs för att upprätthålla allmän lag-

lydnad utan också ”fästa särskilt avseende vid att påföljden skall vara särskilt ägnad att främja den dömdes anpassning i samhället”.

Brottsförebyggande rådets arbetsgrupp ställde sig kritiska till behandlingstanken och hävdade i stället att principen om rättvisa och proportionalitet mellan brott och straff ska gälla vid straffmätning och påföljdsval samt att det inte bör göras några sidoblickar på brottslingens individuella behov av behandling.

I rapporten uttalar sig arbetsgruppen relativt utförligt om användningen av frihetsstraff och frihetsstraffens längd. Därvid anförs bl.a. följande.[1]

> Frihetsstraff bör utnyttjas med stor restriktivitet och endast som påföljdssystemets yttersta medel. Antalet frihetsstraff och dessas längd bör begränsas så långt som möjligt. Syftet med fängelse skall vara att skydda vissa grundläggande och särskilt viktiga intressen. Därför bör fängelse tillgripas endast för brott som är så allvarliga att behovet av ett drastiskt och tydligt avståndstagande från den begångna gärningen är särskilt stort.

Vid tidpunkten för arbetsgruppens rapport fanns inte några andra allmänna bestämmelser om straffmätning än den ovan beskrivna 1 kap. 7 § BrB. Arbetsgruppen diskuterade ett införande av sådana bestämmelser och i rapporten uttalas följande.[2]

> Arbetsgruppen finner att starka skäl talar för att man i lag slår fast regler för påföljdsval och straffmätning. Det skulle främja likformighet, rättfärdighet och förutsebarhet. Domstolarna skulle komma att motivera sin straffmätning tydligare än som nu sker. De argument som begagnas vid straffmätningen skulle föras fram och kunna diskuteras.

3.2.2 Fängelsestraffkommittén

Mot bakgrund av bl.a. vad som anfördes i 1977 års Brå-rapport (se avsnitt 3.2.1 ovan) tillsattes under våren 1979 en kommitté med uppdrag att utreda vissa frågor om fängelse och kriminalvård i anstalt. Kommittén tog sig namnet Fängelsestraffkommittén.

Enligt de ursprungliga kommittédirektiven från 1979 skulle Fängelsestraffkommittén företa en allsidig översyn av användningen av fängelsestraff. En utgångspunkt för kommitténs arbete skulle vara att fängelsestraffet inte är ägnat att medföra några positiva effekter

[1] Brå-rapport 1977:7 s. 227.
[2] A.a. s. 270.

för den intagne själv utan tvärtom ofta har direkta skadeverkningar. De fem huvudfrågor som kommittén hade att överväga var

- minimitiden för fängelsestraff
- reglerna om villkorlig frigivning
- allmänna regler för påföljdsval och straffmätning
- brottens straffskalor
- medborgarnas insyn och inflytande i kriminalvårdens olika organ

Genom tilläggsdirektiv 1981 och 1983 fick kommittén också i uppdrag att överväga övervakningsnämndernas avskaffande samt allmänna regler för ansvarsfrihet och påföljdseftergift.

År 1980 överlämnade kommittén delbetänkandet Fjorton dagars fängelse (SOU 1980:1), som behandlade minimitiden för fängelsestraffet, och året därpå lämnades delbetänkandet Villkorlig frigivning samt nämnder och lekmannamedverkan inom kriminalvården (SOU 1981:92), som behandlade reglerna om villkorlig frigivning samt medborgarnas insyn och inflytande i kriminalvårdens organ.

Fängelsestraffkommitténs huvudbetänkande, Påföljd för brott (SOU 1986:13-15), innehåller kommitténs allmänna överväganden om straffsystemet, synen på fängelsestraffet och ytterligare överväganden kring villkorlig frigivning, överväganden kring bötesstraffet, översyn av straffskalorna samt överväganden rörande påföljdsbestämningen, dvs. påföljdsval och straffmätning.

I inledningen av huvudbetänkandet redogör kommittén för de genomgående grundtankarna i de förslag som lämnas. Därvid förklaras att kommittén inte resonerar i termer som allmänprevention och individualprevention, utan att det avgörande för ett brotts straffskala och för påföljdsbestämningen i stället ska vara brottets svårhet. Enligt kommitténs uppfattning ska visserligen vissa omständigheter hänförliga till gärningsmannens person kunna beaktas vid straffmätningen, men detta ska inte ske utifrån ett individualpreventivt betraktelsesätt, utan endast för att något annat hade varit obilligt. Först vid verkställigheten av påföljderna föreligger det enligt kommittén förutsättningar för olika individuella hänsynstaganden.

Kommittén konstaterar att det från humanitär synpunkt finns starka skäl som talar för en begränsad användning av fängelsestraffet, men att det samtidigt inte inom överskådlig framtid går att avvara fängelse i påföljdssystemet. Enligt kommitténs bedömning är ett ökat användande av fängelsestraff vare sig ur individualpreventiv eller allmänpreventiv synpunkt ett verksamt medel för att minska

brottsligheten, eller ens att motverka en ökning av denna. Kommittén anför vidare att det inte finns något som tyder på att en måttlig minskning av användandet av fängelsestraff allmänt sett skulle ha någon betydelse för brottslighetens omfattning. Det i direktiven uttalade önskemålet om en allmän begränsning av fängelsestraffets användning ansågs därför både önskvärt och möjligt att genomföra. Enligt kommitténs bedömning borde begränsningen dock göras relativt försiktigt, då det ansågs viktigt att människor i allmänhet upplever det som att de lever i ett rättssamhälle där de som begår brott utsätts för tillräckligt strängt ingripande från samhällets sida.

Fängelsestraffkommitténs grundtanke var alltså att straffskalorna skulle utformas på ett sådant sätt att användningen av fängelsestraffet begränsades. Generellt sett föreslogs därför sänkta straffskalor. Ett annat skäl till de sänkta straffskalorna var kommitténs förslag att villkorlig frigivning, som enligt dåvarande lagstiftning som huvudregel skulle ske när halva fängelsestraffet hade avtjänats, fortsättningsvis skulle ske efter två tredjedelar av strafftiden, samtidigt som avsikten inte var att anstaltstiderna skulle öka.

Vid översynen av straffskalorna konstaterade kommittén att straffvärdet för de rena förmögenhetsbrotten, med undantag för skadegörelsebrotten, var för högt och borde sättas lägre, medan straffvärdet för brotten mot den personliga integriteten, främst våldsbrotten, borde sättas högre. Strävan efter en begränsad användning av fängelsestraff och kompensationen för den föreslagna förhöjningen av kvotdelen för villkorlig frigivning innebar dock att kommittén föreslog sänkta straffskalor även för våldsbrott, dock inte i samma utsträckning som för förmögenhetsbrotten.

Kommittén föreslog också en minskning av de överlappande straffskalorna för gradindelade brott. Detta motiverades med att den överlappande delen av straffskalan i praktiken inte användes och att en minskad överlappning därför skulle innebära att straffskalorna bättre angav det straffvärde som brotten i praktiken tillmättes.

Fängelsestraffkommittén föreslog bl.a. följande straffskalor:

Mord	Fängelse 8-10 år, eller på livstid
Dråp	Fängelse 4-10 år
Misshandel	Böter, lägst 100 dagsböter, eller fängelse högst 1 år

Grov misshandel	Fängelse 9 mån-10 år
Våldtäkt	Fängelse 1 år 6 mån-4 år
Grov våldtäkt	Fängelse 3-10 år
Stöld	Böter, lägst 50 dagsböter, eller fängelse i högst 6 mån
Grov stöld	Fängelse 3 mån-5 år
Rån	Fängelse 6 mån-3 år
Grovt rån	Fängelse 2-10 år

Kommitténs förslag till straffskaleöversyn ledde aldrig till lagstiftning. Förslaget behandlades i propositionen (1992/93:141) om ändring i brottsbalken m.m. I propositionen uttalar departementschefen att hon visserligen delar Fängelsestraffkommitténs bedömning att det finns anledning att se något allvarligare på våldsbrott och andra brott som innebär en kränkning av den personliga integriteten än vad som dittills varit fallet, men att gällande straffskalor inte lägger något hinder för en sådan anpassning av påföljderna efter ändrade värderingar och samhällsförhållanden.[3]

Som framgår närmare av avsnitt 2.4 låg Fängelsestraffkommitténs förslag avseende straffmätning och påföljdsval till grund för nuvarande reglering i 29 och 30 kap. BrB. Dessa bestämmelser trädde i kraft den 1 januari 1989.[4] Bestämmelserna behandlas utförligt i avsnitt 2.4 och Fängelsestraffkommitténs förslag i dessa delar redovisas därför inte närmare här. Här ska dock kort nämnas något om kommitténs överväganden när det gäller betydelsen av att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. I huvudbetänkandet gör kommittén bedömningen att det måste finnas en möjlighet att vid påföljdsbestämningen ta hänsyn till om gärningsmannen tidigare har begått brott samt att en sådan ordning av en bred allmänhet torde uppfattas som naturlig och rimlig. Kommittén ansåg dock att återfallet inte skulle tillmätas betydelse vid straffmätningen, utan endast genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet. I betänkandet anförs följande till stöd för detta ställningstagande.[5]

[3] Prop. 1992/93:141 s. 18.
[4] Prop. 1987/88:120, SFS 1988:942.
[5] SOU 1986:14 s. 73.

> Beträffande den sedvanliga straffmätningen innebär emellertid förslaget att, förutom vid bötesbrott och vid val mellan böter och fängelse, någon hänsyn inte skall tas till tidigare brottslighet. Orsaken härtill är inte att vi av principiella skäl anser att sådana hänsyn här inte bör tas utan helt enkelt att vi förordar en tekniskt annorlunda uppläggning av återfallsregleringen. Om en domstol vill skärpa straffet vid nya brott skall detta enligt vårt förslag inte ske genom att man mäter ut ett längre fängelsestraff än vad annars hade skett, utan genom förverkande av villkorligt medgiven frihet.

Såvitt avser återfallets betydelse för påföljdsvalet anför kommittén bl.a. följande.[6]

> Om inte gärningen t.ex. har så betydande straffvärde att fängelse av det skälet måste ådömas privilegieras således gärningsmannen de första gångerna han döms genom att han erhåller kriminalvård i frihet i stället för fängelse. Privilegieringen kan dock inte fortsätta hur länge som helst. Så småningom når man den punkt då samhället för att markera allvaret bakom det straffhot som finns måste utdöma den yttersta reaktionen på brottet; ett fängelsestraff primärt utmätt efter brottets straffvärde.

Fängelsestraffkommitténs bedömning såvitt avser återfallets betydelse vid straffmätningen delades inte av regeringen. Till skillnad från vad som föreslogs i betänkandet ansåg departementschefen att det borde vara möjligt att beakta tidigare brottslighet vid straffmätningen, om inte det förhållandet kan beaktas tillräckligt genom påföljdsvalet eller förverkande av villkorligt medgiven frihet. I propositionen anförs följande.[7]

> Enligt min mening finns det i och för sig anledning att ställa sig tvivlande till bärkraften i vissa av de argument som framförs för strängare straff i återfallssituationer. Något underlag för att anta att ett längre fängelsestraff skulle kunna främja den dömdes anpassning i samhället finns exempelvis inte.
>
> Det kan dock knappast sättas i fråga att det är av väsentlig betydelse för tilltron till påföljdssystemet att återfall kan beaktas vid påföljdsbestämningen. För en förstagångsförbrytare kan en mildare påföljd ofta tillämpas medan detta inte bör komma i fråga för den som återfaller i nya brott, särskilt inte om det sker vid upprepade tillfällen. Samhället bör genom gradvis skärpta reaktioner mot återfall kunna markera att man ser allvarligare på upprepad brottslighet än enstaka brott. Sådana mönster, som torde grunda sig på såväl rättviseföreställningar som allmänna erfarenheter av hur normbildning sker, återfinns för övrigt även utanför straffrätten. Genom skärpta reaktioner

[6] A.a., s. 425.
[7] Prop. 1987/88:120 s. 52 f.

> kommer också inkapaciteringseffekter att erhållas utan att ingripandena i det enskilda fallet sker på sådana grunder.
>
> … När det härefter gäller metoden för återfallsskärpning finns det i princip tre vägar. Skärpningen kan göras genom påföljdsvalet, genom att villkorligt medgiven frihet förverkas eller genom ett strängare straff av samma slag. Enligt min mening bör det vara möjligt att beakta återfall i alla dessa hänseenden. Det är emellertid viktigt att regelsystemet utformas så att den samlade reaktionen inte framstår som orimlig.

Mot denna bakgrund utformades bestämmelsen i 29 kap. 4 § BrB.

I propositionen[8] nämns tre situationer där det kan bli aktuellt att beakta återfall vid straffmätningen, nämligen

1. i fall där det tidigare straffet inte har medfört någon villkorlig frigivning, dvs. vid bötesbrottslighet, vid övergång från böter till fängelse eller när ett tidigare fängelsestraff har varit så kort att någon villkorlig frigivning inte har skett, som t.ex. vid grovt rattfylleri,
2. i fall där förverkande av villkorligt medgiven frihet inte kan ske därför att brottet har begåtts efter prövotidens utgång, eller för att åtal inte har väckts i tid, och
3. då ett förverkande kan ske men inte i sådan utsträckning att intresset av ett skärpt straff tillgodoses, som t.ex. vid upprepade återfall i allvarlig brottslighet såsom grov misshandel eller grov stöld, eller vid återfall i synnerligen allvarlig brottslighet där återfallet omfattas av 26 kap. 3 § BrB.

I februari 1988 lämnade Fängelsestraffkommittén sitt slutbetänkande Frihet från ansvar (SOU 1988:7). I slutbetänkandet behandlas de allmänna reglerna om ansvarsfrihet. Förslagen i betänkandet ledde till lagstiftning den 1 juli 1994.[9]

3.2.3 Departementspromemorian (Ds Ju 1986:1) Grov misshandel och grov stöld

Fängelsestraffkommitténs uppdrag att göra en allmän översyn av straffskalorna omfattade inte utformningen av de enskilda brottsbestämmelserna. Kommittén uttalade dock i sitt huvudbetänkande att det kunde ifrågasättas om det inte i praxis uppställts alltför stränga

[8] A. prop. s. 57 f.
[9] Prop. 1993/94:130, SFS 1994:458.

krav för att en gärning skulle bedömas som grov misshandel. En slutsats som för övrigt också hade dragits i departementspromemorian (Ds Ju 1980:9) Straffmätning – slutrapport.

Enligt dåvarande lydelse av 3 kap. 6 § BrB skulle vid bedömande av huruvida ett misshandelsbrott var att betrakta som grovt särskilt beaktas om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller annars visat synnerlig hänsynslöshet eller råhet. I 1980 års promemoria föreslogs att ordet ”synnerligen” skulle utgå ur 3 kap. 6 § BrB och att minimistraffet för grov misshandel samtidigt skulle sänkas till fängelse i sex månader.

I anledning av ovan nämnda uttalanden utarbetades departementspromemorian (Ds Ju 1986:1) Grov misshandel och grov stöld. I promemorian hänvisas till en under arbetet med 1980 års promemoria utförd undersökning om straffmätningspraxis vid bl.a. misshandel. I 1986 års promemoria uttalas bl.a. följande såvitt avser undersökningsresultaten av gränsdragningen mellan misshandel av normalgraden och grov misshandel:[10]

> Arten av våld är den faktor som har varit utslagsgivande för gränsdragningen mellan normalgraden av misshandel och grovt brott. Att brottet rubricerades som grovt skedde i de undersökta domarna vanligen när gärningen hade varit livsfarlig. Endast i ett fåtal domar rubricerades misshandel som grov under motivering att gärningsmannen visat synnerlig hänsynslöshet och råhet. Typiskt sett betecknades som grov misshandel fall där gärningsmannen hade utdelat knivhugg med livshotande skador som följd. I undersökningsmaterialet föreligger 14 fall, i vilka misshandeln vållade svår skada och brottet bedömdes enligt 3 kap. 5 § BrB. I 10 av dessa fall förövades gärningen genom grovt våld. Fängelsestraffets längd i dessa 14 fall hade ett medelvärde av 3,4 månader.

I 1986 års promemoria finns också en redogörelse för brottsutvecklingen såvitt avser våldsbrott. Därvid konstateras att antalet anmälda våldsbrott per 100 000 invånare över 15 år under perioden 1950-1985 ökade från ca 150 per år till närmare 500 per år. Även om det inte ansågs möjligt att dra några säkra slutsatser beträffande den faktiska brottsligheten, fanns det enligt promemorian skäl som talade för att mörkertalet var relativt högt, vilket talade för att ökningen av antalet anmälda brott berodde på en ökad anmälningsbenägenhet som inte motsvarades av en lika stor faktisk ökning av brottsligheten. Ytterligare en faktor som ansågs tala för att vålds-

[10] Ds Ju 1986:11 s. 27.

brottsligheten inte hade ökat på det sätt som antalet anmälda våldsbrott antydde, var att det faktiska antalet våldsbrott med dödlig utgång hade legat förhållandevis konstant mellan 120 och 130 fall per år i vart fall sedan 1970-talets mitt. När det gäller frågan huruvida våldet blivit grövre till sin karaktär uttalas följande i promemorian.[11]

> Frågan kan inte ges ett entydigt svar. Av den nämnda jämförelsen mellan åren 1969 och 1982[12] kan man inte dra några säkra slutsatser om förskjutningar i den riktningen. Det förhållandet att fördelningen efter skadornas svårhetsgrad varit i stort sett densamma för båda åren torde närmast tyda på att våldsbrottsligheten visserligen har ökat totalt sett, men att den inte har blivit grövre till sin karaktär.
>
> … I diskussionen om möjliga förklaringar till en ökad våldsbrottslighet har stor vikt lagts vid förändringar i alkoholkonsumtionen. Den svenska forskning som finns pekar på att de som är inblandade i ett våldsbrott ofta är alkoholpåverkade. … Något enkelt samband mellan alkoholkonsumtion och våld finns dock inte. Vid en mycket liten del av alla tillfällen då människor är berusade utövas våld. Under 1970-talets senare del och början av 1980-talet har alkoholkonsumtionen minskat, medan våldsbrottsligheten har fortsatt att öka.
>
> … En ytterligare faktor som framhålls är nöjeslivets utveckling. En stor del av våldsbrotten sker nämligen i samband med nöjesaktiviteter. En undersökning visar att den andel av den svenska befolkningen som har uppgett att de deltar aktivt i nöjeslivet har stigit från 59 % år 1968 till 71 % år 1981.

I promemorian konstateras att praxis utvecklat sig så att det kommit att ställas högre krav för att ett misshandelsbrott skulle bedömas som grovt än vad som var avsett vid brottsbalkens tillkomst. Det ansågs finnas anledning att ifrågasätta om praxis överensstämde med det allmänna rättsmedvetandet. Som sådana typer av misshandel som framstod som särskilt allvarliga, men som i regel inte rubricerades som grova, om inte gärningen varit livsfarlig eller mycket allvarliga skador uppstått, nämndes följande.

- när flera tillsammans misshandlar en annan person
- att sparka på den som redan ligger, dvs. att fortsätta misshandeln trots att offret saknar förmåga att värja sig
- våldshandlingar mot någon som är fysiskt väsentligt svagare, som ett litet barn eller en äldre person

[11] A.a. s. 33 f.
[12] Avser en jämförelse mellan offrens skador vid polisanmälda våldsbrott i Stockholm 1969 och 1982, vår anm.

- kvinnomisshandel, särskilt om den upprepas flera gånger eller pågår under längre tid

I promemorian anförs att det kan antas att dessa handlingar, liksom sådana misshandelsbrott som innefattat en särskilt allvarlig kränkning av offrets integritet, i allmänhetens ögon framstår som grova brott även om gärningen inte har varit livsfarlig eller lett till mycket allvarliga skador. Med hänsyn till den minskade toleransen mot våld och de ökade strävandena att motverka våld ansågs starka skäl tala för att lagstiftningen skulle anpassas efter allmänhetens synsätt. I promemorian föreslogs därför att 3 kap. 6 § BrB skulle ändras, genom att begreppet ”synnerlig hänsynslöshet” ersattes med ”särskild hänsynslöshet”. Till skillnad från vad som anfördes i 1980 års departementspromemoria lämnades däremot inte något förslag om att minimistraffet för grov misshandel skulle sänkas.

Förslagen i departementspromemorian ledde till lagstiftning som trädde i kraft den 1 februari 1988.[13] I den proposition som föregick lagändringen anförs bl.a. att bytet av ordet ”synnerligen” till ”särskild” skulle uppfattas som en allmän anvisning till domstolarna att tillämpa ett något mindre restriktivt synsätt när det gäller att kvalificera ett misshandelsbrott som grovt, särskilt såvitt avser hänsynen till sådana faktorer som att misshandeln varit oprovocerad och långvarig, påtagligt integritetskränkande eller riktat sig mot skyddslösa personer. I det senare hänseendet skulle enligt departementschefen hänsyn tas till såväl offrets allmänna möjlighet att försvara sig som till om misshandeln utförts av flera gärningsmän.[14]

3.2.4 Våldskommissionen

I november 1989 tillsattes en kommission med uppdrag att motverka våldet och förbättra stödet till brottsoffren. Uppdraget omfattade bl.a. att öka skyddet för grupper som löper särskild risk för att utsättas för våld, att främja åtgärder som är ägnade att motverka våldet, särskilt på gator och torg, samt att förbättra möjligheterna att ingripa mot våldsverkare.

I november 1990 lämnade kommissionen, som tog sig namnet Våldskommissionen, sitt huvudbetänkande Våld och brottsoffer (SOU 1990:92). I betänkandet konstateras att antalet anmälda vålds-

[13] Prop. 1987/88:14, SFS 1988:2.
[14] Prop. 1987/88:14 s. 6.

brott hade ökat kraftigt under perioden 1960-1988, samtidigt som det dödliga våldet i vart fall från mitten av 1970-talet legat i stort sett konstant vid ca 130 anmälda fall per år och den andel som i SCB:s offerundersökningar anfört att de utsatts för våld eller hot legat påtagligt konstant mellan fem och sex procent av befolkningen. Enligt kommissionens bedömning fanns det mycket som talade för att toleransen för våld minskat under efterkrigstiden. En förklaring till ökningen av antalet anmälda våldsbrott kunde därför vara en ökad anmälningsbenägenhet hos dem som utsatts för våld.

Kommissionen angav följande utgångspunkter för vad man kallade för ”kampen mot våldet”.

- För de flesta våldsverkare ingår våldet i en bredare problembild. I den mån någon begår upprepade våldsbrott är det nästan alltid fråga om en socialt utslagen person. Det finns ett klart samband mellan våld och tillhörighet till en missbrukargrupp, där våldet ofta ingår som en del av en kriminell och missbrukande livsstil.
- Kampen mot våldet måste börja i barns mycket tidiga miljöer. Det är i första hand föräldrarna som kan ge sina barn en mental beredskap mot användande av våld.
- En ökad jämställdhet mellan könen är en viktig utgångspunkt i kampen mot våldet mot kvinnor.
- De insatser mot våld som görs måste ha en bred folklig förankring. Kriminalpolitiken och myndigheternas insatser får inte fjärma sig från det allmänna rättsmedvetandet och allmänt vedertagna moralregler.

Våldskommissionens uppfattning var att förebyggande åtgärder är det effektivaste sättet att motverka kriminalitet. Såvitt avser straffen för våldsbrott uttalas följande i betänkandet.[15]

> De personer som begått våldsbrott utgör inte någon enhetlig skara. Det går emellertid att urskilja några grupper med personer som har vissa drag gemensamt. Det finns således en grupp av personer som tidigare har gjort sig skyldiga till både grova och många våldsbrott och som efter frigivningen återfaller i mycket grova våldsbrott. För denna grupp återstår enligt vår mening endast att genom tvångsåtgärder förhindra våldsverkaren från att begå nya brott. Långvariga frihetsberövanden är redan nu den metod som tillämpas för att avhålla denna grupp från att begå ytterligare våldsbrott. Andra metoder har inte visat sig ge något påtagligt resultat.

[15] SOU 1990:92 s. 95 f.

> Även för en annan grupp skulle långvariga frihetsberövanden förmodligen vara effektiv. Det gäller den grupp av mer eller mindre socialt utslagna vanekriminella, som står för en stor del av tillgreppsbrottsligheten och inte ringa andel av den synliga våldsbrottsligheten. Den brottsminskande effekten kan i sådana fall antas bli ganska stor om fängelsevistelserna blir relativt långa.
>
> Långa frihetsstraff har emellertid låg status bland många brottsteoretiker. Argumentet för det långvariga frihetsberövandet – den förväntade framtida brottsligheten – innebär nämligen att man straffar lagbrytare för handlingar som de inte begått. Vidare anses det svårt att säkert förutsäga individuella återfall. Många som man tror skall återfalla i brott klarar sig bra och motsatt återfaller många lagbrytare som man trott skulle avhålla sig från fortsatt brottslighet.
>
> Ett prognostiskt tänkande är acceptabelt när det gäller allvarliga brott, t.ex. brott mot andra människors liv. Om bedömningarna om framtiden relateras till händelser i det förflutna som återfallsfrekvensen och speciella drag vid brottens utförande, t.ex. vissa psykopatiska drag, kan vid återfall långvariga frihetsberövanden accepteras. Undersökningar visar att av dem som dömts till fängelse fler än fyra gånger återfaller ca 80 %.
>
> Enligt våldkommissionens mening är det rimligt att risken för en felbedömning av återfallsrisken får bäras inte bara av potentiella offer utan även av våldsbrottslingen. Den stora mängden av vanliga människor skall inte behöva avstå från trygghet och livskvalitet av hänsyn till en våldsverkare. Vi tror inte att längre fängelsestraff kan påverka våldsbrottsligheten i stort och vi förordar inte heller att fängelsetiderna generellt förlängs. Vid återfallsbrottslighet bör emellertid längre strafftider övervägas. Skyddsaspekterna får inte negligeras när det är fråga om upprepad våldsbrottslighet.

Utöver denna strängare syn på återfall i brott förordade kommissionen, också främst av brottspreventiva skäl, att våldsbrott med ett straffvärde understigande ett års fängelse i större utsträckning skulle leda till att fängelse valdes som påföljd med hänsyn till brottslighetens art.

Kommissionens förslag ledde inte till lagstiftning.

3.2.5 Straffsystemkommittén

I april 1992 tillsattes en kommitté med uppdrag att göra en översyn av vissa frågor rörande påföljdssystemet. Kommittén tog sig namnet Straffsystemkommittén.

Straffsystemkommittén hade i uppdrag att göra en övergripande översyn av brottsbalkens påföljdssystem. Uppdraget innehöll tre huvuddelar: påföljdssystemets uppbyggnad, den villkorliga frigiv-

ningen och alternativen till fängelse. Härutöver fick kommittén genom tilläggsdirektiv i maj 1994 anvisningar att följa den försöksverksamhet med intensivövervakning med elektronisk kontroll som påbörjades den 1 augusti 1994.

År 1995 lämnade Straffsystemkommittén betänkandet Ett reformerat straffsystem (SOU 1995:91). I betänkandet föreslås att samhällstjänst och elektronisk övervakning, som då endast förekom som försöksverksamhet, införs som självständiga straff och att också kontraktsvård utformas som ett självständigt straff. Kommittén övervägde även att införa någon form av villkorligt fängelse, men kom till slutsatsen att straffsystemet inte bör innefatta en sådan påföljd. Enligt kommitténs förslag skulle straffsystemet innefatta de självständiga straffen böter, prövotidsstraff (motsvarande villkorlig dom), övervakningsstraff (motsvarande skyddstillsyn), samhällstjänst, fängelse genom elektronisk övervakning och fängelse i anstalt. De olika straffen skulle rangordnas i stränghetshänseende efter den grad av ingripande som de innebär. Därutöver skulle kontraktsvård kunna dömas ut som ett alternativ till samhällstjänst eller någon av de båda formerna av fängelse.

Straffsystemkommittén övervägde också frågan om hur återfall i brott ska beaktas vid påföljdsbestämningen. I betänkandet konstateras inledningsvis att gärningsmannen vid ett återfall inte har tillfogat det särskilda skyddsobjekt som straffbestämmelsen avser att skydda större skada och att gärningens straffvärde inte heller av någon annan anledning är högre vid återfall. Enligt kommitténs uppfattning torde kravet på att det ska finnas möjlighet till straffskärpning vid återfall i stället bero på att brottslingen har visat en attityd till straffsystemet som riskerar att underminera detta. Det tilläggsstraff som återfallet anses förtjäna kan därför snarast ses som en reaktion på denna attityd mot systemet. I betänkandet anför kommittén att kriminologisk forskning visat att fängelsestraff generellt sett inte har några positiva brottsavhållande effekter för den som får utstå straffet, att det finns anledning att utgå från att ett längre fängelsestraff har större negativa effekter än ett kort samt att det också är i hög grad tveksamt om straffsystemet allmänt sett blir mer effektivt genom en återfallsskärpning av fängelsestraff. Mot bakgrund härav drar kommittén slutsatsen att det egentligen inte finns något annat skäl för att skärpa fängelsestraff på grund av återfall än att detta uppfattas i någon sorts allmän mening som rätt-

vist och som en faktor som har betydelse för tilltron till systemet.[16] Härefter anförs bl.a. följande.[17]

> Vad återfallsregleringen egentligen rör sig om är inte primärt att hårdare bestraffa den som tidigare dömts för brott utan i stället att visa generositet mot den som första gången blir föremål för lagföring. Den som första gången begår ett brott kan man alltså i rätt stor utsträckning visa överseende med genom att exempelvis låta straffet, om brottet inte är alltför allvarligt, stanna vid en varning, dvs. prövotidsstraff.
>
> … Om den som på detta sätt fått en varning för allvarligare ingripanden vid återfall, trots denna på nytt begår brott, finns det mindre anledning att visa honom generositet. Även nu bör man emellertid kunna undvika att döma till fängelse. Men för att på ett tidigare sätt visa att samhället menar allvar med lagens straffhot bör ingripandet denna gång vara mer kännbart. Det straff som då bör tillgripas är övervakningsstraff, som ju innebär en form av kontroll i frihet för den dömde. Ett sådant straff kan också på ett generellt plan bedömas vara ändamålsenligt för den som på nytt efter ett prövotidsstraff begått brott, genom att det syftar till att i möjligaste mån minska risken för fortsatt brottslighet från hans sida.
>
> Vid ytterligare brottslighet minskar alltmer skälen för att inte döma till det fängelsestraff som brottet bör föranleda enligt straffbestämmelsen. Ännu någon gång bör man emellertid kunna undvika detta genom att den tilltalade döms till samhällstjänst. …
>
> Så småningom når man emellertid, precis som Fängelsestraffkommittén formulerade det, den punkt då samhället för att markera allvaret bakom det straffhot som finns måste döma ut den yttersta reaktionen för brottet; fängelse i anstalt. Straffet är då primärt utmätt efter brottets straffvärde. Men i och med detta skulle man ha nått slutpunkten för återfallets betydelse. Eftersom det är fråga om att se mildare på dem som inte tidigare är så belastade, finns i denna förklaringsmodell knappast utrymme för att härefter skärpa fängelsestraffet vid fortsatta återfall.
>
> … Den som friges från ett fängelsestraff har generellt sett svårare att klara sig i samhället än den som har verkställt ett icke frihetsberövande straff. Det kan därför förefalla orättvist att döma den tidigare fängelsedömde strängare. Det finns inte heller skäl att tro att en sådan tillämpning från allmän synpunkt har positiva effekter. Men även om man sålunda kan anföra flera beaktansvärda skäl mot att fängelsestraffet skärps på grund av återfall, kan vi inte bortse från att det förslag i denna riktning som relativt nyligen lagts fram av Fängelsestraffkommittén rönte en i huvudsak negativ remisskritik. Det finns inte anledning att tro att ett nytt sådant förslag nu skulle tas emot på annat sätt. På grund härav och då det från mera allmänna utgångspunkter förefaller rimligt att domstolarna har möjlighet att beträffande den som fortsätter att begå brott fortlöpande skärpa straffet, dvs. även

[16] SOU 1995:91 s. 181 ff.
[17] A.a. s. 183 f.

> fängelsestraffets längd, bör den nuvarande lagstiftningen behållas. ... Vi vill emellertid redan här betona att återfallsskärpning av ett fängelsestraff bör tillämpas med stor restriktivitet och vara en åtgärd som tillgrips i allra sista hand.

Mot denna bakgrund gjorde kommittén bedömningen att regleringen i 29 kap. 4 § BrB inte skulle ändras. Kommittén föreslog dock att det skulle införas en presumtion för att villkorligt medgiven frihet ska förverkas vid ny brottslighet. I detta sammanhang uttalades bl.a. följande.[18]

> I sammanhanget bör framhållas att förverkande av villkorlig frihet har flera fördelar i förhållande till den allmänna återfallsskärpningen enligt nuvarande 29 kap. 4 § BrB. Det är redan från början klart både hur mycket den dömde riskerar i återfallsskärpning, om han på nytt begår brott, och under vilken tid skärpningen kan tillämpas. Dessutom är pedagogiken i systemet mycket tydlig. Som vi ser det finns det med hänsyn härtill skäl att i så stor utsträckning som möjligt styra över återfallsskärpningen till förverkandet.

Enligt kommitténs förslag skulle rätten vid bedömningen av om förverkande ska underlåtas, eller om endast en del av den villkorligt medgivna friheten ska förverkas, särskilt beakta den tidigare och nya brottslighetens omfattning och typ samt den tid som förflutit mellan brotten. Vidare skulle beaktas om brottsligheten i båda fallen är allvarlig.

Straffsystemkommitténs förslag behandlades i propositionen (1997/98:96) Vissa reformer av påföljdssystemet som ledde till lagstiftning den 1 januari 1999.[19] Genom lagändringarna permanentades och utvidgades försöksverksamheterna med samhällstjänst som ett alternativ till fängelsestraff samt intensivövervakning med elektronisk kontroll som verkställighetsform för fängelsestraff. Vidare ändrades reglerna för villkorlig frigivning från fängelsestraff bl.a. genom införandet av en sådan presumtion för att villkorligt medgiven frihet ska förverkas vid ny brottslighet som Straffsystemkommittén föreslog. Kommitténs förslag till genomgripande förändring av hela påföljdssystemet genomfördes dock inte.

[18] A. a. s. 191.
[19] SFS 1998:604.

3.2.6 Kvinnovåldskommissionen

I september 1993 tillsattes en kommission med uppdrag att utifrån ett kvinnoperspektiv göra en översyn av frågor som rör våld mot kvinnor och föreslå åtgärder för att motverka sådant våld. Kommissionen tog sig namnet Kvinnovåldskommissionen.

Enligt direktiven skulle kommissionen göra en utvärdering och allmän översyn av olika insatser som rör våld mot kvinnor. Avsikten var att det utifrån denna översyn skulle kunna presenteras ett mer samlat syn- och förhållningssätt till våldet mot kvinnor samt att förslag till åtgärder för att motverka och undanröja sådant våld skulle kunna läggas fram. Kommissionens uppdrag omfattade socialtjänsten, hälso- och sjukvården och rättsväsendet.

Såvitt avser rättsväsendet hade kommissionen bl.a. i uppdrag att utvärdera och göra en allmän översyn av tillämpningen av de brott som rör sexualbrott, kvinnomisshandel och därmed närbesläktade brott som t.ex. olaga hot och ofredande.

I juni 1995 överlämnade Kvinnovåldskommissionen sitt huvudbetänkande Kvinnofrid (SOU 1995:60). Betänkandet innehöll förslag till vissa förändringar av sexualbrottslagstiftningen, bl.a. såvitt avser rekvisiten för våldtäkt dels mot vuxna, dels mot barn. Vidare föreslogs att lagen med förbud mot omskärelse av kvinnor skulle få en ny rubrik, lag med förbud mot könsstympning av kvinnor, samt att straffskalorna för brott mot denna lag skulle skärpas. Kommittén föreslog också vissa ändringar i bestämmelserna om olaga hot och ofredande.

I huvudbetänkandet konstaterar kommissionen att våld och andra övergrepp mot kvinnor i nära relationer ofta utgör ett led i en lång rad av samma eller olika slags brott, där kvinnan bryts ner psykiskt och även utsätts för fysiskt våld, samt att det ofta inte är möjligt för kvinnan att beskriva vart och ett av de övergrepp som hon har utsatts för. Mot denna bakgrund föreslog kommissionen att två nya brott skulle föras in i brottsbalken; kvinnofridsbrott och fridsbrott. Förslaget innebar att en man som mot en närstående eller tidigare närstående kvinna använder våld eller hot om våld eller utsätter henne för annan fysisk eller psykisk påverkan, ägnad att varaktigt kränka kvinnans integritet och skada hennes självkänsla, skulle dömas för kvinnofridsbrott till fängelse i lägst ett och högst sex år. Om brottet riktades mot en man, eller om gärningsmannen var en kvinna, skulle brottet rubriceras som fridsbrott, med samma straffskala. De nya bestämmelserna skulle omfatta dels vissa bete-

enden som inte är kriminaliserade i sig, men som bidrar till att skapa en situation av psykisk terror, dels en rad olika redan kriminaliserade handlingar, som misshandel och olaga hot. Som exempel på beteenden som inte är kriminaliserade i sig angav kommissionen diffusa hot av olika slag, påtryckningar och annan negativ psykisk påverkan. Syftet med den föreslagna kriminaliseringen var att brottsoffret inte ska behöva ange varje handling i detalj, utan att det ska vara tillräckligt att konstatera att det har varit fråga om en rad beteenden av olika slag, som är preciserade till sin karaktär och där man vet att handlingarna utförts inom en bestämd period.

Delar av Kvinnovåldskommissionens förslag ledde till lagstiftning 1998, då lagen med förbud mot könsstympning av kvinnor ändrades i enlighet med kommissionens förslag.[20] Förslagen till ändringar i sexualbrottslagstiftningen genomfördes däremot inte fullt ut, utan regeringen beslutade i stället att tillsätta en särskild sexualbrottsutredning med uppdrag att göra en fullständig översyn av bestämmelserna om sexualbrott (se avsnitt 3.2.7 nedan). I avvaktan på utredningens arbete utvidgades emellertid våldtäktsbegreppet något. Förslagen till ändringar i bestämmelserna om olaga hot och ofredande genomfördes inte.

I den proposition som föregick 1998 års lagändringar förklarar regeringen att man delar kommissionens uppfattning att det är angeläget att ytterligare markera allvaret i sådan brottslighet som riktar sig mot personer i nära relationer och som präglas av att de sammantaget är avsedda att systematiskt kränka den utsatta personen samt att detta bör åstadkommas genom införandet av ett särskilt fridsbrott. Den konstruktion av brottet som kommissionen valt ansågs dock dels leda till bevissvårigheter, dels innebära en risk för svårigheter att avgöra domens rättskraft. Straffbestämmelsen kom därför i stället att utformas så att den som begått flera gärningar som är straffbelagda enligt 3, 4 eller 6 kap. BrB, där gärningarna varit ett led i en upprepad kränkning och varit ägnade att allvarligt skada personens självkänsla döms för grov fridskränkning till fängelse i minst sex månader och högst sex år. Om gärningarna begåtts av en man mot en kvinna som han är eller varit gift eller sammanboende med ska i stället dömas för grov kvinnofridskränkning enligt samma straffskala. Att minimistraffet sattes lägre än vad kommissionen föreslog motiveras i propositionen med att straffstadgandet innefattar gärningar med mycket olika straffvärde,

[20] Prop. 1997/98:55, SFS 1998:407.

däribland brott som hemfridsbrott och ofredande vilka normalt har ett begränsat straffvärde.

Bestämmelsen om grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning ändrades 2000.[21] Enligt bestämmelsens nuvarande lydelse är det tillräckligt för ansvar att *var och en* av de gärningar enligt 3, 4 eller 6 kap. BrB som den tilltalade har begått har utgjort led i en upprepad kränkning. Ändringen, som aktualiserades efter ett avgörande i Högsta domstolen[22], gjordes för att markera att ansvar för grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning inte förutsätter att gärningsmannen tidigare är lagförd för handlingar som innefattar kränkning av målsäganden.

3.2.7 1998 års Sexualbrottskommitté

I juni 1998 tillsattes en kommitté med uppdrag att göra en översyn av bestämmelserna om sexualbrott. Kommittén tog sig namnet 1998 års Sexualbrottskommitté.

I mars 2001 överlämnade kommittén betänkandet Sexualbrotten – Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor (SOU 2001:14), som innehöll förslag till en ny reglering av sexualbrotten i 6 kap. BrB. Enligt kommitténs bedömning borde regleringen av sexualbrotten fästa mindre avseende vid vilken sexualhandling det varit fråga om och mer ta fasta på den sexuella kränkningen och dess art.

Förslagen i betänkandet innebar bl.a. en begränsning i kravet på vilket tvång som ska krävas för ansvar för våldtäkt. Enligt förslaget skulle den dömas för våldtäkt som med våld eller hot tvingar annan till en sexuell handling som är allvarligt kränkande med hänsyn till tvångets art eller omständigheterna i övrigt. Till skillnad från vad som gällde enligt dåvarande lagstiftning föreslogs vidare att den skulle dömas för våldtäkt som tilltvingar sig en sexuell handling genom att utnyttja att offret inte har förmåga att värja sig på grund av berusning eller liknande tillstånd eller den hotfulla situation som han eller hon befinner sig i. Sistnämnda situation bedömdes vid tidpunkten för kommitténs förslag som sexuellt utnyttjande.

Kommittén föreslog även vissa förändringar i rekvisiten för grov våldtäkt, bl.a. att det i lagtexten skulle anges att det vid bedömningen av om ett våldtäktsbrott är grovt särskilt bör beaktas huru-

[21] Prop. 1998/99:145, SFS 1999:845.
[22] Rättsfallet NJA 1999 s. 102.

vida brottet har begåtts av flera gärningsmän, dvs. om det varit frågan om en s.k. gruppvåldtäkt.

Kommittén bedömde att straffskalorna för våldtäkt och grov våldtäkt skulle kvarstå oförändrade, medan möjligheten att döma för mindre allvarlig våldtäkt (i dag mindre grovt brott) skulle tas bort.

Vidare föreslog kommittén ett antal särskilda bestämmelser om sexuella övergrepp och kränkningar mot barn under 15 år. Avsikten med dessa bestämmelser var att införa en ordning där sexuella övergrepp mot barn är straffvärda även om de har begåtts utan användning av tvång eller andra otillbörliga medel.

Slutligen lämnade kommittén förslag till bestämmelser som föreskrev straffansvar för människohandel för sexuella ändamål. Förslagen till i denna del ledde till lagstiftning den 1 juli 2002, då brottet människohandel för sexuella ändamål infördes i brottsbalken.[23] Genom lagändringar som trädde i kraft den 1 juli 2004 utvidgades straffansvaret till att omfatta även människohandel som inte är gränsöverskridande och människohandel som syftar till andra former av utnyttjande än sexuellt utnyttjande.[24]

Översynen av bestämmelserna om sexualbrott behandlades i propositionen (2004/05:45) En ny sexualbrottslagstiftning, som ledde till lagstiftning som trädde i kraft den 1 april 2005.[25] Syftet med den nya lagstiftningen var att öka skyddet mot sexuella kränkningar samt att förstärka den sexuella integriteten och självbestämmanderätten. I likhet med kommitténs förslag innebar lagändringarna att våldtäktsbegreppet utvidgades genom att kravet på tvång sattes lägre än tidigare och att även fall där någon genomför ett samlag eller en sexuell handling som är jämförbar med samlag med en person genom att otillbörligt utnyttja att personen befinner sig i ett hjälplöst tillstånd bedöms som våldtäkt. Därmed kom de allvarligaste av de fall som tidigare rubricerats som sexuellt utnyttjande fortsättningsvis att bedömas som våldtäkt. I propositionen anförs bl.a. följande.[26]

> För dessa fall av sexuellt utnyttjande gäller visserligen som regel att gärningsmannen inte behöver använda sig av något våld eller hot utan i stället kan dra fördel av och utnyttja att brottsoffret, på grund av berusning eller andra omständigheter, befinner sig i en så hjälplös eller utsatt situation att något våld eller hot inte är nödvändigt. I den senare

[23] Prop. 2001/02:124, SFS 2002:436.
[24] Prop. 2003/04:111, SFS 2004:406.
[25] SFS 2005:90
[26] Prop. 2004/05:45 s. 48.

> situationen kan offret t.ex. vara helt ur stånd att försvara sig eller kanske ens uttrycka en vilja. Oavsett att något våld eller tvång i formell mening inte har förekommit i dessa sammanhang anser emellertid regeringen, i likhet med kommittén, att den sexuella kränkning som offret i en sådan situation utsätts för är lika allvarlig som kränkningen vid en våldtäkt. Det kan därför i många fall framstå som stötande att ett sexuellt övergrepp mot en person som är så hjälplös eller befinner sig i en så utsatt situation att något våld i våldtäktsparagrafens mening inte behövs för att utföra gärningen inte kan betecknas som våldtäkt, utan tvärtom i stället i praktiken leder till att gärningsmannen döms för ett mindre allvarligt brott.

Regeringen delade också kommitténs bedömning att det fanns behov av att något utvidga tillämpningsområdet för grov våldtäkt. Tillämpningsområdet för grov våldtäkt utvidgades därför genom att det dåvarande kravet på ”livsfarligt våld” ersattes med det lägre kravet ”om våldet eller hotet varit av särskilt allvarlig art” samt att det i lagtexten angavs att det vid bedömningen av huruvida ett våldtäktsbrott ska bedömas som grovt särskilt ska beaktas om fler än en förgripit sig på offret eller på annat sätt deltagit i övergreppet. I propositionen uttalas följande.[27]

> Av bl.a. den praxisundersökning som kommittén gjort framgår att såväl åklagare som domare förefaller relativt restriktiva med att rubricera ett våldtäktsbrott som grovt. Detta förefaller enligt de uppgifter som kommittén redovisat gälla även sådana fall där omständigheterna vid gärningstillfället framstår som synnerligen allvarliga. Regeringen delar därför, i likhet med flera remissinstanser, kommitténs bedömning att det nu finns behov av att något utvidga tillämpningsområdet för grov våldtäkt. En sådan ordning får också anses överensstämma väl med den allmänt sett strängare syn på sexualbrotten som gjort sig gällande under senare år.

Straffskalorna för våldtäkt och grov våldtäkt kvarstod oförändrade och kommitténs förslag att ta bort möjligheten att döma för mindre allvarlig våldtäkt genomfördes inte. Däremot ändrades begreppet ”mindre allvarlig” till ”mindre grov”.

Härutöver infördes särskilda straffbestämmelser om våldtäkt mot barn, grov våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn, sexuellt övergrepp mot barn och grovt sexuellt övergrepp mot barn. För ansvar enligt dessa bestämmelser krävs inte att gärningsmannen har använt något våld eller hot.

---

[27] A. prop. s. 55.

3.2.8 Kommittén om straffansvar för organiserad brottslighet, m.m.

I augusti 1998 tillsattes en kommitté med uppdrag att utreda frågor om straffansvar för deltagande i organisationer som sysslar med brottslig verksamhet samt vissa andra frågor med anknytning härtill. Bakgrunden till uppdraget var bl.a. ett antal händelser med anknytning till vissa s.k. mc-klubbar, rasistiska organisationers verksamheter samt det internationella samarbetet när det gäller att bekämpa organiserad brottslighet.

Kommittén, som tog sig namnet Kommittén om straffansvar för organiserad brottslighet, m.m., överlämnade år 2000 betänkandet Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella, m.m. – straffansvarets räckvidd (SOU 2000:88).

I betänkandet görs bedömningen att övervägande skäl talar för att det kriminaliserade området såvitt gäller deltagande i eller stöd till sammanslutningar där det förekommer brottslighet inte bör utvidgas. Kommittén föreslog dock att 29 kap. 2 § BrB skulle ändras, dels genom att det i punkten 6 föreskrivna kravet att gärningsmannen ska ha spelat en betydande roll i den brottsliga verksamheten skulle tas bort, dels genom att kränkning på grund av homosexuell läggning skulle läggas till i punkten 7.

Följande angavs såvitt avser förslaget till ändring i punkten 6.[28]

> Det framgår inte av förarbetena varför tillämpligheten av bestämmelsen i 29 kap. 2 § 6 BrB har inskränkts till att omfatta endast personer som har spelat en betydande roll i den brottsliga verksamheten. Möjligen kan det hänga samman med att man har ansett att bestämmelserna i 29 kap. 2 § bör tillämpas med försiktighet och till att man velat peka ut endast särskilt straffvärda beteenden. Enligt vår uppfattning finns det emellertid anledning att betrakta all medverkan i sådan organiserad brottslig verksamhet som avses i bestämmelsen som principiellt sett straffvärdehöjande. Bestämmelsens tillämpning begränsas redan genom att det skall vara fråga om brott som utgjort led i en brottslig verksamhet av visst kvalificerat slag.
>
> Vi föreslår att den nuvarande inskränkningen av bestämmelsens tillämplighet till att omfatta personer som har spelat en betydande roll i den brottsliga verksamheten tas bort. Det bör påpekas att det är en förutsättning för att bestämmelsen skall kunna tillämpas att den försvårande omständigheten täcks av uppsåt hos gärningsmannen, dvs. att denne inser att det brott han medverkar i utgör ett led i sådan brottslig verksamhet som avses i bestämmelsen.

[28] SOU 2000:88 s. 273.

I motiven till 29 kap. 2 § 7 BrB i dess ursprungliga lydelse angavs att avsikten var att fall då ett motiv för brottet varit att kränka någon på grund av dennes sexuella läggning skulle omfattas av begreppet ”annan liknande omständighet”. Kommitténs förslag till ändring i bestämmelsen var därför inte avsedd att innebära någon saklig förändring, utan gjordes i förtydligande syfte och som en konsekvens av att man även föreslog att hets mot homosexuella skulle kriminaliseras särskilt i 16 kap. 8 § BrB.

Förslaget till ändring i 29 kap. 2 § 7 BrB ledde till lagstiftning den 1 juli 2002, dock med den justeringen att det ska ses som en försvårande omständighet att kränka någon på grund av dennes sexuella läggning, vilket omfattar inte bara kränkningar på grund av homosexualitet utan samtliga fall av kränkningar på grund av sexuell läggning.[29] Förslaget till ändring i 29 kap. 2 § 6 BrB genomfördes däremot inte. I denna del anförde regeringen följande.[30]

> Den nu aktuella straffskärpningsgrunden tar sikte på situationer där ett brott har utgjort ett led i en brottslig verksamhet som varit särskilt noggrant planlagd eller bedrivits i stor omfattning. Dess tillämpning begränsas dock genom att den tilltalade skall ha spelat en betydande roll i verksamheten. Kommittén ansåg denna begränsning vara alltför inskränkande. Också regeringen gjorde bedömningen att begränsningen var onödig och föreslog därför i lagrådsremissen att den skulle tas bort.
>
> *Lagrådet* pekar dock i sitt yttrande på att de omständigheter som, enligt 29 kap. 2 § brottsbalken, skall särskilt beaktas som försvårande vid bedömningen av straffvärdet är endast exemplifierande. Exemplen är enligt Lagrådet utformade så att de regelmässigt bör ges ett tydligt genomslag i straffmätningen. Lagrådet framhåller att den nu aktuella begränsningen skall ses mot den bakgrunden. Lagrådet förordar att den i lagrådsremissen föreslagna ändringen får utgå.
>
> Regeringen godtar Lagrådets bedömning. Som Lagrådet påpekar är uppräkningen av försvårande omständigheter i 29 kap. 2 § brottsbalken endast exemplifierande och exemplen är utformade så att de regelmässigt bör ges ett tydligt genomslag i straffmätningen. Redan den gällande lagstiftningen ger alltså tillräckligt utrymme för att beakta även andra omständigheter än de särskilt uppräknade. På motsvarande sätt som vid bedömningen av vilken svårighetsgrad ett brott skall hänföras till, skall samtliga omständigheter vid brottet beaktas också vid straffvärdebedömningen (se prop. 1987/88:120 s. 81).

[29] Prop. 2001/02:59, SFS 2002:332.
[30] Prop. 2001/02:59 s. 58.

3.2.9 Kommittén mot barnmisshandel

I december 1998 tillsattes en kommitté med uppdrag att utreda barnmisshandel och därmed sammanhängande frågor.

I augusti 2001 överlämnade kommittén, som tog sig namnet Kommittén mot barnmisshandel, sitt slutbetänkande Barnmisshandel – Att förebygga och åtgärda (SOU 2001:72).

I slutbetänkandet föreslår kommittén bl.a. att det införs en särskild straffskärpningsgrund i 29 kap. 2 § BrB för sådana fall där brottet har inneburit att ett barn kränkts av en närstående eller tidigare närstående person (29 kap. 2 § 8 BrB). I sina överväganden anför kommittén att det visserligen är möjligt att ta hänsyn till barns generellt sett utsatta ställning genom bestämmelsen i 29 kap. 2 § 3 (om den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller särskilda svårigheter att värja sig) och att det förhållandet att offret är ett barn också har beaktats i försvårande riktning i praxis (särskilt i rättsfallet NJA 2000 s. 612, se bilaga 4). Enligt kommitténs bedömning är det emellertid en pedagogisk brist att ordet ”barn” inte förekommer någonstans i texten i 29 kap. 2 § 3. Vidare anförs att omständigheterna vid misshandel eller liknande brott mot barn måste bedömas som särskilt försvårande i de fall då brottet har förövats mot ett barn som är närstående till den tilltalade. I dessa fall ansågs omständigheterna vara försvårande inte bara på grund av att brottet förövats mot ett barn i skyddslös ställning, utan också på grund av att brottet innebär att ett barn berövas sin trygghet. Den föreslagna bestämmelsen avsåg att träffa även situationer där ett brott har förövats i närvaro av ett närstående barn.[31]

Förslaget till ny punkt i 29 kap. 2 § BrB behandlades av regeringen i propositionen (2002/03:53) Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m. I propositionen anför regeringen att bestämmelserna i 29 kap. 2 § 2, 3 och 4 kan beaktas när det gäller brott mot barn, men att det kan ifrågasättas om dessa bestämmelser på ett tillräckligt tydligt sätt träffar även den effekten att barnet berövas sin trygghet i förhållande till förövaren eller till en närstående person som blir slagen. Även om det i och för sig ansågs finnas ett värde i att begränsa antalet punkter i 29 kap. 2 § BrB ansågs de berörda omständigheterna vara av så stor betydelse att de borde framgå direkt av lagen. För att tydliggöra att bestämmelsen tar sikte på situationer där barns trygghet och tillit hotas av en närstående föreslogs en något annorlunda utformning av bestämmelsen än vad

[31] SOU 2001:72 s. 339 f.

kommittén föreslagit: ”Såsom en försvårande omständighet skall särskilt beaktas om brottet varit ägnat att skada tryggheten och tillliten hos ett barn i förhållande till en närstående person”.

Lagändringen trädde i kraft den 1 juli 2003.[32]

3.2.10 Kommittén om hot och våld mot förtroendevalda

I juli 2004 tillkallades en kommitté med uppdrag att motverka och förebygga hot och våld mot förtroendevalda i stat, kommun och landsting. Enligt kommittédirektiven hade kommittén två huvuduppgifter; dels att kartlägga och analysera förekomsten av hot och våld mot förtroendevalda samt lämna förslag till åtgärder som motverkar och förebygger sådant hot och våld, dels att genom information och utbildning öka medvetenheten och beredskapen på statlig, kommunal och landstingskommunal nivå vad gäller frågor som rör hot och våld mot förtroendevalda.

Kommittén, som tog sig namnet Kommittén om hot och våld mot förtroendevalda, överlämnade i april 2006 betänkandet Jakten på makten (SOU 2006:46).

I betänkandet föreslås att det införs en ny punkt i 29 kap. 2 § BrB som föreskriver att det som en försvårande omständighet vid straffvärdebedömningen särskilt ska beaktas om brottet har begåtts mot en förtroendevald eller dennes närstående på grund av förtroendeuppdraget. Kommittén konstaterar att det redan i dag genom regleringen i 29 kap. 1 § BrB torde finnas vissa möjligheter att vid straffmätningen beakta omständigheten att en förtroendevald utsätts för brott i anledning av sitt förtroendeuppdrag. Bestämmelsen i 29 kap. 1 § BrB anses emellertid vara allmänt hållen och omfatta mycket varierande förhållanden och enligt kommitténs bedömning ger det förhållandet att försvårande omständigheter uttryckligen framgår av lagtexten ett större incitament att de uppmärksammas vid bestämmandet av straffvärdet. Kommittén anför vidare.[33]

> Det har under kommitténs arbete i många sammanhang framförts, att omständigheten att brottet riktat sig mot en förtroendevald i anledning av att han eller hon utövat sitt förtroendeuppdrag inte uppmärksammats under handläggningen inom rättsväsendet. En straffskärpningsgrund för brott mot förtroendevalda torde inte bara innebära en

[32] SFS 2003:408.
[33] SOU 2006:46 s. 240 ff.

> reell straffskärpning avseende sådana brott. Det skulle även innebära en tydlig markering av att samhället ser särskilt allvarligt på sådan brottslighet eftersom den hotar det representativa inslaget i demokratin. Dessutom innebär en straffskärpningsbestämmelse en tydlig markering om att rättsväsendet skall prioritera sådan brottslighet.
>
> … Att ett brott begåtts på grund av förtroendeuppdraget torde innebära att det uppställs ett högre krav på gärningsmannens avsikt med brottet. Gärningsmannen bör exempelvis ha avsett att hämnas, skrämma, eller påverka en förtroendevald eller att med brottet ha avsett att uttrycka sin ilska över att den förtroendevalde innehar förtroendeuppdraget. Det krävs dock inte att gärningsmannen begått brottet på grund av något särskilt beslut som den förtroendevalde fattat eller någon annan särskild åtgärd som den förtroendevalde vidtagit.

Kommitténs förslag har inte lett till lagstiftning.

3.2.11 Departementspromemorian (Ds 2007:31) Skärpt straff för vållande till annans död

I september 2007 publicerades departementspromemorian (Ds 2007:31) Skärpt straff för vållande till annans död. I promemorian föreslås att minimistraffet för vållande till annans död, grovt brott, höjs från fängelse sex månader till fängelse ett år. Därmed skulle straffskalan för brottet bli fängelse i lägst ett och högst sex år. Lagändringen föreslås träda i kraft den 1 januari 2009.

I promemorian redovisas en genomgång av de 128 domar beträffande vållande till annans död, grovt brott, som har meddelats under åren 2001–2005. Praxisgenomgången utvisar att ca 70 procent av brotten hade någon koppling till ett trafikbrott, främst rattfylleri eller vårdslöshet i trafik. I ca 30 procent av fallen hade dödsfallet orsakats i samband med ett misshandelsbrott eller annat brott mot person. För sistnämnda kategori bestämdes påföljden regelmässigt till fängelse, och för de allra allvarligaste fallen närmade sig straffnivåerna straffminimum för dråp.

I promemorian hänvisas till vårt uppdrag att överväga och föreslå förändringar i strafflagstiftningen i syfte att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott, varefter bl.a. följande anförs.[34]

[34] Ds 2007:31 s. 31.

> Regeringen har som anförts aviserat sin avsikt att låta samhällets strängare syn på våldsbrottslighet komma till uttryck i lagstiftningen. Vållandebrotten syftar i grunden till att skydda samma intressen som de straffbestämmelser som den särskilde utredaren har att beakta. Det finns en allt mindre tolerans från samhällets sida mot att människor dödas eller skadas, oavsett om det sker i trafiken, till följd av misshandel eller av något annat liknande skäl. Det finns därför anledning att anlägga en skärpt syn på vållandebrotten och överväga vilka förändringar som är påkallade för att bestämmelserna ska stå i bättre överensstämmelse med synen på allvaret i denna typ av brottslighet.

Vidare anförs som skäl för ett skärpt straffminimum för vållande till annans död, grovt brott, att gärningsmannens beteende vid sådana brott framstår som särskilt klandervärt samt att det många gånger handlar om ett allvarligt och medvetet risktagande i flera led. Ställt i relation till ett uppsåtligt dödande som skulle bedömas som dråp, anses inte klandervärdheten vara så mycket mindre att den motiverar den avsevärda skillnad i påföljdshänseende som blir följden av dagens lagstiftning. Enligt promemorian är det uppenbart att vållande till annans död, grovt brott, i jämförelse med t.ex. vissa förmögenhetsbrott såsom grov stöld, grovt bedrägeri och grovt häleri, har en straffskala som inte fullt ut motsvarar synen på brottets allvar.

Avsikten med den föreslagna ändringen är inte att åstadkomma någon förskjutning i domstolarnas brottsrubricering när det gäller gränsen mellan normalbrottet och grovt brott. Ändringen är inte heller avsedd att innebära någon förändring vid straffmätningen för vållande till annans död av normalgraden. I promemorian anförs att den skärpta synen är avsedd för de verkligt allvarliga fallen, dvs. de fall som i dag rubriceras som grovt brott.

3.3 Överväganden om processuella frågor

3.3.1 Beredningen för rättsväsendets utveckling (BRU)

I december 2000 tillkallades en beredning med uppgift att verka för rättsväsendets utveckling. En huvuduppgift för beredningen var att undersöka möjligheterna att med bibehållen rättssäkerhet öka effektiviteten och kvaliteten i rättsväsendets arbete. När det gäller lagföringen av brott skulle beredningen särskilt undersöka möjligheterna att förkorta den genomsnittliga genomströmningstiden från brottsanmälan till dom och straffverkställighet. Vidare skulle

beredningen särskilt överväga på vilket sätt brottsutredningsverksamheten kan förbättras.

Beredningen, som tog sig namnet Beredningen för rättsväsendets utveckling (BRU), lade fram totalt nio betänkanden under åren 2001-2005. Slutbetänkandet, Ett effektivare brottmålsförfarande – några ytterligare åtgärder (SOU 2005:117), ägnades åt frågor om hur rättsväsendet kan ta tillvara att en misstänkt erkänner sitt brott.

I slutbetänkandet föreslås bl.a. att det införs utökade möjligheter för tingsrätten att meddela dom i brottmål utan huvudförhandling. Enligt förslaget ska tingsrätten kunna meddela dom på handlingarna om följande omständigheter föreligger:

1. huvudförhandling begärs inte av någon av parterna och behövs inte med hänsyn till utredningen,
2. den tilltalade har erkänt gärningen och hade vid tiden för brottet fyllt 18 år,
3. åklagaren har framställt ett bestämt yrkande i fråga om påföljd och
4. rätten finner inte skäl att döma till en påföljd som är att anse som svårare eller mer ingripande för den tilltalade än den som åklagaren har yrkat.

Enligt förslaget ska åklagaren, om han eller hon anser att målet kan avgöras utan huvudförhandling, i stämningsansökan framställa ett yrkande om påföljd. Åklagaren ska inte tillåtas att ändra sitt yrkande till att avse en svårare påföljd annat än om grunden för det tidigare yrkandet ändras, som t.ex. om den tilltalade återtar ett erkännande. Beredningen anför att åklagaren för att underlätta för tingsrätten att avgöra målet på handlingarna redan i stämningsansökan bör ange sådana särskilda omständigheter som han eller hon har tagit hänsyn till vid yrkandet i påföljdsdelen. Denna fråga ansågs dock inte behöva regleras i lag, utan i stället blir konsekvenserna av att en åklagare inte lämnar tillräckliga upplysningar att tingsrätten inte kan avgöra målet på handlingarna.

Enligt beredningen bör åklagaren inte vara förhindrad att redan under förundersökningen ge den misstänkte underhandsupplysningar om vilken påföljd som kommer att yrkas vid domstolen om den misstänkte erkänner gärningen. Åklagaren ska dock alltid förvissa sig om att den misstänkte är informerad om att yrkandet inte kommer att vara bindande för domstolen. Om domstolen finner

att det finns skäl att döma till en svårare påföljd än den som åklagaren har yrkat ska målet sättas ut till huvudförhandling.[35]

BRU föreslår också att det i 29 kap. 5 § första stycket 3 BrB görs tydligt att den misstänktes medverkan i utredningen av det egna brottet kan beaktas i lindrande riktning vid straffmätningen. Förslaget, som innebär att den tilltalades medverkan också kan beaktas vid valet av påföljd (se 30 kap. 4 § BrB), är begränsat till att avse medverkan i utredningen av det egna brottet och innebär alltså inte att det införs ett system med kronvittnen. För att undvika tröskeleffekter föreslås vidare att det i 29 kap. 5 § andra stycket BrB föreskrivna kravet på särskilda skäl för att gå under straffminimum med hänvisning till någon av de omständigheter som räknas upp i 29 kap. 5 § BrB (s.k. billighetshänsyn) upphävs.

Såvitt avser frågan om skyldighet för åklagaren att framställa ett bestämt yrkande om påföljd anför BRU bl.a. följande.[36]

> Det nuvarande systemet innebär att man har kvar en inte oväsentlig del av det gamla inkvisitoriska systemet där domstolen bestämde allt och åklagaren inte ens var part i processen utan endast en rättens medhjälpare. Undan för undan har rättegångsbalkens system utan stöd i någon lagändring luckrats upp i riktning mot en helt ackusatorisk och kontradiktorisk process. Exempelvis kunde rätten så sent som för något decennium sedan ex officio besluta om att den tilltalade på grund av brottet skulle utvisas ur landet, medan en sådan åtgärd numera i rättstillämpningen förutsätter ett yrkande från åklagarens sida. När påföljden i ett brottmål inte kan stanna vid ett bötesstraff uttalar sig numera åklagare i sina slutanföranden regelmässigt rörande frågor om valet av påföljd. Det är vidare långtifrån ovanligt att åklagaren yttrar sig även i straffmätningsfrågor, åtminstone i så måtto att han eller hon anger storleksordningen av det fängelsestraff som bör komma i fråga. Det är inte vanligt att domstolen dömer till ett svårare straff än det som åklagaren angett. Påföljdsfrågan är därmed liksom mycket annat som enligt rättegångsbalken omfattas av den s.k. officialprincipen på glid i riktning mot ett större partsinflytande.
>
> För att förstå anledningarna bakom den utveckling som har beskrivits behöver man gå tillbaka till hur förhållandena tedde sig vid rättegångsbalkens tillkomst. Lagstiftaren hade vid reglernas utformning att ta hänsyn till att åklagarna ofta saknade en fullständig juristutbildning och till att det ofta fanns endast en åklagare vid varje myndighet. Den starka åklagarorganisation som numera har byggts upp och som står bakom varje enskild åklagare är helt olik den som fanns vid rättegångsbalkens införande. I dag har man starka garantier för kvalitet vilket medför att åklagarna bör kunna tillåtas att i en ökad utsträckning an-

[35] SOU 2005:117 s. 112 f.
[36] A.a. s. 109 ff.

svara för att det allmännas intresse av att brott beivras tas till vara i tillräcklig utsträckning.

Självklart finns det ett mycket stort antal brottmål i vilka åklagaren saknar möjligheter att göra några uttalanden i påföljdsfrågan innan processmaterialet och personutredningen har presenterats vid en huvudförhandling. Det finns emellertid också fall där åklagaren redan i samband med väckandet av åtal kan göra sådana uttalanden. Det gäller främst sådana fall där den misstänkte har erkänt gärningen under förundersökningen.

Påföljdsval och straffmätning utanför strafföreläggandeinstitutets nuvarande ramar bör visserligen även i fortsättningen vara en domstolsuppgift. Att för de erkända fallen ge åklagaren ett större handlingsutrymme än nu när det gäller påföljden kan emellertid ge betydande fördelar i flera hänseenden. För det första kan man, som redan har antytts, genom en sådan åtgärd skapa genomslagskraft åt regler som syftar till att få den misstänkte att positivt medverka i brottsutredningen. Den misstänkte får ju möjlighet att i förväg bedöma effekterna i påföljdshänseende av att han eller hon erkänner. Det torde vara en självklarhet att det för många misstänkta som ställs inför att antingen erkänna eller förneka brottet har en avgörande betydelse vad påföljden kan komma att bli, särskilt om påföljdsfrågan påverkas av att ett erkännande sker. För det andra kan man skapa bättre förutsättningar för avgörande av målen på handlingarna. Även metoderna för lagföringen kan därigenom komma att ge den misstänkte ett gott incitament att underlätta utredningen genom ett erkännande.

Förslagen i BRU:s slutbetänkande bereds för närvarande inom regeringskansliet.

3.3.2 Riksåklagarens arbetsgrupp om effektivare hantering av stora och komplicerade brottmål

I september 2005 tillsatte Riksåklagaren en arbetsgrupp med uppdrag att undersöka vad som kan göras för att ytterligare effektivisera hanteringen av stora och komplicerade brottmål. I december 2007 publicerade arbetsgruppen skriften Effektivare hantering av stora och kvalificerade brottmål – en idéskrift.

I idéskriften behandlas bl.a. frågan om den misstänktes erkännande och medverkan i utredningen. I detta sammanhang uttalar arbetsgruppen bl.a. att billighetshänsynen i 29 kap. 5 § BrB i större utsträckning bör användas av åklagare och offentliga försvarare för en argumentering kring straffvärdet samt att domstolarna i domen på ett tydligt sätt bör redogöra för bedömningen av straffvärdet och ange vilka hänsyn som då har tagits. Enligt arbets-

gruppen lämpar sig dessa överväganden för diskussioner vid gemensamma seminarier. Arbetsgruppen delar BRU:s bedömning att erkända mål i större utsträckning än i dag bör kunna avgöras utan huvudförhandling, men anser att det bör finnas en övre gräns för vilken påföljd som ska kunna dömas ut på handlingarna.

Arbetsgruppen anser också att den misstänktes medverkan i den egna utredningen och erkännande bör beaktas i strafflindrande riktning i större omfattning än i dag. I det sammanhanget uttalas att åklagaren i alla mål bör framställa ett påföljdsyrkande och att domstolen inte bör kunna döma till en strängare påföljd än den av åklagaren yrkade. Enligt arbetsgruppen skulle påföljdsyrkandet lämpligen kunna framställas vid slutanförandet, när målet har gåtts igenom i sin helhet och uppgifter om den tilltalades personliga förhållanden har lagts fram. Om åklagaren i alla mål anger ett påföljdsyrkande, så skulle han eller hon enligt arbetsgruppen redan under förundersökningen kunna framföra sin uppfattning till den misstänkte. Därmed skulle åklagaren få större möjligheter att skapa incitament och motivera en misstänkt att ingå uppgörelser eller på annat sätt medverka i utredningen. Enligt arbetsgruppens uppfattning bör det i avvaktan på en sådan lagändring övervägas att inom åklagarväsendet införa riktlinjer om att åklagare generellt ska framställa motiverade påföljdsyrkanden.

4 Brottsutvecklingen och brottslighetens karaktär

4.1 Inledning

I detta kapitel redogör vi för utvecklingen av våldsbrottsligheten i Sverige med utgångspunkt från tillgänglig statistik. Vi redovisar också hur utvecklingen har sett ut för olika typer av våldsbrott.

I kapitlet redovisas uppgifter från ett antal olika statistiska och andra källor. Utöver dessa källor har Brottsförebyggande rådet (Brå) bistått oss med visst material och andra uppgifter om brottsutvecklingen såvitt avser våldsbrott. Uppgifterna har tagits fram av Brå i samband med utarbetandet av rapporten Brottsutvecklingen i Sverige, som kommer att publiceras under hösten 2008. Om inget annat anges härrör uppgifterna i kapitlet från de uppgifter som Brå har lämnat till utredningen.

4.2 Underlag och felkällor

Det är inte alldeles enkelt att bedöma utvecklingen av våldsbrottsligheten i Sverige. Många händelser som utgör våldsbrott anmäls aldrig till polisen, vilket innebär att mörkertalet är stort. Uppfattningen om vad som är ett våldsbrott förändras också över tid. Som exempel kan nämnas att våldtäkt inom äktenskapet kriminaliserades 1965 och att aga av barn förbjöds först 1979.

Till hjälp för att beskriva brottsutvecklingen på längre och kortare sikt finns ett antal statistiska källor. Brå redovisar årligen *kriminalstatistik* i form av bl.a. anmälda brott och lagförda brott. Kriminalstatistiken förekommer i en lång tidsserie och visar därmed utvecklingen både på längre och kortare sikt. Statistik över anmälda brott har förts sedan 1950, medan statistik över lagförda brott har förekommit sedan 1830-talet.

I statistiken över *anmälda brott* redovisas hur många brott som har anmälts till och registrerats av polis, tull, åklagare eller Ekobrottsmyndigheten. Statistiken grundar sig på de uppgifter som polis och åklagare registrerar i sina system för ärenderegistrering. Samtliga anmälningar redovisas, vilket innebär att även händelser som efter utredning visar sig inte vara brott, eller där brott inte kan styrkas, omfattas. För de allra flesta brott särskiljs inte försök, förberedelse och stämpling till brott från fullbordade brott.

När anmälningsstatistiken studeras måste vidare beaktas att det är långt ifrån alla våldsbrott som kommer till polisens kännedom; enligt uppgift från Brå anmäls sannolikt mindre än 30 procent av de brott som faktiskt begås. Anmälningsbenägenheten har också förändrats över tid. I dag anmäls betydligt fler brott än tidigare, vilket innebär att en uppgång av en viss brottstyp i anmälningsstatistiken inte behöver innebära att det faktiskt har begåtts fler sådana brott.

Lagföringsstatistiken redovisar antalet personer som har befunnits skyldiga till brott genom fällande dom vid tingsrätt eller genom strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse från åklagare. Såvitt avser personer som har dömts för brott redovisas tingsrättens domslut oavsett om domen har vunnit laga kraft eller om den har överklagats. Eventuella ändringar i högre instans beaktas alltså inte. Försök, förberedelse, anstiftan och stämpling till brott redovisas som fullbordade brott. Om en person har lagförts för flera brott i en dom eller ett beslut redovisas endast det brott som har strängast straffskala, det s.k. huvudbrottet, vilket innebär att betydligt fler personer än vad som framgår av statistiken kan ha lagförts för brott som är av mindre allvarlig karaktär.

I kriminalstatistiken synliggörs det våld som anmäls till polisen. Som anförts i det föregående är det många våldsbrott som aldrig kommer till polisens kännedom och för att få en tydligare bild av brottsutvecklingen finns det därför anledning att komplettera uppgifterna i kriminalstatistiken med annat material. Ett verktyg som används för att mäta även det våld som inte anmäls till polisen är olika *offerundersökningar.* Sedan 2006 genomför Brå på uppdrag av regeringen en årligen återkommande brottsoffer- och trygghetsundersökning, Nationella trygghetsundersökningen (NTU). I NTU ställs frågor om utsatthet för brott, trygghet i samhället och förtroende för rättsväsendet till ett slumpmässigt urval av personer mellan 16 och 79 år. NTU har hittills endast genomförts två gånger, 2006 och 2007. Det är därför ännu inte möjligt att följa utvecklingen på längre sikt. Undersökningarna kan dock användas för att studera utsattheten

för olika typer av brott i dagsläget och för att bedöma benägenheten hos dem som utsätts för brott att anmäla dessa till polisen.

På uppdrag av riksdagen genomför Statistiska centralbyrån sedan 1975 årliga undersökningar av medborgarnas levnadsförhållanden (ULF). I undersökningarna intervjuas slumpmässigt utvalda personer under en tvåårsperiod om sina levnadsförhållanden, däribland om sin utsatthet för brott. Under åren 1975-1979 omfattade undersökningarna personer mellan 16 och 74 år, därefter höjdes den övre åldersgränsen till 84 år och sedan 2002 finns ingen övre åldersgräns.

Genom offerundersökningarna förmedlas en bild av i vilken utsträckning medborgarna anser sig ha blivit utsatta för brott. Utsattheten för brott redovisas också i de *skolundersökningar* som Brå vartannat år genomför bland elever i årskurs 9. Skolundersökningarna fyller emellertid en ytterligare funktion, då de även omfattar frågor om ungdomarnas egen brottslighet. I rapporten Ungdomar och brott åren 1995-2005 (Brå-rapport 2006:7) redovisar Brå resultaten från de sex skolundersökningar som genomfördes under de angivna åren.

Offerundersökningarna och skolundersökningarna bygger på frivillig självrapportering från deltagarna. Ett visst bortfall uppstår alltid genom att ett antal av dem som har valts ut att delta i undersökningen väljer att avstå från att medverka. Det är svårt att veta om dessa personer har haft större eller mindre erfarenhet av brott än de som har deltagit i undersökningarna. En annan felkälla är att de personer som deltar i en undersökning kan avstå från att lämna uppgifter eller lämna felaktiga uppgifter om brott som de har utsatts för eller själva begått. NTU och ULF genomförs huvudsakligen genom besöks- eller telefonintervjuer, och det kan inte uteslutas att en del personer som har utsatts för brott inte vill berätta om händelsen i en sådan situation.

När det gäller grövre våldsbrott kan viss statistik inhämtas från *sjukvårdsdata.* Sedan 1964 finns ett patientregister över personer som skrivs in och vårdas på offentliga sjukhus. I patientregistret anges bl.a. yttre orsak till den skada som patienten vårdas för. Vid studier av uppgifterna i patientregistret måste beaktas att patienter som endast blir föremål för öppenvård, och alltså inte skrivs in på sjukhus, inte finns med i registret. Patientregistret utvisar därför inte samtliga våldsbrott som har orsakat skador som krävt sjukvårdsbehandling. Vidare förekommer det ett visst bortfall i registreringen av yttre orsak till skadan. I de fall där det inte har angetts någon yttre orsak till skadan är det omöjligt att veta om denna har

orsakats av våld. Vidare kan det inte uteslutas att det förekommer felregistreringar i systemet, antingen på grund av att ansvarig läkare har registrerat skadeorsaken felaktigt eller på grund av att patienten har lämnat felaktiga uppgifter. Slutligen är det viktigt att påpeka att uppgifterna i patientregistret bygger på en medicinsk bedömning av skadan, vilket inte alltid överensstämmer med den juridiska bedömningen av om det varit fråga om ett brott och i så fall vilket.[1]

Viss information om våldsskador kan också inhämtas från sjukhusens akutmottagningar. Vid Södersjukhuset i Stockholm förs t.ex. statistik över de personer som besöker sjukhusets akutmottagning efter att ha utsatts för s.k. gatuvåld, dvs. våld som utövats av en person som offret inte har eller har haft en parrelation med och som inte heller ingår i offrets nära bekantskapskrets eller familj. Även när det gäller statistik från akutmottagningarna måste dock ovan nämnda felkällor beaktas.

Dödsorsaksstatistiken och av Brå genomförda *specialstudier om dödligt våld* kan vara av betydelse inte bara för att mäta förekomsten av dödligt våld i samhället, utan även för att mäta förekomsten av våldsbrottslighet generellt. Det dödliga våldet anses nämligen vara en indikator på den totala våldsutvecklingen, då det i länder där det förekommer mycket dödligt våld också generellt sett förekommer mycket våldsbrottslighet.

4.3 Brottsutvecklingen generellt

4.3.1 Kriminalstatistiken

Anmälningsstatistiken

Det totala antalet anmälda brott i Sverige har under åren 1975-2007 ökat från ca 750 000 per år till ca 1,3 miljoner per år. Ökningen är emellertid inte lika tydlig under de senaste 15-20 åren; i början av 1990-talet anmäldes knappt 1,2 miljoner brott.

[1] Estrada, Våldsutvecklingen i Sverige – En presentation och analys av sjukvårdsdata, Arbetsrapport från Institutet för Framtidsstudier, 2005:4, s. 12 ff., Det grova våldet i sjukvårdsdata – En metodstudie, Brå-rapport 2007:13, s 9.

Figur 4.1 Anmälda brott enligt kriminalstatistiken under åren 1975-2007. Antal

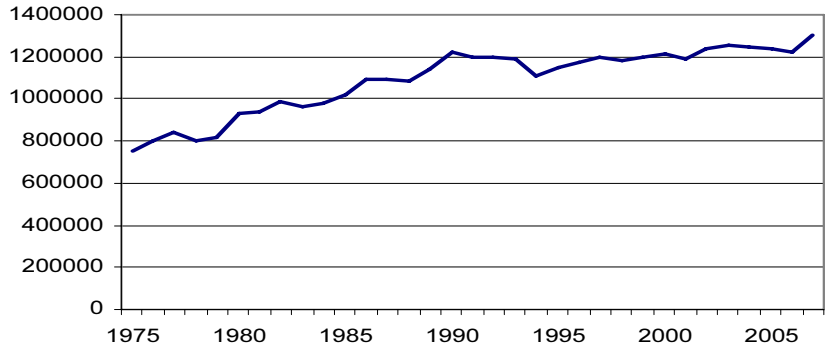

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Utvecklingen av antalet anmälda brott ser inte likadan ut för alla brottstyper. Antalet anmälda tillgreppsbrott (brott enligt 8 kap. BrB) ökade från knappt 500 000 år 1975 till drygt 740 000 år 1990. Därefter har utvecklingen vänt och år 2007 anmäldes strax över 575 000 tillgreppsbrott. Minskningen under senare år avser främst biltillgrepp och cykelstölder, men även inbrottsstölder. Utvecklingen av antalet anmälda rånbrott avviker från övriga tillgreppsbrott, vilket vi återkommer till i det följande.

Antalet anmälda våldsbrott har ökat konstant under åren 1975-2007. Det mest förekommande våldsbrottet i anmälningsstatistiken är misshandel. År 1975 gjordes drygt 20 000 anmälningar om misshandel eller grov misshandel. År 2007 var antalet anmälningar drygt 80 000, dvs. fyra gånger så många. Ökningen har skett kontinuerligt, men framstår som särskilt tydlig i början av 1990-talet och under de senaste två till tre åren.

Figur 4.2 Anmälda misshandelsbrott under åren 1975-2007. Antal

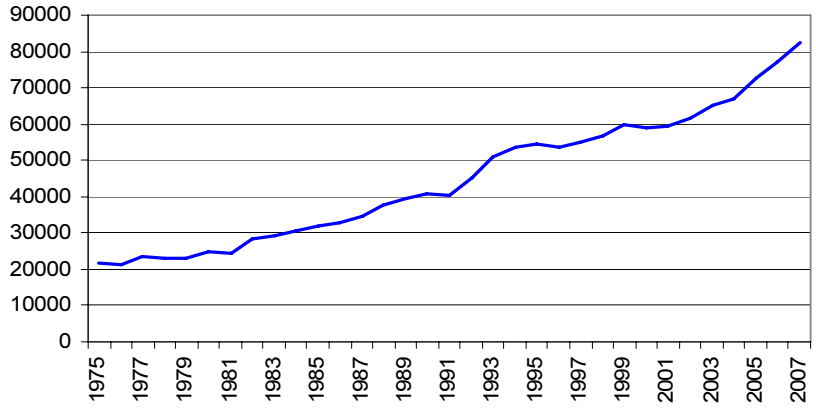

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Utvecklingen av antalet anmälda misshandelsbrott är densamma även om befolkningstillväxten beaktas. År 1950 anmäldes 105 fall av misshandel och grov misshandel per 100 000 invånare. År 1975 hade antalet ökat till 265, år 1990 till 475 och år 2007 anmäldes 805 misshandelsbrott per 100 000 invånare.

Det ökade antalet anmälningar om misshandel avser såväl brott som riktas mot män som brott som riktats mot kvinnor.

Figur 4.3 Anmälda misshandelsbrott som riktats mot män respektive kvinnor under åren 1990-2007. Antal

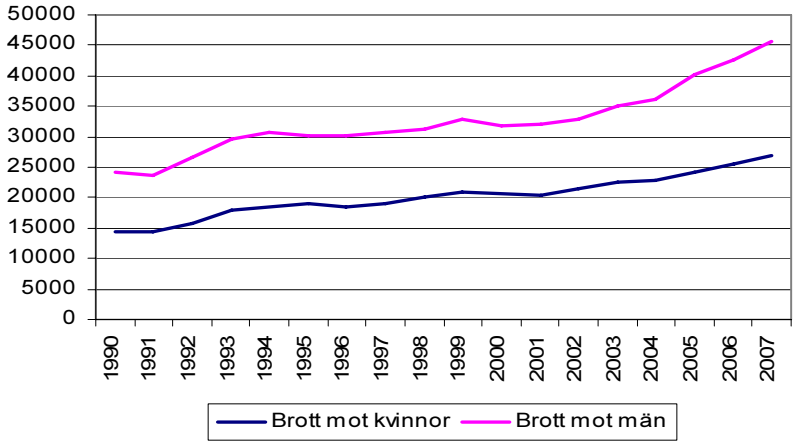

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Fridskränkningsbrotten (grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning) infördes i brottsbalken 1999. Sedan dess har antalet anmälda brott ökat varje år. Ökningen kan till viss del förklaras med att kännedomen om lagstiftningen kan ha varit liten under de första åren. Detta kan emellertid knappast vara hela förklaringen, då antalet anmälningar fortsätter att öka trots att bestämmelserna nu har funnits i närmare tio år.

Figur 4.4 Anmälda fridskränkningsbrott under åren 1999-2007. Antal

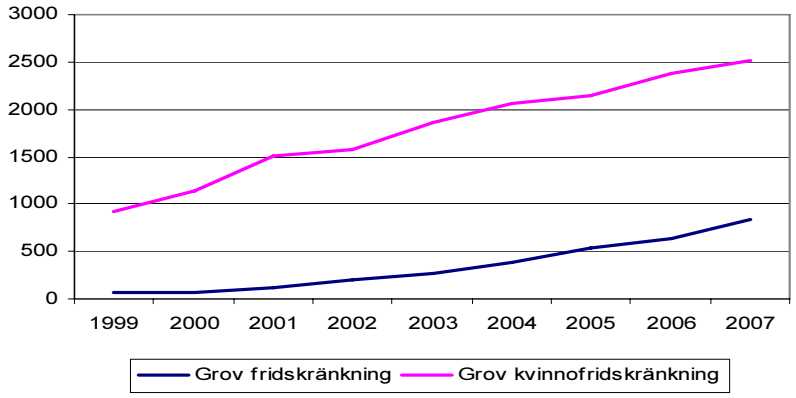

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Antalet anmälda olaga hot har ökat konstant under 1990- och 2000-talen. År 1990 gjordes drygt 18 000 anmälningar om olaga hot. År 2007 hade siffran nästan tredubblats, då närmare 50 000 anmälningar gjordes.

Figur 4.5 Anmälda fall av olaga hot under åren 1990-2007. Antal

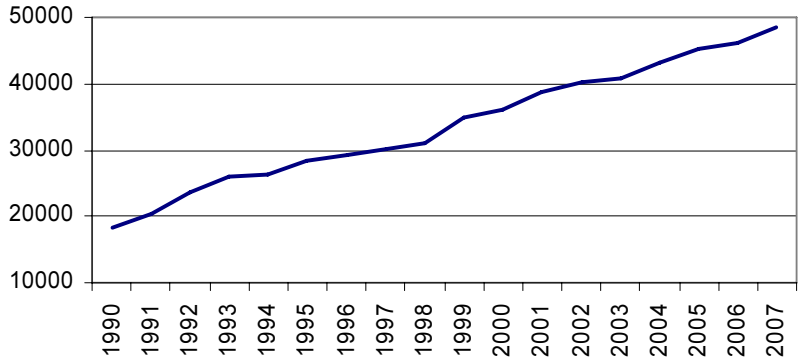

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Antalet anmälda rånbrott har ökat från under 3 000 per år i mitten av 1970-talet till omkring 9 000 per år under 2000-talet. Ökningen avser såväl personrån som butiksrån, medan antalet anmälda rån mot bank- och postkontor ökade fram till mitten av 1990-talet, för att därefter minska igen. Med undantag för år 2005 kan det ses en viss stabilisering av det totala antalet anmälda rånbrott under 2000-talet. Utvecklingen är den samma när det gäller personrånen.

Figur 4.6 Anmälda rånbrott (totalt) under åren 1975-2007. Antal

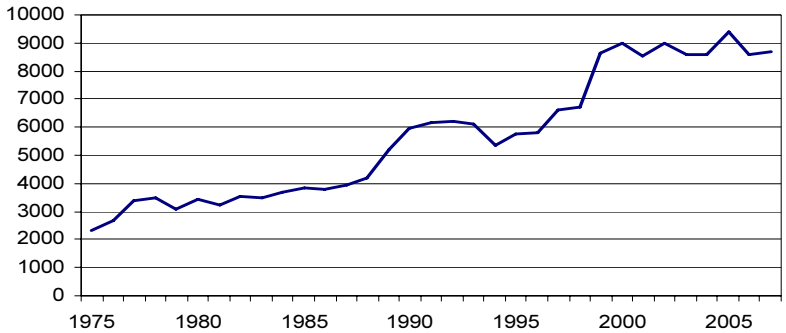

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Figur 4.7 Anmälda personrån under åren 1975-2007. Antal

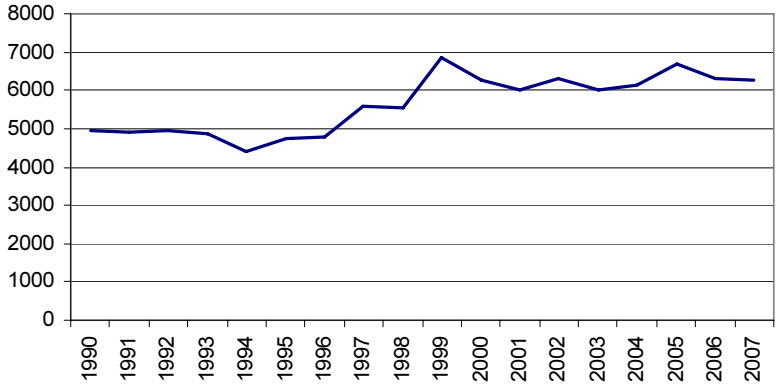

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Antalet anmälningar om utpressning redovisas i kriminalstatistiken tillsammans med anmälningarna om ocker. Med undantag för åren 2002 och 2003 har anmälningarna ökat kontinuerligt sedan mitten av 1990-talet.

Figur 4.8 Anmälda fall av utpressning och ocker under åren 1990-2007. Antal

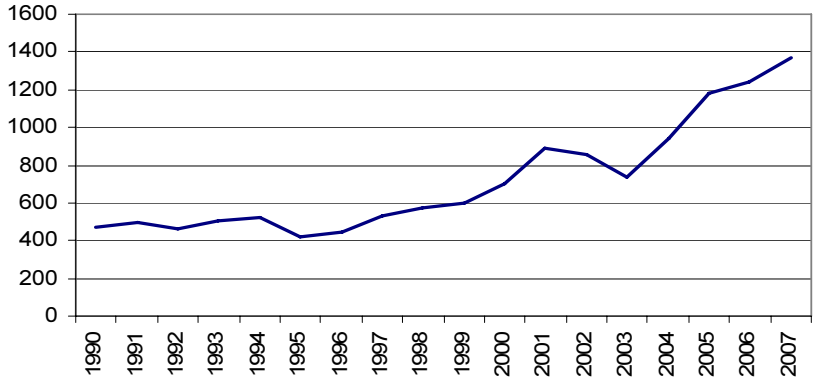

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Lagföringsstatistiken

Under åren 1975-2007 har det totala antalet personer som lagförts för brott mer än halverats, från omkring 315 000 till omkring 125 000 personer per år. Större delen av minskningen inträffade redan på 1970-talet när fylleri avkriminaliserades. Därefter fortsatte minskningen under 1980- och 90-talen, vilket delvis kan förklaras med att möjligheterna att förelägga ordningsbot, som inte redovisas i lagföringsstatistiken, utökades under denna period.[2] Under de senaste åren ses en svag uppgång av antalet lagföringar.

Figur 4.9 Lagförda personer (totalt) under åren 1975-2007. Antal

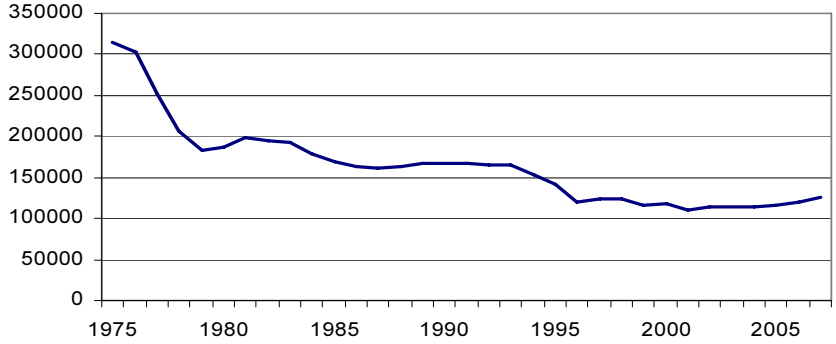

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

När det gäller våldsbrott ser utvecklingen annorlunda ut. År 1975 lagfördes strax över 5 000 personer för brott mot liv och hälsa (brott enligt 3 kap. BrB), varav drygt 4 500 för misshandel och grov misshandel. År 2007 uppgick det totala antalet lagföringar enligt 3 kap. BrB till nästan 9 500 personer, varav drygt 9 000 avsåg misshandel och grov misshandel. Totalt sett har alltså antalet personer som lagförs för misshandel och grov misshandel fördubblats. Större delen av ökningen inträffade under åren 1980-1995. Mellan åren 1996 och 2005 låg nivån relativt konstant strax under 8 000 personer per år. De senaste två åren syns dock åter en ökning.

[2] Lagförda personer – slutlig statistik för år 2007, Brå 2008.

Figur 4.10 Lagförda personer för misshandel och grov misshandel under åren 1975-2007. Antal

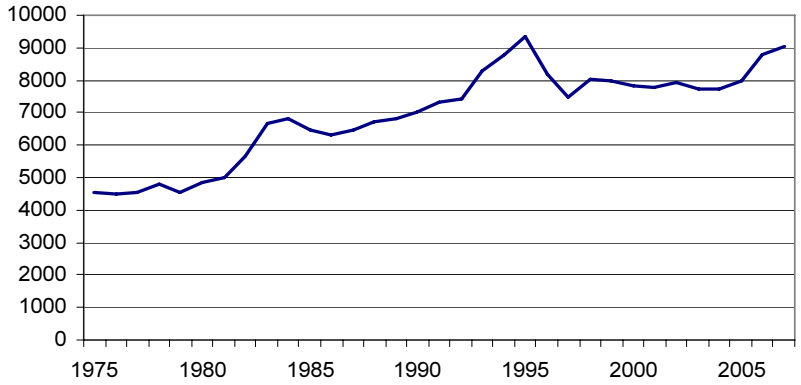

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Antalet personer som lagförts för rån och grovt rån har under perioden 1975-2007 fördubblats, från drygt 400 till omkring 850 personer per år. Ökningen skedde framför allt under åren 1990-1993 och, efter en nedgång under mitten av 1990-talet, under åren 1997-2002. Sedan 2002 har nivån legat mellan 800 och 900 personer per år.

Figur 4.11 Lagförda personer för rån och grovt rån under åren 1975-2007. Antal

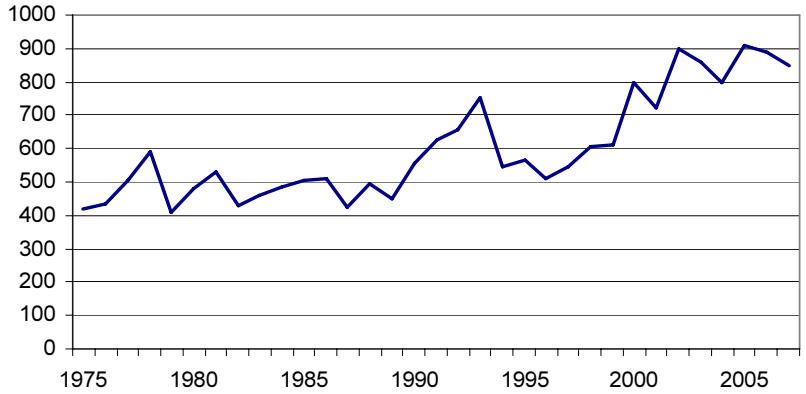

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

4.3.2 Nationella trygghetsundersökningen (NTU)

Av de knappt 15 000 personer som deltog i den nationella trygghetsundersökningen från 2007 uppgav drygt tio procent att de själva eller någon i deras hushåll hade utsatts för brott mot person under 2006. Enligt NTU:s definition omfattar begreppet ”brott mot person” hot, misshandel, sexualbrott, personrån och trakasserier. Övervägande del av de uppgivna brotten var hot och trakasserier. Om urvalet av deltagare är representativt för hela landet innebär uppgifterna att omkring 740 000 personer i Sverige utsattes för något av de angivna brotten under 2006. Viktat mot antalet brott som varje deltagare i undersökningen uppgav att han eller hon hade utsatts för, förekom det uppskattningsvis närmare 1 800 000 sådana brott i Sverige under året.

2,5 procent av deltagarna i undersökningen uppgav att de hade utsatts för misshandel[3], varav 0,6 procent av sådan allvarlig karaktär att de uppsökt sjuk- eller tandvård. Därmed skulle uppskattningsvis 175 000 respektive 39 000 personer ha utsatts för sådan brottslighet under 2006. Mot bakgrund av antalet brott som varje deltagare i undersökningen uppgav att han eller hon hade utsatts för, förekom det uppskattningsvis 470 000 misshandelsbrott, varav 78 000 var så allvarliga att de ledde till sjukvårdsbesök, i Sverige 2006.

Av undersökningen framgår vidare att endast en fjärdedel av brotten mot person anmäldes till polis. I störst utsträckning anmäldes misshandelsbrott som var så allvarliga att offret uppsökte sjuk- eller tandvård. Uppgifterna om anmälningsbenägenhet indikerar att endast en tredjedel (33 procent) av alla misshandelsbrott och knappt två tredjedelar (63 procent) av de misshandelsbrott som lett till sjuk- eller tandvårdsbesök anmäls till polisen.

4.3.3 Undersökningen av levnadsförhållanden (ULF)

I undersökningen av levnadsförhållanden får deltagarna svara på följande frågor avseende utsatthet för våldsbrottslighet.

> Har du själv under de senaste tolv månaderna varit utsatt för någon eller några av följande händelser:
>
> a) Våld som ledde till sådana skador att det krävde besök hos läkare, tandläkare eller sjuksköterska,

[3] Den fråga som ställdes i undersökningen var ”Slog, sparkade eller utsatte någon dig för någon annan typ av fysiskt våld så att du skadades eller så att det gjorde ont?”.

b) Våld som ledde till synliga märken eller kroppsskada utan läkarbesök,
c) Våld som inte ledde till synliga märken eller kroppsskada,
d) Hot eller hotelser om våld som var farliga eller så allvarliga att du blev rädd.

Under åren 1980-2005 varierade andelen deltagare som svarade ja på någon av de fyra delfrågorna mellan fem och åtta procent. Under 1980-talet var andelen mellan fem och sex procent. Därefter skedde en ökning till mellan sju och åtta procent och andelen tycks sedan ha stabiliserats på den något högre nivån. Ökningen är emellertid långt ifrån så tydlig som ökningen av antalet anmälda brott enligt Kriminalstatistiken.

Andelen män som svarat ja på någon av delfrågorna har varierat mellan sex och nio procent. Efter en ökning under första hälften av 1990-talet och en tillfällig topp vid undersökningen från åren 2000-2001 har andelen i de senaste undersökningarna legat endast marginellt högre än vad den var i början av 1980-talet. Andelen kvinnor som svarade ja på någon av delfrågorna ökade under 1990-talet från fyra till knappt sju procent, för att sedan stabiliseras på denna nivå.

Figur 4.12 Utsatthet för någon form av våld eller hot om våld under åren 1980-2005. Procent

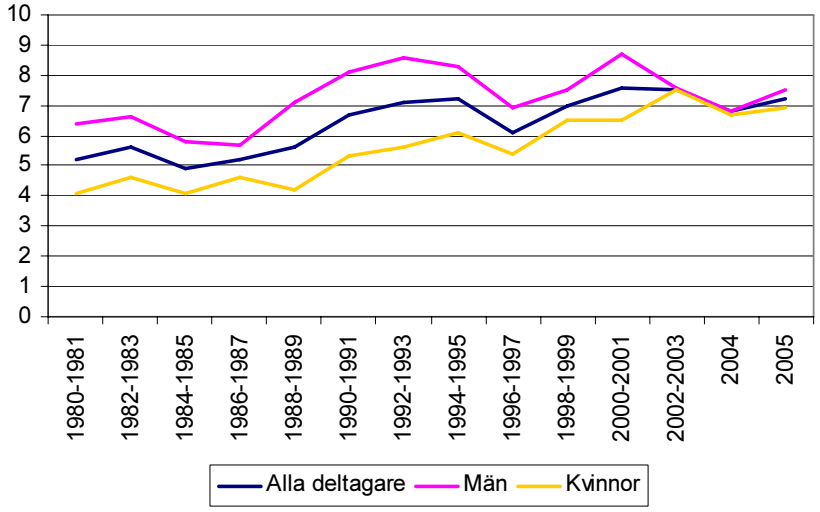

Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)

Andelen deltagare i undersökningen som svarat ja på delfråga A ovan, dvs. att de har utsatts för våld som har krävt besök hos läkare, tandläkare eller sjuksköterska, har under hela perioden varit mellan 0,5 och en procent. Bland kvinnorna har nivån i princip varit densamma under hela perioden. Bland männen skiljer sig uppgifterna något mer år från år, men variationerna är totalt sett mycket små.

Figur 4.13 Utsatthet för våld som krävt läkarbesök under åren 1980-2005. Procent

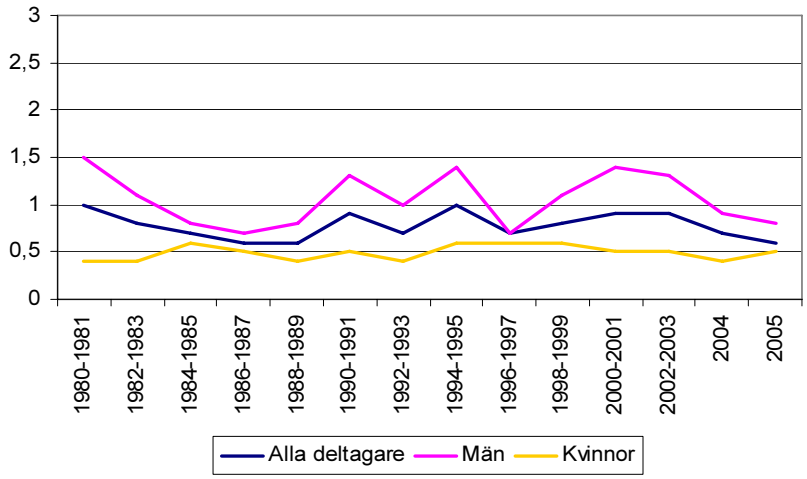

Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)

4.3.4 Skolundersökningar

I rapporten Ungdomar och brott åren 1995-2005 (Brå-rapport 2006:7) redovisas resultaten från de skolundersökningar som har genomförts i årskurs 9 under åren 1995-2005. Av rapporten framgår att andelen ungdomar som uppger att de själva har begått våldsbrott har minskat något. Minskningen är tydlig bland pojkarna, medan andelen flickor som uppger att de har begått våldsbrott har varit i det närmaste oförändrad. År 1995 uppgav drygt 16 procent av pojkarna och sex procent av flickorna att de hade begått någon form av våldsbrott under det senaste året. År 2005 var andelen drygt tolv procent för pojkarna och knappt fem procent för flickorna.

Figur 4.14 Självdeklarerad brottslighet bland skolungdomar i årskurs 9 under åren 1995-2005. Procent

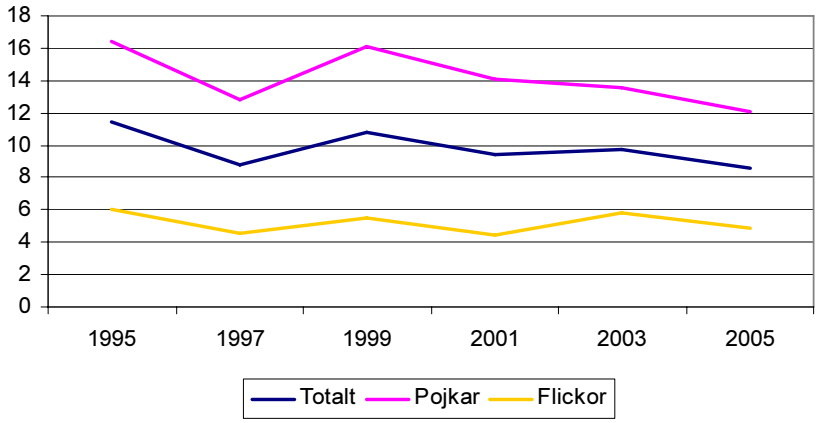

Källa: Brå, Ungdomar och brott åren 1995-2005 (Brå-rapport 2006:7)

Uppgifterna om utsatthet för våld har utvecklats något annorlunda. I samtliga undersökningar uppgav mellan fem och sex procent av ungdomarna att de hade utsatts för grövre våld som lett till att de uppsökt någon form av sjukvård under det senaste året. Andelen ungdomar som uppgav sig ha utsatts för våld som inte ledde till att de uppsökte någon form av sjukvård ökade dock successivt från 18 procent år 1995 till 24 procent år 2005.

4.3.5 Sjukvårdsdata

En sammanställning av våldsutvecklingen i Sverige grundad på sjukvårdsdata i patientregistret under åren 1974-2002 finns i Institutets för Framtidsstudier arbetsrapport (2005:4) Våldsutvecklingen i Sverige – En presentation och analys av sjukvårdsdata. Av sammanställningen framgår att det under den angivna perioden registrerades i genomsnitt drygt 2 000 händelser per år i patientregistret där våld har angetts som yttre orsak till skada. De högsta noteringarna, knappt 3 000 våldshändelser per år, gjordes i slutet av 1970-talet och i mitten av 1990-talet. Under åren 1994-1998 sjönk antalet registrerade våldshändelser från omkring 2 750 till ca 2 000 per år. Denna nivå kvarstod sedan under resten av perioden.

Sammantaget innebär redovisningen av sjukvårdsdata att antalet anmälda händelser med våld som yttre orsak till skadan inte var högre i början av 2000-talet än i mitten av 1970-talet och att det inte går att se någon tendens till att antalet våldsskador skulle ha ökat under perioden.

I Södersjukhusets rapport Storstadsvåld 2 redovisas statistik över antalet personer som besökt sjukhusets akutmottagning under åren 1998-2007 efter att ha utsatts för gatuvåld, dvs. våld som utövats av en person som offret inte har eller har haft en parrelation med och som inte heller ingår i offrets nära bekantskapskrets eller familj.[4] Av rapporten framgår att antalet personer som besökt akutmottagningen efter att ha utsatts för sådant våld var omkring 1 500 per år under åren 1998-2004. Under åren 2005 och 2006 steg antalet till drygt 1 800 personer per år, för att sedan stiga ytterligare till drygt 2 000 personer under 2007. Rapporten utvisar vidare en tydlig förskjutning i ålder bland de våldsoffer som uppsöker akutmottagningen. År 1998 var endast åtta procent av offren för gatuvåldet mellan 15 och 17 år medan 34 procent var 35 år eller äldre. År 2005 hade andelen ungdomar mellan 15 och 17 år fördubblats, till 16 procent, medan andelen offer över 34 år hade sjunkit till 22 procent. Andelen offer mellan 18 och 34 år var ungefär densamma under de båda åren.

4.3.6 Dödsorsaksstatistiken och specialstudier om dödligt våld

Vi har i vårt delbetänkande, Straffskalan för mord (SOU 2007:90) redogjort för utvecklingen av det dödliga våldet i Sverige enligt dödsorsaksstatistiken och Brå:s specialstudier om dödligt våld. Av redogörelsen framgår att det dödliga våldet har minskat något under de senaste 15-20 åren, från i genomsnitt 108 fall per år under perioden 1990-1995 till i genomsnitt 95 fall per år under perioden 2002-2006. För en utförligare redovisning av utvecklingen av det dödliga våldet hänvisas till avsnitt 5.2 i delbetänkandet.

[4] Storstadsvåld 2 – Undersökningar vid Södersjukhusets akutklinik, 2008.

4.3.7 Sammanfattande analys

Som anförts inledningsvis i detta kapitel är det inte alldeles enkelt att bedöma utvecklingen av våldsbrottsligheten i Sverige. Av kriminalstatistiken framgår att antalet anmälda våldsbrott har ökat kraftigt under de senaste 30 åren. Ökningen är särskilt tydlig när det gäller misshandel, där antalet anmälningar är fyra gånger så många i dag som i mitten av 1970-talet, men även antalet anmälningar för rån, olaga hot och utpressning har ökat. Vidare har antalet personer som lagförs för våldsbrott ökat, om än i något mindre utsträckning och framför allt under perioden 1985-1995.

Övriga källor som kan användas som underlag för en analys av brottsutvecklingen visar emellertid inte att det faktiska antalet våldsbrott i samhället har ökat. Av de uppgifter som lämnats i offerundersökningar och skolundersökningar framgår att benägenheten att anmäla misshandelsbrott till polisen är låg. Det begås alltså ett stort antal våldsbrott som aldrig kommer till rättsväsendets kännedom. Samtidigt visar undersökningarna att utsattheten för misshandel och andra våldsbrott generellt sett inte har ökat sedan i början av 1990-talet. Offerundersökningarna ger inte heller belägg för att grövre våld som medfört att offret behövt uppsöka sjuk- eller tandvård har ökat. Denna bild bekräftas av sjukvårdsdata från patientregistret, som visar att antalet patienter som har skrivits in för behandling av skador som har orsakats av våld inte har ökat sedan början av 1990-talet. Härtill kommer att antalet dödliga våldsbrott snarast har minskat under samma period, vilket är en indikation på att inte heller övrig våldsbrottslighet har ökat i någon större utsträckning.

Den beskrivna statistiken avser utvecklingen i hela landet. Det är därmed inte uteslutet att våldsbrottsligheten kan ha ökat kraftigt på vissa platser eller inom vissa grupper, utan att detta har fått något tydligt genomslag i den totala statistiken. Uppgifterna från Södersjukhusets akutmottagning utvisar t.ex. att antalet personer som har uppsökt akutmottagningen efter att ha utsatts för s.k. gatuvåld har ökat under de senaste tre åren. Särskilt tydlig tycks utvecklingen vara när det gäller ungdomar mellan 15 och 17 år. En ökning av gatuvåldet i Stockholm skulle kunna förklaras av att nöjeslivets utveckling har lett till att unga personer i större utsträckning befinner sig på offentliga platser även sena kvällar och nätter. Enligt rapporten är en stor del, omkring 70 procent, av de personer som uppsöker akutmottagningen på grund av våldsskador alkoholpå-

verkade. En bidragande förklaring till att fler personer söker vård för skador som har orsakats av gatuvåld i Stockholm skulle därför kunna vara ändrade alkoholvanor i storstadsområdena. Det kan emellertid också finnas andra orsaker till det ökade antalet våldsskador vid Södersjukhuset, som t.ex. att akutmottagningens upptagningsområde har förändrats eller att benägenheten att uppsöka sjukvård vid våldsskador har ökat. I brist på annan forskning som stöder ett sådant antagande är det dock svårt att enbart på grund av uppgifterna i Södersjukhusets statistik dra slutsatsen att gatuvåldet skulle ha ökat över hela landet.

Sammantaget kan det alltså konstateras att det av tillgänglig statistik och andra forskningsresultat inte går att dra slutsatsen att den kraftiga ökningen av antalet anmälda våldsbrott beror på att den faktiska våldsbrottsligheten i samhället totalt sett har ökat i någon större omfattning. Det är i stället sannolikt så att medborgarna har blivit mer benägna att polisanmäla våldsbrott, och att alltså mörkertalet när det gäller sådan brottslighet har blivit mindre. En ökad anmälningsbenägenhet kan ha flera orsaker, vilket vi återkommer till i kapitel 7. Redan här kan emellertid nämnas att det under senare år har gjorts stora satsningar för att minska våldsanvändningen i samhället. Det har bl.a. bedrivits kampanjer mot olika typer av våld som t.ex. våld mot kvinnor i nära relationer, våld mot barn, gatuvåld och ungdomsvåld. Dessa satsningar har sannolikt ökat medvetenheten om våldet i samhället och fört med sig att attityden till våld har förändrats, vilket i sin tur kan antas vara en bidragande orsak till att fler våldsbrott har kommit till polis och åklagares kännedom. Samtidigt finns det också anledning att påpeka att mörkertalet, trots att anmälningsbenägenheten kan antas ha ökat, alltjämt torde vara stort när det gäller våldsbrottsligheten, vilket inte minst uppgifterna i NTU utvisar.

Av de uppgifter som vi har hämtat in går det inte heller att dra slutsatsen att de skador som uppstår till följd av våldsbrott skulle ha blivit allvarligare eller mer omfattande under senare år. Det finns därmed inte något belägg för att våldet generellt sett har blivit påtagligt grövre eller råare. Liksom när det gäller förekomsten av våld i samhället kan det emellertid inte uteslutas att våldet har blivit mer elakartat på vissa platser eller inom vissa grupper.

4.4 Våldsbrottslighetens karaktär

4.4.1 Våld på allmän plats

Sedan 1990 innehåller statistiken över anmälda misshandelsbrott (inklusive grov misshandel) uppgifter om huruvida brottet har begåtts av en för offret bekant eller obekant person. Av de drygt 80 000 misshandelsbrott som anmäldes 2007 begicks knappt hälften av en för offret obekant person. Det kan antas att den övervägande delen av dessa brott ägde rum på allmän plats. Antalet anmälda misshandelsbrott som har begåtts av en obekant person har ökat kraftigt under senare år. I förhållande till det totala antalet anmälda misshandelsbrott är emellertid andelen brott som begåtts av obekanta ungefär densamma.

Anmälningsstatistiken över brott som begåtts av obekanta överensstämmer väl med uppgifterna i NTU 2007, enligt vilka drygt hälften av de uppgivna misshandelsbrotten har begåtts på allmän plats. I såväl anmälningsstatistiken som NTU är skillnaderna stora mellan brott som riktats mot män och brott som riktats mot kvinnor. År 2007 begicks knappt 30 procent av de anmälda misshandelsbrotten som riktats mot kvinnor av en för kvinnan okänd person, medan motsvarande andel bland de brott som riktats mot män var 65 procent. I NTU uppgav 40 procent av kvinnorna och 60 procent av männen att den misshandel som de utsatts för under 2006 hade skett på allmän plats.[5]

Även i SCB:s offerundersökning ULF tillfrågas deltagarna om de har utsatts för våld eller hot på allmän plats. Andelen deltagare som svarat ja på frågan har, med undantag för ett par år i början av 1990-talet, legat relativt konstant omkring tre procent. Bland männen är andelen något högre i början av 1990-talet och i början av 2000-talet, medan andelen kvinnor som svarat att de har utsatts för våld eller hot på allmän plats har legat konstant under hela perioden. ULF ger alltså inte belägg för att fler personer skulle utsättas för våld och hot på allmän plats i dag än i början av 1980-talet. Tydligt är också att andelen har minskat sedan början av 1990-talet. Det kan också konstateras att utvecklingen av utsattheten för våld eller hot på allmän plats i stort sett följer utvecklingen av utsattheten för våld eller hot generellt, se figur 4.12 i avsnitt 4.3.3.

[5] Nationella trygghetsundersökningen 2007 – Om utsatthet, trygghet och förtroende (Brå-rapport 2008:3) s. 50 f.

Figur 4.15 Utsatthet för våld eller hot på allmän plats under åren 1982-2005. Procent

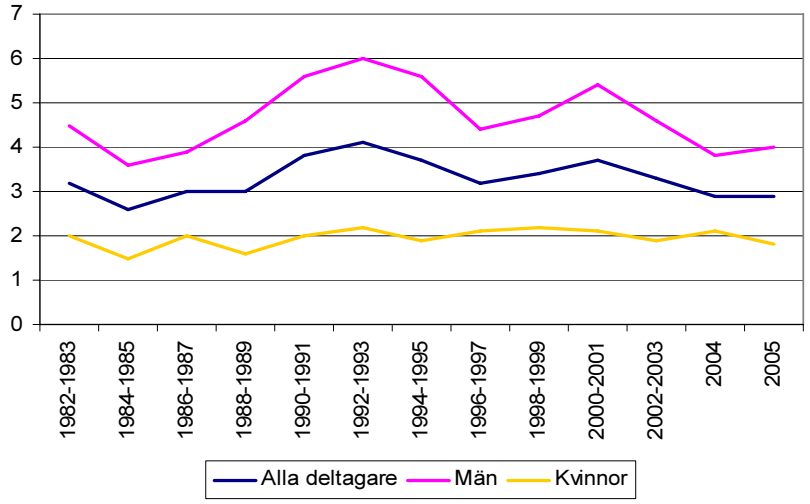

Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)

4.4.2 Våld mellan närstående

År 2007 anmäldes totalt närmare 27 000 misshandelsbrott där offret var en kvinna. Nästan 20 000 anmälningar, eller närmare tre fjärdedelar av fallen, avsåg misshandelsbrott där gärningsmannen var en för offret bekant person. I över 15 000 fall, eller över hälften av det totala antalet fall, begicks brottet inomhus av en för offret bekant person. Antalet anmälningar om misshandel mot kvinnor har i det närmaste fördubblats sedan 1990.[6] Andelen anmälda brott där gärningsmannen var bekant med offret har dock legat konstant kring tre fjärdedelar under hela perioden. Andelen fall där brottet begåtts inomhus av en för offret bekant person har sjunkit något, från omkring 65 procent till drygt 55 procent. Den övervägande delen av minskningen har ägt rum sedan 1999, dvs. samma år som fridskränkningsbrotten infördes i brottsbalken. Det är därför inte uteslutet att en del av de anmälningar som tidigare registrerades som misshandel inomhus numera registreras som grov kvinnofridskränkning.

År 2007 anmäldes närmare 46 000 misshandelsbrott där offret var en man. Av dessa avsåg ungefär 15 000 anmälningar, eller knappt en

[6] Se figur 4.3 i avsnitt 4.3.1.

tredjedel, brott där offret var bekant med gärningsmannen. Inte ens en femtedel av anmälningarna, drygt 8 000, avsåg brott som begåtts inomhus av en för offret bekant person. På samma sätt som när det gäller misshandel mot kvinnor har antalet anmälningar om misshandel mot män nästan fördubblats sedan 1990.[7] Andelen brott begångna av en för offret bekant person har legat konstant omkring en tredjedel sedan 1990 och andelen sådana brott som har begåtts inomhus konstant omkring en femtedel.

I NTU 2007 uppgav tre procent av männen och två procent av kvinnorna att de hade utsatts för misshandel under det senaste året. 13 procent av misshandelsbrotten uppgavs ha ägt rum i bostaden. Uppdelningen mellan män och kvinnor var dock den omvända mot den som råder beträffande våld på allmän plats. 22 procent av kvinnorna och åtta procent av männen uppgav att den misshandel de hade utsatts för hade skett i bostaden. Vidare uppgav 27 procent av kvinnorna och fem procent av männen att gärningsmannen var en närstående person. I rapporten från undersökningen anges att det förhållandet att kvinnor i större utsträckning än män är utsatta för våld och hot av någon närstående eller bekant innebär att det mycket väl kan vara så att andelen utsatta kvinnor är högre än vad resultaten visar, eftersom det ofta upplevs som mer känsligt att uppge att man har varit utsatt för hot eller misshandel av en person som man känner, och särskilt om det har skett i en pågående nära relation.[8]

I SCB:s offerundersökning ULF redovisas sedan år 1982-83 andelen undersökningsdeltagare som uppgett att de under det senaste året har utsatts för någon form av våld eller hot i egen eller annans bostad. Denna typ av brott torde oftast ske inom nära relationer, eller i vart fall mellan personer som är bekanta med varandra. Andelen har ökat något från slutet av 1980-talet till mitten av 1990-talet, för att sedan ligga relativt konstant kring 1,5 procent per år. Att anmärka är att, till skillnad från när det gäller utsatthet för våld generellt och utsatthet för våld på allmän plats, är andelen kvinnor som uppger sig ha utsatts för våld i bostad under hela perioden högre än andelen män.

[7] Se figur 4.3 i avsnitt 4.3.1.
[8] Nationella trygghetsundersökningen 2007 – Om utsatthet, trygghet och förtroende, Brå-rapport 2008:3, s. 49 ff.

Figur 4.16 Utsatthet för våld eller hot i bostad under åren 1982-2005. Procent

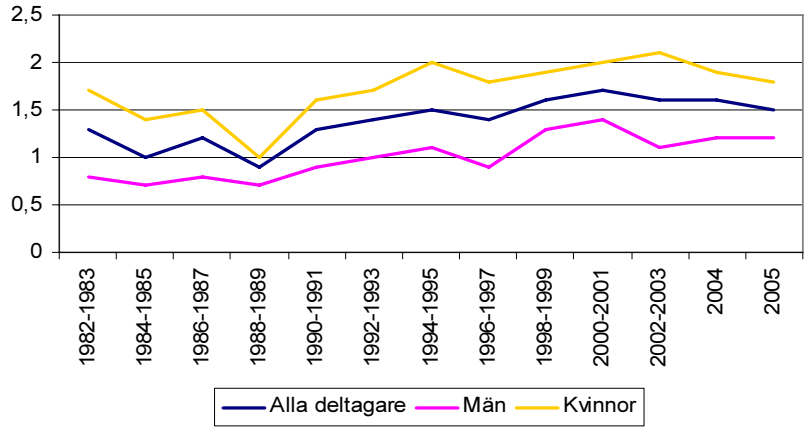

Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)

Sammanfattningsvis kan konstateras att våldsbrott mot kvinnor i större utsträckning än våldsbrott mot män begås inomhus av en för offret bekant person. Andelen anmälda misshandelsbrott som har skett mellan personer som är bekanta med varandra har emellertid inte ökat under de senaste 15-20 åren. Inte heller har andelen sådana brott som har begåtts inomhus ökat. Detta gäller både brott mot kvinnor och brott mot män. Offerundersökningarna ger inte något belägg för att utsattheten för våld i bostaden skulle ha ökat sedan början av 1990-talet.

4.4.3 Våld i arbetslivet

I SCB:s offerundersökning ULF tillfrågas deltagarna om de under det senaste året har utsatts för något våld eller hot i sitt arbete eller i samband med tjänsteutövning. Under åren 1982-2005 ökade andelen deltagare som svarat att de har utsatts för sådant våld eller hot från knappt 1,5 procent till 3,5 procent. Ökningen är särskilt tydlig bland kvinnor. Fram till början av 1990-talet var andelen män och kvinnor som uppgav att de hade utsatts för våld eller hot i arbetslivet ungefär lika stor. Därefter syns endast en svag ökning bland männen, medan andelen kvinnor har ökat påtagligt.

Figur 4.17 Utsatthet för våld eller hot i arbetslivet under åren 1982-2005. Procent

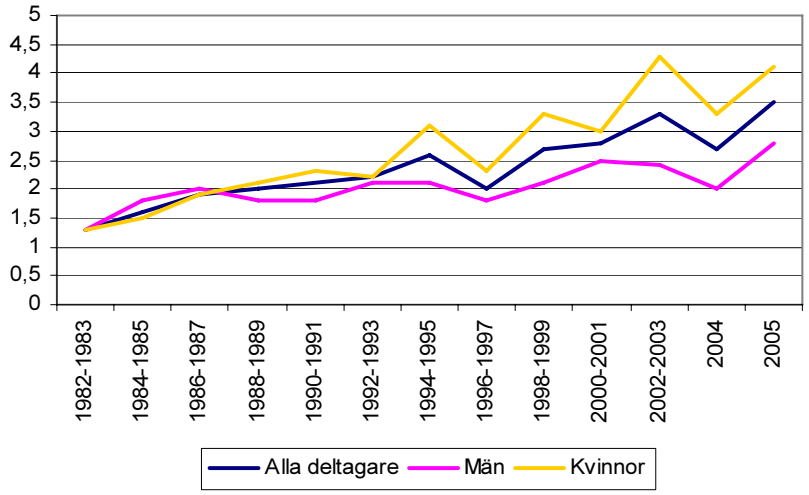

Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)

4.4.4 Våld mot barn

År 2007 anmäldes drygt 1 500 fall av misshandel (inklusive grov misshandel) mot barn under sju år och drygt 8 000 fall av misshandel mot barn mellan sju och 14 år. När det gäller brotten mot de yngre barnen riktades en mycket stor del av anmälningarna, över 90 procent, mot en person som var bekant med barnet. Även anmälningarna om misshandel mot barn mellan sju och 14 år riktades till stor del, tre fjärdedelar av det totala antalet anmälningar, mot en bekant person.

Antalet anmälningar om barnmisshandel har ökat under de senaste 15 åren. År 1990 anmäldes drygt 400 misshandelsbrott mot barn under sju år och drygt 1 700 misshandelsbrott mot barn mellan sju och 14 år. Sedan dess har antalet ökat successivt år för år. Ökningen är särskilt tydlig när det gäller barn i skolåldern.

Figur 4.18 Anmälda fall av misshandel mot barn under åren 1990-2007. Antal

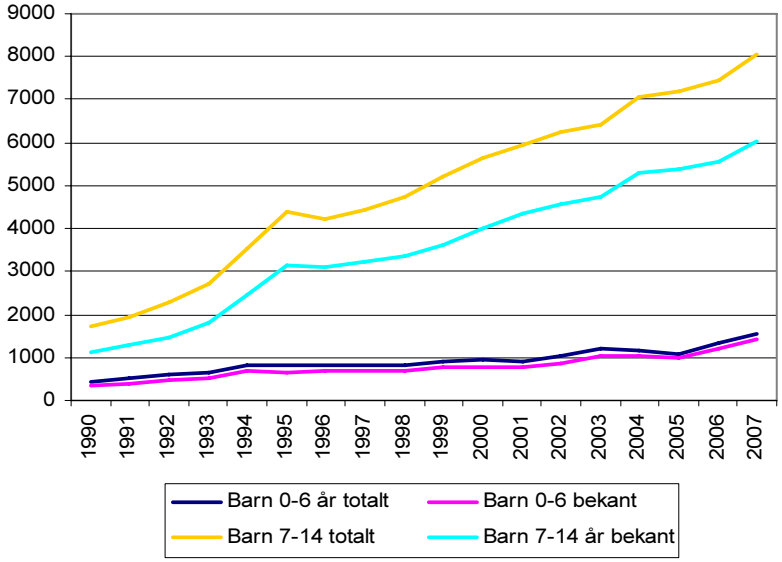

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Det ökande antalet anmälningar om misshandel mot barn behöver inte innebära att våld mot barn förekommer i större utsträckning i dag än för 15 år sedan. Sannolikt har senare års ökade uppmärksamhet på denna typ av brottslighet bidragit till att benägenheten att anmäla våld mot barn har ökat. I samma riktning talar det förhållandet att personalen i förskola och skola har fått utvidgad skyldighet att anmäla till socialtjänsten om de misstänker att ett barn i verksamheten far illa. Den faktiska utvecklingen av våldet mot barn är därför mycket svår att bedöma.

Att misshandelsbrott mot barn i så stor utsträckning utövas av en för barnet bekant person kan inte betecknas som anmärkningsvärt. Barn rör sig i mindre utsträckning än vuxna bland okända personer och i den mån de gör det har de ofta en förälder eller en annan vuxen person med sig som kan ingripa om de utsätts för angrepp. Detta gäller särskilt de allra minsta barnen. Det kan också konstateras att förhållandet mellan antalet anmälda brott som har begåtts av en för barnet bekant person och antalet som har begåtts

av en obekant person har varit detsamma under hela perioden för såväl skolbarn som barn i förskoleåldern.

4.4.5 Ungdomsvåldet

Enligt lagföringsstatistiken lagfördes knappt 14 000 personer för brott mot person (brott mot 3-7 kap. BrB) under 2007. Av dessa var drygt 4 000, eller 30 procent, mellan 15 och 20 år. Drygt 9 000 personer lagfördes för misshandel (inklusive grov misshandel) och av dessa var drygt 3 000, eller 35 procent, mellan 15 och 20 år. Andelen ungdomar mellan 15 och 20 år som lagförs för brott mot person respektive misshandelsbrott har varken ökat eller minskat sedan år 1995.[9]

Det s.k. ungdomsvåldet riktas i stor utsträckning mot andra ungdomar. Av intresse för att bedöma utvecklingen av sådant våld är därför ungdomars egna uppgifter om utsatthet för våldsbrott. I SCB:s offerundersökning ULF från 1980-81 uppgav drygt tolv procent av de deltagare som var mellan 16 och 24 år att de någon gång under det senaste året hade utsatts för någon form av våld eller hot[10]. Andelen kvarstod oförändrad fram till början av 1990-talet, då en ökning skedde till omkring 16 procent. Nivån var sedan densamma till och med 2004 års undersökning. I 2005 års undersökning svarade drygt 13 procent av ungdomarna att de hade utsatts för någon form av hot eller våld under det senaste året. Andelen deltagare i åldrarna 16-24 år som uppgav att de utsatts för någon form av våld eller hot som krävt besök hos läkare, tandläkare eller sjuksköterska har varierat mellan 1,5 och 2,8 procent, utan någon tydlig trend. I 2005 års undersökning var andelen 1,8 procent. Sammantaget talar alltså inte de uppgifter som lämnats i ULF för att antalet ungdomar som utsätts för våldsbrott har ökat.

De av Brå utförda skolundersökningarna utvisar visserligen en viss ökning av andelen ungdomar som uppger att de har utsatts för lindrigare våld. År 1995 uppgav 18 procent av deltagarna att de utsatts för sådant våld, medan andelen var 24 procent år 2005. Uppgifterna om utsatthet för grövre våld som lett till att den utsatte varit tvungen att uppsöka någon form av sjukvård har dock legat oförändrat mellan fem och sex procent under hela perioden. Skol-

[9] Brå, Kriminalstatistik, lagförda personer efter huvudbrott och ålder åren 1995-2007, se Brå:s hemsida www.bra.se.
[10] Ang. begreppet ”någon form av våld eller hot” se avsnitt 4.3.3.

undersökningarna innehåller också uppgifter om de deltagande ungdomarnas egen brottslighet. Andelen ungdomar som uppger att de har begått någon form av våldsbrott har minskat från 21 procent år 1995 till 15 procent år 2005. Därmed ger inte heller skolundersökningarna något belägg för att ungdomsvåldet skulle ha ökat under senare år.

Enligt uppgift från Brå är antalet unga offer för dödligt våld oförändrat sedan 1990. Varje år dödas omkring 15 barn och ungdomar i åldrarna 10-24 år. Att tonåringar dödar tonåringar förekommer i genomsnitt en till två gånger per år.[11]

Vare sig lagföringsstatistiken eller annat forskningsresultat ger alltså något stöd för att ungdomsvåldet skulle ha ökat under senare år. Sett till lagföringsstatistiken och offerundersökningarna torde nivåerna kvarstå i princip oförändrade sedan 1980-talet, medan den självdeklarerade brottsligheten talar för en viss minskning under de senaste 10-15 åren.

4.4.6 Hatbrottslighet[12]

Begreppet hatbrott omfattar ett stort antal brottstyper, där det avgörande är motivet till brottet. Brå:s statistik över hatbrott innefattar brott som är motiverade av gärningsmannens negativa inställning till någons hudfärg, nationalitet eller etniska bakgrund, religiösa tro eller sexuella läggning. Mot bakgrund av denna statistik redovisas årligen antalet anmälda brott som bedöms ha haft främlingsfientliga, islamofobiska, antisemitiska och homofobiska motiv.

År 2007 anmäldes drygt 3 500 brott som registrerades som hatbrott. Av dessa var drygt 700, eller ungefär en femtedel, våldsbrott.

Antalet anmälda hatbrott har ökat under de senaste tio åren, från ca 2 000 anmälningar år 1998 till drygt 3 500 anmälningar år 2007. Enligt Brå kan ökningen delvis förklaras av att vissa polismyndigheter har arbetat aktivt med att identifiera och utreda fler hatbrott samt att höja anmälningsbenägenheten hos de utsatta grupperna. Det förhållandet att antalet anmälningar har ökat även i län där det inte har bedrivits ett lika omfattande arbete mot hatbrottslighet

[11] Artikeln Vad vet vi egentligen om ungdomsvåldets utveckling?, införd på Brå:s hemsida www.bra.se den 31 oktober 2007.

[12] Uppgifterna i avsnittet är hämtade från Hatbrott 2007 – En sammanställning av anmälningar med främlingsfientliga, islamofobiska, antisemitiska och homofobiska motiv, Brårapport 2008:15.

talar dock enligt Brå för att det finns anledning att anta att även en faktiskt ökning av antalet brott kan ha skett.

4.4.7 Sammanfattande analys

I avsnitt 4.3 har vi kunnat konstatera att det inte finns något belägg för att våldsbrottsligheten generellt sett skulle ha ökat under senare år eller att brottsligheten har blivit påtagligt grövre eller råare. Den fråga vi nu ställer oss är om det finns något som tyder på att någon särskild typ av våld har ökat.

Anmälningsstatistiken utvisar att antalet anmälda misshandelsbrott som har begåtts av en för offret obekant person har ökat kraftigt under de senaste 15-20 åren, vilket skulle tala för att det begås fler våldsbrott på allmän plats. Sett i förhållande till det totala antalet anmälda misshandelsbrott har emellertid inte de brott som begåtts av en för offret obekant person ökat i större utsträckning än de som begåtts mellan bekanta. Resultaten i SCB:s offerundersökningar talar snarast för att utsattheten för våld på allmän plats har minskat något sedan början av 1990-talet. Sammantaget är det därför svårt att se att våldet på allmän plats skulle ha ökat i någon större utsträckning under senare år.

Situationen är densamma när det gäller våld mellan personer som är bekanta med varandra. Antalet anmälningar om misshandelsbrott som begåtts av en för offret bekant person har ökat i samma utsträckning som anmälningarna om våldsbrott generellt. Offerundersökningarna ger inte något belägg för att utsattheten för våld i bostaden skulle ha ökat sedan början av 1980-talet. Inte heller går det att se att våldet mot kvinnor skulle ha ökat.

I samhällsdebatten sägs ofta att våldsbrottsligheten bland ungdomar har ökat kraftigt under senare år. Resultaten från kriminalstatistiken samt offerundersökningar och skolundersökningar uppvisar dock en annorlunda bild. Lagföringsstatistiken och resultaten från offerundersökningarna tyder på att antalet våldsbrott som begås av ungdomar i princip har varit oförändrat sedan 1980-talet, medan den självdeklarerade brottsligheten talar för en viss minskning sedan början av 1990-talet.

Det är svårt att bedöma utvecklingen av våld som riktas mot barn. Antalet anmälningar om barnmisshandel, och då framför allt brott mot barn i skolåldern, har ökat mycket kraftigt sedan 1990-talets början. Det kan dock antas att senare års ökade upp-

märksamhet på våld mot barn har ökat benägenheten att anmäla sådan brottslighet. I samma riktning talar det förhållandet att personalen i förskola och skola har fått utvidgad skyldighet att anmäla till socialtjänsten om de misstänker att ett barn i verksamheten far illa. Det ökade antalet anmälningar behöver därför inte motsvara någon faktisk ökning av våldet mot barn.

Antalet anmälda s.k. hatbrott som innefattar våld eller hot har ökat under de senaste tio åren. Brå har förklarat att ökningen delvis kan bero på att det har bedrivits ett aktivt arbete för att öka anmälningsbenägenheten när det gäller hatbrottslighet, men att det också kan vara fråga om en viss faktisk ökning. Hatbrottsligheten har dock registrerats under så kort tid att det är svårt att dra några direkta slutsatser om utvecklingen.

Den brottstyp som uppvisar en viss faktisk ökning under senare år är våld eller hot i arbetslivet. SCB:s offerundersökningar visar att utsattheten för sådan brottslighet har mer än fördubblats sedan början av 1980-talet. Ökningen är särskilt tydlig när det gäller brott som riktats mot kvinnor. Att fler kvinnor utsätts för våld i arbetslivet kan delvis hänga samman med att andelen kvinnor har ökat på arbetsmarknaden. En annan möjlig förklaring kan vara att sådant våld som framför allt kvinnor utsätts för på arbetsplatsen, som t.ex. våld utövat av patienter inom vård och omsorg, numera uppfattas som brott i större utsträckning än tidigare.

5 Nuvarande straffnivåer

5.1 Inledning

I detta kapitel behandlar vi utvecklingen av rättspraxis när det gäller straffmätningen för vissa allvarliga våldsbrott. I bilaga 4 finns kortare referat av ett antal vägledande avgöranden från Högsta domstolen och hovrätterna, vilka vi analyserar närmare i avsnitt 5.2. I avsnitt 5.3 respektive 5.4 redogör vi mycket kort för den statistik om påföljder för allvarliga våldsbrott som finns dels i Åklagarmyndighetens påföljdsinventering från 2007, dels i den lagföringsstatistik som redovisas av Brottsförebyggande rådet (Brå). Såvitt avser påföljdsinventeringen hänvisas även till bilaga 5, där sammanfattningen av Åklagarmyndighetens rapport finns.

Vi har valt att begränsa vår redogörelse till att omfatta brotten grov misshandel, grov kvinnofridskränkning, grov fridskränkning, grovt olaga hot, rån, grovt rån och utpressning. Statistiken i avsnitt 5.3 och 5.4 omfattar även misshandel och olaga hot som inte har bedömts som grova brott. Åklagarmyndighetens påföljdsinventering omfattar inte utpressning.

5.2 Utvecklingen av straffmätningspraxis

Som framgår av bilaga 4 finns det ett antal refererande avgöranden där Högsta domstolen och hovrätterna har prövat frågor rörande straffmätning för grov misshandel, grov kvinnofridskränkning, grov fridskränkning, grovt olaga hot, rån, grovt rån och utpressning. I detta avsnitt analyserar vi och drar slutsatser när det gäller straffnivåerna för dessa brott utifrån de refererade avgörandena.

5.2.1 Grov misshandel

Enligt 3 kap. 5 § BrB döms den som tillfogar annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta eller försätter honom eller henne i vanmakt eller något annat sådant tillstånd för *misshandel* till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter eller fängelse högst sex månader. Om brottet är att anse som grovt döms enligt 3 kap. 6 § BrB för *grov misshandel* till fängelse i lägst ett och högst tio år. Vid bedömningen av huruvida brottet är grovt ska särskilt beaktas om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet.

Gränsdragningen mellan misshandel av normalgraden och grov misshandel

Gränsen mellan misshandel av normalgraden och grov misshandel har prövats i flera avgöranden från Högsta domstolen och hovrätterna. När det gäller betydelsen av att gärningen har varit livsfarlig kan hänvisas till rättsfallet NJA 1994 s. 614, där den tilltalade haft oskyddade samlag med en kvinna trots vetskap om att han var HIV-smittad. Domstolarna fann bl.a. att den tilltalade hade utsatt kvinnan för livsfara och bedömde därför gärningen som försök till grov misshandel.

Som framgår närmare av avsnitt 3.2.3 ändrades rekvisiten för grov misshandel 1988, då begreppet ”synnerlig hänsynslöshet” ersattes med ”särskild hänsynslöshet”. Syftet med lagändringen var att domstolarna skulle tillämpa ett något mindre restriktivt synsätt när det gäller att kvalificera ett misshandelsbrott som grovt.

Efter 1988 års lagändring kom gränsen för när ett misshandelsbrott ska rubriceras som grovt på grund av att gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet att prövas i rättsfallet NJA 1990 s. 776. Högsta domstolen konstaterade att en misshandel där den tilltalade, inte helt utan föregående provokation, hade kastat sin sambo i en å och tryckt ned hennes huvud under vattenytan inte vittnade om sådan särskild hänsynslöshet eller råhet som avses i 3 kap. 6 § BrB. Med hänsyn härtill, samt med beaktande av att gärningen inte varit livsfarlig och endast lett till lindrigare kroppsskador, ansågs misshandeln inte kunna bedömas som grov.

Rubriceringsfrågan prövades därefter i rättsfallet NJA 1992 s. 85, där Högsta domstolen fann att en misshandel där den tilltalade hade utdelat ett flertal slag mot sin ett och ett halvt år gamle styvson vittnade om en sådan hänsynslöshet att den var att bedöma som grov, trots att det endast rört sig om ett misshandelstillfälle och att de skador som åsamkats barnet var av mindre allvarligt slag. Motsvarande bedömning gjordes även i rättsfallen NJA 2000 s. 612 och NJA 2003 s. 174, som också avsåg misshandel riktad mot små barn i gärningsmännens vård.

Ett annat fall där hänsynslöshet från gärningsmannens sida ansågs utgöra skäl att bedöma ett misshandelsbrott som grovt är NJA 1992 s. 324, där den tilltalade hade fällt en kvinna till golvet, utdelat sparkar mot hennes huvud och kropp samt upprepade gånger stuckit henne i bl.a. ryggen med en kökskniv. Skadorna blev förhållandevis lindriga, vilket huvudsakligen berodde på tillfälligheter.

I rättsfallet NJA 2000 s. 278 fann Högsta domstolen att den tilltalade visat särskild hänsynslöshet och råhet genom att utdela ett livsfarligt slag med en glasflaska i huvudet på en annan man. På grund härav, men även med beaktande av att målsäganden åsamkats en utomordentligt svår kroppsskada (bestående hjärnskada), rubricerades gärningen som grov misshandel.

Vid 1988 års lagändring anfördes bl.a. att det vid bedömningen av huruvida ett misshandelsbrott ska rubriceras som grovt ska tas hänsyn till dels offrets allmänna möjlighet att försvara sig, dels om misshandeln har utförts av flera gärningsmän. Huruvida det förhållandet att flera personer tillsammans misshandlat en person genom sparkar utgjort skäl för att bedöma brottet som grovt prövades i rättsfallet NJA 2003 s. 229. Högsta domstolen gjorde bedömningen att inte enbart det förhållandet att två gärningsmän hade slagit och sparkat en redan liggande person innebar att misshandeln skulle bedömas som grov. I det aktuella fallet hade den tilltalade visserligen tillfogats relativt begränsade skador och i viss mån uppträtt provocerande mot en av de tilltalade före misshandeln. Högsta domstolen beaktade dock att förloppet inte varit helt kortvarigt och att målsäganden tilldelats ett flertal slag och sparkar utan att kunna värja sig samt bedömde därför gärningen som grov misshandel.

Det finns även ett antal refererade hovrättsavgöranden som behandlar frågan om ett misshandelsbrott ska bedömas som grovt på grund av att gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet eller råhet. I rättsfallet RH 1992:69 gjorde hovrätten bedömningen att en misshandel där två personer utan föregående provokation dragit

omkull, slagit och sparkat en tredje person inte var att anse som grov. Att anmärka är dock att åtalet endast avsåg en av de båda gärningsmännen samt att det i målet ansågs utrett att samtliga sparkar hade utdelats av den person som inte var föremål för åtal.

I rättsfallet RH 2001:55 hade två män som båda var kraftigt påverkade av alkohol kommit i bråk med varandra. Bråket slutade med att den ene mannen slog den andre med knytnävarna och med ett flertal tillhyggen, däribland en stol. Den man som angreps förhöll sig i detta skede passiv. Hovrätten fann att misshandeln vittnade om sådan hänsynslöshet och råhet att den, trots att den inte var oprovocerad, skulle bedömas som grov.

I rättsfallet RH 2004:19 bedömde hovrätten att gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet genom att hetsa en hund av s.k. kamphundsmodell till anfall mot två personer. En av personerna blev biten av hunden. Den tilltalade dömdes för grov misshandel och försök till grov misshandel.

Sammanfattningsvis kan sägas att gränsdragningen mellan misshandel av normalgraden och grov misshandel inte är given, utan får avgöras från fall till fall. Omständigheter som med viss styrka talar för att ett misshandelsbrott ska bedömas som grovt är emellertid att flera gärningsmän tillsammans har angripit någon, att gärningen har varit oprovocerad eller att den person som misshandeln riktats mot har åsamkats allvarliga skador.

Straffmätningen vid grov misshandel

I de rättsfall där ett misshandelsbrott har bedömts som grovt har domstolarna ibland även uttalat sig när det gäller straffmätningen. Inledningsvis kan konstateras att påföljden i samtliga fall har bestämts till fängelse. Vid bestämmandet av fängelsestraffets längd har följande omständigheter beaktats.

I rättsfallet NJA 1992 s. 85 dömdes den tilltalade, förutom för grov misshandel mot sin styvson, för vållande till annans död, grovt brott, genom att ha skakat sin nyfödda dotter så kraftigt att hon åsamkats en allvarlig hjärnskada som hon sedermera avled av. Påföljden för de båda brotten bestämdes till fängelse i ett år och sex månader. Domstolarna uttalade sig inte närmare om vilka omständigheter som beaktats vid bestämmandet av fängelsestraffets längd.

Straffvärdet för grov misshandel som riktats mot barn som stått under den tilltalades vård har därefter prövats i rättsfallen NJA 2000 s. 612 och NJA 2003 s. 174. I det förstnämnda fallet uttalade sig Högsta domstolen relativt utförligt om strafftidens längd vid grov misshandel. Därvid anfördes att den övre delen av straffskalan normalt inte är avsedd för mer ordinär brottslighet, utan för exceptionella fall som i praktiken inträffar mer sällan, samt att det vad gäller den grövre graden av olika brott tillkommer att olika försvårande omständigheter ofta redan har beaktats vid rubriceringen av brottet som grovt, och att det därför ofta saknas utrymme för att ytterligare beakta de försvårande omständigheterna inom ramen för den tillämpliga skalan. I det aktuella fallet konstaterade Högsta domstolen inledningsvis att det våld som den tilltalade hade utövat mot sin fyraåriga styvdotter varit så kraftigt och att den skada som han orsakat (bl.a. en livshotande tarmskada) varit så allvarlig att omständigheterna framstod som starkt försvårande vid bedömningen av straffvärdet. Vidare beaktade Högsta domstolen såsom försvårande dels att den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller särskilda svårigheter att värja sig (29 kap. 2 § 3 BrB[1]), dels att brottet framstod som ett missbruk av det särskilda förtroende som barnets mor visat genom att anförtro flickan i hans vård. Sammantaget ansågs det föreligga försvårande omständigheter i en omfattning som gick klart utöver vad som redan hade beaktats inom ramen för gradindelningen. Det av hovrätten utdömda straffet, fängelse i tre år, ansågs dock vara tillräckligt strängt för att ge de försvårande omständigheterna ett tydligt genomslag i straffmätningen utöver vad som följde av gradindelningen. I NJA 2003 s. 174 hänvisade Högsta domstolen till bedömningen i NJA 2000 s. 612, varefter man konstaterade dels att våldet varit mer omfattande än i 2000 års fall, dels att barnet avlidit till följd av våldet och att den tilltalade därför även skulle dömas för vållande till annans död, grovt brott. Påföljden bestämdes till fängelse i fem år.

I rättsfallet NJA 1994 s. 614 (försök till grov misshandel bestående i att gärningsmannen haft oskyddade samlag med en kvinna trots vetskap om att han var HIV-smittad) bestämde tingsrätten påföljden till fängelse i två år. Hovrätten, som endast uttalade att straffet med hänsyn till straffvärdet borde skärpas, ändrade påföljden till fängelse i tre år. Enligt Högsta domstolens bedömning saknades det skäl att frångå hovrättens bedömning.

[1] Det bör anmärkas att punkten 8 inte hade förts in i 29 kap. 2 § BrB vid tidpunkten för domen.

I rättsfallet NJA 2000 s. 278 förorsakade det slag som den tilltalade utdelade med en flaska i huvudet på en annan person en omedelbart livshotande skada och bestående men i form av en synnerligen allvarlig hjärnskada. Enligt Högsta domstolens bedömning hade den tilltalade varit helt likgiltig för vilka skador han åsamkade den person mot vilken slaget riktades. Gärningen ansågs ha ett straffvärde motsvarande fängelse i tre år. På grund av den tilltalades ungdom, 19 år, och då endast den tilltalade hade överklagat tingsrättens dom bestämdes fängelsestraffets längd till fängelse i ett år och två månader, vilket var den påföljd som tingsrätten hade dömt ut.[2]

I rättsfallet NJA 1992 s. 324, där den tilltalade bl.a. utdelade knivhugg mot målsägandens kropp, bestämdes påföljden till fängelse i ett år. Domstolarna uttalade inte något om vad som varit avgörande för fängelsestraffets längd.

I hovrättsavgörandet RH 2001:55, där den tilltalade utdelade knytnävsslag och slag med tillhyggen mot målsäganden, beaktade domstolarna att gärningen föregåtts av provokation och bestämde påföljden till fängelse i ett år.[3]

I hovrättsavgörandet RH 2004:19, där den tilltalade hetsade en kamphund mot två personer varav den ena blev biten av hunden, gjorde hovrätten bedömningen att de båda gärningarnas art och straffvärde innebar att skyddstillsyn med kontraktsvård inte var en tillräckligt ingripande påföljd. Påföljden bestämdes till fängelse i ett år och sex månader.

5.2.2 Grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning

Den som begår brottsliga gärningar enligt 3, 4 eller 6 kap. BrB mot en närstående eller tidigare närstående person ska, om var och en av gärningarna utgjort led i en upprepad kränkning av personens integritet och gärningarna varit ägnade att allvarligt skada personens självkänsla, enligt 4 kap. 4 a § BrB dömas för *grov fridskränkning* till fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Om gärningarna har begåtts av en man mot en kvinna som han är eller har varit gift med eller som han bor eller har bott tillsammans med under äktenskapsliknande förhållanden, rubriceras brottet i stället *grov kvinnofridskränkning*.

---

[2] Hovrätten bestämde påföljden till skyddstillsyn jämte fängelse i tre månader.

[3] Att anmärka är dock att endast den tilltalade överklagade tingsrättens dom, vilket innebar att hovrätten var förhindrad att döma ut ett strängare straff än tingsrätten.

Sedan år 2000, då 4 kap. 4 a § BrB fick sin nuvarande lydelse (se avsnitt 3.2.6), har Högsta domstolen prövat tre mål som avser straffmätning för grov fridskränkning eller grov kvinnofridskränkning.

I rättsfallet NJA 2003 s. 144 hade den tilltalade under drygt två års tid utsatt sin hustru för upprepade övergrepp i form av framför allt slag mot kroppen. Vid den allvarligaste gärningen hade den tilltalade bl.a. tilldelat hustrun ett knytnävsslag, knuffat omkull henne och tagit stryptag på henne samtidigt som han uttalade att han skulle döda henne. Hustrun, som var nyinflyttad i Sverige och inte kunde någon svenska, hade inget socialt nätverk. Hon var ensam hemma med tre små barn. Högsta domstolen dömde den tilltalade för grov kvinnofridskränkning till fängelse i tio månader.[4]

I rättsfallet NJA 2004 s. 437 dömdes en man och en kvinna för grov fridskränkning riktad mot deras då 16–17-åriga dotter. Gärningarna bestod bl.a. i slag mot händerna och i huvudet med skaftet till en hammare, slag med en sopkvast, slag i ansiktet med öppen och knuten hand, strupgrepp, slag med ett skohorn i ansiktet och en spark i ryggen. Vid flera tillfällen utsatte föräldrarna dottern för nedsättande tillmälen i samband med våldsangreppen. Högsta domstolen hänvisade till 29 kap. 2 § punkterna 3 (att den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning och särskilda svårigheter att värja sig) och 8 (att brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person) samt uttalade därefter att det vid bestämmandet av straffvärdet för brottsligheten visserligen framstod som naturligt att jämföra med grov kvinnofridskränkning, men att straffet med tanke på straffskärpningsgrunderna i 29 kap. 2 § BrB bör vara högre när det gäller brott mot barn än straffet för motsvarande gärning mot en vuxen person. Påföljden bestämdes till fängelse i ett år och sex månader.

I rättsfallet NJA 2005 s. 712 dömdes en man för grov kvinnofridskränkning mot sin hustru och grov fridskränkning mot sina tre barn. Gärningarna hade begåtts under en femårsperiod. Mot hustrun bestod de i bl.a. slag i ansiktet, slag och sparkar mot kroppen samt dödshot. Mot barnen bestod gärningarna i dödshot, knytnävsslag mot en av sönerna när denne försökte skydda modern genom att lägga sig på henne samt att den tilltalade puttat och dragit omkull barnen och sparkat dem när de legat på marken. Högsta domstolen, som hänvisade till 29 kap. 1 § andra stycket samt 2 § 3 och 8 BrB,

[4] Det bör anmärkas att det endast var den tilltalade som överklagade tingsrättens dom, vilket innebar att de högre instanserna var förhindrade att döma ut ett strängare straff än fängelse i tio månader.

anförde att brotten hade ägt rum under lång tid och vittnade om stor hänsynslöshet. Vid bedömningen av straffvärdet beaktades i synnerhet att den tilltalade genom upprepat våld och hot hade kränkt hustrun och barnen i deras hem, där de haft särskilt berättigade krav på att få känna sig trygga. Vidare beaktades att den tilltalade hade ryckt undan den tillit som ett barn behöver få ha till sina föräldrar. Påföljden bestämdes till fängelse i två år och sex månader.

I hovrättsavgörandet RH 2002:35 I dömdes den tilltalade för grov kvinnofridskränkning mot sin sambo samt misshandel och olaga hot mot sin sexårige son. Fridskränkningsbrottet omfattade bl.a. knytnävsslag och slag med öppen hand, dödshot, drag i håret samt att den tilltalade tvingat sambon att klä av sig och genomgå kroppsbesiktning. Misshandeln mot sonen omfattade smärtande slag mot bakhuvudet och slag med en dubbelvikt livrem mot kroppen. Hovrätten bestämde påföljden till fängelse i ett år och sex månader.

I rättsfallet RH 2002:35 II dömdes den tilltalade för grov kvinnofridskränkning mot sin sambo. Brottet bestod bl.a. i slag med öppen hand mot huvudet och i ansiktet, drag i håret, strupgrepp, knytnävsslag mot kroppen, spottande i ansiktet, knuffar mot möbler och väggar samt dödshot. Hovrätten bestämde påföljden till fängelse i ett år och fyra månader.

I RH 2003:70-91 finns korta referat av 22 hovrättsdomar avseende grov kvinnofridskränkning. I 20 av de 22 fallen dömdes den tilltalade för brottet och i 19 fall bestämdes påföljden till fängelse. I de fall där påföljden bestämdes till fängelse låg fängelsestraffets längd mellan sex månader och två år. Genomsnittsstraffet var drygt tio månader. I fem fall utdömdes minimistraffet, fängelse i sex månader, och i sex fall bestämdes straffet till fängelse i ett år eller mer. Det fall där fängelse i två år dömdes ut omfattade bl.a. en våldtäkt.

5.2.3 Olaga hot, grovt brott

Enligt 4 kap. 5 § BrB döms den som lyfter vapen mot annan eller annars hotar med brottslig gärning på ett sätt som är ägnat att hos den hotade framkalla allvarlig fruktan för egen eller annans säkerhet till person eller egendom för *olaga hot* till böter eller fängelse i högst ett år. Om brottet är grovt döms till fängelse i lägst sex månader och högst fyra år.

Frågan om brottsrubricering och påföljdsval för olaga hot, grovt brott, har prövats i hovrättsavgörandet RH 1996:28. I målet dömdes

den tilltalade för att ha riktat en pistolattrapp mot huvudet på en för honom okänd man samtidigt som han uttalade att han hade maffians uppdrag att döda tre negrer. Den tilltalade hade sedan tvingat mannen att välja ut tre lämpliga personer, varefter han slutligen riktade attrappen mot den hotade mannens huvud och uttalade att denne hade fem minuter kvar att leva. Hovrätten konstaterade att hotet varit av mycket allvarlig natur och haft lång varaktighet, ca 20 minuter, samt att det ägt rum i en privat klubblokal där målsäganden hade rätt att känna sig skyddad och den tilltalade inte hade någon anledning att befinna sig. Brottet ansågs utgöra ett allvarligt angrepp på målsägandens integritet. Hovrätten bedömde brottet som grovt och bestämde med hänsyn till brottets art påföljden till fängelse. Såvitt avsåg fängelsestraffets längd anför hovrätten i sin dom endast att det inte fanns särskilda skäl att gå under minimistraffet för olaga hot, grovt brott. Påföljden bestämdes till fängelse i sex månader.[5]

5.2.4 Rån och grovt rån

Enligt 8 kap. 5 § BrB ska den som stjäl genom våld mot person eller genom hot som innebär eller som för den hotade framstår som trängande fara eller som, sedan han har begått en stöld och anträffats på bar gärning, sätter sig med sådant våld eller hot till motvärn mot den som vill återta det tillgripna dömas för *rån* till fängelse i lägst ett och högst sex år. Samma sak gäller om någon med sådant våld eller hot tvingar annan till handling eller underlåtelse som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den tvungne eller för någon i vars ställe den tvungne är. Lika med våld anses att försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd.

Om brottet är att anse som grovt döms för *grovt rån* till fängelse lägst fyra och högst tio år. Vid bedömningen av om brottet är grovt ska särskilt beaktas om våldet varit livsfarligt eller om gärningsmannen har tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller om han annars visat synnerlig råhet eller på ett hänsynslöst sätt utnyttjat den rånades skyddslösa eller utsatta ställning.

[5] Det bör anmärkas att endast den tilltalade hade överklagat tingsrättens dom, varför hovrätten var förhindrad att gå utöver det av tingsrätten utdömda straffet, fängelse i sex månader.

Gränsdragningen mellan rån av normalgraden och grovt rån

Högsta domstolen och hovrätterna har i ett flertal refererade rättsfall prövat frågan om ett rån ska bedömas som grovt. Sammanfattningsvis kan sägas att rån som begås genom hot med skarpladdade vapen regelmässigt bedöms som grova, och detta oavsett om vapnet har avlossats eller ej (se NJA 1972 s. 323). Om däremot det eller de vapen som använts vid rånet inte varit äkta eller inte varit laddade bedöms gärningen vanligen som rån av normalgraden. I det sammanhanget har det inte gjorts någon skillnad om den eller de personer som rånet riktats mot har uppfattat vapnet som äkta respektive laddat (se NJA 1989 s. 829, NJA 1994 s. 732, NJA 1999 s. 25, RH 1988:15, RH 1992:57, jfr dock NJA 2002 s. 270, där Högsta domstolen tycks ha fäst särskilt avseende vid att rånet riktats mot en person i en utsatt yrkesgrupp – en taxiförare – samt RH 1993:23, där hovrätten beaktade det stora rånbytet och det förhållandet att brottet föregåtts av en mycket god planläggning, och RH 2003:27, där hovrätten bl.a. tog hänsyn till att målsägandena fått ligga bundna till händer och fötter under en längre tid). I de fall där gärningsmannen inte har hotat med skjutvapen, utan t.ex. en kniv, eller där brottet har begåtts genom användning av inte alltför grovt våld har det krävts särskilt försvårande omständigheter för att brottet ska bedömas som grovt (se NJA 1988 s. 321, NJA 1992 s. 357, RH 1987:146 och RH 1989:28 I).

Straffmätningen vid rån och grovt rån

Som framgått av föregående avsnitt och av bilaga 4 har Högsta domstolen och hovrätterna i ett flertal fall gjort bedömningen att rånbrott av förhållandevis allvarlig karaktär inte har varit grova. I dessa fall har det fängelsestraff som bestämts som regel legat en bit över minimistraffet för rån av normalgraden, ett år. Följande exempel kan nämnas.

I rättsfallet NJA 1988 s. 321 hade den tilltalade rånat en livsmedelsbutik genom att trycka en sönderslagen glasflaska mot kassörskans hals samtidigt som han tillgrep drygt 600 kr i kontanter ur kassalådan. Högsta domstolen bestämde påföljden till fängelse i två år och sex månader.

I rättsfallet NJA 1989 s. 829 hade de båda tilltalade rånat ett ensambemannat postkontor. Genom att hota kassörskan med vapen

som inte var skarpladdade fick de henne att överlämna närmare 100 000 kr i kontanter. Enligt Högsta domstolens bedömning hade brottet, som inte var att bedöma som grovt, ett straffvärde motsvarande fängelse i tre år.

I rättsfallet NJA 1994 s. 732 dömdes den ena av de tilltalade för att ha deltagit i ett bankrån och den andre för att ha deltagit i två bankrån. Båda rånen utfördes av flera personer genom hot med pistolattrapper. Rånbytet uppgick till 1 150 000 respektive 920 000 kr. Högsta domstolen fann att rånen inte kunde bedömas som grova men bestämde påföljden till fängelse i fyra respektive sex år.

I rättsfallet NJA 1999 s. 25 dömdes de fyra tilltalade för att ha rånat en 18-årig man som befann sig ensam hemma i sitt föräldrahem. Under hot med en pistol, som enligt uppgift inte var skarpladdad, bands målsäganden till händer och fötter och fick huvudet övertäckt av en tröja. De tilltalade tillgrep ett kassaskåp innehållande 233 000 kr och smycken värda över två miljoner kr. Högsta domstolen ansåg att brottet inte kunde bedömas som grovt, men bestämde påföljden för samtliga tilltalade till fängelse i fyra år.

Även i hovrättsavgörandet RH 1988:15 bestämdes påföljden till fängelse i fyra år för ett rån av normalgraden. Rånet riktades mot ägaren av en bilfirma och utfördes genom hot med ett avsågat hagelgevär. Ett fängelsestraff av samma längd utdömdes i RH 1992:57, där den tilltalade, som tidigare dömts för rån, utfört ett planerat rån mot en bank genom hot med en pistolattrapp.

Hovrättsavgörandet RH 2006:31 avsåg bl.a. rån i 13 fall och försök till rån i två fall. Samtliga rån riktade sig mot Pressbyrå- och Seven Eleven-butiker. Hovrätten bestämde påföljden till fängelse i sex år.

I de fall där rån har bedömts som grova har fängelsestraffet oftare legat vid eller strax över minimistraffet. I rättsfallet NJA 1992 s. 357 bedömde Högsta domstolen ett rån med kniv mot en blind person i dennes bostad som grovt. Brottet ansågs inte svårare än att påföljden kunde stanna vid minimistraffet, fängelse i fyra år. Samma bedömning gjordes av hovrätten i rättsfallen RH 1987:146, där två personer nattetid hade rånat en äldre, rörelsehindrad man, och RH 1989:28 I, där den tilltalade hade dragit omkull en äldre kvinna i en trappa genom att rycka till sig hennes handväska.

I hovrättsavgörandet RH 2003:27 blev straffet något längre, fängelse i fem år. De båda tilltalade hade under natten brutit sig in i ett postkontor och väntat in nio anställda vid postkontoret samt chauffören av en anländande värdetransport. Samtliga tio personer bands till händer och fötter samt tvingades att ligga med ansiktet

mot golvet under en längre tid. De tilltalade tillgrep ca 400 000 kr i kontanter samt personalens personliga värdesaker.

I rättsfallet NJA 2002 s. 270 konstaterade Högsta domstolen att straffvärdet för den samlade brottsligheten, som förutom ett grovt rån mot en taxichaufför omfattade även olaga frihetsberövande och grov våldtäkt mot samma person, motsvarade fängelse i mellan sju och åtta år. Med beaktande av att den tilltalade vid tiden för brotten var nyligen fyllda 20 år bestämdes fängelsestraffets längd dock till i fem år.

Ett längre fängelsestraff, fängelse i sju år, dömdes ut i hovrättsavgörandet RH 1993:23, som avsåg ett rån mot en värdetransport där den tilltalade och en okänd medgärningsman bl.a. hade hotat väktarna genom att trycka vapen mot deras huvud. Värdet av det tillgripna uppgick till över fem miljoner kr. Hovrätten konstaterade att rån mot värdetransporter är svåra att skydda sig mot, att de ofta inbringar stora belopp och att de inte sällan leder till svåra psykiska påfrestningar för den drabbade personalen. Det aktuella brottet låg enligt hovrättens bedömning klart över vad som bör hänföras till straffskalans nedre del, men ansågs inte heller höra hemma i den övre delen av skalan.

5.2.5 Utpressning

Enligt 9 kap. 4 § BrB ska den som medelst olaga tvång förmår någon till handling eller underlåtenhet som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den tvungne eller någon i vars ställe denne är, om brottet inte är att anse som rån eller grovt rån, dömas för *utpressning* till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter. Är brottet grovt döms till fängelse i lägst sex månader och högst sex år.

Frågan om straffmätning för utpressning har prövats av Högsta domstolen i rättsfallen NJA 1997 s. 507 och NJA 2003 s. 295.

I NJA 1997 s. 507 hade den tilltalade gett en okänd person i uppdrag att tränga sig in i målsägandens bostad och där hota målsäganden genom att rikta ett vapen och en kniv mot honom samtidigt som han uppmanade målsäganden att erlägga 35 000 kr till den tilltalade. Ett par dagar senare betalade målsäganden hälften av det avkrävda beloppet till den tilltalade. Den tilltalade dömdes av underinstanserna för anstiftan till rån. Högsta domstolen fann att gärningen var att bedöma som utpressning. Vare sig den ekonomiska skadan

eller det tvång som utövats ansågs kunna medföra att brottet skulle anses som grovt. Brottets straffvärde ansågs emellertid vara så högt att den av underinstanserna utdömda påföljden, fängelse i ett år, skulle fastställas.[6]

I NJA 2003 s. 295 hade den tilltalade tryckt en skarpladdad pistol mot pannan på målsäganden samtidigt som han uttalade att denne skulle betala 15 000 kr till honom inom en vecka. Kort därefter avfyrade han vapnet tätt intill målsägandens huvud. Underinstanserna dömde den tilltalade för försök till utpressning, grovt brott, och grovt vapenbrott till fängelse i ett år och fyra månader. Inför Högsta domstolen gjorde Riksåklagaren gällande att utpressningsbrottet var jämförbart med ett försök till grovt rån och att fängelsestraffets längd därför borde närma sig minimistraffet för detta brott. Högsta domstolen anförde i sin dom att utpressningsbrottet hade ett högt straffvärde, men att lagstiftaren genom de straffskalor som föreskrivs för olika brott har gjort en allmän bedömning av brottens straffvärde och att rånbrotten därvid har ansetts ha ett betydligt högre straffvärde än utpressningsbrotten. På grund härav söktes inte någon ledning i straffskalan för grovt rån. Högsta domstolen fastställde hovrättens domslut.

I hovrättsavgörandet RH 2004:70 prövades ett åtal för bl.a. försök till utpressning. Den tilltalade dömdes för att tillsammans med ytterligare en person ha sökt upp målsäganden i dennes bostad och försökt förmå honom att betala 500 000 kr. Den tilltalade var iklädd en jacka med texten ”Bandidos” och hans medföljare en jacka med texten ”X-team”. En tid senare sökte de båda personerna åter målsäganden i bostaden, dock utan att få tala med honom. Ytterligare en tid senare återkom den tilltalade ensam. Vid detta tillfälle hotade han att döda eller skada målsäganden om inte denne betalade 100 000 kr inom ett par dagar. Den tilltalade dömdes för försök till utpressning och viss annan brottslighet till fängelse i ett år. I domen uttalar sig hovrätten inte närmare om straffmätningen.

5.3 Åklagarmyndighetens påföljdsinventering

I december 2005 gav regeringen Åklagarmyndigheten i uppdrag att kartlägga domstolarnas straffmätning och påföljdsval i mål om misshandel, grov misshandel, olaga hot, grovt olaga hot, rån och grovt rån.

[6] Riksåklagaren hade inte överklagat hovrättens dom, varför det saknades möjlighet för Högsta domstolen att skärpa straffet.

I december 2006 utökades uppdraget till att omfatta även grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning.

Under arbetet med rapporten granskade Åklagarmyndigheten tingsrättsdomar och hovrättsdomar från åren 2000 och 2005, där personer över 18 år dömts för något av de i uppdraget angivna brotten.

Åklagarmyndigheten redovisade sitt uppdrag i maj 2007 i rapporten Domstolarnas påföljdspraxis vid vissa våldsbrott. I rapporten drar Åklagarmyndigheten slutsatsen att straffskalorna för de granskade brotten utnyttjas i begränsad omfattning. En helt övervägande andel av de utdömda fängelsestraffen i de domar som granskats låg i den nedersta fjärdedelen av straffskalan. I samtliga fall, utom för rån, var andelen brott i den lägsta fjärdedelen större år 2005 än år 2000. Åklagarmyndigheten konstaterar också att försvårande och förmildrande omständigheter enligt 29 kap. 2 och 3 §§ BrB sällan anges i domskälen. I den mån försvårande omständigheter åberopas får dessa främst betydelse vid rubriceringen av ett brott som grovt. Vidare anförs att fängelsestraffen generellt sett blir längre i de fall där försvårande omständigheter enligt 29 kap. 2 § BrB uttryckligen anges i domskälen. I övrigt konstateras bl.a. att återfall i brott synes ha betydelse vid påföljdsvalet och vid förverkande av villkorligt medgiven frihet, men att återfall torde ha begränsad betydelse vid straffmätningen.

En sammanfattning av rapporten finns i bilaga 5.

5.4 Påföljder enligt kriminalstatistiken

Brå ansvarar för den officiella kriminalstatistiken i Sverige. Varje år utges publikationen Kriminalstatistik, som bl.a. innehåller uppgifter om personer lagförda för brott. Lagföringsstatistiken redovisar antalet personer som har befunnits skyldiga till brott under det aktuella året, antingen genom fällande dom i tingsrätt[7] eller genom att åklagaren utfärdat strafföreläggande eller meddelat åtalsunderlåtelse. Av lagföringsstatistiken för 2007 framgår särskilt hur många av lagföringarna som utgjorts av fällande domar. Att anmärka är att det i statistiken inte görs någon skillnad mellan fullbordade brott och försök eller förberedelse till brott. Dessutom avser uppgifterna huvudbrottet, vilket innebär att det om en person döms för flera brott endast är det brott med strängast straffskala som redovisas i

[7] Det bör noteras att statistiken alltså inte tar någon hänsyn till om domen har ändrats i högre instans.

statistiken samtidigt som den redovisade påföljden kan avse flera brott.

I detta avsnitt redogör vi för fördelningen av påföljder och längden på utdömda fängelsestraff när det gäller misshandel, grov misshandel, grov fridskränkning, grov kvinnofridskränkning, olaga hot, rån, grovt rån och utpressning. Uppgifterna avser de personer som lagförts för respektive brott som huvudbrott genom fällande dom i tingsrätt under 2007.

5.4.1 Misshandel och grov misshandel

Enligt lagföringsstatistiken dömdes 7 738 personer för misshandel och 872 personer för grov misshandel som huvudbrott 2007.

För misshandel av normalgraden var den vanligaste påföljden villkorlig dom. Fängelsestraff utdömdes endast i 16 procent av fallen. Genomsnittstraffet var fängelse fyra månader. Tre fjärdedelar av dem som dömdes till fängelse fick fängelsestraff som var kortare än sex månader, drygt 20 procent dömdes till fängelse mellan sex månader och ett år, och ett fåtal dömdes till fängelse i ett år eller mer.

Två tredjedelar av dem som dömdes för grov misshandel dömdes till fängelse. Den näst vanligaste påföljden var skyddstillsyn som ofta kombinerades med fängelse, kontraktsvård eller samhällstjänst. Det bör dock anmärkas att närmare 15 procent av dem som dömdes för grov misshandel dömdes till sluten ungdomsvård, ungdomsvård eller ungdomstjänst, påföljder som är särskilt avsedda för unga lagöverträdare. Bland dem som dömdes till fängelse var genomsnittsstraffet fängelse i 19 månader. Närmare 40 procent dömdes till minimistraffet, fängelse i ett år, eller kortare. I knappt 85 procent av fallen uppgick fängelsestraffets längd till högst två år. Endast 14 av 590 personer, eller drygt två procent, ådömdes fängelsestraff som översteg fyra år.

5.4.2 Grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning

Enligt lagföringsstatistiken dömdes 101 personer för grov fridskränkning och 306 personer för grov kvinnofridskränkning som huvudbrott 2007. För båda dessa brott var fängelse den klart dominerande påföljden, följt av skyddstillsyn som i de allra flesta fall förenades med föreskrift om samhällstjänst.

Bland dem som dömdes till fängelse var genomsnittsstraffet tio månader för grov fridskränkning och elva månader för grov kvinnofridskränkning. Spännvidden vid straffmätningen var något större än för grov misshandel. Omkring en tredjedel av dem som dömdes till fängelse för grov fridskränkning och knappt en fjärdedel av dem som dömdes till fängelse för grov kvinnofridskränkning fick visserligen straff som motsvarade eller understeg minimistraffet i straffskalan, fängelse sex månader, men för drygt 20 procent av dem som dömdes till fängelse för grov fridskränkning och 16 procent av dem som dömdes för grov kvinnofridskränkning utdömdes fängelsestraff som översteg ett år. Endast ett fåtal personer dömdes dock till fängelse i över två år, samtliga dessa för grov kvinnofridskränkning.

5.4.3 Olaga hot

Enligt lagföringsstatistiken dömdes 1 204 personer för olaga hot som huvudbrott 2007. I statistiken görs inte någon skillnad mellan olaga hot av normalgraden och olaga hot, grovt brott.

Den vanligaste påföljden för olaga hot var böter. Endast drygt 15 procent av dem som dömdes för olaga hot som huvudbrott ådömdes fängelsestraff. För över hälften av dessa understeg straffet minimistraffet för olaga hot, grovt brott, sex månader. Inte någon dömdes till fängelsestraff överstigande två år.

5.4.4 Rån och grovt rån

Enligt lagföringsstatistiken dömdes 787 personer för rån och 62 personer för grovt rån som huvudbrott 2007. För både rån och grovt rån var fängelse den vanligaste påföljden. Att beakta är dock att nästan en tredjedel av dem som dömdes för rån av normalgraden dömdes till påföljder som är särskilt avsedda för unga lagöverträdare. För grovt rån var det endast en handfull personer som fick någon annan påföljd än fängelse, och alla dessa dömdes till påföljder som är särskilt avsedda för unga lagöverträdare.

Bland dem som dömdes till fängelse var genomsnittsstraffet 19 månader för rån och 55 månader för grovt rån. För rån av normalgraden var spridningen över straffskalan förhållandevis stor, även om det var mycket få personer som dömdes till längre fängelsestraff än fyra år. I knappt hälften av fallen bestämdes fängelsestraffets längd

till mellan ett och två år, knappt tjugo procent dömdes till fängelse mellan två och fyra år och fem personer dömdes till fängelse i mer än fyra år. Såvitt avser grovt rån är det svårare att läsa ut vilka fängelsestraff som dömts ut, då statistiken slutar vid ”mer än 48 månader”, vilket utgör minimistraffet för brottet. I omkring 40 procent av fallen understeg straffet minimistraffet, medan det i resterande fall dömdes ut fängelse i fyra år eller mer.

5.4.5 Utpressning

Enligt kriminalstatistiken dömdes 76 personer för utpressning som huvudbrott 2007. I statistiken görs inte någon skillnad mellan utpressning av normalgraden och utpressning, grovt brott. 48 personer, eller knappt två tredjedelar av dem som dömdes för utpressning, dömdes till fängelse. Böter förekom i högst begränsad utsträckning.

Bland dem som dömdes till fängelse var genomsnittsstraffet elva månader. Spridningen upp till fängelse i två år var relativt stor. Omkring en fjärdedel dömdes till fängelse under sex månader, en tredjedel till fängelse mellan sex månader och ett år samt drygt 40 procent till fängelse mellan ett och två år. Däremot förekom det endast två fall där längre fängelsestraff än två år dömdes ut. Det är dock svårt att dra några slutsatser av detta, eftersom statistiken inte skiljer mellan grova brott och brott av normalgraden och det därför inte går att utläsa hur många fall som bedömts som grova.

5.5 Sammanfattande analys

Misshandel och grov misshandel

För *misshandel av normalgraden* döms i mycket hög utsträckning till icke frihetsberövande påföljder. Det är inte möjligt att ur statistiken läsa ut vilket straffvärde de brott som inte har lett till fängelsestraff har ansetts motsvara, men det kan antas att straffvärdet i vart fall inte översteg ett års fängelse. Medellängden på de fängelsestraff som dömdes ut var enligt såväl lagföringsstatistiken som påföljdsinventeringen ungefär fyra månader. Genomsnittsstraffet ligger alltså en bit upp i straffskalan. Visserligen är de flesta fängelsestraff som döms ut för misshandel av normalgraden relativt korta, upp till fyra månader, men i drygt en femtedel av fallen döms

till fängelse i sex månader eller mer. Spännvidden vid straffmätningen synes vara förhållandevis stor upp till fängelse i ett år.

Såväl den statistik som publicerats i Åklagarmyndighetens rapport som lagföringsstatistiken från Brå utvisar att utdömda fängelsestraff för *grov misshandel* som regel ligger mycket lågt i straffskalan. Enligt Åklagarmyndighetens rapport ligger ca 95 procent av domarna för grov misshandel i den nedersta fjärdedelen av straffskalan, dvs. under tre år och tre månader. Genomsnittsstraffet för dem som dömdes för enstaka fall av fullbordad grov misshandel åren 2000 och 2005 var knappt 16 månader. Av lagföringsstatistiken framgår att endast 14 av de 590 personer som dömdes till fängelse med grov misshandel som huvudbrott under 2007 fick ett fängelsestraff som översteg fyra år.

Den bild som förmedlas genom Åklagarmyndighetens påföljdsinventering och lagföringsstatistiken synes stå i god överensstämmelse med Högsta domstolens och hovrätternas praxis. De refererade rättsfallen utvisar att det krävs en hög grad av försvårande omständigheter för att en grov misshandel ska anses ha ett straffvärde som motsvarar fängelse i tre–fyra år eller mer, och detta även om målsäganden åsamkas förhållandevis allvarliga skador. En strängare bedömning förutsätter i princip att gärningen även innefattar vållande till annans död.

Grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning

Både Åklagarmyndighetens rapport och lagföringsstatistiken utvisar en något större spännvidd vid straffmätningen för grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning än för grov misshandel. Genomsnittsstraffen ligger en bit upp i straffskalan, uppemot ett års fängelse, och det är inte särskilt ovanligt att fängelsestraff mellan ett och två år döms ut. Antalet personer som döms till fängelse i mer än två år är emellertid mycket litet och förekom under 2007 endast för grov kvinnofridskränkning. Att anmärka är dock att betydligt färre personer dömdes för grov fridskränkning än för grov kvinnofridskränkning.

Högsta domstolen har i rättsfallet NJA 2004 s. 437 slagit fast att straffvärdet bör vara högre när brottet riktar sig mot barn än när det riktar sig mot en vuxen person. Det är osäkert om detta slagit igenom i underrätternas praxis, då genomsnittsstraffen för de båda brotten ligger relativt nära varandra.

Olaga hot

För olaga hot av normalgraden är den dominerande påföljden böter. När fängelse väljs som påföljd uppgår fängelsestraffets längd i regel till någon eller ett fåtal månader.

Av Åklagarmyndighetens rapport framgår att endast ett mycket litet antal olaga hot bedöms som grova. På grund härav, och då lagföringsstatistiken inte skiljer grova brott från brott av normalgraden, är det svårt att dra någon säker slutsats angående straffnivåerna för grovt olaga hot.

Rån och grovt rån

Frågan om när ett rån ska bedömas som grovt har prövats i ett antal avgöranden från Högsta domstolen och hovrätterna. Av avgörandena följer att kraven för att bedöma ett rån som grovt är relativt högt satta. Samtidigt kan konstateras att straffmätningen för rån som inte är grova spänner över en större del av straffskalan än många andra våldsbrott. I flera av de refererade rättsfallen har rån av normalgraden lett till fängelsestraff som legat vid eller i närheten av minimistraffet för grovt rån, fyra år. Lagföringsstatistiken utvisar att ungefär en femtedel av fängelsestraffen är längre än två år, och att det även förekommer fall där påföljden bestäms till fängelse i över fyra år.

När det däremot gäller grovt rån är spännvidden vid straffmätningen inte lika stor. I flertalet av de refererade avgörandena har de utdömda fängelsestraffen legat vid eller strax över minimistraffet. Denna praxis bekräftas av Åklagarmyndighetens rapport, enligt vilken genomsnittsstraffet var ca 55 månader för samtliga fullbordade grova rån och drygt 44 månader för enstaka fall av fullbordat grovt rån. För enstaka fall var alltså genomsnittsstraffet lägre än minimistraffet i straffskalan. Enligt lagföringsstatistiken för 2007 var genomsnittsstraffet för grovt rån, inklusive försök och förberedelse till detta brott, 55 månader.

Utpressning

Straffnivåerna för utpressning är inte helt lätta att läsa ut. Åklagarmyndighetens påföljdsinventering omfattade inte utpressningsbrott och lagföringsstatistiken gör inte någon åtskillnad mellan brott av

normalgraden och grova brott. Genomsnittsstraffet för dem som dömdes till fängelse för utpressning under 2007 var elva månader, vilket är en bit över minimistraffet för det grova brottet. Av lagföringsstatistiken följer dock att endast två av de 48 personer som dömdes till fängelse för utpressning under 2007 fick ett längre straff än två år, vilket tyder på att det huvudsakligen är straffskalans nedersta del som används även om brottet bedöms som grovt.

6 Straffmätning i några andra europeiska länder

6.1 Inledning

Enligt utredningens direktiv ska vi, om möjligt, som jämförelse inhämta kunskap om för uppdraget relevanta förhållanden i några jämförbara länder. Som vi har konstaterat i delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90) är studier av reaktioner på brott i olika länder förenade med svårigheter, dels eftersom det inte är helt enkelt att få tillgång till ett rättvisande underlag, dels eftersom det finns risk för missuppfattningar och feltolkningar av det underlag som faktiskt samlas in. Det kan inte heller bortses ifrån att olika länders rättssystem skiljer sig från varandra och att de begrepp som används kan definieras olika i de olika rättssystemen.

Med hänsyn härtill, och med beaktande av den begränsade tid som har stått till vårt förfogande, har vi valt att i första hand studera strafflagstiftning och förarbeten i Finland, Danmark och Norge. Innehållet i dessa länders lagstiftning och förarbeten redovisas i avsnitt 6.2. Därutöver har vi mer översiktligt tagit del av strafflagstiftningen i Storbritannien, Tyskland och Frankrike, vilken vi redogör för i avsnitt 6.3. För att få ett bättre underlag för en internationell jämförelse har vi skickat ut förfrågningar om straffnivån för allvarliga våldsbrott till justitiedepartementen i Finland, Danmark, Norge, Storbritannien, Tyskland och Frankrike. En sammanställning av svaren på förfrågningarna redovisas i avsnitt 6.4. Slutligen gör vi i avsnitt 6.5 en sammanfattande jämförelse och analys av straffnivåerna i de olika länderna.

6.2 Strafflagstiftningen i de nordiska länderna

6.2.1 Finland

Kort om påföljderna

Enligt den finska strafflagen (19.12.1889/39) är de allmänna påföljderna ordningsbot, böter, villkorligt fängelse, samhällstjänst och ovillkorligt fängelse. Utöver de allmänna påföljderna finns ungdomsstraff, som är ett särskilt straff för brott som någon begår före det att han eller hon fyller 18 år. Det finns också särskilda påföljder för tjänstemän (varning och avsättning) samt vissa disciplinstraff för krigsmän.

Fängelse kan utdömas på viss tid eller på livstid. Fängelse på viss tid döms ut i minst 14 dagar och högst tolv år. Om det bestäms gemensamt straff för flera brott kan det tidsbestämda fängelsestraffet uppgå till högst 15 år.

Villkorligt fängelse innebär att verkställigheten av straffet skjuts upp under en prövotid som uppgår till minst ett och högst tre år. Om den dömde under prövotiden återfaller i brott och om åtal väcks för det nya brottet inom ett år efter prövotidens utgång, kan domstolen bestämma att det villkorliga fängelsestraffet helt eller delvis ska verkställas. Domstolen bestämmer därvid ett gemensamt ovillkorligt fängelsestraff för båda brotten. Domstolen kan också besluta att det villkorliga fängelsestraffet ska verkställas delvis, varvid resterande del kvarstår som villkorligt fängelsestraff med samma prövotid som tidigare. Om det inte fattas något beslut om att det villkorliga fängelsestraffet ska verkställas förfaller straffet vid prövotidens utgång.

Villkorlig frigivning

Den som avtjänar ett ovillkorligt fängelsestraff på viss tid ska friges villkorligt när han eller hon har avtjänat två tredjedelar av straffet, dock minst 14 dagar. Om den dömde var under 21 år när han eller hon begick brottet sker villkorlig frigivning efter halva strafftiden, dock minst 14 dagar. Den som inte har avtjänat fängelsestraff i fängelse under de tre år som föregått det aktuella brottet ska friges villkorligt när hälften av straffet, eller en tredjedel av straffet för ett brott som han eller hon begått före 21 års ålder, har avtjänats. Om det finns en uppenbar fara för att den dömde efter frigivningen

kommer att göra sig skyldig till ett brott som grovt kränker någon annans liv, hälsa eller frihet får den villkorliga frigivningen skjutas upp.

Den domstol som dömer ut straffet kan på åklagarens yrkande besluta att den dömde ska friges först när han eller hon har avtjänat hela straffet. Ett sådant beslut förutsätter dock att gärningsmannen döms till fängelse på viss tid, minst tre år, för vissa i lagen särskilt angivna brott (bl.a. mord, dråp, grov misshandel, grov våldtäkt, grovt sexuellt utnyttjande av barn och grovt rån), att gärningsmannen tidigare har dömts för sådan brottslighet och att gärningsmannen anses vara synnerligen farlig för någon annans liv, hälsa eller frihet. Vid beslut om att den dömde ska avtjäna hela straffet sker villkorlig frigivning efter fem sjättedelar av strafftiden, dock minst tre år, under förutsättning att den dömde inte längre anses synnerligen farlig för någon annans liv, hälsa eller frihet.

Liksom i svensk lagstiftning kan villkorligt medgiven frihet förverkas om den dömde begår brott under den prövotid som följer. Prövotiden motsvarar det reststraff som återstår vid tidpunkten för frigivningen, dock högst tre år. Om den dömde återfaller i brott inom prövotiden ska domstolen enligt huvudregeln bestämma ett gemensamt fängelsestraff som omfattar både reststraffet och straffet för det nya brottet.

Straffmätning

Bestämmelser om straffmätning finns i 6 kap. strafflagen. År 2003 genomgick kapitlet vissa förändringar som syftade till att föra samman bestämmelserna om påföljdssystemet och påföljdsanvändningen till en följdriktig enhet. Reformen hade däremot inte som mål att revidera den allmänna straffnivån eller att påverka det inbördes förhållandet mellan de straff som döms ut för de olika brotten.[1]

Huvudprincipen vid straffmätningen framgår av 6 kap. 2 §, där det föreskrivs att straffet ska bestämmas enligt den straffskala som gäller för brottet. Straffskalan får överskridas om gärningsmannen döms till gemensamt straff för flera brott (7 kap. 2 §). Det straff som mäts ut vid flerfaldig brottslighet får dock inte vara längre än den sammanlagda tiden för de ådömda brottens maximistraff och det strängaste maximistraffet får inte överskridas med mer än

[1] Lag 13.6.2003/515, se RP 44/2002 rd s. 8 och 11.

1. ett år om det strängaste maximistraffet är fängelse under ett år och sex månader,
2. två år om det strängaste maximistraffet är fängelse i minst ett år och sex månader men under fyra år och
3. tre år om det strängaste maximistraffet är fängelse i minst fyra år.

Under vissa omständigheter ska rätten enligt 6 kap. 8 § tillämpa en lindrigare straffskala än den som har föreskrivits för brottet. Detta är fallet om

1. gärningsmannen har begått brottet innan han eller hon har fyllt 18 år,
2. brottet har stannat vid försök,
3. gärningsmannen döms för medhjälp till brottet eller annars har medverkat till brottet klart mindre än övriga gärningsmän,
4. brottet har begåtts under omständigheter som nära påminner om omständigheter som leder till ansvarsfrihet, eller
5. det på grund av de allmänna strafflindringsgrunder och skälighetsgrunder som anges i 6 och 7 §§ (se nedan) eller på andra exceptionella grunder finns särskilda skäl.

Om någon av ovanstående omständigheter föreligger får gärningsmannen dömas till högst tre fjärdedelar av maximistraffet för brottet och lägst till minimisstraffet för den påföljd som föreskrivs för brottet. Om livstidsstraff kan följa på brottet blir minimistraffet fängelse i två år och maximistraffet fängelse i tolv år. Bestämmelserna om lindrigare straffskala tillämpas även om gärningsmannen har begått brottet som nedsatt tillräknelig. Nedsatt tillräknelighet påverkar emellertid inte maximistraffet.

Vid bestämmande av straffet (inom föreskriven straffskala eller den lindrigare straffskalan) ska rätten enligt 6 kap. 3 § beakta ”samtliga grunder som enligt lag inverkar på storleken och arten av straffet samt enhetligheten i straffpraxis”. Bestämmelsen gäller både vid påföljdsvalet och straffmätningen.[2]

De allmänna principerna för straffmätning regleras i 6 kap. 4 §, som föreskriver att straffet ska mätas ut så att det står i ett rättvist förhållande till hur skadligt och farligt brottet är, motiven för gärningen samt gärningsmannens av brottet framgående skuld i övrigt. Bedömningen av brottets skadlighet och farlighet ska enligt förarbetena relateras till brottsbeskrivningen. Skadan och faran anknyter inte

[2] A. prop. s. 197.

bara till de följder som det enskilda brottet faktiskt har fört med sig, utan också till den skada och den fara som gärningen vid en förhandsbedömning kunde förväntas leda till. Endast de följder av brottet som täcks av gärningsmannens skuld får dock beaktas. Beaktande av motiven för gärningen infördes i strafflagen 2003. Enligt förarbetena ska motiven för gärningen i första hand beaktas i förmildrande riktning, så att brott som har begåtts av oegoistiska skäl i syfte att komma andra samhällsmedlemmar till nytta bestraffas lindrigare. Samma sak gäller för brott som har begåtts av medlidande, medkänsla eller en vilja att hjälpa andra. Bedömningen av gärningsmannens skuld riktar sig inte mot dennes personlighet eller leverne utöver vad som framgått av det konkreta brottet. Av betydelse för skulden är bl.a. vilket uppsåt eller vilken oaktsamhet gärningsmannen har uppvisat vid utförandet av brottet. Andra omständigheter som påverkar skuldbedömningen är hur fast besluten gärningsmannen har varit att begå brottet och i vilken utsträckning brottet ger uttryck för gärningsmannens allvarliga föresats att bryta mot lagen. Brott som har begåtts efter moget övervägande ska bestraffas hårdare än brott som begåtts vid stundens ingivelse.[3]

De allmänna principerna i 6 kap. 3 och 4 §§ kompletteras med bestämmelser om straffskärpning och strafflindring i 6 kap. 5–7 §§. Av förarbetena till 2003 års lagändringar framgår att strafflindringsgrunderna ska tolkas extensivt, medan straffskärpningsgrunderna av rättssäkerhetsskäl bör tolkas mer restriktivt.[4]

I 6 kap. 5 § förskrivs följande straffskärpningsgrunder:

1. att den brottsliga verksamheten varit planmässig,
2. att gärningsmannen har begått brottet som medlem av en grupp som har organiserats för att begå allvarliga brott,
3. att brottet har begåtts mot ersättning,
4. att brottet har riktat sig mot en person som hör till en nationell, raslig eller etnisk folkgrupp eller någon annan sådan folkgrupp och att det har begåtts på grund av denna grupptillhörighet, och
5. gärningsmannens tidigare brottslighet, om förhållandet mellan den tidigare brottsligheten och det nya brottet visar att gärningsmannen, med anledning av att brotten är likartade eller annars, är uppenbart likgiltig för förbud och påbud i lag.

[3] A. prop. s. 198.
[4] A. prop. s. 206.

Att planmässighet (p. 1) är straffskärpande motiveras i förarbetena av såväl skuld- som preventionshänsyn. Planerade brott anses utgöra tecken på en intensiv brottslig vilja, och dessutom anses skärpta straffhot just i dessa situationer kunna ha en större preventionseffekt. För att straffskärpningsgrunden ska vara tillämplig räcker det inte att gärningsmannen kort överväger situationen, utan det krävs en mer långsiktig planering. Om brottsbeskrivningen redan i sig förutsätter planering i någon mån, ska planmässigheten ha en styrka som överskrider det övervägande som normalt hör till brottstypen. Vid brott som regelmässigt begås utan överväganden i förväg, såsom t.ex. de flesta våldsbrott, anses bestämmelsen däremot kunna tillämpas under knappare förutsättningar. I synnerhet långvariga förberedelser inför ett brott anses vara tecken på planmässighet. Planmässighet kan också föreligga om gärningsmannen har vidtagit åtgärder som ska garantera att brottet lyckas.[5]

Straffskärpning för den som är medlem i en grupp som organiserats för att begå brott (p. 2) har funnit i finsk rätt sedan 1976. För att bestämmelsen ska vara tillämplig krävs att det är frågan om en organiserad grupp med en viss hierarki och arbetsordning. Det är alltså inte möjligt att på denna grund skärpa straffet för ungdomar som gemensamt begår exempelvis snatterier eller skadegörelser. Straffskärpningsgrunden kan dock användas även vid mindre allvarliga brott, om det är klarlagt att den grupp som gärningsmannen tillhör har organiserats i syfte att begå allvarliga brott.[6]

Återfall i brott (p. 5) anses enligt förarbetena vara den i praktiken viktigaste straffskärpningsgrunden. Syftet är inte att varje återfall ska leda till strängare straff, utan det ska vara fråga om situationer där gärningsmannen fortsätter att begå brott på ett sätt som visar att han eller hon är uppenbart likgiltig för vad lagen föreskriver. En faktor som anses innebära likgiltighet är att brotten är likartade, en annan är att gärningsmannen har återfallit kort tid efter det tidigare brottet.[7]

[5] A. prop. s. 202.
[6] A. prop. s. 202 f.
[7] A. prop. s. 205 f.

I 6 kap. 6 § strafflagen finns de allmänna strafflindringsgrunderna, nämligen:

1. att betydande påtryckning eller hot eller någon annan liknande omständighet har medverkat till att brottet begåtts,
2. stark mänsklig medkänsla som har lett till brottet eller en exceptionell och oförutsedd frestelse, målsägandens exceptionellt stora medverkan eller någon annan motsvarande omständighet som har varit ägnad att minska gärningsmannens förmåga att följa lag,
3. att förlikning har ingåtts mellan gärningsmannen och målsäganden, att gärningsmannen annars har strävat efter att förhindra eller avlägsna verkningarna av sitt brott eller att gärningsmannen har strävat efter att främja utredningen om brottet, och
4. de grunder som nämns i 8 § 1 och 3 mom., dvs. att det förelegat sådana omständigheter som utgör skäl att tillämpa en lindrigare straffskala än vad som är föreskrivet för brottet.

Strafflindring för att gärningsmannen har utsatts för påtryckning eller hot (p. 1) har sin grund i skuldbedömningen; en gärningsman som har utsatts för påtryckning, hot eller liknande anses inte ha haft full frihet att välja hur han eller hon ska agera. Gärningen har inte kommit till på gärningsmannens eget initiativ eller efter dennes önskan. Enligt förarbetena är bestämmelsen inte avsedd att tillämpas vid sådant grupptryck som kan uppstå vid t.ex. ungdomsbrottslighet.[8]

Strafflindring på grund av stark mänsklig medkänsla (p. 2) kan komma ifråga vid s.k. barmhärtighetsmord. Ett annat exempel som nämns i förarbetena är när en mor stjäl matvaror för sina nödlidande barns skull. Strafflindring på grund av frestelse är avsedd att tillämpas för brott som begås i stundens ingivelse. Frestelsen ska ha varit oförutsedd för gärningsmannen. Begreppet ”målsägandens exceptionellt stora medverkan” syftar på situationer där gärningsmannen har provocerats till brottet. ”Någon annan motsvarande omständighet” kan enligt förarbetena föreligga t.ex. om brottet har föregåtts av att målsäganden har kränkt någon tredje part, såsom en medlem av gärningsmannens familj.[9]

Enligt tredje punkten kan strafflindring bl.a. komma ifråga vid förlikning mellan gärningsmannen och målsäganden. Bestämmelsen kan tillämpas både om gärningsman och målsägande har förlikts efter

[8] A. prop. s. 206.
[9] A. prop. s. 207.

medling i kommunal regi, som har tillämpats i Finland sedan 1983, och vid privata överenskommelser dem emellan. Även om förlikningsförsöken inte resulterat i någon förlikning kan det finnas skäl för strafflindring, om gärningsmannen genom sin förlikningsvilja anses ha strävat efter att förhindra eller avlägsna verkningarna av brottet. Liksom i Sverige är strafflindring på grund av att gärningsmannen har strävat efter att främja utredningen av brottet inskränkt till att avse gärningsmannens eget brott. Något kronvittnessystem finns alltså inte i Finland.[10]

Utöver strafflindringsgrunderna i 6 kap. 6 § ska rätten enligt 6 kap. 7 § vid straffmätningen beakta följande s.k. skälighetsgrunder:

1. de andra följder som brottet har lett till eller domen medför för gärningsmannen,
2. gärningsmannens höga ålder, svaga hälsotillstånd eller andra personliga förhållanden, samt
3. om en anmärkningsvärt lång tid har förflutit sedan brottet begicks.

En förutsättning för att skälighetsgrunderna ska beaktas är att det straff som hade mätts ut enligt vedertagen praxis skulle leda till ett oskäligt eller exceptionellt skadligt slutresultat.

Skälighetsgrunderna siktar inte in sig på brottets svårhet eller gärningsmannens skuld, utan vikten läggs vid vilka verkningar påföljden får för gärningsmannen. Begreppet ”andra följder som brottet har lett till eller domen medför” (p. 1) syftar i första hand på myndighetsbestämda påföljder, såsom avsevärda skadestånd, tvångsåtgärder inom barnskyddet, konfiskatoriska åtgärder och disciplinära åtgärder för tjänstemän. Också inofficiella påföljder, såsom förlust av arbete och en exceptionellt stor offentlighet kring brottet, samt faktiska påföljder, som t.ex. om gärningsmannen i samband med brottet ådragit sig allvarliga skador, omfattas dock av bestämmelsen.[11]

Särskilt om straffskalorna för vissa brott

De finska brottsbeskrivningarna är uppbyggda på samma sätt som brottsbeskrivningarna i svensk rätt.

I kapitel 21 i strafflagen regleras brotten mot liv och hälsa. För *dråp* döms till fängelse på viss tid, minst åtta år. Den som begår ett dråp med berått mod, på ett synnerligen rått eller grymt sätt, så att

[10] A. prop. s. 190 och s. 210 f.
[11] A. prop. s. 211.

allvarlig fara förorsakas eller genom att en tjänsteman dödas i tjänsten döms, om brottet som helhet är grovt, för *mord* till fängelse på livstid. Det finns även en mildare form av dråp, *dråp under förmildrande omständigheter*, där straffskalan är fängelse i minst fyra och högst tio år.

För *misshandel* döms till böter eller fängelse i högst två år. Om målsäganden tillfogas svår kroppsskada eller allvarlig skada eller försätts i livshotande läge, om brottet begås på ett synnerligen rått eller grymt sätt eller om gärningsmannen använder skjut- eller eggvapen eller annat jämförbart livsfarligt hjälpmedel döms, om brottet som helhet bedöms som grovt, för *grov misshandel* till fängelse i minst ett och högst tio år.

Oaktsamt förorsakande av någons död rubriceras som *dödsvållande* och föranleder böter eller fängelse i högst två år. Om brottet är grovt döms för *grovt dödsvållande* till fängelse i minst fyra månader och högst sex år.

Härutöver bör även brottet *deltagande i slagsmål* nämnas. Den som genom fysiskt våld eller någon annan gärning deltar i ett slagsmål eller ett överfall som flera tar del i och där någon antingen dödas eller allvarligt tillfogas svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom döms, om han hade anledning att befara en sådan följd av slagsmålet eller överfallet, för deltagande i slagsmål till böter eller fängelse i högst två år.

I kapitel 31 regleras bl.a. rån. För *rån* döms till fängelse i minst fyra månader och högst sex år. Om målsäganden tillfogas svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller försätts i livshotande läge, brottet begås på ett synnerligen rått eller grymt sätt, gärningsmannen använder skjut- eller eggvapen eller annat sådant livsfarligt hjälpmedel eller brottet riktas mot någon som på grund av sitt arbete inte kan försvara sig eller sin egendom, ska gärningen rubriceras som *grovt rån*. Straffskalan för grovt rån är fängelse i minst två och högst tio år.

Övrigt

I Finland tycks, liksom i Sverige, de straff som döms ut huvudsakligen ligga i den nedre delen av straffskalan. I propositionen till de lagändringar som genomfördes 2003 anförs att straffen vanligen rör sig under straffskalans mitt och att den mest använda delen av

straffskalan ofta förefaller vara skalans nedersta fjärdedel. Följande förklaring ges.[12]

> Att straffen koncentreras till straffskalans nedre del och inte t.ex. till skalans mitt, som vid första anblicken eventuellt kunde förväntas, säger egentligen ingenting om att domstolarnas inställning skulle vara lindrig. Det som främst framgår är ett visst slags skevhet i hur brotten fördelar sig i praktiken: det finns alltid fler lindrigare fall än grova. Det begås t.ex. färre exceptionellt råa mord än vanliga dråp, färre fall av grov misshandel än vanlig eller lindrig misshandel och färre stöldbrott med stora egendomsmängder än brott mot små ekonomiska värden. Av denna skeva brottsfördelning följer också att största delen av straffen befinner sig på straffskalans nedre del. Maximistraffen har i sin tur reserverats för de allra grövsta tänkbara fallen. Om domstolarna blev tvungna att tillämpa maximistraffen i praktiken, skulle detta samtidigt vara ett tecken på att straffskalan inte längre lämnade ett tillräckligt spelrum, eftersom det alltid är möjligt att föreställa sig ett ännu grövre fall än det brott som har lett till straff.

6.2.2 Danmark

Kort om påföljderna

I Danmark regleras straffmätning och påföljdsval i straffeloven.

De allmänna straffen är fängelse och böter. *Fängelse* kan utdömas på livstid eller på viss tid mellan sju dagar och 16 år. I vissa fall kan det maximala tidsbegränsade straffet utsträckas till 20 år. En gärningsman som var under 18 år då brottet begicks får inte dömas till längre fängelsestraff än åtta år.

Förutsättningarna för *villkorligt fängelse (betinget dom)* regleras i §§ 56–57 straffeloven. Om rätten anser att ett straff inte behöver verkställas, kan den föreskriva att frågan om straffbestämning skjuts upp och bortfaller efter en prövotid. Om det anses mer ändamålsenligt kan straffet fastställas direkt, samtidigt som det föreskrivs att verkställigheten skjuts upp och bortfaller vid prövotidens utgång. Uppskovet är villkorat av att den dömde inte återfaller i brott under prövotiden och att han eller hon i övrigt följer de villkor som är föreskrivna i domen. Sådana villkor kan vara att den dömde ska uppehålla sig på en viss plats, avstå från missbruk eller underkasta sig psykiatrisk behandling. Om villkorligt fängelse inte anses utgöra en tillräckligt ingripande påföljd kan rätten förena påföljden med föreskrift om samhällstjänst.

[12] A. prop. s. 189.

Villkorlig frigivning

Efter två tredjedelar av strafftiden, dock minst två månader, avgör justitieministern om den dömde ska friges villkorligt. Om särskilda omständigheter talar för det får villkorlig frigivning beslutas redan när halva straffet, dock minst två månader, har avtjänats.

Den villkorliga frigivningen ska förenas med en prövotid, som får uppgå till högst tre år, eller fem år om den resterande strafftiden överstiger tre år. Om den frigivne begår nya brott under prövotiden ska reststraffet, som då betraktas som ett villkorligt fängelsestraff, omvandlas till ett ovillkorligt fängelsestraff och läggas samman med straffet för det nya brottet.

Straffmätning

Straffelovens tionde kapitel reglerar ”Straffens fastsættelse”. Enligt den inledande bestämmelsen, § 80, ska straffet fastställas med beaktande av brottets grovhet och upplysningar om gärningsmannens person. Därutöver ska hänsyn tas till en enhetlig rättstillämpning. Värderingen av brottets grovhet ska göras utifrån den uppkomna skadan, faran och kränkningen samt med beaktande av vad gärningsmannen insåg eller borde ha insett. Vid värderingen av gärningsmannens person ska hänsyn tas till dennes allmänna personliga och sociala förhållanden, förhållandena före och efter gärningen samt bevekelsegrunderna för brottet.

I §§ 81 och 82 finns icke uttömmande uppräkningar av sådana försvårande och förmildrande omständigheter som ska beaktas när straffet fastställs. Bestämmelserna infördes i straffeloven 2003. Av förarbetena framgår att bestämmelserna har avfattats med utgångspunkt i bestämmelserna i 29 kap. BrB.[13]

Som försvårande omständigheter ska enligt § 81 i allmänhet beaktas:

1. att gärningsmannen tidigare är straffad på ett sätt som är av betydelse i sammanhanget,
2. att brottet har utförts av flera personer gemensamt,
3. att brottet är särskilt planerat eller utgör ett led i en omfattande brottslighet,
4. att gärningsmannen avsåg att brottet skulle få betydligt allvarligare följder än det fick,

[13] Betænkning nr. 1424/2002 s. 287.

5. att gärningsmannen uppvisat särskild hänsynslöshet,
6. att brottet har sin bakgrund i andras etniska ursprung, tro, sexuella läggning eller liknande,
7. att brottet har sin bakgrund i målsägandens uttalanden i den offentliga debatten,
8. att brottet har begåtts under utförande av offentlig tjänst eller offentligt värv eller under missbruk av ställning eller annat särskilt tillitsförhållande,
9. att gärningsmannen har fått någon annan att medverka till brottet genom tvång, svek eller utnyttjande av dennes unga ålder eller betydande ekonomiska eller personliga trångmål, bristande insikt, lättsinne eller beroende ställning,
10. att gärningsmannen har utnyttjat målsägandens värnlösa ställning,
11. att brottet har begåtts av en person som verkställer straff eller annan straffrättslig påföljd av frihetsberövande karaktär,
12. att brottet har begåtts av en tidigare intagen och är riktat mot anstalten eller mot en person som är anställd vid anstalten.

I förarbetena uttalas att straffskärpning på grund av återfall enligt punkten 1 är beroende av såväl den tidigare som den senare brottslighetens karaktär. Även om det inte finns någon särskilt angiven tidsram inom vilken återfallsskärpning får ske är syftet att bestämmelsen framför allt ska tillämpas vid snabba återfall.

För tillämpning av punkten 3 om särskild planering krävs som regel att det är fråga om professionell eller mer systematisk kriminalitet med flera personer inblandade, t.ex. organiserad ekonomisk brottslighet, narkotikabrott, häleriverksamhet eller människosmuggling. Bestämmelsen kan dock vara tillämplig när endast en person är inblandad i brottet. Det är inte nödvändigt att gärningsmannen har haft en särskilt viktig roll vid planläggningen eller utförandet av brottet.

Begreppet ”särskild hänsynslöshet” i punkten 5 åsyftar en hänsynslöshet som är vidare än vad som förutsätts enligt brottsbeskrivningen. Som exempel nämns ett väpnat rån där gärningsmannen avfyrar skarpa varningsskott eller ett bostadsinbrott där gärningsmannen förstör inredningen.

Punkten 10 syftar framför allt på brott som begås mot utsatta persongrupper, som t.ex. barn, funktionshindrade eller äldre. Som

exempel anförs våld mot spädbarn, försäljning av narkotika till barn och väskryckning av äldre.[14]

Som förmildrande omständigheter ska enligt § 82 beaktas:

1. att gärningsmannen inte hade fyllt 18 år då brottet begicks,
2. att gärningsmannen har hög ålder, om det straff som annars skulle ha utmätts är oskäligt eller skadligt,
3. att brottet gränsar till att omfattas av en straffrihetsgrund,
4. att gärningsmannen har handlat i ursäktlig ovetskap om eller ursäktligt missförstånd över de rättsregler som han eller hon brutit mot,
5. att brottet har begåtts i ett upprört sinnestillstånd, som framkallats av målsäganden eller personer med anknytning till denne genom ett orättfärdigt angrepp eller en grov förnärmelse,
6. att brottet har begåtts under tvång, svek eller utnyttjande av gärningsmannens unga ålder eller betydande ekonomiska eller personliga trångmål, bristande insikt, lättsinne eller beroendeställning,
7. att brottet har begåtts under inflytande av stark medkänsla eller sinnesrörelse, eller det föreligger andra särskilda upplysningar om gärningsmannens sinnestillstånd eller omständigheterna vid gärningen,
8. att gärningsmannen har avvärjt eller sökt avvärja den fara som varit förbunden med den straffbara gärningen,
9. att gärningsmannen frivilligt har angett sig och har erkänt gärningen,
10. att gärningsmannen har lämnat upplysningar som är avgörande för att klara upp brott begångna av andra personer,
11. att gärningsmannen har ersatt eller försökt ersätta den skada som har vållats genom brottet,
12. att gärningsmannen på grund av brottet har förlorat rättigheter eller påförts påföljder som kan jämställas med straff,
13. att saken inte har avgjorts inom rimlig tid, utan att detta kan belastas gärningsmannen,
14. att det har gått så lång tid sedan brottet att det straff som annars skulle dömts ut bedöms som oskäligt.

[14] A. bet. s. 978 ff.

Enligt § 83 kan straffet sättas ner under tillämplig straffskala när upplysningar om brottet, gärningsmannens person eller andra omständigheter talar för det. Under i övrigt förmildrande omständigheter kan straffet helt falla bort.

Flerfaldig brottslighet

Bestämmelser om gemensamt straff för flera gärningar finns i §§ 88–89 straffeloven. Regleringen innebär bl.a. att det ska fastställas ett gemensamt straff inom ramen för den föreskrivna straffskalan, eller den strängaste straffskalan om det rör sig om olika brott. Under särskilt försvårande omständigheter får straffet överstiga det högst föreskrivna straffet för något av brotten med upp till hälften av maximistraffet. Om någon som redan har dömts till straff befinns skyldig till ytterligare brott som har begåtts före domen, utdöms ett tilläggsstraff endast om samtidig lagföring skulle ha medfört ett högre straff.

I dansk rättspraxis tillämpas, liksom i Sverige, asperationsprincipen, vilket innebär att domstolen vid flerfaldig brottslighet tar det straff som skulle ha dömts ut för det grövsta brottet som utgångspunkt och därefter ökar straffet något för tillkommande brottslighet.[15]

Särskilt om straffskalorna för vissa brott

I Danmark är det vanligt förekommande med varierande straffskalor för en och samma brottstyp. Utgångspunkten är en ”hovedstrafferamme” eller ”normalstrafferamme”, som är den straffskala som är tänkt att användas i normalfallet. Normalstraffskalan kompletteras med en eller flera ”sidestrafferammer”, dvs. alternativa straffskalor, som används när det har förelegat försvårande eller förmildrande omständigheter. Ibland anges endast att sidostraffskalan ska användas om det föreligger försvårande respektive förmildrande omständigheter, och i andra fall anges mer detaljerat vilka omständigheter som ska föranleda att en strängare eller mildare skala tillämpas.[16] Användandet av varierande straffskalor innebär att lagstiftaren kan påverka straffmätningen inte bara genom att ändra

[15] A. bet s. 470.
[16] A. bet s. 59 f.

straffskalorna, utan också genom att ändra kriterierna för en viss straffskala (eller införa en ny straffskala för försvårande eller förmildrande omständigheter).[17]

För det allvarligaste brottet mot liv och hälsa, *manddrab*, som motsvarar mord eller dråp, döms till fängelse från fem år till livstid.

För misshandelsbrott tillämpas varierande straffskalor. Huvudbestämmelsen om straffbart våld mot person finns i § 244 i straffeloven. Paragrafen stadgar att den som utövar våld mot eller på annat sätt angriper annans kropp döms till böter eller fängelse i högst tre år. Tillämpningsområdet omfattar bl.a. slag med såväl öppen som sluten hand, att kasta föremål på någon, krokben och bett, men också framkallande av medvetslöshet, illamående och liknande tillstånd som ligger på gränsen till eller utanför den språkliga betydelsen av uttrycket ”utöva våld”.[18] I § 245 finns en förhöjd straffskala för vissa former av våld. Enligt paragrafens första stycke döms den som utövar ett kroppsangrepp som är av särskilt rå, brutal eller farlig karaktär eller som gör sig skyldig till ”misshandling” till fängelse i högst sex år. Enligt förarbetena är bestämmelsen avsedd att tillämpas bl.a. vid våldshandlingar som har begåtts genom användning av vapen som t.ex. skjutvapen, yxor och knivar. Under vissa omständigheter kan även slag med t.ex. flaskor, käppar eller kedjor, stryptag eller sparkar i ansiktet bedömas som angrepp av sådan karaktär som omnämns i bestämmelsen. Begreppet ”misshandling” innefattar våldsutövning som har sträckt sig över en längre period och riktat sig mot ett mer eller mindre skyddslöst offer, som t.ex. ett barn. Enligt bestämmelsen ska det beaktas som särskilt försvårande om angreppet har medfört en avsevärd personskada. Härmed avses bl.a. skador som ger bestående men, skallskador och slag mot käken. Även om situationen inte har varit sådan som beskrivs i § 245 första stycket, gäller enligt andra stycket samma förhöjda straffmaximum om den tilltalade uppsåtligen har tillfogat annan person fysisk eller psykisk skada. Som exempel nämns i förarbetena utslagna eller skadade tänder, sår, brutna fingrar och hjärnskakning.

Enligt § 246 gäller en ytterligare förhöjd straffskala för kroppsangrepp som omfattas av § 245 och som har varit av så grov beskaffenhet eller medfört så allvarliga skador eller lett till döden att det föreligger särskilt försvårande omständigheter. I sådana fall kan straffet bestämmas till fängelse i högst tio år. Denna bestämmelse

[17] A. bet. s. 75 ff.
[18] A. bet. s. 762 f.

ska tillämpas vid de grövsta formerna av våld, t.ex. om gärningsmannen har använt skjutvapen eller kniv.[19]

Slutligen föreskrivs i § 247 att maximistraffen för samtliga brott enligt §§ 244–246 förhöjs med hälften om gärningsmannen tidigare har dömts för uppsåtligt våld. Samma sak gäller om offret är en person som i sitt arbete är särskilt utsatt för våld.

I 28 kap. straffeloven regleras förmögenhetsbrotten. För *rån* döms enligt § 288 till fängelse i högst sex år. Om brottet är av särskilt grov beskaffenhet på grund av dess särskilt farliga karaktär, utförandet, rånbytets uppnådda eller eftertraktade storlek eller för att det varit fråga om ett stort antal brott, kan fängelse i upp till tio år dömas ut.

Straffskalorna för bl. a. misshandelsbrott reviderades 2002, då maximistraffen höjdes. Före lagändringen var maximistraffet för s.k. simpel vold (§ 244) fängelse i ett år och sex månader, för kvalificeret vold (§ 245) fängelse i fyra år och för våld enligt § 246 fängelse i åtta år. Lagändringarna syftade till att höja straffnivån för våldsbrott med omkring en tredjedel jämfört med vad som tidigare varit fallet. I anslutning härtill anförde Justitsministeriet följande.[20]

> Forbrydelser mod personer er langt alvorligere end forbrydelser mod penge. Overgreb mod et andet menneske er en forbrydelse mod det hele fundamentale i det danske samfund: Respekten for det enkelte menneske. Enhver form for personfarlig kriminalitet er derfor helt uacceptabel.
>
> De nuværende strafniveau i sager om personfarlig kriminalitet afspejlser efter regeringens opfattelse ikke i tilstrækkelig grad den krænkelse af ofret, der finder sted. Det är vigtigt, at straffloven angiver, hvordan samfundet ser på sådanne krænkelser, og samfundets klare afstandtagen fra disse handlinger skal afspejles i straffelovens strafferammer. Der er derfor efter regeringens opfattelse behov for en skærpelse af straffen for voldtægt, vold, uagtsomt manddrab, uagtsom betydelig legemsbeskadigelse og forsætlig fareforvoldelse.

Justitsministeriet uttalade dock samtidigt att det fanns anledning att nyansera straffnivåerna då det gällde våld enligt § 244.[21]

---

[19] A. bet. s. 764.
[20] Folketingstidene 2001-02, tillæg A, s. 2928.
[21] A.a. s. 2934 f.

> Samtidig med, at der som overvejende hovedregel tillsigtes en forhøjelse av strafniveauet med omkring en tredjedel i sager om vold efter straffelovens § 244, er der efter Justitsministeriets opfattelse grund til att tillstræbe en vis yderligere nuancering af strafniveauet i sager om simpelt vold, alt efter hvilken type av voldssag det er tale om. Selv om også simpel vold opstået i forbindelse med værtshusbesøg mv. kan indebære en alvorlig krænkelse av ofret, finder Justitsministeriet således ikke, at der i sager af denne karakter – sammenlignet med f.eks. sager om såkaldt gadevold eller vold mot børn – er tilstrækkelig anledning til generelt at forhøje strafniveauet. Den nævnte strafforhøjelse i sager efter straffelovens § 244 tilsigter derfor ikke at slå igennem i sager om såkaldt restaurationsvold.

Återfall

Som redogjorts för i det föregående ska det förhållandet att gärningsmannen tidigare är straffad på ett sätt som har betydelse i sammanhanget i allmänhet beaktas som en försvårande omständighet vid straffmätningen. Återfall i brott kan därutöver enligt § 84 straffeloven leda till att en strängare straffskala tillämpas. I § 247 föreskrivs att maximistraffen för misshandel, grov misshandel och könsstympning kan höjas med upp till hälften om gärningsmannen tidigare har dömts för uppsåtlig misshandel eller annan brottslighet som har varit förenad med uppsåtligt våld.

Övrigt

Inför de lagändringar som trädde i kraft 2003 genomfördes en omfattande statistisk undersökning av straffmätningen i Danmark under åren 1996–2000. Undersökningen visade att straffskalornas övre del i allmänhet inte utnyttjas i praxis. Nedanstående tabell visar hur straffmätningen såg ut för de brott som torde vara av störst intresse för denna utrednings vidkommande.[22]

[22] Betænkning nr. 1424/2002 s. 117 ff. och 166.

Tabell 6.1

Brottstyp	*Straffskala*[23]	*Andel ovillkorliga fängelse-straff (procent)*	*Kortaste ovillkorliga fängelse-straff*	*Längsta ovillkorliga fängelse-straff*	*Genom-snittligt ovillkorligt fängelse-straff*
Simpel vold (§ 244)	Böter eller fängelse i högst 1 år 6 mån	ca 35	7 dagar	10 mån	34 dagar
Kvalificeret vold (§ 245)	Fängelse i högst 4 år	ca 70	14 dagar	3 år	3,4 mån
Våld som lett till döden (§ 246)	Fängelse i högst 8 år	100	6 mån	7 år	3,9 år
Gaturån	Fängelse i högst 10 år	ca 55	60 dagar	2 år och 6 mån	9,6 mån
Bankrån	Fängelse i högst 10 år	ca 92	8 mån	2 år och 6 mån	1,6 år
Mord	Fängelse 5 år till livstid	ca 98	3 år och 6 mån	Livstid	9,5 år

6.2.3 Norge

Kort om påföljderna

Enligt den norska straffeloven (Lov 1902-05-22 nr 10) är de allmänna påföljderna fängelse, forvaring, hefte, samhällstjänst, böter och förlust av rättigheter.

[23] Avser straffskalorna före 2002 års lagändringar.

Fängelse kan utdömas från 14 dagar till 15 år. Under vissa förhållanden kan fängelsestraff upp till 21 år dömas ut. Detta anges i så fall i direkt anslutning till respektive brottsbeskrivning. Fängelse på livstid förekommer inte i Norge.

Forvaring är ett tidsobestämt straff för brottslingar som bedöms vara särskilt farliga. Påföljden kan användas vid allvarlig våldsbrottslighet, sexualbrott, olaga frihetsberövande, mordbrand eller andra allvarliga brott som kränker andras liv, hälsa eller frihet eller utsätter dessa värden för fara, om det finns en överhängande risk för återfall i sådan brottslighet. Forvaring kan även utdömas vid mindre allvarliga brott av den karaktär som beskrivits ovan, om gärningsmannen tidigare har begått ett allvarligt brott mot liv, hälsa eller frihet och om risken för ytterligare återfall i sådan brottslighet kan antas vara särskilt överhängande. Vid utdömande av forvaringsstraff ska rätten fastställa en tidsram under vilken straffet ska verkställas. Tidsramen bör inte överstiga 15 år och får inte överstiga 21 år. Det bör också fastställas en nedre gräns som inte får överstiga tio år. På talan av åklagare kan den beslutade maximitiden förlängas med upp till fem år i taget, vilket innebär att forvaringsstraffet kan betraktas som ett tidsobestämt straff.

Hefte kan utdömas från 14 dagar till 20 år, varvid två dagars hefte motsvarar en dag i fängelse. Påföljden synes inte komma till användning längre.

Ett bötes- eller fängelsestraff kan ersättas av *villkorlig dom (betinget dom).* Påföljden kan utformas på två olika sätt. Det första alternativet innebär att domstolen fastställer ett bötes- eller fängelsestraff, men föreskriver att verkställighet av straffet ska anstå under en prövotid (s.k. fullbyrdingsutsettelse). Domstolen kan också föreskriva att verkställigheten av delar av straffet ska anstå. Enligt det andra alternativet avgör domstolen att den tilltalade är skyldig till den åtalade gärningen, men föreskriver att straffet ska fastställas först om gärningsmannen begår brott eller överträder vissa uppsatta villkor under en prövotid (s.k. straffutmålingsutsettelse). I praxis används huvudsakligen fullbyrdingsutsettelse.[24] Om den dömde återfaller i brott eller annars bryter mot de villkor som har föreskrivits i domen kan allmän domstol på talan av åklagaren besluta att straffet ska avtjänas.

[24] Ot.prp. nr 90 (2003–2004) s. 263.

Villkorlig frigivning

I straffegjennomføringsloven (2001-05-18 nr 21) finns bestämmelser om villkorlig frigivning. Den norska motsvarigheten till Kriminalvården, kriminalomsorgen, kan besluta om villkorlig frigivning när den dömde har avtjänat två tredjedelar av straffet, dock minst 60 dagar. Om särskilda omständigheter talar för det får villkorlig frigivning ske när den dömde har avtjänat halva straffet, dock minst 60 dagar.

Villkorlig frigivning får inte ske om det vid en sammanvägning av omständigheterna framstår som olämpligt. Vid bedömningen härav ska kriminalomsorgen särskilt beakta den dömdes beteende under verkställigheten och risken för återfall i brott.

Efter villkorlig frigivning löper prövotid fram till dess att det ådömda fängelsestraffet skulle ha varit helt verkställt. Om den dömde återfaller under prövotiden kan allmän domstol besluta att han eller hon ska avtjäna hela eller delar av det återstående straffet.

Straffmätning

Den norska straffeloven innehåller inte någon allmän bestämmelse om hur straff ska mätas ut inom tillämplig straffskala, utan riktlinjer har framför allt utarbetats inom rättspraxis. I §§ 56–62 straffeloven finns dock bestämmelser som berättigar domstolen att underskrida straffskalan eller döma till en mildare påföljd än vad som är föreskrivet för brottet samt bestämmelser om förhöjt maximistraff.

Enligt § 56 kan rätten sätta ned straffet under den straffskala som gäller för brottet eller välja en mildare påföljd än vad som är föreskrivet om

1. gärningen har begåtts för att skydda person eller egendom, men ändå inte är sådan att den är fri från ansvar enligt bestämmelserna om nöd eller nödvärn.
2. gärningen har begåtts i upprördhet (”i berettiget harme”), under tvång eller vid överhängande fara,
3. gärningsmannen vid utförande av brottet led av en allvarlig psykisk störning med en avsevärd bristande förmåga att göra en realistisk bedömning av sin relation till omvärlden men trots det inte var psykotisk, hade en lättare psykisk utvecklingsstörning eller handlade under starkt begränsat medvetande av annan anledning än självförvållat rus,

4. gärningsmannen handlade under begränsat medvetande till följd av självförvållat rus, och särskilt förmildrande omständigheter talar för att straffet sätts ned.

Enligt § 57 kan straffet sättas under straffskalans minimum och en mildare påföljd än vad som är föreskrivet väljas, om gärningsmannen vid tidpunkten för gärningen befann sig i sådan rättsvillfarelse som inte befriar honom från ansvar.

Av § 58 följer att straffet kan sättas ned och att en mildare påföljd än vad som har föreskrivits för brottet kan väljas om gärningsmannen varit i beroende ställning till någon annan som deltog då brottet utfördes eller om gärningsmannen medverkade endast i mindre mån. Samma sak gäller enligt § 59 om gärningsmannen före det att han visste om att han var misstänkt för brott så långt möjligt i allt väsentligt har förebyggt eller åtgärdat de skadliga följderna av gärningen. I § 59 föreskrivs också att rätten vid straffmätningen ska beakta om gärningsmannen har erkänt gärningen. I rättspraxis har det förhållandet att gärningsmannen har erkänt gärningen framför allt fått betydelse om erkännandet har haft betydelse för brottets uppklarande eller om det har haft processekonomisk betydelse.[25]

Enligt § 60 a fördubblas maximistraffet i straffskalan om gärningen har utövats som ett led i en verksamhet som bedrivits av en organiserad kriminell grupp. Maximistraffet får dock inte överstigas med mer än fem år.

I § 61 regleras betydelsen av att gärningsmannen har återfallit i brott. Enligt huvudregeln leder återfall i brottslighet av samma art till att det maximistraff som är föreskrivet för brottet fördubblas. Undantag görs dock om gärningsmannen var under 18 år vid tidpunkten för det brott som han eller hon först dömdes för.

Om gärningsmannen döms för flera brott samtidigt får enligt § 62 det gemensamma straffet uppgå till högst det dubbla maximistraffet för något av de begångna brotten.

[25] Se Høyesteretts dom HR-2007-00752-A meddelad den 24 april 2007 och Borgarting lagmannsretts dom LB-2006-135397 meddelad den 1 mars 2007.

Särskilt om straffskalorna för vissa brott

Utöver bestämmelserna om straffnedsättning och förhöjt straffmaximum i §§ 56–61 innehåller många av de enskilda straffbuden varierande straffskalor beroende på vilka omständigheter som förelegat vid gärningen. Här redogörs för straffskalorna för uppsåtligt dödande, misshandel och rån.

För det allvarligaste brottet mot liv eller hälsa, *drab*, döms till fängelse i minst sex år. Om gärningsmannen har handlat överlagt eller begått dråpet för att underlätta, dölja eller undandra sig straff för annan brottslighet förhöjs straffmaximum från 15 år till 21 år. Samma sak gäller om det är fråga om återfall i brott eller om det annars föreligger särskilt försvårande omständigheter.

Den som utövar våld mot annans person eller på annat sätt skadar denne döms enligt § 228 i straffeloven för *legemsfornærmelse* (motsvarande misshandel) till böter eller fängelse i högst sex månader. Om gärningen har orsakat fysisk eller psykisk skada eller avsevärd smärta höjs straffmaximum till fängelse i tre år och om målsäganden har avlidit eller tillfogats allvarliga skador till följd av gärningen till fängelse i fem år.

Enligt § 229 döms den som skadar någons kropp eller hälsa eller försätter denne i vanmakt, medvetslöshet eller liknande tillstånd för *legemsbeskadigelse* till fängelse i högst tre år. Maximistraffet förhöjs emellertid till sex år om målsäganden tillfogas sjukdom eller blir arbetsoförmögen i över två veckor eller om denne åsamkas bestående skada, lyte eller men. Om misshandeln lett till döden eller allvarlig skada på kropp eller hälsa höjs maximistraffet ytterligare, till åtta år. Om brottet har utförts på ett sätt som vållat särskild smärta, med hjälp av gift eller preparat som är i hög grad farliga för hälsan, med hjälp av kniv eller annat särskilt farligt vapen eller under andra särskilt försvårande omständigheter ska straffet enligt § 232 alltid bestämmas till fängelse.

Den som tillfogar annan allvarlig skada på kropp eller hälsa döms enligt § 231 för *grov legemsbeskadigelse* till fängelse i minst två år. Om gärningsmannen har handlat överlagt och målsäganden har avlidit till följd av brottet höjs maximistraffet från 15 år till 21 år. Samma sak gäller enligt § 232 om brottet har utförts på ett sätt som vållat särskild smärta, med hjälp av gift eller preparat som är i hög grad farliga för hälsan, med hjälp av kniv eller annat särskilt farligt vapen eller under andra särskilt försvårande omständigheter.

För *rån* döms enligt § 268 straffeloven till fängelse i högst fem år. Om brottet är grovt döms enligt § 268 för *grovt rån* till fängelse i högst tolv år. Vid bedömande av om brottet är grovt ska särskilt beaktas om våldet har varit grovt, om gärningsmannen har hotat med skjutvapen eller annat särskilt farligt tillhygge, om rånet har varit noggrant planerat, om offret har varit försvarslöst eller om rånet har avsett ett betydande värde. Om ett grovt rån har lett till döden eller till allvarlig skada på kropp eller hälsa kan fängelse i upp till 21 år dömas ut.

Ny strafflag

Inom det norska justitiedepartementet utarbetas för närvarande en ny strafflag. År 1980 tillsattes Straffelovkommisjonen, som fick i uppdrag att lägga fram förslag till en ny lag. Kommissionen, som avslutade sitt arbete 2002, har lämnat ett antal betänkanden som ska ligga till grund för den nya lagen. I delutredning V, Ny straffelov – alminnelige bestämmelser (NOU 1992 nr 23) behandlas strafflagens allmänna del. Delbetänkandet följdes den 2 juli 2004 av en proposition om strafflagens allmänna del.[26] Propositionen antogs av riksdagen under våren 2005[27], men lagstiftningen har ännu inte trätt i kraft. Strafflagens särskilda del har ännu inte färdigbehandlats av departementet.

I propositionen om strafflagens allmänna del anförs följande angående fastställande av straffskalor och om straffskalornas ändamål och syfte.[28]

> Følgende tre hänsyn bør etter både kommisjonens og departementets mening tillegges vekt når de alminnelige rammer og siderammer skal fastsettes:
>
> - *lovovertredelsens straffverdighet:* Straffverdigheten bør både vurderes objektivt i forhold till hvor beskyttelseverdige de interesser er som er krenket gjennom handlingen, og subjektivt i forhold till den bebreidelse som kan rettes mot gjerningspersonen; saerlig den utviste skyld står sentralt.
> - *Forholdsmessigheten mellom de forskjellige lovovertredelser:* Krenkelser av interesser som er sterkt beskyttelseverdige (liv og frihet), må ha en høyere strafferamme enn tilsvarende krenkelser av interesser som ikke er like beskyttelseverdie (formueskrenkelser).

[26] Ot.prp. nr. 90 (2003/2004).
[27] Lov 2005-05-20 nr 28. Lov om straff (straffeloven).
[28] Ot.prp. nr. 90 (2003/2004) s. 126.

- *Strafferammene må oppfattes som realistiske av omgivelsene:* Strafferammene bør fastsettes slikat de både virker avskrekkende på mulige gjerningspersoner, blir oppfattet som tillstrekkelige av de fornaermede, og kan tjene som veiledning for påtalemyndigheten og domstolene ved ilegging av reaksjon.

Sagt på en annen måte innebaerer disse krav først at strafframmene overfor omgivelsene må anskueliggjøre hvor beskyttelseverdig den beskyttede interesse er, og dermed hvor straffverdig det er å angripe den. Kombinert med siderammer vil strafferammen også i betydelig grad gi inntrykk av hvor meget den aktuelle overtredelsen i det konkrete tillfelle er å bebreide.

Dernest må siktemålet vaere at rammene overfor potensielle overtredere virker avskrekkende, og derved bidrar til å styre deres atferd.

Overfor domstolene skal strafferammene i det konkrete tilfellet både vaere en ytterramme og en veiledning om hvor straffen bør ligge. Hvilken veiledning som gis, avhenger av rammens ytterpunkt.

I propositionen tar departementet avstånd från användandet av alltför vida straffskalor. Departementet anför bl.a. att vida straffskalor, och då framför allt alltför höga maximistraff, innebär en risk för att allmänheten förväntar sig straff som är väsentligt strängare än de straff som faktiskt döms ut. Dessutom anses de vida straffskalorna vara svårförenliga med kravet på förutsebarhet inom straffrätten.[29]

Strafflagens allmänna del innehåller något ändrade regler när det gäller flerfaldig brottslighet och återfall i brott. På samma sätt som i dag får det högsta föreskrivna maximistraffet fördubblas. Straffet får dock inte höjas med mer än sex år över det högsta tillämpliga maximistraffet och aldrig till mer än totalt 21 år (för personer under 18 år inte till mer än 15 år). Vid flerfaldig brottslighet får det totala straffet inte överstiga summan av maximistraffen för samtliga brott. Vid återfall får den förhöjda straffskalan tillämpas om det nya brottet har begåtts inom sex år från det att det tidigare brottet till fullo har verkställts om det för det nya brottet är föreskrivet fängelsestraff över ett år. Om det nya brottet har ett maximistraff på ett år eller mindre får endast återfall inom två år från verkställighet av det tidigare brottet beaktas. I förarbetena uttalar Justitiedepartementet följande såvitt avser behovet av en skärpande sidostraffskala för återfallsbrottslighet.[30]

[29] A. prop. s. 127.
[30] A. prop. s. 152 ff.

> … de som konsekvent viser at de ikke evner å respektere samfunnets grunnleggende normer, bør møtes med klart skarpere reaksjoner enn de som leilighetsvis foretar straffbare handlinger. En sideramme for gjentakelse kan også her vaere et egnet middel til å holde de ordinære rammer på et realistiskt nivå.

I propositionen övervägs även huruvida generella straffmätningsbestämmelser borde införas i straffeloven. Straffelovskommisjonen ansåg inte att det finns behov av bestämmelser motsvarande 29 kap. BrB eller §§ 80–82 i den danska straffeloven, huvudsakligen på grund av att man bedömde Høyesteretts relativt omfattande straffmätningspraxis som tillräcklig. Justitiedepartementet fann dock att det finns skäl att införa generella bestämmelser som reglerar omständigheter som påverkar straffmätningen i skärpande eller mildrande riktning.

I november 2007 presenterade departementet en proposition[31] som behandlar delar av straffrättens särskilda del[32], men som också innehåller förslag till generella bestämmelser om straffmätning. Enligt propositionen ska den nya strafflagen inte innehålla någon bestämmelse som reglerar de allmänna straffmätningsprinciperna, motsvarande 29 kap. 1 § BrB eller § 80 i danska straffeloven, men väl bestämmelser som, utan att vara uttömmande, reglerar vilka försvårande respektive förmildrande omständigheter som ska beaktas särskilt vid straffmätningen.

Som försvårande omständigheter ska särskilt beaktas att:

a) brottet har begåtts med medel eller metoder som är särskilt farliga eller har särskilt stor skadepotential,
b) brottet har satt människors liv eller hälsa i fara eller vållat välfärdsskada,
c) gärningsmannen har åsyftat ett väsentligt allvarligare resultat eller att ett sådant resultat lätt hade kunnat bli följden av gärningen,
d) brottet har begåtts på ett särskilt hänsynslöst sätt,
e) brottet är ett led i en planerad eller organiserad verksamhet,
f) brottet är begånget av flera i gemenskap,
g) gärningsmannen har utnyttjat eller förlett unga personer, personer i en mycket vanskligt livssituation, som är psykiskt utvecklingshämmade eller som står i ett beroendeförhållande till gärningsmannen,

[31] Ot.prp. nr. 8 (2007/2008).
[32] Bestämmelserna om straff för folkmord, krigsförbrytelser, skydd för rikets självständighet, terroristbrott, brott mot offentlig myndighet samt brott mot ordning och säkerhet.

h) brottet har drabbat personer som är värnlösa eller särskilt utsatta för brott,
i) brottet har sin bakgrund i andra personers religion eller livssyn, hudfärg, nationella eller etniska ursprung, homosexuella läggning, funktionsförmåga eller andra förhållanden som angriper grupper med ett särskilt skyddsbehov,
j) brottet är begånget i offentlig tjänst eller har inneburit brott mot särskild tillit,
k) gärningsmannen tidigare har fått en straffrättslig reaktion för liknande handlingar eller andra handlingar som är av betydelse för saken.

I det remissbehandlande utkast till förslag till generella regler om förmildrande och försvårande omständigheter som föregick propositionen[33] anförde departementet att punkten a) exempelvis kan tillämpas för ett rån som har genomförts med hjälp av ett avsågat, laddat och osäkrat hagelgevär.

Under punkten b) nämns som exempel stöld av mediciner eller skadegörelse på en hiss i ett äldreboende som får till följd att de boende inte kan komma ut. Begreppet välfärdsskada (”velferdstap”) avser enligt 2007 års proposition en reduktion i livskvaliteten av annan karaktär än den som rör liv eller hälsa, som t.ex. rädsla för att röra sig i ett visst område eller att handla på ett särskilt sätt.

Punkten d) avser situationer där gärningsmannen vållar kränkning eller skada som kunde ha undvikits. Som exempel nämns personrån i målsägandens bostad, där gärningsmannen har behandlat målsäganden med en brutalitet som inte var nödvändig för att uppnå syftet med brottet. I propositionen anges att gränsen mellan punkterna a) och d) är flytande.

För att ett brott ska anses ha utgjort ett led i en planerad eller organiserad verksamhet (punkten e)) krävs inte att organisationen har varit av någon särskild karaktär, utan det anses tillräckligt att två personer begår butiksstölder tillsammans genom att den ena distraherar personalen och den andra tillgriper varor.

Punkten f) tillkom efter remissbehandlingen av det ursprungliga utkastet till lagförslag. I propositionen anförs att brott som har begåtts i gemenskap bör förskylla högre straff samt att sådana brott inte nödvändigtvis är sådana att de omfattas av punkten e). Bestämmelsen omfattar bl.a. s.k. gängbrottslighet och i propositionen anges

[33] Høringsnotat – ny straffelov: regler om straffeutmåling, Generelle regler om formildrende og skjerpende omstendigheter samt Ot.prp. nr. 8 (2007/2008) s. 45 och s. 269 ff.

särskilt våld som utövas av flera personer i grupp, där de som varit i mer ledande ställning har utnyttjat det förhållandet att man har varit flera.

Rekvisitet ”värnlös” i punkten h) syftar dels på personer som på grund av ålder (hög eller låg, som t.ex. ett litet barn), psykisk eller fysisk sjukdom eller funktionshinder mer varaktigt har svårt att värja sig, dels på personer som tillfälligt är ur stånd att försvara sig mot brottsliga angrepp, som t.ex. vid väskryckning från en person som har brutit benet. Rekvisitet ”särskilt utsatt för brott” under samma punkt tar särskilt sikte på personer som i arbetslivet är utsatta för brott. Som exempel nämns bl. a. fängelsepersonal, taxichaufförer och väktare.

Punkten k) föreskriver straffskärpning för återfall. Som redogjorts för ovan tillämpas en förhöjd straffskala vid återfall. Enligt departementet bör emellertid återfall i likartad brottslighet föranleda straffskärpning även inom ramen för tillämplig straffskala, och även i situationer där den förhöjda straffskalan inte är tillämplig, som t.ex. om gärningsmannen är under 18 år. Undantag bör dock göras om det har förflutit mycket lång tid mellan brotten och om brotten har varit mindre allvarliga.

Enligt propositionen ska som förmildrande omständigheter särskilt beaktas att:

a) det föreligger en sådan situation eller ett sådant tillstånd som ger möjlighet att gå under minimistraffet för brottet eller döma till en lindrigare påföljd än vad som är föreskrivet (dvs. att gärningsmannen döms för försök, att gärningsmannen stått i beroendeställning till en medgärningsman eller endast har medverkat i begränsad utsträckning, att gärningsmannen har överskridit gränsen för nöd, nödvärn eller självtäkt, att gärningsmannen har handlat i upprört tillstånd, under tvång eller under överhängande fara, att gärningsmannen vid tidpunkten för brottet var under 18 år eller att gärningsmannen har handlat i oaktsam rättsvillfarelse vid överträdelse av bestämmelser som kräver uppsåt),
b) gärningsmannen har förebyggt, återställt eller begränsat den skada som vållats genom brottet, eller försökt att göra det,
c) brottet i betydande grad har varit föranlett av målsägandens eget beteende,
d) gärningsmannen vid tidpunkten för brottet haft en reducerad förmåga att realistiskt värdera sitt förhållande till omvärlden på grund av psykisk sjukdom, psykisk utvecklingsstörning, nedsatt

medvetande som inte orsakats av självförvållat rus eller stark sinnesrörelse,

e) det har förflutit lång tid sedan brottet begåtts eller att behandlingen av ärendet har tagit längre tid än vad som är rimligt i förhållande till brottets art, utan att gärningsmannen kan lastas för detta,

f) gärningsmannen har erkänt gärningen eller i väsentlig grad bidragit till att klara upp andra brott,

g) gärningsmannen har drabbats hårt till följd av brottet, eller att straffet blir en stark belastning på grund av gärningsmannens höga ålder, sjukdom eller andra omständigheter,

h) gärningsmannen inte tidigare har fått en straffrättslig reaktion för liknande handlingar eller andra handlingar som är av betydelse för saken.

Slutligen föreslås i 2007 års proposition att det införs en särskild bestämmelse av innebörden att den samlade reaktionen för ett brott ska stå i rimlig proportion till brottet.

De delar av strafflagens särskilda del som inte omfattas av 2007 års proposition ska enligt uppgift från Justisdepartementet behandlas i en proposition som förväntas vara färdigställd i december 2008.

Övrigt

Även i Norge används huvudsakligen den nedre delen av straffskalan. I 2004 års proposition i anförs:[34]

> Domstolene bruker stort sett den nederste delen av straffeskalaen. Bratholm anslår at straffen for vanlige overtredelser i stort sett ligger innenfor den nedre 1/6 till 1/3 av maksimumstraffen, jfr. Anders Bratholm: Strafferett og samfunn (1980) side 590. Straffelovskommisjonen peker på at hvor höyt straffen for normalovertredelser ligger i strafferammeintervallet varierer noe, avhengig av hvilket straffebud det er tale om. Kommisjonen understreker også at det kan vaere store variasjoner mellom straffenivået for det som kan sies å vaere en normalovertredelse av et straffebud og de mest alvorlige overtredelsene …

[34] Ot.prp. nr. 90 (2003/2004) s. 250.

År 2002 gjordes en undersökning av de norska tingsrätternas straffmätning i mål som avgjordes under november månad 2001.[35] Bland de brott som undersöktes fanns bl.a. misshandel och grovt rån.

Studien omfattade 15 domar för misshandel motsvarande misshandel av normalgraden i svensk rätt. I domarna utdömdes fängelsestraff från en månad till sex månader. Huvudsakligen utdömdes villkorliga fängelsestraff. I de flesta domarna (nio stycken) bestämdes fängelsestraffets längd till 45 dagar (en och en halv månad) eller 60 dagar (två månader) ovillkorligt. I de flesta fallen rörde det sig om slag eller sparkar som föranlett sårskador eller tandskador.

Åtta domar avsåg grovt rån. Endast i tre av domarna utdömdes ovillkorligt fängelsestraff och i två av dessa gjordes delar av straffet villkorligt. Det längsta ovillkorliga fängelsestraffet uppgick till åtta månader och det längsta totala straffet till ett år. I ett fall utdömdes 14 dagars villkorligt fängelsestraff och i ett annat 150 timmars samhällstjänst. Flera av domarna avsåg rån mot kiosker med luftpistol eller kniv. Något fall rörde en misslyckad väskryckning som övergått till gaturån med ett s.k. soft-airgun. Det stora flertalet av gärningsmännen var under 21 år.

6.3 Strafflagstiftningen i några andra europeiska länder

6.3.1 Storbritannien

Inledning

I Storbritannien behandlas straffrättsliga frågor i ett antal olika lagar. Brotten mot person regleras huvudsakligen i Offences Against the Person Act 1861, men bestämmelser om misshandel finns i även i Criminal Justice Act 1988. Bestämmelserna om rån finns i Theft Act 1968. Straffprocessrätten regleras i Criminal Justice Act 2003, som också innehåller allmänna bestämmelser om straffmätning och bestämmelser om frigivning från sådana straff som innebär frihetsberövande.

Bestämmelserna om straffmätning kompletteras av särskilda riktlinjer som utfärdas av the Sentencing Guidelines Council.

[35] Ragnhild Hennum: Domstolenes utmåling av straff – en undersøkelse av rettspraksis, Rapport till Justisdepartementet i juli 2002.

Allmänt om straffmätning

I Criminal Justice Act 2003 finns allmänna bestämmelser om straffmätning. Inledningsvis föreskrivs i § 142 att varje domstol som mäter ut straff måste ta hänsyn till följande ändamål med straffmätningen:

- att de som har begått brott ska bestraffas för detta,
- att brottsligheten ska minska (inklusive minskning genom avskräckning),
- att de som har begått brott ska förändras och rehabiliteras,
- att allmänheten ska skyddas och
- att de som har utsatts för brott ska gottgöras

Enligt § 143 ska domstolen vid bedömningen av hur allvarligt ett brott är ta hänsyn till den dömdes skuld och de skador som gärningen har orsakat, varit avsedda att orsaka eller kunde antas ha orsakat. Vidare föreskrivs att domstolen vid återfall i brott ska betrakta varje enskild tidigare dom som en försvårande omständighet vid straffmätningen. Härvid ska beaktas dels den tidigare brottslighetens karaktär och dess relevans för det nya brottet, dels den tid som har förflutit sedan den tidigare domen. Som en försvårande omständighet ska även beaktas om brottet har begåtts under en period då gärningsmannen var frigiven mot borgen.

I § 144 föreskrivs strafflindring för den som erkänner brott. Domstolen ska i sådana fall beakta dels när under processen erkännandet lämnades, dels under vilka omständigheter detta skedde. Om gärningsmannen erkänner på ett tidigt stadium kan straffet sänkas med upp till en tredjedel.

Enligt § 145 ska straffet skärpas om ett motiv för brottet har varit att kränka en person eller en grupp av personer på grund av ras eller religion. Särskilda bestämmelser om brott med sådana motiv finns också i Crime and Disorder Act 1998, där det föreskrivs förhöjda maximistraff för misshandelsbrott som har riktats mot någon på grund av dennes ras eller religion.

Enligt § 146 ska straffskärpning ske om ett motiv för brottet har varit att kränka en person eller en grupp av personer på grund av sexuell läggning eller funktionshinder.

Särskilt om straffskalorna för vissa brott

För mord döms enligt § 5 Offences Against the Person Act 1861 till livstids straffarbete, vilket i dag tolkas som fängelse på livstid.

I § 18 i samma lag regleras vad som får anses motsvara grov misshandel. Enligt bestämmelsen ska den som uppsåtligen orsakar annan ”grievous bodily harm”, dvs. allvarlig kroppsskada, dömas till livstids straffarbete. Den som tillfogar annan allvarlig kroppsskada utan uppsåt till skadornas omfattning ska enligt § 20 dömas till fängelse i högst fem år.

Misshandel av normalgraden regleras dels i § 47 Offences Against the Person Act 1861, dels i § 39 Criminal Justice Act 1988. Av förstnämnda paragraf framgår att den som genom misshandel orsakar annan faktisk fysisk skada ska dömas till fängelse i högst fem år. I § 39 Criminal Justice Act föreskrivs att den som gör sig skyldig till övervåld eller misshandel ska dömas till böter och/eller fängelse i högst sex månader. I de riktlinjer som har upprättats för straffmätningen vid brott mot person anges att de båda bestämmelserna delvis täcker samma område. Ansvar enligt § 39 Criminal Justice Act förutsätter emellertid inte att någon skada har uppstått.[36]

Den som gör sig skyldig till rån ska enligt § 8 Theft Act 1968 dömas till fängelse på livstid.

Att anmärka är att det för flera brott, som t.ex. mord, grov misshandel och rån, endast föreskrivs ett tillämpligt straff. De angivna straffen tolkas i dessa fall som maximistraff, vilket också framgår av de riktlinjer som lämnas av the Sentencing Guidelines Council (se nedan).

Sentencing Guidelines

I och med tillkomsten av Criminal Justice Act 2003 tillsattes ett särskilt råd, the Sentencing Guidelines Council, med uppgift att utarbeta riktlinjer för straffmätningen för olika brott. Domstolen får inte gå utanför de riktlinjer som rådet har utarbetat utan att ange särskilda skäl för detta. Riktlinjerna omfattar brott där gärningsmannen är över 18 år och tidigare ostraffad samt inte har erkänt brottet.

[36] Sentencing Guidelines Council, Assault and other offences against the person, Definite Guideline, February 2008, s. 22.

De allmänna bestämmelserna om straffmätning i Criminal Justice Act 2003 kompletteras av Seriousness guideline från 2004. I dessa riktlinjer anges att det första domstolen har att göra vid straffmätningen är att avgöra hur allvarligt brottet är. Brottets allvar avgörs, i enlighet med § 143 Criminal Justice Act 2003, av två parametrar: gärningsmannens skuld och den skada som gärningen har orsakat, varit avsedd att orsaka eller riskerat att orsaka. I riktlinjerna anges ett antal omständigheter som ska beaktas som försvårande vid bedömningen av gärningsmannens skuld, nämligen bl.a.

- att brottet varit planerat
- att gärningsmannen avsett att orsaka större skada än vad som faktiskt blev fallet
- att brottet begåtts av flera personer tillsammans
- att gärningsmannen försökt dölja eller undanröja bevis
- att gärningsmannen utnyttjat att offret befunnit sig i en särskilt utsatt situation
- att gärningsmannen varit påverkad av alkohol eller droger
- att gärningsmannen varit beväpnad
- att gärningsmannen avsiktligen tillfogat större skada än vad som varit nödvändigt för att utföra brottet
- att gärningsmannen utnyttjat ett särskilt förtroende

Som försvårande omständigheter hänförliga till den skada som gärningen inneburit eller kunnat innebära ska beaktas bl.a.

- att det varit fråga om flera offer
- att gärningen orsakat en särskilt allvarlig fysisk eller psykisk effekt hos offret
- att förloppet varit utdraget eller att samma offer utsatts för flera brott
- att offret varit särskilt utsatt
- att brottet begåtts i närvaro av personer närstående till offret som t.ex. offrets barn eller partner
- att gärningen orsakat skada av stort värde för offret

Riktlinjerna anger också ett antal omständigheter som verkar i mildrande riktning, nämligen

- att gärningsmannen blivit starkt provocerad
- att gärningsmannen varit psykiskt störd
- gärningsmannens ålder (ung eller gammal)
- att gärningsmannen deltagit endast i mindre mån

Särskilda riktlinjer för straffmätningen vid misshandel och andra brott mot person som inte har lett till döden finns i Assault and other offences against the person guideline från 2008. Riktlinjerna anger ett startvärde för straffmätningen och en tillämplig straffskala. Startvärdet utgör utgångspunkten, och till detta läggs de försvårande respektive förmildrande omständigheter som föreligger i det enskilda fallet.

För brott enligt § 18 Offences Against the Person Act 1861, vilket närmast får anses motsvara grov misshandel enligt svensk lagstiftning, anges följande riktlinjer.

Tabell 6.2

Gärningens karaktär	*Startvärde*	*Straffskala*
Offret har åsamkats livshotande eller särskilt allvarliga skador. Brottet har varit planerat och har utförts med ett vapen (eller annat tillhygge) som har tagits med till platsen i syfte att användas mot offret.	fängelse 13 år	fängelse 10–16 år
Offret har åsamkats livshotande eller särskilt allvarliga skador. Brottet har inte varit planerat *eller* Brottet har varit planerat och har utförts med ett vapen (eller annat tillhygge) som har tagits med till platsen i syfte att användas mot offret (men offret har inte åsamkats livshotande eller särskilt allvarliga skador).	fängelse 8 år	fängelse 7–10 år
Offret har åsamkats en allvarlig skada eller permanent vanställdhet *eller* Brottet har varit planerat *eller* Brottet har utförts med ett vapen som fanns på platsen.	fängelse 5 år	fängelse 4–6 år
Ingen av ovanstående omständigheter.	fängelse 4 år	fängelse 3–5 år

Källa: Sentencing Guidelines Council, Assault and other offences against the person, Definite Guideline, February 2008, s. 13.

För den något mindre allvarliga överträdelsen av § 20 Offences Against the Person Act 1861 anges följande riktlinjer.

Tabell 6.3

Gärningens karaktär	*Startvärde*	*Staffskala*
Offret har åsamkats en särskilt allvarlig skada eller vanställdhet. Brottet har varit planerat och ett vapen (eller annat tillhygge) har kommit till användning.	fängelse 3 år	fängelse 2–4 år
Brottet har varit planerat och ett vapen (eller annat tillhygge) har kommit till användning *eller* Offret har på annat sätt åsamkats en särskilt allvarlig skada eller ett vapen (eller annat tillhygge) har kommit till användning.	fängelse 18 månader	fängelse 1–3 år
Brottet har varit planerat men något vapen (eller annat tillhygge) har inte kommit till användning.	fängelse 36 veckor	fängelse 24 veckor– 18 månader
Annat angrepp där inte något vapen (eller annat tillhygge) har kommit till användning.	fängelse 24 veckor	samhällstjänst eller fängelse i högst 36 veckor

Källa: Sentencing Guidelines Council, Assault and other offences against the person, Definite Guideline, February 2008, s. 15.

Särskilda riktlinjer för straffmätningen vid rån finns i Robbery guideline från 2006. Riktlinjerna omfattar gaturån, rån som har riktats mot mindre affärsverksamheter, såsom små butiker eller postkontor, bensinstationer eller allmänna kommunikationer, samt mindre sofistikerade kommersiella rån, såsom bankrån, som har genomförts utan större planering. Personrån i bostäder med våldsinslag och professionellt planerade kommersiella rån faller utanför riktlinjernas tillämpningsområde. I stället hänvisas till gällande praxis, vilken redovisas särskilt.

I riktlinjerna anges att den allvarligaste delen av ett rånbrott är våldsinslaget. Brottets allvar påverkas därför främst av de skador som offret har orsakats eller av karaktären och varaktigheten av de

hot som har uttalats. Hur mycket våld som har använts är en viktig faktor, men den rädsla som offret har upplevt ska också beaktas vid bedömningen av brottets allvar.

Följande riktlinjer anges för gaturån, rån som har riktats mot mindre affärsverksamheter och mindre sofistikerade kommersiella rån.

Tabell 6.4

Gärningens karaktär	*Startvärde*	*Straffskala*
Brottet har innefattat våld eller hot om våld av ringa omfattning.	fängelse 1 år	fängelse i högst 3 år
Brottet har begåtts genom vapenhot *eller* genom våld som varit av sådan omfattning att offret har kommit till skada.	fängelse 4 år	fängelse 2–7 år
Offret har åsamkats en allvarlig fysisk skada på grund av att gärningsmannen har använt antingen grovt våld eller vapen.	fängelse 8 år	fängelse 7–12 år

Källa: Sentencing Guidelines Council, Robbery, Definite Guideline, July 2006, s. 11.

Följande omständigheter anges som särskilt försvårande vid straffmätningen för rånbrott:

- att det har varit fråga om mer än en gärningsman
- att det har varit fråga om flera gärningsmän och den dömde har haft en ledande ställning bland dessa
- att offret har hindrats, hållits kvar eller särskilt förnedrats
- att gärningen har varit planerad
- att gärningsmannen har varit maskerad
- att brottet har begåtts nattetid
- att offret har befunnit sig i en särskilt utsatt situation
- att gärningsmannen har tillgripit eller avsett att tillgripa en stor summa pengar eller gods av högt värde
- att gärningsmannen har varit beväpnad men inte använt vapnet

Följande omständigheter ska enligt riktlinjerna beaktas som särskilt förmildrande:

- att gärningen har varit oplanerad
- att gärningsmannen har deltagit endast i mindre mån
- att gärningsmannen frivilligt har återlämnat det tillgripna
- att gärningsmannen har visat stor ånger
- att gärningsmannen har samarbetat med polisen

När det gäller personrån i bostäder med våldsinslag uttalas att straffnivån mot bakgrund av gällande domstolspraxis bör ligga mellan 13 och 16 år, där de längsta straffen bör förbehållas de fall där det har varit fråga om extremt våld.

Såvitt avser professionellt planerade kommersiella rån hänvisas till ett domstolsavgörande från 1975, där The Court of Appeal uttalar att det normala straffet för den som har deltagit i ett bankrån eller rån av en värdetransport bör vara fängelse i 15 år om gärningsmannen har varit beväpnad och offren inte har åsamkats några allvarliga skador. I samma avgörande uttalar domstolen att fängelse i 18 år bör vara maxstraffet för rånbrott som inte avviker helt från det normala samt att det i de allra mest graverande fallen bör utdömas fängelse i mellan 20 och 30 år.

Villkorlig frigivning

Som huvudregel friges den som dömts till fängelse i Storbritannien villkorligt efter halva strafftiden.

6.3.2 Tyskland

Inledning

I Tyskland regleras strafflagstiftningen i Strafgesetzbuch från 1871. Fängelsestraff kan dömas ut från en månad till 15 år eller på livstid.

Allmänt om straffmätning

Av § 46 Strafgesetzbuch framgår att det grundläggande vid straffmätningen är gärningsmannens skuld. Vidare ska beaktas hur straffet kan förväntas påverka gärningsmannens framtida liv i samhället.

Vid straffmätningen ska rätten enligt § 47 ta hänsyn till de omständigheter som talar för respektive emot gärningsmannen. Därvid ska beaktas

- gärningsmannens motiv för och syfte med gärningen
- den benägenhet som gärningen visar och den vilja som gärningen har gett uttryck för
- överträdelsens storlek
- hur brottet har utförts och vilken brottslig effekt det har inneburit
- gärningsmannens personliga förhållanden före och efter gärningen samt hans eller hennes vilja att ersätta de skador som gärningen orsakat och att uppnå en överenskommelse med målsäganden

Om gärningsmannen har försökt nå en överenskommelse med målsäganden och därvid helt eller till övervägande del har gottgjort eller uppriktigt har försökt gottgöra denne, kan straffet enligt § 46 a mildras eller efterges. I sådana fall får rätten gå under den föreskrivna straffskalan.

Särskilt om straffskalorna för vissa brott

För mord döms enligt § 211 Strafgesetzbuch till fängelse på livstid. Ansvar för mord förutsätter att det har förelegat särskilt försvårande omständigheter, annars rubriceras uppsåtligt dödande som ”Totschlag”, som enligt § 212 föranleder fängelse i minst fem år eller, om gärningen är mindre allvarlig, fängelse i lägst ett och högst tio år.

För misshandel döms enligt § 223 till böter eller fängelse i högst fem år. Om gärningen har begåtts

- med användning av gift eller andra hälsofarliga preparat,
- med hjälp av vapen eller annat farligt tillhygge,
- genom ett försåtligt överfall,
- av flera personer tillsammans eller
- på ett sätt som innebär livsfara

döms enligt § 224 för grov misshandel till fängelse i minst sex månader och högst tio år. Om brottet bedöms som mindre allvarligt är straffskalan fängelse i lägst tre månader och högst fem år.

Om misshandeln har lett till förlust av syn, hörsel, talförmåga eller fortplantningsförmåga eller att offret förlorat eller inte längre kan använda en betydelsefull del av kroppen eller har blivit svårt vanställd, fått en bestående sjukdom, blivit förlamad eller åsamkats psykisk sjukdom döms enligt § 226 till fängelse i minst ett och högst tio år. Om brottet bedöms som mindre allvarligt är straffskalan fängelse i lägst sex månader och högst fem år. Om gärningsmannen haft uppsåt till skadan är minimistraffet fängelse i tre år, eller i mindre allvarliga fall fängelse i ett år.

Om den som har gjort sig skyldig till misshandel även har vållat offrets död är minimistraffet enligt § 227 fängelse i tre år. För det fall att brottet bedöms som mindre allvarligt ska fängelse i lägst ett och högst tio år dömas ut.

Den som gör sig skyldig till rån ska enligt § 249 dömas till fängelse i minst ett år. Om brottet bedöms som mindre allvarligt är straffskalan fängelse i lägst sex månader och högst fem år. I § 250 regleras ansvar för grovt rån. Brottet har två straffskalor. Fängelse i minst tre år ska dömas ut

1. om gärningsmannen eller någon annan som deltagit vid rånet har
   a) haft med sig ett vapen eller annat livsfarligt tillhygge,
   b) haft med sig något annat tillhygge eller hjälpmedel som använts för att genom våld eller hot om våld förhindra eller övervinna motstånd från någon eller
   c) utsatt någon för risk för allvarlig skada till person, eller
2. om gärningsmannen har begått rånet som en medlem i ett gäng eller en grupp som har planerat att begå upprepade rån eller stölder.

Fängelse i minst fem år ska dömas ut om gärningsmannen eller någon annan som har deltagit vid rånet

1. har använt vapen eller annat livsfarligt tillhygge,
2. i ett sådant fall som anges i punkten 2 ovan har haft med sig ett vapen eller
3. har försatt någon i livsfara.

I samtliga fall gäller att straffskalan sänks till fängelse i lägst ett och högst tio år om brottet bedöms som mindre allvarligt.

Ett rån där gärningsmannen vållar någon annans död bestraffas enligt § 251 med fängelse i minst tio år eller på livstid.

Villkorlig frigivning

Som huvudregel friges den som dömts till fängelse villkorligt efter två tredjedelar av strafftiden, dock minst två månader.

6.3.3 Frankrike

Inledning

I Frankrike regleras strafflagstiftningen i Code pénal från 1810. Fängelsestraff kan dömas ut i högst 30 år eller på livstid.

Allmänt om straffmätning

Artikel 132 innehåller bl.a. allmänna bestämmelser om straffmätning. I brottsbeskrivningarna anges inte några straffskalor, utan det föreskrivs ett eller flera exakta straff för respektive brott. Av artikel 132-18 framgår dock att de föreskrivna straffen ska betraktas som maximistraff. För brott för vilka är föreskrivet livstids fängelse är det möjligt att döma ut tidsbestämda fängelsestraff om två år eller mer och för brott för vilka är föreskrivet fängelse på viss tid får det dömas ut kortare fängelsestraff än vad som har föreskrivits.

Lagstiftningen ger inte några närmare riktlinjer för hur straffmätningen ska ske inom den tillämpliga straffskalan. Enligt artikel 132-24 ska straffet mätas ut med beaktande av ”omständigheterna och gärningsmannens personliga förhållanden”.

Betydelsen av återfall i brott regleras i artiklarna 132-8–132-11. Den som genom en lagakraftvunnen dom har dömts till fängelse i tio år och som före verkställighet av domen gör sig skyldig till ett nytt brott för vilket är föreskrivet fängelse i 20 eller 30 år kan dömas till livstids fängelse för det nya brottet. Om det för det nya brottet är föreskrivet fängelse i 15 år kan fängelse i upp till 30 år dömas ut. Vid återfall inom fem år från det att den dömde har verkställt det tidigare fängelsestraffet fördubblas som regel maximistraffet för det nya brottet. Om det tidigare brottet är mindre allvarligt krävs dock att de båda brotten är av likartad karaktär. Vid återfall i mycket allvarlig brottslighet, där det både för det gamla och det nya brottet är föreskrivet fängelse i tio år eller mer, för-

dubblas maximistraffet för det nya brottet om återfallet sker inom tio år från verkställighet av det tidigare straffet.

Särskilt om straffskalorna för vissa brott

För mord döms enligt artikel 221-1 Code pénal till fängelse i 30 år eller på livstid.

Straffen för misshandel framgår av artikel 222. Tillämplig straffskala beror till stor del på i vilken utsträckning offret har varit förhindrad att arbeta till följd av brottet.

Den som uppsåtligen tillfogar annan en tillfällig skada som leder till arbetsoförmåga i upp till åtta dagar eller som inte leder till någon arbetsoförmåga döms till böter. Straffet höjs enligt artikel 222-13 till fängelse i tre år om brottet har begåtts

- mot en person under 15 år,
- mot en person som på grund av ålder, fysisk eller psykisk sjukdom eller graviditet är särskilt sårbar,
- mot en släkting i uppstigande led,
- mot en domare eller åklagare, en jurymedlem, en anställd i försvarsmakten, en polisman eller liknande myndighetsperson eller mot en anhörig till en sådan person,
- mot en person i offentlig tjänst,
- mot ett vittne eller ett offer för brott,
- mot en person på grund av dennes ras, etnicitet, nationalitet eller religion,
- mot en person på grund av dennes sexuella läggning,
- mot gärningsmannens make, maka eller sambo,
- av en myndighetsperson eller annan person i offentlig tjänst,
- av två eller flera personer tillsammans,
- med berått mod,
- med användning av vapen eller under vapenhot,
- i eller utanför en skola,
- av en vuxen som agerar med hjälp av ett minderårigt barn,
- i ett kollektivt transportmedel, eller
- av en person som är påtagligt berusad eller drogpåverkad

Om två av ovanstående försvårande omständigheter föreligger, eller om brottet har begåtts mot en person under 15 år av en släkting i direkt uppstigande led eller en förmyndare, döms till fängelse i fem år.

Om minst tre av de försvårande omständigheterna föreligger döms till fängelse i sju år.

Om våldsanvändningen har lett till att offret har åsamkats arbetsoförmåga i mer än åtta dagar döms enligt artikel 222-11 till fängelse i tre år. Det föreskrivna straffet höjs till fem år om brottet har begåtts under någon av de i artikel 222-13 uppräknade försvårande omständigheterna (se ovan). Om två av de försvårande omständigheterna föreligger döms till fängelse i sju år. Om minst tre av de försvårande omständigheterna föreligger, eller om brottet har begåtts mot en person under 15 år av en släkting i direkt uppstigande led eller en förmyndare, döms till fängelse i tio år.

I fall där våldet har medfört bestående allvarlig kroppsskada döms enligt artikel 222-9 till fängelse i tio år. Det föreskrivna straffet höjs enligt artikel 222-10 till 15 år om brottet har begåtts

- mot en person under 15 år,
- mot en person som på grund av ålder, fysisk eller psykisk sjukdom eller graviditet är särskilt sårbar,
- mot en släkting i uppstigande led,
- mot en domare eller åklagare, en jurymedlem, en anställd i försvarsmakten, en polisman eller liknande myndighetsperson eller mot en anhörig till en sådan person,
- mot en person i offentlig tjänst,
- mot ett vittne eller ett offer för brott,
- mot en person på grund av dennes ras, etnicitet, nationalitet eller religion,
- mot en person på grund av dennes sexuella läggning,
- mot gärningsmannens make, maka eller sambo,
- av en myndighetsperson eller annan person i offentlig tjänst,
- av två eller flera personer tillsammans,
- med berått mod, eller
- med användning av vapen eller under vapenhot

Om brottet har begåtts mot en person under 15 år av en släkting i direkt uppstigande led eller en förmyndare döms till fängelse i 20 år.

För misshandel som har lett till att gärningsmannen av oaktsamhet vållat offrets död döms enligt artikel 222-7 till fängelse i 15 år. Det föreskrivna straffet höjs till 20 år om brottet har begåtts under någon av de i artikel 222-10 uppräknade försvårande omständigheterna (se ovan). Om brottet har begåtts mot en person under

15 år av en släkting i direkt uppstigande led eller en förmyndare döms till fängelse i 30 år.

Rån regleras i artikel 311. För rån som inte har lett till någon arbetsförmåga hos offret döms till fängelse i fem år. Om brottet har lett till att offret har åsamkats arbetsoförmåga i upp till åtta dagar döms till fängelse i sju år. Vid arbetsoförmåga i mer än åtta dagar döms till fängelse i tio år. Om våldet har lett till en bestående allvarlig kroppsskada döms till fängelse i 15 år. För rån som har begåtts med användning av vapen eller under vapenhot eller om gärningsmannen har varit beväpnad med ett licenspliktigt eller förbjudet vapen döms till fängelse i 20 år. Samma sak gäller om brottet har begåtts i organiserad form. Om brottet har begåtts i organiserad form och med användning av vapen döms till fängelse i 30 år.

Verkställighet av fängelsestraff

Enligt fransk rätt kan ett utdömt fängelsestraff förkortas med hjälp av särskilda s.k. strafförkortningspoäng. Strafförkortningspoängen, som kan förverkas om den dömde missköter sig, berättigar till sju dagars förkortning av straffet per månad för den som har dömts till fängelse i under ett år. För fängelsestraff om ett år eller mer sker strafförkortning med tre månader under det första året och därefter med två månader per år för följande år. Om den dömde anstränger sig för att följa sociala anpassningsåtgärder kan straffet förkortas med ytterligare tre månader per år, eller sju dagar per månad om straffet understiger ett år.

Vid fängelsestraff på över fem år kan domstolen besluta att strafförkortning inte får ske under straffets första hälft. För vissa mycket allvarliga brott, som t.ex. mord, terrorism och vissa fall av grov våldtäkt, där fängelsestraff om tio år eller mer har dömts ut får strafförkortning aldrig ske under straffets första hälft. I sådana fall kan domstol besluta att strafförkortning inte får ske under de första två tredjedelarna av straffet.

Villkorlig frigivning sker enligt huvudregeln efter halva strafftiden. Den som har återfallit i brott måste emellertid avtjäna två tredjedelar av det utdömda straffet, dock högst 15 år, innan villkorlig frigivning sker.

6.4 Sammanställning av svar på förfrågningar om straffnivån för allvarliga våldsbrott

Som nämnts i avsnitt 6.1 har vi skickat ut en förfrågan om straffnivån för allvarliga våldsbrott till justitiedepartementen i Finland, Danmark, Norge, Storbritannien, Tyskland och Frankrike. I förfrågan har vi formulerat tre enkla exempel på gärningar, vilka enligt vår bedömning i Sverige hade rubricerats som grov misshandel, dråp respektive grovt rån, samt efterfrågat svar på vilka straff de olika exemplen skulle rendera i de olika länderna. Förfrågan i dess helhet finns fogad till betänkandet som bilaga 7.

6.4.1 Exempel 1

Grov misshandel. Efter en ordväxling utanför en bar slår gärningsmannen offret till marken med ett knytnävsslag och sparkar därefter honom upprepande gånger, bland annat i huvudet, medan offret försvarslös ligger ned. Offret får skador i form av blåmärken och blödningar samt en fraktur på ena armen. Skadorna kräver behandling. Offret blir dock helt återställt och får alltså inte några bestående men. Gärningsmannen döms för att uppsåtligen ha orsakat offrets skador.

Finland

Gärningsmannen skulle sannolikt dömas för misshandel av normalgraden till villkorligt fängelse i några månader. Straffen för misshandel överstiger sällan åtta månader och genomsnittsstraffet är villkorligt fängelse i tre månader. Om gärningsmannen tidigare hade dömts för brott hade straffet kunnat bli ovillkorligt. I så fall hade villkorlig frigivning skett efter två tredjedelar av strafftiden.

Danmark

Gärningen skulle sannolikt hänföras under § 245 första stycket straffeloven och bestraffas med fängelse i mellan fyra och sex månader. Om den tilltalade tidigare hade dömts för likartad brottslighet hade straffet blivit högre, då återfall i likartad brottslighet har stor betydelse vid straffmätningen i Danmark.

Norge

Gärningen skulle troligen hänföras under § 229 straffeloven. En bruten arm omfattas av begreppet sjukdom i bestämmelsens andra stycke, vilket innebär att straffskalan är fängelse i högst sex år. Departementet anger inte någon straffnivå för det aktuella brottet, utan hänvisar till ett antal rättsfall. Rättsfallen tyder på att påföljden i exemplet skulle bestämmas till fängelse mellan fyra och åtta månader.

Storbritannien

Gärningen skulle hänföras under § 18 eller § 20 Offences Against the Person Act 1861. Enligt riktlinjerna från the Sentencing Guidelines Council skulle startvärdet vid straffmätningen sannolikt vara fängelse i fyra eller fem år vid tillämpning av § 18 och fängelse i 18 månader vid tillämpning av § 20.

Tyskland

Gärningen skulle hänföras under § 224 Strafgesetzbuch. Av kriminalstatistiken för 2006 framgår att de flesta som döms enligt denna bestämmelse döms till fängelse mellan sex månader och två år.

Frankrike

Påföljden skulle bestämmas till fängelse i högst tre eller högst fem år, beroende på hur lång tid offret blivit arbetsoförmögen.[37]

6.4.2 Exempel 2

Dråp. Gärningsmannen och offret, som är bekanta med varandra, befinner sig i en lägenhet. Efter ett hastigt uppkommet bråk mellan dem får gärningsmannen tag i en kökskniv som han stöter i offrets bröst. Offret avlider av knivsticket. Gärningsmannen döms för att uppsåtligen, i hastigt mod, ha dödat offret.

[37] I svaret anges endast tillämplig straffskala utan någon närmare precisering av vilket straff som hade kunnat bli aktuellt i det enskilda fallet.

Finland

Gärningsmannen skulle sannolikt dömas till fängelse i nio år. Om han är tidigare ostraffad skulle han avtjäna halva tiden i anstalt.

Danmark

Utgångspunkten för straffmätningen för ”manddrab” är fängelse i tolv år. Om det finns förmildrande omständigheter, som t.ex. om gärningen har begåtts i ett upprört sinnestillstånd kan ett kortare straff, omkring tio år, dömas ut.

Norge

Gärningen skulle hänföras under § 223 straffeloven, där straffskalan är fängelse i lägst sex och högst 15 år. Departementet anger inte någon straffnivå för det aktuella brottet, utan hänvisar till ett antal rättsfall. Rättsfallen tyder på att påföljden skulle bestämmas till fängelse i tio eller elva år.

Storbritannien

Påföljden skulle bli fängelse på livstid.

Tyskland

Gärningen skulle hänföras under § 212 Strafgesetzbuch. Av kriminalstatistiken för 2006 framgår att de flesta som döms enligt denna bestämmelse döms till fängelse mellan fem och tio år.

Frankrike

Under förutsättning att gärningsmannen hade uppsåt att döda offret skulle påföljden bestämmas till fängelse i högst 30 år.[38]

[38] Se föregående not.

6.4.3 Exempel 3

Grovt rån. Gärningsmannen, som är beväpnad med ett skarpladdat vapen, beger sig till en mindre livsmedelsbutik strax före stängningstid. Offret arbetar ensam som kassapersonal i butiken. Genom att hota med vapnet förmår gärningsmannen offret att lämna över dagskassan. Innan gärningsmannen lämnar butiken bakbinder han offret och förser denne med munkavle.

Finland

Genomsnittsstraffet för grovt rån är fängelse i två år och nio månader. Gärningsmannen blir villkorligt frigiven efter halva strafftiden. Om han hade avtjänat fängelsestraff under de tre år som föregick brottet hade villkorlig frigivning skett efter två tredjedelar av strafftiden.

Danmark

Gärningen skulle sannolikt hänföras under § 288 andra stycket straffeloven, om vapnet inte var en luftpistol eller ett luftgevär. Om ett brott mot § 288 andra stycket straffeloven begås mot en penninginrättning blir straffet som regel fängelse i minst fyra år. För rånet i exemplet skulle påföljden sannolikt bli fängelse mellan två och ett halvt och tre år.

Norge

Det faktum att skjutvapen kommit till användning och att offret har bakbundits innebär att rånet är att bedöma som grovt. Genomsnittsstraffet för grovt rån är fängelse i drygt tre år.

Storbritannien

Gärningen skulle hamna i mittenkategorin av rånbrotten i Robbery Guideline. Startvärdet vid straffmätningen skulle vara fängelse i fyra år, men på grund av det övervåld som använts skulle straffet sannolikt hamna i den övre delen av skalan, uppemot sju års fängelse.

Tyskland

Gärningen skulle hänföras under § 250 andra stycket 1 Strafgesetzbuch. Av kriminalstatistiken för 2006 framgår att de flesta som döms enligt denna bestämmelse döms till fängelse mellan tre och fem år, men att ett inte obetydligt antal döms till fängelse mellan ett och tre år eller mellan fem och tio år.

Frankrike

Eftersom vapen har kommit till användning döms gärningsmannen till fängelse i högst 20 år.[39]

6.5 Sammanfattande jämförelse

6.5.1 De nordiska länderna

Som vi anfört inledningsvis i detta kapitel är det förenat med svårigheter att jämföra reaktioner på brott i olika länder. Ovanstående genomgång utvisar emellertid att lagstiftning och praxis är relativt likartad i de nordiska länderna. Uttalandena i de olika ländernas förarbeten visar också att man ofta har tagit likartade hänsyn vid utformningen av respektive strafflag, även om lagtexten inte alltid är formulerad på samma sätt.

Av danska och norska förarbeten framgår att den uppvärdering av våldsbrott framför allt i förhållande till förmögenhetsbrotten som i Sverige föreslogs av Fängelsestraffkommittén har varit aktuell även i dessa länder. Vidare utvisar förarbetsuttalanden från Finland, Danmark och Norge att de straff som döms ut huvudsakligen ligger i den nedre delen av straffskalan. Detta förhållande är alltså inte något specifikt för Sverige.

Straffskalorna för våldsbrott är förhållandevis lika i Sverige och Finland. De danska och norska strafflagarna är något annorlunda utformade, då de sällan föreskriver några minimistraff. Straffskalorna är därför överlag betydligt vidare än i svensk och finsk lagstiftning. Dessutom tillämpar Danmark och Norge ett system där straffskalorna varierar beroende på vilka omständigheter som förelegat vid gärningen. Skillnaderna märks framför allt vid de

[39] Se not 37.

allvarligaste brotten. Norge avviker ytterligare genom att man har högre maximistraff för t.ex. grov misshandel och grovt rån. De norska straffskalorna är alltså generellt sett mycket vida. I sammanhanget bör dock noteras att den norska strafflagstiftningen är föremål för översyn och att det är osäkert hur straffskalorna kommer att se ut i den nya strafflag som håller på att utarbetas.

I Finland och Danmark finns dels särskilda bestämmelser som reglerar de allmänna straffmätningsprinciperna, motsvarande 29 kap. 1 § BrB, dels ”kataloger” över sådana försvårande och förmildrande omständigheter som ska beaktas särskilt vid straffmätningen, motsvarande 29 kap. 2 och 3 §§ BrB. Dessa bestämmelser är uppbyggda på ungefär samma sätt som i Sverige. Motsvarande bestämmelser finns än så länge inte i den norska lagstiftningen. Enligt det lagförslag som nyligen har lagts fram i Norge kommer man dock att införa bestämmelser som reglerar vilka försvårande respektive förmildrande omständigheter som ska beaktas särskilt vid straffmätningen. Några generella straffmätningsregler av samma karaktär som 29 kap. 1 § BrB kommer däremot inte att finnas i den nya norska strafflagen.

Bestämmelserna om vilka försvårande omständigheter som ska beaktas särskilt vid straffmätningen ser något olika ut i de nordiska länderna. Samtliga länders kataloger över försvårande omständigheter innehåller någon punkt som omfattar planering. Inte i något fall är denna bestämmelse lika snävt utformad som i Sverige. Framför allt kan det konstateras att det svenska kravet på att den tilltalade ska ha spelat en betydande roll i den brottsliga verksamheten inte finns i något av de övriga länderna.

I Danmark och i det norska lagförslaget föreligger grund för straffskärpning om brottet har begåtts av flera i gemenskap. Någon sådan bestämmelse finns inte i Sverige eller Finland. I de norska förarbetena anges särskilt att brott som begås av flera i gemenskap inte alltid är sådana att de kan anses ha utgjort ett led i en planerad eller organiserad verksamhet, och att det därför finns behov av en särskild straffskärpningsgrund som tar sikte just på brott som begåtts i gemenskap.

Det norska lagförslaget innehåller ett par försvårande omständigheter som inte anges särskilt i någon av de andra nordiska ländernas strafflagstiftning, nämligen dels att brottet har begåtts med medel eller metoder som är särskilt farliga eller har särskilt stor skadepotential, dels att brottet har satt människors liv eller hälsa i fara eller vållat välfärdsskada. Det kan antas att dessa straffskärpningsgrunder främst kommer att tillämpas vid våldsbrott.

Samtliga nordiska länder utom Sverige tar upp återfall i brott som en omständighet som ska beaktas som försvårande vid straffmätningen. Återfall ska därvid beaktas som en av flera försvårande omständigheter. I sammanhanget bör dock anmärkas att det vare sig i Finland, Danmark eller Norge görs någon distinktion mellan begreppen straffvärde och straffmätningsvärde, på det sätt som görs i svensk strafflagstiftning. Återfall kan i samtliga nordiska länder också leda till att villkorligt medgiven frihet förverkas eller att ett tidigare utdömt villkorligt fängelsestraff leder till verkställighet i anstalt. I Danmark kan återfall i brott härutöver i vissa fall föranleda tillämpning av en strängare straffskala, exempelvis när det gäller misshandel och vissa andra våldsbrott. I Norge tillämpas ett förhöjt maximistraff för den som återfaller i brott av samma art. I Finland privilegieras den som inte har avtjänat fängelsestraff i anstalt under de tre år som föregått brottet genom att tidpunkten för villkorlig frigivning tidigareläggs.

Både den finska, den danska och den norska strafflagen innehåller bestämmelser om att domstolarna kan gå utöver föreskrivet maximistraff om den tilltalade döms för flera brott. Inget av länderna har bestämmelser som närmare reglerar hur straffmätningen vid flerfaldig brottslighet ska gå till, utan frågan tycks liksom i Sverige ha överlämnats till rättspraxis.

Av svaren på de förfrågningar som vi har sänt till de nordiska länderna framgår att straffet för dråp ligger något högre i Danmark och Norge än vad som är fallet enligt svensk praxis. Det exempel som av oss har rubricerats som grovt rån har bedömts något mildare i de övriga nordiska länderna än vad som kan antas ha blivit fallet i Sverige. Den största skillnaden syns dock när det gäller det exempel som vi har rubricerats som grov misshandel, där vi har antagit att påföljden i Sverige skulle bestämmas till fängelse i omkring ett och ett halvt år. I detta fall skulle straffet i övriga nordiska länder bli några månaders fängelse.

6.5.2 Länderna utanför Norden

Som nämnts redan inledningsvis är straffsystemen i de europeiska länderna förhållandevis olika uppbyggda, något som märks vid en jämförelse mellan de länder utanför Norden som vi har studerat.

I de brittiska brottsbeskrivningarna anges endast maximistraff. Criminal Justice Act 2003 ger dock vissa riktlinjer för hur straff-

mätningen ska gå till, och dessa preciseras ytterligare genom de riktlinjer som publiceras av the Sentencing Guidelines Council. De omständigheter som enligt riktlinjerna ska betraktas som försvårande respektive förmildrande vid straffmätningen överensstämmer till stor del med dem som anges i 29 kap. 2 och 3 §§ BrB. Till skillnad från vad som gäller i Sverige är emellertid återfall i brott en omständighet som alltid ska beaktas som försvårande. De straffskalor och startvärden för straffmätningen som riktlinjerna anger för misshandel och rån är generellt högre än straffskalorna och påföljdspraxis i Sverige för motsvarande brott, vilket också bekräftas av de svar som lämnats på den förfrågan som vi har skickat ut. Om man beaktar att Storbritannien tillämpar villkorlig frigivning efter halva strafftiden blir emellertid skillnaden inte så betydande.

De tyska straffskalorna för misshandel och rån avviker inte i någon större utsträckning från vad som gäller i Sverige och av svaret på vår förfrågan till det tyska departementet framgår att de straff som döms ut för våldsbrott ligger ungefär i linje med svensk praxis. I Tyskland sker villkorlig frigivning, liksom i Sverige, som regel efter två tredjedelar av strafftiden.

Den franska lagstiftningen skiljer sig från den svenska, inte minst genom att varierande straffskalor tillämpas beroende på omständigheterna i det enskilda fallet. När det gäller såväl misshandel som rån tycks stor vikt läggas vid de skador som offret tillfogats genom brottet. Vilken straffskala som är tillämplig avgörs i första hand av hur länge offret har varit oförmögen att arbeta till följd av brottet. I övrigt är flera av de omständigheter som utgör skäl att tillämpa ett högre maximistraff likartade dem som anges som försvårande i 29 kap. 2 § BrB. I svaren på vår förfrågan anges endast tillämplig straffskala för respektive brott och inte någon närmare precisering av hur strängt straff som hade kunnat komma i fråga i det enskilda fallet. Det är därmed inte möjligt att dra några slutsatser i anledning av de svar som har lämnats. Under alla förhållanden finns det dock anledning att beakta att det inom fransk lagstiftning tillämpas förhållandevis generösa bestämmelser när det gäller frigivning från fängelsestraff; dels sker villkorlig frigivning efter halva strafftiden, dels finns det särskilda bestämmelser om förkortning av straffet före det att villkorlig frigivning sker. Dessa bestämmelser leder sammantaget till att många av dem som döms till fängelse verkställer mindre än hälften av det utdömda straffet i anstalt. Tidpunkten för villkorlig frigivning senareläggs dock för den som har återfallit i brott.

7 Allmänna utgångspunkter

7.1 Inledning

I detta kapitel behandlar vi de allmänna utgångspunkterna för våra överväganden. Vi redogör för de straffteoretiska grunderna för vårt nuvarande påföljdssystem och går igenom de skäl som på ett mer allmänt plan kan anföras för en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott. Därefter tar vi upp de övriga utgångspunkter som bör gälla för våra överväganden. Kapitlet avslutas med en sammanfattande diskussion om utgångspunkterna för bedömningen av de frågor som vi enligt våra direktiv ska behandla.

7.2 Straffteoretiska utgångspunkter

Inom den straffrättsliga doktrinen brukar syftet med straffsystemet beskrivas så att det ska förhindra oönskade beteenden i samhället. Att straff föreskrivs för vissa gärningar och att straffhotet förverkligas på ett konsekvent sätt bidrar till en allmän föreställning om att kriminaliserade gärningar är förkastliga. Straffsystemet fyller därigenom en moralbildande funktion. Samtidigt betonas i doktrinen att straffnivån har en underordnad betydelse i detta hänseende. Det finns, enligt den straffrättsliga doktrinen, ingenting som visar att högre straff skulle leda till påtagligt minskad brottslighet. Straffnivån bör i stället ses som ett mått på hur förkastlig den kriminaliserade gärningen är. Inom straffsystemet bör därför råda en proportionalitet som innebär att svårare brott bestraffas strängare än lindringare brott och att lika svåra brott ger lika strängt straff.

Det torde numera råda ganska stor enighet om att straff ska bestämmas enligt dessa principer som betecknas proportionalitets- och ekvivalensprinciperna. Av våra direktiv framgår också att bl.a. proportionalitets- och ekvivalensprinciperna ska ligga till grund för våra överväganden. Vi har i vårt delbetänkande, Straffskalan för

mord (SOU 2007:90), närmare beskrivit de straffteoretiska grunderna för påföljdssystemet enligt följande.

> Proportionalitets- och ekvivalensprinciperna inom straffrätten kan kortfattat beskrivas så att straff ska utdömas i relation till brottets svårhet, vilket innebär att svårare brott ska bestraffas strängare än lindrigare brott och att brott som är lika svåra ska bestraffas lika strängt. Det straff som döms ut för ett visst brott ska således indikera hur svår gärningen är i förhållande till andra brott. I det svenska påföljdssystemet kommer detta till uttryck i 29 kap. 1 § BrB, där det sägs att straffet ska bestämmas efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde.
>
> En utgångspunkt för bedömningen av ett brotts straffvärde är straffskalan för brottet. Straffskalan kan sägas ange brottets abstrakta straffvärde, dvs. hur lagstiftaren värderar brottstypens svårhet i relation till andra brott. Domstolen ska alltså med utgångspunkt i straffskalan för brottet, och med tillämpning av proportionalitets- och ekvivalensprinciperna, fastställa det konkreta straffvärdet med beaktande av bl.a. vilka försvårande och förmildrande omständigheter som föreligger i det enskilda fallet.
>
> Proportionalitetsprincipen baseras på tanken att straff ger uttryck för klander och därför bör utdömas efter kriterier som baseras på ett förtjänsttänkande. Eftersom ett strängare straff ger uttryck för starkare klander bör ett brott med högre straffvärde tilldelas ett strängare straff än ett brott med lägre straffvärde.
>
> Principerna om proportionalitet och ekvivalens vid straffbestämningen, både på lagstiftnings- och tillämpningsnivå, kan delvis sägas ha sin bakgrund i kritiken av preventionsteoriernas betydelse vid påföljdsbestämningen, särskilt den s.k. behandlingstanken som var förhärskande vid brottsbalkens tillkomst. Behandlingstanken kom till uttryck i den dåvarande lydelsen av 1 kap. 7 § BrB, enligt vilken domstolen ”med iakttagande av vad som kräves för att upprätthålla allmän laglydnad” vid påföljdsvalet skulle ”fästa särskilt avseende vid att påföljden ska vara ägnad att främja den dömdes anpassning i samhället”. Bestämmelsen innebar bl.a. att domstolen skulle göra en prognos av den tilltalades möjligheter till återanpassning till samhället och utforma påföljden så att dennes behov av behandling för sin kriminalitet tillgodosågs. Detta kunde exempelvis leda till att en tilltalad med en sämre prognos kunde drabbas av en mer ingripande påföljd än vad som var motiverat enbart med utgångspunkt från brottet. Rätten hade också möjlighet att under vissa förutsättningar döma till tidsobestämda påföljder såsom internering och ungdomsfängelse.
>
> Kritiken av behandlingstanken utgår både från de ovan nämnda argumenten som baseras på förtjänst och rättvisa och från undersökningar som visar att preventionstänkandet är mer eller mindre otjänligt som grund för påföljdsbestämningen. Även om man kan förutse att en viss andel av dem som begår brott kommer att återfalla, går det inte att göra några säkra prognoser på individnivå. Det saknas därför grund för att låta vissa personer bli föremål för ett strängare ingripande än andra

enbart på grund av ett prognostiskt tänkande. Detta gäller särskilt som en sådan tillämpning kan ifrågasättas från rättvisesynpunkt. Straff bör i stället mätas ut i proportion till brottets allvar, dvs. i förhållande till hur förkastlig den begångna gärningen är. Detta kan uttryckas så att straff ska mätas ut efter förtjänst och inte efter behov.

Proportionalitets- och ekvivalensprinciperna ligger till grund för de bestämmelser om straffmätning och påföljdsval som finns i 29 och 30 kap. BrB och som trädde i kraft 1989. Helt konsekvent är dessa principer dock inte genomförda. Bland annat ger lagstiftningen, genom hänvisningen till brottslighetens art, allmänpreventiva intressen visst genomslag vid påföljdsvalet och det finns också vissa möjligheter att beakta vilka åtgärder som de tilltalade kan tänkas vara i behov av för att inte återfalla i brott. Härutöver finns i betydande utsträckning möjlighet att vid straffmätning och påföljdsval i mildrande riktning beakta andra faktorer än brottets straffvärde, bl.a. så kallade billighetsskäl.

Också vad gäller frågor som rör verkställigheten finns regler som kan sägas innebära avvikelser från proportionalitetsprincipen. Sålunda är enligt lagen om omvandling av fängelse på livstid flera andra faktorer än brottslighetens straffvärde av betydelse vid en sådan omvandling, bl.a. den dömdes skötsamhet under verkställigheten och risken för återfall i brottslighet av allvarligt slag. På motsvarande sätt kan systemet med villkorlig frigivning från fängelse på viss tid i viss utsträckning sägas bygga på andra grunder än proportionalitet.

Sammanfattningsvis kan sägas att proportionalitets- och ekvivalensprinciperna utgör utgångspunkten för straffbestämningen inom vårt nuvarande straffrättsliga system, såväl vid utformning av ny lagstiftning som vid straffmätning i domstol. Från dessa principer är det möjligt att avvika i mildrande riktning för att tillgodose intresset av humanitet och tolerans. Man kan uttrycka detta så att vårt straffrättsliga system även vilar på en humanitetsprincip som bl.a. kommer till uttryck i 30 kap. 4 § BrB, enligt vilken rätten vid valet av påföljd ska fästa särskilt avseende vid omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än fängelse. Det förekommer även avvikelser från proportionalitets- och ekvivalensprinciperna i motsatt riktning, för att tillgodose brottspreventiva intressen. Ett tydligt exempel på en sådan avvikelse är den bedömning av risk för återfall i allvarlig brottslighet som läggs till grund för prövningen av en ansökan om omvandling av fängelse på livstid.

Såsom vi också framhåller i delbetänkandet finns det knappast något objektivt sätt att mer exakt fastställa vilken straffnivå som utifrån proportionalitetsprincipen svarar mot en viss brottslig gärning. Proportionalitetsprincipen lämnar alltså utrymme för att i lagstiftningen genomföra straffskärpningar, så länge dessa kan motiveras utifrån brottslighetens förkastlighet och sker utifrån ett enhetligt synsätt så att den relativa proportionaliteten i systemet upprätthålls.

Även om det alltså enligt den straffrättsliga teoribildningen finns möjligheter att genomföra straffskärpningar, pekas ofta på de skäl som talar emot att öka graden av repression i samhället. Att föreskriva och döma ut straff innebär att samhället avsiktligt tillfogar enskilda lidande. Till skillnad från t.ex. skadeståndet fyller straffet inte någon reparativ funktion. Straffet utgör samhällets yttersta maktmedel mot medborgarna. Detta bör inte användas annat än när det finns starka skäl för det, och det lidande som tillfogas den enskilde bör inte vara större än vad som är absolut nödvändigt. Utvidgningar av användningen av straff bör därför ske med stor försiktighet och föregås av noggranna överväganden.

7.3 Skälen för en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott

Allmänt om skälen för en höjd straffnivå

Enligt våra direktiv ska vi ”överväga och föreslå förändringar av strafflagstiftningen i syfte att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott”. Detta är enligt direktiven utredningens huvuduppgift. I fråga om behovet av en översyn av lagstiftningen i detta hänseende anges i direktiven att samhällsutvecklingen medför förändringar i synen på olika brotts straffvärde samt att det enligt regeringens uppfattning finns skäl för att en skärpt syn på allvarlig våldsbrottslighet markeras vid straffmätningen.

För att kunna ta ställning till frågan hur en sådan skärpt syn bör komma till uttryck, krävs att vi närmare överväger vilka skäl som talar för skärpta straff för allvarliga våldsbrott samt styrkan hos dessa skäl. Detta innebär att det finns anledning att undersöka dels vilka förhållanden som bör tillmätas relevans vid bedömningen av straffnivåerna för olika brottstyper, dels i vilken grad dessa förhållanden har ändrats på ett sätt som kan motivera en förändrad straffnivå.

Som framgår av redogörelsen för de straffteoretiska utgångspunkterna för våra överväganden bör straffet spegla hur allvarligt samhället ser på den brottsliga gärningen i och för sig. Samtidigt bör det råda en relativ proportionalitet mellan olika brott så att svårare brott bestraffas strängare än lindriga brott. Detta innebär att det är samhällets syn på olika brott, både som sådana och i för-

hållande till andra brott, som bör läggas till grund för en översyn av straffsystemet i nu aktuella hänseenden.

Varje förändring av synen på ett visst brott eller en viss typ av brott kan inte leda till en ändrad straffnivå. Ett mål med lagstiftningen är att den, samtidigt som den ska vara modern och ändamålsenlig, ska kunna stå sig under lång tid.[1] Detta innebär att endast konstaterbara och mer varaktiga förändringar i synen på olika brott bör läggas till grund för en förändring.

Straffsystemet som helhet syftar ytterst till att förhindra brott. I den mån det går att förutse brottspreventiva effekter vid övervägande av hur straffsystemet bör vara utformat, måste därför dessa kunna tillmätas relevans. Generellt sett är det emellertid mycket svårt att påvisa brottspreventiva effekter vid ändrad strafflagstiftning.

Det är också vanskligt att till grund för en reform av lagstiftningen lägga sådana mer allmänna omdömen om rättstillämpningen i enskilda fall som brukar beskrivas som ett uttryck för det allmänna rättsmedvetandet. Ett skäl till detta är att lagstiftningen mycket väl kan vara rimlig och ändamålsenlig även om den i något enskilt fall kan leda till ett resultat som inte är det önskade, något som knappast kan undvikas vid utformningen av ett generellt regelverk. Ett annat skäl är att det är mycket svårt att fastställa vad det allmänna rättsmedvetandet specifikt säger i en viss fråga. Således tenderar människors uppfattning i en rättslig fråga att påverkas av från vilket perspektiv frågan betraktas, vilka omständigheter som är kända kring den samt i tiden näraliggande uppmärksammade händelser.

Mot denna bakgrund bör såsom grund för bedömningen av behovet av en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott främst läggas sådana förändringar i samhället eller av värderingarna i samhället som kan urskiljas i ett flerårigt perspektiv.

Synen på våld i samhället

Mycket talar för att acceptansen för våld har minskat i samhället. En sådan slutsats är naturlig om man ser till samhällsutvecklingen i ett längre perspektiv. Under hela det förra seklet utvecklades samhället i riktning mot att i allt mindre utsträckning acceptera vålds-

[1] Se bl.a. prop. 2006/07:01 volym 3 s. 20.

användning i olika former. Som exempel kan nämnas det förbud mot att aga barn som infördes 1979.

Detta ligger i linje med en samhällelig utveckling som innebär att individens rättigheter har förstärkts i förhållande till kollektiva intressen. Således har en tidigare hierarkisk samhällsordning ersatts av ett synsätt som utgår från alla människors lika värde och respekt för individen. Detta gäller inom familjen, i skolan och i arbetslivet liksom i samhället övrigt. Våld eller hot om våld accepteras inte längre för att upprätthålla en över- och underordning av människor.

En allmänt ökad välfärd samt teknisk utveckling har också medfört att risken för att drabbas av en fysisk skada har minskat. Exempelvis har kraven på skyddsåtgärder inom såväl arbetslivet som trafiken ökat. Tillgången på sjukvård samt läkarvetenskapens framsteg har medfört kraftigt ökade möjligheter att förebygga och behandla sjukdomar utan att dessa leder till fysiska men, och medellivslängden har ökat. Sammantaget innebär detta att våldsbrott utgör ett relativt sett större hot mot den enskildes fysiska trygghet och välbefinnande i dag än tidigare.

En ytterligare förändring som kan antas ha betydelse i detta sammanhang är att fler människor nu än tidigare lever i större samhällen och därmed i en miljö som i större utsträckning präglas av anonymitet. Det våld som förekommer i sådana miljöer upplevs ofta som mer svårförklarligt och oförutsebart än våld som förekommer i miljöer med högre grad av social kontroll. Detta kan sannolikt bidra till att det våld som förekommer i samhället generellt sett ter sig som mer hotfullt och skrämmande än tidigare.

I detta sammanhang bör också nämnas att redan Våldskommissionen i sitt slutbetänkande från 1990[2] konstaterade att det finns mycket som pekar på att synen på våldsbrottsligheten har skärpts under efterkrigstiden samt att detta kan förklara en ökad anmälningsbenägenhet för sådan brottslighet. Kommissionen förordade, främst av brottspreventiva skäl, dels en skärpning av straffen för dem som återfaller i brott, dels att våldsbrott med ett straffvärde understigande ett års fängelse i större utsträckning skulle leda till att fängelse väljs som påföljd med hänsyn till brottslighetens art. Förslagen ledde inte till lagstiftning.

Mot den nu angivna bakgrunden framstår det som rimligt att dra slutsatsen att samhällsutvecklingen har lett till att våld betraktas som mer förkastligt än tidigare samt att de som utsätts för våld

[2] SOU 1990:92, se vidare avsnitt 3.2.4.

generellt sett upplever detta som ett allvarligare övergrepp än vad som var fallet om man går något tillbaka i tiden. Som framgår närmare av kapitel 4 har benägenheten att anmäla våldsbrott till polisen ökat, vilket också kan ses som en bekräftelse på att våldsbrottsligheten numera upplevs som allvarligare och därmed i större utsträckning värd att anmäla än tidigare.

Jämförelse med andra brottstyper

Den nu beskrivna utvecklingen i samhället får betydelse när olika brottstyper jämförs med varandra. Såsom vi har redovisat i avsnitt 3.2.2 framhöll redan Fängelsestraffkommittén i sitt slutbetänkande 1986 att samhällsutvecklingen har medfört att brott som innebär kränkning bör betraktas som svårare än tidigare sett i förhållande till främst förmögenhetsbrotten. Enligt kommitténs förslag skulle detta beaktas inom ramen för en allmän straffskaleöversyn, varvid straffskalorna för våldsbrott skulle sänkas mindre än för andra brott. Förslaget till straffskaleöversyn genomfördes emellertid inte, och den skärpta synen på våldsbrott kom således inte att beaktas i lagstiftningen.

Fängelsestraffkommitténs uttalanden avser förhållandena i mitten av 1980-talet. Den ekonomiska utvecklingen har därefter varit fortsatt stark och lett till ytterligare höjd materiell levnadsstandard. Vidare har bl.a. den tekniska utvecklingen medfört ökad möjlighet att skydda sig mot förmögenhetsbrottslighet, t.ex. genom bättre lås och mer avancerade larmanordningar. Detta innebär sammantaget att förmögenhetsbrottsligheten, sedd i förhållande till våldsbrottslighet, än mindre torde framstå som ett för den enskilde allvarligt hot i dag än för två decennier sedan. Sammantaget talar detta för att nu betrakta våldsbrott som än allvarligare sett i förhållande till förmögenhetsbrotten.

Också i förhållande till annan brottslighet kan ifrågasättas om våldsbrottens allvar tillräckligt avspeglar sig i straffmätningen. Av kriminalstatistiken framgår att den övre delen av straffskalan för bl.a. grova narkotikabrott och grova skattebrott används proportionellt sett i betydligt större utsträckning än motsvarande del av straffskalan för t.ex. grov misshandel. Medan den översta delen av straffskalan för allvarliga våldsbrott har ansetts böra reserveras för nästan exceptionella fall är det långt ifrån ovanligt att det maximala straffet enligt straffskalan döms för ut för grova narkotikabrott.

Något utrymme i den övre delen av straffskalan för än allvarligare fall reserveras därvid inte, trots att sådana fall är fullt tänkbara och även förekommer i praktiken. Den stränga synen på grova narkotikabrott har delvis föranletts av att brottsligheten ofta har internationell anknytning, och det är därför inte helt rättvisande att göra direkta jämförelser mellan straffnivåerna för narkotikabrott och annan brottslighet. Trots detta, och även med beaktande av att stränga straff för narkotikabrott kan motiveras med den särskilda farligheten hos sådan brottslighet, torde det vara svårt att i längden upprätthålla så olika synsätt när det gäller principerna för hur straffmätning ska ske inom straffskalan.

När det sedan gäller de grova skattebrotten kan en sträng straffmätning motiveras med de stora uteblivna skatteintäkter som dessa totalt sett orsakar samt, såvitt avser brott som har begåtts inom näringsverksamhet, den snedvridning av konkurrensen som undandragandet kan medföra. Även våldsbrottsligheten medför emellertid ekonomiska konsekvenser för samhället i form av kostnader för sjukvård, sjukskrivning och, i allvarliga fall, invaliditet. Till detta kommer kostnader i form av brottskadeersättning samt kostnader för annat stöd till och skydd av brottsoffret. Kostnader av dessa slag kan i det enskilda fallet uppgå till betydande belopp. Även om det centrala vid straffmätningen för allvarliga våldsbrott givetvis måste vara det lidande och den skada som har tillfogats målsäganden och inte samhällets kostnader härför, kan jämförelsen sägas illustrera svårigheten att utifrån ett proportionalitetsperspektiv motivera skillnaderna i samhällets sätt att hantera de olika kategorierna av brott.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det finns mycket som tyder på att våldsbrotten straffvärdemässigt är lågt värderade i förhållande till andra brott. Till viss del kan detta förklaras med att samhällsutvecklingen har medfört att våldsbrotten nu är att bedöma som mer klandervärda än tidigare och detta ännu inte har fått fullt genomslag i rättstillämpningen. En annan förklaring är att skilda synsätt tillämpas för olika typer av brott när det gäller bedömningen av straffvärdet utifrån den tillämpliga straffskalan. Det finns alltså skäl som talar för att dessa skillnader på sikt bör jämnas ut och att ett mer enhetligt sätt att mäta ut straff inom ramen för straffskalan bör tillämpas.

Verkningar av våldsbrott hos brottsoffret och dess anhöriga

I detta sammanhang finns också anledning att beröra effekten av våldsbrott för offret. Vid straffmätningen för allvarliga våldsbrott fokuseras i stor utsträckning på det rent fysiska våldet, de fysiska skador som följer därav och huruvida dessa har varit livshotande. Ett allvarligt våldsbrott kan emellertid även innebära en mycket stor psykisk påfrestning för offret. Således kan offret drabbas av långvarig rädsla som begränsar hans eller hennes rörelsefrihet och på ett påtagligt sätt minskar livskvaliteten.

Om brottet sker inom en nära relation kan upprepade fall av våld och hot, även om varje enskilt brott inte är så allvarligt, verka i hög grad nedbrytande för offret, som ofta förlorar sin självkänsla och skuldbelägger sig själv för brotten. Upprepade allvarliga våldsbrott av detta slag kan således leda till en normaliseringsprocess där offret, som oftast är en kvinna i en parrelation, till slut förlorar sina referensramar och inte längre förmår uppfatta att våldet faktiskt utgör ett allvarligt brottsligt angrepp mot henne.[3]

Den psykiska påfrestningen av att uppleva ett mycket allvarligt våldsbrott kan i vissa fall leda till rent medicinska konsekvenser för brottsoffret.[4] I de svåraste fallen finns bl.a. en risk för att offret drabbas av ett posttraumatiskt stressyndrom. Detta gäller i synnerhet om brottet sker överraskande eller om det pågår under lång tid. Ett sådant tillstånd kan leda till ett långvarigt psykiskt lidande och vara direkt invalidiserande. Barn som drabbas av chockartade traumatiska upplevelser, i form av våld eller sexuella övergrepp, kan drabbas av djupgående störningar i personligheten. Om det sker i tidig ålder kan upplevelsen påverka utvecklingen och därvid leda till organiska skador som kan vara obotliga. Det finns också risk för att barn som utsätts för våld, särskilt om det sker inom familjen, utvecklar egen våldsbenägenhet.

De nu beskrivna konsekvenserna av våldsbrott, både sådan rädsla som kan påverka brottsoffrets frihet och de mer allvarliga formerna av psykiskt lidande, har efter hand kommit att uppmärksammas alltmer. Många gånger torde det emellertid vara svårt att beakta sådana konsekvenser vid straffmätningen avseende ett enskilt brott. Eftersom den psykiska påfrestningen på offret saknar direkt betydelse för ansvarsfrågan finns inte alltid tillräcklig utred-

[3] Se SOU 1995:60 s. 102 f.
[4] Se härom Läkare om våld – En programskrift om medicinska aspekter på våld, våldsverkare och våldsoffer, Sveriges läkarförbund 1997.

ning i detta hänseende. Det kan också vara så att den totala omfattningen av det efterföljande psykiska lidandet för offret inte är känd vid tidpunkten för rättegången.

Det finns också anledning att uppmärksamma de verkningar som våldsbrott kan få för anhöriga till brottsoffret. Våld eller hot om våld kan orsaka stort psykiskt lidande även hos personer i brottsoffrets närhet. Anhöriga till den som har utsatts för brottet kan känna oro för brottsoffret och också uppleva otrygghet för egen del.

Vad nu sagts talar för att det psykiska lidande som allvarliga våldsbrott kan medföra för brottsoffret och dess närstående i större utsträckning bör beaktas vid övervägande av den generella straffnivån för sådana brott. För vissa typer av våldsbrott kan detta sägas redan ha skett, dels genom införandet av fridskänkningsbrotten i 4 kap. 4 a § BrB[5], dels i viss utsträckning vid den generella översynen av sexualbrotten i 6 kap. BrB[6], där särskilt barns behov av skydd mot alla former av sexuella kränkningar framhölls. Barns situation som offer och vittne till våld mot en nära anhörig har också uppmärksammats och bl.a. lett fram till en ny bestämmelse i 29 kap. 2 § BrB, nämligen punkten 8, som innebär att det ska betraktas som en försvårande omständighet vid bedömningen av straffvärdet om brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående.[7] Däremot har inte någon översyn från detta perspektiv gjorts av brotten mot person i 3 kap. BrB eller i fråga om rånbrotten i 8 kap. BrB.

Våldsbrottslighetens effekter på samhället i övrigt

Allvarliga våldsbrott kan även få konsekvenser utanför kretsen av målsägande och deras nära anhöriga. Således kan allvarliga våldsbrott som förövas på offentliga platser, särskilt i fall då gärningsmannen är okänd för brottsoffret, skapa rädsla för att vistas på sådana platser också hos en större krets av personer. Detta gäller i synnerhet om flera sådana våldsbrott äger rum under en kort tidsperiod och inom ett begränsat område. Vilken grupp som påverkas mest är beroende av vilken brottstyp det är fråga om. Vid överfallsvåldtäkter är det naturligen så att det i första hand är kvinnor

[5] Prop. 1997/98:55.
[6] Prop. 2004/05:45.
[7] Prop. 2002/03:53.

som känner rädsla, medan t.ex. rån av mobiltelefoner ofta drabbar ungdomar. Det våld som kan förekomma i samband med väskryckningar kan göra att många äldre personer drar sig för att gå ut ensamma.

Brottslighet av nu angivet slag kan alltså få sekundära effekter för stora grupper av människor och leda till en påtaglig begränsning av friheten hos dessa. Sådana effekter bör också kunna påverka straffnivån. Det kan dock diskuteras om det är rimligt att sekundära effekter får genomslag på straffmätningen i det enskilda fallet. Ofta torde det vara svårt att dra slutsatsen att effekten har tillkommit genom brottsligheten hos en viss enskild gärningsman. Däremot kan det finnas skäl att beakta sekundära effekter av detta slag vid bedömningen av vilken straffnivå som generellt bör gälla för allvarliga våldsbrott.

Rädslan för allvarliga våldsbrott kan också medvetet utnyttjas av kriminella för att genom s.k. subtila hot utöva utpressning, påverka vittnen och skrämma myndighetspersoner. Vetskapen om att brutalt våld används av vissa grupper som ett medel för att befästa sin ställning och för att straffa dem som uppfattas som motståndare till gruppen kan vara tillräckligt för att skapa rädsla hos dem som kommer i kontakt med någon företrädare för gruppen. I förlängningen kan användningen av våld som ett medel för att främja organiserad brottslighet eller för att befästa kriminella organisationers ställning utgöra ett hot mot såväl rättstryggheten som andra grundläggande demokratiska värden. Detta talar för att allvarliga våldsbrott som sker med sådana företecken är att bedöma som särskilt förkastliga, vilket också bör avspeglas i straffnivån.

Straffets betydelse för brottsoffret

En funktion hos straffet som ibland framhålls är att detta ska syfta till att ge brottsoffret upprättelse. Vad som då avses torde vara att brottsoffret ska få en känsla av att rättvisa har skipats. När det gäller vissa typer av brott, särskilt sexualbrott, framhålls också betydelsen av att gärningsmannen fälls och ådöms adekvat påföljd för att brottsoffret ska kunna bearbeta den kränkning som brottet har inneburit och lämna det inträffade bakom sig.

Den nu beskriva funktionen av straffet bör inte underskattas. Åtminstone för vissa brottsoffer kan den säkerligen vara mycket betydelsefull. Frågan är dock om, och i så fall i vilken utsträckning,

denna funktion hos straffet bör beaktas vid övervägande av vilken straffnivå som är adekvat för olika brottstyper. Såsom vi tidigare har framhållit är det givetvis viktigt att straffsystemets utformning och tillämpning står i överensstämmelse med vad människor uppfattar som rätt och rimligt. I fråga om straffnivån bör detta intresse tillgodoses genom tillämpning av proportionalitetsprincipen, dvs. att straffnivån ska stå i proportion till den skada eller fara som brottet innebär. Den viktigaste åtgärden därutöver för att ta tillvara brottsoffrens intresse måste enligt vår mening vara att se till att brott i så stor utsträckning som möjligt utreds och lagförs på ett effektivt sätt, vilket bl.a. innebär att brottsoffret kan erhålla skadestånd. Enligt vårt synsätt kan alltså brottsoffrets behov av upprättelse inte åberopas som ett skäl för att föreskriva en straffnivå som är högre än den som följer av proportionalitetsprincipen.

Det nu sagda gäller även i fråga om det begär att utkräva hämnd på gärningsmannen som kan finnas hos såväl brottoffret som hos andra vilka berörs av ett allvarligt våldsbrott. Ett sådant begär är i hög grad mänskligt och naturligt. Det finns ingen anledning att bortse från att utdömda straff också fyller en funktion genom att helt eller delvis tillgodose känslor av detta slag. Av uppenbara skäl bör dessa emellertid inte läggas till grund för bedömningen av vilken straffnivå som är adekvat, varken vid utformningen av strafflagstiftningen eller vid tillämpningen av denna.

Brottsutvecklingen

Enligt tidigare förarbeten kan det ha betydelse för bedömningen av straffvärdet hos en viss typ av brottslighet att denna har blivit mer utbredd eller elakartad.[8]

Vi har i kapitel 4 närmare redogjort för utvecklingen av våldsbrottsligheten i Sverige under senare tid. Allmänt sett kan konstateras att antalet anmälda våldsbrott har ökat kraftigt under en rad av år. Således har antalet anmälda fall av misshandel mer än fördubblats under de senaste 20 åren. Som vi närmare har redogjort för i kapitel 4 behöver ökningen av antalet anmälda brott emellertid inte spegla en motsvarande ökning av den faktiska brottsligheten. Åtminstone delvis kan ökningen förklaras med en större benägenhet att anmäla brott. Denna kan i sin tur förklaras med den ökade uppmärksamhet våldsbrottsligheten har fått under senare år. Andra

[8] Se prop. 1987/88:120 s. 37.

sätt att mäta brottsutvecklingen, bl.a. s.k. offerundersökningar, pekar nämligen inte på att våldsbrottsligheten ökar. Som vi utförligt har redogjort för i vårt delbetänkande har inte heller det dödliga våldet ökat under senare år, utan tvärtom minskat något.

Som vi också har redovisat i kapitel 4 är samtliga sätt att mäta brottsutvecklingen förenade med felkällor. Det är därför mycket svårt att dra några säkra slutsatser om brottsutvecklingen när det gäller allvarliga våldsbrott. Man måste också hålla i minnet att de flesta mätmetoder avser den totala utvecklingen i hela landet. Det kan alltså mycket väl vara så att vissa typer av brott ökar och att det sker en ökning av våldet inom vissa områden eller inom vissa grupper utan att detta framgår av den samlade statistiken över brottsligheten.

Den slutsats som vi har dragit är emellertid att det är svårt att finna något empiriskt stöd för att våldsbrottsligheten i samhället generellt sett skulle ha ökat i någon större utsträckning eller ha blivit påtagligt grövre. Denna slutsats överensstämmer med vad som har framkommit vid tidigare tillfällen då våldsbrottsligheten har varit föremål för bedömning.[9] Vid dessa tillfällen har hänvisats till en allmän uppfattning i samhället att våldet har ökat och blivit grövre och råare, samtidigt som det har ansetts svårt att finna några belägg för att våldsbrottsligheten generellt sett skulle ha ökat i någon större omfattning eller att våldet skulle ha blivit grövre.

Kan skärpta straff förväntas leda till minskad brottslighet?

Att vissa gärningar är belagda med straff och att straffhotet upprätthålls torde motverka dessa gärningar generellt. Kriminaliseringen kan tänkas verka avhållande på tre sätt.

För det första kan straffhotet antas fylla en allmänt avskräckande funktion. För att undgå straff avstår människor från att utföra den straffbelagda gärningen (allmänprevention). Den allmänpreventiva funktionen behöver inte vara kopplad till straffnivån som sådan. Redan det förhållandet att en gärning är straffbelagd kan utgöra en tillräckligt stark signal om att den i samhällets ögon är förkastlig för att de allra flesta människor ska avstå från att begå gärningen. Kriminaliseringen kan på detta sätt antas fylla en moralbildande funktion.

För det andra kan tänkas att den som ändå drabbas av ett straff därigenom blir avskräckt från att på nytt begå en straffbelagd gär-

[9] Se Ds Ju 1986:11 s. 29 ff. samt SOU 1990:92 s. 42 ff.

ning, eller inom ramen för verkställigheten av straffet får någon form av behandling, t.ex. mot missbruk av alkohol eller narkotika, som gör honom eller henne mindre benägen att begå brott (individualprevention).

För det tredje kan verkställigheten av straffet innebära att gärningsmannen under så lång tid som denna pågår fysiskt är förhindrad att begå nya brott (inkapacitering).

Om straffhotet på sätt som nu beskrivits generellt kan tänkas bidra till att människor avhåller sig från att begå brott, ligger det nära till hands att anta att höjda straffnivåer kommer att leda till att det begås ett minskat antal brott.

Det är emellertid inte möjligt att av tillgängliga forskningsresultat vad gäller sambandet mellan straffnivåer och brottslighet dra slutsatsen att det generellt sett går att uppnå någon påtaglig minskning av brottsligheten enbart genom straffskärpningar. Detta kan ha flera orsaker.

Det är tänkbart att de som väljer att begå brott anser att själva straffnivån är av underordnad betydelse, antingen därför att de räknar med att inte bli upptäckta eller anmälda och att de därmed tror att de helt kommer att undgå straff, eller för att brottet begås impulsivt, kanske under alkoholpåverkan, utan någon tanke på konsekvenserna.

För dem som döms för brott kan visserligen verkställigheten av straffet innebära en möjlighet att få behandling och att därigenom förändra sitt levnadssätt så att risken för återfall minskar. Samtidigt kan straffverkställigheten, främst vad gäller fängelse, ha negativa konsekvenser, t.ex. genom att den dömde avskärmas från samhället, förlorar arbete och bostad, och därför väljer att befästa en kriminell identitet. Det är mot denna bakgrund svårt att visa att skärpta straff skulle kunna få en positiv inverkan på individen så att man därigenom uppnår en brottsförebyggande effekt. Kritiken mot den s.k. behandlingstanken, som vi har redogjort för i avsnitt 7.2, utgår också från just det förhållandet att det inte finns något stöd i forskningen för att ett strängare ingripande kan motiveras utifrån behandlingsaspekter.

När det slutligen gäller möjligheten att minska brottsligheten genom inkapacitering kan konstateras att generellt förlängda strafftider kan ge en viss effekt men att denna är mycket liten. Statistiskt sett skiljer sig risken för återfall i brott mellan olika brottstyper. Störst risk föreligger vid förmögenhetsbrott, medan de allra flesta som för första gången döms för ett allvarligt våldsbrott inte åter-

faller i brott. Statistiskt sett ökar risken för återfall med antalet tidigare domar. Det är dock relativt få personer som har ett så stort antal tidigare domar mot sig att risken för återfall kan bedömas som mycket stor. Detta innebär att det är svårt att uppnå någon stor brottsförebyggande effekt genom den ökade inkapacitering som en generellt höjd straffnivå skulle innebära.[10] För att en straffskärpning ska vara ett effektivt medel att förebygga brott genom inkapacitering torde krävas att skärpningen riktas specifikt mot de grupper av lagöverträdare hos vilka risken för återfall är mycket stor.[11]

Utöver vad som nu har redovisats är det tänkbart att en straffskärpning skulle medföra brottsförebyggande effekter på ett mer indirekt sätt. En höjd straffnivå, såsom en markering av samhällets avståndstagande från allvarliga våldsbrott, skulle kunna bekräfta och ytterligare förstärka en negativ attityd generellt i samhället till sådan brottslighet. En höjd straffnivå skulle också kunna fungera som en signal till myndigheter och andra aktörer i samhället att prioritera åtgärder som syftar till att bekämpa och förebygga allvarliga våldsbrott. I praktiken är det dock mycket svårt att påvisa effekter av detta slag. De flesta straffskärpningar genomförs i ett sammanhang där också andra förändringar i samhället sker, vilka kan påverka brottutvecklingen. Det är därför svårt att isolera betydelsen av en höjd straffnivå vid bedömningen av brottsutvecklingen generellt i samhället.

Sammanfattande slutsatser

Med utgångspunkt från vad nu har sagts kan konstateras att det skäl som främst talar för skärpta straff för allvarliga våldsbrott är en över tiden förändrad syn, som innebär att sådan brottslighet bedöms som mer förkastlig än tidigare. Denna förändring kan antas vara grundad på att våldsbrottsligheten, till följd av ökad generell välfärd och andra förändringar i samhället, relativt sett framstår som ett större hot än tidigare. Vidare har insikten om de psykiska

[10] Det finns forskning som pekar på att den stora minskningen av brottsligheten som har skett i USA under de senaste decennierna till 20 – 30 procent skulle kunna förklaras med den inkapaciteringseffekt som de kraftigt höjda straffen där har fört med sig (Se William Spellmans artikel i antologin The Crime Drop in America, Cambridge University Press, Storbritannien, 2000). Det är dock tveksamt om dessa slutsatser skulle kunna översättas till svenska förhållanden, eftersom nedgången av brottsligheten i USA har skett från mycket höga nivåer.

[11] Se bl.a. SOU 1990:92 s. 95 f.

påfrestningar hos brottsoffret som allvarliga våldsbrott medför ökat. Medan de fysiska skadorna kan läkas tämligen snabbt kan rädslan och upplevelsen av kränkning bestå under relativt lång tid. Till detta kommer att våldsbrottsligheten generellt innebär en påfrestning på samhället. Rädslan för brott drabbar också andra än de som är direkt utsatta. Människors rörelsefrihet inskränks om de av rädsla för att drabbas av allvarliga våldsbrott måste ändra sitt beteende. Rädslan för våld kan också utnyttjas för att underlätta organiserad brottslighet och för att befästa kriminella organisationers ställning. I sistnämnda hänseenden kan våldsbrottsligheten i förlängningen innebära ett hot mot både rättstryggheten och andra grundläggande demokratiska värden. Sammantaget innebär detta att det finns anledning att se strängare på allvarliga våldsbrott nu än tidigare.

Däremot finns, åtminstone enligt vad som hittills har framkommit, inte tillräckligt underlag för att dra slutsatsen att våldsbrottsligheten skulle ha ökat eller blivit mer elakartad i sådan utsträckning att detta i sig kan motivera en skärpning av straffen. Snarare kan en ökad benägenhet att anmäla sådana brott ses som en bekräftelse av den förändrade syn på brottsligheten som har beskrivits ovan.

Inte heller kan en generellt höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott motiveras utifrån förväntningar om att en sådan höjning skulle leda till minskad brottslighet. Även om vissa sådana effekter givetvis inte kan uteslutas, är det erfarenhetsmässiga sambandet mellan straffnivå och brottsutveckling så svagt att det endast i speciella situationer kan anföras som en saklig grund för straffskärpning.

7.4 Övriga utgångspunkter

Nuvarande straffmätningspraxis för allvarliga våldsbrott

Vi har i kapitel 5 redogjort för tillämpningen av nuvarande regler om straffmätning och påföljdsval samt för resultatet av den påföljdsinventering som Åklagarmyndigheten har genomfört på uppdrag av regeringen. Av redogörelsen framgår att de flesta utdömda påföljder för allvarliga våldsbrott ligger i den nedre delen av straffskalan. Särskilt uttalat är detta när det gäller grov misshandel, där 95 procent av domarna finns inom den nedre fjärdedelen av straffskalan. Denna tillämpning av lagstiftningen torde stå väl i överensstämmelse med lagstiftarens hittillsvarande intentioner så som dessa har kommit i uttryck i förarbetena samt Högsta domstolens praxis.

Att de flesta straff bestäms inom den nedre delen av straffskalan kan också förklaras med den faktiska fördelningen av brotten. Således begås mångdubbelt fler brott som är mindre allvarliga sett i förhållande till de svåra brotten. I svårhetshänseende kan brottsligheten därför sägas beskriva en brant sluttande kurva.

När det gäller grov misshandel är straffskalan också mycket vid. Den börjar vid ett år och sträcker sig ända upp till tio års fängelse, vilket motsvarar minimistraffet för mord. Straffskalan överlappar därmed hela straffskalan för dråp som sträcker sig från sex till tio års fängelse. Det får anses ligga i sakens natur att straffnivåer motsvarande de som tillämpas för dråp endast kan komma i fråga för sådana mycket allvarliga fall av misshandel som inträffar mer sällan.

Till detta kommer att det finns risk för att en kraftig tröskeleffekt skulle uppstå om straffmätningen för t.ex. grov misshandel skulle utgå från en punkt högt upp på straffskalan. Det förhållandet att en viss gärning rubriceras som grov misshandel i stället för misshandel av normalgraden skulle i så fall medföra att strafftiden i ett slag mer än fördubblas. Detta skulle stå i strid med intresset av att kunna mäta ut straff på ett nyanserat sätt med beaktande av omständigheterna i det enskilda fallet.

Även om det således är möjligt att förklara varför det huvudsakligen är den nedre delen av straffskalan som utnyttjas för grov misshandel och andra allvarliga våldsbrott, kan det finnas skäl att överväga om den nuvarande ordningen är lämplig.

Om straffet i ett visst fall har fastställts nära minimistraffet kan detta komma att tolkas så att domstolen har sett milt eller ursäktande på gärningen, trots att brottet i själva verket har bedömts som ett normalfall. Det kan också vara svårt att förstå varför hela straffskalan mera regelbundet utnyttjas för vissa brottstyper, såsom för narkotikabrott, men inte för andra brottstyper, som t.ex. våldsbrott. Vidare innebär en straffmätningspraxis som utgår från straffskalans minimum endast begränsade möjligheter att vid straffmätningen beakta förmildrande omständigheter inom ramen för straffskalan. Detta gör det svårare att åstadkomma en spännvidd vid straffmätningen. Om straff regelmässigt bestäms nära straffskalans minimum kan detta också skapa osäkerhet om rollfördelningen mellan lagstiftaren och rättstillämparen. Det kan således lätt framstå som om det föreligger en omotiverad skillnad mellan vad lagstiftaren har beslutat och resultatet av den faktiska rättstillämp-

ningen. Även om det finns stöd för en sådan tillämpning i förarbetena, kan denna minska förtroendet för rättssystemet.

Det förhållandet att straffvärdet ofta bedöms ligga nära straffskalans minimum kan alltså utgöra ett problem i sig, även om straffnivån som sådan är adekvat. Straffskalorna blir då i praktiken någonting annat än vad de utger sig för att vara om man ser till själva lagtexten.

Behovet av en ökad spännvidd vid straffmätningen

I våra direktiv ingår att överväga förändringar som, vid såväl våldsbrott som andra brott, ger en större spännvidd vid straffmätningen när det har funnits försvårande eller förmildrande omständigheter. Vi ska i det sammanhanget även överväga betydelsen av flerfaldig brottslighet och återfall i brott.

Intresset av en större spännvidd vid straffmätningen sammanfaller delvis med intresset av att, i enlighet med vad ovan redovisats, undvika att påföljden regelmässigt bestäms nära straffskalans minimum.

En större spännvidd vid straffmätningen kan uppnås både genom att straffvärdet för olika gärningar bedöms på ett mer differentierat sätt och genom att det vid straffmätningen i större utsträckning tas hänsyn till sådana förhållanden som inte är hänförliga till straffvärdet, såsom exempelvis att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. Det finns anledning att överväga båda dessa möjligheter. Som vi har angett i det föregående finns det skäl att vid bedömningen av straffvärdet hos allvarliga våldsbrott inte bara fästa avseende vid de fysiska skadorna av brottet utan också beakta följderna av brottsligheten i andra hänseenden. Brottets motiv och det sammanhang i vilket det har begåtts måste också få genomslag vid bedömningen av straffvärdet.

För att försvårande och förmildrande omständigheter i enlighet med vad nu har sagts ska kunna få ökat genomslag vid straffmätningen måste sådana omständigheter också i större utsträckning föras in och åberopas i brottmålsprocessen. Enligt våra direktiv ska vi överväga hur detta kan ske. I direktiven ingår att pröva om åklagarens roll kan tydliggöras eller förändras, t.ex. genom att åklagaren åläggs att framställa ett preciserat yrkade om påföljd.

När det sedan gäller frågan hur flerfaldig brottslighet och återfall i brott bör bedömas vid straffmätningen är flera faktorer rele-

vanta, bl.a. tidpunkten för den nya brottsligheten och om det är möjligt att förverka villkorligt medgiven frihet. Det finns anledning att analysera hur den nuvarande ordningen i dessa hänseenden förhåller sig till de grundläggande principerna om proportionalitet och ekvivalens som straffsystemet vilar på och som också ska vara utgångspunkter för våra överväganden.

En ökad spännvidd vid straffmätningen bör givetvis inte utgöra något självändamål. Avsikten måste vara att straffet ska spegla hur allvarligt samhället ser på den brottsliga gärningen i det enskilda fallet. För att straffet ska kunna fylla sin funktion i detta hänseende måste också grunderna för straffmätningen vara möjliga att förstå för en vidare krets. Det finns därför anledning att i detta sammanhang även överväga om straffsystemet i något hänseende kan förenklas och göras mer tydligt.

Jämförelse med straff i andra länder

Olika länder har olika straffnivåer i sin lagstiftning. De skilda nivåerna speglar olikheter i brottsligheten mellan olika länder men också skilda traditioner i socialt, kulturellt och religiöst hänseende. Inom det internationella samarbetet, liksom inom EU, anses straffnivåerna vara en i stor utsträckning rent nationell angelägenhet. På vissa områden har dock vidtagits åtgärder för att säkerställa att det är möjligt att ingripa mot viss typ av brottslighet med tillräcklig stränghet. Det gäller främst allvarliga brott som ofta har internationell anknytning såsom terroristbrott, flygplanskapning och människohandel. Den i Sverige höga straffnivån för narkotikabrott har också motiverats utifrån brottslighetens internationella karaktär. Straffnivån skulle således syfta till att motverka att Sverige framstår som ett attraktivt land för sådan brottslighet.

I Sverige, liksom i de flesta andra länder, är dock den helt dominerande delen av brottsligheten nationell, i den meningen att den begås i Sverige av här bosatta personer och är riktad mot personer som också är bosatta här. Detta torde i särskilt hög grad gälla våldsbrottsligheten. Det skulle därför kunna hävdas att internationella jämförelser saknar relevans vid övervägande av straffnivån för sådan brottslighet. Rörligheten och kontakterna över nationsgränserna har emellertid ökat kraftigt under senare år och kan väntas öka ytterligare i framtiden. Därmed ökar också behovet av internationellt samarbete på straffrättens område och av gemensam norm-

bildning. Detta talar för att det kan finnas skäl att i viss utsträckning beakta straffnivåerna i andra länder också när det gäller allvarliga våldsbrott.

Vi har i kapitel 6 redogjort för lagstiftningen i några jämförbara länder och då kunnat konstatera att straffnivåerna för allvarliga våldsbrott i Sverige inte avviker i någon större utsträckning från nivåerna i övriga Norden. Såvitt avser de övriga europeiska länder som vi har studerat är det svårare att få en tydlig uppfattning om ingripandenivån, inte minst eftersom de olika ländernas rättssystem skiljer sig från varandra. Den slutsats som kan dras är dock att det i samtliga länder som vi har studerat torde fästas större avseende vid den tilltalades tidigare brottslighet än vad som är fallet i Sverige. I övrigt avviker inte straffnivåerna här från straffnivåerna i övriga länder i sådan utsträckning att det bör påverka våra överväganden.

Verkställighet av brottspåföljder

Möjligheterna att på ett lämpligt sätt verkställa utdömda påföljder är av betydelse vid övervägande av en höjning av straffnivån för allvarliga våldsbrott.

Det genomsnittliga antalet intagna i kriminalvårdsanstalt har ökat kraftigt under den senaste tioårsperioden, från omkring 3 600 intagna 1997 till omkring 4 800 intagna 2007. Detta trots att reformer har genomförts som innebär dels ökade möjligheter att döma till icke frihetsberövande påföljder med föreskrift om samhällstjänst, dels en möjlighet att avtjäna korta fängelsestraff genom intensivövervakning med elektronisk kontroll.

För närvarande pågår en omfattande utbyggnad av antalet fängelseplatser i syfte att möta ett förväntat ökat platsbehov. Fram till 2011 planeras 2 145 nya platser, vilket innebär ett nettotillskott av 1 841 platser.

Av de inskrivna i anstalt 2007 hade knappt 25 procent dömts för våldsbrott som huvudbrott. Detta var den näst vanligaste brottkategorin. Den vanligaste var narkotikabrott som svarade mot drygt 30 procent av de intagna. Om man emellertid till våldsbrotten även lägger rånbrotten, som alltid innefattar våld eller hot om våld, och sexualbrotten, som ofta innefattar hot eller våld, blir den sammanlagda andelen drygt 40 procent av de intagna.

En skärpning av straffen för allvarliga våldsbrott kan således antas leda till ett ytterligare relativt stort behov av anstaltsplatser.

Det ökade platsbehovet beror inte enbart på att de fängelsestraff som döms ut blir längre. I den mån en skärpning även tar sikte på brott som i dag har ett straffvärde understigande ett års fängelse, kan skärpningen också leda till ett förändrat påföljdsval som innebär att påföljden som helhet bestäms till fängelse i stället för en icke frihetsberövande påföljd. Den av Åklagarmyndigheten sammanställda påföljdsinventeringen visar att endast 20 procent av de personer över 18 år som lagfördes för misshandel av normalgraden 2005 dömdes till fängelse. En strängare straffmätning som leder till ett ändrat påföljdsval för denna grupp skulle därför i sig kunna innebära en betydande ökning av antalet fängelsestraff.

Om en mer omfattande höjning av straffnivån för allvarliga våldbrott genomförs torde det krävas ett betydande resurstillskott till Kriminalvården för att kunna möta behovet av ytterligare anstaltsplatser och de intagnas behov av stöd och behandling under verkställigheten.

7.5 Sammanfattande bedömning

Vi delar de värderingar som ligger till grund för de i direktiven angivna principerna och deras förankring i den straffrättsliga teoribildningen. En utgångspunkt för våra överväganden är därför att en förändrad straffnivå bör kunna motiveras utifrån något konstaterbart förhållande som är relevant för straffnivån enligt de grundläggande principer om proportionalitet, ekvivalens och humanitet på vilka vårt nuvarande straffsystem vilar.

Av dessa principer följer att straff bör spegla hur allvarligt samhället ser på den brottsliga gärningen samt att det bör finnas en relativ proportionalitet mellan olika brott, så att svåra brott bestraffas strängare än lindrigare brott. Straffet ska alltså ses som ett uttryck för klander. Förväntningar om hur straffet kan tänkas påverka den tilltalade i det enskilda fallet bör däremot vara av underordnad betydelse, och i vart fall inte leda till en mer ingripande påföljd än vad som kan motiveras utifrån brottets allvar.

Det är enligt vår mening möjligt att peka på en rad förändringar i samhället under senare år som gör att det finns anledning att se strängare på allvarliga våldsbrott, både vad avser brottsligheten som sådan och i relation till andra typer av brott. Bland dessa förändringar kan nämnas att acceptansen för våld har minskat i samhället, att det finns en större medvetenhet om de psykiska konse-

kvenser som allvarliga våldsbrott kan få för brottsoffret samt att rädslan för våld numera utnyttjas på ett sätt som i förlängningen kan utgöra ett hot mot grundläggande demokratiska värden.

En strängare syn på allvarliga våldsbrott bör komma till uttryck i en höjd straffnivå för sådan brottslighet. Behovet av en höjd straffnivå gör sig främst gällande vid grov misshandel och annan brottslighet som redan i dag anses ha ett relativt högt straffvärde. Våldsbrott för vilka straffvärdet bedöms motsvara fängelse i någon eller några månader leder i många fall till icke frihetsberövande påföljder. Enligt vår bedömning saknas det skäl att öka användningen av fängelsestraff i sådana fall. En reform bör därför i första hand omfatta den allvarligaste våldsbrottsligheten.

En strängare syn på allvarliga våldsbrott behöver inte heller innebära att strafftiderna förlängs på ett likformigt sätt. För att straffet ska spegla brottets allvar i det enskilda fallet bör straffmätningen ske med beaktande av samtliga försvårande och förmildrande omständigheter. Detta bör leda till en mer differentierad straffmätning och en större spännvidd mellan de utdömda straffen. Såsom särskilt försvårande omständigheter bör därvid beaktas förhållanden av det slag som vi nyss har pekat på och som alltså utgör motivet för att föreslå en höjd straffnivå. Det bör emellertid även övervägas om inte tidigare brottslighet i vissa fall bör tillmätas relevans för att åstadkomma en sådan ökad spännvidd vid straffmätningen.

För att försvårande och förmildrande omständigheter ska få större genomslag vid straffmätningen, måste dessa också föras in i och uppmärksammas i brottmålsprocessen. Det finns därför anledning att överväga vilken roll åklagaren bör ha i detta hänseende.

Det torde vara mycket svårt att uppnå några mätbara brottsförebyggande effekter genom en generellt höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott. Detta är inte heller den primära avsikten med en reform. Även om straffsystemet som sådant kan motiveras utifrån dess brottspreventiva funktion, bör i enlighet med vad vi tidigare har anfört straffnivåerna för olika brottstyper bestämmas med utgångspunkt från principerna om proportionalitet och ekvivalens. Om det emellertid visar sig att det i något enskilt hänseende är möjligt att uppnå brottspreventiva effekter av en viss förändring, måste givetvis dessa aspekter kunna beaktas.

En skärpning av straffen för allvarliga våldsbrott från de utgångspunkter som vi nu har angett måste, för att fylla någon funktion, ha en sådan omfattning att den är synlig. En höjd straffnivå som

endast omfattar några få procent i förhållande till nuvarande nivå framstår därvid inte som meningsfull. Å andra sidan måste beaktas att straff, till skillnad från bl.a. skadestånd, fyller en enbart repressiv funktion. Straff bör därför inte användas mer än vad som kan anses vara absolut nödvändigt. Straff måste också kunna verkställas på ett sätt som minimerar skadeverkningarna för den dömde och därmed, i ett längre perspektiv, även för samhället. I den fortsatta beredningen måste hänsyn tas till vilka resurser som kan förväntas komma att tillföras Kriminalvården med anledning av en reform. I det sammanhanget måste också beaktas vilka konsekvenser en generellt höjd straffnivå kan få för valet mellan olika påföljder.

Den närmare storleksordningen av en skärpning kan givetvis diskuteras. Som vi nyss har framhållit bör en höjning av straffnivån för allvarliga våldsbrott inte ske likformigt, utan inriktas på de brottstyper där en sådan höjning framstår som mest angelägen och på sådana fall som är särskilt straffvärda. Det finns alltså ett behov av en större spännvidd vid straffmätningen för allvarliga våldsbrott, så att försvårande och förmildrande omständigheter beaktas i större utsträckning än vad som är fallet i dag. En sådan ökad differentiering vid straffmätningen kan förväntas leda till att straffen i vissa fall inte kommer att skärpas alls, medan det i andra fall kan bli fråga om förhållandevis stora straffskärpningar. Det är därför svårt att säga något generellt om storleken av en straffskärpning, och det går inte heller att uttala sig om hur mycket straffet bör höjas i det enskilda fallet. För att en höjning ska vara meningsfull måste den dock, som anförts i det föregående, vara så stor att den blir synlig. Ett rimligt riktmärke för våra fortsatta överväganden skulle därför kunna vara att det genomsnittliga straffet för grov misshandel, som i dag ligger mycket nära minimistraffet i straffskalan, bör höjas med omkring en tredjedel.

I ett straffsystem som grundas på principerna om proportionalitet och ekvivalens kan straffets funktion sägas vara att kommunicera hur allvarligt samhället ser på ett visst beteende, eller annorlunda uttryckt, hur förkastlig den brottsliga gärningen är. För att straffet ska kunna fylla denna funktion måste grunderna för straffmätning och påföljdsval kunna förmedlas till och förstås av en bredare krets av medborgare. Att eftersträva att regelsystemet utformas på ett så enkelt och begripligt sätt som möjligt bör därför vara ytterligare en utgångspunkt för våra överväganden.

8 Överväganden och förslag

8.1 Inledning

I detta kapitel redogör vi för våra överväganden och redovisar de konkreta förslag till ändringar av nuvarande lagstiftning som vi anser är motiverade utifrån våra direktiv och utifrån de allmänna utgångspunkter som vi har redogjort för i kapitel 7.

8.2 En höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott

8.2.1 Hur bör en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott åstadkommas?

Vår bedömning: En höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott bör i första hand åstadkommas genom en översyn av bestämmelserna i 29 kap. BrB. Det kan dock finnas skäl att också ändra straffskalan för något enskilt brott.

Utgångspunkter

Vi har i kapitel 7 redogjort för de skäl som kan anföras för en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott. Vår bedömning utmynnar i att främst en minskad acceptans för våld i samhället kan motivera en sådan höjning samt att höjningen för att den ska fylla sin funktion bör vara så stor att den blir synlig och tydlig.

Enligt våra direktiv ska vi analysera de allmänna bestämmelserna om straffmätning i 29 kap. BrB och överväga behovet av ändring av dessa. Det står oss dock fritt enligt direktiven att föreslå en förändring av straffskalan för något särskilt brott eller en förändring av de omständigheter som för respektive brottskategori ska beaktas vid bedömningen av till vilken svårhetsgrad brottet ska hänföras. Det

ingår inte i vårt uppdrag att göra en generell översyn av straffskalorna.

Vi har i de allmänna utgångspunkter som vi har redovisat i kapitel 7 konstaterat att vårt nuvarande system för påföljdsbestämning är väl förankrat i de principer som enligt våra direktiv ska ligga till grund för våra överväganden. Den grundstruktur som straffsystemet fick genom 1989 års reform torde också ha vunnit allmän acceptans. Enligt vår bedömning saknas det därför skäl att föreslå några mera genomgripande förändringar av detta system. Vår utgångspunkt är således att en reform så långt möjligt bör åstadkommas inom ramen för den struktur som den nuvarande ordningen bygger på.

Nuvarande ordning för att bestämma straff

Innan vi går närmare in på vilka tänkbara möjligheter det kan finnas att från nu angivna utgångspunkter åstadkomma en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott kan det finnas skäl att belysa hur straffmätning sker enligt nuvarande lagstiftning.

Vi har i avsnitt 2.4 redogjort för de allmänna bestämmelserna om straffmätning och påföljdsval i 29 och 30 kap. BrB. Av dessa följer att straffmätningen för brott där påföljden inte kan stanna vid enbart böter något förenklat kan delas in i följande steg.

1. Sedan domstolen har fastställt hur den aktuella gärningen bör rubriceras, har den att ta ställning till vilken straffskala som är tillämplig. För samma brott kan flera straffskalor vara föreskrivna, beroende på om brottet i det enskilda fallet är att anse som ringa, av normalgraden eller grovt.

2. Den tillämpliga straffskalan anger brottets abstrakta straffvärde. Om det är fråga om flera brott tillämpas 26 kap. 2 § BrB, av vilken följer att straffskalan i vissa fall kan sträcka sig över det högsta straffet som är föreskrivet för det svåraste av brotten. Det abstrakta straffvärdet anger hur allvarligt lagstiftaren anser att brottet generellt sett bör bedömas i förhållande till andra brott.

3. Utifrån det abstrakta straffvärdet ska domstolen, med tillämpning av 29 kap. 1 § andra stycket BrB, fastställa det konkreta straffvärdet. Denna bedömning sker i första hand med utgångspunkt från de omständigheter som anges i den tillämpliga straffbestämmelsen. Om det t.ex. är fråga om ett tillgreppsbrott är givetvis det tillgripnas värde av stor betydelse för straffvärdet.

4. Härefter har domstolen att beakta om det föreligger någon sådan försvårande eller förmildrande omständighet som anges i 29 kap. 2 eller 3 § BrB. Av 29 kap. 3 § andra stycket följer att straffvärdet i vissa fall kan vara lägre än vad som följer av den tillämpliga straffskalan.
5. Sedan domstolen har fastställt brottslighetens straffvärde ska detta läggas till grund för straffmätningen. Enligt 29 kap. 1 § första stycket BrB ska straffet såsom huvudregel bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan. Av bestämmelserna i 29 kap. 4, 5 och 7 §§ BrB följer att det vid straffmätningen finns möjlighet att beakta andra förhållanden än brottslighetens straffvärde.
6. Enligt 29 kap. 4 § BrB får domstolen i skälig utsträckning ta hänsyn till om den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. I sådana fall kan straffet sättas över vad som följer av straffvärdet. Detta gäller dock inte om återfallet i brott kan beaktas tillräckligt genom val av en strängare påföljd eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet. Av 26 kap. 3 § BrB följer att straffet vid återfall i vissa fall av allvarlig brottslighet kan sättas högre än vad som annars följer av den tillämpliga straffskalan.
7. I 29 kap. 5 § BrB finns angivet ett antal s.k. billighetsskäl som kan beaktas i mildrande riktning vid straffmätningen. Av paragrafens andra stycke följer att straffet när någon sådan omständighet föreligger kan sättas under vad som följer av den tillämpliga straffskalan, om det finns särskilda skäl för det.
8. Har brottet begåtts av någon som vid tidpunkten för gärningen inte hade fyllt 21 år ska enligt 29 kap. 7 § BrB hans eller hennes ungdom beaktas särskilt vid straffmätningen. Normalt går detta till så att det straff som hade dömts ut om den tilltalade hade varit vuxen reduceras med en viss kvotdel som är beroende av den tilltalades ålder vid gärningstillfället.
9. Längden av det fängelsestraff som blir resultatet vid tillämpning av den nu angivna ordningen brukar benämnas brottets eller brottslighetens straffmätningsvärde. Straffmätningsvärdet har tillsammans med straffvärdet betydelse för valet av påföljd enligt bestämmelserna i 30–32 kap. BrB.

Av den nu lämnade redogörelsen framgår att straffbestämning sker i flera steg, enligt en ordning som inte är helt okomplicerad. I praktiken torde emellertid straffmätning i de allra flesta fall ske på

ett betydligt enklare sätt, genom att den aktuella gärningen jämförs med tidigare liknande fall och straffet bestäms i enlighet med dessa. Enligt 29 kap. 1 § BrB ska straff bestämmas ”med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning”. Detta innebär att rådande påföljdspraxis bör ges stort inflytande vid straffbestämningen i det enskilda fallet. I praktiken styrs alltså straffmätningen av Högsta domstolens – och viss mån även övriga domstolars – praxis. För att uppnå enhetlighet och förutsebarhet i rättstillämpningen krävs att det relativt allmänt hållna regelverket kompletteras med vägledande avgöranden avseende konkreta fall.

Som tidigare har redovisats är de flesta straffskalor mycket vida och för de flesta typer av brott utnyttjas endast nedre delen av dessa. Detta innebär att det i och för sig finns stora möjligheter för domstolarna att förändra straffmätningspraxis utan att någon lagändring behöver ske. Samtidigt är det mer sällan som domstolarna har anledning att självständigt ta initiativ till en sådan förändring.

Utvecklingen av straffmätningspraxis för en viss brottstyp kan beskrivas som ett samspel mellan lagstiftare och domstolar. Lagändringar och motivuttalanden kan således fungera som signaler till domstolarna att justera praxis i något hänseende, samtidigt som domstolarnas avgöranden och uttalanden i domskäl kan fungera som en signal till lagstiftaren att se över lagen i något visst hänseende. Även samhällsutvecklingen i övrigt påverkar emellertid utvecklingen av straffmätningspraxis för olika brott. Från tid till annan uppmärksammas skadeverkningarna av någon viss typ av brott i särskilt stor utsträckning. Detta leder ofta till strängare straffmätning för den typen av brott.

Straffmätningen sker inte på ett helt enhetligt sätt för olika brottstyper. Detta framgår bl.a. av den påföljdsinventering som Åklagarmyndigheten har gjort avseende vissa våldsbrott.[1] Medan straffen regelmässigt bestäms nära minimum för somliga brottstyper är spridningen över straffskalan större för andra. Om man betraktar samtliga typer av brott blir denna bild än tydligare. Som tidigare har framhållits sker straffmätningen för narkotikabrott enligt en särskilt sträng praxis, vilket bl.a. innebär att det i allvarliga fall döms ut fängelsestraff som inte sällan är längre än de som tillämpas för mycket grova våldsbrott. För våldsbrott ligger genomsnittsstraffen regelmässigt nära straffskalans minimum.

[1] Domstolarnas påföljdspraxis vid vissa våldsbrott – En rapport från Åklagarmyndigheten 2007.

Att det finns en viss variation i straffmätningspraxis mellan olika typer av brott är naturligt och ofrånkomligt. Om skillnaderna blir alltför stora finns emellertid en risk för att straffsystemet blir svåröverskådligt samt att förutsebarhet och enhetlighet går förlorad.

Olika vägar att åstadkomma en reform

Från de utgångspunkter vi har angett i kapitel 7 bör en reform inriktas på att uppnå bl.a. följande. En skärpt syn på allvarliga våldsbrott bör komma till uttryck genom en höjd straffnivå för sådana brott, och då främst för de brottstyper där straffet regelmässigt bestäms nära straffskalans minimum. Samtidigt bör en större spännvidd åstadkommas vid straffmätningen för brott generellt. Systemet för straffmätning bör om möjligt göras enklare och lättare att förstå.

Följande åtgärder är tänkbara för att uppnå detta.

- En förändring av en eller flera straffskalor
- En ändring av de bestämmelser som styr bedömningen av straffvärdet
- En ändring av reglerna för straffmätning
- En ändring av de processuella regler som har betydelse för straffmätningen

De skäl som kan anföras för en skärpt syn på allvarliga våldsbrott, och som vi har redogjort för i kapitel 7, kan närmast sammanfattas så att straffvärdet för sådan brottslighet bör anses vara högre än för närvarande. En viktig del av en reform bör därför vara att överväga en förändring av de regler som styr bedömningen av straffvärdet.

Straffvärdet bestäms både av det s.k. abstrakta straffvärde som straffskalan hos en viss brottstyp ger uttryck för och de regler utifrån vilka straffvärdet i det enskilda fallet bedöms. Som ovan konstaterats, finns det redan ett betydande utrymme att förändra och skärpa straffmätningen inom ramen för gällande straffskalor. Det abstrakta straffvärdet hos de allvarliga våldsbrotten är också betydande. Att ytterligare utvidga straffskalorna framstår därför inte som en meningsfull åtgärd. Med hänsyn till vad som sägs i direktiven om ökad spännvidd vid straffmätningen förefaller det inte heller vara lämpligt att åstadkomma skärpta straff genom generellt höjda minimistraff. En sådan åtgärd skulle sannolikt förstärka

den nuvarande tendensen att de flesta utdömda påföljder ligger nära den tillämpliga straffskalans minimum. Detta hindrar emellertid inte att det kan finnas skäl att föreslå ändring av någon enskild straffskala.

I detta sammanhang bör framhållas att vi i vårt delbetänkande Straffskalan för mord (SOU 2007:90) redan har föreslagit en förändring av straffskalan för mord. Förslaget innebär att möjligheten att döma ut tidsbestämda straff för det brottet utvidgas, så att fängelse i upp till 18 år kan dömas ut i de fall då gärningen inte föranleder fängelse på livstid. Om förslaget genomförs kan det antas leda till att straffet för mord mera sällan bestäms till minimistraffet tio års fängelse. Detta innebär i så fall en skärpning av straffet, som kan tänkas påverka straffmätningen också för andra allvarliga våldsbrott. Genom ändringen höjs nämligen det ”tak” för straffmätningen för allvarliga våldsbrott som straffet för mord kan sägas utgöra.

Enligt vår mening bör en reform nu i första hand inriktas på de bestämmelser utifrån vilka straffvärdet bedöms i det enskilda fallet, dvs. 29 kap. 1 § andra stycket, 2 och 3 §§ BrB. Utgångspunkten för en sådan reform bör alltså vara hur de omständigheter som föreligger i det enskilda fallet bör beaktas i straffvärdehänseende. Härutöver kan det finnas anledning att ändra straffskalan för något enskilt brott.

När det sedan gäller den straffmätning som sker efter det att straffvärdet har bedömts, följer av våra direktiv att det främst är frågan om hur återfall i brott bör bedömas som är av intresse. Hur s.k. billighetsskäl enligt 29 kap. 5 § BrB bör beaktas, liksom frågan vilken hänsyn som bör tas till den tilltalades ungdom vid tidpunkten för brottet, torde till största delen falla utanför vårt uppdrag.

Slutligen ingår, såsom vi tidigare har redovisat, i vårt uppdrag att överväga hur frågor om påföljd för och särskild rättsverkan av brott kan ges större uppmärksamhet i brottmålsprocessen. Inom ramen för detta spörsmål ligger också frågan om hur försvårande och förmildrande omständigheter i större utsträckning kan föras in i processen och beaktas vid straffmätningen. De lösningar som kan aktualiseras i dessa hänseenden bör också kunna påverka straffnivån för allvarliga våldsbrott.

8.2.2 Vilka brottstyper bör en reform inriktas på?

Vår bedömning: Det finns anledning att höja straffnivån när det gäller allvarliga våldsbrott generellt. En höjning framstår dock som särskilt angelägen när det gäller grov misshandel. Det finns också anledning att överväga en förändring av straffskalan för utpressning, grovt brott.

Behovet av en skärpt syn gör sig främst gällande beträffande de grövsta fallen av allvarliga våldsbrott, vilket innebär att en större spännvidd vid straffmätningen bör eftersträvas.

Vi har i kapitel 1 redogjort för vilka brottstyper som bör omfattas av begreppet allvarliga våldsbrott. Av redogörelsen framgår att begreppet med den definition som ges i våra direktiv får en ganska vidsträckt innebörd. Som vi också anger i kapitel 1 ser vi det emellertid inte som vår uppgift att överväga hur straffmätningen bör ske särskilt för var och en av de brottstyper som ingår i begreppet allvarliga våldsbrott. I stället har vi valt att utgå från de brottstyper som är vanligast förekommande och för vilka vi bedömer att behovet av en reform är som störst. De förslag till ändringar som läggs fram bör dock kunna tillämpas generellt.

Som vi har redovisat i kapitel 7 finns det mycket som talar för att acceptansen för våld har minskat i samhället. En sträng syn på allvarliga våldsbrott kan därför sägas redan ha etablerats i samhället generellt. I viss utsträckning har den strängare synen fått genomslag vid straffmätningen för allvarliga våldsbrott. Vi har i vårt delbetänkande redovisat hur straffmätningspraxis har utvecklats vad gäller dödligt våld. Trots att det dödliga våldet inte har ökat under senare år, utan tvärtom minskat något, har straffen för sådant våld skärpts dels genom att en större andel av det dödliga våldet rubriceras som mord och inte som den mindre allvarliga brottstypen dråp, dels genom att en ökad andel av dem som befinns skyldiga till mord döms till livstids fängelse och dels genom att praxis för omvandling av livstids fängelse till tidsbestämda straff successivt har skärpts så att omvandling numera sker till mycket långa fängelsestraff. I delbetänkandet har vi föreslagit att det ska vara möjligt att döma till längre tidsbestämda straff för mord. Utöver vad vi har anfört i det sammanhanget ser vi inte något skäl att inrikta våra överväganden i denna del på mord eller dråp.

När det gäller övriga allvarliga våldsbrott har vi i kapitel 5 samt bilagorna 4 och 5 redovisat utvecklingen av straffmätningspraxis utifrån bl.a. Åklagarmyndighetens kartläggning av domstolarnas påföljdspraxis vid vissa våldsbrott. Av redovisningen framgår att det särskilt vid grov misshandel finns en tendens att mäta ut straff som ligger mycket nära det föreskrivna minimistraffet. För de 322 domar avseende enstaka fall av grov misshandel som Åklagarmyndigheten har granskat var den genomsnittliga strafftiden knappt 16 månader. I 98,6 procent av dessa domar dömdes det ut fängelsestraff som låg inom den nedersta fjärdedelen av straffskalan. Att straffen för grov misshandel ligger nära straffskalans minimum bekräftas av den av Brå förda kriminalstatistiken. Enligt lagföringsstatistiken för 2007 var genomsnittsstraffet för den som dömdes för grov misshandel (inklusive försök och förberedelse till detta brott) 19 månader. Statistiken omfattar alla domar där grov misshandel var huvudbrottet, således även sådana där den tilltalade dömdes för flera fall av grov misshandel eller för grov misshandel tillsammans med annan, mindre allvarlig, brottslighet.

Som vi har framhållit i avsnitt 7.4 kan det innebära ett problem i sig att straffmätningen regelmässigt sker nära straffskalans minimum. När det gäller grov misshandel kan emellertid även ifrågasättas om inte straffnivån som sådan i många fall är alltför låg. I 3 kap. 6 § BrB anges att det vid bedömningen om ett misshandelsbrott är grovt särskilt ska beaktas om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller annars visat särskild hänsynslöshet. Typiska fall av grov misshandel sker med användning av ett livsfarligt vapen, vanligen kniv, genom att någon fortsätter att allvarligt misshandla någon som ligger ned och är försvarslös eller genom att misshandeln riktas mot någon som har särskilda svårigheter att värja sig.

Av Högsta domstolens praxis framgår att grov misshandel, även om den leder till mycket allvarliga skador, sällan anses ha ett straffvärde överstigande tre till fyra års fängelse. Detta gäller även när misshandeln har lett till bestående men i form av en synnerlig allvarlig hjärnskada (se rättsfallet NJA 2000 s. 278). En strängare bedömning görs i princip endast då gärningen även innefattar vållande till annans död (se t.ex. rättsfallet NJA 2003 s. 174).

Vad man kan konstatera är alltså att straffmätningen för grov misshandel till helt övervägande del sker inom ramen för straffskalan för misshandel av normalgraden som är fängelse i högst två år. För

att straffet ska bestämmas däröver måste våldet vara synnerligen grovt.

En annan förhållandevis vanlig grupp av allvarliga våldsbrott är de grova fridskränkningsbrotten. Dessa har införts relativt nyligen och det underlag som finns för att bedöma utvecklingen av straffmätningspraxis är därför mer begränsat. Av Åklagarmyndighetens påföljdsinventering framgår dock att den genomsnittliga längden på utdömda fängelsestraff under åren 2000 och 2005 var tolv månader för grov fridskränkning och knappt elva månader för grov kvinnofridskränkning. Kriminalstatistiken för 2007 visar liknande siffror, då genomsnittsstraffet var tio månader för den som dömdes för grov fridskränkning som huvudbrott och elva månader för den som dömdes för grov kvinnofridskränkning som huvudbrott. Genomsnittsstraffen för dessa brottstyper översteg således minimistraffet sex månader med viss marginal. Detta talar för att straffmätningen sker på ett något mer nyanserat sätt än för grov misshandel. Detsamma kan sägas i fråga om rånbrotten. Det genomsnittliga fängelsestraffet för åren 2000 och 2005 var enligt Åklagarmyndighetens påföljdsinventering knappt 20 månader för fullbordade rån och drygt 55 månader för fullbordade grova rån. Kriminalstatistiken för 2007 visar liknande genomsnittsstraff; 19 månader för den som dömdes för rån som huvudbrott och 55 månader för den som dömdes för grovt rån som huvudbrott. Dessa siffror omfattar även försöks- och förberedelsebrott, för vilka straffen regelmässigt sätts lägre än för fullbordade brott.

Påföljderna för sexualbrott omfattades inte av Åklagarmyndighetens påföljdsinventering. Det är därför svårare att få en fullgod bild av dessa. Av kriminalstatistiken framgår dock att det genomsnittliga fängelsestraffet 2007 var 28 månader för våldtäkt och 70 månader för grov våldtäkt. Bilden kompliceras dock av att fler gärningar än tidigare har förts in under straffbestämmelsen om våldtäkt genom den reform trädde i kraft den 1 april 2005 samt att en del domar kan avse ett stort antal gärningar. Regeringen har i juli 2008 tillsatt en särskild utredare med uppdrag att utvärdera 2005 års reform (dir. 2008:94). Det finns anledning att utgå ifrån att denna utvärdering kommer att omfatta även straffnivåerna för sådan brottslighet. Som anförts i avsnitt 1.3.2 kommer vi därför inte att närmare överväga straffnivåerna för sexualbrotten.

Mot bakgrund bl.a. av utgången i rättsfallet NJA 2003 s. 295, se avsnitt 5.2.5 och bilaga 4, kan det finnas skäl att granska straffnivåerna för utpressning, grovt brott. Som framgår av avsnitt 5.4.5

är det svårt att utläsa hur långa fängelsestraff som döms ut för detta brott, då kriminalstatistiken inte särskiljer de grova brotten från utpressningsbrott av normalgraden. Under 2007 var genomsnittsstraffet för den som dömdes för utpressning som huvudbrott fängelse i elva månader, vilket är en bit över minimistraffet för det grova brottet. Det förekom emellertid endast två domar där det dömdes ut fängelsestraff som var längre än två år, vilket tyder på att det huvudsakligen är straffskalans nedersta del som används även om brottet bedöms som grovt. Utpressning ingick inte bland de brott som granskades vid Åklagarmyndighetens påföljdsinventering.

Sammantaget gör vi bedömningen att det i linje med vad vi har anfört i våra allmänna utgångspunkter finns anledning att höja straffnivån generellt för allvarliga våldsbrott, men att en sådan höjning får anses särskilt angelägen när det gäller grov misshandel. Det finns också anledning att överväga en förändring av straffskalan för utpressning, grovt brott. Vidare anser vi att behovet av en höjd straffnivå främst gör sig gällande beträffande de grövsta fallen av allvarliga våldsbrott och att en större spännvidd vid straffmätningen således bör eftersträvas.

8.3 Straffvärdet vid allvarliga våldsbrott

8.3.1 Bedömningen av straffvärdet enligt 29 kap. 1 § BrB

Vårt förslag: Vid bedömningen av straffvärdet ska beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon haft. Därvid ska särskilt beaktas om gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person.

Nuvarande tillämpning av 29 kap. 1 § andra stycket BrB

Vi har i avsnitt 8.2.1 översiktligt redogjort för de olika steg som straffbestämningen enligt nuvarande lagstiftning kan delas in i. Av redogörelsen framgår att rätten inledningsvis har att fastställa brottets straffvärde. Enligt 29 kap. 1 § andra stycket BrB ska vid bedömningen av straffvärdet särskilt beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller

borde ha insett om detta samt de avsikter och motiv som han haft. Paragrafen har beskrivits mer utförligt i avsnitt 2.4.1.

De objektiva faktorer som räknas upp i paragrafen, skada, fara eller kränkning, bedöms i första hand utifrån innehållet i den aktuella straffbestämmelsen. Frågan är alltså i vilken grad de intressen som straffstadgandet ska skydda har trätts förnär genom gärningen. Gärningsmannens subjektiva uppfattning om dessa faktorer samt hans eller hennes övriga avsikter med brottet får på motsvarande sätt ställas i relation till skyddsintresset. Vid bedömningen av nu angivna faktorer är även innehållet i 29 kap. 2 och 3 §§ BrB relevant. De försvårande respektive förmildrande omständigheter som anges i dessa paragrafer knyter nämligen i stor utsträckning an till just den skada, fara eller kränkning som gärningen har medfört, till vad gärningsmannen har insett eller bort inse om dessa samt till hans eller hennes övriga motiv.

När det gäller sådan brottslighet där skadan beskrivs i termer av belopp eller viss mängd, t.ex. skattebrott, sådana förmögenhetsbrott som inte innefattar integritetskränkning samt narkotikabrott, sker bedömningen i stor utsträckning i direkt relation till det belopp eller den mängd som gärningen omfattar eller är avsedd att omfatta. Det minsta belopp eller den minsta mängd som kan föranleda att en viss straffskala är tillämplig leder då vanligen till att straffvärdet bedöms vara lika med minimistraffet enligt den straffskalan, varefter straffvärdet som regel bedöms öka med beloppet eller mängden. Det ingår inte i vårt uppdrag att närmare överväga hur straffvärdet avseende sådan brottslighet bör bedömas.

Bedömningen av straffvärdet hos allvarliga våldsbrott är mer komplex. Således låter sig inte de fysiska skador som kan följa på våldsbrottslighet graderas på ett lika enkelt sätt som t.ex. skadan av ett förmögenhetsbrott. Vidare är fler omständigheter än de fysiska skadorna av betydelse för straffvärdet, t.ex. brottsoffrets psykiska upplevelse av gärningen samt graden av hänsynslöshet i övrigt. När det sedan gäller gärningsmannens insikt om gärningen kan denna variera beroende på omständigheterna. Särskilt om händelseförloppet har varit hastigt och gärningen impulsiv är det inte självklart att samtliga konsekvenser av gärningen har stått klara för gärningsmannen. Det är givetvis också av betydelse för straffvärdet om gärningen t.ex. har föregåtts av en allvarlig provokation eller har begåtts i en nödvärnsliknande situation.

Som vi har framhållit i föregående avsnitt har praxis för bedömningen av straffvärdet utvecklat sig på olika sätt för olika brottstyper.

Medan straffvärdet för vissa brottstyper bedöms på tämligen differentierat sätt, anses straffvärdet för andra brottstyper – bl.a. våldsbrotten – regelmässigt ligga nära minimistraffet även i fall där några särskilda förmildrande omständigheter inte föreligger.

Utgångspunkter för bedömningen av straffvärdet i ett reformerat system

Vid bedömningen av straffvärdet ska enligt 29 kap. 1 § andra stycket BrB särskilt beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han haft.

Av motiven framgår att uppräkningen inte är avsedd att vara fullständig, utan att den endast anger de viktigaste momenten vid straffvärdebedömningen.[2] Det enda exempel som i förarbetena anförs på ytterligare relevanta förhållanden vid straffvärdebedömningen är allmänpreventiva överväganden, t.ex. att en viss typ av brott har blivit mer utbredd eller elakartad.

Utvecklingen mot att i allt större utsträckning betona proportionalitets- och ekvivalensprinciperna inom straffrätten leder till ett minskat utrymme för att ta hänsyn till allmänpreventiva skäl vid bedömningen av vilket straff en gärning i det enskilda fallet bör föranleda. Detta torde också ske i allt mindre utsträckning. Allmänpreventiva skäl får i stället beaktas på lagstiftningsnivå, där de återspeglas i det abstrakta straffvärdet, dvs. den tillämpliga straffskalan. I praktiken torde därför uppräkningen av omständigheter till ledning för bedömningen av straffvärdet i det enskilda fallet kunna anses fullständig, åtminstone om begreppen skada, kränkning och fara ges en vid innebörd, vilket också är avsikten enligt motiven.

Detta innebär att ordet ”särskilt” bör kunna tas bort ur bestämmelsen. Därigenom betonas också att proportionalitets- och ekvivalensprinciperna ska vara vägledande vid bedömningen av olika gärningars straffvärde på tillämpningsnivå.

[2] Prop. 1987/88:120 s. 80.

Närmare om bedömningen av straffvärdet vid allvarliga våldsbrott

Vår utgångspunkt är att en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott i första hand ska åstadkommas inom ramen för de nu gällande straffskalorna. Detta förutsätter som ett första led en förändring av bedömningen av straffvärdet för sådana brott.

I våra allmänna utgångspunkter har vi framhållit att det finns skäl att generellt sett värdera skadeverkningarna av allvarliga våldsbrott högre än för närvarande, sett i förhållande till annan brottslighet. Detta förutsätter delvis ändrade utgångspunkter för bedömningen enligt 29 kap. 1 § andra stycket BrB av den skada, kränkning eller fara som gärningen har inneburit. Vad som bör eftersträvas är en ordning som leder till att skadan, kränkningen eller faran hos allvarliga våldsbrott värderas högre vid bedömningen av straffvärdet än vad som är fallet i dag. Vi föreslår att detta kommer till uttryck genom att det i 29 kap. 1 § andra stycket BrB föreskrivs att det vid bedömningen av straffvärdet särskilt ska beaktas om gärningen har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person.

En alternativ väg att åstadkomma en sådan förändring skulle kunna vara att införa en ny punkt i 29 kap. 2 § BrB, där de omständigheter som särskilt ska beaktas som försvårande vid straffmätningen räknas upp. Vi bedömer dock att avsikten med ändringen, nämligen en generell uppvärdering av de allvarliga våldsbrotten, är av så central betydelse att den i stället bör framgå direkt av 29 kap. 1 § BrB.

Genom den föreslagna ändringen markeras att sådana brott som innebär ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person ska värderas högre vid bedömningen av gärningens straffvärde än vad som skett hittills. Exempel på sådana angrepp kan vara grov misshandel, rån samt olaga hot, olaga tvång och utpressning, grova brott. Det bör alltså vara fråga om brott som riktar sig direkt mot en person. Allmänfarliga brott, som visserligen kan utgöra en fara för människors liv och hälsa, men som riktar sig mot en mer obestämd krets av personer, bör inte omfattas. Gärningen behöver dock inte rent faktiskt ha lett till en kroppsskada, utan även försöksbrott bör omfattas. Exempel på gärningar som utgör ett allvarligt angrepp på någons trygghet kan, förutom allvarliga fall av olaga hot, olaga tvång och utpressning, vara grov frids- eller kvinnofridskränkning.

Att gärningen ska utgöra ett allvarligt angrepp, innebär att det i första hand är sådana brott som redan i dag har ett relativt högt

straffvärde som berörs av förslaget. Som framgår av våra allmänna utgångspunkter är det främst vid sådan allvarlig brottslighet som behovet av en höjd straffnivå gör sig gällande. I fråga om våldsbrott där straffvärdet i dag bedöms motsvara någon eller några månaders fängelse finns inte motsvarande behov av skärpning. Sådan brottslighet leder i de flesta fall till icke frihetsberövande påföljder. Enligt vår mening saknas skäl att i större utsträckning döma till fängelse i dessa fall. Genom att vid behov förena en icke frihetsberövande påföljd med en föreskrift om samhällstjänst kan denna ges tillräcklig skärpa.

Vilken straffnivå bör utgöra utgångspunkten för straffvärdebedömningen?

Vad som nu har anförts om bedömningen av straffvärdet för allvarliga våldsbrott bör få till följd att straffvärdet i mindre utsträckning än i dag anses motsvara straffskalans minimum. Frågan är då vilka utgångspunkter som bör gälla för bedömningen av straffvärdet inom ramen för den tillämpliga straffskalan.

Teoretiskt vore det möjligt att föreskriva att utgångspunkten för straffvärdebedömningen ska vara straffskalans mitt och att straffvärdet sedan ska bestämmas med tillämpning av vad som föreskrivs i 29 kap. 1 § andra stycket BrB samt med beaktande av sådana försvårande och förmildrande omständigheter som anges i 29 kap. 2 och 3 §§ BrB.

Det finns dock flera svårigheter med en sådan lösning, bl.a. skulle det uppstå stora tröskeleffekter vid övergången från straffskalan för normalbrottet till straffskalan för grovt brott. Dessutom skulle en reglering av nu angivet slag leda till en straffskärpning som är betydligt mer omfattande än vad vi har angett som riktlinje i avsnitt 7.5. Härtill kommer att den faktiska brottsligheten inte fördelar sig på ett likformigt sätt över straffskalan. I praktiken begås ett betydligt större antal lindriga brott än grova brott. Såsom vi har framhållit i avsnitt 7.4 kan brottsligheten i svårhetshänseende sägas beskriva en brant sluttande kurva. Därför är det också naturligt att straff i fler fall bestäms inom straffskalans nedre del än inom den övre.

Av det nu anförda följer att straffvärdet för allvarliga våldsbrott, liksom för annan brottslighet, bör bestämmas utifrån omständigheterna i det enskilda fallet. Det är alltså inte möjligt att fastställa

en viss nivå från vilken bedömningen ska utgå. Genom det föreslagna tillägget i 29 kap. 1 § andra stycket BrB klargörs dock att det vid straffvärdebedömningen särskilt ska beaktas om brottet riktar sig mot någons liv, hälsa eller trygghet till person. Detta innebär att straffvärdet för sådan brottslighet ska bedömas som högre än i dag. Samtidigt bör eftersträvas att en differentierad bedömning sker, så att såväl försvårande som förmildrande omständigheter får ett reellt genomslag vid straffvärdebedömningen. I praktiken torde detta leda till att minimistraffet för grov misshandel och andra brott som innebär ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person används i mindre utsträckning än vad som är fallet i dag och att de straff som döms ut för sådana brott i stället fördelar sig bättre över den tillämpliga straffskalan.

Bör möjligheten att bestämma straffet under straffskalans minimum begränsas?

För att ytterligare förstärka den skärpande funktionen av den nu föreslagna ordningen skulle kunna övervägas att ta bort eller begränsa möjligheten att enligt 29 kap. 3 § andra stycket BrB döma till lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet. Detta skulle i så fall göra det nödvändigt att alltid reservera ett utrymme i den nedre delen av straffskalan för de fall där det föreligger förmildrande omständigheter.

Bestämmelsen i 29 kap. 3 § andra stycket BrB innehöll tidigare ett krav på att det skulle vara *uppenbart* påkallat med hänsyn till brottets straffvärde för att det skulle vara möjlighet att döma till straff understigande straffskalans minimum. Uppenbarhetsrekvisitet togs emellertid bort 1994 med hänvisning bl.a. till principen att straffet alltid ska mätas ut efter brottets straffvärde. Trots detta torde bestämmelsen tillämpas restriktivt (se det i avsnitt 2.4.1 noterade rättsfallet NJA 2000 s. 314).

Behovet av att kunna bestämma straffet under straffminimum med stöd av den nu angivna bestämmelsen torde minska om den ändring som vi föreslår i 29 kap. 1 § andra stycket BrB genomförs. Bestämmelsen i 29 kap. 3 § andra stycket BrB kan dock ha betydelse i fall där en i mycket hög grad förmildrande omständighet föreligger, t.ex. i en nödvärnsliknande situation som ligger nära straffrihet, eller i fall där flera förmildrande omständigheter kumuleras. Vi anser

därför inte att det finns tillräckliga skäl att i detta sammanhang föreslå någon förändring av bestämmelsen.

8.3.2 Försvårande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet

Våra förslag: Tillämpningsområdet för de försvårande omständigheter som anges i 29 kap. 2 § BrB utvidgas genom att vissa kvalificerande rekvisit tas bort.

29 kap. 2 § 6 BrB ändras genom att det föreskrivs att det såsom försvårande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet, vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp, särskilt ska beaktas om brottet utgjort ett led i en brottslighet som utövats systematiskt eller i organiserad form, eller om brottet föregåtts av särskild planering.

De kvalificerande rekvisiten i 29 kap. 2 § BrB

I 29 kap. 2 § BrB räknas ett antal försvårande omständigheter upp, vilka särskilt ska beaktas vid bedömningen av straffvärdet, vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp. Paragrafen har beskrivits närmare i avsnitt 2.4.1.

Av Åklagarmyndighetens påföljdsinventering framgår att bestämmelserna i 29 kap. 2 § BrB sällan åberopas i domar. Detta utesluter givetvis inte att domstolarna ändå kan ta hänsyn till sådana omständigheter som räknas upp i paragrafen. Mycket talar emellertid för att bedömningen av straffvärdet sker främst med utgångspunkt i 29 kap. 1 § BrB. Ett skäl till detta kan vara att flera av de försvårande omständigheter som anges i 2 § är försedda med kvalificerande rekvisit. Således krävs enligt första punkten för att s.k. subjektiva överskott ska anses vara försvårande att gärningsmannen har avsett att brottet skulle få *betydligt* allvarligare följder än vad det faktiskt fått. För att planering ska bedömas såsom försvårande krävs enligt punkten 6 att brottet har utgjort ett led i en brottslig verksamhet som har varit *särskilt* noga planerad, osv.

Kvalificerande rekvisit av detta slag kan möjligen motiveras med att det inte skulle finnas ”anledning att bry sig om skillnader mellan olika brott, vad gäller försvårande och förmildrande omständigheter,

som är alltför obetydliga för att kunna påverka straffet".[3] Även om detta är syftet med utformningen av paragrafen – i detta hänseende är det svårt att finna något besked i förarbetena – kan ifrågasättas om inte den försiktighet med vilken straffrättslig lagstiftning normalt tolkas leder till att försvårande omständigheter får alltför litet genomslag vid tillämpningen. Ett skäl till att försvårande omständigheter enligt 29 kap. 2 § BrB mera sällan åberopas kan alltså vara att det råder osäkerhet om vad som krävs för att de kvalificerande rekvisiten ska anses uppfyllda. I sammanhanget kan också noteras att punkterna 7 och 8, som har tillkommit senare än övriga punkter i bestämmelsen, inte innehåller några kvalificerande rekvisit av det slag som anges i punkterna 1–6.

Mot bakgrund av att vi enligt våra direktiv ska överväga förändringar som leder till en större spännvidd generellt vid straffmätningen när det föreligger försvårande och förmildrande omständigheter, bör det övervägas att ta bort de kvalificerande rekvisiten. En sådan åtgärd kan leda till att försvårande eller förmildrande omständigheter åberopas och beaktas i större utsträckning vid bedömningen av straffvärdet för olika brott.

Att ta bort de kvalificerande rekvisiten i 29 kap. 2 § BrB kan också antas leda till att argumentationen kring straffmätningen blir tydligare både under rättegången och i domskälen. Redan i dag torde nämligen sådana förhållanden som anges i paragrafen beaktas inom ramen för den allmänna bedömningen av straffvärdet enligt 29 kap. 1 § andra stycket BrB. Bestämmelserna i 29 kap. 2 § kan emellertid åberopas uttryckligen endast om de kvalificerande rekvisiten anses uppfyllda. Detta är ägnat att skapa osäkerhet vid bedömningen av straffvärdet och försvårar domskrivningen. Om de kvalificerande rekvisiten tas bort kan de olika försvårande omständigheterna åberopas och användas direkt vid bedömningen av vilken skada, kränkning eller fara som gärningen har inneburit, allt efter i vilken grad de försvårande omständigheterna har förelegat. Detta innebär också att bedömningen av straffvärdet förenklas såtillvida att den inte behöver delas upp på två led.

Sammantaget anser vi därför att de kvalificerande rekvisiten i 29 kap. 2 § 1–6 BrB bör tas bort.

[3] Jareborg, Straffrättsideologiska fragment, s.158.

Brottslighet som har utövats systematiskt eller i organiserad form eller föregåtts av särskild planering

Enligt 29 kap. 2 § 6 BrB ska som en försvårande omständighet vid bedömningen av straffvärdet särskilt beaktas om brottet har utgjort ett led i en brottslig verksamhet som varit särskilt noga planlagd eller bedrivits i stor omfattning och i vilken den tilltalade har spelat en betydande roll. Bestämmelsen syftar enligt förarbetena på brottslighet som har bedrivits i organiserade former. Enstaka brott, såsom t.ex. ett välplanerat inbrott, är inte avsedda att falla under bestämmelsens tillämpningsområde. Såsom exempel på brottslighet som avses i bestämmelsen anges i förarbetena organiserad narkotikaförsäljning, systematisk häleriverksamhet, koppleri i stor omfattning i form av bordeller samt dobbleri som består i att driva spelklubbar.

Bestämmelsen torde tillämpas mera sällan. Detta kan bl.a. bero på att det redan i straffbestämmelserna om narkotikabrott och koppleri anges att brottslighet som bedrivs under nu angivna former kan bedömas som grovt brott. Det saknas då som regel skäl att ytterligare kvalificera brotten enligt 29 kap. 2 § 6 BrB.

Det kan också rent allmänt ifrågasättas om inte den aktuella bestämmelsen är formulerad på ett alltför snävt sätt. Såsom framhålls i förarbetena måste det kunna beaktas som en försvårande omständighet att en brottslig gärning har föregåtts av noggrann planering, även om det inte är fråga om sådan organiserad brottslighet som bestämmelsen är avsedd att träffa. Vid ett noga planerat brott har gärningsmannen typiskt sett större möjlighet att lyckas i sitt uppsåt än vid ett brott som begås impulsmässigt. Ett planerat brott måste därför generellt betraktas som mer samhällsfarligt än ett brott som inte har föregåtts av någon planering. En gärningsman som har planerat sitt brott noga har dessutom haft större möjligheter att besinna sig, vilket också bör påverka gärningens straffvärde i höjande riktning. Av den redogörelse för gällande rätt såvitt avser bedömningen av mord och dråp som vi har lämnat i vårt delbetänkande Straffskalan för mord (SOU 2007:90) framgår att det för både rubriceringen av ett fall av uppsåtligt dödande och för straffvärdebedömningen har stor betydelse om gärningen har föregåtts av särskild planering. Ett noga planerat mord leder, även om det inte finns några försvårande omständigheter i övrigt, regelmässigt till livstids fängelse.[4] Det är också vår uppfattning att straffvärdet för en sådan gärning är mycket högt. Mot denna bakgrund framstår det

[4] Se avsnitt 2.4.2 och bilaga 4 i delbetänkandet.

som rimligt att en omständighet med en så avgörande betydelse för straffvärdet som planering uttryckligen anges som försvårande vid bedömningen av brottets straffvärde, och detta oavsett om brottet har utgjort ett led i en brottslig verksamhet eller om det har rört sig om ett enstaka brott. Det kan också konstateras att det förhållandet att ett brott har föregåtts av planering uttryckligen anges som försvårande i strafflagarna i övriga nordiska länder.

Liksom planerad brottslighet får brottslighet som begås systematiskt, genom att gärningsmannen upprepar ett visst tillvägagångssätt ett flertal gånger, normalt ses som allvarligare än enstaka brott som sker mer spontant, i stundens ingivelse. Detta får anses vara fallet oavsett om brottsligheten har riktats mot en och samma person eller om det är flera personer som har utsatts. Det finns också anledning att se särskilt allvarligt på brottslighet som har utövats av flera personer som har organiserat sig för att i samverkan begå ett flertal brott. Den som begår eller deltar i brottslighet av nu nämnda slag får nämligen anses ha en avsikt med sin brottslighet som går vidare än vad som kan sägas vara fallet vid ett enstaka brott som begås helt utan föregående planering. Brott som utgör led i en brottslighet som har utövats systematiskt eller i organiserad form bör därför generellt åsättas ett högre straffvärde än enstaka, helt oplanerade brott.

Vad nu sagts innebär att 29 kap. 2 § 6 bör ändras, så att det framgår att det ska beaktas som en försvårande omständighet om brottet har utgjort ett led i en brottslighet som har utövats systematiskt eller i organiserad form eller om brottet har föregåtts av särskild planering, även om det inte är fråga om organiserad brottslighet av den omfattning och karaktär som bestämmelsen i dess nuvarande lydelse tar sikte på. Den föreslagna formuleringen omfattar även sådana fall som avses med den nuvarande bestämmelsen. Ändringen innebär alltså inte att det skulle finnas skäl att se mildare på sådan brottslighet.

Övriga punkter i 29 kap. 2 § BrB

Förutom borttagande av de kvalificerande rekvisiten saknas enligt vår mening skäl att nu föreslå några ändringar beträffande övriga bestämmelser i 29 kap. 2 § BrB.

Regleringen i 29 kap. 2 § BrB är förhållandevis omfattande. Paragrafen innehåller numera åtta punkter, varav två har tillkommit under senare år. Enligt vår bedömning täcker den väl de omständigheter

som bör vara aktuella att beakta särskilt i försvårande riktning vid bedömning av straffvärdet. Vi ser därför inte någon anledning att lägga till ytterligare punkter i paragrafen. Vi ser det inte heller som lämpligt att inom ramen för detta relativt begränsade uppdrag överväga en mer genomgripande reform av paragrafen.

8.3.3 Förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet

Vårt förslag: Tillämpningsområdet för de förmildrande omständigheter som anges i 29 kap. 3 § BrB utvidgas genom att vissa kvalificerande rekvisit tas bort eller förändras.

På motsvarande sätt som de försvårande omständigheterna i 29 kap. 2 § 1–6 är flera av de förmildrande omständigheter som räknas upp i 29 kap. 3 § BrB försedda med kvalificerande rekvisit. Även om det normalt torde krävas mindre av kvalificerande omständigheter för att rätten ska kunna beakta en förmildrande omständighet än en försvårande omständighet, kan problemet när det gäller 29 kap. 3 § beskrivas på motsvarande sätt som ovan har gjorts med avseende på 29 kap. 2 § BrB. Det är alltså relativt sällan som de i paragrafen angivna förmildrande omständigheterna uttryckligen åberopas. Av samma skäl som tidigare har anförts, och för att uppnå överensstämmelse med vad som föreslås beträffande 29 kap. 2 §, finns det därför anledning att ta bort de kvalificerande rekvisiten i paragrafen.

Enligt paragrafens första punkt ska det såsom en förmildrande omständighet särskilt beaktas om brottet har föranletts av någon annans grovt kränkande beteende. Om rekvisitet ”grovt” tas bort ur bestämmelsen utan att ersättas med något annat kvalificerande moment finns det enligt vår bedömning en risk för att gärningsmannens upplevelse av att vara provocerad vid gärningen tillmäts alltför stor betydelse vid straffmätningen. I stället bör det markeras i bestämmelsen att bedömningen av huruvida ett brott har föranletts av någon annans kränkande beteende ska ske objektivt, och inte utifrån hur gärningsmannen själv har uppfattat situationen. Ett sådant resultat kan uppnås genom att rekvisitet ”grovt” ersätts av ”uppenbart”. Begreppet ”någon annans uppenbart kränkande beteende” klargör att det ankommer på rätten att avgöra om det beteende som har föregått gärningen är att betrakta som en provokation.

Vid denna bedömning måste rätten dock ta hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet, som t.ex. de inblandade personernas bakgrund och relation till varandra. Ett beteende som i en viss situation och mellan vissa personer är att bedöma som en provokation behöver alltså inte vara det i en annan situation eller mellan andra personer. Genom att rekvisitet ”grovt” tas bort markeras samtidigt att i fall där det objektivt sett har varit fråga om en provokation, ska provokationen beaktas vid bedömningen av straffvärdet även om den inte har varit av mer allvarligt slag. Avsikten med ändringen är emellertid inte att varje form av provokation ska föranleda en sänkning av brottets straffvärde. Storleken på straffvärdereduceringen får i stället sättas i proportion till omfattningen av den aktuella provokationen, vilket innebär att en i sammanhanget svag provokation i vissa fall kan anses vara så försumbar att den inte får något faktiskt genomslag när straffvärdet fastställs.

Som redogjorts närmare för i avsnitt 2.4.1 syftar strafflindringsgrunden i punkten 4 i första hand på s.k. barmhärtighetsmord, där någon dödar en person som är obotligt sjuk för att göra slut på dennes plågor. Enligt vår bedömning saknas det anledning att utvidga tillämpningsområdet för denna bestämmelse och vi anser därför att förstärkningsordet ”stark” bör finnas kvar i bestämmelsen.

Sammantaget föreslår vi därför att de kvalificerande rekvisit som finns i 29 kap. 3 § punkterna 2–3 tas bort och att rekvisitet ”grovt” i punkten 1 ersätts av rekvisitet ”uppenbart”. Såsom framgår av avsnitt 8.3.1 anser vi inte att det finns tillräckliga skäl att föreslå någon ändring av bestämmelsen i 29 kap. 3 § BrB andra stycket, som ger möjlighet att döma ut lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet.

8.4 Straffskalorna för allvarliga våldsbrott

8.4.1 Grov misshandel

Vårt förslag: För grov misshandel döms till fängelse i lägst ett och högst sex år. Om brottet är att anse som synnerligen grovt döms till fängelse i lägst fyra och högst tio år. Vid bedömande huruvida brottet är synnerligen grovt ska särskilt beaktas om gärningen orsakat synnerligen stort lidande eller bestående svåra kroppsskador, eller om gärningsmannen annars visat synnerligen stor hänsynslöshet.

Inledning

I avsnitt 8.2.2 har vi gjort bedömningen att en höjd straffnivå och en större spännvidd vid straffmätningen får anses särskilt angelägen när det gäller grov misshandel.

I avsnitt 8.3 har vi föreslagit ändringar i 29 kap. BrB som syftar dels till att höja straffnivån för brott som innebär ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person, dels till att öka spännvidden generellt vid straffmätningen. I detta avsnitt överväger vi huruvida ytterligare differentiering vid straffmätningen för grov misshandel kan åstadkommas genom justeringar i straffskalan för detta brott.

En uppdelning av straffskalan

Straffskalan för grov misshandel sträcker sig från ett till tio års fängelse och är alltså mycket vid. Såsom vi närmare har utvecklat i avsnitt 8.2.2 och i kapitel 5 sker straffmätningen huvudsakligen i den nedre delen av straffskalan. Av rättspraxis framgår också att straffvärdet för enstaka fall av grov misshandel sällan anses vara högre än tre år. I de fall där straffet sätts högre, torde brottsligheten i de allra flesta fall även innefatta vållande till annans död, grovt brott. Även i dessa fall torde straffet mycket sällan sättas över minimistraffet för dråp, fängelse i sex år. Enligt kriminalstatistiken för 2007 bestämdes straffet för grov misshandel till fängelse i över fyra år i endast 14 av 590 fall.

Straffskalan för grov misshandel överlappar hela straffskalan för dråp, som är fängelse i lägst sex och högst tio år. Det genomsnittliga straffet för dråp, inklusive försök till dråp, var 2007 fängelse i något över fem år. Av detta följer att den övre delen av straffskalan för grov misshandel är avsedd för mycket allvarliga fall.

Mot denna bakgrund bör övervägas att dela upp straffskalan för grov misshandel i två. Ett skäl till detta är att det därigenom skulle uppnås parallellitet med straffskalorna för rånbrott och för våldtäktsbrott, för vilka en särskild straffskala tillämpas för de allvarligaste fallen. Således döms för grovt rån respektive grov våldtäkt till fängelse i lägst fyra och högst tio år. Genom att på motsvarande sätt föreskriva en särskild straffskala för de allvarligaste fallen av grov misshandel är det möjligt att peka ut de omständigheter som bör leda till en strängare bedömning än annars. Samtidigt skulle den

nuvarande straffskalan kunna begränsas till fängelse i lägst ett och högst sex år, vilket motsvarar straffskalan för rån. Denna straffskala skulle bättre motsvara den faktiska straffmätningen för sådan grov misshandel som inte är synnerligen allvarlig.

En uppdelad straffskala innebär också att det föreskrivs ett minimistraff för de fall av grov misshandel som är så grova att de faller inom den högre straffskalan och ett lägre maximistraff än i dag för de fall som inte är fullt så graverande. Därmed skapas nya riktvärden för straffvärdebedömningen, vilket kan antas leda till att straffmätningen sker på ett mer differentierat och enhetligt sätt, dels genom att de allvarligaste brotten i den lägre straffskalan bör närma sig minimistraffet för den högre straffskalan, dels genom att sådana försvårande omständigheter som kan leda till att den strängare straffskalan blir tillämplig i större utsträckning uppmärksammas vid utredning av allvarliga fall av misshandel.

Av de anförda skälen förordar vi en sådan uppdelning av straffskalan som vi nu har skisserat. Detta bör ske genom att straffskalan för grov misshandel begränsas till fängelse i lägst ett och högst sex år, samtidigt som det införs en ny straffskala för brott som är att bedöma som synnerligen grova. Den nya straffskalan bör ha fängelse i fyra år som lägsta straff och fängelse i tio år som högsta straff.

Den kvalificerade straffskalan bör vara tillämplig i de allvarligaste fallen av grov misshandel. Ett exempel på en sådan situation är när misshandeln har skett på ett tortyrliknande sätt och därigenom orsakat offret synnerligen stort lidande. Ett annat exempel kan vara att misshandeln har lett till en svår bestående kroppsskada. En ytterligare situation där den högre straffskalan bör kunna vara tillämplig är om gärningsmannen har visat synnerligen stor hänsynslöshet, t.ex. genom att utöva omfattande våld mot en person som är väsentligt mycket svagare (som ett barn, en äldre person eller en person med funktionshinder) och därför har haft särskilt svårt att värja sig.

Sannolikt förekommer endast ett begränsat antal misshandelsfall per år som är så grova att den kvalificerade straffskalan blir tillämplig. Som vi har redogjort för i avsnitt 7.4 begås det mångdubbelt fler brott som är mindre allvarliga sett i förhållande till de svåra brotten. Det förekommer också betydligt färre fall av grov misshandel än av misshandel av normalgraden. Antalet misshandelsfall som är att anse som synnerligen grova kan därmed antas vara än färre.

Förhållandet till minimistraffet för dråp

I vårt delbetänkande har vi föreslagit en utvidgad straffskala för mord. Samtidigt har vi föreslagit att straffskalan för dråp ska vara oförändrad, dvs. fängelse i lägst sex och högst tio år. Som skäl för att behålla det förhållandevis låga minimistraffet för dråp har vi angett att det finns fall där omständigheterna är i hög grad förmildrande, t.ex. när gärningen har föregåtts av en mycket kraftig och medveten provokation.[5] Våra överväganden innebär att den nedre delen av straffskalan för dråp i större utsträckning än för närvarande bör reserveras för fall av uppsåtligt dödande där det föreligger kraftigt förmildrande omständigheter. Detta innebär i sin tur att minimistraffet för dråp, fängelse i sex år, inte bör utgöra något tak för straffvärdet för mycket allvarliga fall av misshandel där det saknats uppsåt att offret ska avlida.

Exempel på fall där straffvärdet för grov misshandel bör kunna sättas över minimistraffet för dråp är när gärningen har innefattat ett mycket utdraget och svårt lidande för offret, när offret uppsåtligen har orsakats bestående mycket allvarliga men i form av t.ex. förlamning eller en bestående hjärnskada, eller när gärningen har innefattat vållande till annans död och hade varit att bedöma som mord om gärningsmannen hade haft uppsåt att döda offret. I detta sammanhang bör gärningsmannens motiv givetvis tillmätas stor betydelse. Straffvärdet bör t.ex. anses vara väsentligt högre om våldet har föregåtts av planering än om det rört sig om ett plötsligt impulsgenombrott.

Konsekvenser för annat än straffmätningen

En uppdelning av straffskalan för grov misshandel får också andra konsekvenser än sådana som är hänförliga till straffmätningen.

Av 24 kap. 1 § andra stycket RB följer att den som är på sannolika skäl misstänkt för ett brott för vilket det inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år ska häktas, om det inte är uppenbart att skäl till häktning saknas. Om minimistraffet för misshandel som är synnerligen grov sätts till fyra år föreligger det alltså en presumtion för häktning av den som är på sannolika skäl misstänkt för ett sådant brott. Som framgår närmare av avsnitt 9.4 innebär ett på så sätt förhöjt minimistraff även att det ges möjlighet att tillgripa

[5] SOU 2007:90 s. 147 f.

vissa andra straffprocessuella tvångsåtgärder, som t.ex. hemlig teleavlyssning och hemlig kameraövervakning, vid misstanke om ett misshandelsbrott som bedöms vara synnerligen grovt.

Ett minimistraff om fängelse i fyra år innebär vidare att det för misshandel av den mest kvalificerade graden kan dömas till ansvar efter svensk lag och vid svensk domstol även för brott som har begåtts utanför Sverige av personer som inte är svenska medborgare eller har någon annan anknytning hit (se 2 kap. 3 § BrB). För sådana brott finns det inte heller något krav på dubbel straffbarhet och det föreligger inte hinder mot att döma till en påföljd som är att anse som strängare än det svåraste straff som är stadgat för brottet enligt lagen på gärningsorten (se 2 kap. 2 § andra och tredje stycket BrB).

En uppdelad straffskala leder alltså till att det i frågor om häktning och andra straffprocessuella tvångsmedel samt jurisdiktion kommer att råda paritet mellan de allra mest kvalificerade fallen av misshandel och t.ex. grovt rån och grov våldtäkt. När det gäller grov misshandel som inte omfattas av den kvalificerade straffskalan tillämpas däremot samma bestämmelser om häktning och svensk jurisdiktion som i dag. Denna konsekvens är enligt vår bedömning fullt rimlig.

Uppdelningen av straffskalan för grov misshandel får även betydelse för frågan om preskription av brott. Med nuvarande straffskala innebär regleringen i 35 kap. 1 § BrB att påföljd inte får dömas ut för grov misshandel om inte den misstänkte har häktats eller fått del av åtal för brottet inom 15 år från den dag då det begicks. En uppdelning av straffskalan i enlighet med vad som har föreslagits ovan innebär att preskriptionstiden för grov misshandel som inte bedöms som synnerligen grov sänks till tio år. När det gäller sådan misshandel för vilken den särskilt kvalificerande straffskalan, fängelse i lägst fyra och högst tio år, är tillämplig kvarstår dock den femtonåriga preskriptionstiden. Konsekvensen blir att grov misshandel enligt den lägre straffskalan får samma preskriptionstid som t.ex. rån och våldtäkt, medan misshandel som är synnerligen grov bibehåller samma längre preskriptionstid som grovt rån och grov våldtäkt. Även denna konsekvens av att straffskalan delas upp bedömer vi som rimlig.

Slutligen kan också nämnas att FN:s kommitté mot tortyr har riktat kritik mot Sverige för att inte tortyr eller annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling är att betrakta som ett särskilt brott enligt svensk lagstiftning, vilket är ett krav enligt

FN:s konvention mot tortyr och annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning (tortyrkonventionen).[6] Regeringen har bemött kritiken och hävdat att den svenska lagstiftningen står i full överensstämmelse med konventionen, bl.a. genom kriminaliseringen av misshandel, grov misshandel, olaga frihetsberövande, olaga tvång, olaga hot och våldtäkt.[7] Vi gör inte någon annan bedömning i och för sig. En uppdelad straffskala för grov misshandel kan dock innebära ett förtydligande av innehållet i den svenska lagstiftningen i nu aktuellt hänseende.

Alternativa lösningar

Som alternativ till att dela upp straffskalan för grov misshandel har vi övervägt andra lösningar. En tänkbar väg är att höja minimistraffet för grov misshandel till två år, så att straffskalan blir fängelse i lägst två och högst tio år. Genom en sådan höjning skulle straffnivåerna höjas för sådana fall av grov misshandel som i dag anses ha ett konkret straffvärde mellan ett och två år. Även om ett skärpt minimistraff i någon mån skulle kunna påverka straffnivån även för de fall av grov misshandel där straffvärdet i dag anses vara över två år torde höjningen dock inte leda till några större straffskärpningar för sådana brott. I stället kan det antas att straffmätningen i än större utsträckning än i dag skulle koncentreras till minimistraffet. Spännvidden vid straffmätningen skulle därmed snarast minska. Härtill kommer att det förekommer misshandelsfall som är, och bör vara, att bedöma som grova, men för vilka straffvärdet ändå inte kan sägas uppgå till fängelse i två år. I de fallen skulle ett förhöjt minimistraff enligt vår bedömning slå oskäligt hårt. Vi anser också att det vore mindre lämpligt att alla fall av grov misshandel skulle föranleda s.k. obligatorisk häktning enligt 24 kap. 1 § andra stycket RB, vilket skulle bli konsekvensen om minimistraffet höjdes till två år. Slutligen skulle ett förhöjt minimistraff för grov misshandel leda till att det inte blir någon överlappning mellan straffskalan för misshandel av normalgraden och straffskalan för grov misshandel, vilket framstår som mindre lämpligt.

---

[6] Concluding observations of the Committee against Torture: Sweden 07/05/2002. CAT/C/XXVIII.CONCL.1.

[7] Sweden's fifth periodic report to the United Nations Committee against torture under Article 19 of the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Submitted on 23 December 2005.

Vi har också övervägt en ordning där nuvarande straffskala för grov misshandel bibehålls, men där rekvisiten för när ett misshandelsbrott ska bedömas som grovt förändras, så att de allvarligaste av de gärningar som i dag rubriceras som misshandel av normalgraden i stället ska rubriceras som grov misshandel. Genom en sådan förändring skulle utgångspunkten för vad som anses utgöra grov misshandel förflyttas nedåt, vilket torde leda till att straffnivåerna för sådana misshandelsbrott som redan i dag rubriceras som grova höjs något. Även en ändring av det nu skisserade slaget har emellertid nackdelar. För det första kan konstateras att den skärpta synen främst skulle slå igenom på misshandelsbrott som i dag inte bedöms som grova. Det förhållandet att fler misshandelsbrott kvalificeras som grova kan antas leda till att straffnivåerna höjs även för flertalet fall av misshandel av normalgraden. I avsnitt 8.2.2 har vi funnit att det är främst vid allvarlig brottslighet som behovet av en höjd straffnivå gör sig gällande. Det kan därför i sig ifrågasättas om det finns skäl att föreslå straffskärpande åtgärder som främst träffar sådana misshandelsbrott som i dag anses ha ett straffvärde under ett års fängelse. Höjda straffnivåer för misshandel av normalgraden kan dessutom innebära minskade möjligheter att döma till icke frihetsberövande påföljder för dessa brott, något som enligt vår bedömning framstår som mindre ändamålsenligt. Härtill kommer att en sänkning av gränsen för vilka misshandelsbrott som ska rubriceras som grova i vart fall inledningsvis riskerar att leda till tillämpningsproblem, då gällande praxis inte längre skulle vara aktuell.

Sammantagen bedömning

Sammantaget gör vi bedömningen att en uppdelning av straffskalan för grov misshandel är den åtgärd som, tillsammans med våra övriga förslag, är mest ändamålsenlig för att uppnå de syften som anges i våra direktiv. Vi har samtidigt svårt att se några skäl som skulle tala emot en sådan uppdelning. Vi föreslår därför att straffskalan delas upp så att det för grov misshandel döms till fängelse i lägst ett och högst sex år och att det om brottet är synnerligen grovt döms till fängelse i lägst fyra och högst tio år. Vid bedömande av huruvida brottet är synnerligen grovt ska särskilt beaktas om gärningen har orsakat synnerligen stort lidande eller bestående svåra kroppsskador, eller om gärningsmannen annars har visat synnerligen stor hänsynslöshet.

8.4.2 Utpressning

Vårt förslag: För utpressning som är att bedöma som grovt brott döms till fängelse i lägst ett och högst sex år. Vid bedömande huruvida brottet är grovt ska särskilt beaktas om gärningen har innefattat våld eller hot av mycket allvarligt slag eller om gärningsmannen annars har visat särskild hänsynslöshet.

Straffet för utpressning är enligt 9 kap. 4 § BrB fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, böter. Är brottet grovt är straffet fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Det anges inte några särskilda rekvisit för tillämpningen av den strängare straffskalan.

År 2007 dömdes 76 personer för utpressning, inklusive försök och förberedelse till brott, som huvudbrott, varav 48 till fängelse. Den genomsnittliga strafftiden var fängelse elva månader. I statistiken görs inte någon uppdelning mellan brott av normalgraden och grova brott.

Utpressning begås genom olaga tvång. För olaga tvång gäller samma straffskalor som för utpressning, med den skillnaden att det inte föreskrivs någon särskild straffskala för ringa brott. Olaga tvång begås genom misshandel eller annars med våld eller genom hot om brottslig gärning. Brottet kan dock även begås genom hot att åtala eller ange annan för brott eller hot att lämna menligt meddelande om annan. Vid bedömningen av huruvida brottet är grovt ska särskilt beaktas om gärningen innefattat pinande till bekännelse eller annan tortyr.

Under senare tid har uppmärksammats att utpressning är ett brott som ofta begås inom ramen för organiserad brottslighet. Inte sällan förekommer hot om mycket allvarligt våld i samband med sådana utpressningsbrott. Det finns därför skäl att överväga om nuvarande straffskala på ett adekvat sätt speglar den faktiskt förekommande brottslighetens farlighet.

I rättsfallet NJA 2003 s. 295 prövades frågan om straffmätning för försök till grov utpressning. Gärningsmannen hade utsatt målsäganden för ett mycket allvarligt tvång genom att hålla ett skarpladdat vapen mot målsägandens panna och därefter avfyra det i närheten av hans huvud. Gärningsmannen hade också hotat att döda målsäganden och dennes hustru. Riksåklagaren gjorde gällande att brottet var jämförbart med grovt rån och yrkade att gärningsmannen skulle dömas till fängelse i fyra år. Högsta domstolen pekade

emellertid på rånbrottens högre abstrakta straffvärde och fastställde påföljden till fängelse i ett år och fyra månader.[8]

Av rättsfallet framgår att det abstrakta straffvärde som återspeglas i straffskalan ska tillmätas förhållandevis stor betydelse vid bedömningen av straffvärdet i det enskilda fallet. Detta kan medföra att det i vissa fall är svårt att åstadkomma en straffmätning som speglar utpressningsbrottets allvar, nämligen om gärningen i det enskilda fallet innefattar en mycket hög grad av hänsynslöshet. I praktiken torde detta vara fallet när det olaga tvånget består i våld eller hot om våld av mycket allvarlig karaktär.

Det anförda talar för att minimistraffet för utpressning som är att bedöma som grov bör höjas till fängelse i ett år. Därigenom kommer straffskalan att överensstämma med den som gäller för rån av normalgraden. För att markera vilka typer av utpressning som avses, bör bestämmelsen förses med rekvisit av innebörd att det vid bedömningen av om brottet är att anse som grovt särskilt ska beaktas om gärningen har innefattat våld eller hot av mycket allvarligt slag eller om gärningsmannen annars visat särskild hänsynslöshet.

8.4.3 Övriga straffskalor

Vår bedömning: Det är inte motiverat att i detta sammanhang föreslå någon ytterligare ändring av straffskalorna för allvarliga våldsbrott.

Som vi har anfört i avsnitt 8.2.1 är det vår utgångspunkt att en höjd straffnivå i första hand bör åstadkommas inom ramen för nu gällande straffskalor. Av våra direktiv framgår också att det inte ingår i uppdraget att göra någon allmän straffskaleöversyn.

Vid en genomgång av de straffskalor som är tillämpliga vid allvarliga våldsbrott, vilka framgår av bilaga 3, har vi, i enlighet med vad som sagts i de två föregående avsnitten, kommit fram till att det finns skäl att föreslå ändring av straffskalorna för grov misshandel och för utpressning, grovt brott. Härutöver har vi särskilt övervägt om det finns skäl att föreslå en höjning av minimistraffet för grov fridkränkning och grov kvinnofridskränkning enligt 4 kap. 4 a § BrB.

Straffskalan för grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning är fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Som anförts i

[8] Ett kortare referat av rättsfallet finns i bilaga 4, se även avsnitt 5.2.5.

avsnitt 8.2.2 utvisar både Åklagarmyndighetens påföljdsinventering och kriminalstatistiken att den genomsnittliga längden på de fängelsestraff som dömdes ut för dessa brott både 2005 och 2007 låg en bit över minimistraffet. Såväl påföljdsinventeringen som kriminalstatistiken utvisar också en större spännvidd vid straffmätningen för fridskränkningsbrotten än för t.ex. grov misshandel. Även om den översta delen av straffskalan utnyttjas sällan, så är det inte särskilt ovanligt att fängelsestraff upp till två år döms ut.[9]

När fridskränkningsbrotten infördes i brottsbalken övervägdes att sätta minimistraffet till fängelse i ett år, i enlighet med vad Kvinnovåldskommissionen hade förslagit. Regeringen konstaterade dock att straffstadgandet innefattar gärningar med mycket olika straffvärde, däribland brott som hemfridsbrott och ofredande vilka normalt har ett begränsat straffvärde, och gjorde därför bedömningen att minimistraffet skulle sättas till fängelse sex månader.[10] Enligt vår bedömning har dessa argument alltjämt bäring. Det finns också en risk för att ett höjt minimistraff leder till att en del av de gärningar som i dag rubriceras som grov fridskränkning eller grov kvinnofridskränkning inte anses vara tillräckligt allvarliga för att innefattas i dessa brott och att domstolarna därför i stället dömer för de brott som gärningarna innebär, som t.ex. misshandel, olaga hot och hemfridsbrott. Därmed skulle syftet med fridskränkningsbrottens konstruktion delvis gå förlorat. Vi väljer därför att inte föreslå någon förändring av minimistraffet för grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning.

När det gäller övriga straffskalor har vi, från de inledningsvis angivna utgångspunkterna, inte kunnat identifiera något behov av ändring. Såsom vi har redogjort för i avsnitt 3.2.11 föreslås i departementspromemorian (Ds 2007:31) Skärpt straff för vållande till annans död att minimistraffet för vållande till annans död, grovt brott, höjs från fängelse i sex månader till fängelse i ett år. Förslaget är remissbehandlat och bereds för närvarande i Justitiedepartementet. Vi anser att den förslagna skärpningen är väl motiverad och ligger i linje med de förslag vi lämnar.

[9] Se avsnitt 5.2.2, 5.4.2 och bilaga 5.
[10] Prop. 1997/98:55 s. 82, se vidare avsnitt 3.2.6.

8.5 Återfall i brott

8.5.1 Inledning

Bakgrund

Enligt våra direktiv ska vi, i samband med att vi överväger förändringar som vid såväl våldsbrott som andra typer av brott ger en större spännvidd vid straffmätningen när det har förekommit försvårande eller förmildrande omständigheter, överväga betydelsen av återfall i brott. Av direktiven får anses framgå att det i första hand är förändringar som leder till ett ökat hänsynstagande till tidigare brottslighet som ska övervägas. Bland annat sägs under rubriken *Behovet av en översyn* att upprepad brottslighet och flerfaldig brottslighet bör föranleda strängare straff än enstaka brott. Samtidigt anges i direktiven att bl.a. proportionalitets- och ekvivalensprinciperna ska utgöra utgångspunkter för den översyn som görs. Detta innebär att vi ska sträva efter att föreslå en ordning som är förenlig med dessa principer.

Vi har i avsnitt 2.4.4 översiktligt redogjort för nuvarande reglering när det gäller återfall i brott. I avsnittet hänvisas också till den mer utförliga beskrivning som finns i det utlåtande som Martin Borgeke och Magnus Ulväng har lämnat till utredningen (fortsättningsvis benämnt utlåtandet), bilaga 6.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det inom det nuvarande systemet finns ganska stora möjligheter att beakta tidigare brottslighet vid påföljdsbestämningen, så att återfall i brott leder till en strängare reaktion än vad som annars hade varit fallet. Enligt nuvarande ordning sker detta dock främst genom val av påföljd och genom förverkande av villkorligt medgiven frihet. Enligt Åklagarmyndighetens påföljdsinventering[11] synes den möjlighet som finns att därutöver skärpa straffet på grund av återfall enligt 29 kap. 4 § BrB tillämpas i förhållandevis ringa utsträckning. Det är dock inte helt lätt att få en säker uppfattning om detta. Mycket talar för att tillämpningen sker på ett ojämnt sätt.

Martin Borgeke och Magnus Ulväng har i utlåtandet närmare utvecklat sin syn på de principiella aspekter som från straffteoretiska utgångspunkter kan anläggas på frågan om återfallsskärpning. Detta synsätt torde i allt väsentligt stämma överens med den uppfattning

[11] Domstolarnas påföljdspraxis vid vissa våldsbrott – En rapport från Åklagarmyndigheten 2007.

som framförs i Fängelsestraffkommitténs huvudbetänkande[12] och som i huvudsakliga delar överensstämmer med den uppfattning som är förhärskande inom doktrinen. I korthet kan detta synsätt sägas gå ut på att det saknas egentliga skäl för att beakta tidigare brottslighet vid straffmätningen, eftersom en brottslig gärning inte blir mer farlig eller skadlig för att den tilltalade tidigare har dömts för brott. Att den tilltalade har återfallit i brott anses inte heller innebära att han eller hon i övrigt har kränkt något rättsligt skyddat intresse i högre grad än vad som annars skulle följa av brottet. Om man väljer att skärpa straffet på grund av tidigare brottslighet bestraffas den tilltalade snarare för sin olydnad eller livsstil än för brottet i sig. Sådana skäl för bestraffning hör, enligt den uppfattning som är dominerande inom doktrinen, inte hemma i ett system som grundas på proportionalitet mellan brott och straff och på ekvivalens.

Som också framhålls i utlåtandet ingår emellertid någon form av skärpta reaktioner vid återfall i brott i de allra flesta rättssystem, även i det svenska. Det torde också vara en allmän uppfattning att återfallsskärpning i någon form är ett önskvärt eller i vart fall acceptabelt inslag i ett straffsystem. Det är när man går närmare in på frågorna om formerna för en sådan skärpning och de skäl som kan anföras för och emot olika former av återfallsskärpning som bilden blir mer komplex. Av litteraturen framgår att det kan läggas en mängd olika aspekter på frågan vilken betydelse den tilltalades tidigare brottslighet bör tillmätas vid påföljdsbestämningen.

Närmare om olika former av återfallsskärpning

För att lättare kunna diskutera frågan om hur den tilltalades tidigare brottslighet bör beaktas vid påföljdsbestämningen, kan det vara av värde att närmare studera de former av återfallsskärpning som kan förekomma. Som framgår av utlåtandet kan återfallsskärpning ske genom påföljdsvalet, genom förverkande av villkorligt medgiven frihet och genom en strängare straffmätning.

Den förstnämnda formen av återfallsskärpning, ett strängare påföljdsval, har sin grund i bestämmelsen i 30 kap. 4 § BrB. Enligt denna ska domstolen vid valet av påföljd fästa särskilt avseende vid omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än fängelse. Rätten får dock som ett skäl för fängelse beakta att den tilltalade

[12] SOU 1986:13–15, se närmare om Fängelsestraffkommitténs arbete i avsnitt 3.2.2.

tidigare har gjort sig skyldig till brott. Såsom närmare utvecklas i utlåtandet kan möjligheten att under vissa förutsättningar ådöma den som inte tidigare har gjort sig skyldig till alltför allvarlig brottslighet en icke frihetsberövande påföljd ses som ett slags privilegiering av den tilltalade. Påföljden kan i dessa fall ses som en varning, men den kan också ha ett behandlingsinriktat innehåll. Grunden för privilegieringen är att den tilltalade ska ges en möjlighet att ta till sig det klander som domen innebär och bättra sig. Detta kan ses som ett uttryck för tolerans från samhällets sida. Om den tilltalade återfaller i brott minskar eller upphör skälen för privilegiering. Den tilltalade döms då till en påföljd som fullt ut motsvarar brottslighetens straffvärde.

På motsvarande sätt kan systemet med villkorlig frigivning beskrivas som en form av privilegiering grundad på tolerans. Den som under en viss prövotid avstår från att begå nya brott, och från att i övrigt allvarligt missköta sig, slipper avtjäna den sista tredjedelen av sitt fängelsestraff. Den som bryter mot dessa villkor får däremot avtjäna hela, eller i vart fall en del av, reststraffet. Möjligheten att förverka villkorligt medgiven frihet vid återfall regleras i 34 kap. 4 § BrB. Genom en lagändring som trädde ikraft 1999 utvidgades bestämmelsens tillämpningsområde, bl.a. genom att förverkande gjordes till en huvudregel vid återfall i brott och att den prövotid inom vilken förverkande kan ske förlängdes.

Den återfallsskärpning som ligger i de båda nu beskrivna systemen är indirekt i den meningen att den tilltalade visserligen drabbas av ett strängare ingripande än vad som hade blivit fallet om någon tidigare brottslighet inte hade förelegat, men att detta beror enbart på att det inte längre finns några förutsättningar för privilegiering. Någon strängare straffmätning än vad som föranleds av brottslighetens straffvärde sker inte. Man skulle kunna uttrycka det så, att återfallet inte får någon annan betydelse än att den tilltalade återgår till ett straffrättsligt ”normalläge”.

Den tredje formen av återfallsskärpning innebär att den tilltalades tidigare brottslighet tillmäts självständig betydelse för att ådöma ett strängare straff, oberoende av tidigare privilegiering. Det förhållandet att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott utgör alltså skäl för att döma ut ett strängare straff än vad straffvärdet för det nya brottet motsvarar. En sådan återfallsskärpning är möjlig enligt 29 kap. 4 § BrB, under förutsättning av att möjligheterna till återfallsskärpning genom ett strängare påföljdsval eller förverkande av villkorligt medgiven frihet har tömts ut. Enligt

26 kap. 3 § BrB är det i vissa fall möjligt att tillämpa en utvidgad straffskala för att lämna utrymme åt en sådan återfallsskärpning som nu sagts.

Enligt den uppfattning som framförs i utlåtandet, och som alltså i stora drag speglar såväl Fängelsestraffkommitténs som doktrinens ståndpunkt, är de två förstnämnda men inte den sistnämnda formen av återfallsskärpning godtagbar. Återfallsskärpning genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet anses utgöra nödvändiga inslag i ett påföljdssystem som bygger på privilegiering av den som inte tidigare har gjort sig skyldig till brott eller som inte begår brott under en prövotid, då privilegieringen givetvis inte kan bestå för den som inte längre uppfyller förutsättningarna för privilegiering. En strängare straffmätning på grund av tidigare brottslighet anses däremot, med hänsyn till de skäl som tidigare redovisats, inte kunna godtas.

Möjligheten att under vissa förutsättningar ersätta ett fängelsestraff med en icke frihetsberövande påföljd är väl etablerade i vårt straffsystem och vilar på en humanitär grund, och det saknas skäl att ifrågasätta denna ordning. Detsamma gäller systemet med villkorlig frigivning. Båda dessa system förutsätter för sin trovärdighet att privilegieringen upphör vid ett tillräckligt allvarligt återfall. Det kan därför ifrågasättas om det strängare ingripande som blir följden när förutsättningarna för privilegiering inte är uppfyllda verkligen är en återfallsskärpning i egentlig mening. Det är t.ex. möjligt att uppfatta förverkande av villkorligt medgiven frihet som en fråga som – åtminstone i systematiskt hänseende – är enbart hänförlig till verkställigheten av den tidigare domen.[13]

Slutsatsen av det nu anförda blir att ett strängare påföljdsval och förverkande av villkorligt medgiven frihet visserligen uppfattas som återfallsskärpning, men att dessa former av återfallsskärpning principiellt sett skiljer sig påtagligt från sådan återfallsskärpning som sker genom en strängare straffmätning för det nya brottet. Det finns därför anledning att hålla isär dessa två typer av återfallsskärpning.

[13] Ulväng, Påföljdskonkurrens – problem och principer, s. 333.

8.5.2 Den nuvarande regleringen om återfall i 29 kap. 4 § BrB bör ses över

Vår bedömning: Det finns anledning att överväga en ändrad utformning av bestämmelsen i 29 kap. 4 § BrB, i syfte att åstadkomma en tydligare vägledning för rättstillämparen om när återfallsskärpning ska ske. Det finns också anledning att överväga hur sådan återfallsskärpning som följer av utebliven privilegiering, dvs. ett strängare påföljdsval eller förverkande av villkorligt medgiven frihet, kan hållas isär från återfallsskärpning som innebär en strängare straffmätning.

Vi har i avsnitt 2.4.4 närmare redogjort för den nuvarande regleringen av återfallets betydelse i 29 kap. 4 § BrB. En mer utförlig redogörelse finns i utlåtandet, bilaga 6.

Bestämmelsen i 29 kap. 4 § BrB saknade motsvarighet i det kommitteförslag som låg till grund för införandet av det nuvarande 29 kap. BrB. Som anförts i det föregående ställde sig Fängelsestraffkommittén avvisande till återfallsskärpning genom strängare straffmätning och förordade därför att återfall i brott endast skulle beaktas inom ramen för påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet. Enligt kommitténs bedömning skulle återfallsskärpning vid straffmätningen endast kunna bli aktuell när det var fråga om att döma ut bötesbrott eller vid övergången mellan böter och fängelse.[14] Regleringen i 29 kap. 4 § BrB tillkom vid den fortsatta beredningen av Fängelsestraffkommitténs förslag.

Även om 29 kap. 4 § BrB föreskriver att återfall i brott i första hand ska beaktas genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet, öppnar bestämmelsen för en möjlighet att beakta tidigare brottslighet vid straffmätningen. Bestämmelsen har kritiserats i detta hänseende. Såsom redovisats i det föregående är det doktrinens uppfattning att proportionalitets- och ekvivalensprinciperna ska vara vägledande vid påföljdsbestämningen samt att den tilltalades tidigare brottslighet saknar betydelse vid tillämpning av dessa principer.

I förarbetena till 29 kap. 4 § BrB redovisas skälen bakom bestämmelsen ganska kortfattat. När det gäller behovet av att kunna beakta tidigare brottslighet vid påföljdsbestämningen generellt hänvisas i propositionen till ”såväl rättviseföreställningar som allmänna

[14] SOU 1986:24 s. 425 och 448.

erfarenheter av hur normbildning sker". Därutöver åberopas att inkapaciteringseffekter kan erhållas.[15] I den proposition som låg till grund för 29 och 30 kap. BrB nämns tre situationer där det anses vara befogat att med stöd av 29 kap. 4 § BrB skärpa straffet utöver vad som följer av ett strängare påföljdsval eller förverkande av villkorligt medgiven frihet, nämligen[16]

1. i fall där det tidigare straffet inte har medfört någon villkorlig frigivning, dvs. vid bötesbrottslighet, vid övergång från böter till fängelse eller när ett tidigare fängelsestraff har varit så kort att någon villkorlig frigivning inte har skett, som t.ex. vid grovt rattfylleri,
2. i fall där förverkande av villkorligt medgiven frihet inte kan ske därför att brottet har begåtts efter prövotidens utgång, eller för att åtal inte har väckts i tid, och
3. då ett förverkande kan ske men inte i sådan utsträckning att intresset av ett skärpt straff tillgodoses, som t.ex. vid upprepade återfall i allvarlig brottslighet såsom grov misshandel eller grov stöld, eller vid återfall i synnerligen allvarlig brottslighet där återfallet omfattas av 26 kap. 3 § BrB.

Vad som sägs under 1 torde överensstämma med gällande praxis såvitt avser straffmätning för bötesbrott och för grovt rattfylleri, dock med den begränsningen att återfallsskärpning med stöd av 29 kap. 4 § BrB som regel tycks ske först när det har varit fråga om upprepade återfall i sådan brottslighet. Den situation som avses under 2 torde numera uppstå mindre ofta, med hänsyn till den utvidgning av möjligheterna att förklara villkorligt medgiven frihet förverkad som trädde i kraft 1999.[17] När det slutligen gäller den situation som anges under 3 framgår av utlåtandet att det inte föreligger någon enhetlig praxis. Återfallsskärpning vid straffmätningen torde dock ske i relativt begränsad utsträckning i dessa fall.

Lagtexten ger alltså i sig inte någon mer detaljerad anvisning om när straffskärpning bör bli aktuell och de exempel som anges i förarbetena är som framgått i vart fall delvis överspelade. En viss ojämnhet tycks också råda i rättstillämpningen när det gäller återfallets betydelse för straffmätningen. Detta innebär att det är svårt att bilda sig en uppfattning om i hur stor utsträckning återfallsskärpning med

[15] Prop. 1987/88:120 s. 52.
[16] A. prop. s. 57 f.
[17] Se prop. 1997/98:96.

stöd av 29 kap. 4 § BrB faktiskt sker. Åklagarmyndigheten, som vid sin påföljdsinventering granskade ett stort antal domar från åren 2000 och 2005, har i sin rapport slagit fast att 29 kap. 4 § BrB tillämpas i endast begränsad omfattning. Påföljdsinventeringen har emellertid gjorts med utgångspunkt från vad som redovisas i domskälen till respektive avgörande. Det är alltså inte uteslutet att domstolarna i viss ytterligare omfattning beaktar tidigare brottslighet vid straffmätningen, utan att detta redovisas särskilt. Enligt vår erfarenhet kan tidigare brottslighet ges ett relativt stort genomslag vid straffmätningen i enskilda fall, men tillämpningen synes variera mellan olika domare. Ett skäl till detta kan vara att tillgången till vägledande avgöranden är begränsad.

I utlåtandet anförs att det är oklart om Högsta domstolen över huvud taget i något publicerat fall efter de lagändringar som trädde i kraft den 1 januari 1989 har skärpt ett straff med stöd av 29 kap. 4 § BrB. Ett exempel på fall där någon sådan straffskärpning inte skedde är rättsfallet NJA 1998 s. 713. I målet dömdes den tilltalade för ett flertal brott med ett sammantaget straffvärde motsvarande fängelse i sex månader. Han hade dömts för liknande brott vid närmare 50 tillfällen tidigare, varav 14 gånger under de senaste fem åren. Högsta domstolen bestämde påföljden i enlighet med straffvärdet till fängelse sex månader och förklarade villkorligt medgiven frihet om totalt tre månader och 14 dagar förverkad. Enligt Högsta domstolens bedömning fick det mot bakgrund av brottslighetens straffvärde anses uppenbart att det inte borde ske något ytterligare beaktande av tidigare brottslighet (utöver förverkandet) vid straffmätningen. Rättsfallet tyder på en stor restriktivitet vid tillämpningen av 29 kap. 4 § BrB i fall där det finns villkorligt medgiven frihet att förverka.

Den brist på enhetlighet som synes föreligga vid tillämpningen av 29 kap. 4 § BrB utgör enligt vår mening anledning att överväga om inte bestämmelsen kan utformas på ett annorlunda sätt, så att den ger tydligare vägledning för rättstillämparen. Till detta kommer att bestämmelsen enligt sin nuvarande lydelse innebär att sådan indirekt återfallsskärpning som följer av ett strängare påföljdsval eller ett förverkande av villkorligt medgiven frihet anses utbytbar mot sådan återfallsskärpning som följer av att tidigare brottslighet direkt läggs till grund för en strängare straffmätning. Som vi tidigare har konstaterat bör man göra åtskillnad mellan dessa former av återfallsskärpning. Det kan t.ex. ifrågasättas om frånvaron av möjlighet att tillämpa ett strängare påföljdsval eller att förverka villkorligt

medgiven frihet bör kunna användas som ett skäl för att lägga den tilltalades tidigare brottslighet till grund för en strängare straffmätning. Den som har avhållit sig från att begå brott under prövotiden bör rimligen få njuta fördel härav jämfört med den som återfaller i brott inom prövotiden; det är ju det som är prövotidens syfte. Att tillämpa en strängare straffmätning på grund av att brottet har ägt rum efter prövotidens utgång måste därför anses stå i strid med de intressen som bär upp systemet med villkorlig frigivning från fängelse. På motsvarande sätt kan det ifrågasättas om det ska kunna anses utgöra skäl för återfallsskärpning vid straffmätningen att det tidigare brottet har utgjort ett s.k. artbrott och att påföljden för detta brott därför har bestämts till fängelse, jämfört med en situation där den tilltalade har undergått en icke frihetsberövande påföljd och det därför finns möjlighet att beakta återfallet vid påföljdsvalet. Återfallet torde knappast vara att betrakta som mer allvarligt i det ena fallet än i det andra, och de båda situationerna bör därför rimligen behandlas på ett enhetligt sätt.

Sammantaget gör vi bedömningen att det finns anledning att överväga en ordning som både ger tydligare vägledning för rättstillämparen och gör en mer tydlig skillnad mellan olika former av återfallsskärpning. Innan vi kommer in på frågan hur en sådan bestämmelse kan utformas, finns dock anledning att närmare belysa de skäl som talar för att tidigare brottslighet ska beaktas vid straffmätningen och inte enbart vid påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet.

8.5.3 Betydelsen av tidigare brottslighet vid straffmätningen

Vår bedömning: Det bör finnas möjlighet att låta återfall få betydelse för straffmätningen även i ett reformerat system.

Inledning

Vi ska enligt våra direktiv överväga förändringar som ger en större spännvidd vid straffmätningen när det funnits försvårande eller förmildrande omständigheter och i det sammanhanget överväga bl.a. betydelsen av återfall i brott. Den fråga som vi alltså har att ta ställning till är om det är relevant att – utöver vad som redan sker vid påföljdsval och genom förverkande av villkorligt medgiven frihet –

beakta den tilltalades tidigare brottslighet såsom ett skäl för en strängare reaktion, för att på så sätt åstadkomma en strängare straffmätning.

Vi har i avsnitt 7.2 och 7.5. närmare redogjort för de straffteoretiska utgångspunkterna för en reform och förklarat att vi ställer oss bakom de principer som ligger till grund för den nuvarande ordningen, bl.a. proportionalitets- och ekvivalensprinciperna. Som vi har redogjort för tidigare i detta kapitel saknas det vid en strikt tillämpning av proportionalitets- och ekvivalensprinciperna några egentliga skäl för att skärpa straffet enbart med hänvisning till den tilltalades tidigare brottslighet. Enligt proportionalitetsprincipen ska samhällets reaktion stå i proportion till hur allvarlig den aktuella gärningen är, och detta förhållande kan inte påverkas av att gärningsmannen tidigare har straffats för brott. Det saknas därför, enligt den straffrättsliga teoribildningen, skäl för att mäta ut straff som är strängare än vad som följer av brottets straffvärde. Tidigare brottslighet kan däremot beaktas genom ett strängare påföljdsval eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet. Det handlar då om att en tidigare privilegiering av den dömde upphör på grund av återfallet, inte av en skärpning av straffet utöver brottets straffvärde.

Detta synsätt, som alltså har en stark förankring i den straffrättsliga teoribildningen, delades av Fängelsestraffkommittén och delas även av författarna till utlåtandet. Som tidigare redovisats har det dock inte fått fullt genomslag i lagstiftningen. I den fortsatta beredningen av Fängelsestraffkommitténs förslag fick således 29 kap. 4 § BrB den utformning som bestämmelsen har i dag och som medger att den tilltalades tidigare brottslighet beaktas vid straffmätningen, om detta inte kan ske tillräckligt genom valet av påföljd eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet.

Det kan konstateras att det just när det gäller frågan om vilken betydelse tidigare brottslighet ska tillmätas vid straffmätningen finns en ganska betydande skillnad mellan lagstiftarens och den juridiska doktrinens uppfattningar. Det finns därför anledning att närmare utveckla de skäl som kan anföras för den uppfattning som lagstiftaren hittills har företrätt och som även synes vara utgångspunkten för innehållet i våra direktiv.

Skälen för att beakta tidigare brottslighet vid straffmätningen

Föreställningen om att det är rättvist att den som tidigare har straffats för brott och därefter återfaller i (likartad) brottslighet bör drabbas av en strängare reaktion än den som för första gången döms för brott torde vara mycket starkt förankrad i samhället. En sådan ordning har tillämpats sedan lång tid tillbaka och just allmänna föreställningar om rättvisa har åberopats som det främsta skälet bakom den nuvarande regleringen i 29 kap. 4 § BrB. Bestämmelser som innebär att en strängare reaktion ådöms vid återfall i brott finns, såsom också anges i utlåtandet, i de flesta rättsordningar. Som vi närmare har redogjort för i kapitel 6 tillmäts också tidigare brottslighet större betydelse i flera med Sverige jämförbara länder än i det svenska systemet.

I enlighet med vad som sägs i utlåtandet bygger vårt nuvarande system med icke frihetsberövande påföljder på att den dömde ska ges en möjlighet att ta till sig det klander som domen innebär och visa bättring. Detta kan sägas vara ett uttryck för samhällets tolerans. Om den dömde sedan återfaller i brott upphör skälen för privilegiering och ett fängelsestraff döms ut enligt brottets straffvärde. Samhällets tolerans för det brottsliga beteendet minskar således i och med återfallet. På motsvarande sätt bör det finnas en möjlighet att visa att samhällets tolerans minskar vid återfall i brott, även när den tidigare påföljden har varit fängelse, bl.a. i de fall då fängelse har valts som påföljd på grund av brottets art. Detta förutsätter att det finns en möjlighet att skärpa straffet utöver brottets straffvärde.

Det skulle givetvis kunna hävdas att det i de fall då ett straff har mätts ut i enlighet med brottets straffvärde inte har visats någon tolerans från samhällets sida och att det därför inte finns någon grund för att trappa upp ingripandet därutöver. Teoretiskt sett är detta givetvis riktigt. Frågan är emellertid om det är möjligt att fullt ut tillämpa ett sådant synsätt i praktiken. Resonemanget utgår nämligen från att det är möjligt att fastställa ett konkret straffvärde för varje gärning som motsvarar en adekvat ingripandenivå helt oberoende av vilken gång i ordningen som gärningsmannen har dömts för motsvarande brott. Enligt vårt synsätt – som överensstämmer med doktrinens uppfattning – bör all användning av straff och andra påföljder präglas av återhållsamhet. Utgångspunkten måste, såsom nyss framhållits, vara att den som har begått brott ska ges möjlighet att ta till sig det klander som påföljden innebär och kunna

visa bättring. Straffet fyller inte någon reparativ funktion och kan inte på något sätt gottgöra den skada som brottet har medfört. Straffets funktion är enbart att förorsaka den dömde ett visst mått av obehag för att markera samhällets avståndstagande från den brottsliga gärningen. I humanitetens intresse bör detta obehag så långt möjligt begränsas. Straffvärdet för en viss gärning bör därför fastställas till den lägsta grad av ingripande som kan anses motiverad med utgångspunkt från gärningen som sådan. Samtidigt måste det straffrättsliga ingripandet ha sådan skärpa att det framstår som ett trovärdigt uttryck för samhällets inställning. Det kan antas att det allt eftersom den dömde återfaller i brott, särskilt om det handlar om likartad brottslighet, krävs ett strängare ingripande för att sådan trovärdighet ska uppnås. Detta talar för att det inom ramen för straffsystemet bör finnas utrymme för en viss differentiering av straffet även i fall där utgångspunken är brottets straffvärde. Att söka fastställa ett straffvärde som ska motsvara en rimlig ingripandenivå oberoende av om det handlar om en person som för första gången har begått brott eller en gärningsman som vid ett flertal gånger har återfallit i liknande brottslighet torde vara mycket svårt. Risken är snarast att detta skulle leda till en upptrappad ingripandenivå för samtliga tilltalade, vilket inte vore förenligt med de utgångspunkter som vi nyss har angett. Det bör därför finnas en möjlighet att åtminstone i vissa fall kunna avvika i skärpande riktning från straffvärdet med hänsyn till den tilltalades tidigare brottslighet.

Som vi närmare har redogjort för i avsnitt 7.3 kan fängelsestraffet fylla en brottspreventiv funktion på så sätt att den dömde så länge verkställigheten pågår är förhindrad från att begå nya brott (inkapacitering). Det torde dock vara mycket svårt att mäta hur stor effekt fängelsestraffet fyller i detta hänseende, bl.a. eftersom det inte är känt i vilken utsträckning varje intagen skulle ha begått brott om han eller hon hade vistats fritt ute i samhället. Det är också svårt att mäta effekterna av olika behandlings- och missbruksprogram som en intagen genomgår under verkställigheten eller av andra åtgärder som vidtas för att minska återfallsrisken och underlätta den intagnes återanpassning i samhället. Fängelsestraff kan i vissa fall i stället påverka den intagne negativt och därmed öka risken för återfall efter frigivning. På motsvarande sätt är det givetvis mycket svårt att mäta i vilken utsträckning skärpta straff vid återfall skulle kunna verka brottspreventivt genom den ökade inkapacitering som detta skulle innebära. Vad som talar för att en sådan effekt ändå skulle kunna uppnås är att det finns ett starkt statistiskt

samband mellan antalet tidigare domar och risken för återfall; för dem som har dömts vid ett flertal tillfällen tidigare är risken för återfall inom en treårsperiod mycket hög. Mot detta måste emellertid ställas att den tid som effekten av ökad inkapacitering består är förhållandevis kortvarig. När det gäller vanligt förekommande brottslighet, såsom grovt rattfylleri eller inbrottsstöld, kan den ökning av frihetsberövandets längd som kan komma i fråga på grund av återfallet antas uppgå till högst några månader.

Även om det således inte finns något som talar för att den totala brottsnivån i samhället skulle kunna minskas i någon mätbar utsträckning genom att möjligheterna till straffskärpning vid återfall ökas, kan emellertid inte frågan om inkapacitering anses helt betydelselös. Rent faktiskt är ju den som verkställer ett fängelsestraff normalt sett förhindrad att begå nya brott. Är det fråga om någon som t.ex. gång på gång med korta intervaller återfaller i brott och som kanske begår brott dagligen när han eller hon inte är frihetsberövad, är det inte orimligt att denne förhindras att begå nya brott under en något längre tid än den som döms till fängelse för första gången för motsvarande brott. Detsamma gäller om någon återfaller i mycket allvarlig brottslighet, såsom exempelvis grovt rån eller våldtäkt. Även om det inte går att påvisa att detta leder till en generellt minskad brottslighet i samhället som helhet, bidrar en skärpning av straffet på grund av återfallet till att åtminstone för en begränsad tid hindra ytterligare återfall från den dömdes sida.

I detta sammanhang kan också framhållas att tidigare brottslighet enligt praxis tillmäts betydelse vid valet mellan tio års fängelse och livstids fängelse såsom påföljd för mord.[18] När sedan frågan uppkommer om att omvandla ett livstidsstraff till ett tidsbestämt straff enligt lagen (2006:45) om omvandling av fängelse på livstid, ska bl.a. risken för fortsatt brottslighet vägas in. Vid denna bedömning tillmäts tidigare domar relativt stor betydelse.

Av 26 kap. 3 § BrB följer att den som återfaller i mycket allvarlig brottslighet under vissa förutsättningar kan ådömas ett straff som med fyra år överstiger det strängaste straff som är föreskrivet för brottet. Det närmare innehållet i bestämmelsen och dess bakgrund har redovisats i avsnitt 2.4.4 och i utlåtandet. Bestämmelsen förutsätter för sin tillämpning att det finns en möjlighet att beakta den tilltalades tidigare brottslighet vid straffmätningen. Således skulle 26 kap. 3 § bli obsolet om det inte i 29 kap. BrB föreskrevs en sådan

[18] SOU 2007:90 bilaga 4.

möjlighet. I så fall skulle det längsta tidsbestämda straff som kan dömas ut i praktiken bli fängelse i 14 år i stället för 18 år som i dag. Även om 26 kap. 3 § BrB tillämpas förhållandevis sällan i dag, har den betydelse från systematisk synpunkt. Bl.a. överensstämmer det längsta tidsbestämda straff som kan dömas ut med det kortaste straff till vilket ett livstidsstraff kan omvandlas enligt den nyssnämnda lagen om omvandling av fängelse på livstid.

De skäl som kan anföras för en ordning som innebär att tidigare brottslighet kan beaktas i skärpande riktning vid straffmätningen kan alltså sammanfattas enligt följande:

- Återfallsskärpning finns i de flesta rättsordningar och uppfattas som rättvist
- Det finns ett behov av att kunna visa att samhällets tolerans för det brottsliga beteendet minskar allteftersom detta upprepas
- Straffmätningen måste kunna differentieras om både intresset av humanitet och intresset av trovärdiga påföljder ska kunna tillgodoses samtidigt
- Att den som gång på gång återfaller i brott, eller återfaller i mycket allvarlig brottslighet, ådöms ett längre frihetsberövande än annars bidrar till att hindra ytterligare återfall i brott hos den dömde
- Straffsystemet är i systematiskt hänseende uppbyggt med utgångspunkt från att tidigare brottslighet ska kunna tillmätas betydelse vid straffmätningen, åtminstone vid den allra allvarligaste brottsligheten

De nu anförda skälen är enligt vår bedömning tillräckligt starka för att tidigare brottslighet även vid en ny reglering ska kunna beaktas vid straffmätningen, trots de invändningar som kan resas emot detta från straffteoretiska utgångspunkter.

Frågan om att utvidga möjligheterna till indirekt återfallsskärpning

I utlåtandet sägs bl.a. att det borde vara möjligt att avskaffa möjligheten att döma till längre fängelsestraff med hänvisning till tidigare brottslighet (dvs. sådan återfallsskärpning som görs med stöd av 29 kap. 4 § BrB) om man samtidigt förlänger prövotiden efter villkorlig frigivning och den tid under vilken det är möjligt att förklara

villkorligt medgiven frihet förverkad. En sådan lösning är emellertid inte fri från invändningar. Den utvidgade möjligheten att förverka villkorligt medgiven frihet skulle endast leda till en utsträckning av den tid inom vilken förverkande får ske. I de fall där det inte finns någon villkorligt medgiven frihet att förverka, eller där den tilltalade har återfallit i brott i sådan utsträckning att ett förverkande inte kan anses tillräckligt för att tillgodose intresset av ett skärpt straff, skulle det alltså inte finnas någon möjlighet att döma ut ett längre fängelsestraff. Det kan också ifrågasättas om det finns anledning att förlänga strafftiderna just vid återfall som har ägt rum lång tid efter det att den tilltalade senast gjorde sig skyldig till brott. Till detta kommer att en sådan lösning som förespråkas i utlåtandet inte skulle bidra till att åstadkomma en ökad spännvidd vid straffmätningen. Det anförda innebär att vi inte anser att det är ändamålsenligt att ersätta sådan återfallsskärpning som sker vid straffmätningen med utvidgade möjligheter till förverkande av villkorligt medgiven frihet.

En annan möjlighet att åstadkomma en ordning där tidigare brottslighet leder till en strängare reaktion, också i fall då den tidigare påföljden är fängelse, skulle kunna vara att införa någon form av privilegiering av den som för första gången döms till fängelse, exempelvis genom införande av en straffrabatt eller en tidigare tidpunkt för den villkorliga frigivningen. Ett sådant system skulle vara förenligt med de straffteoretiska utgångspunkter som vi tidigare har beskrivit i och för sig. Det kan dock ifrågasättas om det ligger inom ramen för vårt uppdrag att föreslå ett system med en sådan inriktning. Till detta kommer att ett system med ytterligare former av privilegiering skulle riskera att göra straffsystemet mindre tydligt och överblickbart än vad det är i dag.

Våra slutsatser

Enligt vår mening talar övervägande skäl för att en reformerad bestämmelse om skärpta reaktioner vid återfall i brott bör inriktas på möjligheten att i vissa fall döma ut strängare straff än vad som följer av brottets straffvärde. Därigenom kan också en större spännvidd vid straffmätningen åstadkommas.

Detta betyder dock inte att proportionalitetsprincipen skulle sakna betydelse vid återfall i brott. Utgångspunkten för straffmätningen bör liksom i dag alltid vara straffvärdet hos den i målet

aktuella brottsligheten. Tidigare brottslighet bör vara en omständighet bland andra som kan påverka straffmätningen inom en viss ram. Återfallet ska aldrig kunna leda till att straffet hamnar på en nivå som framstår som oproportionell sett i förhållande till den aktuella brottstypen. Intresset av att inte i allt för stor utsträckning avvika från proportionalitetsprincipen bör också beaktas på så sätt att möjligheten att skärpa straffet utöver brottets straffvärde begränsas till de situationer där detta framstår som mest angeläget utifrån de skäl för en sådan ordning som vi tidigare har redovisat. En sådan ordning bidrar till att öka spännvidden vid straffmätningen i de fall där det faktiskt finns anledning att beakta den tilltalades tidigare brottslighet.

Vi återkommer i det följande till frågan om den närmare utformningen av en reglering utifrån nu angivna utgångspunkter.

8.5.4 Utformningen av en ny reglering

Vårt förslag: Vid straffmätningen ska rätten, utöver brottets straffvärde, beakta

1. om den tilltalade tidigare vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brottslighet eller
2. om brottet utgör återfall i särskilt allvarlig brottslighet och det tidigare och det nya brottet är likartade.

Härvid ska hänsyn tas till den tid som har förflutit mellan brotten. Om straffskärpning sker ska rätten även se till att den samlade reaktionen på brottet inte blir oskäligt sträng i förhållande till brottets straffvärde.

Återfallsskärpning ska som huvudregel ske oberoende av om villkorligt medgiven frihet förklaras förverkad.

Inledning

I föregående avsnitt har vi gjort bedömningen att det finns anledning att överväga en ändrad utformning av bestämmelsen om återfallsskärpning i 29 kap. 4 § BrB.

I detta avsnitt överväger vi den närmare utformningen av regleringen när det gäller betydelsen av återfall i brott.

Förverkande av villkorligt medgiven frihet bör som regel inte påverka återfallsskärpningen vid straffmätningen

Som vi har redogjort för i tidigare avsnitt finns det anledning att hålla isär sådan återfallsskärpning som följer av utebliven privilegiering, och som kan ske inom ramen för påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet, från sådan återfallsskärning som får genomslag vid straffmätningen. Utgångspunkten bör därför vara att straffskärpning på grund av att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott ska ske oberoende av om återfallet har beaktats vid påföljdsvalet eller om villkorligt medgiven frihet har förklarats förverkad. En sådan reglering tydliggör att återfallsskärpning genom ett strängare påföljdsval eller förverkande av villkorligt medgiven frihet skiljer sig från sådan återfallsskärpning som sker vid straffmätningen. Dessutom leder ett utmönstrande av kravet på att tidigare brottslighet ska beaktas vid straffmätningen först sedan möjligheterna till förverkande av villkorlig frigivning har tömts ut till att återfallet ges ett större genomslag vid straffmätningen än vad som är fallet i dag.

I vilka situationer bör tidigare brottslighet beaktas vid straffmätningen?

I 29 kap. 4 § BrB i dess nuvarande lydelse föreskrivs att rätten ”i skälig utsträckning” ska ta hänsyn till om den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott samt att rätten vid detta hänsynstagande särskilt ska beakta vilken omfattning den tidigare brottsligheten har haft, vilken tid som har förflutit mellan brotten och huruvida den tidigare och den nya brottsligheten är likartade eller brotten i båda fallen är särskilt allvarlig. Som vi har anfört i det föregående synes bestämmelsen tillämpas på ett ojämnt sätt. En ny reglering bör utformas så att den åstadkommer en mer enhetlig rättstillämpning än vad som är fallet i dag. Bestämmelsen behöver därför innehålla tydligare anvisningar om i vilka situationer återfallet ska verka i skärpande riktning.

Det är naturligtvis möjligt att tänka sig en reglering där återfall i brott alltid ska leda till skärpt straffmätning. En sådan reglering skulle emellertid enligt vår bedömning föra alltför långt. Det kan inte anses rimligt att varje återfall, oavsett den tidigare och den nya brottslighetens karaktär eller hur lång tid som har förflutit mellan

brotten, ska leda till högre straff. En sådan ordning riskerar att skapa en osäkerhet och skulle också innebära en omotiverad avvikelse från de grundläggande principerna om proportionalitet och ekvivalens. Återfallsskärpning vid straffmätningen bör därför, i enlighet med vad vi tidigare har anfört, begränsas till sådana situationer där skärpta straff framstår som särskilt angelägna och där ett strängare påföljdsval eller förverkande av villkorligt medgiven frihet typiskt sett inte utgör en tillräckligt stark reaktion på brottet.

Det är inte helt ovanligt att den som gör sig skyldig till mer trivial brottslighet, som t.ex. enklare förmögenhetsbrott, återfaller i sådan brottslighet någon eller ett par gånger. I sådana fall finns det knappast tillräckliga skäl att skärpa straffet vid straffmätningen, utan det bör vara tillräckligt att den tidigare brottsligheten beaktas inom ramen för påföljdsvalet eller genom förverkande av eventuell villkorligt medgiven frihet. Om någon fortsätter att återfalla i brott efter att vid flera tillfällen ha dömts för likartad brottslighet bör det dock finnas möjlighet att skärpa straffet utöver brottets straffvärde. Det kan t.ex. handla om att någon systematiskt gör sig skyldig till en viss slags brottslighet. I ett sådant fall har den tilltalade sannolikt redan dömts till fängelse vid minst ett tillfälle tidigare och det bör därför finnas möjlighet att ytterligare skärpa reaktionen på det nya brottet genom att döma ut ett strängare straff än vad som skulle ha dömts ut om han eller hon inte tidigare hade gjort sig skyldig till brott.

En annan situation där straffet regelmässigt bör skärpas är när den tilltalade tidigare har dömts för ett mycket allvarligt brott och därefter åter gör sig skyldig till ett sådant brott. Om det första brottet har ett straffvärde som motsvarar fängelse i ett år eller mer sker normalt sett ingen privilegiering vid påföljdsvalet för detta brott, utan den tilltalade döms till fängelse även om han eller hon tidigare är ostraffad. Även om det är ovanligt med återfall i brottslighet av sådan allvarlig karaktär, finns det därför ett behov av att kunna reagera starkare redan vid första återfallet. Som vi flera gånger har anfört bör emellertid återfallsskärpning vid straffmätningen endast komma i fråga i sådana situationer där en straffskärpning framstår som särskilt angelägen. Så kan inte anses vara fallet när det nya brottet är av en helt annan karaktär än det brott som den tilltalade tidigare har dömts för. En förutsättning för att straffet ska skärpas utöver vad som motsvarar straffvärdet för det nya brottet bör därför, på samma sätt som när det gäller upprepade återfall, vara att det är fråga om återfall i likartad brottslighet.

I de nu båda angivna typfallen framstår det enligt vår bedömning som särskilt angeläget att skärpa straffet på grund av att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. Vår utgångspunkt är därför att återfall i brott ska beaktas vid straffmätningen dels om den tilltalade tidigare vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brottslighet, dels om brottet utgör återfall i särskilt allvarlig brottslighet och den tidigare och den nya brottsligheten är likartade. Regleringen innebär att det, på samma sätt som är fallet i dag, som regel inte bör komma i fråga att skärpa straffet på grund av återfall första gången någon döms till fängelse.

Frågorna om vad som ska krävas för att den tilltalade ska anses ha återfallit vid upprepade tillfällen samt vad som ska anses utgöra likartad brottslighet behandlas närmare i författningskommentaren, avsnitt 11.2.

I vilken utsträckning bör tidigare brottslighet beaktas vid straffmätningen?

En inte alldeles enkel fråga är hur stort påslag som bör göras i de fall där den tilltalades tidigare brottslighet ska beaktas vid straffmätningen. En lösning skulle kunna vara att skapa en reglering som innebär att straffet höjs med en viss kvotdel eller ett visst antal procent beroende på antalet tidigare domar, den tid som har förflutit mellan brotten och omfattningen av den tidigare brottsligheten. Förutom att en sådan reglering, för att fånga upp så många alternativ som möjligt, skulle behöva göras relativt detaljerad, skulle den också riskera att leda till en mycket mekanisk upptrappning av straffet vid upprepade återfall i brott. Det skulle därmed vara svårt att ta hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Dessutom skulle taket för vilket straff som ska dömas ut vid återfall knappast kunna sättas lägre än straffskalans maximum, vilket skulle innebära en påtaglig risk för att upprepade återfall i förhållandevis lindrig brottslighet till slut skulle resultera i en reaktion som svarar mot ett betydligt svårare brott. Exempelvis skulle en person som begår upprepade förmögenhetsbrott där varje brott har ett förhållandevis lågt straffvärde till slut för ett enstaka sådant brott kunna dömas till ett flerårigt fängelsestraff. En sådan konsekvens av återfallsregleringen skulle vara helt oförenlig med proportionalitets- och ekvivalensprinciperna. Storleken på det påslag som ska göras bör därför inte framgå av lagtexten, utan det får i stället avgöras med

beaktande av omständigheterna i det enskilda fallet. Vi återkommer till frågan om hur stort påslag som kan bli aktuellt i författningskommentaren, avsnitt 11.2.

Tiden mellan brotten

En faktor som måste anses betydelsefull vid bedömningen av om och i vilken utsträckning det förhållandet att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott ska beaktas vid straffmätningen är den tid som har förflutit mellan brotten.

Som framgår av utlåtandet innebär nuvarande praxis att tidigare brottslighet normalt sett inte tillmäts någon betydelse om den ligger fyra år eller mer tillbaka i tiden. Beräkningen utgår därvid som regel från brottsdatum och inte från tiden för den tidigare domen. Undantag görs dock om den tilltalade har avtjänat fängelsestraff under en längre tid efter det tidigare brottet och sedan begått det nya brottet kort tid efter det att han eller hon har frigivits från straffet. I sådana fall brukar tiden räknas från tidpunkten för villkorlig frigivning. Inom ”fyraårsgränsen” beaktas tidsfaktorn i regel genom att den tidigare brottsligheten får mindre genomslag ju längre tillbaka den ligger.

Även i det system som vi nu har skisserat finns det större anledning att ta hänsyn till den tilltalades tidigare brottslighet om det nya brottet har begåtts endast kort tid efter det tidigare brottet än om den tilltalade har avhållit sig från brott under en längre tid. Det bör därför alltjämt föreskrivas att den tilltalades tidigare brottslighet ska beaktas med hänsyn tagen till den tid som har förflutit mellan brotten. Därvid bör den praxis som råder i dag alltjämt kunna äga tillämpning.

Den samlade reaktionen på brottet får inte bli oskäligt sträng

En återfallsskärpning som innebär att straffet för det nya brottet ska skärpas helt oberoende av om villkorligt medgiven frihet förklaras förverkad kan leda till att den totala reaktionen på brottet, dvs. det utmätta straffet tillsammans med ett eventuellt förverkande av villkorligt medgiven frihet, blir betydligt strängare än vad som motsvarar det nya brottets straffvärde. Om någon som tidigare har avtjänat ett förhållandevis långt straff återfaller i ett relativt

lindrigt brott inom prövotiden för villkorlig frigivning och både förverkande av villkorligt medgiven frihet och återfallsskärpning sker, finns det därför en risk för att det relativt lindriga brottet utlöser en reaktion som är oskäligt sträng. Även det förhållandet att det inte framgår direkt av bestämmelsen hur stort påslag återfallet ska medföra i det enskilda fallet kan leda till att det straff som döms ut blir mycket långt i förhållande till brottets straffvärde. För den som har dömts för likartad brottslighet vid ett stort antal tillfällen tidigare skulle ett förhållandevis lindrigt brott kunna leda till ett straff som vida överstiger brottets straffvärde.

Som vi har redogjort för i det föregående utgör proportionalitetsprincipen en utgångspunkt för våra överväganden. Det bör därmed undvikas att det förhållandet att den tilltalade tidigare har dömts för brott leder till en reaktion som i alltför stor utsträckning avviker från straffvärdet hos det brott som är föremål för prövning. Vi föreslår därför en begränsningsregel, som ålägger rätten att se till att den samlade reaktionen på det nya brottet inte blir oskäligt sträng i förhållande till det brottets straffvärde. Begränsningsregeln innebär att rätten ska göra en proportionalitetsbedömning, där hänsyn även ska tas till eventuellt förverkande av villkorligt medgiven frihet. Begränsningsregeln är dock avsedd att tillämpas i undantagssituationer. Utgångspunkten bör vara att återfallsskärpning ska ske vid upprepade återfall i likartad brottslighet eller vid återfall i särskilt allvarlig brottslighet när den tidigare och den nya brottsligheten är likartad, och detta även om villkorligt medgiven frihet förklaras förverkad. Först om det uppstår en uppenbar obalans mellan den sammantagna reaktionen på brottet och brottets straffvärde finns det anledning att avstå från att skärpa straffet eller att skärpa det i mindre utsträckning än vad som annars skulle ha blivit aktuellt.

8.6 Flerfaldig brottslighet

Vår bedömning: Det finns inte förutsättningar för att i detta sammanhang lägga fram förslag till ändrad lagstiftning när det gäller bedömningen av straffvärdet vid flerfaldig brottslighet.

Bestämmelserna i 34 kap. BrB bör bli föremål för en samlad översyn.

Bedömningen av straffvärdet vid flerfaldig brottslighet

I det utlåtande som Martin Borgeke och Magnus Ulväng har lämnat till utredningen, se bilaga 6, redovisas grunddragen i nuvarande praxis vad gäller bedömningen av straffvärdet när någon har gjort sig skyldig till flera brott. Såsom anges i utlåtandet tillämpas vid flerfaldig brottslighet den s.k. asperationsprincipen, som innebär att det brott som har högst straffvärde utgör utgångspunkten för straffvärdebedömningen, varefter tillägg görs med delar av straffvärdet för den övriga brottsligheten. Vid den sammanvägning som därvid sker av de olika brottens straffvärde tillämpas principen om flerbrottslighets avtagande betydelse. Denna princip innebär att det sker en större reduktion av straffvärdet hos det sist tillkommande brottet än av straffvärdet hos de brott som tidigare har lagts samman. Syftet med denna reduktion är att det sammanlagda straffvärdet hos ett flertal mindre allvarliga brott inte ska tillåtas nå upp till straffvärdet hos ett enstaka brott av betydligt allvarligare slag. Detta ligger i linje med proportionalitetsprincipen och innebär att det vid flerfaldig brottslighet är den samlade brottslighetens straffvärde som ska ställas i relation till straffvärdet hos annan brottslighet, inte summan av straffvärdet hos varje enskilt brott sett var för sig.

Vi kan i huvudsak ställa oss bakom de argument för den nuvarande ordningen som framförs i utlåtandet. Som utvecklas närmare i utlåtandet krävs det någon form av reduktion av straffvärdet för tillkommande brottslighet för att principerna om proportionalitet och ekvivalens ska upprätthållas i straffsystemet. En annan ordning skulle innebära en risk för att den samlade reaktionen för brotten blir oskäligt sträng och att man snabbt ”slår i taket” på den tillämpliga straffskalan.

Frågan är dock hur stor reduktion som ska göras för de tillkommande brotten. Denna fråga besvaras inte i nuvarande lagstiftning, utan regleras helt i praxis. Antalet vägledande avgöranden är relativt litet, och det är därför svårt att få en fullständig bild av gällande rätt. Högsta domstolen har dock nyligen i rättsfallet NJA 2008 s. 359 behandlat frågan om bedömning av straffvärdet vid flerfaldig brottslighet. Högsta domstolens resonemang får huvudsakligen anses innebära att bedömningen av straffvärdet ska ske utifrån de principer för reduktion som har redovisats i utlåtandet, men att omständigheterna i det enskilda fallet måste beaktas. Rättsfallet kommenteras närmare i avsnitt 2.4.3.

Det riktas ibland kritik mot den nuvarande ordningen för att den leder till alltför kraftiga ”rabatter” för den som döms för flera brott samtidigt. Mot bakgrund av vad vi har angett ovan om utvecklingen i praxis är det svårt att ta ställning till om kritiken är berättigad. Det kan emellertid inte bortses ifrån att den reduktion som görs vid flerfaldig brottslighet ibland kan vara generös till den tilltalades fördel. Det måste också betraktas som ett problem att den som gör sig skyldig till ett stort antal lagöverträdelser innan lagföring sker till sist blir i det närmaste straffimmun, och alltså kan begå ytterligare brott utan att detta får någon betydelse för det sammantagna straff som till sist döms ut. Det kan därför övervägas om storleken av den reduktion som ska göras vid flerfaldig brottslighet bör regleras genom lagstiftning. Eftersom den nuvarande ordningen i så stor utsträckning bygger på praxis är det emellertid mycket svårt att genom lagstiftning åstadkomma förändringar utan att införa en fullständig reglering. Som vi närmare har redogjort för i avsnitt 8.2.1 sker straffbestämningen i flera steg enligt en inte helt okomplicerad ordning. För att täcka samtliga situationer som kan tänkas uppkomma skulle en reglering av straffvärdebedömningen vid flerfaldig brottslighet behöva vara relativt detaljerad och därför kräva omfattande överväganden. En detaljerad reglering skulle sannolikt öka komplexiteten i systemet ytterligare och därmed göra det än mer svåröverskådligt än vad som är fallet i dag. Oavsett hur detaljerad en reglering görs finns det också en risk för att den leder till ett mindre flexibelt system än det vi har i dag, där det blir svårt att ta hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Sammantaget talar detta för att den fortsatta utvecklingen på området bör ske inom praxis.

Varje system som innebär att det för flerfaldig brottslighet döms ut ett straff som är lägre än summan av straffvärdet för vart och ett av brotten medför med nödvändighet att det sist tillkomna brottet får relativt liten inverkan på den samlade reaktionen, förutsatt att detta inte har högre straffvärde än de tidigare brotten. Särskilt uttalat är detta när det är aktuellt att döma ut en icke frihetsberövande påföljd för den samlade brottsligheten. Det är knappast möjligt att undvika en sådan effekt av systemet utan att andra stora nackdelar uppstår. Problemet får i stället mötas med att så långt det är möjligt åstadkomma snabb lagföring och straffverkställighet och, när förutsättningarna för det är uppfyllda, använda häktning för att avbryta en pågående brottslig verksamhet.

Sammantaget anser vi alltså att det inte finns förutsättningar att ändra den ordning som nu gäller såvitt avser bedömningen av straffvärdet vid flerfaldig brottslighet. I detta sammanhang bör framhållas att våra förslag till höjda straffnivåer för allvarliga våldsbrott får genomslag även vid flerfaldig brottslighet där sådana brott ingår. Vidare har vi föreslagit ändringar i 29 kap. 2 § 6 BrB som innebär att det som en försvårande omständighet vid bedömningen av en gärnings straffvärde ska beaktas om brottet har utgjort ett led i en brottslighet som har utövats systematiskt. Om den tilltalade döms för flera brott som har ingått i en systematiskt utövad brottslighet ska alltså straffvärdet för varje enskilt brott sättas högre, vilket påverkar det sammantagna straffet i höjande riktning.

34 kap. BrB

I utlåtandet påpekas att det genom regleringen i 34 kap. BrB kan uppstå konflikt mellan principen om mängdreduktion för flerfaldig brottslighet och regleringen om återfallsskärpning (se avsnitt 3.6 i utlåtandet).

Den fråga som främst behandlas är var gränsen mellan flerfaldig brottslighet och återfall i brott ska dras. Enligt nuvarande reglering i 34 kap. 3 § andra stycket BrB ska ett nytt brott betraktas som ett återfall först sedan påföljden i den tidigare domen har börjat verkställas. I utlåtandet anförs att det kan finnas anledning att göra skillnad mellan brott som har begåtts efter den tidigare domen (ny brottslighet) och brott som har begåtts före den tidigare domen (nyupptäckt brottslighet), så att de förstnämnda i stället betraktas som återfall i brott.

Enligt 34 kap. 3 § första stycket BrB kan rätten förordna att ny brottslighet ska omfattas av ett tidigare utdömt fängelsestraff, om det nya brottet har begåtts innan det tidigare fängelsestraffet till fullo har verkställts. Även här finns det enligt utlåtandet anledning att skilja mellan ny brottslighet och nyupptäckt brottslighet, så att s.k. konsumtionsdom endast ska kunna meddelas vid nyupptäckt brottslighet.

Vi kan instämma i den kritik som riktas mot regleringen i 34 kap. 3 § BrB och hålla med om att denna kan leda till att mängdreduktion görs i situationer där det hade varit mer logiskt att betrakta det nya brottet som ett återfall. Det är emellertid inte givet var gränsen mellan flerfaldig brottslighet och återfall i brott ska

dras. Alternativa tidpunkter till den som föreslås i utlåtandet skulle kunna vara den tidpunkt då gärningsmannen har tagit del av stämningsansökan för det första brottet eller när gärningsmannen har delgetts misstanke för detta brott, förutsatt naturligtvis att han eller hon sedermera blir dömd för brottet. Till detta kommer att de aktuella bestämmelserna är tillämpliga på en rad olika situationer och även har samband med andra bestämmelser i 34 kap. BrB. En ändring av bestämmelserna skulle därför leda till konsekvenser i stora delar av kapitlet, vilka skulle behöva utredas närmare.

I utlåtandet har det också gjorts gällande att det finns behov av att minimera, eller i vart fall strama upp, reglerna om i vilka situationer det ska vara möjligt att undanröja en tidigare utdömd icke frihetsberövande påföljd och för den samlade brottsligheten döma till fängelse.

Även här kan vi instämma i att ett undanröjande av den tidigare påföljden kan leda till tillämpningsproblem på det sätt som beskrivs i utlåtandet. Vi kan dock se att en minimering av reglerna kring undanröjande kan leda till problem i verkställighetsstadiet. De alternativ som står till buds för domstolen, om man inte ska undanröja och döma till ny påföljd för den samlade brottsligheten, är att antingen låta den tidigare utdömda påföljden omfatta även det nya brottet (s.k. konsumtionsdom) eller döma särskilt till påföljd för det nya brottet. Konsumtionsdom torde bli aktuellt endast om det nya brottet är förhållandevis ringa jämfört med det tidigare, och kan därmed knappast komma i fråga som ett alternativ till att undanröja den tidigare påföljden och döma till fängelse för den samlade brottsligheten. Om det döms ut ett särskilt fängelsestraff för det nya brottet får den dömde verkställa två påföljder parallellt; dels den tidigare utdömda villkorliga domen eller skyddstillsynen, dels det nya fängelsestraffet. Det tillkommande fängelsestraffet kan då komma att verkställas under pågående prövotid för den icke frihetsberövande påföljden, och sedan den dömde har frigetts från fängelsestraffet kommer han eller hon att vara föremål för två parallella prövotider (en för den icke frihetsberövande påföljden och en för den villkorliga frigivningen från fängelsestraffet). Förutom att det ur Kriminalvårdens synpunkt får anses mindre lämpligt att ett fängelsestraff verkställs samtidigt som en skyddstillsyn löper, så kan de parallella prövotiderna leda till problem om den dömde åter återfaller i brott, eftersom domstolen då får två tidigare domar att förhålla sig till vid påföljdsbestämningen.

Att genomföra lagändringar med den inriktning som förordas i utlåtandet är alltså inte helt okomplicerat och skulle möjligen kunna leda till oönskade konsekvenser i vissa fall. Mycket talar för att en reform i detta hänseende bör anstå tills en mer genomgripande översyn av bestämmelserna i 34 kap. BrB kan genomföras. Sammantaget gör vi alltså bedömningen att det inte finns tillräckliga skäl för oss att lämna några förslag i dessa hänseenden. Vi vill dock framhålla att de aktuella bestämmelserna är fakultativa och att det därmed inte torde finnas något som hindrar att en utveckling i den riktning som förordas i utlåtandet sker genom ändrad praxis.

8.7 Effekten av våra förslag till ändringar i brottsbalken

Vi har i det föregående lämnat ett antal förslag till ändringar i brottsbalken som syftar till att åstadkomma en skärpt syn på allvarliga våldsbrott och en större spännvidd vid straffmätningen generellt. Utöver dessa förslag har vi i delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90) föreslagit bl.a. att straffskalan för mord utvidgas till fängelse i lägst tio och högst 18 år eller på livstid. Ett genomförande av detta förslag kan antas leda till att straffet för mord mera sällan bestäms till minimistraffet, tio års fängelse, vilket i sin tur kan antas få betydelse för straffmätningen för andra allvarliga våldsbrott. Enligt proportionalitetsprincipen bestäms straff för våldsbrott i relation till varandra. En skärpning av straffen för de allra allvarligaste våldsbrotten skapar därför ett utrymme för en mer differentierad straffmätning även för andra allvarliga våldsbrott. Detta kan beskrivas som en höjning av det ”tak” för straffmätningen för allvarliga våldsbrott som straffet för mord utgör.

Hur stor den sammantagna effekten av våra förslag till ändringar i brottsbalken blir är svårt att förutsäga. Ytterst beror effekten givetvis på hur domstolarna tillämpar lagstiftningen. Som vi tidigare har framhållit gör sig behovet av en skärpning av straffen för allvarliga våldsbrott särskilt starkt gällande beträffande grov misshandel. I avsnitt 7.5 har vi gjort bedömningen att genomsnittsstraffet för det brottet bör höjas med omkring en tredjedel. Detta kan ses som ett riktmärke för den sammantagna effekten av våra förslag. En skärpning är också avsedd i varierande grad när det gäller andra allvarliga våldsbrott. Avsikten är emellertid inte att det ovan angivna riktmärket ska gälla generellt för samtliga sådana

brott, utan det får göras en individuell bedömning i varje enskilt fall. I och med att vi eftersträvar en större spännvidd vid straffmätningen bör skärpningen fördela sig så att den blir större för de allra allvarligaste brotten än för de jämförelsevis mindre allvarliga.

Vi föreslår också en ändrad reglering när det gäller betydelsen av att den tilltalade tidigare har dömts för brott. Det är självfallet mycket svårt att beräkna hur stort genomslag vårt förslag till ändring av 29 kap. 4 § BrB kommer att få på straffnivåerna vid återfall i brott. I och med att förslaget innebär att återfall enligt huvudregeln ska beaktas vid straffmätningen även när villkorligt medgiven frihet förklaras förverkad, kan det dock antas leda till att straffen i många fall blir längre för dem som vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brottslighet eller som återfaller i särskilt allvarlig brottslighet av likartad karaktär.

8.8 Processrättsliga frågor

8.8.1 Utgångspunkter

Vårt uppdrag

Enligt våra direktiv ska vi överväga hur påföljdsfrågor och frågor om särskild rättsverkan av brott, som t.ex. utvisning och förverkande, kan ges större uppmärksamhet i brottmålprocessen. Syftet med våra överväganden såvitt avser dessa frågor ska vara att bidra till en ökad förutsebarhet och en större enhetlighet i rättstillämpningen.

Det straffrättsliga reaktionssystemet har blivit avsevärt mer differentierat sedan rättegångsbalken och dess bestämmelser om brottmål kom till 1948. Brottsbalken upptar numera en mängd bestämmelser som ska beaktas vid påföljdsbestämningen. Till de nya momenten hör bl.a. bestämmelserna i 29 kap. 2 och 3 §§ BrB om vilka omständigheter som särskilt ska beaktas som försvårande och förmildrande vid bedömningen av straffvärdet. De stora förändringar som har skett inom straffrätten när det gäller påföljdsfrågor har ännu inte avsatt några spår i rättegångsbalkens regler om vad som ska förekomma vid en brottmålsrättegång. Vi har i föregående avsnitt lämnat förslag till förändringar i brottsbalken som syftar till att ge såväl försvårande som förmildrande omständigheter större genomslag vid bedömningen av en gärnings straffvärde. För att det syftet ska uppnås är det viktigt att sådana omständigheter

också uppmärksammas under utredningen av brottet och förs in i brottmålsprocessen.

Utöver det i direktiven direkt uttalade syftet med en ökad uppmärksamhet på frågor om påföljd och särskild rättsverkan av brott kan alltså hanteringen av dessa frågor under rättegången också ha betydelse för att uppnå direktivens mer övergripande mål att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott samt att skapa en större spännvidd vid straffmätningen vid brott i allmänhet när det har funnits försvårande och förmildrande omständigheter.

Hur uppnås en ökad uppmärksamhet på frågor om påföljd och särskild rättsverkan av brott i brottmålsprocessen?

En ökad uppmärksamhet på frågor om påföljd och särskild rättsverkan av brott kan åstadkommas på flera olika sätt. En möjlighet är att se över bestämmelserna i 30 kap. 5 § RB om vad en dom i brottmål ska innehålla och därvid ställa högre krav på att domstolarna ska redovisa sina överväganden i påföljdsdelen. En annan möjlig väg, av mer informell karaktär, är att utvidga möjligheterna för domare att delta i seminarier och praxisdiskussioner rörande frågor om påföljd och särskild rättsverkan. Båda dessa alternativ skulle kunna leda till att domstolarnas resonemang i påföljdsdelen blir tydligare och att påföljdsfrågan får ett större utrymme både under rättegången och vid målets avgörande.

I våra direktiv anges att en av de förändringar som vi ska pröva är ett tydliggörande eller en förändring av åklagarens roll. Som exempel nämns möjligheten att ålägga åklagaren att framställa preciserade yrkanden och skäl när det gäller påföljd och särskild rättsverkan. Vi väljer att i första hand pröva denna väg, och att överväga andra alternativ först om det visar sig att en förändring av åklagarrollen inte är tillräcklig för att uppnå de syften som anges i direktiven.

Effektivitetsaspekter

Som vi har redogjort för i avsnitt 3.3 har frågan om skyldighet för åklagaren att framställa ett yrkande om påföljd behandlats i tidigare sammanhang. Såväl Beredningen för rättsväsendets utveckling som

en av Riksåklagaren tillsatt arbetsgrupp med uppdrag att undersöka vad som kan göras för att ytterligare effektivisera hanteringen av stora och komplicerade brottmål har lämnat förslag som innefattar en sådan skyldighet. Beredningen och arbetsgruppen har gjort sina överväganden främst utifrån effektivitetshänsyn. De har därvid dragit slutsatsen att det kan antas att den som misstänks för brott i större utsträckning skulle medverka till utredningen av brottet, och därmed bidra till att målet kan hanteras på ett mer effektivt sätt, om han eller hon därigenom kan förvänta sig ett lägre straff eller en mindre sträng påföljd. Som en följd härav skulle fler brott kunna leda till åtal och fällande dom, samtidigt som förundersökningar och rättegångar skulle kunna hanteras snabbare och mer effektivt. Såväl beredningen som arbetsgruppen har därför förespråkat en ordning som innebär att den misstänktes medverkan vid utredningen av det egna brottet ska beaktas i lindrande riktning vid straffmätningen och vid valet av påföljd. Därutöver har arbetsgruppen gjort bedömningen att åklagaren bör åläggas att ange ett yrkande om påföljd i alla brottmål och att rätten inte bör ha möjlighet att gå utöver vad åklagaren har yrkat, medan beredningen har föreslagit en skyldighet för åklagaren att framställa ett yrkande om påföljd i de fall där han eller hon anser att målet kan avgöras utan huvudförhandling, vilket enligt beredningens förslag ska vara möjligt i mål där den tilltalade har erkänt gärningen.

Utgångspunkterna för våra överväganden är något annorlunda än de som har legat till grund för beredningens och arbetsgruppens arbete. Som anförts i det föregående är vårt uppdrag att föreslå förändringar som syftar till att ge frågor om påföljd och särskild rättsverkan av brott en större uppmärksamhet i brottmålsprocessen, vilket i sin tur ska bidra till en ökad förutsebarhet och en större enhetlighet i rättstillämpningen. Till detta kommer att vi enligt direktiven har som huvuduppgift att föreslå åtgärder som leder till en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott och en mer nyanserad straffmätning vid brott generellt när det förekommer försvårande och förmildrande omständigheter. Vi har alltså att betrakta de processuella frågorna i detta perspektiv.

Som framgår närmare av avsnitt 1.3.1 har vi, mot bakgrund av hur direktiven har utformats, sett det som vår uppgift att i första hand ta andra hänsyn vid våra överväganden än vilka effektivitetsvinster som kan göras vid olika lösningar. Att, såsom förespråkas framför allt av arbetsgruppen, öka åklagarens möjlighet att disponera över påföljdsfrågan i syfte att förmå den tilltalade att i större utsträckning

medverka i utredningen väcker dessutom ett antal principiella frågor som kräver ingående överväganden. Bl.a. måste bedömas hur rättsäkerhetsaspekter skulle kunna tillgodoses inom ramen för ett sådant system. Frågeställningen berör också frågor om åtalspliktens omfattning, vilken roll målsäganden ska ha i brottmålsrättegången och hur processen i högre rätt ska vara utformad i brottmål. Överväganden av dessa slag ligger utanför vårt uppdrag. Vi ser det därför inte som möjligt att behandla frågan om åklagarens roll i brottmålsprocessen utifrån de effektivitetsaspekter som har legat till grund för beredningens och arbetsgruppens överväganden. Detta utesluter givetvis inte att de förslag som vi lägger fram, inte minst i längre perspektiv, också kan få konsekvenser som innebär fördelar i dessa hänseenden. Våra förslag ska inte heller läsas i motsats till beredningens förslag till effektivisering av brottmålsprocessen, utan tvärtom kan förslagen komplettera varandra.

Frågor om åtalsuppgörelser eller överenskommelser om påföljd

En förändring av åklagarens roll i brottmålsprocessen med den inriktning som framgår av våra direktiv väcker frågan om åtalsuppgörelser bör tillåtas. Åtalsuppgörelser förekommer framför allt i USA. Formerna för åtalsuppgörelser kan variera, men kan i korthet beskrivas som ett system där den tilltalade underkastar sig ansvar för ett visst brott i utbyte mot att han eller hon ådöms en påföljd som är lindringare än vad som hade kunnat bli fallet om ansvarsfrågan hade prövats fullt ut i en rättegång. I flera europeiska länder förekommer i stället system enligt vilka åklagaren och den tilltalade, särskilt i samband med erkännanden, i en eller annan form kan göra överenskommelser om vilken påföljd ett brott ska föranleda.

Ett system med åtalsuppgörelser eller överenskommelser om påföljd kan knappast motiveras av något annat skäl än att det är resursbesparande för rättsväsendet. Eftersom vi, i enlighet med vad vi nyss har anfört, behandlar frågan om åklagarens roll i brottmålsprocessen från andra utgångspunkter än effektivitetsaspekter, har vi valt att inte närmare gå in på frågan om fördelarna med ett system med åtalsuppgörelser eller överenskommelser om påföljd skulle överväga dess nackdelar. Om ett sådant system skulle införas är det emellertid vår bestämda uppfattning att förfarandet måste ske öppet och vara omgärdat av rättsäkerhetsgarantier. Detta skulle kräva att en särskild reglering införs, vilket får anses ligga utanför vårt uppdrag.

De förslag vi lägger fram innebär därför att åtalsuppgörelser eller överenskommelser om påföljd inte tillåts i någon form. Vi väljer att över huvud taget inte behandla denna fråga, och tar därför inte heller ställning till om det i framtiden kan finnas skäl att införa ett sådant system.

8.8.2 Åklagaren och påföljdsfrågan

Vårt förslag: I brottmål ska åklagaren ange den påföljd som han eller hon anser bör följa för det eller de brott som omfattas av åtalet.

Inledning

Som vi har redogjort närmare för i avsnitt 2.7.2 innebär nuvarande ordning att åklagaren vare sig i stämningsansökan eller senare under rättegången behöver framställa något yrkande om påföljd för det eller de brott som han eller hon väcker åtal för. På åklagaren ankommer endast att yrka ansvar för den brottsliga gärningen samt att ange tillämpligt lagrum och brottsrubricering. Om åklagaren självmant väljer att ange sin uppfattning i påföljdsfrågan är rätten inte bunden till detta, utan rätten kan alltid döma till ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har förespråkat. Till skillnad från vad som gäller i skuldfrågan är rätten alltså helt fri i sin prövning av påföljdsfrågan. En följd av detta är att rätten har det huvudsakliga ansvaret för att det finns ett fullgott underlag i påföljdsdelen. Det ankommer därmed på rätten att hämta in den utredning om den tilltalades tidigare brottslighet och personliga förhållanden som behövs för att avgöra vilken påföljd som ska dömas ut.

Den nu beskrivna ordningen kan sägas utgöra en rest av den inkvisitoriska processordningen. Enligt denna ordning hade rätten hela ansvaret för brottmålsprocessen och åklagaren var närmast en underordnad medhjälpare till domstolen. I praxis har de kvarvarande inkvisitoriska inslagen i brottmålsprocessen successivt luckrats upp. Detta gäller i särskilt hög grad själva skuldfrågan. I frågor om påföljd framträder emellertid mycket av den äldre rättens uppfattningar om att domstolen ensam har ansvaret. Vissa förändringar har dock skett. Exempelvis förekommer det numera knappast, även

om det formellt sett är möjligt, att rätten utan yrkande från åklagaren beslutar att den tilltalade ska utvisas på grund av ett brott. Utvecklingen har också gått dithän att åklagaren ofta anger sin uppfattning i påföljdsfrågan innan målet avgörs, och som anförts i avsnitt 2.7.2 är det ovanligt att rätten i så fall dömer ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har förespråkat.

I detta avsnitt analyserar vi vilka effekter som kan tänkas uppstå om åklagaren åläggs en skyldighet att alltid ange vilken påföljd han eller hon anser bör följa för det eller de brott som åtalet omfattar och överväger huruvida det finns skäl att införa en sådan skyldighet. Frågan om åklagarens ställningstagande i så fall ska anges i form av ett formellt yrkande och i vilken utsträckning det ska vara bindande för rätten vid avgörande av påföljdsfrågan lämnar vi öppen till kommande avsnitt.

En ökad uppmärksamhet på påföljdsfrågan i brottmålsprocessen

Med nuvarande ordning, där rätten avgör påföljdsfrågan helt ex officio, kan frågor om påföljd i viss mån hamna i bakgrunden i brottmålsprocessen. Argumentationen fokuseras naturligen på skuldfrågan, medan straffmätning och påföljdsval överlämnas till rättens bedömning. Om åklagaren får ett större inflytande över påföljdsfrågan kan det antas att uppmärksamheten i större utsträckning än vad som är fallet i dag riktas mot sådana förhållanden som har betydelse för bedömningen av brottets straffvärde.

Enligt vad vi har erfarit är det relativt ovanligt att åklagare under förundersökningen närmare utreder huruvida det finns omständigheter som kan beaktas som försvårande eller förmildrande vid straffvärdebedömningen, om inte dessa omständigheter är av sådan karaktär att de har betydelse för gärningens rubricering. En skyldighet att ange sin inställning i påföljdsfrågan skulle sannolikt öka åklagarnas incitament att undersöka vilka försvårande och förmildrande omständigheter som har förelegat vid gärningen och att presentera dessa för rätten. Därmed skulle sådana omständigheter sannolikt få ett större utrymme under såväl utredningen av brottet som den fortsatta processen vid domstol.

Att försvårande och förmildrande omständigheter uppmärksammas tidigt under processen och sedan förs in i rättegången, kan bl.a. leda till höjda straffnivåer för sådana våldsbrott där omständig-

heterna har varit försvårande, men också till att det generellt sett skapas en större spännvidd vid straffmätningen.

Ökad förutsebarhet

Enligt den kontradiktoriska rättsordningens princip ska den som anklagas för ett brott få full information om vad anklagelsen gäller och också beredas tillfälle att bemöta vad som läggs honom till last.[19] Det kan ifrågasättas om nuvarande hantering av påföljdsfrågan i brottmålsprocessen verkligen är förenlig med denna princip. I och med att rätten prövar frågorna om straffmätning och påföljdsval utan något påstående från åklagaren kan påföljden komma närmast som en överraskning för den tilltalade, som kanske inte alltid anser sig ha haft möjlighet att på ett tillräckligt utförligt sätt föra fram de omständigheter som han eller hon anser bör beaktas i mildrande riktning vid påföljdsbestämningen.

Om åklagaren åläggs att alltid ange sin uppfattning i påföljdsfrågan innan målet avgörs, och den tilltalade därmed ges tillfälle att bemöta vad åklagaren har anfört, ökar förutsägbarheten. Genom att åklagaren förklarar vilken påföljd han eller hon anser att den tilltalade ska dömas till samt anger skälen härför, får den tilltalade en bättre uppfattning om vad rättegången kommer att omfatta och vad han eller hon riskerar i och med åtalet. Den tilltalade ges därmed bättre förutsättningar att förbereda och utföra sitt försvar och får också större möjlighet att själv lägga fram sådana omständigheter som kan beaktas som förmildrande vid straffmätning och påföljdsval. Därmed blir brottmålsprocessen mer kontradiktorisk såvitt avser påföljdsfrågan.

Tydligare domskäl

Domstolarnas motivering i frågor om påföljd för brott kan ibland vara mycket sparsam. Utredningen har sett exempel på domar där påföljden har bestämts till fleråriga fängelsestraff där den enda motiveringen i påföljdsdelen har varit att ”någon annan påföljd än

[19] Se t.ex. Högsta domstolens uttalande i rättsfallet NJA 2003 s. 486. Rättsfallet avsåg frågan om de omständigheter som hovrätten hade lagt till grund för att anse ett våldtäktsbrott som grovt hade lyfts fram tillräckligt tydligt under rättegången, och Högsta domstolen uttalade att det ligger ”i den kontradiktoriska rättsordningens princip att den tilltalade skall ha fullgoda möjligheter att bemöta påståenden om sådana omständigheter som läggs honom till last”.

fängelse inte kan komma i fråga". Sannolikt beror de kortfattade domskälen på att påföljdsfrågan traditionellt sett har varit en fråga för rätten och att det därför inte har funnits anledning att ifrågasätta domstolens kompetens att bedöma denna fråga. Knapphändiga domskäl medför emellertid att det är svårt för såväl parter som andra som läser domen att följa hur rätten har resonerat när det gäller straffmätning och påföljdsval.

Av 30 kap. 5 § RB följer att de yrkanden som har framställts i målet och de omständigheter som yrkandena grundas på ska anges i domen. En ordning där åklagaren åläggs att ange ett bestämt yrkande om påföljd medför alltså en skyldighet för rätten att redogöra för yrkandet och dess grunder i domen. Därmed blir det naturligt för rätten att redogöra för hur man ställer sig till yrkandet och att närmare motivera varför man anser eller inte anser sig kunna godta åklagarens resonemang i påföljdsdelen. Åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan kan alltså utgöra en konkret utgångspunkt för domstolens resonemang. Om åklagaren dessutom anger vilka försvårande och förmildrande omständigheter som har legat till grund för yrkandet, kommer sådana omständigheter sannolikt att få ett större utrymme när rätten behandlar påföljdsfrågan. Domskälen kan därmed antas bli både tydligare och mer utförliga än vad som ibland kan vara fallet i dag, vilket kan leda till en ökad förståelse för rättens resonemang.

En ordning där åklagaren åläggs att ange sin uppfattning i påföljdsdelen innebär också att den tilltalade ges en direkt anledning att ange sin inställning till vad åklagaren har anfört. I samband därmed kan den tilltalade lägga fram de skäl som enligt hans eller hennes uppfattning bör föranleda rätten att välja en mindre ingripande påföljd eller att döma ut ett kortare straff än vad åklagaren har gjort gällande. Därigenom får rätten båda parters inställning i påföljdsfrågan att förhålla sig till när domen beslutas och domskälen utformas, något som ytterligare kan bidra till tydligare och mer utförliga domskäl i påföljdsdelen.

Som vi återkommer till i kommande avsnitt kan nu redovisade fördelar uppnås även om åklagaren åläggs att uttrycka sin uppfattning i påföljdsdelen på annat sätt än genom ett formellt yrkande (se avsnitt 8.8.12).

Större enhetlighet i rättstillämpningen

Som vi har anfört i föregående avsnitt kan en skyldighet för åklagaren att alltid ange sin uppfattning i påföljdsfrågan leda till att domstolarnas domskäl i påföljdsdelen blir tydligare och mer utförliga. Tydligare domskäl kan, förutom att öka förståelsen för domstolens bedömning i det enskilda fallet, skapa förutsättningar för en större enhetlighet i rättstillämpningen, då rättens resonemang blir lättare att följa och därmed bättre kan tjäna till vägledning för senare avgöranden.

Härtill kommer att Åklagarmyndigheten, som till skillnad från domstolarna är en hierarkisk organisation, kan utfärda riktlinjer eller allmänna råd för de enskilda åklagarna avseende vilka straffnivåer som bör vara utgångspunkten när åklagare anger sin uppfattning i påföljdsfrågan vid olika typer av brott. Sådana riktlinjer skapar förutsättningar för ett gemensamt synsätt bland åklagare över hela landet, något som i sin tur kan leda till att enhetligheten och förutsebarheten i rättstillämpningen ökar ytterligare.

Sammantagen bedömning

Sammantaget gör vi bedömningen att en skyldighet för åklagaren att bestämt ange sin uppfattning i frågan om vilken påföljd den tilltalade ska dömas till leder till en brottmålsprocess som står i bättre överensstämmelse med den kontradiktoriska principen, eftersom den tilltalade får bättre information om vad åtalet gäller. En sådan skyldighet kan också antas medföra att påföljdsfrågan uppmärksammas bättre i brottmålsprocessen samt att straffmätning och påföljdsval kan ske på ett sätt som är mer tydligt, begripligt och förutsebart både för dem som är parter i rättegången och för allmänheten. Slutligen skapas förutsättningar för en större enhetlighet i rättstillämpningen.

Mot bakgrund härav, och då vi inte har kunnat finna några egentliga skäl emot en sådan skyldighet, föreslår vi att åklagaren ska åläggas att ange den påföljd som han eller hon anser bör följa för det eller de brott som omfattas av åtalet.

8.8.3 Rättens bundenhet till åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan

Vår bedömning: Rätten bör inte i någon riktning vara bunden av vad åklagaren anger i fråga om påföljd, utan bör ha möjlighet att döma ut antingen ett lindrigare straff eller en mindre ingripande påföljd eller ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har angett.

Inledning

Införandet av en skyldighet för åklagaren att alltid ange sin uppfattning om vilken påföljd den tilltalade ska dömas till väcker frågan om i vilken mån rätten ska vara bunden av åklagarens uppfattning.

Inledningsvis kan konstateras att rätten alltid bör vara oförhindrad att döma ut ett lindrigare straff eller en mindre ingripande påföljd än vad åklagaren har angett. Av rättssäkerhetsskäl bör detta gälla även om den tilltalade har sagt sig inte ha något att invända mot åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan.

Frågan om rätten ska ha möjlighet att gå utöver den av åklagaren angivna påföljden är däremot inte lika given. Det står helt klart att förutsebarheten för den tilltalade och tydligheten i processen blir som störst om rätten förhindras att döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har angett. Med en sådan ordning bildar åklagarens uppfattning en yttre ram för rättegången som rätten har att hålla sig till, vilket skulle tydliggöra rollfördelningen mellan rätten och åklagaren och därmed göra processen mer kontradiktorisk. Vi kan alltså se påtagliga fördelar med en ordning där rätten inte har möjlighet att gå utöver vad åklagaren har angett i fråga om påföljd.

Samtidigt kan det inte bortses ifrån att en ordning där åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan utgör den övre gränsen för vilken påföljd rätten får döma ut också kan vara förenad med nackdelar. I detta avsnitt redogör vi för de omständigheter som kan anföras emot ett för rätten bindande påföljdsyrkande och överväger om dessa är av sådan styrka att rätten inte bör vara förhindrad att gå utöver vad åklagaren har angett i påföljdsfrågan.

Rollfördelningen mellan rätten och åklagaren

Som nämnts flera gånger i det föregående innebär nuvarande ordning att rätten har det yttersta ansvaret för påföljdsbestämningen. Om det införs ett regelverk där rätten förhindras att gå utöver vad åklagaren har angett i fråga om påföljd flyttas detta ansvar delvis över från rätten till åklagaren. Genom att åklagaren tillåts att sätta den övre gränsen för vilken påföljd rätten kan döma ut, får åklagaren ansvaret för att den som döms för brott också kan dömas till en tillräckligt ingripande påföljd. Åklagaren kan därmed inte anses ha fått fullt bifall till sin talan om rätten dömer ut en mindre ingripande påföljd eller ett mindre strängt straff än vad åklagaren har gjort gällande.

Fördelen med den nu beskrivna ordningen är att rollfördelningen mellan rätten och åklagaren tydliggörs. Enligt nuvarande reglering får rätten inte döma över några andra gärningsmoment än de som åklagaren har presenterat i sin gärningsbeskrivning. Åklagarens ansvarsyrkande sätter alltså gränsen för vilken gärning rätten får döma den tilltalade för. Rätten avgör däremot helt fritt vilken påföljd den tilltalade ska dömas till. En ordning där rätten förhindras att gå utöver vad åklagaren har angett i påföljdsdelen innebär att åklagaren i större utsträckning får sätta ramen för processen. Därmed blir det tydligare att rättens uppgift är att pröva åklagarens ställningstaganden, vilket innebär att ytterligare ett steg tas mot en mer ackusatorisk och kontradiktorisk process.

En stärkt ställning för åklagaren kan emellertid även uppfattas som en nackdel. I svensk rätt har påföljdsfrågan av tradition varit en fråga för rätten, och det finns en upparbetad kompetens inom domstolarna när det gäller prövning av frågor om påföljd för brott. Det skulle kunna hävdas att ett system där åklagaren ges möjlighet att begränsa rättens prövning i påföljdsdelen innebär att denna kompetens inte längre kan tillvaratas fullt ut. Vidare kan det hävdas att balansen i processen rubbas till åklagarens fördel om rättens roll vid påföljdsbestämningen begränsas.

Dessa konsekvenser bör dock inte enbart ses som nackdelar. Tvärtom kan en ordning där åklagaren får ett större ansvar för påföljdsfrågan och därmed får i uppgift att se till att de försvårande och förmildrande omständigheter som han eller hon vill göra gällande i målet presenteras vid rättegången bidra till en större renodling av domstolens roll. Som vi har anfört i det föregående styr åklagaren rättens prövning i skuldfrågan genom utformningen av

gärningsbeskrivningen. Åklagaren har därmed redan i dag ett förhållandevis stort inflytande över brottmålsprocessen. Att åklagaren ges möjlighet att begränsa prövningen även i påföljdsdelen skulle enligt vår bedömning därför inte få någon mer avgörande betydelse för balansen i processen.

Sammantaget anser vi att sådana argument som att möjligheten att tillvarata domstolarnas kompetens minskar och att balansen i processen rubbas, inte i sig utgör tillräckliga skäl mot en ordning där rätten är förhindrad att gå utöver vad åklagaren har angett i påföljdsdelen.

Risken för materiellt oriktiga domslut

Ett annat argument som kan anföras emot att rätten förhindras att gå utöver vad åklagaren har angett i fråga om påföljd är att det därmed uppstår en risk för materiellt oriktiga domslut. Det kan hävdas att rätten, om åklagaren gör en felaktig bedömning och anger en alltför lindrig påföljd, blir förhindrad att döma ut den påföljd som egentligen är den korrekta för brottet eller den samlade brottsligheten. Därmed skulle det finnas en risk för att en felbedömning från åklagarens sida leder till att en för brottet eller brottsligheten tillräckligt ingripande påföljd inte kan dömas ut.

Även detta argument kan emellertid ifrågasättas. Inledningsvis kan konstateras att påföljdsfrågan avgörs efter en individuell bedömning och att det är ytterst svårt att avgöra vad som är ett materiellt riktigt domslut i det enskilda fallet. Härtill kommer, som vi har redogjort för i föregående avsnitt, att åklagaren redan genom nuvarande reglering sätter gränserna för rättens prövning i skuldfrågan. Det finns inte någon anledning att ifrågasätta att åklagaren skulle ha kompetens att ansvara även för att sätta den övre gränsen för vilken påföljd som ska kunna dömas ut i ett enskilt fall. Dessutom kan redan det förhållandet att åklagaren anger sin uppfattning i påföljdsfrågan och presenterar de omständigheter som har legat till grund för denna uppfattning antas leda till att rätten får ett bättre underlag och därmed kan göra en säkrare och mer korrekt bedömning i påföljdsdelen. Införandet av en skyldighet för åklagaren att ange vilken påföljd den tilltalade enligt hans eller hennes uppfattning bör dömas till skulle alltså snarast minska risken för materiellt oriktiga domslut. Slutligen innebär ett förbud för rätten att gå utöver vad åklagaren har angett i fråga om påföljd under alla

förhållanden inte någon ökad risk för att alltför stränga påföljder döms ut, eftersom rätten alltjämt är skyldig att göra en egen bedömning i påföljdsdelen upp till den nivå som åklagaren har angett. Den risk för materiellt oriktiga domslut som eventuellt skulle kunna uppstå innebär alltså inte någon minskad rättssäkerhet för den tilltalade.

Det förhållandet att det i något fall kan uppstå en situation där det enligt rättens bedömning hade varit befogat att döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har gjort gällande utgör enligt vår bedömning alltså inte heller det något avgörande skäl mot att rätten ska vara förhindrad att gå utöver vad åklagaren har angett i påföljdsdelen.

Målsägandens roll i brottmålsprocessen

Av 20 kap. 8 § andra stycket RB framgår att det finns möjlighet för målsäganden att biträda ett allmänt åtal. Genom att biträda åtalet blir målsäganden part i rättegången och har samma rätt som åklagaren att lägga fram utredning och åberopa bevisning i målet. En målsägande som biträder ett allmänt åtal har inte rätt att yrka ansvar för någon annan gärning än den som åklagaren har åtalat för, men anses däremot ha rätt att i samma utsträckning som åklagaren justera åtalet enligt bestämmelserna i 45 kap. 5 § tredje stycket RB. Vidare kan målsäganden framställa ett annat ansvarsyrkande än åklagaren och åberopa ett annat lagrum. På samma sätt som åklagaren har målsäganden möjlighet, men inte någon skyldighet, att ange vilken påföljd han eller hon anser att den tilltalade ska dömas till. Målsäganden är därvid inte bunden till vad åklagaren kan ha angett i fråga om påföljd, utan kan göra gällande att den tilltalade ska dömas till ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd.[20]

Utan någon ändring i nuvarande bestämmelser om målsägandens rätt att biträda ett allmänt åtal och därvid företa processuella åtgärder skulle en skyldighet för åklagaren att ange ett yrkande om påföljd innebära en rätt för målsäganden att framställa ett eget sådant yrkande. I de fall där målsäganden väljer att ange ett eget yrkande skulle rätten därmed få två påföljdsyrkanden att förhålla sig till; åklagarens yrkande och målsägandens yrkande. Om rätten förhindras att gå utöver vad som har yrkats i fråga om påföljd skulle målsägandens yrkande ersätta åklagarens för det fall att målsäganden

[20] Se vidare om målsägandens roll när han eller hon biträder ett allmänt åtal i avsnitt 2.7.2.

yrkar ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än åklagaren. Det skulle alltså bli målsägandens yrkande som satte den översta gränsen för vilken påföljd rätten får döma ut och rätten skulle bli bunden av målsägandens yrkande i stället för av åklagarens. Därmed skulle fördelarna med en bundenhet, nämligen den ökade förutsebarheten för den tilltalade och den tydligare rollfördelningen mellan åklagaren och rätten, delvis gå förlorade. Det kan också ifrågasättas från principiella utgångspunkter om en enskild part bör ges ett sådant inflytande över påföljdsbestämningen i ett mål där allmän åklagare för talan.

Det kan visserligen invändas att det inte är särskilt vanligt förekommande att en målsägande som biträder ett allmänt åtal framställer egna yrkanden. Dock kan det inte alls uteslutas att målsägandens benägenhet att framställa ett eget yrkande om påföljd skulle öka väsentligt om han eller hon därigenom kunde ”höja taket” för vilken påföljd som kan dömas ut. Det beskrivna problemet kan därmed inte sägas vara enbart teoretiskt.

En möjlighet att undgå det ovan beskrivna problemet är att begränsa målsägandens rätt att framställa ett eget påföljdsyrkande. Man kan tänka sig en ordning där målsäganden inte har rätt att framställa något eget yrkande om påföljd eller där målsägandens yrkande inte får gå utöver vad åklagaren har yrkat. Därmed skulle åklagarens yrkande alltid utgöra den översta gränsen för vilken påföljd som kan dömas ut. Målsägandens rätt att framställa ett eget yrkande om påföljd hänger emellertid samman med rätten att yrka ansvar enligt en justerad gärningsbeskrivning. Om målsäganden ska ha kvar sin rätt att justera åtalet och att framställa ett alternativt ansvarsyrkande bör det också finnas möjlighet för honom eller henne att framställa ett eget påföljdsyrkande, och detta inte minst om rätten ska vara förhindrad att döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad som har yrkats i målet. Syftet är nämligen att åklagarens ställningstagande i påföljdsdelen ska vara rimligt och väl avvägt i förhållande till det brott som han eller hon har yrkat ansvar för. Om målsäganden yrkar ansvar enligt en justerad gärningsbeskrivning för ett allvarligare brott än vad åklagaren har gjort gällande och rätten dömer den tilltalade enligt den justerade gärningsbeskrivningen bör det därför finnas möjlighet att döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har yrkat.

Målsägandens rätt att biträda ett allmänt åtal har bl.a. den funktionen att den tillvaratar brottsoffrets intresse av att lägga fram de

skäl som enligt hans eller hennes uppfattning talar för att den tilltalade ska bli dömd för brottet och därvid ådömas en tillräckligt ingripande påföljd. En inskränkning av målsägandens roll i brottmålsprocessen kräver överväganden som går utanför vårt uppdrag. De överväganden som vi gör beträffande åklagarens skyldighet att ange sin uppfattning i påföljdsfrågan bör därför inte få till följd att målsägandens ställning försvagas. Det är alltså inte aktuellt att i det här sammanhanget begränsa rätten för en målsägande som biträder ett allmänt åtal att yrka ansvar enligt en justerad gärningsbeskrivning och därmed inte heller att förhindra målsäganden att ange sin uppfattning i påföljdsfrågan.

Vad som nu anförts innebär att det är svårt att förena en reglering där rätten inte får gå utöver vad som har yrkats i påföljdsdelen med målsägandens roll i brottmålsprocessen.

Överenskommelser om påföljd

En ordning där rätten är bunden av åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan innebär att åklagaren helt kan disponera över den övre gränsen för vilken påföljd som kan dömas ut. Detta skulle kunna skapa förutsättningar för informella åtalsuppgörelser, genom att åklagaren kan komma att förespegla den misstänkte en lindrigare påföljd i utbyte mot ett erkännande eller annan medverkan vid utredningen av brottet. Möjligheten att träffa överenskommelser på detta sätt skulle öka i förhållande till vad som följer av den redan befintliga möjligheten för åklagaren att disponera över skuldfrågan, som ju begränsas av bestämmelserna om åklagarens åtalsplikt.

En reform enligt vilken rätten är förhindrad att döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har angett skulle alltså öppna dörren för olika slags överenskommelser mellan åklagaren och den tilltalade rörande påföljden. Frågor om huruvida sådana överenskommelser bör tillåtas behöver ses ur ett betydligt vidare perspektiv än vad som är möjligt inom ramen för vårt uppdrag (jfr avsnitt 8.8.1). Detta talar emot att nu lägga fram ett förslag enligt vilket rätten skulle vara bunden på det angivna sättet.

Påföljdsfrågan i högre rätt

En ordning där rätten är förhindrad att gå utöver vad åklagaren har angett i fråga om påföljd kan få betydelse för processen i högre rätt. Om rätten inte får döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har förespråkat, måste åklagaren anses ha fått fullt bifall till sin talan i de fall där rätten dömer ut den påföljd som han eller hon har angett. I sådana situationer kan det knappast finnas möjlighet för åklagaren att överklaga domen och yrka att straffet skärps. Som vi kommer att utveckla närmare i avsnitt 8.8.4 och 8.8.7 förekommer det dock situationer där åklagaren bör ha möjlighet att överklaga en dom med yrkande om straffskärpning, även om den lägre instansen har dömt ut just den påföljd som åklagaren har angett. Även i detta hänseende finns det alltså skäl att ge rätten möjlighet att gå utöver åklagarens uppfattning i påföljdsdelen.

Sammanfattande bedömning

Vi kan se påtagliga fördelar med en ordning där rätten är förhindrad att döma ut en mer ingripande påföljd eller ett strängare straff än vad åklagaren har angett. Framför allt skulle en sådan ordning öka förutsebarheten i brottmålsprocessen samt leda till en tydligare rollfördelning mellan rätten och åklagaren. Vår grunduppfattning har därför varit att rätten inte ska ha möjlighet att gå utöver vad åklagaren har angett i fråga om påföljd.

Samtidigt har vi kunnat konstatera att ett för rätten bindande påstående om påföljd skulle vara förenat med nackdelar. Vi anser visserligen inte att det förhållandet att rätten inte längre kan pröva påföljdsfrågan fullt ut i sig är ett tillräckligt skäl för att avstå från en bundenhet. Argument som att rättens kompetens inte kan tillvaratas, att balansen i processen rubbas till åklagarens fördel och att det finns en risk för materiellt oriktiga domslut om rätten i sin bedömning är begränsad till vad åklagaren har angett är alltså enligt vår mening inte sådana att de förhindrar en ordning där åklagarens uppfattning utgör den yttersta gränsen för vilken påföljd rätten får döma ut.

Det skäl som främst talar mot att rätten ska vara förhindrad att gå utöver åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan är i stället de konsekvenser som detta skulle få för målsägandens ställning i brottmåls-

processen. Syftet med ett för rätten bindande yrkande om påföljd är att åklagaren ska sätta ramen för brottmålsprocessen även i påföljdsdelen. Vi anser inte att det är vare sig rimligt eller lämpligt att målsäganden tillåts att sätta denna ram. Samtidigt anser vi inte att vi inom ramen för detta uppdrag bör föreslå ändringar som innebär att målsägandens roll begränsas i förhållande till vad som gäller i dag, vilket innebär att målsägande som har biträtt ett allmänt åtal inte bör fråntas rätten att framställa ett eget yrkande om påföljd.

Till detta kommer att vi inte i detta sammanhang bör föreslå ändringar som kan skapa möjligheter till uppgörelser mellan åklagaren och den misstänkte om vilken påföljd åklagaren ska ange inför rätten samt att ett för rätten bindande påföljdsyrkande kan vara svårt att förena med hanteringen av påföljdsfrågan i högre rätt.

Trots att förutsebarheten inte blir densamma som om åklagaren tillåts sätta den övre gränsen för vilken påföljd som kan dömas ut, anser vi att det finns påtagliga fördelar även med en ordning där rätten kan gå utöver vad åklagaren har anfört i fråga om påföljd. Enbart det förhållandet att åklagaren alltid ska ange vilken påföljd som brottet enligt hans eller hennes uppfattning bör föranleda innebär att påföljdsfrågan får större utrymme i brottmålsprocessen. Som vi har anfört i avsnitt 8.8.2 kan det nämligen antas att såväl åklagare som offentliga försvarare kommer att uppmärksamma påföljdsfrågan i större utsträckning än vad som är fallet i dag, vilket i sin tur ökar även rättens uppmärksamhet på sådana frågor. Det blir naturligt för rätten att låta parternas respektive uppfattning i påföljdsfrågan utgöra utgångspunkten för övervägandena i den delen. Därmed kan det antas att domskälen i påföljdsdelen blir tydligare och mer utförliga, vilket kan leda till att försvårande och förmildrande omständigheter får större genomslag vid straffmätning och påföljdsval. Tydliga domskäl kan också leda till en ökad förståelse för hur rätten har resonerat i påföljdsdelen.

Vid en sammantagen bedömning finner vi därför att det bör vara möjligt för rätten att döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har angett.

Vi vill dock påpeka att det förhållandet att det ska finnas en formell möjlighet för rätten att gå utöver vad åklagaren har angett i påföljdsdelen självklart inte innebär att rätten kan behandla åklagarens uppfattning lättvindigt. Redan i dag är det relativt vanligt förekommande att åklagaren anger sin ståndpunkt i påföljdsfrågan innan målet avgörs och i praktiken är det ovanligt att rätten går utöver vad åklagaren därvid har förespråkat. Vårt förslag är inte avsett att

ändra på detta förhållande, utan tvärtom bör det endast i undantagsfall komma i fråga att rätten dömer ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har gjort gällande. Som vi har anfört i det föregående finns det skäl som talar för att åklagaren får ta ett större ansvar för påföljdsfrågan. Rätten bör därför normalt kunna förlita sig på att åklagaren genom sitt ställningstagande i påföljdsfrågan fullt ut har beaktat samhällets intresse av att den tilltalade ådöms en i förhållande till brottet tillräckligt ingripande påföljd. Någon gång kan åklagaren dock göra en felbedömning, och i sådana situationer kan det naturligtvis vara befogat att döma till ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har angett.

8.8.4 Ett förslag till påföljd

Vår bedömning: Åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan bör inte uttryckas i form av ett formellt yrkande. I stället bör åklagaren åläggas att lämna ett förslag till påföljd.

Inledning

I föregående avsnitt har vi gjort bedömningen att åklagaren i brottmål ska ange vilken påföljd den tilltalade enligt hans eller hennes uppfattning ska dömas till, men att rätten ska ha möjlighet att gå utöver vad åklagaren har gjort gällande i påföljdsdelen. Den fråga vi nu har att ta ställning till är i vilken form åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan bör komma till uttryck.

I våra direktiv anges att vi ska pröva om åklagaren bör åläggas att ange *preciserade yrkanden* i påföljdsdelen. I och med att vårt förslag innebär att åklagaren ska åläggas en skyldighet att alltid ange vilken påföljd han eller hon anser att den tilltalade bör dömas till kan det också framstå som naturligt att ställningstagandet anges i form av ett yrkande. Med en sådan ordning skulle dessutom rätten enligt 30 kap. 5 § RB ha att ange åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan i domen, vilket i enlighet med vad vi tidigare har anfört kan antas bidra till att domskälen blir tydligare i påföljdsdelen.

Som kommer att framgå av det följande finns det emellertid omständigheter som talar emot att åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan anges i form av ett yrkande.

Terminologin inom processrätten

Vid bedömningen av hur åklagarens ställningstagande i påföljdsdelen ska komma till uttryck måste hänsyn tas till den terminologi som råder inom processrätten. Svensk processrätt är för närvarande uppbyggd så att rätten aldrig har möjlighet att gå utöver ett yrkande till nackdel för en enskild part när denne i processen står emot en allmän part. Uppfattningen om detta torde vara relativt djupt rotad hos allmänheten. I föregående avsnitt har vi gjort bedömningen att rätten ska ha möjlighet att gå utöver vad åklagaren har förespråkat i påföljdsdelen. För att åklagarens ställningstagande ska kunna formuleras som ett yrkande krävs därför, av rättssäkerhetsskäl, att det i rättegångsbalken förs in regler om skyldighet för rätten att upplysa den tilltalade om att det finns möjlighet att döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har yrkat. Utan en sådan upplysningsskyldighet finns det nämligen inte tillräckliga garantier för att den tilltalade har uppfattat att just yrkanden om påföljd inte bildar något tak för vad rätten har möjlighet att döma ut.

Det går knappast att förhindra att brottmålsprocessen i viss utsträckning skulle komma att tyngas av sådana regler. Inte minst skulle en skyldighet för rätten att upplysa den tilltalade om att det finns möjlighet att döma ut ett strängare straff än vad åklagaren har yrkat kunna leda till att rätten behöver hålla en preliminär överläggning för att ta ställning till huruvida det i det enskilda fallet finns anledning att gå utöver åklagarens yrkande. En upplysningsskyldighet skulle också leda till praktiska problem i de fall där målet avgörs i den tilltalades utevaro.

Påföljdsfrågan i högre rätt

Enligt hävdvunna och allmänna processrättsliga principer har en part inte rätt att överklaga en dom för det fall att han eller hon har fått fullt bifall till sin talan. Om åklagarens ska ange sin uppfattning i påföljdsfrågan i form av ett yrkande, får han eller hon anses ha fått fullt bifall till sin talan om domstolen dömer ut den yrkade påföljden. Åklagaren skulle därmed inte ha rätt att överklaga en dom där domstolen har dömt ut den påföljd som har yrkats.

Ett förbud för åklagaren att överklaga vid fullt bifall till påföljdsyrkandet skulle emellertid kunna leda till komplikationer.

Det förekommer nämligen fall där omständigheterna ändras efter tingsrättens dom, så att det för att ett så materiellt riktigt resultat som möjligt ska uppnås är rimligt att den tilltalade döms till en mer ingripande påföljd eller ett längre straff än det som tingsrätten har dömt ut. Exempelvis kan det i fall där flera tilltalade har medverkat vid ett brottsligt förfarande, och där den inbördes rollfördelningen dem emellan har varit föremål för den lägre instansens bedömning, vara en nackdel om åklagaren inte kan överklaga beträffande samtliga tilltalade, även om han eller hon har fått fullt bifall till sitt yrkande om påföljd såvitt avser någon av dem. I sådana fall kan det nämligen under rättegången i högre rätt skapas helt nya utgångspunkter för straffmätning och påföljdsval, exempelvis genom att någon av de tilltalade ändrar sina uppgifter och hävdar att den person som har dömts i enlighet med åklagarens yrkande om påföljd har haft en större roll i förfarandet än vad den lägre instansen har funnit. I bl.a. nu nämnda situationer bör det alltjämt finnas en möjlighet för åklagaren att överklaga och yrka straffskärpning även om den lägre instansen har dömt ut den påföljd som åklagaren har gjort gällande där.

Då åklagaren alltså inte bör hindras att överklaga en dom trots att domstolen har dömt ut den påföljd som han eller hon har gjort gällande i målet, får det anses stå i bättre överensstämmelse med de processrättsliga principerna om åklagarens ställningstagande i påföljdsdelen inte anges i form av ett formellt yrkande, utan att påföljdsfrågan alltjämt helt är underkastad rättens officialprövning.

Sammanfattande bedömning

Sammanfattningsvis finner vi att åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan inte bör anges i form av ett formellt yrkande. I stället anser vi att åklagaren bör åläggas att ange ett *förslag till påföljd* för det eller de brott som omfattas av åtalet. Förutom att en sådan ordning inte riskerar att leda till konflikt med terminologin och principerna inom processrätten, anser vi att begreppet ”förslag till påföljd” väl uttrycker vad åklagarens ställningstagande faktiskt ska ses som, nämligen ett förslag till påföljd som ska kunna vara till ledning för bedömningen i påföljdsdelen, men som inte är bindande för rätten. Ordet ”förslag” tydliggör också för den tilltalade och för andra som följer rättegången att rätten har möjlighet att döma ut ett strängare straff än vad åklagaren har angett.

En skyldighet för rätten att ange åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan i domen, trots att den inte uttrycks i form av ett yrkande, kan åstadkommas genom en mindre justering i 30 kap. 5 § RB. Vi återkommer i avsnitt 8.8.12 till frågan om en sådan ändring bör genomföras.

8.8.5 När ska åklagaren lämna förslaget till påföljd?

Vårt förslag: Åklagaren ska som huvudregel ange sitt förslag till påföljd redan i stämningsansökan. Om det finns särskilda skäl ska åklagaren dock ha möjlighet att avvakta med förslaget till senare under rättegången.

Om förslaget till påföljd inte har angetts i stämningsansökan, ska åklagaren lämna förslaget senast efter det att bevisningen och eventuell utredning om den tilltalades personliga förhållanden har lagts fram vid huvudförhandlingen men före det att han eller hon slutför sin talan.

Fördelar om förslaget lämnas tidigt

Som vi har redogjort för i det föregående är en av de fördelar som kan uppnås med en ordning där åklagaren anger vilken påföljd den tilltalade bör dömas till att förutsebarheten för parterna, och då särskilt den tilltalade, ökar. Den tilltalade får bättre information om vad processen kommer att omfatta och ges därmed större möjligheter att förbereda sitt försvar. Enligt våra direktiv är en ökad förutsebarhet ett av de mål vi har att sträva efter vid våra överväganden när det gäller påföljdsfrågans hantering i brottmålsprocessen.

Förutsebarheten för den tilltalade blir naturligtvis större ju tidigare i processen förslaget till påföljd lämnas. Detta talar för att åklagaren bör åläggas att ange sitt förslag redan i stämningsansökan. En sådan ordning är också naturlig, eftersom det är i stämningsansökan som åklagaren anger sitt gärningspåstående och det eller de lagrum som han eller hon anser vara tillämpliga.

En annan omständighet som talar för att åklagarens förslag till påföljd ska lämnas tidigt är att det därigenom sannolikt skapas större incitament för åklagaren att redan under utredningen av brottet uppmärksamma sådana förhållanden som har betydelse för bedömningen av straffvärdet, som t.ex. sådana försvårande och förmildrande

omständigheter som anges i 29 kap. 2 och 3 §§ BrB. Frågan om vilken påföljd som kan komma i fråga vid en fällande dom skulle alltså uppmärksammas redan på ett tidigt stadium och kan därmed antas få ett större utrymme under hela brottmålsprocessen.

På grund av det anförda är vår utgångspunkt att åklagaren bör lämna sitt förslag till påföljd så tidigt som möjligt under rättegången.

Nya arbetsuppgifter för åklagarna

En skyldighet för åklagaren att lämna förslaget till påföljd redan i stämningsansökan leder till delvis förändrade arbetsuppgifter för åklagarna.

Som vi har anfört i det föregående är det i dag relativt vanligt förekommande att åklagaren anger sin inställning i påföljdsfrågan i samband med att han eller hon slutför sin talan vid huvudförhandlingen i målet. Vid den tidpunkten har målet gåtts igenom i sak och uppgifter om den tilltalades personliga förhållanden har lagts fram. För att kunna lämna ett bestämt förslag till påföljd redan i stämningsansökan måste åklagaren, till skillnad från vad som är fallet i dag, redan före huvudförhandlingen ha hämtat in information om och satt sig in i uppgifter som ligger utanför den åtalade gärningen. Särskilt tydlig är skillnaden i de fall där det kan blir aktuellt med en icke frihetsberövande påföljd, då åklagaren för att kunna göra ett välavvägt ställningstagande i fråga om påföljd måste beakta omständigheter som är hänförliga till den tilltalades person. Sådana omständigheter har normalt sett inte någon betydelse för frågan om den tilltalade har begått gärningen eller inte.

Att ta ställning i påföljdsfrågor är emellertid inte en ny uppgift för åklagaren. Enligt 48 kap. 4 § RB kan åklagaren, om han eller hon finner att ett brott bör föranleda böter eller att det är uppenbart att rätten skulle döma till villkorlig dom eller villkorlig dom i förening med ett bötesstraff, utfärda strafföreläggande. Bedömningen av huruvida strafföreläggande kan utfärdas förutsätter alltså att åklagaren tar ställning till vilken påföljd som kan eller bör dömas ut. På samma sätt förutsätter ett beslut om att lägga ned en förundersökning (23 kap. 4 a § RB) eller att meddela åtalsunderlåtelse (20 kap. 7 § RB) att åklagaren gör en bedömning av vilken påföljd som kan komma ifråga för den aktuella brottsligheten. I viss mån måste åklagaren också ta ställning i påföljdsfrågan inför ett beslut att anhålla någon som är misstänkt för brott, då ett beslut om anhållande inte

får meddelas om det kan antas påföljden för brottet kommer att bestämmas till böter. Härutöver måste åklagaren ofta ta ställning till vad som är en adekvat påföljd för den aktuella brottsligheten i samband med att han eller hon gör bedömningen om en dom bör överklagas.

Åklagarens beslutsunderlag

För att förslaget till påföljd ska kunna redovisas redan i stämningsansökan måste åklagaren ha ett fullgott beslutsunderlag i påföljdsdelen. Särskilt betydelsefullt är detta i fall där påföljden inte bedöms kunna stanna vid böter. Åklagaren kan alltså behöva hämta in utredning om den tilltalades person innan åtal väcks.

Som vi har redogjort för närmare i avsnitt 2.7.2 har åklagaren tillgång till belastningsregistret, och om den tilltalade har dömts vid tidigare tillfällen kan åklagaren vända sig till den domstol som har meddelat domen och begära att få del av domen eller akten i det tidigare målet. Vidare kan åklagaren numera, efter den lagändring som trädde i kraft 2002, under förutsättning att den misstänkte har erkänt gärningen eller det annars finns sannolika skäl för misstanken att han eller hon har begått brottet, hämta in yttrande från Kriminalvården om en misstänkts personliga förhållanden före det att åtal har väckts. Även om det enligt vad vi har erfarit knappast förekommer att åklagare utnyttjar möjligheten att hämta in yttrande från Kriminalvården, finns det alltså i de allra flesta fall förutsättningar för åklagaren att ta fram det skriftliga underlag som behövs för att ange ett välavvägt förslag till påföljd redan i stämningsansökan.[21]

Det kan dock inte bortses ifrån att det ofta hinner förflyta viss tid från det att ett åtal väcks till dess att målet avgörs. Rätten ska visserligen utfärda stämning omgående efter det att stämningsansökan har kommit in och i de allra flesta fall kallas den tilltalade till huvudförhandling redan i stämningen. Domstolarna har emellertid som regel ett antal brottmål i balans, vilket innebär att det i ett mål där den tilltalade inte är häktad, och det inte heller av något annat skäl gäller särskilda tidsfrister, vanligen inte kan hållas huvudförhandling förrän tidigast ett antal månader efter det att stämning har

[21] Undantag gäller för möjligheten att förordna en läkare att avge läkarintyg enligt 7 § lagen om särskild personutredning i brottmål (s.k. § 7-intyg) eller att besluta att den som är misstänkt för brott ska genomgå en rättspsykiatrisk undersökning. Sådana beslut kan endast meddelas av rätten.

utfärdats. Det är vidare inte ovanligt att huvudförhandlingar får ställas in, t.ex. för att någon av de personer som ska medverka vid förhandlingen inte har delgetts kallelse eller inte har inställt sig till rättegången. I sådana fall får rätten kalla till huvudförhandling på nytt, till ett senare tillfälle, och ytterligare tidsfördröjning uppstår. Under den tid som alltså kan förflyta mellan åtals väckande och huvudförhandling i ett brottmål kan den tilltalades personliga förhållanden komma att förändras på ett sätt som åklagaren inte har kunnat beakta när stämningsansökan gavs in till rätten. Särskilt tydligt är detta i de fall där en icke frihetsberövande påföljd kan komma i fråga. Det finns med andra ord en risk för att det förslag till påföljd som anges i stämningsansökan blir inaktuellt innan målet avgörs. Därmed får inte förslaget den funktion som det är avsett att ge, nämligen att skapa förutsebarhet för den tilltalade och att utgöra en utgångspunkt för rättens resonemang i påföljdsdelen. Om åklagarens förslag grundas på ett yttrande från Kriminalvården som har inhämtats före det att åtal väcktes kan det också antas att rätten i många fall kommer att behöva hämta in ett kompletterande yttrande inför huvudförhandlingen, vilket kan leda till att rättegången ytterligare drar ut på tiden och dessutom innebär dubbelt arbete och därmed ökade kostnader för Kriminalvården. Det finns därför goda skäl för att bibehålla en ordning där rätten har huvudansvaret för att hämta in uppgifter om den tilltalades personliga förhållanden och där åklagaren har möjlighet, men inte skyldighet, att hämta in sådana uppgifter.

Det kan också tänkas att förutsättningarna i påföljdsdelen förändras under huvudförhandlingens gång. Det är inte helt ovanligt att den som förordnas som offentlig försvarare för en person som inte är frihetsberövad får kontakt med sin klient först i nära anslutning till huvudförhandlingen. Detta kan få till följd att den tilltalade först under huvudförhandlingen framför omständigheter som ska beaktas i mildrande riktning vid bedömningen av brottets straffvärde, som t.ex. en nödvärnsinvändning eller ett påstående om provokation.

Härtill kommer att det kan vara svårt för åklagaren att lämna ett välavvägt förslag till påföljd utan att han eller hon har haft personlig kontakt med den misstänkte. Åklagaren har som regel inte träffat den tilltalade under förundersökningen och kan därför ibland behöva vänta med att lämna förslaget till påföljd till efter det att den tilltalade vid rättegången har hörts om sina personliga förhållanden.

I praktiken förekommer det alltså fall där åklagaren inte kan få ett fullständigt underlag för att göra en välavvägd bedömning i påföljdsdelen före huvudförhandlingen och där det därför kan finnas skäl för åklagaren att avvakta med att lämna förslaget till påföljd till dess att processmaterialet och omständigheterna kring den tilltalades person har presenterats vid huvudförhandlingen.

Flera stämningsansökningar

Det är inte ovanligt att åklagaren sedan åtal har väckts lämnar in ytterligare stämningsansökningar mot samma person, s.k. tilläggsansökningar. I sådana situationer ska rätten hantera samtliga stämningsansökningar i en rättegång och döma ut en gemensam påföljd för de brott för vilka åtalet anses styrkt. Om åklagaren lämnar ett påföljdsförslag för brottsligheten i varje enskild stämningsansökan kan det bli oklart för den tilltalade vad åklagaren gör gällande i målet, inte minst om åklagaren i den första stämningsansökan föreslår att rätten ska bestämma en icke frihetsberövande påföljd som villkorlig dom eller skyddstillsyn, medan han eller hon i senare stämningsansökningar föreslår ett fängelsestraff. Åklagarens förslag till påföljd bör därför avse den samlade brottsligheten i samtliga stämningsansökningar. Detta är svårt att förena med ett krav på att förslaget alltid ska anges i stämningsansökan. Man kan visserligen tänka sig att åklagaren ändrar sitt förslag till påföljd, så att varje stämningsansökan innefattar ett påföljdsförslag för de gärningar som åklagaren dittills har väckt åtal för. En sådan ordning skulle emellertid innebära merarbete för åklagarna och skulle knappast gynna förutsebarheten och tydligheten för den tilltalade i någon större utsträckning.

Sammantagen bedömning

Fördelarna med att åklagaren lämnar ett förslag till påföljd för det eller de brott som åtalet omfattar är som störst om förslaget lämnas tidigt under rättegången. Utgångspunkten bör därför vara att förslaget ska anges redan i stämningsansökan. I många fall torde det inte heller innebära några svårigheter för åklagaren att ange i stämningsansökan vilken påföljd han eller hon anser att den tilltalade bör dömas till. Det finns dock fall där åklagaren inte har ett fullständigt underlag för att göra en välavvägd bedömning i påföljds-

delen förrän senare, och kanske i vissa fall inte förrän mot slutet av huvudförhandlingen. Vi bedömer därför att det bör finnas en möjlighet för åklagaren att lämna sitt förslag till påföljd senare än i stämningsansökan.

De problem som kan uppstå om åklagaren lämnar sitt förslag till påföljd tidigt skulle visserligen kunna lösas genom en ordning där åklagaren har att ange förslaget i stämningsansökan, men där detta får justeras, om det under rättegången framkommer omständigheter som inte har kunnat beaktas innan åtal väcktes. Då det kan antas att åklagaren relativt ofta skulle behöva utnyttja möjligheten att justera sitt ställningstagande, kan det emellertid ifrågasättas om förutsebarheten för den tilltalade verkligen skulle öka med en sådan reglering. Risken är i stället att den tilltalade invaggas i falsk säkerhet om åklagaren i stämningsansökan föreslår ett förhållandevis måttligt straff eller en inte alltför ingripande påföljd, men därefter – kanske först i samband med sitt slutanförande vid huvudförhandlingen – ändrar förslaget i skärpande riktning. Om åklagaren endast under vissa förutsättningar tillåts att justera sitt ställningstagande skulle det dessutom sannolikt uppstå svårigheter när det gäller att avgöra när en ändring är tillåten.

Vi föreslår i stället en reglering som innebär att åklagaren som huvudregel ska ange sitt förslag till påföljd i stämningsansökan, men att det om det föreligger särskilda skäl ska vara möjligt för åklagaren att avvakta med förslaget till senare under rättegången. Åklagaren ska dock alltid lämna påföljdsförslaget före det att han eller hon slutför sin talan, så att den tilltalade ges tillfälle att bemöta förslaget före slutanförandena.

Frågan om det föreligger särskilda skäl att avvakta med att ange förslaget till påföljd bör överlämnas till den åklagare som ansöker om stämning att avgöra. Rätten ska alltså inte kunna förelägga åklagaren att komplettera stämningsansökan om han eller hon har angett att förslaget till påföljd kommer att lämnas senare under rättegången. Möjligheten att lämna förslaget till påföljd först i ett senare skede bör dock inte utnyttjas slentrianmässigt av åklagarna; i en stor andel brottmål torde det vara möjligt att ta ställning i påföljdsfrågan redan när åtal väcks och i de fallen bör förslaget till påföljd alltid framgå redan av stämningsansökan. Först om åklagaren har särskild anledning att anta att det under rättegången kan framkomma omständigheter som påverkar bedömningen i påföljdsfrågan bör han eller hon avstå från att lämna något förslag i stämningsansökan. Vi

återkommer till frågan om vad som kan utgöra särskilda skäl att avvakta med förslaget i författningskommentaren, avsnitt 11.1.

8.8.6 Ändring av förslaget till påföljd

Vår bedömning: Åklagaren bör inte vara förhindrad att ändra förslaget till påföljd under rättegången.

I föregående avsnitt har vi föreslagit att åklagaren ska ha möjlighet att lämna sitt förslag till påföljd först i slutet av huvudförhandlingen. Samtidigt har vi konstaterat att förutsebarheten i brottmålsprocessen blir som störst om förslaget lämnas på ett så tidigt stadium som möjligt.

För att öka förutsättningarna för åklagaren att ange förslaget till påföljd redan i stämningsansökan bör han eller hon inte vara förhindrad att ändra sitt förslag senare under processen. Någon annan ordning är knappast tänkbar om det slutliga förslaget till påföljd ska kunna vara väl avvägt och i förekommande fall anpassat efter de nya omständigheter som har förekommit under förhandlingen i domstol.

Naturligtvis kan åklagaren sedan målet har gåtts igenom vid huvudförhandlingen ha anledning att ändra sitt påföljdsförslag även i mildrande riktning.

8.8.7 Påföljdsfrågan i högre rätt

Vår bedömning: Även utan särskild bestämmelse om detta har åklagaren rätt att överklaga en dom genom vilken domstolen har dömt ut den påföljd som han eller hon har föreslagit. Åklagaren kan därvid yrka en mer ingripande påföljd eller ett strängare straff än vad domstolen har bestämt.

En skyldighet för åklagaren att lämna ett förslag till påföljd väcker frågor om hur påföljdsfrågan ska hanteras i högre rätt.

Att det av ett överklagande som åklagaren ger in på ett eller annat sätt måste framgå huruvida åklagaren överklagar till den tilltalades nackdel eller fördel är klart. I de fall där domstolen har dömt till en lindrigare påföljd än vad åklagaren har föreslagit kommer det i

de flesta fall att vara naturligt för åklagaren att i överklagandet hålla fast vid sin tidigare ståndpunkt i påföljdsdelen. Åklagaren bör dock, på samma sätt som i den lägre instansen, kunna vänta till senare under processen med att mera bestämt ange vilken påföljd som brottet bör föranleda.

Som regel bör åklagaren inte ha anledning att överklaga en dom där domstolen har dömt ut just den påföljd som han eller hon har föreslagit. Det kan emellertid inte uteslutas att domen, eller senare inträffande omständigheter, får åklagaren att ändra uppfattning i påföljdsdelen. Situationen torde kunna bli särskilt vanlig när flera gärningsmän är tilltalade i samma rättegång och rollfördelningen dem emellan är oklar. Som närmare har utvecklats i avsnitt 8.8.4 anser vi att det bör finnas möjlighet för åklagaren att överklaga till den tilltalades nackdel även i fall där rätten har dömt ut den påföljd som åklagaren har föreslagit. Med de förslag vi har lagt fram om hur åklagaren ska ange sin uppfattning i påföljdsdelen, och då särskilt det förhållandet att åklagaren inte ska framställa något formellt yrkande som domstolen är förhindrad att gå utöver, kan vi inte se att det skulle behövas någon särskild lagregel för att åklagaren även i dessa fall ska ha möjlighet att överklaga till den tilltalades nackdel.

En annan sak är att det i allmänhet får förutsättas att åklagaren redan genom sitt förslag till påföljd i första instans har tillvaratagit intresset av att den tilltalade får en tillräckligt ingripande påföljd för det brott han eller hon har gjort sig skyldig till. Om tingsrätten har dömt ut den påföljd som åklagaren har föreslagit och det inte efter förhandlingen har framkommit några nya försvårande omständigheter av betydelse för påföljdsbestämningen bör det därför endast i yttersta undantagsfall komma i fråga för åklagaren att självständigt överklaga domen med ett yrkande om straffskärpning.

8.8.8 Särskilt om mål som avgörs efter en huvudförhandling där den tilltalade inte har varit närvarande

Vår bedömning: Det förhållandet att förslaget om påföljd inte har angetts i stämningsansökan utesluter inte att ett mål avgörs efter en huvudförhandling där den tilltalade inte har varit närvarande.

Som närmare framgår av avsnitt 2.7.2 kan rätten enligt 46 kap. 15 a § RB under vissa förutsättningar avgöra ett brottmål utan hinder av att den tilltalade uteblir från huvudförhandlingen eller inställer sig endast genom ombud. Denna möjlighet, som många gånger är en förutsättning för att kunna avgöra mål där den tilltalade inte inställer sig till huvudförhandling, bör enligt vår uppfattning inte inskränkas i förhållande till vad som gäller i dag.

I avsnitt 8.8.5 har vi föreslagit att åklagaren om det finns särskilda skäl ska ha möjlighet att avvakta med att lämna sitt förslag till påföljd till dess att bevisningen och eventuell utredning om den tilltalades personliga förhållanden har lagts fram vid huvudförhandlingen. Om åklagaren inte har angett förslaget till påföljd i stämningsansökan och rätten beslutar att målet ska avgöras utan hinder av att den tilltalade har uteblivit från huvudförhandlingen kommer alltså målet att avgöras utan att den tilltalade har tagit del av påföljdsförslaget. Detta bör emellertid inte ses som något hinder, eftersom en förutsättning för att målet ska kunna tas till huvudförhandling är att den tilltalade har tagit del av stämningsansökan, där det framgår att förslaget till påföljd kommer att lämnas senare, och av kallelsen till huvudförhandlingen. Den tilltalade har alltså fått information om att åklagaren kommer att lämna ett förslag till påföljd vid huvudförhandlingen och har därmed fått tillfälle att ta del av och bemöta åklagarens uppfattning genom att inställa sig vid förhandlingen. Av samma skäl bör det inte heller finnas något formellt hinder mot att åklagaren ändrar sitt förslag till påföljd vid en huvudförhandling där den tilltalade inte är närvarande.

8.8.9 Särskilt om mål som avgörs utan huvudförhandling

Vår bedömning: Det förhållandet att åklagaren ska ha möjlighet att lämna sitt förslag till påföljd senare än i stämningsansökan innebär inte att det behövs några särskilda regler för mål som avgörs utan huvudförhandling.

Som närmare framgår av avsnitt 2.7.2 kommer rätten från och med den 1 november 2008 att få möjlighet att under vissa förutsättningar meddela dom utan huvudförhandling i sådana brottmål där det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter. Förutsätt-

ningarna för avgörande utan huvudförhandling regleras i 45 kap. 10 a § RB.

Vi har i avsnitt 8.8.5 föreslagit att åklagaren som huvudregel ska lämna sitt förslag till påföljd i stämningsansökan, men att det ska finnas möjlighet att avvakta med förslaget om det finns särskilda skäl. I sådana mål som domstolen kan komma att avgöra på handlingarna kan det antas att åklagaren sällan har skäl att utnyttja denna möjlighet. Om åklagaren själv begär skriftlig handläggning finns det ingen anledning för honom eller henne att avstå från att ange förslaget direkt i stämningsansökan. Om det i stället är rätten som gör bedömningen att målet kan avgöras utan huvudförhandling, bör rätten lämpligen kontakta åklagaren och uppmana honom eller henne att komplettera stämningsansökan med ett påföljdsförslag. Den åklagare som i en sådan situation vill avvakta med påföljdsförslaget bör rimligen motsätta sig att målet avgörs utan huvudförhandling. Alternativt kan rätten ge åklagaren tillfälle att slutföra sin talan enligt 45 kap. 10 a § tredje stycket RB. I så fall måste åklagaren i sin slutskrift ange sitt förslag till påföljd, och slutskriften får därefter delges den tilltalade, som därmed får möjlighet att ge sina synpunkter på åklagarens förslag.

För sådana mål som ska avgöras på handlingarna behövs det därför enligt vår bedömning inga särregler om när åklagaren ska lämna sitt förslag till påföljd.

8.8.10 Målsäganden och påföljdsfrågan

Vår bedömning: En målsägande som biträder ett allmänt åtal bör ha möjlighet, men inte någon skyldighet, att ange ett eget förslag till påföljd för brottet.

En målsägande som väcker enskilt åtal bör inte åläggas någon skyldighet att lämna ett förslag till påföljd för brottet.

Målsägandens roll i mål där allmänt åtal förs

Enligt 20 kap. 8 § andra stycket RB kan målsäganden biträda ett allmänt åtal. Som vi närmare har redogjort för i avsnitt 8.8.3 innebär nuvarande ordning att en målsägande som biträder åtalet, på samma sätt som åklagaren, har möjlighet, men inte någon skyldighet, att ange vilken påföljd han eller hon anser att den tilltalade ska

dömas till. Målsäganden är därvid inte bunden av åklagarens eventuella uppfattning i påföljdsfrågan utan kan ange ett önskemål om påföljd som går utöver vad åklagaren har förespråkat.

Som vi också har redogjort för i avsnitt 8.8.3 anser vi inte att vi inom ramen för vårt uppdrag bör föreslå förändringar som inskränker målsägandens roll i brottmålsprocessen. En målsägande som biträder ett allmänt åtal bör därför alltjämt ha möjlighet att ange sin uppfattning i påföljdsfrågan. Då det ytterst bör vara samhällets ansvar att se till att den som har gjort sig skyldig till ett brott ådöms en tillräckligt ingripande påföljd bör det emellertid endast vara åklagaren som åläggs en direkt skyldighet att lämna ett förslag till påföljd för brottet.

Påföljdsfrågan vid enskilt åtal

I 47 kap. RB finns bestämmelser om enskilt åtal. Enligt 47 kap. 1 § RB ska en målsägande som vill väcka sådant åtal ansöka om stämning mot den som ska tilltalas. Stämningsansökan ska innehålla i princip samma uppgifter som en stämningsansökan utfärdad av åklagaren.

Som vi har anfört i föregående avsnitt bör det ankomma på samhället att se till att den som har gjort sig skyldig till ett brott ådöms en tillräckligt ingripande påföljd. Detta ansvar bör inte, även om det är målsäganden som har väckt åtal för brottet, till någon del överflyttas till en enskild part. Utifrån våra utgångspunkter, nämligen att åklagarens förslag till påföljd ska leda till en ökad förutsebarhet och enhetlighet i rättstillämpningen samt ökade förutsättningar att åstadkomma en skärpt syn på allvarliga våldsbrott och en större spännvidd i straffmätningen när det har förekommit försvårande eller förmildrande omständigheter, finns det inte heller några skäl som talar för att den som väcker ett enskilt åtal bör vara skyldig att lämna ett förslag till påföljd för den brottslighet som omfattas av åtalet. Det saknas därmed anledning att ändra den reglering som avser enskilda åtal.

8.8.11 Särskild rättsverkan av brott

Vårt förslag: Domstol ska inte kunna besluta om särskild rättsverkan av brott utan yrkande. Inte heller ska det finnas möjlighet för rätten att gå utöver vad som har yrkats i fråga om särskild rättsverkan. Rätten ska dock även utan yrkande ha möjlighet att ålägga den tilltalade att betala sådan avgift som avses i 1 § lagen (1994:419) om brottsofferfond.

Åklagaren ska i stämningsansökan ange de yrkanden om särskild rättsverkan av brott som han eller hon vill få prövade i målet. Yrkandena ska kunna ändras senare under rättegången.

Den nuvarande regleringen i rättegångsbalken innebär att frågor om särskild rättsverkan av brott, såsom förverkande och utvisning på grund av brott[22], ska prövas ex officio av rätten. Det enda undantaget avser beslut om företagsbot, som enligt 36 kap. 7 § BrB förutsätter ett yrkande från åklagaren. Rätten har alltså formellt sett det fulla ansvaret för att se till att frågor om förverkande och annan särskild rättsverkan av brott blir utredda och tas ställning till.

På samma sätt som när det gäller frågan om påföljd finns det starka skäl som talar för att regleringen kring särskild rättsverkan av brott förändras, så att domstol endast får besluta om särskild rättsverkan efter yrkande från åklagaren. En sådan ordning skulle tydliggöra rollfördelningen mellan åklagaren och rätten, och såvitt avser de ”mätbara” formerna av särskild rättsverkan, som utvisning och företagsbot, skulle förutsebarheten för den tilltalade öka om rätten inte får gå utöver vad åklagaren har yrkat.

De skäl som vi har ansett tala emot att rätten ska vara förhindrad att döma ut ett högre straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har förslagit är dels att en sådan ordning är svår att förena med målsägandens roll i brottmålsprocessen, dels att det skulle skapas en möjlighet för åklagaren att ingå informella uppgörelser om påföljden med den tilltalade och dels att en sådan bundenhet leder till nackdelar när det gäller påföljdsfrågans hantering i högre rätt. Dessa skäl hindrar dock inte att rätten såvitt avser särskild rättsverkan blir bunden av de yrkanden som har framställts i målet. Inte heller kan det anföras några andra skäl som talar emot en sådan ordning. Det förhållandet att det formellt sett finns möjlig-

[22] Se vidare om vad som anses utgöra särskild rättsverkan av brott i avsnitt 2.5.

het även för målsäganden att framställa yrkanden om annan särskild rättsverkan av brott än företagsbot ändrar inte detta förhållande.

Vi föreslår därför att rätten inte ska ha möjlighet att besluta om särskild rättsverkan av brott utan att det har framställts något yrkande om detta och att det inte heller ska finnas möjlighet för rätten att gå utöver de yrkanden om särskild rättsverkan som har framställts i målet. Det innebär att rätten varken ska kunna besluta om sådan särskild rättsverkan som det inte har framställts något yrkande om eller besluta om särskild rättsverkan som är mer ingripande än vad som har yrkats (som t.ex. en högre företagsbot eller en längre utvisningstid).

För att öka förutsebarheten för den tilltalade och ge denne möjlighet att tidigt bemöta eventuella yrkanden om särskild rättsverkan bör yrkandena anges redan i stämningsansökan, vilket också är brukligt i dag. En sådan ordning leder också till praktiska fördelar, inte minst när det gäller yrkanden om utvisning. När en domstol överväger om en utlänning ska utvisas på grund av brott ska domstolen nämligen inhämta yttrande från Migrationsverket, om det kan antas att det finns hinder mot verkställighet av ett beslut om utvisning. Domstolen ska också begära upplysningar från socialförvaltningen om vad som har framkommit om utlänningens anknytning till en eventuell familj i Sverige. Om yrkandet om utvisning anges redan i stämningsansökan kan uppgifterna från Migrationsverket och socialförvaltningen som regel komma domstolen tillhanda före huvudförhandlingen.

De nackdelar som eventuellt kan uppstå genom att yrkanden om särskild rättsverkan av brott måste anges redan i stämningsansökan kan motverkas genom att åklagaren ges rätt att ändra yrkandena senare under rättegången och även att framställa nya yrkanden i högre rätt, om ansvarsfrågan har förts upp dit.

Huvudregeln bör alltså vara att alla beslut om särskild rättsverkan av brott ska föregås av ett yrkande. Av lagen om (1994:419) om brottsofferfond framgår dock att den som döms för ett brott för vilket fängelse ingår i straffskalan ska åläggas att betala en avgift till brottsofferfonden. Denna avgift anses utgöra särskild rättsverkan av brott. Avgiften till brottsofferfonden, som är lika hög oavsett vilket brott den tilltalade har gjort sig skyldig till, är en obligatorisk följd av att den tilltalade döms för brottet och frågan är inte föremål för någon närmare bedömning av rätten. Det framstår som opraktiskt att åklagaren i varje mål där någon har åtalats för brott för vilka fängelse ingår i straffskalan ska behöva framställa ett

yrkande om att den tilltalade ska åläggas att betala avgift till brottsofferfonden. Vi föreslår därför att rätten ska kunna besluta om sådan avgift även utan yrkande.

8.8.12 Domens innehåll

Vårt förslag: Åklagarens förslag till påföljd för brottet ska anges i domen.

I det föregående har vi föreslagit att åklagaren i brottmål ska dels lämna ett förslag till påföljd för det eller de brott som omfattas av åtalet, dels framställa bestämda yrkanden om sådan särskild rättsverkan av brott som han eller hon vill få prövade i målet.

Enligt 30 kap. 5 § RB ska en dom i brottmål innehålla

1. domstolen samt tid och ställe för domens meddelande,
2. parterna samt deras ombud eller biträden och den tilltalades försvarare,
3. domslutet,
4. parternas yrkanden och de omständigheter som dessa grundas på, och
5. domskälen med uppgift om vad som är bevisat i målet.

Av regleringen i den fjärde punkten framgår att en skyldighet för åklagaren att framställa de yrkanden om särskild rättsverkan av brott som han eller hon vill få prövade i målet innebär att rätten måste ange yrkandena i domen. Vårt förslag att åklagaren ska åläggas att ange ett förslag till påföljd för det eller de brott som omfattas av åtalet leder dock inte automatiskt till att rätten har att ange åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan i domen. Regleringen i 30 kap. 5 § RB kan nämligen inte anses omfatta ett krav på att domen innehåller uppgifter om en sådan uppfattning från en part som har uttryckts i form av ett förslag.

I avsnitt 8.8.2 har vi som ett skäl för att åklagaren ska åläggas att ange sin uppfattning i påföljdsfrågan anfört att domskälen i påföljdsdelen därmed kan antas bli tydligare och mer utförliga än vad som ibland är fallet i dag. Vi har därvid utgått ifrån att åklagarens ställningstagande ska anges i domen och därmed utgöra en naturlig utgångspunkt för domstolens resonemang i påföljdsdelen.

För att den reform vi nu föreslår ska få tillräcklig effekt när det gäller att öka uppmärksamheten på påföljdsfrågan i brottmålsprocessen och att skapa en större enhetlighet i rättstillämpningen, anser vi att 30 kap. 5 § RB bör ändras, så att det av bestämmelsen framgår att åklagarens förslag till påföljd för brottet ska anges i domen. Som nämnts i det föregående kan en sådan ordning förväntas leda till att påföljdsförslaget får utgöra utgångspunkten för domstolens resonemang kring påföljdsval och straffmätning. I de fall där påföljdsfrågan inte framstår som helt given är det också naturligt att rätten bemöter åklagarens förslag och närmare motiverar varför man godtar eller avviker från förslaget.

I övrigt anser vi inte att det finns skäl att föreslå några ändringar i 30 kap 5 § RB.

8.8.13 Den vidare utvecklingen när det gäller påföljdsfrågans hantering i brottmålsprocessen

Det kan hävdas att den nu föreslagna ordningen, där åklagaren endast har att ange ett förslag till påföljd och där rätten inte är förhindrad att gå utöver detta förslag, inte innebär någon större förändring i förhållande till vad som gäller i dag. Vi bedömer dock att de förslag vi nu lämnar kan leda till en inte obetydlig effekt när det gäller att ge frågor om straffmätning och påföljdsval ett större utrymme i brottmålsprocessen. Genom att det föreskrivs i rättegångsbalken att åklagarens förslag till påföljd ska anges i domen kommer rätten att behöva förhålla sig till påföljdsförslaget och den tilltalades uppfattning om detta, vilket kan antas leda till en tydligare argumentering i påföljdsfrågan. Detta kan i sin tur medföra en större förståelse för hur domstolarna resonerar i frågor om påföljdsval och straffmätning samt en ökad enhetlighet i rättstillämpningen. De syften som anges i våra direktiv uppnås alltså genom de föreslagna ändringarna i rättegångsbalken.

Hur stor effekten av det föreslagna regelverket blir beror i stor utsträckning på hur det används. För det fall att åklagarna väljer att utnyttja regelverket fullt ut och lämna sina förslag till påföljd på det sätt som är avsikten med vårt förslag, nämligen på en väl avvägd nivå och vid ett så tidigt skede som möjligt under rättegången, kan det antas att rätten i praktiken kommer att uppfatta påföljdsförslaget som ett tak för vilken påföljd som bör dömas ut. Därmed kommer fördelarna med ett mer styrande regelverk, där rätten är

förhindrad att gå utöver vad åklagaren har angett i påföljdsdelen, att uppnås trots att det inte föreligger någon formell bundenhet till det förslag som åklagaren har lämnat. Samtidigt leder det av oss föreslagna regelverket inte till några nackdelar ur rättssäkerhetssynpunkt. Tvärtom innebär det förhållandet att rätten alltjämt har det yttersta ansvaret för vilken påföljd som döms ut att det inte uppstår någon risk för missbruk av systemet. Inte heller har vi kunnat se att förslaget leder till några effektivitetsförluster.

Trots det anförda vill vi understryka att det finns påtagliga fördelar med en ordning där åklagaren får en mer styrande roll än vad vårt förslag innebär. En skyldighet för åklagaren att ange ett formellt yrkande om påföljd i stämningsansökan och ett förbud för rätten att gå utöver yrkandet skulle innebära en större förutsebarhet för den tilltalade och en än mer kontradiktorisk process än det förslag som vi nu lämnar. Om åklagaren dessutom förhindras att överklaga en dom där han eller hon har fått fullt bifall till sitt påföljdsyrkande, skulle processen i större utsträckning kunna koncentreras till första instans, vilket sannolikt skulle leda till effektivitetsvinster. Införandet av ett sådant system förutsätter dock att rättssäkerheten kan garanteras för inblandade parter samt att målsägandens roll i brottmålsprocessen och frågor om påföljdsfrågans hantering i högre rätt övervägs ytterligare. Som vi har redogjort för i det föregående anser vi dessa frågor vara alltför omfattande och svåra att överblicka för att rymmas inom ramen för vårt uppdrag.

Sammanfattningsvis kan våra förslag till ändringar i rättegångsbalken ses som ett första steg på vägen mot en brottmålsprocess där åklagaren får ett större ansvar för påföljdsfrågan. Om det visar sig att systemet med ett icke bindande förslag till påföljd faller väl ut, finns det enligt vår uppfattning anledning att framöver överväga en mer långtgående ordning. I det sammanhanget kan det också finnas anledning att överväga vilka effektivitetsvinster ett system med ett bindande påföljdsyrkande skulle kunna leda till.

9 Kostnads- och konsekvensanalys

9.1 Inledning

Om förslagen i ett betänkande påverkar kostnaderna eller intäkterna för staten, kommuner, landsting, företag eller andra enskilda ska enligt 14 § kommittéförordningen (1998:1474) en beräkning av dessa konsekvenser redovisas i betänkandet. Om förslaget innebär samhällsekonomiska konsekvenser i övrigt ska dessa redovisas. När det gäller kostnadsökningar eller intäktsminskningar för staten, kommuner eller landsting ska utredningen föreslå en finansiering.

I detta kapitel redogör vi för vår bedömning av dessa frågor samt för övriga konsekvenser som våra förslag kan antas medföra.

9.2 Ekonomiska konsekvenser

9.2.1 Konsekvenser för staten

Vår bedömning: Om förslagen genomförs kommer de att medföra ökade kostnader för staten. Utifrån nuvarande förhållanden kan kostnaderna beräknas till totalt ca 500 miljoner kr per år, varav knappt 500 miljoner kr för Kriminalvården och omkring fem miljoner kr för Åklagarmyndigheten. Förslagen förväntas inte innebära några kostnadsökningar för domstolarna.

De föreslagna förändringarna kan inte genomföras utan att betydande ekonomiska tillskott tillförs framför allt Kriminalvården. Dessa tillskott bör finansieras inom ramen för de resurser som kan förväntas behöva tillföras rättsväsendet såsom en följd av aviserade satsningar på kriminalpolitikens område.

Domstolarna

Det förhållandet att straffskalorna för grov misshandel och för utpressning, grovt brott, ändras samt att vissa av de bestämmelser i 29 kap. BrB som styr straffmätningen utformas annorlunda än i dag innebär inte någon utvidgning av domstolarnas arbetsuppgifter. Inte heller det förhållandet att åklagaren åläggs en skyldighet att lämna ett förslag till påföljd för de brott som omfattas av åtalet och att påföljdsförslaget sedan ska anges i domen kan antas leda till att domstolarnas arbetsbörda förändras. Sammantaget kan alltså de förslag vi lämnar inte förväntas medföra några ekonomiska konsekvenser för domstolarna.

Åklagarmyndigheten

Om åklagaren åläggs att ange ett förslag till påföljd för de brott som omfattas av åtalet kan detta antas leda till ökade kostnader för Åklagarmyndigheten. Visserligen anger åklagare redan i dag i stor utsträckning sin uppfattning i påföljdsfrågan innan målet avgörs. Den föreslagna reformen syftar emellertid till att öka uppmärksamheten på påföljdsfrågan i brottmålsprocessen och därmed höja kvaliteten i hanteringen av denna fråga. Avsikten är också att åklagarna i så stor utsträckning som möjligt ska ange påföljdsförslaget redan i stämningsansökan, vilket är en ny arbetsuppgift i förhållande till i dag. En formell skyldighet att ange ett förslag till påföljd kan vidare komma att ställa krav på åklagarna att i större utsträckning dokumentera vilka överväganden som har gjorts i påföljdsfrågan.

De nya arbetsuppgifterna innebär att Åklagarmyndighetens IT-stöd behöver utvecklas, bl.a. för att påföljdsförslaget ska kunna anges i stämningsansökan och för att underlätta beräkning av dagsbotens storlek. Enligt uppgift från Åklagarmyndigheten kommer det också att finnas behov av ett uppföljningsinstrument, som utvisar i hur stor utsträckning domstolarna följer de påföljdsförslag som lämnas.

Skyldigheten att lämna ett förslag till påföljd omfattar såväl ärenden som är av förhållandevis enkel karaktär, vilka knappast kommer att leda till någon mätbar ökning av arbetsbördan, som mer komplicerade ärenden, där mycket tid får ägnas åt att förbereda och motivera påföljdsförslaget. Under 2007 hanterade Åklagarmyndigheten drygt 60 000 ärenden där beslut om åtal fattades. Enligt vår bedömning är det rimligt att anta att en skyldighet att lämna förslag till på-

följd kommer att leda till att åklagarnas arbetsbörda ökar med i genomsnitt knappt tio minuter per ärende. Det innebär en ökad arbetsbelastning med uppskattningsvis (60 000 x 9 min. / 60 min. / 8 h =) drygt 1 100 arbetsdagar per år. Med en årsarbetstid om 220 dagar motsvarar detta omkring fem årsarbetskrafter. Enligt uppgift från Åklagarmyndigheten är kostnaden för en årsarbetskraft, inklusive kringkostnader, ungefär en miljon kr, vilket innebär att den totala kostnaden kan beräknas till omkring fem miljoner kr per år.

Den nu framräknade kostnaden får ses som en genomsnittskostnad över längre tid. Initialt kan kostnaderna antas bli högre, dels på grund av de kostnader som utvecklingen av Åklagarmyndighetens IT-stöd och ett eventuellt uppföljningsinstrument för med sig, dels då åklagarna i ett inledningsskede kan behöva viss utbildning i påföljdsfrågor. Efterhand kan dock kostnaderna antas minska, så att de blir något lägre än fem miljoner kr per år.

Kriminalvården

Vi har, i enlighet med vad som anges i våra direktiv, lämnat förslag till lagändringar som syftar till att åstadkomma en skärpt syn på allvarliga våldsbrott. Enligt våra överväganden bör ett genomförande av förslagen leda till att genomsnittsstraffet för grov misshandel höjs med omkring en tredjedel, och att straffen även skärps i varierande grad för andra allvarliga våldsbrott. Vidare har vi lämnat förslag till ändrad lagstiftning när det gäller betydelsen av att den tilltalade tidigare har dömts för brott. Ändringarna, som omfattar samtliga brottstyper, innebär att återfall i brott ska beaktas i skärpande riktning vid straffmätningen i något större utsträckning än vad som är fallet i dag.

Ett genomförande av dessa förslag kommer att leda till längre fängelsestraff och därmed ökade kostnader för Kriminalvården. Hur stora kostnadsökningarna blir är beroende av flera olika faktorer. Som vi har anfört i avsnitt 8.7 beror den sammantagna effekten av våra förslag till stor del på hur domstolarna tillämpar lagstiftningen. Det är därför inte möjligt att på förhand bedöma exakt hur stora straffskärpningarna kommer att bli. När det gäller de allvarliga våldsbrotten måste också beaktas att våra förslag inte bara syftar till en generellt höjd straffnivå, utan också till en större spännvidd vid straffmätningen. Avsikten är att straffen ska höjas mer för de allra allvarligaste brotten än för dem som är förhållandevis mindre all-

varliga. Härtill kommer att de ekonomiska konsekvenserna av höjda straffnivåer för de mer allvarliga brotten uppstår först på längre sikt, i de allra allvarligaste fallen flera år efter det att lagstiftningen har trätt i kraft, eftersom de som döms för sådan brottslighet redan enligt nuvarande reglering avtjänar långa fängelsestraff och effekten av straffskärpningarna uppstår först i slutet av verkställigheten. Under denna tid kan det uppstå andra förändringar som påverkar kostnaderna för verkställighet av fängelsestraff. Kostnaderna för anstaltsplatser och för verkställighet utanför anstalt kan öka eller minska och antalet personer som döms för allvarliga våldsbrott kan förändras i förhållande till vad som gäller i dag. Vid beräkningarna av hur mycket Kriminalvårdens kostnader kommer att öka till följd av förlagen utgår vi ifrån nuvarande förhållanden, men vi vill alltså påpeka att beräkningarna kan påverkas av faktorer som i dag inte är möjliga att förutse.

I avsnitt 1.3.2 finns en närmare definition av vilka brott som enligt vår bedömning bör rymmas inom begreppet allvarliga våldsbrott. Som anförs där innebär definitionen att begreppet får en ganska vidsträckt innebörd. Det är knappast möjligt att i detalj redogöra för vilket genomslag de föreslagna lagändringarna kan antas få för straffnivåerna för varje enskild brottstyp, och det kan inte heller anses nödvändigt för att beräkna kostnadskonsekvenserna av förslagen. Vi väljer därför att redovisa vilka effekter förslagen kan förväntas få för de brottstyper där genomslaget enligt vår bedömning bör bli som störst.

I avsnitt 8.2.2 har vi gjort bedömningen att en skärpt syn får anses särskilt angelägen när det gäller grov misshandel. Flera av våra förslag syftar därför till att höja straffnivån för detta brott. Som ett riktmärke har vi angett att ett genomförande av förslagen bör leda till att genomsnittsstraffet för grov misshandel höjs med omkring en tredjedel. Enligt kriminalstatistiken för åren 2004-2007 dömdes i genomsnitt ca 520 personer per år till fängelse med grov misshandel, inklusive försök och förberedelse till detta brott, som huvudbrott. År 2007 var genomsnittsstraffet fängelse i 19 månader. Om genomsnittsstraffet höjs med en tredjedel, från 19 till 25 månader, motsvarar detta en höjning med sex månader. Beräknat på 520 personer per år innebär en sådan höjning en årlig ökning av den utdömda fängelsetiden med (520 x 6/12=) 260 år. I denna siffra ingår även de fall där den särskilda straffskalan för synnerligen grov misshandel blir tillämplig.

Våra förslag avser i första hand att höja straffnivån för sådana våldsbrott som är av mer allvarlig karaktär. Syftet är inte att färre våldsbrott ska leda till icke frihetsberövande påföljder och inte heller att fängelsestraffen ska bli längre för dem som döms för mindre allvarlig våldsbrottslighet. Det är dock rimligt att anta att en höjd straffnivå för grov misshandel leder till något längre fängelsestraff även för misshandel av normalgraden, i vart fall i de fall där påföljden i dag bestäms till fängelse i sex månader eller mer. Under åren 2004-2007 dömdes i genomsnitt ca 1 300 personer per år till fängelse med misshandel av normalgraden, inklusive försök och förberedelse till detta brott, som huvudbrott. Av dessa dömdes ca 300 personer per år till fängelse i sex månader eller mer. Vid ett antagande om att straffen för dem som i dag döms till fängelse i sex månader eller mer skärps med i genomsnitt två månader ökar det totala antalet utdömda fängelseår med (300 x 2/12=) 50 per år.

Våra förslag till höjda straffnivåer för allvarliga våldsbrott får sannolikt genomslag även på straffmätningen för dråp. År 2007 dömdes 34 personer till fängelse med dråp, inklusive försök eller förberedelse till detta brott, som huvudbrott. Under åren 2004-2007 var genomsnittet 37 personer per år. Det genomsnittliga fängelsestraffets längd för dem som dömdes för dråp under 2007 var drygt fem år. Av den statistik som vi hämtade in från Brå under arbetet med vårt delbetänkande framgår att det under de senaste 15 åren har dömts ut omkring 10-15 fängelsestraff per år för fullbordat dråp samt att fängelsestraffens längd i övervägande del av dessa fall uppgick till mellan sex och åtta år. Vi bedömer att de förslag som vi har lagt fram i detta betänkande tillsammans med förslagen i delbetänkandet kan antas leda till att genomsnittsstraffet för dråp, inklusive försök och förberedelse till detta brott, höjs med ungefär ett och ett halvt år. Därmed skulle antalet utdömda fängelseår öka med (40 x 1,5=) 60 per år.

Även om vi inte föreslår någon höjning av minimistraffen för grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning är avsikten att förslaget till ändring i 29 kap. 1 § BrB ska leda till något höjda straffnivåer även för dessa brott. Med hänsyn till att genomsnittsstraffen för fridskränkningsbrotten redan ligger en bit över brottens minimistraff bör straffen emellertid inte höjas i samma utsträckning som för grov misshandel. Under åren 2004-2007 dömdes i genomsnitt drygt 300 personer per år till fängelse med något av fridskränkningsbrotten, inklusive försök och förberedelse till dessa brott, som huvudbrott. År 2007 var genomsnittsstraffet för båda brottstyperna

fängelse i knappt elva månader. Det är rimligt att anta att våra förslag leder till att genomsnittsstraffen höjs med ungefär tre månader. Vid en sådan utveckling ökar den årliga utdömda fängelsetiden med (300 x 3/12=) 75 år.

De ändringar som vi föreslår tar inte direkt sikte på sexualbrotten. En del sexualbrott, nämligen vissa fall av våldtäkt, grov våldtäkt, våldtäkt mot barn och grov våldtäkt mot barn, innefattar dock våld eller hot om våld och i dessa fall bör ändringen i 29 kap. 1 § BrB leda till att straffnivåerna höjs i viss mån. Höjningen bör emellertid inte bli alltför stor, eftersom det i hög grad är andra faktorer än våldet eller hotet om våld som avgör straffvärdet för våldtäktsbrotten. Sedan sexualbrottslagstiftningen förändrades 2005 har i genomsnitt 325 personer per år dömts till fängelse för något av de ovan angivna brotten, inklusive försök och förberedelse till brott, som huvudbrott. År 2007 var genomsnittsstraffen 28 månader för våldtäkt, 70 månader för grov våldtäkt, 24 månader för våldtäkt mot barn och 55 månader för grov våldtäkt mot barn. Vårt förslag till ändring i 29 kap. 1 § BrB kommer sannolikt att få större genomslag på de grova brotten än på brotten av normalgraden. I de fall där våldtäktsbrottet inte har innefattat våld eller hot om våld bör förslagen inte leda till att straffen höjs alls i förhållande till i dag. Sammantaget bedömer vi att genomsnittsstraffet för våldtäktsbrotten kan antas höjas med ungefär en månad, vilket innebär att den utdömda fängelsetiden kan förväntas öka med (325 x 1/12=) ca 30 år.

Våra förslag kan förväntas leda till en höjning av straffnivåerna för rån och grovt rån. Ökningen för rån av normalgraden torde bli mindre än för grov misshandel, främst eftersom det redan i dag går att se en större spännvidd vid straffmätningen för rån. Enligt kriminalstatistiken dömdes i genomsnitt knappt 370 respektive 70 personer till fängelse med rån respektive grovt rån, inklusive försök och förberedelse till dessa brott, som huvudbrott under åren 2004-2007. År 2007 var det genomsnittliga fängelsestraffet för rån 19 månader och för grovt rån 55 månader. Vi bedömer att ett genomförande av våra förslag kan leda till att genomsnittsstraffet höjs med tre månader för rån och med sex månader för grovt rån. Den utdömda fängelsetiden kan därmed förväntas öka med (370 x 3/12=) ca 90 år för rån och med (70 x 6/12=) 35 år för grovt rån.

Vi föreslår att minimistraffet för utpressning, grovt brott, ska höjas från sex månader till ett år. Vidare föreslår vi ändringar i 29 kap. 1 § andra stycket och 29 kap. 2 § 6 BrB som kan antas leda till högre straff för just utpressningsbrott av mer allvarlig karaktär. Under

åren 2004-2007 dömdes i genomsnitt 40 personer per år till fängelse för utpressningsbrott. År 2007 var genomsnittsstraffet fängelse i elva månader. Statistiken utvisar inte hur många domar som avsåg grovt brott. Det förhållandevis ringa antalet fall av utpressning per år innebär att även om det genomsnittliga fängelsestraffet höjs med sex månader, så kommer ökningen av den årliga utdömda fängelsetiden för detta brott att bli marginell, uppskattningsvis omkring (40 x 6/12=) 20 år.

Utifrån de antaganden som nu har gjorts kan höjningen av antalet utdömda fängelseår beräknas enligt följande.

Grov misshandel	+ 6 mån	260 år
Misshandel		50 år
Dråp	+ 1,5 år	60 år
Fridskränkningsbrotten	+ 3 mån	75 år
Sexualbrotten (vissa)	+ 1 mån	30 år
Rån	+ 3 mån	90 år
Grovt rån	+ 6 mån	35 år
Utpressning	+ 6 mån	20 år
Totalt		*620 år*

Av dessa 620 år ska, med hänsyn till reglerna om villkorlig frigivning, två tredjedelar, dvs. drygt 410 år, verkställas i anstalt.

Enligt uppgift från Kriminalvården är den nuvarande kostnaden per dygn för en plats i sluten anstalt ca 2 300 kr och för en plats i öppen anstalt ca 1 500 kr. Den genomsnittliga kostnaden för utslussningsåtgärder beräknas till ca 1 500 kr per dygn medan kostnaden för frivården under den villkorliga frigivningen uppgår till ca 160 kr per dygn. Kostnaden för de slutna anstaltsplatserna kommer dock att öka till följd av att det byggs och kommer att byggas nya platser, vilka är dyrare än befintliga platser. Kriminalvården beräknar att kostnaden för en plats i sluten anstalt kommer att uppgå till ca 2 870 kr per dygn när de lagändringar som vi föreslår kan få genomslag, dvs. tidigast under 2011. Vid framräkningen av detta belopp har beaktats att längre strafftider och nya anstaltsplatser inte påverkar Kriminalvårdens kostnader för huvud- och regionkontor.

Kriminalvården har vidare förklarat att det för de brott som här är i fråga i vart fall inledningsvis kommer att krävas placering på sluten anstalt, men att ett rimligt antagande är att 20 procent av anstaltstiden kommer att tillbringas på öppen anstalt eller i utslussningsåtgärd.

Den sammantagna merkostnaden för Kriminalvården till följd av de förslag som syftar till att höja straffnivån för allvarliga våldsbrott kan därför beräknas till drygt 400 miljoner kr per år enligt följande:

	Antal fängelseår	Dygnskostnad per intagen (kr)	Årskostnad per intagen (kr)	Totalkostnad (miljoner kr/år)
Sluten anstalt	330	2 870	1 047 550	346
Öppen anstalt/ Utslussningsåtgärd	83	1 500	547 500	45
Frivård	207	160	58 400	12
Totalt	*620*			*403*

Det ska betonas att den nu redovisade beräkningen bygger på relativt grova uppskattningar av konsekvenserna av våra förslag. Det är, som inledningsvis framhållits, inte möjligt att med någon exakthet förutse hur genomsnittsstraffet för olika brottstyper kan komma att påverkas om förslagen genomförs. Det framräknade beloppet får därför mer ses som en indikation på den sammanlagda effekten av våra förslag.

Till det ovan framräknade beloppet ska läggas den ökade kostnaden för de höjda straffnivåerna vid återfall i brott. Det är självfallet mycket svårt att beräkna hur stort genomslag vårt förslag till ändring av 29 kap. 4 § BrB kommer att få på straffnivåerna vid återfall i brott. Som vi har anfört i avsnitt 8.5 tycks bestämmelsen i dess nuvarande lydelse tillämpas på ett ojämnt sätt, vilket innebär att det är svårt att veta i vilken utsträckning återfallsskärpning med stöd av 29 kap. 4 § BrB sker i dag och hur stort påslag som i så fall görs. Syftet med vårt förslag är dock att straffen ska bli längre för många av dem som vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brotts-

lighet eller som återfaller i särskilt allvarlig brottslighet av likartad karaktär.

Vid en sammantagen bedömning, där vi även väger in att straffnivån för vissa andra allvarliga våldsbrott än de som har angetts ovan kan komma att höjas något, finner vi att våra förslag totalt sett kan antas leda till ökade kostnader för Kriminalvården med knappt 500 miljoner kr per år.

Finansiering

Som angetts i det föregående ska en utredning som lämnar förslag som innebär kostnadsökningar eller intäktsminskningar för staten, kommuner eller landsting föreslå en finansiering av förslagen. Det ankommer alltså på oss att lämna förslag till finansiering av de kostnadsökningar som våra förslag kan antas leda till för staten.

Rättsväsendet i dess helhet får i dag betraktas som underfinansierat och det står därför alldeles klart att de förändringar som vi föreslår inte kan finansieras inom ramen för befintliga resurser. Inte heller är det möjligt att finansiera förslagen genom att överföra medel till de myndigheter som nu drabbas av kostnadsökningar från någon annan del av rättsväsendet. Ett genomförande av de förslag som vi har lämnat kräver därför att det tillskjuts medel, framför allt till Kriminalvården.

Rättsväsendet står inför nya utmaningar. Antalet anmälda brott har ökat kraftigt under senare år. Regeringen har som mål att antalet poliser ska öka till 20 000 under de närmaste två åren, vilket kan antas leda till att fler brott utreds och kommer under åtal med utökade arbetsuppgifter för övriga aktörer i rättskedjan som följd. För att det ska vara möjligt att nå upp till de kriminalpolitiska målsättningarna måste rättsväsendet, och då i synnerhet polisen och Kriminalvården, på sikt tillföras mycket stora resurser. Hur stora tillskott som behövs och hur dessa ska fördelas mellan myndigheterna måste avgöras med beaktande av flera viktiga grundläggande kriminalpolitiska hänsyn, som t.ex. hur brottsbekämpningen ska prioriteras, hur många brott som ska lagföras och på vilket sätt lagföringen ska ske samt hur påföljdssystemet ska utformas och hur påföljderna ska verkställas. I sistnämnda hänseende påverkas Kriminalvårdens kostnader av vilka möjligheter som i framtiden kommer att stå till buds när det gäller att döma ut icke frihetsberövande påföljder eller att besluta om verkställighet av fängelsestraff utanför

anstalt, exempelvis genom elektronisk kontroll, samt i vilken utsträckning olika utslussningsåtgärder för dem som verkställer fängelsestraff i anstalt får användas. Kostnaderna påverkas också av vilka resurser som avsätts till behandling och andra förebyggande insatser.

Våra förslag till ändringar i brottsbalken och rättegångsbalken utgör alltså endast en del av de centrala kriminalpolitiska överväganden som kan antas aktualiseras inom en nära framtid. Enligt vår uppfattning är det därför knappast möjligt att bryta ut finansieringen av de förslag som vi lämnar från den övergripande frågan om rättsväsendets dimensionering och finansiering på längre sikt.

Mot bakgrund av det anförda gör vi bedömningen att finansieringen av våra förslag bör ske inom ramen för de resurser som kan förväntas behöva tillföras rättsväsendet på sikt. I det sammanhanget finns det anledning att beakta att ändringarna i första hand syftar till att höja straffnivåerna för brott som redan i dag föranleder förhållandevis långa fängelsestraff. De kostnader som förslagen för med sig kommer därför inte att uppstå förrän tidigast något år efter det att lagändringarna har trätt i kraft och får inte fullt genomslag förrän ett flertal år därefter.

9.2.2 Konsekvenser för företag eller andra enskilda

Vår bedömning: Vårt förslag att åklagaren i samtliga brottmål ska lämna ett förslag till påföljd kan antas leda till en i någon mån ökad arbetsbörda och därmed en kostnadsökning för de advokater som förordnas till offentliga försvarare. Den utökade arbetsbördan bör beaktas vid upprättandet av taxan för ersättning till offentliga försvarare i brottmål.

Vårt förslag att åklagaren i samtliga brottmål ska lämna ett förslag till påföljd för det eller de brott som han eller hon yrkar ansvar för syftar till att öka uppmärksamheten på påföljdsfrågan i brottmålsprocessen. Avsikten är att åklagaren ska lämna ett fullständigt förslag till påföljd som sedan ska ligga till grund för rättens bedömning av påföljdsfrågan. Under dessa förhållanden är det rimligt att anta att de advokater som förordnas som offentliga försvarare kan komma att behöva ägna mer tid och resurser åt att förbereda och utföra den tilltalades försvar såvitt avser påföljdsfrågan. I våra över-

väganden har vi också anfört att en sådan effekt av förslaget framstår som önskvärd.

Ersättningen till offentliga försvarare vid tingsrätt och i hovrätt bestäms som huvudregel enligt en av Domstolsverket årligen upprättad brottmålstaxa. Taxan bygger på ett grundbelopp, till vilket påslag görs med hänsyn till hur lång tid förhandling har hållits i målet. Grundbeloppet och påslaget grundas på en timkostnadsnorm som fastställs av regeringen. Enligt vår bedömning finns det anledning att beakta den ökade arbetsbörda för de offentliga försvararna som våra förslag leder till när brottmålstaxan upprättas.

9.3 Andra konsekvenser som anges i kommittéförordningen

Vår bedömning: Våra förslag kan inte antas medföra annat än marginella konsekvenser för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet.

Förslagen kommer inte att medföra några andra konsekvenser av det slag som anges i 15 § kommittéförordningen.

Om förslagen i ett betänkande har betydelse för den kommunala självstyrelsen, för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet, för sysselsättning och offentlig service i olika delar av landet, för små företags förutsättningar, konkurrensförmåga eller villkor i övrigt i förhållande till större företags, för jämställdheten mellan kvinnor och män eller för möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen, ska enligt 15 § kommittéförordningen konsekvenserna i det avseendet anges i betänkandet.

Vad som kan vara av intresse i detta sammanhang är den betydelse som våra förslag kan få för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet. Vi har i avsnitt 7.3 konstaterat att en höjd straffnivå inte kan antas leda till minskad brottslighet. Det är alltså inte troligt att de förslag vi lämnar kommer att medföra att potentiella gärningsmän avstår från att begå brott (allmänprevention) eller att de personer som har avtjänat straff kommer att avstå från att begå brott på nytt (individualprevention). Inte heller tror vi att förslagen kommer att leda till några mätbara inkapaciteringseffekter.

Som vi har anfört i avsnitt 7.3 kan en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott möjligen ge vissa effekter för det brottsförebygg-

ande arbetet, vilka indirekt kan ge preventiva effekter. Den skärpta synen kan nämligen leda till att samhället tar större avstånd från allvarlig våldsbrottslighet, vilket i sin tur kan ge en signal till myndigheter och andra aktörer i samhället att prioritera åtgärder som syftar till att förebygga och bekämpa sådan brottslighet. Generellt är det dock mycket svårt att härleda effekter av detta slag till en specifik lagändring. De flesta straffskärpningar genomförs i ett sammanhang där det också sker andra förändringar i samhället som kan påverka brottsutvecklingen. Sammantaget gör vi därför bedömningen att våra förslag inte kommer att medföra annat än marginella konsekvenser för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet.

Våra förslag torde inte medföra några övriga konsekvenser av det slag som anges i 15 § kommittéförordningen.

9.4 Konsekvenser för påföljdssystemet i övrigt m.m.

Vår bedömning: Våra förslag kan inte antas medföra annat än begränsade konsekvenser för påföljdssystemet i övrigt.

Förslaget att dela upp straffskalan för grov misshandel innebär utökade möjligheter att tillämpa vissa straffprocessuella tvångsmedel för de allvarligaste misshandelsfallen. Den uppdelade straffskalan leder också till att preskriptionstiden ändras för de brott som inte är av så kvalificerad karaktär att de faller under den strängaste straffskalan och att det ges utökade möjligheter att döma efter svensk lag och vid svensk domstol för misshandelsbrott som har begåtts utanför Sverige.

I våra direktiv anges att ändringar av strafflagstiftningen i den riktning som avses med vårt uppdrag kan medföra konsekvenser för påföljdssystemet i övrigt, framför allt när det gäller påföljdernas innehåll samt utrymmet för att välja icke frihetsberövande påföljder och för att verkställa fängelsestraff med elektronisk kontroll. Vidare anges att utrymmet för att tillämpa andra regler, som t.ex. bestämmelser om straffprocessuella tvångsmedel, kan påverkas. Mot bakgrund av det anförda ska vi enligt direktiven analysera vilka konsekvenser de förslag vi lägger fram kan antas få. Avsikten är att analysen ska utgöra ett underlag för kommande överväganden om en översyn av andra delar av påföljdssystemet.

Påföljdernas innehåll och utrymmet för att välja icke frihetsberövande påföljder

Våra förslag till ändringar i brottsbalken syftar till att åstadkomma en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott och till att öka spännvidden vid straffmätningen generellt. I förstnämnda hänseende har vi föreslagit dels en ändring i 29 kap. 1 § andra stycket BrB, som innebär att det vid bedömningen av brottets straffvärde särskilt ska beaktas om gärningen har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person, dels att straffskalan för grov misshandel delas upp i två och dels att minimistraffet för utpressning, grovt brott, höjs från sex månader till ett år. Som framgår av våra överväganden i kapitel 8 är inte dessa förslag avsedda att leda till ett minskat användande av icke frihetsberövande påföljder för våldsbrott. Ändringarna syftar i stället till att höja straffnivån för de våldsbrott som är av sådan karaktär att straffet redan enligt nuvarande lagstiftning skulle ha bestämts till fängelse. Utrymmet för att välja icke frihetsberövande påföljder bör alltså inte påverkas om lagstiftningen ändras i enlighet med förslagen.

När det sedan gäller de förslag som syftar till att öka spännvidden vid straffmätningen generellt kan det förhållandet att försvårande omständigheter ska beaktas i större utsträckning vid bedömningen av straffvärdet leda till att det för en del av de gärningar för vilka det i dag döms ut icke frihetsberövande påföljder kan bli aktuellt att döma ut fängelsestraff. Å andra sidan är avsikten att förslagen även ska leda till att förmildrande omständigheter beaktas i större utsträckning vid straffvärdebedömningen, vilket medför att det kan blir aktuellt att döma ut icke frihetsberövande påföljder för brott som i dag föranleder fängelsestraff. Exakt på vilket sätt ett ökat hänsynstagandet till försvårande och förmildrande omständigheter får betydelse för valet av påföljd är svårt att förutsäga, men sammantaget bör inte våra förslag leda till att möjligheterna att döma ut icke frihetsberövande påföljder minskar i annat än begränsad omfattning.

Slutligen har vi föreslagit en ändrad reglering när det gäller straffmätningen vid återfall i brott. Förslaget innebär inte någon ändring av återfallets betydelse för valet av påföljd, utan den nuvarande regleringen i 30 kap. 4 § BrB kvarstår oförändrad. Den föreslagna ändringen i 29 kap. 4 § BrB innebär att återfall som huvudregel ska beaktas vid straffmätningen om den tilltalade tidigare vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brottslighet eller om han eller hon har återfallit i

särskilt allvarlig brottslighet och den nya och den tidigare brottsligheten är likartade. Avsikten är att straffskärpning på grund av återfall i brott endast ska ske om den tilltalade tidigare har dömts till fängelse. I sådana situationer torde det mycket sällan bli aktuellt att välja en icke frihetsberövande påföljd för den nya brottsligheten. Utrymmet för att välja en icke frihetsberövande påföljd påverkas därför inte av förslaget.

Verkställighet med elektronisk kontroll

Den som döms till ett fängelsestraff som uppgår till högst sex månader kan ansöka om att straffet ska verkställas utanför anstalt genom intensivövervakning med elektronisk kontroll. Beslut om sådan verkställighet fattas av Kriminalvården.

De av våra förslag som syftar till att skärpa straffen för allvarliga våldsbrott är inte avsedda att höja straffnivåerna för brott som föranleder fängelsestraff i upp till sex månader. Möjligheten att besluta om verkställighet med elektronisk kontroll bör därför inte påverkas av förslagen. Inte heller bör de förslag som syftar till en större spännvidd vid straffmätningen totalt sett leda till minskade möjligheter att besluta om sådan verkställighet.

Förslaget till ändring av 29 kap. 4 § BrB, som reglerar möjligheterna att beakta den tilltalades tidigare brottslighet vid straffmätningen, kan visserligen medföra att personer som vid upprepade tillfällen återfaller i brott i större utsträckning döms till fängelsestraff som överstiger sex månader. Om den dömde redan har verkställt ett fängelsestraff genom intensivövervakning med elektronisk kontroll får dock en ny ansökan om sådan verkställighet bifallas endast om det har förflutit minst tre år sedan den tidigare verkställigheten och den dömde under denna period inte har begått något brott som har föranlett strängare straff än böter. Därmed bör det mycket sällan finnas förutsättningar att besluta om verkställighet genom intensivövervakning med elektronisk kontroll för den som har återfallit i brott efter att tidigare ha dömts till fängelse. Den ändrade regleringen i 29 kap. 4 § BrB torde därmed inte få annat än en högst marginell betydelse för möjligheterna att besluta om sådan verkställighet.

Straffprocessuella tvångsmedel

Bestämmelser om straffprocessuella tvångsmedel finns i 24-28 kap. RB samt i lagen (1995:1506) om hemlig kameraövervakning. Tillämpligheten av bestämmelserna är delvis beroende av minimistraffet för det brott som misstanken avser. Våra förslag att ändra straffskalorna för grov misshandel och för utpressning, grovt brott, kan därför påverka möjligheterna att tillgripa sådana tvångsmedel.

Som vi närmare har beskrivit i avsnitt 8.4.1 innebär förslaget att dela upp straffskalan för grov misshandel i två, så att det för grov misshandel döms till fängelse i lägst ett och högst sex år och att det om brottet är synnerligen grovt döms till fängelse i lägst fyra och högst tio år, att det uppstår en presumtion för häktning av den som är på sannolika skäl misstänkt för brott som omfattas av den högre straffskalan (24 kap. 1 § andra stycket RB). En uppdelning av straffskalan leder också till att det vid misstanke om misshandel som är att bedöma som synnerligen grov ges möjlighet att beslagta skriftliga meddelanden mellan den misstänkte och någon närstående till honom eller henne eller mellan personer som är närstående till den misstänkte (27 kap. 2 § RB). Vidare blir det möjligt att företa husrannsakan i transportmedel på en plats där det finns särskild anledning att anta att någon som ska gripas, anhållas eller häktas som misstänkt för ett sådant brott kan komma att passera (28 kap. 2 a § RB). Slutligen innebär den föreslagna uppdelningen av straffskalan att det vid förundersökning angående sådan misshandel som bedöms som synnerligen grov ges möjlighet att använda hemlig teleavlyssning (27 kap. 18 § RB) och hemlig kameraövervakning (2 § lagen [1995:1506] om hemlig kameraövervakning). Möjligheten att använda hemlig teleavlyssning och hemlig kameraövervakning torde emellertid inte innebära någon avgörande förändring, då det redan enligt nuvarande reglering finns möjlighet att tillgripa dessa åtgärder vid förundersökning angående brott vars minimistraff understiger fängelse i två år, om det med hänsyn till omständigheterna kan antas att brottets straffvärde överstiger fängelse i två år.

Vi har inte funnit att förslaget till ändrad straffskala för utpressning, grovt brott, påverkar möjligheterna att tillgripa tvångsmedel vid misstanke om ett sådant brott.

Övriga konsekvenser

Utöver möjligheten att tillgripa tvångsåtgärder kan ändrade straffskalor påverka preskriptionstiden för brott och möjligheterna att döma efter svensk lag och vid svensk domstol för brott som har begåtts utanför Sverige.

Som vi har redogjort närmare för i avsnitt 8.4.1 innebär en uppdelning av straffskalan för grov misshandel på det sätt som vi har föreslagit att preskriptionstiden för grov misshandel som inte bedöms som synnerligen grov sänks från 15 till tio år. När det gäller misshandel för vilken den särskilt kvalificerande straffskalan, fängelse i lägst fyra och högst tio år, är tillämplig kvarstår dock den femtonåriga preskriptionstiden (35 kap. 1 § BrB). Vidare innebär en uppdelad straffskala att det för misshandel som är synnerligen grov kan dömas till ansvar efter svensk lag och vid svensk domstol även för brott som har begåtts utanför Sverige av personer som inte är svenska medborgare eller har någon annan anknytning hit (2 kap. 3 § BrB). För sådana brott kommer det inte heller att finnas något krav på dubbel straffbarhet och det kommer inte att föreligga hinder mot att döma till en påföljd som är att anse som strängare än det svåraste straff som är stadgat för brottet enligt lagen på gärningsorten (2 kap. 2 § andra och tredje stycket BrB).

Förslaget till höjning av minimistraffet för utpressning, grovt brott, påverkar inte preskriptionstiden eller den svenska jurisdiktionen såvitt avser detta brott.

Sammanfattande bedömning

Vi har föreslagit ett antal lagändringar som syftar till att åstadkomma en skärpt syn på allvarliga våldsbrott och en större spännvidd vid straffmätningen generellt. Enligt vår bedömning innebär förslagen inte att utrymmet för domstolarna att välja icke frihetsberövande påföljder påverkas i någon större utsträckning. Förslagen bör inte heller leda till minskade möjligheter att besluta om verkställighet genom intensivövervakning med elektronisk kontroll. Sammantaget torde alltså förslagen inte leda till annat än begränsade konsekvenser för påföljdssystemet i övrigt.

Förslaget att dela upp straffskalan för grov misshandel innebär en viss utvidgning av möjligheterna att tillämpa straffprocessuella tvångsmedel för de allvarligaste misshandelsbrotten. Den uppdelade

straffskalan leder också till kortare preskriptionstid för brott som inte är av så kvalificerad karaktär att den särskilda straffskalan för synnerligen grova brott blir tillämplig samt till utökade möjligheter att döma efter svensk lag och vid svensk domstol för brott som har begåtts utanför Sverige. Våra förslag leder alltså till att det i frågor om häktning och andra straffprocessuella tvångsmedel, preskription och jurisdiktion kommer att råda paritet mellan synnerligen grova misshandelsbrott och t.ex. grovt rån och grov våldtäkt, medan grov misshandel som inte omfattas av den kvalificerade straffskalan kommer att lyda under samma bestämmelser som t.ex. rån. Dessa konsekvenser av förslagen är enligt vår bedömning fullt rimliga, och leder snarast till en mer konsekvent ordning än den som gäller i dag.

10 Ikraftträdande och övergångsbestämmelser

10.1 Ikraftträdande

Vårt förslag: De nya bestämmelserna träder i kraft den 1 juli 2010.

Den nya lagstiftningen bör träda i kraft så snart som möjligt. Med hänsyn till den tid som kan beräknas gå åt för remissförfarande, fortsatt beredning inom regeringskansliet och riksdagsbehandling bör bestämmelserna kunna träda i kraft den 1 juli 2010.

10.2 Övergångsbestämmelser

10.2.1 Ändringarna i rättegångsbalken

Vårt förslag: Äldre bestämmelser ska gälla i mål där åtal har väckts före det att de nya bestämmelserna har trätt i kraft.

När det gäller processrättsliga regler finns det vanligen inget hinder mot att låta nya eller ändrade bestämmelser tillämpas även i rättegångar som avser brott som har begåtts före ikraftträdandet. Att så sker torde också normalt sett vara den mest praktiskt tillämpbara ordningen. Vårt förslag att åklagaren ska lämna ett förslag till påföljd kan emellertid leda till praktiska problem om de nya bestämmelserna tillämpas i mål där åtal har väckts före ikraftträdandet. Enligt vårt förslag ska åklagaren, om han eller hon gör bedömningen att förslaget till påföljd inte kan anges i stämningsansökan, ange i ansökan att förslaget kommer att lämnas senare under rättegången. På så sätt får den tilltalade information om att åklagaren kommer att ange ett förslag till påföljd till rätten innan målet avgörs, och därmed finns

det möjlighet att avgöra målet även om den tilltalade inte inställer sig till huvudförhandlingen (se vidare i avsnitt 8.8.8). Om åtal väcks före det att de nya bestämmelserna har trätt i kraft har åklagaren naturligtvis inte någon skyldighet att ange i stämningsansökan att ett förslag till påföljd kommer att lämnas senare under rättegången. Utan övergångsbestämmelse kommer åklagaren dock att vara skyldig att lämna ett påföljdsförslag vid huvudförhandlingen, om denna äger rum efter det att lagändringarna har trätt i kraft. Därmed kommer det inte att bli möjligt att avgöra målet om inte den tilltalade inställer sig till huvudförhandlingen, eftersom denne varken har tagit del av förslaget till påföljd eller fått information om att ett sådant förslag kommer att lämnas.

För att undvika konsekvenser av det slag som nu beskrivits föreslår vi att äldre bestämmelser i rättegångsbalken ska gälla i mål där åtal har väckts före det att de nya bestämmelserna har trätt i kraft.

10.2.2 Ändringarna i brottsbalken

Vår bedömning: Några särskilda övergångsbestämmelser behövs inte.

Av 2 kap. 10 § RF framgår att det inte får dömas ut en svårare brottspåföljd för en gärning än vad som var föreskrivet när den begicks. En liknande bestämmelse finns i Europeiska konventionen den 4 november 1950 om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen), där det i artikel 7 första punkten andra meningen föreskrivs att det inte får mätas ut ett strängare straff än vad som var tillämpligt vid den tidpunkt då brottet begicks.

Den nu beskrivna principen har kommit till uttryck i 5 § lagen (1964:163) om införande av brottsbalken (BrP). Enligt paragrafens andra stycke ska straff bestämmas efter den lag som gällde när gärningen företogs, om inte den lag som gäller när domen meddelas leder till frihet från straff eller till lindrigare straff. Denna bestämmelse anses generellt tillämplig inom straffrätten om inte något annat har föreskrivits beträffande en viss författning.

Vi gör bedömningen att någon annan övergångsbestämmelse än regleringen i 5 § BrP inte är nödvändig såvitt avser våra förslag till

ändringar i brottsbalken. Några särskilda övergångsbestämmelser behövs därför inte.

11 Författningskommentar

11.1 Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken

30 kap.

3 §

Första stycket i paragrafen har ändrats endast i språkligt hänseende.

Bestämmelserna i andra och tredje styckena är nya. Av *andra stycket* framgår att rätten inte får besluta om särskild rättsverkan av brott utan yrkande eller gå utöver de yrkanden om särskild rättsverkan som har framställts i målet. Rätten kan alltså inte besluta om sådan särskild rättsverkan som det inte har framställts något yrkande om och inte heller besluta om särskild rättsverkan som är mer ingripande än vad som framgår av de yrkanden som har framställts, som t.ex. högre företagsbot eller längre tid under vilken en tilltalad som utvisas förbjuds att återvända till Sverige. Normalt sett torde det vara åklagaren som framställer yrkanden om särskild rättsverkan av brott. Med undantag för företagsbot, som enligt 36 kap. BrB endast kan beslutas på yrkande av allmän åklagare, finns det emellertid inte något hinder mot att ett yrkande om särskild rättsverkan framställs av målsäganden.

Genom bestämmelsen i *tredje stycket* görs undantag från regleringen i andra stycket såvitt avser beslut att ålägga den som döms för brott att betala avgift enligt lagen (1994:419) om brottsofferfond. Sådan avgift kan rätten alltså alltid besluta om, även utan yrkande.

Ändringarna i sakligt hänseende har behandlats i avsnitt 8.8.11.

5 §

Paragrafen har ändrats genom att det har gjorts ett tillägg i *första stycket 4.* Tillägget innebär att en dom i brottmål ska innehålla uppgift om det förslag till påföljd för brottet som åklagaren har lämnat. Avsikten med ändringen är att domstolen genom att ange förslaget

till påföljd i domen ska få en bättre utgångspunkt för sitt resonemang i påföljdsdelen, vilket kan antas bidra till att domskälen i denna del blir tydligare och mer utförliga. Syftet är således att domstolen i sina domskäl ska ta ställning till det förslag som åklagaren har lämnat. I fall där påföljdsfrågan inte framstår som helt given är det också naturligt att rätten närmare motiverar varför man godtar eller avviker från förslaget.

Skyldigheten för rätten att ange påföljdsförslaget i domen omfattar endast åklagarens förslag. I de fall där en målsägande har biträtt ett allmänt åtal eller har väckt enskilt åtal och lämnat ett eget förslag till påföljd behöver alltså inte målsägandens förslag anges i domen.

Ändringen har behandlats i avsnitt 8.8.12.

I *andra och tredje styckena* har endast gjorts språkliga förändringar.

45 kap.

4 §

Första stycket i paragrafen har ändrats på så sätt att det har tillkommit två nya punkter, punkterna 4 och 5.

Enligt *punkten 4* ska åklagaren i stämningsansökan uppge sitt förslag till påföljd för det eller de brott som omfattas av åtalet. Ändringen har behandlats i avsnitt 8.8.2 och 8.8.4. Att förslaget ska anges i stämningsansökan utgör en huvudregel. Som framgår av andra stycket (se nedan) kan åklagaren lämna förslaget till påföljd senare under rättegången, om det finns särskilda skäl.

Förslaget till påföljd bör vara så fullständigt som möjligt. Det finns dock inget som hindrar att det kompletteras under rättegången. Åklagaren bör sträva efter att lämna ett förslag som, när det har fått sin slutliga utformning, innehåller samma uppgifter som ett tänkt domslut i målet. Det slutliga påföljdsförslaget ska därför alltid innehålla den specifika påföljd eller påföljdskombination som den tilltalade enligt åklagarens bedömning bör dömas till, som t.ex. dagsböter, fängelse, villkorlig dom med föreskrift om samhällstjänst eller skyddstillsyn i kombination med ett fängelsestraff enligt 28 kap. 3 § BrB.

Om fängelse, sluten ungdomsvård eller böter ingår i förslaget bör åklagaren ange fängelsestraffets eller den slutna ungdomsvårdens längd i månader eller år respektive böternas storlek. Såvitt avser dagsböter bör såväl antalet dagsböter som dagsbotens storlek anges.

I de fall där åklagaren föreslår att påföljden ska bestämmas till villkorlig dom eller skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst bör han eller hon också ange det antal timmar som samhällstjänsten ska omfatta. Samma sak gäller om åklagarens förslag innefattar ungdomstjänst. När rätten förenar en villkorlig dom eller en skyddstillsyn med en föreskrift om samhällstjänst ska det i domslutet anges hur långt fängelsestraff som skulle ha dömts ut om fängelse i stället hade valts som påföljd. Detsamma gäller om en skyddstillsyn förenas med en föreskrift om kontraktsvård. Om åklagaren föreslår att rätten ska meddela föreskrift om samhällstjänst eller kontraktsvård bör förslaget därför också innehålla en uppgift om vilket alternativt fängelsestraff rätten ska ange i domen.

Om åklagaren föreslår att den tilltalade ska dömas till skyddstillsyn bör det framgå av förslaget om påföljden ska förenas med föreskrift om vård eller behandling (se 28 kap. 6 § och 26 kap. 15 § första stycket BrB).

Vid ett förslag om att den tilltalade ska överlämnas till rättspsykiatrisk vård bör åklagaren ange huruvida rätten bör besluta om att särskild utskrivningsprövning ska äga rum vid vården.

Om den tilltalade tidigare har dömts till fängelse, villkorlig dom, skyddstillsyn eller sluten ungdomsvård kan rätten enligt bestämmelserna i 34 kap. BrB under vissa förutsättningar undanröja den tidigare utdömda påföljden och döma till gemensam påföljd av annan art. Om åklagaren anser att dessa bestämmelser ska tillämpas bör han eller hon, förutom att föreslå att rätten ska undanröja den tidigare ådömda påföljden, även ange vilken påföljd som enligt hans eller hennes förmenande bör dömas ut för den samlade brottsligheten. På motsvarande sätt kan åklagaren föreslå att en tidigare utdömd påföljd ska avse även de brott som omfattas av det nya åtalet.

Om den tilltalade har frigetts villkorligt från ett tidigare fängelsestraff bör åklagaren i samband med sitt påföljdsförslag ange om, och i så fall till hur stor del, den villkorligt medgivna friheten bör förklaras förverkad.

Såsom grund för förslaget till påföljd bör åklagaren ange de lagrum som han eller hon anser vara tillämpliga utöver de som har angetts till stöd för gärningspåståendet. Åklagaren bör t.ex. åberopa bestämmelserna i 26 kap. 2 och 3 §§ BrB om förhöjd straffskala vid flerfaldig brottslighet och återfall, om förslaget till påföljd går utöver den straffskala som gäller för det påstådda brottet. Om åklagaren har beaktat någon av de försvårande respektive förmildrande omstän-

digheter som särskilt anges i 29 kap. 2 och 3 §§ BrB bör även den bestämmelsen anges till stöd för påföljdsförslaget. Åklagaren bör också hänvisa till 29 kap. 3 § andra stycket BrB om han eller hon föreslår ett fängelsestraff som understiger straffminimum för brottet. Även i övrigt bör åklagaren ange de skäl som ligger till grund för förslaget till påföljd.

Enligt *punkten 5* ska åklagaren i stämningsansökan uppge de yrkanden om särskild rättsverkan av brott som han eller hon vill framställa. Bestämmelsen bör läsas tillsammans med förslaget till ändring av 30 kap. 3 §, som föreskriver att ett beslut om särskild rättsverkan av brott inte får meddelas utan yrkande och att rätten inte heller får gå utöver vad som har yrkats i fråga om sådan rättsverkan. Ändringen har behandlats i avsnitt 8.8.11.

På samma sätt som när det gäller förslaget till påföljd bör åklagarens yrkanden om särskild rättsverkan vara väl preciserade. Ett yrkande om företagsbot bör därför innehålla uppgift om vilket belopp företagsboten ska fastställas till och ett yrkande om utvisning bör innefatta hur lång tid den tilltalade ska vara förbjuden att återvända till landet.

Bestämmelsen i *andra stycket* är ny. Den innebär att åklagaren om det finns särskilda skäl kan avstå från att ange sitt förslag till påföljd i stämningsansökan och i stället ange att förslaget kommer att lämnas senare under rättegången. Ändringen har behandlats i avsnitt 8.8.5.

Huruvida det föreligger särskilda skäl att avvakta med påföljdsförslaget avgörs av den åklagare som ansöker om stämning. Ett särskilt skäl att avvakta med förslaget kan vara att åklagaren inte kan ta ställning i påföljdsfrågan förrän utredning om den tilltalades personliga förhållanden har lagts fram vid en huvudförhandling. Särskilda skäl kan också föreligga, om det finns misstankar om att den tilltalade har gjort sig skyldig till ytterligare brott för vilka åklagaren avser att väcka åtal innan målet kommer att avgöras och åklagaren har för avsikt att då framställa ett gemensamt påföljdsförslag för den samlade brottsligheten. Huvudregeln är dock att förslaget till påföljd ska anges i stämningsansökan. Det finns t.ex. som regel inte särskilda skäl för åklagaren att avvakta med påföljdsförslaget om brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde motsvarar ett bötesstraff. En följd av detta är att åklagaren alltid bör ange förslaget till påföljd i stämningsansökan, om han eller hon anser att målet kan avgöras utan huvudförhandling med stöd av 45 kap. 10 a § första stycket 3 RB.

I de fall där omständigheterna är sådana att det är svårt för åklagaren att lämna ett fullständigt förslag till påföljd i stämningsansökan torde det ofta vara möjligt att, i stället för att avvakta med förslaget, ange två eller flera alternativa förlag till påföljd eller att lämna ett preliminärt påföljdsförslag. Som exempel kan nämnas att åklagaren i mål där det finns anledning att förordna om läkarintyg enligt 7 § lagen (1991:2041) om särskilt personutredning i brottmål, m.m. eller att besluta att den misstänkte ska genomgå rättspsykiatrisk undersökning kan lämna olika påföljdsförslag beroende på utfallet av den aktuella undersökningen.

Huvudansvaret för att utredning om den tilltalades personliga förhållanden hämtas in åligger rätten. Om åklagaren i och för sig inte motsätter sig att den tilltalade döms till en icke frihetsberövande påföljd men vill avvakta att utredning om den tilltalades personliga förhållanden hämtas in, kan han eller hon ange detta i stämningsansökan, för att sedan närmare precisera sitt påföljdsförslag när den aktuella utredningen har presenterats. Som framgår av 5 § har åklagaren alltid rätt att ändra sitt förslag till påföljd under rättegången.

Om åklagaren anser att det föreligger särskilda skäl att avvakta med förslaget till påföljd ska han eller hon ange i stämningsansökan att förslaget kommer att lämnas senare under rättegången.

Såvitt avser frågan om när åklagaren senast ska lämna sitt förslag till påföljd hänvisas till kommentaren till 46 kap. 10 §.

I *tredje, fjärde, femte och sjätte styckena* har endast gjorts språkliga förändringar.

5 §

I *första och andra styckena* i paragrafen har endast gjorts språkliga förändringar.

Tredje stycket har delats upp i tre punkter, där den första punkten motsvarar bestämmelsen i dess nuvarande lydelse. Punkterna 2 och 3 är nya, och innebär att det inte anses utgöra ändring av åtal om åklagaren ändrar sitt förslag till påföljd för brottet eller ändrar eller framställer ett nytt yrkande om särskild rättsverkan av brott. Åklagaren kan alltså när som helst under rättegången ändra sitt påföljdsförslag eller ändra eller framställa nya yrkanden om särskild rättsverkan av brott. Ändringen har behandlats i avsnitt 8.8.6, såvitt avser förslaget till påföljd, och i avsnitt 8.8.11, såvitt avser yrkanden om särskild rättsverkan av brott.

46 kap.

10 §

Paragrafen har ändrats på så sätt att den fastslår den senaste tidpunkten vid vilken åklagaren ska lämna sitt förslag till påföljd för brottet.

Av ändringarna i 45 kap. 4 § framgår att förslaget till påföljd som huvudregel ska anges i stämningsansökan, och att åklagaren endast om det finns särskilda skäl kan avvakta med att lämna förslaget till senare under rättegången. I förevarande paragraf slås fast att åklagaren under alla förhållanden måste lämna förslaget till påföljd senast före det att han eller hon slutför sin talan. Åklagarens slutliga förslag till påföljd och den tilltalades inställning till förslaget ska alltså ha klarlagts innan parterna påbörjar sina slutanföranden.

Ändringen har behandlats i avsnitt 8.8.5. Såvitt avser mål som avgörs efter en huvudförhandling där den tilltalade inte har varit närvarande och mål som avgörs utan huvudförhandling hänvisas till avsnitt 8.8.8 respektive 8.8.9.

47 kap.

2 §

Första stycket i paragrafen har ändrats på så sätt att det har tillkommit en ny punkt, *punkten 4.* Ändringen innebär att en målsägande som väcker enskilt åtal i stämningsansökan ska uppge de yrkanden om särskild rättsverkan av brott som han eller hon vill framställa. Bestämmelsen bör läsas tillsammans med förslaget till ändring av 30 kap. 3 §, som föreskriver att ett beslut om särskild rättsverkan inte får meddelas utan yrkande och att rätten inte heller får gå utöver vad som har yrkats i fråga om sådan rättsverkan. Ändringen har behandlats i avsnitt 8.8.11.

I *andra, tredje och fjärde styckena* har endast gjorts språkliga förändringar.

11.2 Förslaget till lag om ändring i brottsbalken

3 kap.

6 §

Paragrafen har ändrats på så sätt att straffskalan för grov misshandel har delats upp i två. För grov misshandel döms således enligt paragrafens *första stycke* till fängelse i lägst ett och högst sex år. Om brottet är att anse som synnerligen grovt döms enligt *andra stycket* till fängelse i lägst fyra och högst tio år. Ändringarna har behandlats i avsnitt 8.4.1.

Exemplen på omständigheter som särskilt ska beaktas vid bedömningen av huruvida ett misshandelsbrott är grovt har flyttats över oförändrade från paragrafens andra stycke till dess *första stycke.*

Bedömningen av huruvida ett misshandelsbrott är att betrakta som synnerligen grovt ska göras genom en allsidig bedömning av omständigheterna i det enskilda fallet. I paragrafens *andra stycke* anges ett antal omständigheter som ska beaktas särskilt vid bedömningen. Först anges det förhållandet att gärningen har orsakat synnerligen stort lidande. Härmed avses i första hand situationer där offret genom gärningen har utsatts för kraftig långvarig smärta eller stor psykisk påfrestning. Det kan t.ex. röra sig om ett långt utdraget förfarande där misshandeln har skett på ett tortyrliknande sätt eller där offret har känt stark dödsångest.

En annan omständighet som särskilt ska beaktas vid bedömningen av om brottet är synnerligen grovt är att gärningen har lett till bestående svåra kroppsskador. Exempel på sådana kroppsskador kan vara förlamning, förlust av syn eller en bestående hjärnskada. Det bör dock anmärkas att en förutsättning för att en skada ska kunna beaktas på detta sätt är att den har omfattats av gärningsmannens uppsåt.

Slutligen anges att det vid bedömningen av huruvida brottet är synnerligen grovt ska beaktas om gärningsmannen annars har visat synnerligen stor hänsynslöshet. Synnerligen stor hänsynslöshet kan föreligga exempelvis om gärningsmannen har utövat grovt våld mot en person som är särskilt utsatt, som t.ex. ett barn, en äldre person eller en person med funktionshinder, eller om gärningsmannen genom sitt handlande annars har visat särskild brutalitet. Ett annat exempel på synnerligen stor hänsynslöshet kan vara att flera personer tillsammans allvarligt misshandlar en ensam person, som därmed inte har någon möjlighet att försvara sig. Ordet *synnerligen* markerar

att det ska vara fråga om en hänsynslöshet som går utöver vad som krävs för att rubricera ett misshandelsbrott som grovt, jämför begreppet ”särskild hänsynslöshet” i paragrafens första stycke.

Uppräkningen i paragrafens andra stycke är exemplifierande, vilket innebär att även andra omständigheter än de särskilt angivna kan utgöra skäl för att tillämpa den särskilda straffskalan för synnerligen grova brott. Tillämpning av den kvalificerade straffskalan förutsätter dock att det först kan konstateras att rekvisiten för grov misshandel i paragrafens första stycke är uppfyllda och att det dessutom tillkommer ytterligare omständigheter av mycket graverande karaktär.

Om gärningsmannen genom gärningen av oaktsamhet har orsakat annans död får, på samma sätt som hittills har varit fallet, dömas för grov misshandel och vållande till annans död i brottskonkurrens. Detta gäller oavsett vilken straffskala den grova misshandeln anses hänförlig till.

Det förhållandet att maximistraffet för grov misshandel som inte bedöms vara synnerligen grov har sänkts från tio år till sex år innebär inte att straffen för sådana brott ska sättas lägre än vad som hittills har varit fallet. De båda straffskalorna för grov misshandel ska i stället ses som en löpande skala, från ett till tio år, inom vilken samtliga fall av grov misshandel ska rymmas.

9 kap.

4 §

Första stycket i paragrafen har ändrats endast i språkligt hänseende.

Paragrafens *andra stycke* har ändrats på så sätt att minimistraffet för utpressning, grovt brott, har höjts från sex månader till ett år. För utpressning som är att bedöma som grov döms således till fängelse i lägst ett och högst sex år. Samtidigt har angetts vilka omständigheter som särskilt ska beaktas vid bedömningen av om ett utpressningsbrott är grovt. Ändringarna har behandlats i avsnitt 8.4.2.

Bedömningen av huruvida ett utpressningsbrott är att betrakta som grovt ska göras genom en allsidig bedömning av samtliga omständigheter i det enskilda fallet. I paragrafens andra stycke anges dock ett antal omständigheter som ska beaktas särskilt vid bedömningen. Först anges att gärningen har innefattat våld eller hot av mycket allvarligt slag. Härmed avses i första hand sådant våld eller hot som omfattas av bestämmelserna om grov misshandel eller olaga hot, grovt brott. Som exempel kan nämnas utpressningsbrott som

har utövats under former som är att jämföra med grovt rån eller där gärningsmannen har hotat att utöva våld av allvarligt slag mot barn eller någon annan närstående till den tvungne. En särskild form av hot som kan vara att bedöma som mycket allvarligt är när gärningsmannen utnyttjar sin anknytning till en sammanslutning eller ett nätverk av personer som av allmänheten förknippas med allvarlig brottslighet och uttryckligen eller underförstått låter förstå att hotet kan komma att förverkligas genom sammanslutningen eller nätverket.

I övrigt anges att det särskilt ska beaktas om gärningsmannen annars har visat särskild hänsynslöshet. Härmed avses utpressningsbrott som visserligen inte har innefattat våld eller hot av allvarligt slag, men där omständigheterna på grund av gärningsmannens agerande vid brottet ändå bedöms som särskilt graverande. Som exempel kan nämnas att gärningsmannen vid utförandet av brottet har utnyttjat att den person mot vilken utpressningen riktats har haft en särskilt utsatt ställning, t.ex. genom att han eller hon har stått i beroendeställning till gärningsmannen, och att han eller hon därför har tagit hotelserna på särskilt stort allvar.

Utöver de omständigheter som särskilt anges i paragrafen kan det vid bedömningen av huruvida brottet är grovt också finnas anledning att beakta att brottet har avsett ett betydande värde.

29 kap.

1 §

Första stycket i paragrafen har ändrats endast i språkligt hänseende.

Paragrafens *andra stycke* har ändrats dels genom att ordet ”särskilt” har utgått ur den inledande meningen, dels genom att det har lagts till en mening, som föreskriver att det vid bedömningen av en gärnings straffvärde särskilt ska beaktas om gärningen har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person. Ändringarna har behandlats i avsnitt 8.3.1.

Ordet ”särskilt” i styckets inledande mening har tagits bort såsom överflödigt. Bestämmelsen tolkas redan i dag som att uppräkningen i andra stycket är uttömmande, varvid förutsätts att begreppen skada, kränkning och fara ges en vidsträckt betydelse. Ändringen är således inte avsedd att medföra någon saklig ändring i förhållande till vad som gäller i dag.

Den tillkommande meningen i andra stycket syftar till att höja straffvärdet för sådana brott som innebär ett allvarligt angrepp på

någons liv, hälsa eller trygghet till person. Med ”angrepp på liv eller hälsa” avses direkta fysiska angrepp på person, medan ”angrepp på trygghet till person” omfattar gärningar som skapar rädsla eller vanmakt hos den som utsätts för dem. Att det ska röra sig om angrepp på någons trygghet *till person* markerar att bestämmelsen inte omfattar brottslighet som innebär angrepp på någons ekonomiska trygghet.

Att gärningen ska utgöra ett *allvarligt* angrepp, innebär att det i första hand är sådana brott som har ett relativt högt straffvärde som omfattas. Avsikten är inte att sådan brottslighet som enligt nuvarande praxis i de flesta fall leder till icke frihetsberövande påföljder ska bedömas strängare än i dag.

Exempel på brott som kan utgöra allvarliga angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person är grov misshandel, grov fridskränkning, grov kvinnofridskränkning, rån och grovt rån samt olaga tvång, olaga hot och utpressning som är att bedöma som grova brott. Det bör alltså vara fråga om brott som riktar sig direkt mot en person. Gärningen behöver inte rent faktiskt ha lett till en kroppsskada, även försöksbrott omfattas. Allmänfarliga brott, som visserligen kan utgöra en fara för människors liv och hälsa, men som riktar sig mot en mer obestämd krets av personer, är däremot inte avsedda att omfattas av regleringen. Sådana brott anses för övrigt redan med dagens reglering som regel ha ett betydande straffvärde.

Sammantaget innebär den nya meningen i andra stycket att allvarliga våldsbrott värderas upp i förhållande till annan brottslighet. Detta medför att den övre delen av straffskalan för sådana brott som utgör allvarliga angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person bör kunna utnyttjas i större utsträckning än vad som är fallet i dag. Samtidigt bör förändringen kunna leda till att straffmätningen i den nedre delen av straffskalan sker på ett mer nyanserat sätt, och att det ges ett större utrymme att beakta såväl försvårande som förmildrande omständigheter inom ramen för straffskalan. Som vi närmare har utvecklat i avsnitt 7.4 och 8.3.1 medför dock det förhållandet att det begås fler mindre allvarliga brott än mer allvarliga brott att den nedre delen av straffskalan alltid kommer att utnyttjas i större utsträckning än den övre. Ändringen innebär inte någon förändring av detta grundläggande förhållande.

2 §

Paragrafen har ändrats i två avseenden; dels har ett antal s.k. kvalificerande rekvisit tagits bort, dels har tillämpningsområdet för punkten 6 utvidgats. Ändringarna har behandlats i avsnitt 8.3.2.

I *punkterna 1, 3, 4 och 5* har de kvalificerande rekvisiten ”betydligt” (punkten 1), ”särskilda” (punkten 3), ”grovt” (punkten 4) och ”allvarligt” (punkten 5) utgått. I *punkten 2* har ordet ”särskilt” ersatts med ”stor”. Avsikten med ändringarna är att sådana försvårande omständigheter som anges i paragrafen ska få större genomslag vid bedömningen av en gärnings straffvärde och att det därmed ska uppstå en större spännvidd vid straffmätningen. Genom ändringarna klargörs att de uppräknade försvårande omständigheterna inte behöver ha nått upp till en nivå som är särskilt kvalificerad för att de ska kunna beaktas i höjande riktning vid straffvärdebedömningen. De omständigheter som anges i paragrafen ska alltså alltid kunna tillmätas relevans. Om en viss omständighet föreligger endast i mycket begränsad omfattning kan detta dock medföra att omständigheten i praktiken inte får något genomslag vid bedömningen av straffvärdet.

Begränsningen i paragrafens inledning, att de försvårande omständigheterna ska beaktas vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp, innebär att det i den mån en försvårande omständighet redan har beaktats vid rubriceringen av brottet eller vid kvalificeringen av detta till en viss svårighetsgrad måste krävas något utöver vad som är typiskt för brottet för att omständigheten även ska beaktas som försvårande vid straffvärdebedömningen. Som exempel kan nämnas att det i fall där det redan vid rubriceringen av ett misshandelsbrott som grovt har beaktats att gärningsmannen har visat särskild eller synnerlig hänsynslöshet, bör krävas en hänsynslöshet som går utöver vad som kan anses krävas vid avgörandet av vilken grad brottet ska hänföras till för att just hänsynslösheten också ska beaktas som försvårande vid straffvärdebedömningen. Ett annat exempel är brottet trolöshet mot huvudman, som för ansvar kräver att gärningsmannen har missbrukat sin förtroendeställning. Vid ett sådant brott bör det krävas att gärningsmannen har missbrukat sitt förtroende på ett sätt som går utöver vad som är det vanliga för brottstypen för att just denna omständighet ska beaktas som försvårande vid straffvärdebedömningen.

Ändringen i *punkten 6* innebär att det som en försvårande omständighet vid bedömningen av ett brotts straffvärde ska beaktas om brottet har utgjort ett led i en brottslighet som utövats systematiskt

eller i organiserad form eller om brottet föregåtts av särskild planering.

Begreppet ”brottslighet som utövats systematiskt” tar sikte på brottslighet där ett visst tillvägagångssätt upprepas ett flertal gånger, antingen av en och samma gärningsman eller av flera gärningsmän i samförstånd. Som exempel kan nämnas att någon skickar ut ett stort antal s.k. bluffakturor i syfte att mottagaren ska vilseledas att betala en icke-existerande skuld. Ett annat exempel kan vara att en ensam person eller flera personer tillsammans sätter i system att råna t.ex. butiker eller banker och därvid använder sig av liknande förfaringssätt vid varje rån. Det tidigare använda begreppet ”brottslig verksamhet” har ersatts av ”brottslighet”. Avsikten är att markera att även brottslighet som inte syftar till ekonomisk vinning kan omfattas av bestämmelsen. Som exempel kan nämnas när s.k. idrottshuliganer vid upprepade tillfällen gör sig skyldiga till i förhand planerade misshandelsbrott.

Med brottslighet som utövas ”i organiserad form” avses brott som har begåtts inom ramen för en struktur där flera personer samverkar för att begå brott och där denna samverkan avser flera brott under en inte helt obetydlig tidsperiod. Ett exempel på sådan brottslighet kan vara när en grupp av personer i organiserad form tar sig till Sverige för att begå fickstölder. Ett annat kan vara sådan illegal indrivningsverksamhet som ibland utövas av medlemmar i s.k. mc-gäng. Det är alltså inte tillräckligt att brottet som sådant har skett i samverkan mellan flera personer, utan det ska finnas en sammanslutning eller ett nätverk av personer som har viss kontinuitet och vars syfte att begå brott sträcker sig längre än till just det aktuella brottet. Straffskärpningsbestämmelsen är således bl.a. avsedd att tillämpas för brott som begås inom ramen för den verksamhet som bedrivs av kriminella nätverk eller ligor.

Att brottet ska ha utgjort ”ett led” i en brottslighet som utövas i organiserad form innebär att den ska ha ett naturligt samband med denna. Brottet behöver dock inte ha begåtts av någon av de personer som har organiserat brottsligheten. Ett exempel kan vara att några personer har slutit sig samman för att i större omfattning smuggla in alkoholhaltiga drycker till Sverige och därefter sälja varorna här. Såväl organisatörerna och säljarna som en anlitad transportör av varorna bör träffas av straffskärpningsregeln, förutsatt att transportörens uppsåt omfattar ett främjande av den samlade brottsligheten. Om samverkan mellan olika personer huvudsakligen har ett annat syfte än att begå brott, t.ex. att bedriva legal närings-

verksamhet, bör emellertid inte det förhållandet att det finns brottsliga inslag i verksamheten innebära att brottsligheten är att anse som organiserad. Är det däremot så att verksamheten som sådan bärs upp av en affärsidé som är illegal, och den legala verksamheten mer utgör en fasad, bör brott som sker inom ramen för verksamheten anses ha bedrivits i organiserad form.

Slutligen anges i punkten 6 såsom en försvårande omständighet att brottsligheten ”föregåtts av särskild planering.” Avsikten är att träffa dels fall där planeringen innebär att brottsligheten är att anse som mer farlig än annars, dels fall där det förhållandet att gärningen föregåtts av planering innebär att gärningsmannen haft möjlighet att besinna sig. Ett exempel på det förstnämnda fallet kan vara ett avancerat bankbedrägeri där gärningsmannen genom en noggrann kartläggning har förmått uppdaga och utnyttja brister i säkerhetsrutinerna. Ett exempel på det senare fallet kan vara ett mord där gärningsmannen redan före brottet har planerat hur kroppen ska undanskaffas. Genom kravet på att det ska vara fråga om ”särskild planering” utesluts sådan planering som är nödvändig för att ett visst brott överhuvudtaget ska kunna genomföras på ett sätt som är typiskt för den aktuella brottstypen, som t.ex. att en bankrånare skaffar fram vapen och maskering eller att en inbrottstjuv försäkrar sig om att ingen är hemma vid inbrottet.

3 §

Första stycket i paragrafen har ändrats genom att ett antal s.k. kvalificerande rekvisit har ändrats eller tagits bort. Ändringarna har behandlats i avsnitt 8.3.3.

Avsikten med ändringarna är att sådana förmildrande omständigheter som anges i paragrafen ska få större genomslag vid bedömningen av en gärnings straffvärde och att det därmed ska uppstå en större spännvidd vid straffmätningen. Ändringarna innebär att de förmildrande omständigheterna inte behöver ha nått upp till en nivå som är särskilt kvalificerad för att de ska kunna beaktas i mildrande riktning vid straffvärdebedömningen.

I *punkten 1* har förstärkningsordet ”grovt” ersatts av ”uppenbart”. Att ordet ”grovt” har tagits bort innebär att det förhållandet att ett brott har föranletts av någon annans kränkande beteende ska beaktas som en förmildrande omständighet vid bedömningen av straffvärdet, oavsett graden av kränkning. Avsikten med ändringen är emellertid inte att varje form av provokation ska föranleda en sänkning av brottet straffvärde. Storleken på straffvärdereduceringen

får i stället sättas i proportion till omfattningen av den aktuella provokationen, vilket innebär att en i sammanhanget svag provokation i vissa fall kan anses vara så försumbar att den inte får något genomslag vid bedömningen av straffvärdet för ett brott vars straffvärde typiskt sett är högt, medan å andra sidan en kraftig och omfattande provokation kan sänka straffvärdet i större utsträckning. Rekvisitet ”uppenbart” har införts för att markera att frågan om ett brott har föranletts av någon annans kränkande beteende ska bedömas utifrån objektiva grunder, och inte mot bakgrund av vad gärningsmannen själv anser vara en kränkning. Det ska alltså objektivt framstå som klart att brottet har föranletts av någon annans kränkande beteende för att en påstådd provokation ska kunna beaktas i mildrande riktning vid straffvärdebedömningen. Bedömningen får göras utifrån vad som typiskt sett utgör ett kränkande beteende i det sammanhang där det aktuella beteendet har förekommit, varvid givetvis sådana förhållanden som de inblandade personernas bakgrund och relation till varandra måste kunna beaktas. Det bör också framhållas att beteendet för att utgöra en kränkning måste ha riktats mot gärningsmannen. Det är alltså inte tillräckligt att beteendet i sig uppfattas som kränkande.

I *punkten 2* har förstärkningsordet ”starkt” utgått på två ställen. Nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt till följd av en allvarlig psykisk störning respektive nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande till följd av en psykisk störning, sinnesrörelse eller annan orsak ska alltså påverka gärningens straffvärde i mildrande riktning oavsett i vilken grad förmågan är nedsatt. På samma sätt som har anförts beträffande ändringen i punkten 1 är avsikten emellertid att straffvärdet ska reduceras i förhållande till i hur hög grad den tilltalades störning eller i övrigt nedsatta förmåga har inverkat på hans eller hennes handlande. Ju större inverkan störningen eller nedsättningen har haft, i desto större utsträckning bör straffvärdet reduceras.

I *punkten 3* har förstärkningsordet ”uppenbart” utgått, vilket innebär att ett handlande som har stått i samband med den tilltalades bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga alltid ska beaktas i mildrande riktning vid straffvärdebedömningen, oavsett hur stor bristfälligheten har varit. På samma sätt som har anförts beträffande ändringarna i punkterna 1 och 2 är avsikten emellertid att straffvärdet ska reduceras i förhållande till i hur hög grad den tilltalades utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga har varit bristfällig. Om den tilltalades förmåga har varit i hög grad bristande

bör det alltså göras en större reducering av straffvärdet än om hans eller hennes utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga endast i liten utsträckning har avvikit från vad som får anses vara normalt. Av betydelse är också graden av samband mellan den tilltalades bristande förmåga och hans eller hennes handlande vid gärningstillfället.

När det gäller unga lagöverträdare kompletteras punkten 3 av bestämmelsen i 7 §, som föreskriver att den tilltalades ungdom alltid ska beaktas särskilt vid straffmätningen om han eller hon har begått brottet före 21 års ålder. Förekomsten av denna bestämmelse får anses innebära att bristande utveckling, erfarenhet och omdömesförmåga ska bedömas i förhållande till vad som får anses vara det normala för en person i den tilltalades ålder. Först om den tilltalades utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga kan sägas vara bristande i förhållande till andra personer i samma ålder kan det alltså bli aktuellt att tillämpa 29 kap. 3 § 3.

4 §

Paragrafen har ändrats. Ändringen har behandlats i avsnitt 8.5.

Ändringen innebär att det förhållandet att den tilltalade tidigare har dömts för brott ska beaktas vid straffmätningen i något större utsträckning än vad som är fallet i dag. Den tidigare begränsningen att återfall ska beaktas vid straffmätningen endast om förhållandet inte tillräckligt kan beaktas genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet har tagits bort. I stället har i *första stycket* som huvudregel föreskrivits att rätten i följande situationer ska beakta att den tilltalade tidigare har dömts för brott.

1. Om den tilltalade tidigare vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brottslighet. De fall som avses är när en person gång på gång återfaller i t.ex. förmögenhetsbrott, trafiknykterhetsbrott eller våldsbrott. Att det ska vara fråga om upprepade tidigare domar innebär att den tilltalade bör ha dömts vid i vart fall två till tre tidigare tillfällen för likartad brottslighet, eller något fler fall om brottsligheten inte är av allvarlig art. Detta innebär i praktiken att återfall ska ha skett i sådan utsträckning att den upptrappning av ingripandenivån som kan ske inom ramen för påföljdsvalet har passerats och att den tilltalade redan har dömts till fängelse vid minst ett tillfälle tidigare. Bestämmelsen kan emellertid också tillämpas för att skärpa straffet för den som vid upprepade tillfällen har dömts för bötesbrottslighet av likartad karaktär.

2. Om brottet utgör återfall i särskilt allvarlig brottslighet och den tidigare och den nya brottsligheten är likartade. Vad som avses med särskilt allvarlig brottslighet anges inte i paragrafen, men som ett riktvärde bör gälla att straffvärdet för brottet bör överstiga fängelse i ett år. Exempel på brottstyper som därmed kan aktualiseras är grov misshandel, våldtäkt och rån. Både den tidigare och den nya brottsligheten ska vara att bedöma som särskilt allvarlig för att återfallet ska beaktas vid straffmätningen. För straffskärpning vid återfall i särskilt allvarlig brottslighet krävs inte, till skillnad från vad som föreskrivs i första punkten, att den tilltalade har dömts vid upprepade tillfällen.

I båda de situationer som anges i första stycket förutsätts för återfallsskärpning att den tidigare och den nya brottsligheten är likartade. Vad som ska anses utgöra likartad brottslighet får avgöras med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Det är alltså inte möjligt att generellt slå fast vilka typer av brott som är att anse som likartade. Som regel bör dock alla brott som har utgjort ett angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person anses likartade. När det gäller övriga brott bör det göras en bedömning av om det är fråga om samma typ av brottslighet, såsom t.ex. vid bedrägeri och stöld. Återfallsskärpning bör inte komma i fråga om den tidigare och den nya brottsligheten är riktade mot helt olika intressen, som t.ex. om den tilltalade har gjort sig skyldig till ett våldsbrott efter att tidigare ha dömts för ett skattebrott eller ett rent förmögenhetsbrott.

Av paragrafens *andra stycke* framgår först att rätten vid bedömningen av huruvida återfallsskärpning ska ske, ska ta hänsyn till den tid som har förflutit mellan brotten. Om återfallet har skett kort tid efter det senaste brottet, kanske endast någon eller några månader, talar detta med större styrka för återfallsskärpning. Om så mycket som fyra år eller mer har förflutit sedan den tilltalade senast dömdes för brott, bör det å andra sidan normalt sett inte finnas anledning att beakta den tidigare brottsligheten vid straffmätningen. Tiden mellan brotten måste dock sättas i relation till brottens allvar. Är det fråga om återfall i mycket allvarlig brottslighet bör tidigare brottslighet kunna beaktas även om relativt lång tid har förflutit sedan det tidigare brottet. Detta gäller i synnerhet om den tilltalade under större delen av den tid som har förflutit sedan det tidigare brottet har varit föremål för straffverkställighet och därmed frihetsberövad.

I andra stycket föreskrivs vidare att rätten vid tillämpning av första stycket ska se till att den samlade reaktionen för brottet inte blir oskäligt sträng i förhållande till brottets straffvärde. Denna bestämmelse saknar motsvarighet i nuvarande reglering. Avsikten är att rätten ska göra en proportionalitetsbedömning där straffet för det nya brottet tillsammans med eventuellt förverkande av villkorligt medgiven frihet ställs i relation till det nya brottets straffvärde. Syftet med bestämmelsen är att den samlade reaktionen på det brott som omfattas av den senare domen inte ska bli oskäligt sträng.

För att kunna bedöma huruvida ett utmätt straff tillsammans med ett eventuellt förverkande av villkorligt medgiven frihet innebär en oskäligt sträng reaktion, måste rätten först ta ställning till frågan om förverkande av villkorligt medgiven frihet. Bedömningen huruvida villkorligt medgiven frihet ska förklaras förverkad med stöd av 34 kap. 4 § BrB bör alltså göras före det att återfallsskärpning med stöd av förevarande paragraf övervägs.

Huvudregeln är att återfall i brott ska beaktas vid straffmätningen oberoende av om villkorligt medgiven frihet har förklarats förverkad. Om förutsättningarna i någon av de båda punkterna i paragrafens första stycke är uppfyllda är alltså utgångspunkten att straffskärpning ska ske. Begränsningsregeln i andra stycket är avsedd att tillämpas endast i undantagssituationer, där det uppstår en uppenbar obalans mellan den sammantagna reaktionen på brottet och brottets straffvärde. Ett exempel på en sådan situation kan vara när någon som har avtjänat ett förhållandevis långt fängelsestraff återfaller i ett relativt lindrigt brott inom prövotiden för villkorlig frigivning.

Det längsta tidsbestämda straff som kan dömas ut är fängelse i 18 år. Det bör därmed inte komma i fråga att skärpa straffet på grund av återfall så att den totala reaktionen på brottet blir strängare än vad som motsvarar ett sådant fängelsestraff. Bestämmelsen i andra stycket bör därför tillämpas så att det inte döms ut ett tidsbestämt straff som tillsammans med förverkande av villkorligt medgiven frihet motsvarar mer än fängelse i 18 år.

Det är inte möjligt att i detalj ange hur mycket ett straff i det enskilda fallet ska skärpas på grund av att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. Av 26 kap. 3 § BrB framgår emellertid att det vid återfall i särskilt allvarlig brottslighet är möjligt att gå utöver det högsta straffet som kan följa på brottet med högst fyra år. Utgångspunkten vid återfallsskärpning enligt 29 kap. 4 § BrB bör därför vara att fyra år utgör den maximala skärpning som kan komma

i fråga. En så sträng återfallsskärpning bör endast bli aktuell vid återfall i mycket allvarlig brottslighet, där det fängelsestraff som annars skulle ha dömts ut hade uppgått till tio år eller mer. Andra förutsättningar för att straffet ska kunna skärpas med så mycket som fyra år bör vara att den tidigare brottsligheten har varit förhållandevis allvarlig och omfattande, att den tilltalade har återfallit vid upprepade tillfällen och att det har förflutit kort tid mellan brotten.

Som regel bör straffskärpningen procentuellt sett vara högre vid låga straffnivåer än vid höga straffnivåer. Det framstår t.ex. inte som orimligt att straffet för den som har gjort sig skyldig till ett brott med ett straffvärde motsvarande fängelse i en månad skärps till fängelse i två månader om den tilltalade vid flera tidigare tillfällen har dömts för likartad brottslighet. Att på motsvarande sätt döma ut ett straff som är dubbelt så långt som brottets straffvärde bör däremot inte bli aktuellt när det gäller mer allvarlig brottslighet. Om brottet har ett straffvärde som motsvarar fängelse i ett år eller mer bör det sällan komma i fråga att skärpa straffet med mer än en fjärdedel på grund av att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. Det måste dock beaktas att återfallsskärpningens storlek inte endast påverkas av det nya brottets straffvärde, utan också av omfattningen av den tilltalades tidigare brottslighet och den tid som har förflutit mellan brotten. Om den tilltalade har dömts för brott vid ett stort antal tillfällen och det senaste brottet har begåtts kort tid efter senaste brottsdatum kan det finnas anledning att skärpa straffet i något större utsträckning än vad som angetts ovan. Å andra sidan bör återfallsskärpningen vara mindre omfattande om den tilltalade är dömd till fängelse endast någon enstaka gång tidigare och detta brott ligger förhållandevis långt tillbaka i tiden.

Särskilda yttranden

Särskilt yttrande av experterna Petter Asp och Ghita Hadding-Wiberg

Vi kan i huvudsak instämma i de överväganden som görs av utredningen, men vi kan inte ställa oss bakom utredningens överväganden angående återfall.

Inledningsvis bör framhållas att det fortfarande är oklart *varför* återfall skall tillåtas påverka *straffmätningen* i skärpande riktning, och i synnerhet hur man kan motivera en sådan återfallsskärpning i ett system som bygger på principerna om proportionalitet och ekvivalens.

Det sagda betyder inte att återfall behöver sakna betydelse i straffsystemet som helhet.

I ett påföljdssystem, som liksom det svenska bygger på privilegiering (genom att det finns en presumtion mot fängelse också på fängelsenivå), har återfall en naturlig plats såsom skäl för att gå *från* icke frihetsberövande påföljder *till* fängelse (jfr 30 kap. 4 § brottsbalken). I sak kan detta system sägas innebära att man – bl.a. därför att man är medveten om fängelsestraffets negativa sidor – inledningsvis avstår från att döma till fängelse och först efter ett antal återfall dömer ut det straff som motsvarar brottets straffvärde. På motsvarande sätt har återfallsfaktorn uppenbarligen en roll att spela vid förverkande av villkorligt medgiven frihet (jfr 34 kap. 4 § brottsbalken).

I båda dessa fall måste den återfallsskärpning som i realiteten sker anses förenliga med de grundläggande principer om proportionalitet och ekvivalens som påföljdssystemet bygger på och som i direktiven anges som utgångspunkter för utredningens överväganden. Fråga är närmast om en reaktion som bygger på avtagande tolerans eller på tidigare visad (och villkorad) generositet, och i båda fallen är återfallets betydelse uttömd när man väl nått fram till fängelse eller förverkat den tidigare villkorligt medgivna friheten.

Det är betydligt svårare att förena bestämmelsen i 29 kap. 4 § brottsbalken med principerna om proportionalitet och ekvivalens. Den återfallsskärpning som sker enligt den bestämmelsen innebär att straffet skärps utöver vad som kan motiveras utifrån dessa principer. Detta betyder att lika svåra brott tilldelas olika långa straff, vilket undergräver de för påföljdssystemet grundläggande tankarna om proportionalitet och ekvivalens. (Se närmare avsnitt 8.5.1 om de olika formerna av återfallsskärpning.)

Det finns därför goda skäl att *åtminstone i första hand* reglera återfall genom reglerna om påföljdsval och förverkande av villkorligt medgiven frihet.

Mot denna bakgrund vore det, enligt vår mening, naturligt att söka minska utrymmet för att tillämpa 29 kap. 4 § och i stället – om man finner skäl att öka betydelsen av återfall – överväga om det finns skäl att reformera reglerna om återfallets betydelse vid påföljdsvalet och som skäl för förverkande av villkorligt medgiven frihet.

> Det skulle t.ex., jfr Borgekes & Ulvängs yttrande, kunna diskuteras om det inte skulle kunna finnas skäl att förlänga tiden för förverkande av villkorligt medgiven frihet och i gengäld ta bort – eller minimera – möjligheten till straffskärpning enligt 29 kap. 4 §. Systemet skulle då bli normativt sammanhängande: Så länge (i) återfallet bedöms vara relevant – tiden härför kan naturligtvis diskuteras – kan villkorligt medgiven frihet förverkas (rimligen skulle man då också vara tvungen att mjuka upp huvudregeln om att hela reststraffet skall förverkas) och (ii) när man nått den gräns där återfallet inte längre kan bedömas vara relevant finns inte skäl för vare sig förverkande eller återfallsskärpning enligt 29 kap. 4 § brottsbalken. Jfr ovan, i avsnitt 8.5.1 och 8.5.2 angående den i flera avseenden berättigade kritik som kan riktas mot dagens reglering.

Även om utredningens förslag innehåller vissa begränsningar (fråga skall vara om upprepade återfall eller om återfall i särskilt allvarlig brottslighet) innebär de att betydelsen av 29 kap. 4 § brottsbalken ökar påtagligt i relation till gällande rätt, särskilt vad gäller allvarligare brottslighet. Vi menar därför att förslagen i denna del går i fel riktning.

Enligt vår mening finns det – med hänsyn till att återfallsskärpning enligt förslaget i princip skall ske utan hänsynstagande till om återfallet redan påverkat påföljdsvalet eller föranlett förverkande av villkorligt medgiven frihet – en uppenbar risk att återfallsskärp-

ningen kommer att få ett mycket stort genomslag i enskilda fall. Antag t.ex. att någon friges från ett sexårigt fängelsestraff och därefter inom prövotiden på nytt döms för ett brott med motsvarande straffvärde. Återfallet kommer i det fallet att rendera en skärpning omfattande dels ett par års förverkande, dels ett par års återfallsskärpning. Det betyder att en person kan komma att erhålla 6 års fängelse medan en annan sammanlagt erhåller 10 års fängelse som en reaktion på samma gärning.

Också om det finns möjligheter till förverkande i ett fall där det (t.ex. av kontraktsvårdsskäl) står och väger mellan skyddstillsyn och fängelse kan återfallet på detta sätt komma att få mycket stor betydelse (ännu större än idag); fråga kommer i praktiken att bli om ett val mellan skyddstillsyn i förening med kontraktsvård å den ena sidan och fängelse *plus* förverkande *plus* återfallsskärpning å den andra. Att på detta sätt tillmäta återfallet ”upprepad” betydelse måste anses stå i strid med tanken på proportionalitet och ekvivalens och innebär endast att systemet kommer att framstå som otydligt och svårbegripligt.

Den regel i 29 kap. 4 § brottsbalken som idag anvisar hur återfall skall beaktas (dvs. först genom påföljdsval, därefter genom förverkande och slutligen, om det behövs, genom straffmätningen) kan förvisso kritiseras, men den synes vara nödvändig så länge som man håller fast vid tanken att återfall skall kunna beaktas *både* genom avtagande tolerans/återkallande av tidigare visad generositet (enligt 30 kap. 4 § och 34 kap. 4 § brottsbalken) *och* genom en skärpt straffmätning (enligt 29 kap. 4 § brottsbalken).

Särskilt tillägg av experten Petter Asp

Utöver den reservation som ovan gjorts vill jag för egen del framhålla att det, också med utgångspunkt i att våldsbrotten kan anses undervärderade i straffvärdemässigt hänseende (exempelvis i relation till olika typer av ekonomisk brottslighet), finns minst två vägar att gå för att lösa upp den relativa obalans som råder. Utredningens förslag följer den väg som anvisas i direktiven och innebär en uppvärdering av allvarliga våldsbrott i relation till annan brottslighet. Jag kan, givet utredningens direktiv, i allt väsentligt ställa mig bakom de förslag som lämnas. Det måste emellertid anses beklagligt att direktiven inte har givit utrymme för en lösning som inte bara bygger på straffskärpningar för våldsbrotten.

Det bör sålunda framhållas att det med hänsyn till tillgänglig kunskap saknas skäl att tro annat än att den givna inriktningen innebär stora kostnader i form av både pengar och lidande (jfr avsnitt 9.2; det handlar årligen om hundratals miljoner kronor och hundratals fängelseår) till liten eller ingen nytta i form av preventiva effekter (se härom avsnitt 7.3). Även om det är uppenbart att det är betydligt svårare att välja den andra vägen – dvs. att göra en större översyn som inte enbart bygger på en repressionsökning (jfr här förslagen i SOU 1986:14) – bör framhållas att starka sakskäl ändå talar för att man bör gå denna väg.

Det skulle möjligen kunna sägas att den valda lösningen, dvs. en skärpning av straffen, ligger i linje med den allmänna opinionen. Här bör emellertid beaktas att tillgängliga vetenskapliga undersökningar visar att allmänheten har en betydligt mer nyanserad syn på straff än vad man i förstone kan tro. Allmänheten kan visserligen sägas ha en ganska tydlig generell attityd till t.ex. våld (man är ”mot våld”), men denna generella attityd går inte direkt att omsätta i bedömningar av konkreta fall. Detta betyder, mycket förenklat uttryckt, att benägenheten att inta en repressiv hållning kan vara stor om man håller frågorna på en generell nivå (”bör våldsbrott bestraffas strängt?”), men att den minskar betydligt om det handlar om att ta ställning till konkreta fall där man har utförlig information om gärningen, gärningsmannen och omständigheterna därikring. (Jfr t.ex. Balvig, Danskernes syn på straf, Advokatsamfundet 2006.)

Vidare bör beaktas att vad som är (tillräckligt) strängt respektive lindrigt alltid kommer att vara relativt våra referensramar. Vad som är ”mycket” är beroende av vad man brukar få och vad man får för andra brott – men också av vår uppfattning om tid och av vår förståelse av vad det innebär att utsättas för ett straff. Fem år är i förlängningen inte nödvändigtvis ”mer än” fyra år. Det finns därför en påtaglig risk för att man – om man inte aktivt tar ställning för (och står för) en viss repressionsnivå – går in i en repressionsspiral som bygger på principen ”alltid mer, aldrig nog”; och ju strängare vi blir, desto mer kommer också att fordras för att vi skall uppfatta något som strängt. Man kan uttrycka det så att det är svårt att föreställa sig att en skärpning från t.ex. (jfr antagandena om innebörden av de föreslagna ändringarna i avsnitt 9.2.1) 12 till 15 eller 16 månader eller från 4 till 5 år kommer att leda till en situation där vi alltid uppfattar straffen som ”tillräckliga”. Det är naturligt, och i grunden sunt, att man reagerar starkt på allvarliga brott (som ofta

är mycket otäcka), men dessa känslor bör inte ensamma läggas till grund för bedömningen av vart den allmänna repressionsnivån skall läggas.

Kommittédirektiv

Skärpt syn på allvarliga våldsbrott m.m.

Dir. 2007:48

Beslut vid regeringssammanträde den 29 mars 2007

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare skall överväga och föreslå förändringar av strafflagstiftningen i syfte att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott. I utredarens uppdrag ingår vidare att överväga förändringar som ger en större spännvidd i straffmätningen vid brott i allmänhet när det har funnits försvårande eller förmildrande omständigheter. I det sammanhanget skall utredaren också överväga betydelsen av flerfaldig brottslighet och återfall i brott.

Utredaren skall dessutom överväga hur påföljdsfrågor och frågor om särskild rättsverkan av brott kan ges större uppmärksamhet i brottmålsprocessen i syfte att bidra till en ökad förutsebarhet och en större enhetlighet i rättstillämpningen.

Utredaren skall lägga fram fullständiga författningsförslag.

Uppdraget skall redovisas senast den 30 april 2008.

Gällande rätt

Den 1 januari 1989 infördes nya regler i brottsbalken om påföljdsbestämningen i brottmål. Lagstiftningen innehåller bl.a. regler för straffmätning (29 kap.) och påföljdsval (30 kap.).

Reformen tydliggjorde att utgångspunkten för påföljdsbestämningen är hur allvarlig och klandervärd den brottslighet som den tilltalade döms för är. Straff skall således bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde (29 kap. 1 § första stycket).

Utgångspunkten för bedömningen av straffvärdet är alltså den straffskala som gäller för det aktuella brottet. Straffskalan för ett

brott ger uttryck för hur allvarligt lagstiftaren anser att brottet är. Straffskalorna är konstruerade så att de skall täcka i princip samtliga fall av det aktuella brottet. Det innebär att skalorna är vida, för vissa brott mycket vida. Många brott är dessutom indelade i olika svårhetsgrader med en straffskala för varje grad av brottet. Sådana straffskalor överlappar oftast varandra. Som exempel på det nu redovisade kan nämnas brottet misshandel. Straffet för misshandel är fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, böter eller fängelse i högst sex månader. Om brottet är grovt, sträcker sig straffskalan från ett till tio års fängelse.

Vid bedömningen av var på straffskalan en viss gärnings straffvärde bör anses ligga skall särskilt beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon haft (29 kap. 1 § andra stycket). Vid bedömningen av straffvärdet skall vidare hänsyn tas till vissa försvårande respektive förmildrande omständigheter (29 kap. 2 och 3 §§).

Regeln att straff skall mätas ut efter straffvärdet är dock inte utan undantag. Återfall i brott efter mellankommande lagföring kan i viss utsträckning medföra ett högre straff än vad straffvärdet motsvarar (29 kap. 4 §). Återfall beaktas i första hand vid valet av påföljd, i andra hand genom förverkande av villkorligt medgiven frihet och sist vid straffmätningen. Andra omständigheter hänförliga till den tilltalades person eller dennes handlande efter brottet – s.k. billighetshänsyn – kan i stället medföra strafflindring (29 kap. 5 §).

Vid flerfaldig brottslighet, dvs. när en person döms för flera brott utan mellankommande lagföring, bestäms ett gemensamt straff för brotten och kan en förhöjd straffskala användas (26 kap. 2 §).

I samband med påföljdsreformen år 1989 konstaterade dåvarande departementschefen att straffmätningspraxis innebar att de flesta straff låg relativt nära straffminimum medan den övre delen av straffskalan utnyttjades mer sällan. Hon uttalade att reformen inte var avsedd att medföra någon påtaglig förändring av denna praxis och att den övre delen av straffskalan är avsedd för exceptionella fall som i praktiken sällan inträffar (prop. 1987/88:120 s. 78 f.).

I brottmålsprocessen skall åklagaren ange den yttre ramen när det gäller vilka gärningar som omfattas av åtalet. Det innebär bl.a. att domstolen inte får döma över några andra gärningsmoment än de som åklagaren har åberopat i gärningsbeskrivningen till stöd för ansvarsyrkandet (30 kap. 3 § rättegångsbalken). När det gäller påföljdsfrågan är däremot domstolen inte bunden av eventuella yrkanden

eller uppfattningar som parterna har framfört. Domstolen skall således se till att påföljden är tillräckligt ingripande i förhållande till brottsligheten. Detta innebär bl.a. att domstolen kan döma ut ett straff som är väsentligt strängare än vad åklagaren har yrkat. Också när det gäller utvisning, förverkande och andra särskilda rättsverkningar av brott skall domstolen i princip besluta oberoende av yrkande från åklagaren.

Behovet av en översyn

Grundläggande för påföljdssystemets utformning är principerna om proportionalitet och ekvivalens. Principerna innebär att svårare brott skall bestraffas strängare än lindrigare brott och att lika svåra brott skall bestraffas lika strängt. Av principerna följer också att olika gärningar inom en och samma brottstyp skall bedömas olika strängt när det har funnits försvårande eller förmildrande omständigheter i det enskilda fallet.

Samhällsutvecklingen medför förändringar i synen på olika brotts straffvärde. De regler som styr domstolarnas straffmätning bör därför avspegla hur klandervärda olika brott är. Vidare bör upprepad brottslighet och återfall i brott medföra strängare straff än ett enstaka brott.

En skärpt syn på allvarliga angrepp på den personliga integriteten kan såvitt gäller sexualbrotten sägas ha fått ett visst genomslag i och med den nya lagstiftning som trädde i kraft på detta område den 1 april 2005. Någon generell reform av lagstiftningen när det gäller brott som innefattar allvarliga former av fysiska kränkningar har dock inte gjorts. Enligt regeringens uppfattning finns det skäl för att en skärpt syn på sådan brottslighet markeras vid straffmätningen. Detta har också kommit till uttryck i regeringsförklaringen.

Mot denna bakgrund är det angeläget att utreda hur strafflagstiftningen kan förändras i syfte att låta en skärpt syn på allvarligare våldsbrottslighet få större genomslag. Vidare bör förändringar övervägas som ger en ökad spännvidd i straffmätningen vid försvårande och förmildrande omständigheter vid brott i allmänhet. Dessutom finns det anledning att i det sammanhanget överväga betydelsen av flerfaldig brottslighet och återfall i brott.

Hanteringen av frågor om påföljd och särskild rättsverkan av brott i brottmålsprocessen präglas av att domstolen skall besluta oavsett yrkanden eller åberopanden från parterna. Bland annat genom den

moderna åklagarorganisation som har tillskapats sedan rättegångsbalken infördes har förutsättningarna för en annan ordning förbättrats. Det finns därför anledning att överväga om en ökad förutsebarhet för parterna och en större enhetlighet i rättstillämpningen kan uppnås genom förändringar av hur dessa frågor skall behandlas i processen.

I sammanhanget skall nämnas att det pågår ett arbete med att kartlägga domstolarnas straffmätning och påföljdsval i mål om vissa allvarliga våldsbrott, nämligen brotten misshandel och grov misshandel, olaga hot och grovt olaga hot, rån och grovt rån samt grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning. Denna kartläggning kommer bl.a. att visa hur långa straff som döms ut vid dessa brott, hur försvårande och förmildrande omständigheter har påverkat straffmätningen samt på vilket sätt återfall i brott har beaktats. Kartläggningen görs av Åklagarmyndigheten och skall redovisas till regeringen senast den 27 april 2007.

Uppdraget

Skärpt syn på allvarliga våldsbrott och större spännvidd i straffmätningen vid brott i allmänhet

Utredaren skall analysera de allmänna bestämmelserna om straffmätning i 29 kap. brottsbalken och överväga behovet av förändringar, särskilt i fråga om bestämning av brotts straffvärde, för att tillgodose de syften som anges nedan.

Huvuduppgiften är att överväga och föreslå förändringar av strafflagstiftningen i syfte att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott. Vid sina överväganden skall utredaren särskilt beakta Åklagarmyndighetens redovisning av domstolarnas straffmätning och påföljdsval i mål om brotten misshandel och grov misshandel, olaga hot och grovt olaga hot, rån och grovt rån samt grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning. Utredaren skall uppmärksamma de brott som omfattas av kartläggningen men också andra brott som innefattar allvarliga former av angrepp på enskildas fysiska integritet.

Det står också utredaren fritt att föreslå en förändring av straffskalan för något särskilt brott eller en förändring av de omständigheter som för respektive brottskategori skall beaktas vid bedömningen av till vilken svårhetsgrad brottet skall hänföras. För brottstyper

där några sådana omständigheter inte anges i straffbestämmelserna får utredaren överväga att föreslå sådana. Det ingår dock inte i uppdraget att göra en generell översyn av straffskalorna.

Därutöver skall utredaren överväga förändringar som, vid såväl våldsbrott som andra typer av brott, ger en större spännvidd i straffmätningen när det har funnits försvårande eller förmildrande omständigheter. Förändringar som innebär att sådana omständigheter skall beaktas i större utsträckning skall övervägas. I det sammanhanget skall utredaren också överväga betydelsen av flerfaldig brottslighet och återfall i brott.

Det står utredaren fritt att identifiera andra anknytande frågor och lämna förslag till lösningar av dessa. Det ingår inte i uppdraget att göra en översyn av reglerna om påföljdernas innehåll eller om val av påföljd.

En utgångspunkt för översynen är de principer som påföljdssystemet vilar på. Ett par av dessa, proportionalitets- och ekvivalensprinciperna, har beskrivits ovan. Påföljdssystemets utformning kännetecknas också av krav på legalitet, förutsebarhet och enhetlig rättstillämpning. Utredaren skall därför vid sina överväganden och vid utformningen av sina förslag beakta även dessa krav. Det innebär att regler som föreslås skall vara tydliga, väl avgränsade och lätta att tillämpa.

Påföljdsfrågor m.m. i brottmålsprocessen

Utredaren skall överväga hur påföljdsfrågor och frågor om särskild rättsverkan av brott, t.ex. utvisning och förverkande, kan ges större uppmärksamhet i brottmålsprocessen i syfte att bidra till en ökad förutsebarhet och en större enhetlighet i rättstillämpningen. En förändring som skall prövas är att tydliggöra eller förändra åklagarens roll, t.ex. genom att ålägga åklagaren att framställa preciserade yrkanden och skäl i dessa frågor.

Konsekvenser för påföljdssystemet i övrigt m.m.

Förändringar av strafflagstiftningen i den riktning som avses i uppdraget kan antas medföra konsekvenser för påföljdssystemet i övrigt. Detta kan t.ex. gälla påföljdernas innehåll samt utrymmet för att välja icke frihetsberövande påföljder och för att verkställa fängelse-

straff genom intensivövervakning med elektronisk kontroll. Också utrymmet för att tillämpa andra regler kan påverkas, t.ex. bestämmelser om straffprocessuella tvångsmedel. Utredaren skall analysera vilka konsekvenser de förslag som läggs fram kan antas få. Denna analys kommer att utgöra ett viktigt underlag för kommande överväganden om en översyn av andra delar av påföljdssystemet.

Arbetets bedrivande och redovisning av uppdraget

Utredaren bör, om möjligt, inhämta kunskap om för uppdraget relevanta förhållanden i några jämförbara länder.

Utredaren skall hålla sig informerad om arbete som bedrivs inom Regeringskansliet och utredningsväsendet på det område som uppdraget avser.

Utredaren skall redovisa de ekonomiska konsekvenserna av de förslag som läggs fram. Detta förutsätter bl.a. bedömningar av hur förslagen kan komma att påverka i vilken utsträckning icke frihetsberövande påföljder döms ut samt kostnaderna för verkställighet av påföljder. Om förslagen kan förväntas leda till kostnadsökningar för det allmänna, skall utredaren föreslå hur dessa skall finansieras.

Utredaren skall lägga fram fullständiga författningsförslag.

Uppdraget skall redovisas senast den 30 april 2008.

(Justitiedepartementet)

Kommittédirektiv

Tilläggsdirektiv till Straffnivåutredningen (Ju 2007:04)

Dir. 2007:137

Beslut vid regeringssammanträde den 4 oktober 2007

Sammanfattning av uppdraget

Straffnivåutredningen (Ju 2007:04) ska med förtur i ett delbetänkande se över straffskalan för mord i syfte att skapa utrymme för en mer nyanserad straffmätning och därigenom också en höjd straffnivå för detta brott.

Delbetänkandet ska lämnas senast den 30 november 2007. Tiden för redovisning av uppdraget i övrigt förlängs till den 31 juli 2008.

Utredningens nuvarande uppdrag

Regeringen beslutade den 29 mars 2007 om direktiv (dir. 2007:48) till en särskild utredare med uppdrag att överväga och föreslå förändringar av strafflagstiftningen i syfte att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott. Utredningen antog namnet Straffnivåutredningen.

I utredningens uppdrag ingår vidare att överväga förändringar som ger en större spännvidd i straffmätningen vid brott i allmänhet när det har funnits försvårande eller förmildrande omständigheter. I det sammanhanget ska utredningen också överväga betydelsen av flerfaldig brottslighet och återfall i brott.

Utredningen ska dessutom överväga hur påföljdsfrågor och frågor om särskild rättsverkan av brott kan ges större uppmärksamhet i brottmålsprocessen i syfte att bidra till en ökad förutsebarhet och en större enhetlighet i rättstillämpningen.

Utredningen ska lägga fram fullständiga författningsförslag. Uppdraget ska redovisas senast den 30 april 2008.

Behov av ett delbetänkande om straffskalan för mord

Straffskalan för mord är fängelse i tio år eller på livstid (3 kap. 1 § brottsbalken). Det innebär att en domstol har två alternativ när den ska mäta ut ett fängelsestraff för mord: antingen ett tidsbestämt straff på tio år eller ett livstidsstraff (här bortses från möjligheterna att döma till längre tidsbestämda straff vid flerfaldig brottslighet och återfall i brott). Det finns ett flertal andra brott som också har fängelse på livstid i straffskalan, t.ex. terroristbrott enligt lagen (2003:148) om straff för terroristbrott.

Livstids fängelse omvandlas i de allra flesta fall till ett tidsbestämt straff. Tidigare var den enda möjligheten att bli frigiven från ett livstidsstraff att regeringen beviljade nåd, normalt genom att tidsbestämma straffet. Tidsbestämningarna låg länge, med något undantag, mellan 14 och 16 år. Sedan mitten av 1990-talet har livstidsstraffen vanligen bestämts till mellan 18 och 25 år. Genom lagen (2006:45) om omvandling av fängelse på livstid, som trädde i kraft den 1 november 2006, infördes en möjlighet för den som dömts till livstids fängelse att genom domstolsprövning få straffet omvandlat till fängelse på viss tid. När omvandling sker enligt lagen får fängelsestraffets längd inte understiga det längsta tidsbestämda straff som kan dömas ut, dvs. för närvarande 18 år.

Eftersom livstidsstraffen numera i princip tidsbestäms från 18 år och uppåt, är skillnaden i verkställighetstid för den som döms för mord till fängelse på livstid och den som döms för detta brott till fängelse i tio år stor. Utredningen om frigivningsprövning av livstidsdömda anförde i betänkandet Frigivning från livstidsstraff (SOU 2002:26 s. 120) att det borde övervägas att utvidga straffskalan för mord på så sätt att den omfattar t.ex. fängelse i lägst tio och högst sexton år eller på livstid.

Frågan om straffmätning för mord har nyligen aktualiserats i Högsta domstolen. I ett avgörande från den 30 mars 2007 (NJA 2007 s. 194) har domstolen uttalat att livstidsstraffet bör förbehållas de allvarligaste fallen av mord. I domen hänvisas bl.a. till utvecklingen mot en skärpning av den påföljd som i realiteten följer av ett livstidsstraff. Avgörandet har följts av ett antal underrättsdomar för mord där påföljden har bestämts till fängelse i tio år. Domarna belyser på ett tydligt sätt behovet av att kunna nyansera straffmätningen för mord med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet.

Straffnivåutredningens huvuduppgift är att lämna förslag som syftar till att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt

syn på allvarliga våldsbrott. Grundläggande för översynen är påföljdssystemets principer om proportionalitet och ekvivalens, som innebär att svårare brott ska bestraffas strängare än lindrigare brott och att lika svåra brott ska bestraffas lika strängt. Mord är det grövsta av de allvarliga våldsbrotten och ett brott i vars straffskala proportionalitetsprincipen kan ges större genomslag. Frågan om en översyn av straffskalan för mord får därför anses redan ingå i Straffnivåutredningens uppdrag. Utredningen har också börjat överväga denna fråga.

En översyn av straffskalan för mord är av stor principiell betydelse. Frågan är också angelägen för rättstillämpningen med hänsyn till den förnyade aktualitet som den har fått. Det finns följaktligen behov av att utreda den så snabbt som möjligt. Straffnivåutredningen bör därför ges i uppdrag att redovisa sina överväganden i denna fråga i ett delbetänkande.

Tilläggsuppdraget

Straffnivåutredningen ska med förtur i ett delbetänkande se över straffskalan för mord i syfte att skapa utrymme för en mer nyanserad straffmätning och därigenom också en höjd straffnivå för detta brott. Utredningen ska överväga om det förslag som diskuterades i betänkandet Frigivning från livstidsstraff (SOU 2002:26) kan vara en framkomlig väg att åstadkomma detta. Det står också utredningen fritt att överväga andra alternativ, t.ex. en höjning av minimistraffet för mord. Det ingår inte i uppdraget att överväga frågan om att avskaffa livstidsstraffet som sådant.

Vid sina överväganden ska utredningen analysera om de förändringar som föreslås när det gäller mord medför behov av andra författningsändringar, t.ex. när det gäller straffskalorna för andra brott som kan ge livstids fängelse. Om utredningen bedömer att så är fallet, ska den lämna förslag på sådana ändringar.

Delbetänkandet ska lämnas senast den 30 november 2007.

Enligt de ursprungliga direktiven ska utredningens uppdrag redovisas senast den 30 april 2008. Med hänsyn till att frågan om en ändring av straffskalan för mord ska redovisas i ett delbetänkande förlängs tiden för redovisning av utredningens uppdrag i övrigt till den 31 juli 2008.

(Justitiedepartementet)

Allvarliga våldsbrott

Nedanstående tabell utvisar brottsbeteckning, lagrum och straffskala för de brott som vi i avsnitt 1.3.2 har ansett typiskt sett kunna utgöra allvarliga våldsbrott. I tabellen anges också när den bestämmelse där gärningen straffbeläggs senast har ändrats i sak och vad ändringen innebar.

Brottsbeteckning	*Lagrum*	*Straffskala*[1]	*Senast ändrad i sak*
Mord	3 kap. 1 § BrB	fängelse i 10 år eller på livstid	
Dråp	3 kap. 2 § BrB	fängelse 6-10 år	
Barnadråp	3 kap. 3 § BrB	fängelse i högst 6 år	
Misshandel	3 kap. 5 § BrB	fängelse i högst 2 år ringa brott: böter eller fängelse i högst 6 mån	1993 (SFS 1993:207) Straffskalan för ringa brott ändrades från att endast ha innehållit böter till böter eller fängelse i högst 6 mån.

[1] Som framgår närmare av avsnitt 1.2.2 har vi i delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90) föreslagit att straffskalorna för merparten av de brott som kan bestraffas med fängelse på livstid ska ändras så att det, förutom livstidsstraff, ska vara möjligt att döma ut tidsbestämda fängelsestraff om upp till 18 år.

Brottsbeteckning	*Lagrum*	*Straffskala*[1]	*Senast ändrad i sak*
Grov misshandel	3 kap. 6 § BrB	fängelse 1-10 år	1988 (SFS 1988:2) Rekvisitet ”synnerlig hänsynslöshet eller råhet” ändrades till ”särskild hänsynslöshet eller råhet” i syfte att åstadkomma ett större utrymme att döma för grovt brott.
Vållande till annans död	3 kap. 7 § BrB	fängelse i högst 2 år ringa brott: böter grovt brott: fängelse 6 mån-6 år	2001 (SFS 2001:348) Andra stycket 2 infördes.
Vållande till kroppsskada eller sjukdom	3 kap. 8 § BrB	böter eller fängelse i högst 6 mån grovt brott: fängelse i högst 4 år	2001 (SFS 2001:348) Andra stycket 2 infördes.
Människorov	4 kap. 1 § BrB	fängelse 4-10 år eller på livstid mindre grovt brott: fängelse i högst 6 år	
Människohandel	4 kap. 1 a § BrB	fängelse 2-10 år mindre grovt brott: fängelse i högst 4 år	2004 (SFS 2004:496) Bestämmelsen infördes.
Olaga frihetsberövande	4 kap. 2 § BrB	fängelse 1-10 år mindre grovt brott: böter eller fängelse i högst 2 år	
Olaga tvång	4 kap. 4 § BrB	böter eller fängelse i högst 2 år grovt brott: fängelse 6 mån-6 år	

Brottsbeteckning	*Lagrum*	*Straffskala*[1]	*Senast ändrad i sak*
Grov fridskränkning	4 kap. 4 a § BrB	fängelse 6 mån-6 år	2000 (SFS 1999:845) Rekvisitet ”om gärningarna varit ett led i en upprepad kränkning…” ändrades till ”om var och en av gärningarna utgjort ett led i en upprepad kränkning…”
Grov kvinnofrids-kränkning	4 kap. 4 a § BrB	fängelse 6 mån-6 år	2000 (SFS 1999:845) Se grov fridskränkning.
Olaga hot	4 kap. 5 § BrB	böter eller fängelse i högst 1 år grovt brott: fängelse 6 mån-4 år	1993 (SFS 1993:207) Den särskilda straffskalan för grovt brott infördes.
Våldtäkt	6 kap. 1 § BrB	fängelse 2-6 år mindre grovt brott: fängelse i högst 4 år	2005 (SFS 2005:90) Våldtäktsbegreppet utvidgades.
Grov våldtäkt	6 kap. 1 § BrB	fängelse 4-10 år	2005 (SFS 2005:90) Våldtäktsbegreppet utvidgades.
Sexuellt tvång	6 kap. 2 § BrB	fängelse i högst 2 år	2005 (SFS 2005:90) Tillämpningsområdet utvidgades.
Grovt sexuellt tvång	6 kap. 2 § BrB	fängelse 6 mån-6 år	2005 (SFS 2005:90) Tillämpningsområdet utvidgades. Maximistraffet för grovt brott höjdes från 4 år till 6 år.
Våldtäkt mot barn	6 kap. 4 § BrB	fängelse 2-6 år	2005 (SFS 2005:90) Bestämmelsen infördes.

Brottsbeteckning	*Lagrum*	*Straffskala*[1]	*Senast ändrad i sak*
Grov våldtäkt mot barn	6 kap. 4 § BrB	fängelse 4-10 år	2005 (SFS 2005:90) Bestämmelsen infördes.
Sexuellt utnyttjande av barn	6 kap. 5 § BrB	fängelse i högst 4 år	2005 (SFS 2005:90) Bestämmelsen infördes.
Sexuellt övergrepp mot barn	6 kap. 6 § 1 st BrB	fängelse i högst 2 år	2005 (SFS 2005:90) Bestämmelsen infördes.
Grovt sexuellt övergrepp mot barn	6 kap. 6 § 2 st BrB	fängelse 6 mån-6 år	2005 (SFS 2005:90) Bestämmelsen infördes.
Rån	8 kap. 5 § BrB	fängelse 1-6 år	1976 (SFS 1975:1395) Andra stycket (om förfarande av mindre allvarlig art) infördes.
Grovt rån	8 kap. 6 § BrB	fängelse 4-10 år	
Utpressning	9 kap. 4 § BrB	fängelse i högst 2 år ringa brott: böter grovt brott: fängelse 6 mån-6 år	
Kapning	13 kap. 5 a § BrB	fängelse i högst 4 år grovt brott: fängelse 2-10 år eller på livstid	2003 (SFS 2003:149) Begreppet kapning utvidgades (omfattade tidigare endast luftfartyg).
Flygplatssabotage	13 kap. 5 b § BrB	fängelse i högst 4 år grovt brott: fängelse 2-10 år eller på livstid	1990 (SFS 1990:416) Bestämmelsen infördes.

Brottsbeteckning	*Lagrum*	*Straffskala*[1]	*Senast ändrad i sak*
Våldsamt upplopp	16 kap. 2 § BrB	*anstiftare och anförare:* fängelse i högst 10 år *annan deltagare:* böter eller fängelse i högst 4 år	
Myteri	16 kap. 6 § BrB	*anstiftare och anförare:* fängelse i högst 6 år, vid våld mot person eller egendom eller om brottet annars är att anse som grovt fängelse i högst 10 år eller på livstid *annan deltagare:* böter eller fängelse i högst 4 år, vid våld mot person eller egendom fängelse i högst 6 år, om brottet annars är att anse som grovt fängelse i högst 10 år eller på livstid	1987 (SFS 1986:645) Omfattande reform av det militära ansvarssystemet medförde att bestämmelsen överflyttades från 21 kap. BrB.
Våld eller hot mot tjänsteman	17 kap. 1 § BrB	fängelse i högst 4 år ringa brott: böter eller fängelse i högst 6 mån	1976 (SFS 1975:667) Ämbetsansvaret avskaffades, varvid begreppet ”förgriper sig på någon i hans myndighetsutövning” infördes.
Övergrepp i rättssak	17 kap. 10 § BrB	fängelse i högst 4 år ringa brott: böter eller fängelse i högst 6 mån grovt brott: fängelse 2-8 år	2002 (SFS 2002:117)

Brottsbeteckning	*Lagrum*	*Straffskala*[1]	*Senast ändrad i sak*
Folkrättsbrott	22 kap. 6 § BrB	fängelse i högst 4 år grovt brott: fängelse i högst 10 år eller på livstid	1995 (SFS 1994:1721)
Folkmord	1 § lagen (1964:169) om straff för folkmord	fängelse 4-10 år eller på livstid	
Brott mot lagen med förbud mot könsstympning av kvinnor	2 § lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor	fängelse i högst 4 år grovt brott: fängelse 2-10 år	1998 (SFS 1998:407)
Terroristbrott	2 § lagen (2003:148) om straff för terroristbrott	fängelse 4-10 år eller på livstid mindre grovt brott: fängelse 2-6 år [2]	

[2] Om ett högre lägsta straff för gärningen har föreskrivits i brottsbalken gäller det lägsta straffet.

Rättsfall

Grov misshandel

Rättsfall från Högsta domstolen

NJA 1990 s. 776

Bengt Ö och Lotta C inledde år 1985 ett samboförhållande. Förhållandet avbröts flera gånger av Lotta C, som vid några tillfällen valde att leva med andra män för att sedan återuppta förhållandet med Bengt Ö. I september 1989 befann sig Bengt Ö och Lotta C tillsammans med varsitt sällskap på en dansrestaurang. Under kvällen uppstod diskussion mellan Bengt Ö och Lotta C om Lotta C:s umgänge under kvällen och om förhållandet mellan dem båda. Bengt Ö uppfattade Lotta C:s uppträdande som att hon åter ville bryta förhållandet. Bengt Ö blev därvid mycket upprörd och tilldelade Lotta C ett knytnävsslag i ansiktet, varefter han pressade henne mot ett staket som gav vika så att hon föll omkull på marken. Därefter lyfte Bengt Ö upp Lotta C och kastade ned henne i en å. I ån tvingade Bengt Ö ned Lotta C:s huvud under vattenytan och höll kvar henne där. Bengt Ö avbröt sitt förfarande sedan andra personer försökt komma till Lotta C:s undsättning.

På morgonen efter ovan beskrivna händelser hotade Bengt Ö upprepade gånger Lotta C genom att uttala ”Du kommer aldrig ifrån mig, jag ska döda dig, jag ska förfölja dig, först ska jag hugga benen av dina hästar, sedan ska jag döda hundarna, jag har vapnet där uppe, du ska få betala för det här!”

Bengt Ö åtalades för misshandel (såvitt avsåg knytnävsslaget och knuffen mot staketet), försök till mord (genom att kasta Lotta C i ån och trycka ned hennes huvud under vattnet) och olaga hot (uttalandena dagen efter restaurangbesöket).

Tingsrätten fann inte styrkt att Bengt Ö haft uppsåt att döda Lotta C och bedömde hela det förfarande som utspelats i restaurangen

och i ån som ett fall av misshandel, som visserligen var allvarlig, men inte grov. Därtill dömdes Bengt Ö för olaga hot, såvitt avsåg uttalandena mot Lotta C på morgonen efter misshandeln. Tingsrätten konstaterade att det av hänsyn till allmän laglydnad inte kom i fråga att döma Bengt Ö till annan påföljd än fängelse. Vid straffmätningen tog tingsrätten hänsyn till att Lotta C:s brytning av förhållandet med Bengt Ö endast var det sista ledet i ett beteende som pågått under flera år. Gärningarna ansågs därför ha föregåtts av ett grovt kränkande beteende från Lotta C:s sida och Bengt Ö ansågs till följd av sinnesrörelse ha haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande. Fängelsestraffets längd bestämdes till åtta månader.

Hovrätten fann liksom tingsrätten att det inte var visat att Bengt Ö haft uppsåt att döda Lotta C. Till följd av att Bengt Ö kastat Lotta C i ån utan att ha någon som helst kännedom om vilka skador som hon kunnat förorsakas när hon hamnade i vattnet och att Lotta C måste ha upplevt händelsen i ån som att hon kämpade för sitt liv bedömdes misshandelsbrottet dock som grovt. Knytnävsslaget på restaurangen och det olaga hotet dagen efter misshandeln ansågs konsumerade av händelserna i ån. Hovrätten gjorde inte någon ändring i den påföljd som tingsrätten dömt ut.

Inför Högsta domstolen yrkade Riksåklagaren att Bengt Ö, förutom för grov misshandel, skulle dömas för olaga hot samt att fängelsestraffet skulle skärpas. Högsta domstolen fann att den misshandel som Bengt Ö utövat mot Lotta C inte kunde anses helt oprovocerad och att Bengt Ö handlat i ett tillstånd av djup upprördhet över Lotta C:s uppträdande mot honom. Misshandeln ansågs därför inte vittna om sådan särskild hänsynslöshet eller råhet som avses i 3 kap. 6 § BrB. Inte heller ansågs Bengt Ö:s förfarande ha inneburit någon fara för Lotta C:s liv och hon hade genom misshandeln endast fått lindrigare kroppsskador. Misshandeln ansågs inte kunna bedömas som grov. De hotelser som Bengt Ö uttalat dagen efter misshandeln ansågs utgöra ett särskilt brott, olaga hot. Enligt Högsta domstolens bedömning saknades anledning att frångå tingsrättens straffmätning.

NJA 1992 s. 85

I början av maj 1990 misshandlade Christer J sin ett och ett halvt år gamle styvson genom att tilldela styvsonen ett flertal slag så att han ådrog sig underhudsblödningar och överhudsavskrapningar på huvu-

det, halsen, armarna och bålen. Den 7 juni samma år misshandlade Christer J sin en månad gamla dotter genom bl.a. kraftiga skakningar och hårt tryck mot bröstkorgen. En månad efter misshandeln avled dottern till följd av den livsfarlig hjärnskada som hon åsamkats.

Tingsrätten dömde Christer J för grov misshandel mot styvsonen. Det ansågs inte styrkt att Christer J haft uppsåt att skada sin dotter, men däremot ansågs han av oaktsamhet ha vållat hennes död. Han dömdes därför för vållande till annans död, som med hänsyn till omständigheterna inte ansågs utgöra grovt brott. Påföljden för brotten bestämdes till fängelse ett år sex månader.

I hovrätten yrkade åklagaren att gärningen mot dottern skulle bedömas som vållande till annans död, grovt brott, och att straffet under alla förhållanden skulle skärpas. Christer J yrkade att gärningen mot styvsonen skulle dömas som misshandel av normalgraden och att straffet skulle sättas ned. Såvitt avsåg misshandeln mot styvsonen fann hovrätten att det visserligen framstod som försvårande att brottet riktats mot ett litet barn. Med hänsyn till skadornas karaktär, att misshandeln skett vid endast ett tillfälle och att Christer J befunnit sig i ett psykiskt uttröttat tillstånd ansågs det emellertid inte finnas tillräckliga skäl att bedöma misshandeln som grov. Hovrätten delade tingsrättens bedömning att den oaktsamhet som Christer J uppvisat vid vållandet av dotterns död inte var att bedöma som grov. Straffet för den samlade brottsligheten sattes ned till fängelse tio månader.

Högsta domstolen fann att misshandeln mot styvsonen, trots att det såvitt framkommit endast rört sig om ett tillfälle och att skadorna var av mindre allvarligt slag, genom att den riktades mot ett litet barn vittnade om en sådan särskild hänsynslöshet att den var att bedöma som grov. Högsta domstolen gjorde vidare bedömningen att Christer J genom att skaka ett nästan nyfött barn så att hon åsamkades en allvarlig hjärnskada hade handlat så oförsvarligt att hans vållande till barnets död skulle bedömas som grovt. Påföljden för brotten bestämdes till fängelse ett år sex månader.

NJA 1992 s. 324

Christer B misshandlade Kerstin T genom att fälla henne till golvet, utdela sparkar mot hennes huvud och kropp samt att upprepade gånger sticka henne bl.a. i ryggen med en kökskniv. Av misshandeln

åsamkades Kerstin T bl.a. ett antal stick- och skärsår. Både Christer B och Kerstin T var berusade vid tillfället.

Tingsrätten fann att Christer B visat särskild hänsynslöshet och råhet genom att hugga mot Kerstin T med kniv samt att gärningen därför skulle rubriceras som grov misshandel. Påföljden bestämdes till fängelse ett år.

Hovrätten fann att den misshandel som Christer B gjort sig skyldig till visserligen varit av allvarlig karaktär, men att den då de skador Kerstin T ådragit sig varit av lindrig karaktär inte kunde anses som grov. Hovrätten dömde Christer B för misshandel till fängelse sex månader.

Högsta domstolen gjorde bedömningen att den gärning Christer B gjort sig skyldig till typiskt sett visat en sådan hänsynslöshet och grovhet att den ska anses innefatta grov misshandel. Enligt Högsta domstolens bedömning var det enda som kunde anföras till stöd för en annan bedömning att skadorna blev tämligen lindriga. Detta ansågs dock åtminstone i huvudsak bero på tillfälligheter. Christer B dömdes för grov misshandel till fängelse ett år.

NJA 1994 s. 614

Ellis A, som var HIV-smittad, hade vid minst två tillfällen samlag utan skyddsmedel med Solveig S. Solveig S blev inte smittad av HIV. Ellis A åtalades för försök till grov misshandel genom att ha försökt överföra HIV-smitta till Solveig S.

Tingsrätten fann att Ellis A insett risken för att han skulle överföra HIV-smitta till Solveig S och att han inte brydde sig om huruvida hon blev smittad eller inte. Till följd härav ansågs Ellis A ha haft s.k. eventuellt uppsåt att överföra HIV-smitta till Solveig S. Genom att ha haft samlag med Solveig S utan att tala om att han var HIV-smittad och utan att använda kondom ansågs Ellis A ha visat hänsynslöshet mot Solveig S och utsatt henne för livsfara. Ellis A dömdes för försök till grov misshandel till fängelse två år.[1]

Hovrätten delade tingsrättens bedömning i ansvarsfrågan. Gärningarnas straffvärde ansågs dock vara sådant att straffet skulle skärpas. Fängelsestraffets längd bestämdes till tre år.

Högsta domstolen gjorde inte någon ändring i hovrättens dom.

[1] Påföljden omfattade även egenmäktigt förfarande, hot mot tjänsteman, förgripelse mot tjänsteman och våldsamt motstånd.

NJA 2000 s. 278

Fredrik B, 19 år, misshandlade Dan L genom att tilldela honom ett kraftigt slag i huvudet med en glasflaska. Dan L blev medvetslös under en och en halv veckas tid samt orsakades bl.a. blödning i hjärnan. Skadorna var livshotande och Dan L, som fick genomgå omfattande skalloperationer, fick bestående hjärnskador i form av bl.a. afasi. Misshandeln föregicks av en dispyt mellan Fredrik B, som var kraftigt berusad, och Dan L, som också var påverkad av alkohol.

Tingsrätten fann utrett att Fredrik B medvetet och med full kraft slagit flaskan mot Dan L:s huvud samt att han varit likgiltig för effekten av slaget. Gärningen bedömdes som grov misshandel. I påföljdsdelen anförde tingsrätten att det på grund av straffvärdet och brottets art förelåg särskilda skäl att döma Fredrik B till fängelse trots hans låga ålder. Med hänsyn till straffvärdet ansågs samhällstjänst inte kunna komma i fråga. Med beaktande av Fredrik B:s ålder bestämdes påföljden till fängelse ett år två månader.[2]

Hovrätten delade tingsrättens bedömning att Dan L skulle dömas för grov misshandel. I påföljdsdelen anförde hovrätten att den misshandel som utövats mot Dan L var av allvarlig karaktär och hade ett betydande straffvärde samt att straffet om brottet hade begåtts av en person över 21 år skulle ha blivit fängelse betydligt överstigande minimistraffet ett år. På grund av Fredrik B:s ungdom ansågs emellertid skyddstillsyn i förening med ett kortare fängelsestraff, fängelse i tre månader, vara en tillräckligt ingripande påföljd.

Högsta domstolen anförde att Fredrik B genom att utdela ett livsfarligt slag mot Dan L:s huvud visat särskild hänsynslöshet och råhet. På grund härav, och då misshandeln förorsakat Dan L en utomordentligt svår kroppsskada, rubricerades gärningen som grov misshandel. I fråga om påföljd anförde Högsta domstolen följande.

> Enligt 29 kap. 1 § BrB skall straff bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde. Lägsta föreskrivna straff för grov misshandel är ett års fängelse och högsta föreskrivna straff är 10 års fängelse. Det föreligger ej några försvårande eller förmildrande omständigheter enligt 29 kap. 2 och 3 §§ BrB att beakta vid bedömningen av straffvärdet. Enligt 29 kap. 1 § 2 st skall vid bedömningen av straffvärdet särskilt beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den

[2] Påföljden omfattade även misshandel av normalgraden vid ett annat tillfälle, olovligt innehav av farligt föremål samt en tidigare utdömd villkorlig dom för medhjälp till stöld, vilken undanröjdes.

> tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som den tilltalade haft. Fredrik B:s slag har förorsakat Dan L en omedelbart livshotande skada och bestående men i form av en synnerligen allvarlig hjärnskada. Det har varit fråga om en hänsynslös och rå misshandel som visat att Fredrik B varit helt likgiltig för vilka skador han vållade Dan L. Enligt HD:s bedömning har gärningen i sig ett straffvärde på 3 års fängelse.

Enligt Högsta domstolens bedömning innebar gärningens höga straffvärde att den av hovrätten valda påföljden inte kunde anses tillräckligt ingripande, utan att Fredrik B skulle dömas till fängelse. Med hänsyn till att endast Fredrik B hade överklagat tingsrättens dom bestämdes fängelsestraffet längd till ett år två månader.

NJA 2000 s. 612

Jonas J misshandlade sin fyraåriga styvdotter genom att med ett trubbigt våld mot buken, troligen ett slag eller en spark, slita av hennes tolvfingertarm, vilket ledde till att det uppkom blödningar i levern, bukspottskörteln, tarmkäxet och i rummet bakom bukhinnan. Tarmskadan var livshotande och skulle obehandlad ha lett till döden.

Tingsrätten fann det inte ställt utom varje rimligt tvivel att det var Jonas J som hade åsamkat styvdottern skadorna och ogillade därför åtalet.

Hovrätten fann åtalet styrkt och dömde Jonas J för grov misshandel till fängelse tre år. I påföljdsdelen anförde hovrätten att misshandeln varit av synnerligen allvarlig beskaffenhet och förövats mot ett litet barn som stått under gärningsmannens tillsyn samt att den därför hade ett mycket högt straffvärde.

Högsta domstolen, som fastställde hovrättens domslut, anförde bl.a. följande.

> Brottet har i detta fall bestått i ett kraftigt våld som riktats mot en fyraårig flicka som på grund av glutenallergi inte vägde mer än tolv kg, dvs som en normal ettåring. Våldet har varit så kraftigt att flickans tolvfingertarm slitits av helt. Det är uppenbart att ett uppsåtligt våld av detta slag – helt oavsett i vad mån de i 6 § 2 st angivna kriterierna kan anses uppfyllda och täckta av uppsåt – är att bedöma som grov misshandel. Straffskalan för grov misshandel är fängelse i lägst ett år och högst tio år. Redan härav följer att gärningen har ett straffvärde som i princip utesluter annan påföljd än fängelse. Frågan i målet är då hur långt fängelsestraff som Jonas J skall dömas till.
>
> …

I likhet med vad som gäller för gradindelningen skall samtliga omständigheter vid gärningen beaktas vid straffmätningen. Som framgår av 1 § är emellertid subjektiva omständigheter av mer avgörande betydelse för straffmätningen än för gradindelningen. Av betydelse är också att så kallade objektiva överskott (i den mån dessa inte föranleder särskilt ansvar för annat brott) kan beaktas inom ramen för straffmätningen för ett uppsåtligt brott under förutsättning att gärningsmannen varit oaktsam i förhållande till överskottet.

Vid misshandelsbrott är det inte ovanligt att det av utredningen framgår att ett övergrepp utgjort led i en upprepad kränkning av den angripnes integritet. Av utredningen kan också framgå att det varit fråga om ett utdraget eller på annat sätt omfattande övergrepp. Av sådana yttre omständigheter kan det också vara möjligt att dra slutsatser om gärningsmannens avsikter och motiv liksom den inställning han haft i övrigt vid gärningens begående. Några påståenden att Jonas J tidigare gjort sig skyldig till några övergrepp mot flickan eller utövat annat våld mot henne än det som riktats mot hennes buk har inte framställts i HD. Utredningen tillåter inte några slutsatser om Jonas J:s avsikter och motiv. Det saknas anledning att anta att några sådana förmildrande omständigheter som anges i 29 kap 3 § har förelegat.

Av utredningen framgår att det våld som Jonas J riktat mot flickans buk, även om skadan påverkats av ett mothåll på ryggen, varit så kraftigt att Jonas J måste ha insett att våldet inte bara skulle orsaka svår smärta utan också att det i vart fall förelåg en betydande risk för synnerligen allvarliga skador. Som skäl för straffhöjning har åklagaren åberopat bl a att skadorna enligt vad som framgår av rättsläkarintyget varit livshotande, dvs att de utan behandling skulle ha lett till döden. I detta sammanhang skall nämnas att flickan numera är återställd från sin tarmskada. Även om utredningen inte ger stöd för att Jonas J haft för avsikt att tillfoga flickan så svåra skador eller att han efter misshandeln insett hennes behov av omedelbar läkarvård är det uppenbart att det våld som Jonas J utövat varit så kraftigt och den skada som han orsakat så allvarlig att omständigheterna framstår som starkt försvårande vid bedömningen av straffvärdet.

Av naturliga skäl är skadornas omfattning och vad gärningsmannen förstått eller bort förstå angående dessa en grundläggande faktor för bedömningen av straffvärdet för misshandelsbrott. I 29 kap 2 § finns bestämmelser om omständigheter som, vid sidan härav, skall beaktas särskilt som försvårande vid bedömningen av straffvärdet. Vad gäller det brott som Jonas J gjort sig skyldig till finns i den delen anledning att särskilt peka på den omständigheten att den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller särskilda svårigheter att värja sig. Därmed avses bl a brott som riktat sig mot barn. Detta är en faktor som normalt bör tillmätas en betydande vikt vid straffmätningen och då särskilt när det gäller övergrepp mot barn där riskerna för svåra och långvariga personliga skadeverkningar är särskilt stora. Utredningen ger däremot inte stöd för att Jonas J, även utöver vad som redan ligger i att han riktat ett så kraftigt våld mot ett litet och sjukligt barn, visat

en sådan särskild hänsynslöshet som skall beaktas vid straffmätningen. Av viss självständig betydelse är däremot att Jonas J:s brott framstår som ett missbruk av det särskilda förtroende som barnets mor visat honom genom att anförtro flickan i hans vård.

Sammantaget får det anses föreligga försvårande omständigheter i en sådan omfattning att det klart går utöver vad som redan är beaktat inom ramen för gradindelningen. Frågan blir då på vilken nivå som straffet bör ligga.

Vid gradindelade brott är det vanligt att strafftidens längd i de flesta fall ligger relativt nära straffminimum medan den övre delen av straffskalan utnyttjas mer sällan. Vad gäller grov misshandel kan exempelvis nämnas att den genomsnittliga fängelsetiden för de som dömdes till fängelse för grov misshandel år 1997 var 17,6 månader och att endast 51 dömda av 382 fick ett fängelsestraff som var längre än två år (Kriminalstatistik 1997, BRÅ-rapport 1998:3). Denna praxis hänger samman med att den övre delen av straffskalan normalt inte är avsedd för mer ordinär brottslighet av det aktuella slaget utan för exceptionella fall som i praktiken inträffar mer sällan. Vad gäller den grövre graden av olika brott tillkommer att olika försvårande omständigheter då ofta redan beaktats vid gradindelningen med den följden att det lägsta straffet ligger väsentligt högre än vad som är normalstraff för den lägre graden. Det saknas då ofta utrymme för att ytterligare beakta de försvårande omständigheterna inom ramen för den tillämpliga skalan.

HovR:n har bestämt straffet till fängelse i tre år. Detta är klart över minimistraffet för grov misshandel. Straffet ligger också klart över den straffnivå som grov misshandel i allmänhet brukar föranleda. Som målet här föreligger till bedömning framstår inte heller straffet som lågt i jämförelse med de straff som kommit till användning i andra liknande fall (jfr t ex NJA 1992 s 85). Av vad HD tidigare anfört följer att de försvårande omständigheterna i målet bör ges ett tydligt genomslag i straffmätningen även utöver vad som följer av gradindelningen. Så har emellertid skett redan genom HovR:ns dom. HovR:ns domslut skall alltså fastställas.

NJA 2003 s. 174

I.M-D. misshandlade sin knappt treårige styvson genom att tilldela honom ett antal slag och sparkar i magen och över bröstkorgen. Misshandeln medförde frakturer på sex revben, en fraktur på blygdbenet och ett hål i tjocktarmen. Styvsonen avled till följd av skadorna.

Tingsrätten dömde I.M-D. för grov misshandel och vållande till annans död, grovt brott till fängelse tre år sex månader.

Hovrätten konstaterade att den grova misshandel I.M-D. gjort sig skyldig till hade stora likheter med misshandeln i rättsfallet NJA 2000 s. 612 (se ovan). En väsentlig skillnad mellan fallen var

dock att I.M-D. vållat barnets död. Då I.M-D. visat i det närmaste likgiltighet för effekten av sitt handlade var den gärning som han gjort sig skyldig till enligt hovrättens bedömning nära gränsen till ett uppsåtligt dödande. Straffet skärptes därför till fängelse fem år.

Högsta domstolen fastställde hovrättens domslut och anförde bl.a. följande.

> Såsom framgår av sakkunnigutredningen har M. utsatts för omfattande och kraftigt våld mot vitala delar av kroppen vilket lett till svåra skador och, efter några timmar, till hans död. Att M:s död skulle omfattas av I.M-D:s uppsåt har inte påståtts. Det måste emellertid ha stått klart för I.M-D. att våld av denna omfattning skulle kunna medföra synnerligen allvarliga skador på M. Denna omständighet framstår som starkt försvårande vid bedömningen av straffvärdet.
>
> Några särskilda avsikter eller motiv bakom I.M-D:s handlande har inte framkommit. Övergreppet förefaller snarast vara resultatet av ett vredesutbrott orsakat av en händelse av alldagligt slag.
>
> En särskilt försvårande omständighet är att våldet riktat sig mot ett litet och skyddslöst barn och har utövats i hemmet av en av de personer som skulle stå för barnets trygghet (jfr 29 kap. 2 § 3 BrB).
>
> HD har i rättsfallet NJA 2000 s. 612 uttalat sig om straffmätningen i mål om grov misshandel av barn. I det fallet hade en fyraårig flicka utsatts för våld mot buken som gett upphov till att tolvfingertarmen slitits av. Flickan överlevde och blev helt återställd. Påföljden för brottet bestämdes till fängelse tre år. Den domen får anses ha inneburit att HD anlade en strängare syn på påföljd för misshandelsbrott riktade mot små barn än som tidigare hade varit fallet (jfr t.ex. NJA 1992 s. 85).
>
> I det fall som HD nu har att bedöma har det utövade våldet varit mera omfattande än i 2000 års fall. Därtill kommer att I.M-D. skall dömas även för grovt vållande till annans död på grund av misshandeln. Vad som förekommit från I.M-D:s sida efter misshandeln omfattas inte av den aktuella gärningsbeskrivningen och saknar i princip betydelse för straffvärdet (Ulf Berg m.fl., Brottsbalken s. 29:20). Mot bakgrund av det anförda framstår HovR:ns straffmätning som väl avvägd.

NJA 2003 s. 229

I.K. misshandlade J.P. genom att tilldela honom flera slag i ansiktet och mot huvudet samt, sedan J.P. fallit till marken, sparka honom i huvudet och på kroppen. Sedan J.P. fallit till marken deltog även F.N. i misshandeln genom att slå och sparka J.P. i huvudet och på kroppen. Sedan J.P. rest sig upp fällde F.N. honom åter till marken, varefter I.K. och F.N. fortsatte misshandeln med slag och sparkar

mot den liggande J.P. Misshandeln medförde kraftig smärta, blodutgjutning och hjärnskakning.

Tingsrätten dömde I.K. och J.P. för grov misshandel. Påföljden bestämdes för I.K. till fängelse ett år sju månader[3] och för F.N. till fängelse ett år[4].

Hovrätten fastställde tingsrättens domslut.

Högsta domstolen hänvisade till de förarbetsuttalanden som gjordes 1988 i samband med att begreppet ”synnerlig hänsynslöshet eller råhet” ändrades till ”särskild hänsynslöshet och råhet” (se avsnitt 3.2.3) och anförde därefter följande.

> I förevarande fall har gärningen inte varit livsfarlig eller orsakat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom. Frågan är då i första hand om I.K. och F.N. vid misshandeln av J.P. visat särskild hänsynslöshet eller råhet.
>
> Rent allmänt är fallet likt de typsituationer som behandlas i nyssnämnda förarbetsuttalanden. Visserligen har gärningsmännen inte varit fler än två men redan att det är mer än en person som misshandlar en annan gör att den drabbade har svårt att värja sig. Detta gäller inte minst när offret ligger på marken och gärningsmännen sparkar offret. Även om den liggande kan parera en spark från en gärningsman kan en samtidig spark från den andre få allvarliga konsekvenser. Det kan då lätt vara en slump om svårare skador uppkommer eller inte, även om ingen av gärningsmännen har haft skor eller kängor som är särskilt farliga i sådana situationer.
>
> Enbart det förhållandet att gärningsmännen sparkat den redan liggande J.P. innebär dock inte att misshandeln skall bedömas som grov. Som framgått skall en helhetsbedömning göras av samtliga omständigheter. De förhållanden som då bör beaktas som försvårande är att gärningsförloppet varit inte alltför kortvarigt och att J.P. tilldelats ett flertal slag och sparkar utan att kunna värja sig. Å andra sidan har J.P. tillfogats ganska begränsade skador och uppgett att han kan ha varit spydig mot I.K. före misshandeln. En samlad bedömning av omständigheterna gör dock att misshandeln bör bedömas som så allvarlig att den uppnår gränsen för grovt brott.
>
> I.K. och F.N. skall alltså dömas för grov misshandel. Minimistraffet för detta brott är fängelse ett år. De skall dessutom dömas för de andra brott som nämnts inledningsvis. Även med beaktande av att I.K. vid misshandelsbrotten och delvis också vid övrig brottslighet var under 21 år samt den tid av drygt fyra år som förflutit sedan misshandelsbrotten ansluter sig HD till domstolarnas straffvärdesbedömning, vilket för I.K. innebär fängelse ett år sju månader och F.N. fängelse ett år.

[3] Påföljden omfattade även ett fall av misshandel av normalgraden, narkotikabrott, ringa narkotikabrott och brott mot lagen om förbud mot vissa dopningsmedel.
[4] Påföljden omfattade även stöld.

Två justitieråd var skiljaktiga och ansåg att misshandeln visserligen varit allvarlig men att I.K. och F.N. inte visat sådan grad av hänsynslöshet eller råhet att misshandeln borde bedömas som grov.

Rättsfall från hovrätterna

RH 1992:69

Jan P och en okänd person misshandlade Pether A genom att dra omkull honom, sätta sig på honom och slå och sparka honom. Jan P deltog i misshandeln genom att tilldela Pether A ett flertal knytnävsslag mot bröst och mage när han låg ned på marken. Misshandeln var helt oprovocerad. Under misshandeln svimmade Pether A av en kort stund. Han åsamkades också svullnader, rodnader och hudavskrapningar.

Tingsrätten dömde Jan P för grov misshandel till fängelse ett år.

Hovrätten hänvisade till de förarbetsuttalanden som gjordes 1988 i samband med att begreppet ”synnerlig hänsynslöshet eller råhet” ändrades till ”särskild hänsynslöshet och råhet” (se avsnitt 3.2.3) och anförde därefter följande.

> Som framhölls i propositionen med lagförslaget bör bedömningen i det enskilda fallet ske med hänsyn till samtliga föreliggande omständigheter. Det bör också understrykas, att med lagändringen inte avsågs att åstadkomma någon genomgripande förändring i brottsrubriceringen, utan endast en mindre förskjutning som skulle medföra att vissa mycket allvarliga misshandelsbrott skulle få en mer adekvat bedömning (kommentaren till BrB I, s 169).
>
> Även om det, som tingsrätten har anfört, föreligger omständigheter som är ägnade att kvalificera det misshandelsbrott som Jan P har gjort sig skyldig till som grovt, måste således även andra omständigheter i samband med brottet beaktas. Det våld som Jan P har utövat, knytnävsslag mot Pether A:s kropp, låt vara att denne då legat ner, är inte sådant att det framstår som typiskt för ett grovt misshandelsbrott. Det är inte klarlagt att Jan P har fortsatt misshandeln med insikt om att Pether A förlorat medvetandet. De skador som Pether A har tillfogats är, om än inte bagatellartade, så dock tämligen lindriga. Ett allvarligt inslag i misshandeln är att ett par sparkar utdelats mot det liggande offret. Utredningen visar dock att dessa utdelats av den okände gärningsmannen.
>
> Vid en samlad bedömning av omständigheterna i målet finner hovrätten att misshandelsbrottet visserligen är av allvarlig beskaffenhet, men likväl inte vittnar om en sådan grad av hänsynslöshet eller råhet hos Jan P att misshandeln bör bedömas som grov.
>
> På grund av brottets art är normalpåföljden fängelse. Några sådana omständigheter beträffande Jan P:s personliga förhållanden har inte

kommit fram, som gör att det finns tillräckliga skäl för att välja en annan påföljd. Fängelsestraffet bör emellertid sättas ned.

Hovrätten bestämde fängelsestraffets längd till åtta månader.

RH 2001:55

Å.A. och B.H., som båda var kraftigt påverkade av alkohol, kom i bråk med varandra. B.H. tilldelade Å.A. ett flertal knytnävsslag i huvudet och på kroppen samt sparkar mot armarna och benen. Sedan B.H. satt sig på en stol slog Å.A. honom i huvudet med en blomkruka och en kaffebryggare. B.H. föll till golvet, varefter Å.A. slog upprepade slag mot B.H:s huvud och kropp med en köksstol så att stolen gick sönder. Av misshandeln åsamkades B.H. kraftigt blodvite, stark smärta, fraktur i ena tummen och flera sårskador, varav tre skador i huvudet måste sys.

Tingsrätten dömde B.H. för misshandel och Å.A. för grov misshandel. Såvitt avsåg det brott som Å.A. gjort sig skyldig till anförde tingsrätten att påföljden med hänsyn till att gärningen föregåtts av provokation kunde stanna vid fängelse ett år.

Hovrätten, som endast prövade åtalet mot Å.A., konstaterade att B.H. efter det att Å.A. påbörjat misshandeln inte varit aktiv på annat sätt än att han försökt freda sig samt att B.H. redan efter det att han blivit slagen med blomkrukan förhållit sig passiv gentemot Å.A. Enligt hovrättens bedömning var B.H. helt utslagen och ur stånd att försvara sig när Å.A., som haft tillfälle att besinna sig, fortsatte misshandeln genom att slå mot B.H. med stolen. Hovrätten fann att den misshandel som Å.A. gjort sig skyldig till vittnade om sådan hänsynslöshet och råhet att den, trots att den inte var oprovocerad, skulle bedömas som grov. Hovrätten delade tingsrättens bedömning i fråga om påföljd.

RH 2004:19

Sedan M.B. slagit ned och utövat våld mot B.J. försökte F.A. komma till B.J:s till undsättning. M.B. bussade då sin hund på F.A. Hunden gick till anfall och bet F.A. på flera ställen, bl.a. i ena armen. Samtidigt utdelade M.B. slag mot F.A., vilka träffade F.A. på ena sidan av kroppen. Sedan polis kallats till platsen hetsade M.B.

hunden mot polismannen B, som dock lyckades värja sig genom att blockera vägen med polisbilens dörr.

Tingsrätten dömde M.B. för grov misshandel (mot F.A.) och försök till grov misshandel (mot B) till fängelse ett år sex månader.[5]

Hovrätten fastställde tingsrättens domslut och anförde bl.a. följande.

> I fråga om rubriceringen av gärningarna kan konstateras att M.B. i båda fallen använt sig av sin hund på ett sätt som är jämförligt med användning av ett tillhygge. Enligt M.B. hade hunden, som var en korsning av raserna Mastiff och Ridgeback och därmed relativt kraftig, haft en besvärlig tid hos sin tidigare ägare; M.B. litade inte själv på hunden i alla lägen. C.N. (ett vittne till händelsen; utredningens anm.) har berättat att hon tyckte det var ”en stor hund; som en kamphund” och B., som har beskrivit hunden som ”galen”, har tillagt att hunden nådde över bildörrens rutram med både käft och tassar när den försökte komma åt honom. Hundens angrepp mot såväl F.A. som B. kunde ha fått avsevärt värre följder än vad som blev fallet. Att mana hunden till angrepp på detta sätt måste, som tingsrätten funnit, anses som särskilt hänsynslöst. Gärningarna skall därför bedömas som grov misshandel samt försök därtill.

Grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning

Rättsfall från Högsta domstolen

NJA 2003 s. 144

E.O. åtalades för grov kvinnofridskränkning enligt följande gärningsbeskrivning.

> E.O., som är gift och sammanboende med S.N.M. i ett radhus på Stävholmsgränd i Skärholmen i Stockholm, har i bostaden under tiden 2000 till d. 15 sept. 2002 begått brottsliga gärningar mot sin hustru, vilka gärningar var och en utgjort led i en upprepad kränkning av hennes integritet och som allvarligt skadat hennes självkänsla. E.O. har således
>
> a. d. 5 juli 2002 uppträtt hänsynslöst mot sin hustru och ofredat henne genom att kasta ett glas juice på henne när hon satt med deras yngsta barn i knät,

[5] Påföljden omfattade även misshandel av normalgraden mot B.J., stöld, märkesförfalskning, olovlig körning, rattfylleri, förseelse mot fordonsskattelagen och narkotikabrott.

b. d. 10 sept. 2002 uppsåtligen tillfogat henne smärta och ömhet och svullnad genom att ta tag i hennes nacke, sparka henne på ena skinkan och benen, samt tilldela henne ett knytnävsslag som träffat i högra nack- och axelpartiet,
c. d. 15 sept. 2002 uppsåtligen tillfogat henne smärta genom att trampa på hennes ena fot, tilldela henne ett knytnävsslag mot axel/halsregionen, knuffa omkull henne på golvet och ta strupgrepp på henne och klämma åt, samt i samband med misshandeln uttala att han skulle döda henne, vilket varit ägnat att framkalla allvarlig fruktan hos henne för hennes säkerhet till person,
d. under tiden 2000 till september 2002 vid ett stort antal tillfällen uppsåtligen tillfogat henne smärta genom att tilldela henne smärtande slag mot kroppen, företrädesvis mot axelpartierna.

Av domstolarnas domar framgår att E.O., som var bosatt i Sverige, träffade och gifte sig med S.N.M i hennes hemland Kenya samt att S.N.M. därefter, i augusti 1998, flyttade till E.O. i Sverige. Makarna fick tre barn tillsammans, födda i januari 1998, maj 2000 och maj 2002. S.N.M. var hemma och skötte barnen och hemmet. Hon deltog inte i någon undervisning i svenska, hade i stort sett inga egna pengar att röra sig med och inte heller någon egen nyckel till hemmet. S.N.M. levde mycket isolerad och träffade i stort sett endast E.O. Under 2001 började S.N.M. ta med sig barnen till en öppen förskola, vilket E.O. ogillade. E.O. tillät inte S.N.M. att tala i telefon med de personer hon lärde känna på öppna förskolan.

Tingsrätten fann åtalet i dess helhet styrkt och dömde E.O. för grov kvinnofridskränkning till fängelse tio månader. I påföljdsdelen anförde tingsrätten att brottsligheten hade ett högt straffvärde. Det våld som E.O. utsatt S.N.M. för ansågs i och för sig inte vara av stor omfattning och det hade inte heller orsakat henne påtagliga skador. Det allvarliga var i stället att E.O. genom upprepad kränkande behandling och våld förstärkt sitt övertag mot S.N.M. Straffvärdet ansågs motsvara fängelse tio månader.

Hovrätten fastställde tingsrättens dom.

Högsta domstolen fann inte anledning att göra någon annan bedömning i skuldfrågan än vad tingsrätten och hovrätten gjort. Såvitt avsåg gärningens rubricering anförde Högsta domstolen följande.

> I förevarande fall har det varit fråga om ett flertal kränkande övergrepp från E.O:s sida med tidsmässigt samband. Även om endast gärningarna d. 15 sept. 2002 kan anses ha varit av allvarligare slag, har övergreppen varit så många att antalet klart överstiger vad som bör krävas för att kränkningen av S.N.M:s integritet skall anses som upprepad.

Frågan om gärningarna har varit ägnade att allvarligt skada S.N.M:s självkänsla bör besvaras med beaktande av hela hennes situation. Det är därvid tillräckligt att gärningarna typiskt sett leder till att självkänslan skadas allvarligt.

S.N.M. var nyinflyttad till Sverige utan kunskaper i svenska språket och ensam hemma med små barn. Hon hade inte något socialt nätverk. I målet har framkommit att E.O. inte gjorde några särskilda ansträngningar för att underlätta för henne att komma in i det svenska samhället och att han på olika sätt försökte styre och begränsa hennes kontakter med omvärlden. Det står klart att hon var mer eller mindre utlämnad åt honom. Mot denna bakgrund får de kränkande gärningar E.O. utsatt S.N.M. för anses ha varit ägnade att allvarligt skada hennes självkänsla. Han skall därför, som domstolarna funnit, dömas för grov kvinnofridskränkning.

Högsta domstolen fann inte skäl att frångå tingsrättens och hovrättens bedömning i fråga om påföljd.

NJA 2004 s. 437

F.X. och L.X. åtalades för grov fridskränkning enligt följande gärningsbeskrivning.

F.X. och L.X. har under tiden den 1 januari 2000–den 4 november 2003 i den gemensamma bostaden på Kopparvägen 37 i Falun vid många tillfällen förolämpat sin dotter Z., född år 1986, genom att kalla henne slampa och hora och liknande kränkande tillmälen. De har under samma tidsperiod tillsammans och i samförstånd hotat och misshandlat Z. bl.a. genom att

a. vid upprepade tillfällen hota med att de skulle döda Z. och att de skulle föra henne till Kosovo och gifta bort henne,
b. L.X. den 10 februari 2003 hotat döda Z. samt tilldelat henne flera slag med en hammare, vilket förorsakat smärta i händerna som Z. höll fram för att avvärja slagen,
c. L.X. den 6 mars 2003 tilldelat Z. flera slag med en sopkvast och sparkat henne på höger lår, vilket förorsakat smärta och blåmärke,
d. F. och L.X. vid upprepade tillfällen kastat fjärrkontrollen på Z., vilket förorsakat smärta,
e. F.X. vid något tillfälle under vintern 2003 tilldelat Z. ett slag i ansiktet, dragit henne i håret, sparkat henne på benet och kastat salvburkar på henne, vilket förorsakat smärta och blåmärken, samt att L.X. vid samma tillfälle tagit strupgrepp på Z. och tilldelat henne flera slag i ansiktet med handen och ett slag i huvudet med en yxa, vilket förorsakat smärta och blåmärken,

f. F.X. vid något tillfälle under våren 2003 tilldelat Z. flera slag med ett skohorn mot ansiktet, vilket förorsakat smärta i armarna som Z. höll fram för att avvärja slagen,
g. F.X. den 15 oktober 2003 dragit Z. i håret och tilldelat henne en spark i ryggen, vilket förorsakat smärta, bulor i huvudet och ömhet under vänster skulderblad,
h. L.X. den 1 november 2003 dels hållit Z. i håret och tilldelat henne flera slag med handen, dels hållit ett strupgrepp på Z. och slagit hennes huvud i väggen, vilket förorsakat smärta, bulnader i huvudet, svullnad i ansiktet och en blödande ”fläskläpp”, och
i. L.X. den 3 november 2003 tilldelat Z. flera slag i ansiktet med öppen och knuten hand, vilket förorsakat smärta, svullnad och blåmärken.

Var och en av gärningarna har utgjort led i en upprepad kränkning av Z:s integritet och gärningarna har varit ägnade att allvarligt skada hennes självkänsla.

Av tingsrättens dom framgår att Z den 4 november 2003, sedan L.X. och F.X. beslutat att hon inte skulle få gå själv till skolan utan att fadern skulle gå med henne, hoppade ut genom fönstret i sitt rum på tredje våningen. Z fördes svårt skadad till sjukhus. Genom fallet blev hon förlamad från underlivet och ned. Enligt läkarintyg skulle hon med stor sannolikhet vara rullstolsbunden för lång tid framöver.

Tingsrätten konstaterade att det visserligen var utrett att L.X. och F.X. uttalat de förolämpande tillmälen som angetts i inledningen av gärningsbeskrivningen, men att förolämpning inte kan ingå i brottet grov fridskränkning och att uttalandena därför inte kunde medföra ansvar i det aktuella sammanhanget. Uttalandena ansågs dock kunna vägas in vid bedömningen av gärningens straffvärde. I övrigt fann tingsrätten åtalet i dess helhet styrkt. Tingsrätten konstaterade att någon annan påföljd än fängelse inte kunde komma i fråga och anförde vidare.

Den brottslighet som L. och F.X. nu skall dömas för avser i huvudsak åren 2002 och 2003. Även om varje våldsanvändning sedd för sig kanske inte är av alltför allvarlig art, måste vid bedömningen av straffvärdet Z:s situation under de båda åren ses ur ett helhetsperspektiv. Det kan då konstateras att hon – förutom de flerfaldiga hot och handgripligheter som föräldrarna utsatt henne för – regelmässigt fått utstå grovt förolämpande och nedsättande tillmälen. Allt detta har skett i hennes hem, och någon möjlighet att på allvar dra sig undan har hon inte haft. Hon har därför befunnit sig i en särskilt utsatt position. Självfallet måste hennes livssituation till sist ha blivit mer eller mindre outhärdlig. Som försvårande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet måste

vidare beaktas att hoten, misshandeln och de övriga trakasserierna utförts av Z:s egna föräldrar, på vilka lagstiftningen ställer särskilda krav att verka för barnets bästa (jfr 29 kap. 2 § 3 och 4 BrB).

Det anförda leder sammantaget till slutsatsen att L. och F.X:s brottslighet har ett mycket högt straffvärde. I och med att den absoluta huvuddelen av gärningarna skall anses begången gemensamt och i samråd finns det inte tillräckliga skäl att skilja föräldrarna åt när det gäller brottslighetens straffvärde. Vid en samlad bedömning anser tingsrätten att var och en av dem skall ådömas fängelse i två år och sex månader.

Hovrätten fann att Z:s uppgifter inte var så tillförlitliga att de kunde läggas till grund för bedömningen i målet annat än i de fall där de vann stöd av övrig utredning. Till följd härav befanns L.X. och F.X. skyldiga till att tillsammans och i samförstånd ha misshandlat Z genom att

(åtalspunkt 1 b) L.X. den 10 februari 2003 tilldelat Z. flera slag med skaftet på en hammare, vilket förorsakat smärta i händerna som Z. höll fram för att avvärja slagen,

(åtalspunkt 1 c) L.X. den 6 mars 2003 tilldelat Z. flera slag med en sopkvast vilket förorsakat smärta och blåmärke,

(åtalspunkt 1 e) F.X. vid något tillfälle under vintern 2003 dragit Z. i håret och sparkat henne på benet vilket förorsakat smärta och blåmärken samt L.X. vid samma tillfälle tagit strupgrepp på Z. och tilldelat henne flera slag i ansiktet med handen och ett slag i huvudet med skaftet på en yxa, vilket förorsakat smärta och blåmärken,

(åtalspunkt 1 h) L.X. den 1 november 2003 dels hållit Z. i håret och tilldelat henne flera slag med handen, dels hållit ett strupgrepp på Z. och slagit hennes huvud i väggen, vilket förorsakat smärta, bulnader i huvudet, svullnad i ansiktet och en blödande ”fläskläpp” samt

(åtalspunkt 1 i) L.X. den 3 november 2003 tilldelat Z. flera slag i ansiktet med öppen och knuten hand, vilket förorsakat smärta, svullnad och blåmärken.

F.X. har därutöver under samma tidsperiod misshandlat Z.X. genom att

(åtalspunkt 1 d) vid upprepade tillfällen kasta fjärrkontrollen på Z., vilket förorsakat smärta,

(åtalspunkt 1 f) vid något tillfälle under våren 2003 tilldela Z. flera slag med ett skohorn mot ansiktet, vilket förorsakat smärta i armarna som Z. höll fram för att avvärja slagen samt

(åtalspunkt 1 g) den 15 oktober 2003 dra Z. i håret och tilldela henne en spark i ryggen, vilket förorsakat smärta, bulor i huvudet och ömhet under vänster skulderblad.

Var och en av gärningarna ansågs ha utgjort ett led av en upprepad kränkning av Z:s integritet och gärningarna ansågs ha varit ägnade att allvarligt skada hennes självkänsla. Hovrätten fann därför, liksom tingsrätten att L.X. och F.X. skulle dömas för grov fridskränkning. I påföljdsdelen anförde hovrätten bl.a. följande.

Det som främst är av betydelse för brottslighetens samlade straffvärde är således dels omständigheterna vid de enskilda gärningstillfällena, dels det förhållandet att var och en av gärningarna har utgjort led i en upprepad kränkning av Z.X:s integritet och varit ägnade att allvarligt skada hennes självkänsla. Till detta kommer dock även att våldet utövats mot en vid tillfällena underårig flicka av hennes föräldrar i det gemensamma hemmet, varvid hennes skyddslösa ställning och särskilda svårigheter att värja sig har utnyttjats.

Beträffande de enskilda gärningarna kan, såsom tingsrätten också anfört, konstateras att det våld som L.X. och F.X. utövat mot Z.X. inte har varit av alltför allvarlig beskaffenhet och våldet har inte gett upphov till annat än mindre skador; sålunda har inget framkommit i målet som ger vid handen att Z.X. hoppat från familjens fönster i någon avsikt att fly eller skada sig själv i följd av misshandel från föräldrarnas sida. Inte heller har under tiden mars till oktober 2003, såvitt framkommit, någon våldsanvändning förekommit alls. Med hänsyn härtill samt i övrigt till omfattningen av den brottslighet som hovrätten lägger L.X. och F.X. till last, bör fängelsestraffet för envar av dem sättas lägre än vad tingsrätten bestämt.

Påföljden bestämdes till fängelse ett år sex månader.

Högsta domstolen delade hovrättens bedömning att de gärningar som där ansetts styrkta utgjorde grov fridskränkning. I påföljdsdelen anförde Högsta domstolen följande.

De fysiska skadorna på Z. efter misshandelstillfällena har såvitt framgår varit av mindre allvarligt slag. Det måste emellertid beaktas att det förekommit struptag och slag med tillhyggen, såsom skaft på hammare och yxa. Utredningen ger vidare stöd för bedömningen att Z. har påverkats psykiskt av misshandeln.

Vid bedömningen av gärningarnas straffvärde innebär konstruktionen av fridskränkningsbrottet att det kan göras en helhetsbedömning av den kränkta personens situation (a. prop. s. 81). Självfallet kan inte vägas in ansvarspåståenden som de åtalade frikänts från, något som i förevarande fall gäller vissa enskilda misshandelsgärningar och samtliga hot. Även påståendet om förolämpning skall lämnas därhän. Det är omständigheterna vid brotten som är avgörande för straffvärde-

bedömningen. Vid den bedömningen är domstolen oförhindrad att ta upp omständigheter som inte framgår av gärningsbeskrivningen (jfr NJA 2003 s. 486). Det kan således i detta fall beaktas att kränkningen av Z. i samband med flera av misshandelsbrotten förstärkts genom att föräldrarna utsatt henne för nedsättande tillmälen. Även i övrigt har misshandeln skett under kränkande former, såsom genom sparkar.

Riksåklagaren har beträffande L.X:s och F.X:s avsikter och motiv för gärningarna gjort gällande att det har varit fråga om s.k. hedersrelaterad brottslighet, vilket enligt Riksåklagaren utgör en försvårande omständighet. Riksåklagaren har därvid uppehållit sig vid definitioner på begreppet hedersbrott som lagts fast i offentliga publikationer och som särskilt kännetecknande för omständigheterna kring sådana brott framhållit att anhöriga utövar extrem kontroll och att övrig släkt och omgivningen tar parti mot den drabbade.

L.X. och F.X. har bestritt att deras handlande kan betecknas som hedersbrott och uppgett att de inte lever efter muslimska regler utan följer svenska normer, vilket bl.a. innebär att deras barn inklusive Z. haft stor frihet att träffa kamrater av båda könen. De har anfört att gärningarna har skett i uppfostringssyfte eftersom de oroade sig över Z:s livsföring och de har lämnat exempel på händelser som enligt deras uppfattning har utgjort anledning till oro. Huruvida deras oro har varit befogad eller ej har inte klarlagts i målet men det kan inte anses utrett att omständigheterna har varit sådana som enligt Riksåklagaren karaktäriserar hedersbrott. Vad nu sagts innebär å andra sidan inte att det föreligger några förmildrande omständigheter när det gäller motivet för gärningarna, och detta gäller även för det fall L.X:s och F.X:s uppgifter om bakgrunden till deras handlande skulle vara riktiga.

Enligt 29 kap. 2 § 3 BrB skall som försvårande omständighet vid bedömningen av straffvärdet särskilt beaktas om den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller särskilda svårigheter att värja sig. Bestämmelsen är tillämplig när en förälder utövar våld mot sitt barn och därigenom inte bara skadar eller kränker barnet utan också riskerar barnets tillit till föräldern och behov i vidare mening av en trygg hemmiljö. I syfte att tydliggöra och markera att exempelvis brott mot närstående barn ofta bör åsättas ett högre straffvärde, just för att barnet därigenom riskerar att berövas sin trygghet (jfr prop. 2002/03:53 s. 71), har med giltighet från och med den 1 juli 2003 införts en särskild punkt 8 i 29 kap. 2 § BrB, vari som straffskärpningsgrund anges att brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person. Beträffande Z. bör beaktas att båda föräldrarna, som skulle utgöra hennes trygghet, utsatt henne för misshandel i det gemensamma hemmet. Hon var visserligen inte längre något litet barn och hade uppnått sådan ålder att hon själv kunde vända sig till andra med sina problem i hemmet, men detta leder inte till att det synsätt som ligger bakom punkten 8, och som dessförinnan får anses ha gällt utan denna uttryckliga regel, inte bör påverka straffvärdet.

Det framstår vid bestämmandet av straffvärdet för brottsligheten som naturligt att jämföra med brottet grov kvinnofridskränkning. Med tanke på i 29 kap. 2 § BrB upptagna straffskärpningsgrunder när det gäller brott mot barn bör straffet vara högre än straffet för motsvarande gärning mot en vuxen person. Vid en sådan bedömning framstår det av hovrätten bestämda straffvärdet om ett år och sex månader för envar av L.X. och F.X. som väl avvägt. Det finns vid brott av den ifrågavarande arten med ett så högt straffvärde inte möjlighet att välja annan påföljd än fängelse. Hovrättens domslut skall därmed fastställas beträffande såväl L.X. som F.X.

NJA 2005 s. 712

L.G. åtalades för grov kvinnofridskränkning och grov fridskränkning enligt följande gärningsbeskrivningar.

Grov kvinnofridskränkning. L.G., som är gift och sammanboende med C.G. i en villa i Stuvsta i Huddinge kommun, har under tiden 2000 till den 8 mars 2005 begått brottsliga gärningar mot sin hustru, vilka gärningar var och en utgjort led i en upprepad kränkning av hennes integritet och har varit ägnade att allvarligt skada hennes självkänsla.

L.G. har således

1. år 2003 i villans gillestuga i Stuvsta uppsåtligen tillfogat C.G. blåmärken och smärta genom att utdela ett flertal slag mot hennes ansikte samt ett flertal slag och sparkar mot hennes kropp.
2. i mars 2003 i Stuvsta uppsåtligen tillfogat C.G. smärta genom att utdela ett flertal slag mot hennes ansikte. Av slagen har målsäganden förlorat balansen och fallit mot ett element.
3. år 2003 i Stuvsta hotat C.G. genom att uttala att han skall slå ihjäl henne om hon inte går till sängs.
4. någon gång under 2003–2004 på en fest på Lidingö uppsåtligen tillfogat C.G. smärta genom att utdela ett slag med öppen hand mot hennes ansikte.
5. under vintern 2004 i villans kök i Stuvsta uppsåtligen tillfogat C.G. blodvite, blåmärken och smärta genom att med ett tag om C.G:s nacke slänga ner henne i glassplitter som legat på golvet. När hon lyckats resa sig upp har han utdelat två slag med öppen hand mot hennes ansikte, varpå hon åter fallit i glassplittret på golvet.
6. den 2 februari 2005 i Stuvsta uttalat att han skall döda C.G. samtidigt som han tryckt henne mot ett element med sådan kraft att hon känt en kraftig smärta i bakhuvudet. Han har senare vid samma tillfälle knuffat henne mot ett element samt utdelat 3–4 knytnävsslag som träffat henne på överkroppen.

7. den 8 mars 2005 i Stuvsta vid flera tillfällen uttalat att han skall slå ihjäl C.G. Han har höjt en kniv över sitt huvud och sagt att han skall kasta den i huvudet på henne. Han har vidare vid samma tillfälle tagit tag i hennes hår och släpat henne i håret utmed golvet.
8. under perioden 2000 till och med den 8 mars 2005 i Stuvsta vid ett stort antal tillfällen, tidvis 1–2 gånger per månad, misshandlat, ofredat och hotat C.G. genom att tilldela henne slag mot ansikte och kropp, knuffa henne, dra henne i håret samt fälla yttranden med innebörd att han skall döda henne.

Grov fridskränkning. L.G. som är far till T., F. och S.G., har under tiden 2000 till och med den 8 mars 2005 i det gemensamma hemmet i Stuvsta i Huddinge kommun begått brottsliga gärningar mot sönerna, vilka gärningar var och en utgjort led i en upprepad kränkning av deras integritet och har varit ägnade att allvarligt skada deras självkänsla.

L.G. har således

1. under tiden 2000 till den 8 mars 2005 i Stuvsta ofredat T., F. och S.G. genom att vid ett stort antal tillfällen låtit barnen bevittna det upprepade våld och de många hot L.G. utsatt barnens moder C.G. för.
2. år 2003 i Stuvsta hotat T., F. och S.G. genom att uttala att han skall slå ihjäl dem om de inte går till sängs.
3. år 2003 i villans gillestuga i Stuvsta uppsåtligen tillfogat F.G. smärta genom att utdela ett flertal knytnävsslag mot dennes kropp när denne låg på sin mor i avsikt att skydda henne mot faderns pågående misshandel.
4. år 2003 i Stuvsta hotat F.G. genom att skrika att han skall slå ihjäl och döda honom.
5. i början på 2005 i Stuvsta hotat S.G. genom att yttra att han skulle döda honom om han inte lämnade rummet.
6. under tiden 2000–den 8 mars 2005 i Stuvsta vid ett flertal tillfällen misshandlat, hotat och ofredat T., F. och S.G. genom att putta eller dra omkull dem, slå dem, sparka på dem när de legat på marken och hota att han skall döda dem.

L.G. åtalades även för våldtäkt mot C.G. vid ett tillfälle under 2003 och misshandel mot C.G:s dotter vid ett tillfälle under perioden 2000–2002.

Tingsrätten fann åtalet i dess helhet styrkt och rubricerade gärningarna som åklagaren påstått. Påföljden bestämdes till fängelse tre år sex månader.

Hovrätten gjorde bedömningen att åtalet för grov fridskränkning inte kunde vinna bifall såvitt avsåg punkten 1. I övrigt ansågs åtalet styrkt. Hovrätten fann inte skäl att frångå vad tingsrätten bestämt i fråga om påföljd och straffmätning.

Högsta domstolen konstaterade, liksom hovrätten, att punkten 1 under åtalet för grov fridskränkning inte kunde vinna bifall, då det förhållandet att L.G. begått övergrepp mot C.G. i närvaro av makarnas barn inte kunde anses omfatta ofredande av barnen. Vidare gjorde Högsta domstolen bedömningen att det inte kunde anses ställt utom rimligt tvivel att L.G. gjort sig skyldig till våldtäkt, varför åtalet i den delen lämnades utan bifall. I övrigt fann Högsta domstolen åtalet styrkt. Påföljden bestämdes till fängelse två år sex månader. I påföljdsdelen anfördes följande.

> Det våld som L.G. utövat mot C.G., sönerna och K.D. har inte lett till några allvarliga skador. Av rättsintyg och C.G:s egna uppgifter framgår att hon erhållit blåmärken på kroppen och i ansiktet av sparkar och slag samt blivit blodig på armar och ben när hon pressades mot glassplittret (åtalspunkten 1.5). Även den misshandel som K.D. utsatts för ledde till blåmärken. Beaktas bör också att det måste antas att C.G:s beteende under alkoholpåverkan i vissa fall kan ha haft viss betydelse för den utveckling bråken mellan makarna fått.
>
> Ansvaret på L.G. vilar dock tungt. De grova kränkningsbrott som han befunnits övertygad om har ägt rum under lång tid och vittnar om stor hänsynslöshet. Vid bedömningen av straffvärdet är i synnerhet att beakta att L.G. genom upprepat våld och hot kränkt hustru och barn i deras hem, där de har särskilt berättigade krav på att få känna sig trygga. Vad gäller barnen har han ryckt undan den tillit som ett barn behöver få ha till sina föräldrar, och han har utsatt dem för den otrygghet som också kränkningen av deras mamma C.G. har inneburit (jfr 29 kap. 1 § andra stycket och 2 § 3 BrB samt sistnämnda paragraf punkten 8 i lydelse från den 1 juli 2003). Den brottslighet som L.G. övertygats om förskyller ett straff om fängelse två år sex månader.

Rättsfall från hovrätterna

RH 2002:35 I

S.H. åtalades för grov kvinnofridskränkning riktad mot sambon E.W. samt misshandel och olaga hot mot sonen A enligt följande gärningsbeskrivning.

> S.H. och E.W. har i Malmö levt i familjegemenskap tillsammans med sina båda barn, nu två och sex år gamla, och med S.H:s mor. Från halvårsskiftet 2001 har adressen varit B-gatan.
>
> S.H. har i Malmö alltifrån hösten 2000 till februari 2002 i missnöje med sin sambo E.W. angripit henne med under perioden återkommande hot, ofta mot hennes liv, med misshandel, med smärta och mindre blessyrer som följd, och med tvång till för henne förnedrande handlingar, som att utstå avklädning och kroppsinspektion, allt på sätt

som med hänsyn till omständigheterna inneburit en upprepad kränkning av hennes integritet och varit ägnad allvarligt skada hennes självkänsla.

S.H. har sålunda som ett uttryck för svartsjuka med början under hösten 2000 i tilltagande grad sökt utöva en för E.W. alltmer besvärande kontroll av henne och hennes rörelser i arbete och utbildning genom utfrågning av henne och kontroller av hennes mobil och hotmail och besök på hennes arbetsplatser och har han därvid i återkommande anklagelser mot henne om påstådd otrohet vid en mängd tillfällen utfarit i hot mot henne ibland i förening med misshandel. Så till exempel

i augusti 2000, då hon något försenad återkom hem från sitt arbete i Köpenhamn, har S.H. tilldelat E.W. ett antal slag med knytnävarna samtidigt som han skrikit hot till henne att han skulle döda henne. Hoten har varit ägnade att för E.W. framkalla allvarlig fruktan för hennes liv. Hon har erfarit smärta av slagen och av att han även slitit henne i håret vid tillfället

i mars 2001, då hon återkom hem efter det att hon med kort varsel kallats till sitt arbete i Köpenhamn, har S.H. angripit henne med sparkar och knytnävsslag och genom att slita henne i håret, vilket vållade henne smärta och något blåmärke vid ena ögat

vid ytterligare ett tillfälle våren 2001, då han misstänkte E.W. för engagemang för en annan misshandlad kvinna, har S.H. angripit E.W. med knytnävsslag och upprepade hot att döda, vilket för E.W. vållat smärta och för henne varit ägnat framkalla allvarlig fruktan för livet

vid ett annat tillfälle under våren 2001, då han upplevde henne som alltför välklädd, när hon kom hem efter dagens arbete, har S.H. med misshandel i form av örfilar och sedvanliga hot att döda tvingat E.W. klä av sig naken och låta sig utsättas för en för henne förnedrande kroppsbesiktning med vaginalsekretprov i syftet att finna spår efter hennes förmenta älskare

vid ett tillfälle i augusti 2001, då han förgäves sökt henne på telefon på hennes arbetsplats, har S.H. därefter i bostaden med hot om våld mot henne och med hot att beröva henne barnen vid en eventuell separation, tvingat henne lämna ut sitt hot-maillösen, så att han kunde läsa hennes brev

vid ett tillfälle inför julen 2001, då gräl uppkommit dem emellan om hon skulle få besöka sina föräldrar, har S.H. misshandlat E.W. med knytnävsslag, som vållat smärta

i slutet av januari 2002, då hon återkom efter en förrättningsresa till Eslöv, har S.H. under bilresan från hennes arbetsplats till hemmet misshandlat henne genom att tilldela henne i vart fall två knytnävsslag i ansiktet, med smärta, blodvite och en skadad tand som följd, och har han vidare därefter i bostaden med hot att döda henne tvingat henne att klä av sig till ny förnedrande kroppsbesiktning, varpå han ytterligare misshandlat henne med knytnävsslag i ansiktet, vilket vållade smärta och blåmärken. Sedan han därefter tvingat henne med över till Köpenhamn för att där ta ut pengar från hennes konto, har han åter i

bostaden, när en separation fördes på tal, på nytt hotat henne till livet och hotat ta barnen från henne och har han därtill även yttrat, att om hon kontaktade polisen eller annan myndighet skulle han döda henne, allt ägnat att för E.W. framkalla allvarlig fruktan för hennes liv och säkerhet.

S.H. har också under nämnd period vid tillfällen misshandlat det äldre av barnen, pojken A. sex år gammal, genom att flera gånger med handen tilldela honom smärtande slag i bakhuvudet och genom att i vart fall två gånger, därav en under tiden på B-gatan, tilldela honom smärtande slag med en dubbelvikt livrem på kroppen. Han har också flera gånger hotat pojken med misshandel genom att visa livremmen för honom och klatschande slå den i någon möbel, vilket för pojken framkallat allvarlig fruktan för hans säkerhet.

Tingsrätten fann åtalet styrkt och dömde S.H. för grov kvinnofridskränkning mot E.W. samt misshandel och olaga hot mot A till fängelse ett år.

Hovrätten ändrade tingsrättens domslut endast på så sätt att fängelsestraffets längd bestämdes till ett år sex månader.

RH 2002:35 II

D.S. åtalades för grov kvinnofridskränkning enligt följande gärningsbeskrivning.

D.S., som är sammanboende med L.M. sedan cirka fyra år tillbaka, har misshandlat henne enligt följande.

a) Någon gång i maj eller juni 1999, i Karlskrona, genom att slå henne med flera knytnävsslag på bålen, på armarna och i pannan samt ta stryptag på henne vilket orsakat smärta och blånad.
b) Någon gång i början av september 1999, i Karlskrona, genom att utdela att flertal slag med öppen hand som träffade hennes huvud samt dra henne i håret, vilket orsakat smärta och vidare genom att i Karlskrona ta tag i hennes kapuschong på jackan så att hon inte fick luft och därefter ta strupgrepp på henne, dra henne i öronen och håret samt spotta henne i ansiktet och utdela ett flertal knytnävsslag som träffade på armarna och axelpartiet vilket orsakat smärta.
c) Någon gång i november eller december 1999 i Karlskrona genom att utdela flera hårda knytnävsslag som träffade henne i huvudet och på kroppen samt dra henne i armen och vrida om den samt dra henne i håret, ta struptag på henne och spotta henne i ansiktet vilket orsakat smärta och blånad.

d) Den 3 december 1999 och den 5 december 1999 samt den 13 februari 2000 och den 2 augusti 2000 under resa mellan Karlskrona och Malmö vid färd i bil genom att ta strupgrepp på henne så att hon haft svårt att andas, slå henne på armarna, utdela flera knytnävsslag som träffat på överkroppen samt dra henne i håret och i armen, vilket orsakat smärta.
e) Den 13 augusti 2000 i Olofström, genom att ta tag i hennes arm och vrida om den samt ta tag om hennes haka vilket orsakat smärta.
f) Den 29 april 2001 i deras gemensamma bostad i Karlskrona genom att utdela ett flertal knytnävsslag som träffade henne i huvudet på armarna och bålen samt dra henne i håret och i armen vilket orsakat smärta.
g) Den 2–3 juli 2001 i deras gemensamma bostad i Karlskrona genom att vrida om hennes arm, knuffa henne mot en hylla varvid hon slagit i huvudet samt slå henne i huvudet och dra henne i öronen vilket orsakat smärta.
h) Den 3 juli 2001 i deras gemensamma bostad i Karlskrona genom att slå henne i ansiktet med öppen hand, vrida om hennes arm, ta struptag på henne, dra henne i håret och i öronen, slänga in henne i en vägg samt sparka henne på höften vilket orsakat smärta.
i) Den 21 juli 2001 i deras gemensamma bostad i Karlskrona genom att knuffa in henne i en vägg, vrida om hennes handleder, ta stryptag på henne samt dra henne i håret vilket orsakat smärta och blånad.
j) D.S. har därutöver vid upprepade tillfällen under tiden den 16 mars 2001 till den 21 juli 2001 i den gemensamma bostaden i Karlskrona, vid upprepade tillfällen, i vart fall minst en gång i veckan dels misshandlat L.M. genom att utdela slag i ansiktet, dra henne i håret samt ta struptag på henne dels, vid de tillfällen han har utsatt henne för våld, så och i andra sammanhang, hotat henne genom att fälla yttranden av innebörd att hon skulle komma att dödas eller allvarligt skadas eller eljest genom tillmälen betett sig på ett hotfullt och hänsynslöst sätt mot henne. Av misshandeln har smärta samt i vissa fall blånader uppstått. Hoten har varit ägnade att hos L.M. framkalla allvarlig fruktan för egen eller annans säkerhet till person.

Gärningarna under a)–j) har varit ett led i en upprepad kränkning av L.M:s integritet och ägnade att allvarligt skada hennes självkänsla.

Tingsrätten dömde D.S. i enlighet med åtalet för grov kvinnofridskränkning till fängelse ett år.

Hovrätten ändrade tingsrättens domslut endast på så sätt att gärningen under punkten a) i gärningsbeskrivningen rubricerades som misshandel och att fängelsestraffets längd bestämdes till ett år fyra månader.

RH 2003:11

L-G. T. åtalades för grov kvinnofridskränkning enligt följande gärningsbeskrivning.

> L-G.T. och S.S. har sedan oktober 2000 levt tillsammans under äktenskapsliknande former, sedan februari–mars 2001 på Oktobergatan i Göteborg. L-G.T. har under tiden 20 april–25 maj 2002 i bostaden på Oktobergatan vid tre tillfällen misshandlat S.S. enligt följande.
>
> *Den 20 april 2002* genom att dra henne i håret, ta tag i hennes armar och tilldela henne knytnävsslag i ansiktet, köra ett pekfinger i magen på henne och vrida om hennes vänstra ringfinger. Av misshandeln har hon förutom smärta och ömhet åsamkats svullnad, blånad och ett slitbrott på vänstra ringfingret, blånader på magen, höger överarm samt svullnader i ansiktet.
>
> *Den 21 april 2002* genom att bita henne i ansiktet i näsan. Av misshandeln har hon förutom smärta och blodvite åsamkats ett bitmärke över näsan.
>
> *Den 25 maj 2002* genom att dra henne i håret, ta tag i henne och kasta ned henne på golvet och slå hennes huvud i golvet, dels flera gånger slå hennes huvud i en vägg/dörr, dels ta ett struptag runt hennes hals. Av misshandeln har hon förutom smärta och ömhet åsamkats en svullnad ovanför höger öra och stelhet i nacken.
>
> Gärningarna har var och en utgjort ett led i en upprepad kränkning av S.S:s integritet och varit ägnade att allvarligt skada hennes självkänsla.

Tingsrätten dömde L-G. T. i enlighet med åtalet för grov kvinnofridskränkning till fängelse sex månader.

Hovrätten fann att samtliga tre misshandelsbrott var styrkta och att ingen av gärningarna var att anse som ringa. Enligt hovrättens bedömning var emellertid inte gärningarna tillräckligt allvarliga för att bedömas som grov kvinnofridskränkning. L-G. T. dömdes därför i stället för tre fall av misshandel till fängelse fyra månader.

Olaga hot

Rättsfall från hovrätterna

RH 1996:28

Witold P tog med sig en pistolattrapp och begav sig till Somaliska Kulturklubben. I klubbens kök påträffade han Ahmed M. Witold P gjorde en mantelrörelse med pistolattrappen och riktade sedan attrappen mot Ahmed M:s huvud samtidigt som uttalade att han

hade maffians uppdrag att döda tre negrer. Därefter stoppade Witold P ned pistolattrappen i jackfickan och bad Ahmed M att följa med ut i klubbens serveringslokal och välja ut tre lämpliga personer. Han uttalade att han, om Ahmed M sade något på somaliska eller något annat språk som Witold P inte förstod, skulle skjuta Ahmed M som den förste. Sedan Witold P och Ahmed M gått tillbaka in i köket tog Witold P upp pistolen igen och siktade med den på kort avstånd mot Ahmed M samtidigt som han uttalade att Ahmed M hade fem minuter kvar att leva. Omkring 20 minuter efter det att Witold P tagit fram pistolen lyckades Ahmed M avväpna honom.

Tingsrätten dömde Witold P för olaga hot, grovt brott, till fängelse sex månader.

Hovrätten fastställde tingsrättens domslut. I rubriceringsfrågan och frågan om påföljd anförde hovrätten följande.

> Pistolen har i efterhand visserligen visat sig vara en attrapp. Hovrätten har emellertid kunnat konstatera att den är mycket naturtrogen och därför ger intryck av att vara en riktig pistol. Witold P var vid tillfället spritpåverkad, något som Ahmed M lade märke till. Hotet har således varit av mycket allvarlig natur. Det har också haft lång varaktighet; enligt Ahmed M tog det ungefär 20 minuter från det att pistolen togs fram till dess att han lyckades avväpna Witold P. Hotet har vidare ägt rum inne på en privat klubblokal där Ahmed M hade rätt att känna sig skyddad och där Witold P inte hade någon som helst anledning att befinna sig. Brottet har utgjort ett allvarligt angrepp på Ahmed M:s integritet, och det har framkommit att han fortfarande har mardrömmar till följd av händelsen och känner obehag när han ute på stan möter okända vita män. Vid en samlad bedömning med hänsyn till det anförda finner hovrätten, i likhet med tingsrätten, att det olaga hotet bör bedömas som grovt brott.
>
> Liksom tingsrätten finner hovrätten att påföljden med hänsyn till brottets art bör bestämmas till fängelse. Minimistraffet för olaga hot, grovt brott, är fängelse sex månader. Några särskilda skäl att döma till lindrigare straff än minimistraffet föreligger inte.

Rån och grov rån

Rättsfall från Högsta domstolen

NJA 1972 s. 323

Roberto P-P och Jan Holger N åtalades för bl.a. grovt rån. Enligt åtalet hade de tillsammans rånat en bank genom att hota de två banktjänstemännen med skarpladdade skjutvapen. Sedan en kund i

banken försökt förhindra rånet avlossade den ene av de tilltalade ett skott i golvet på någon meters avstånd från kunden. Banktjänstemännen överlämnade drygt 7 000 kr till Roberto P-P och Jan Holger N. Åklagaren gjorde gällande att brottet var att anse som grovt, eftersom de tilltalade använt sig av laddade skjutvapen som kommit till användning samt då de på ett synnerligen hänsynslöst sätt utnyttjat banktjänstemännens och kundens utsatta ställning.

Tingsrätten fann åtalet styrkt. Enligt tingsrättens bedömning var gärningen visserligen allvarlig till sin karaktär, men den var trots det inte att bedöma som grovt rån. Roberto P-P dömdes för rån, tillgrepp av fortskaffningsmedel, olaga vapeninnehav, olovligt brukande och olovlig körning till fängelse tre år sex månader. Jan Holger N ådömdes interneringsstraff.

Hovrätten fann liksom tingsrätten att rånet var av allvarlig beskaffenhet, men att det inte fanns anledning att bedöma det som grovt. Påföljden för Roberto P-P skärptes till fängelse fyra år.

Högsta domstolen bedömde gärningen som grovt rån med följande motivering.

> Rån mot bank eller annan penninginrättning, vid vilken rånaren hotat med skarpladdat skjutvapen, bör i regel bedömas som grovt rån, oavsett om skott avlossas med vapnet eller ej. Anledning saknas att i förevarande fall frångå denna regel. P-P och N skall alltså dömas för grovt rån. Med hänsyn härtill skall påföljderna skärpas.

Påföljden för Roberto P-P bestämdes till fängelse fem år.

NJA 1988 s. 321

Tapio P rånade en livsmedelsbutik genom att trycka en sönderslagen glasflaska mot halsen på kassörskan Margit P samtidigt som han tillgrep ca 630 kr i kontanter från kassalådan. Flaskan var deformerad på ett sådant sätt att den fått en lång knivliknande spets. Till följd av det våld som Tapio P utövat mot kassörskan skars hennes tröja sönder vid halsen, där en kraftig rodnad uppstod.

Tingsrätten dömde Tapio P för rån av normalgraden till fängelse två år sex månader. Vid bestämmandet av fängelsestraffets längd beaktades att Tapio P utvisades ur Sverige med förbud att återvända hit inom tio år.

Hovrätten fann att Tapio P genom sitt uppträdande på ett hänsynslöst sätt utnyttjat kassörskans skyddslösa och utsatta ställning

samt bedömde därför brottet som grovt rån. Påföljden bestämdes till fängelse fyra år sex månader.

Högsta domstolen dömde Tapio P för rån av normalgraden till fängelse två år sex månader. Såvitt avsåg rubriceringen anförde Högsta domstolen följande.

> Vid bedömningen av frågan huruvida gärningen bör rubriceras som grovt rån är till en början att beakta att den sönderslagna flaskan utgjort ett farligt tillhygge, som kunnat förorsaka Margit P allvarlig skada. Tapio P:s handlingssätt har emellertid präglats av en viss valhänthet. Utredningen ger vid handen att rånet närmast varit en impulshandling och inte föregåtts av någon egentlig planering. Margit P har inte orsakats några allvarligare skador. När hon gripit tag i flaskan har Tapio P omedelbart släppt den och sprungit sin väg. I butikslokalen har uppehållit sig ett relativt stort antal personer.
>
> En samlad bedömning leder till att Tapio P inte kan anses ha visat synnerlig råhet eller ha på ett hänsynslöst sätt utnyttjat annans skyddslösa eller utsatta ställning och att omständigheterna ej heller eljest varit sådana att rånet bör bedömas som grovt.

NJA 1989 s. 829

Nelson M och Reyna B åtalades för grovt rån enligt följande gärningsbeskrivning.

> Nelson M och Reyna B har d 16 aug 1989 på ett ensambetjänat postkontor vid Lindholmsvägen i Göteborg gemensamt och i samråd medelst våld och hot som inneburit trängande fara tvingat kassörskan Carina H att till Nelson M och Reyna B överlämna kontanter till ett sammanlagt värde om 97 667 kr.
>
> Våldet och hotet har bestått i att Nelson M under det att Reyna B förklädd och utrustad med en luftpistol hållit vakt vid postkontorets dörr hotat H med en pistol och hoppat över disken och anmodat henne att lägga sig ner på golvet varefter han tagit tag i hennes armar och dragit dem bak på ryggen och anbringat ett medhavt handfängsel. Sedan Nelson M först letat i ett öppet kassaskåp efter pengar har han sedan han funnit en nyckelknippa samt efter anvisningar från den hotade H öppnat ett fack i kassaskåpet och funnit pengar. Reyna B som under tiden från dörren kommit in i kundavdelningen på postkontoret har därefter dels själv tagit pengar ur ett kassafack samt dels tagit emot sedlar och mynt som Nelson M räckt fram åt henne över disken.
>
> Nelson M har därefter dragit upp den med handfängsel försedda målsäganden H och satt sin pistol mot hennes kropp under det att han försökt fösa henne framför sig i avsikt att stänga in henne i ett toalettutrymme varunder han yttrat ”Om du ringer polisen kommer jag att skada ett utav barnen ute på gatan”.

> Sedan Nelson M avbrutit försöket att fösa in målsäganden på postkontorets toalettutrymme och i stället knuffat ner henne så att hon ånyo blivit liggande på golvet har Reyna B och Nelson M tillsammans lämnat postkontoret med ett sammanlagt byte på 97 667 kr.
>
> Brottet är att anse som grovt då Reyna B och Nelson M genom sitt handlande visat synnerlig råhet och på ett hänsynslöst sätt utnyttjat H:s skyddslösa ställning genom att hota med pistol och koppla handfängsel på henne under det att H varit helt ensam i lokalerna med gärningsmännen.

Tingsrätten fann styrkt att de tilltalade förfarit i enlighet med vad åklagaren påstått i gärningsbeskrivningen. Enligt tingsrättens bedömning hade de tilltalade genom sitt handlande på ett hänsynslöst sätt utnyttjat kassörskans skyddslösa ställning och gärningen rubricerades därför, trots att de tilltalade inte visat synnerlig råhet, som grovt rån. Påföljden för både Nelson M och Reyna B bestämdes till fängelse fyra år.

Hovrätten dömde Nelson M och Reyna B för rån av normalgraden till fängelse två år sex månader. Såvitt avsåg rubriceringsfrågan anförde hovrätten bl.a. att de tilltalade inte använde några skarpladdade vapen, att vapnen och övrig utrustning som användes vid rånet fanns tillgängliga för Nelson M i form av teaterrekvisita och därför inte behövde anskaffas särskilt som ett led i planeringen av brottet, samt att brottet inte heller annars syntes ha föregåtts av ingående planering utan snarare haft klara inslag av amatörmässighet. Sammantaget ansågs Nelson M och Reyna B inte ha visat synnerlig råhet eller på ett hänsynslöst sätt ha utnyttjat kassörskans skyddslösa eller utsatta ställning.

Högsta domstolen ändrade hovrättens dom endast på så sätt att påföljden bestämdes till fängelse tre år. I sina domskäl anförde Högsta domstolen bl.a. följande.

> Gärningen kan inte betecknas som en impulshandling; utredningen ger fastmera vid handen att en i förväg bestämd brottsplan funnits. På de skäl HovR:n i övrigt anfört samt med beaktande av den återhållsamhet som präglat såväl lagstiftning som rättstillämpning när det gällt att rubricera rånbrott som grova får omständigheterna sammantagna anses vara sådana att det brott Reyna B och Nelson M begått inte bör bedömas som grovt rån. Brottets straffvärde får emellertid anses vara högre än HovR:n funnit.

NJA 1992 s. 357

Björn B och Tord H åtalades för grovt rån enligt följande gärningsbeskrivning.

> Björn B och Tord H har d 17 jan 1992 gemensamt och i samråd olovligen trängt sig in i Peder H:s lägenhet på Ölmegatan i Karlstad och där genom att mot Peder H utöva både våld och hot, som inneburit trängande fara, stulit olika föremål och kontanter till ett sammanlagt värde av omkring 20 000 kr. – Genom att gärningen riktat sig mot en blind person har Björn B och Tord H på ett hänsynslöst sätt utnyttjat Peder H:s skyddslösa ställning varigenom brottet anses grovt.

Av tingsrättens dom framgår att Tord H knuffat in Peder H i lägenheten i samband med att han och Björn B trängde sig in samt att Björn B uppgett för Peder H att han hade en kniv och att han skulle strimla Peder H med kniven om han inte tog fram sina pengar. Björn B stack också knivspetsen mot Peder H:s bröst, varpå han drog med kniven över Peder H:s ansikte så att en liten rispa uppstod. Vidare hotade Björn B att ta ner Peder H i källaren och märka honom där. Förutom att Björn B och Tord H tillgrep kontanter och visst annat gods ryckte Björn B bort en guldkedja som Peder H bar om halsen.

Tingsrätten dömde både Björn B och Tord H för bl.a. rån till fängelse tre år.[6] Såvitt avsåg frågan om gärningens rubricering anförde tingsrätten att brottet inte hade föregåtts av någon nämnvärd planering, att gärningsmännen såvitt utredningen visade inte hade medfört vapen eller tillhygge till lägenheten (kniven fanns i lägenheten) och att brukandet av kniven därför måste betraktas närmast som en impulshandling samt att annat än lindrigt våld inte utnyttjats mot Peder H. Sammantaget gjorde tingsrätten bedömningen att omständigheterna inte var sådana att brottet borde bedömas som grovt.

Hovrätten fastställde tingsrättens dom.

Högsta domstolen fastställde hovrättens domslut såvitt avsåg Tord H men dömde Björn B för grovt rån till fängelse fyra år.[7] Såvitt avsåg frågorna om rubricering och påföljd anförde Högsta domstolen följande.

> Särskilt i betraktande av hotet och förfarandet i övrigt med kniven får Björn B anses ha på ett hänsynslöst sätt utnyttjat Peder H:s skyddslöshet på grund av blindheten. Även om – som TR:n anfört – brottet

[6] Påföljden omfattade även för Björn B olovlig körning, grovt brott, och för Tord H grov skadegörelse.
[7] Se föregående not.

inte synes ha föregåtts av någon nämnvärd planering och gärningsmännen inte medfört något vapen eller tillhygge till lägenheten, får Björn B:s brott vid en samlad bedömning anses vara av så allvarlig art, att det bör rubriceras som grovt rån.

Tord H har utövat våld mot Peder H genom att knuffa honom in i lägenheten i samband med inträngandet i denna och genom att senare rycka Peder H från ytterdörren när han försökte lämna lägenheten. Tord H har alltså stulit medelst våld å person och är följaktligen skyldig till rånbrott. Det kan emellertid inte anses vara klarlagt att han haft uppsåt som omfattat även Björn B:s hot och förfarande med kniven. Tord H:s brott bör ej bedömas allvarligare än som rån.

Björn B:s brott är, bedömt som grovt rån, ej svårare än att påföljden kan stanna vid minimistraffet enligt straffskalan för sådant brott. Han bör alltså dömas till fängelse fyra år för detta brott och den olovliga körning som han har gjort sig skyldig till. I fråga om Tord H bör HovR:ns domslut fastställas även i påföljdsfrågan.

NJA 1994 s. 732

Raymond A och Mats L åtalades för tillgrepp av fortskaffningsmedel och grovt rån, Raymond A i två fall och Mats L i ett fall. Rånen riktades mot banker, där Raymond A och Mats L tillsammans med ytterligare någon person genom att hota bankpersonalen med pistol tillgrep vid det första rånet ca 920 000 kr och vid det andra rånet ca 1 150 000 kr. Vid det andra rånet riktades pistolhot även mot kunder i banken samt tvingades en bankanställd att som gisslan lämna banklokalen tillsammans med rånarna. Raymond A deltog vid båda rånen beväpnad inne i banklokalen och var en av dem som uttalade hot mot banktjänstemän och kunder. Mats L deltog endast vid det andra rånet, där han transporterade övriga gärningsmän till och från banken i en tillgripen bil.

Av utredningen i målet gick inte att fastställa huruvida de vapen som kommit till användning vid rånen varit äkta eller attrapper.

Tingsrätten fann båda åtalen för rån styrkta. Enligt tingsrättens bedömning hade själva användandet av vapen – oavsett om dessa var attrapper – betydelse för frågan om brotten skulle bedömas som grova. Såvitt avsåg rånet under åtalspunkten 1 fann tingsrätten att Raymond A genom sitt deltagande i rånet fick anses vara ansvarig för det samlade vapenhot som brukats och den samlade hänsynslöshet som förekommit vid rånet. Tingsrätten anförde vidare beträffande denna åtalspunkt att bankpersonalen, som haft en skyddslös och utsatt ställning, uppfattat rånarnas agerande som livshotande samt att personalen satts under psykisk press. Såvitt avsåg

båda åtalspunkterna delade tingsrätten åklagarens bedömning att rånen var att bedöma som grova. Påföljden bestämdes för Raymond A till fängelse tio år och för Mats L till fängelse sex år.[8]

Hovrätten fann att rånen inte var att bedöma som grova. Vid sin bedömning beaktade hovrätten den återhållsamhet som präglat såväl lagstiftning som rättstillämpning när det gällt att rubricera rånbrott som grova i fall då det inte är utrett att skarpladdade vapen har förekommit. I påföljdsdelen anförde hovrätten att rånbrotten, trots att de inte var grova, var av mycket allvarlig art och att straffvärdet var mycket högt. Påföljden bestämdes för Raymond A till fängelse sex år och för Mats L till fängelse fyra år.[9]

Högsta domstolen fastställde hovrättens domslut. I fråga om rubricering och påföljd anförde Högsta domstolen följande.

> Det har inte visats annat än att de använda vapnen var attrapper, och det är ostridigt att något fysiskt våld inte har förekommit. Av de omständigheter, som nämns i 6 §, saknar de två första aktualitet. Utredningen ger inte underlag för att, trots frånvaron av riktiga vapen eller fysiskt våld, anse synnerlig råhet ha lagts i dagen. Inte heller kan bankpersonalen sägas ha haft en skyddslös eller utsatt ställning i den mening som avses i lagrummet.
>
> Såväl lagstiftning som rättstillämpning har präglats av viss återhållsamhet när det gällt att anse rånbrott som grova, särskilt när skarpladdade vapen inte kommit till användning (jfr NJA 1972 s 323, 1988 s 321 och 1989 s 829). De nu ifrågavarande gärningarna måste visserligen anses allvarliga vid en samlad bedömning av omständigheterna, främst planeringen, det hot och tvång som har förekommit, de psykiska besvär som har orsakats och de värden som har stulits. Att utan stöd av den – i och för sig ej uttömmande – uppräkning som ges i 6 § rubricera gärningarna som grova inger emellertid betänkligheter; en tillräckligt kraftfull reaktion kan också beslutas inom den straffskala som gäller för normalbrott. En ändrad brottsrubricering skulle föra med sig att bankrån normalt eller i vart fall i stor och ej preciserbar utsträckning blir att bedöma som grova rån. För det kan i och för sig skäl anföras, men med tanke på att det rör sig om en sedan lång tid mycket uppmärksammad brottstyp är det närmast lagstiftarens sak att ta initiativet. Med hänsyn till det anförda och till straffrättens legalitetsprincip (jfr BrB 1:1 i dess lydelse enligt lagen 1994:458 och NJA 1994 s 480) bör HovR:ns bedömning av brottsrubriceringen ej frångås.

Två justitieråd var av skiljaktig mening och menade att rånen skulle rubriceras som grova.

---

[8] Påföljden omfattade även för Raymond A tillgrepp av fortskaffningsmedel och olovligt brukande samt för Mats L tillgrepp av fortskaffningsmedel.
[9] Se föregående not.

NJA 1999 s. 25

Zoran C, Milorad P, Stojan C och Mitar V åtalades för grovt rån. Enligt åtalet hade de fyra tilltalade berett sig tillträde till en villafastighet som ägdes av makarna P. Vid gärningstillfället var makarna P:s 18-årige son, Andreas P, ensam hemma i bostaden, vilket de tilltalade kände till. En av de tilltalade hotade Andreas P genom att rikta en pistol mot honom och beordra honom att lägga sig på golvet. Därefter lade en annan av de tilltalade en tröja över huvudet på Andreas P samt band ihop hans händer och fötter med skosnören och en kabel. Övriga tilltalade genomsökte fastigheten, varvid de tillgrep bl.a. ett kassaskåp innehållande 233 000 kr i kontanter och smycken värda över två miljoner kr.

Tingsrätten fann åtalet styrkt och dömde samtliga tilltalade för grovt rån. Såvitt avsåg rubriceringsfrågan anförde tingsrätten följande.

> Det är i målet klarlagt att en pistol användes vid rånet mot Andreas P i dennes hem. Oavsett om pistolen var skarpladdad eller inte framstod den som riktig för Andreas P, vilket medförde att han blev mycket rädd. Med hänsyn härtill och framför allt med hänsyn till att rånet begåtts mot Andreas P i hemmet, vilket är en plats där han och även andra människor måste kunna känna sig trygga och skyddade, framstår rånet som så hänsynslöst att det skall bedömas som grovt. Härtill kommer att rånet var planerat samt att gärningsmännen visste, innan de gick in och hotade Andreas P med pistolen, att denne var ensam hemma och således helt utlämnad till deras godtycke, våld och hot om våld.

De tilltalade dömdes samtliga till fängelse fem år. Härvid beaktades såvitt avsåg Zoran C, Milorad P och Stojan C att de även utvisades ur Sverige med förbud att återvända. Såvitt avsåg Mitar V, som även dömdes för vapenbrott i två fall, beaktades att denne begått brottet när han var 20 år.

Hovrätten ändrade tingsrättens dom på så sätt att var och en av de tilltalade dömdes för rån av normalgraden till fängelse tre år. Förordnandet om utvisning upphävdes. I rubriceringsfrågan och frågan om påföljd anförde hovrätten bl.a. följande.

> Rån av normalgraden, dvs enligt 8 kap 5 § BrB, är ett allvarligt brott, vilket framgår av den i lagrummet angivna straffskalan, fängelse mellan ett och sex år. Betydligt allvarligare är dock grovt rån, för vilket lägsta straff är fängelse fyra år. HD har i sin praxis visat återhållsamhet när det gäller att rubricera rånbrott som grova (jfr t ex NJA 1989 s 829 och 1992 s 357; i det senare fallet dömdes visserligen en av gärningsmännen för grovt rån, men den omständigheten att brottet riktades mot en blind person som befann sig i sitt hem ansågs inte ensamt

avgörande). I förevarande fall kan enligt HovR:ns mening de fyra rånarna inte anses ha visat särskild råhet och hänsynslöshet utöver vad som kan täckas av straffskalan för normalgraden av rån. Annat är inte visat än att den vid rånet använda pistolen inte varit laddad. Planerandet och utförandet av rånet har vidare präglats av viss valhänthet. HovR:n finner således att de fyra tilltalade skall dömas icke för grovt rån utan för rån enligt 8 kap 5 § BrB.

Vid denna bedömning av rånbrottet skall de av TR:n utmätta straffen sättas ned.

Högsta domstolen delade hovrättens bedömning att gärningen var att bedöma som rån av normalgraden, men skärpte straffet till fängelse fyra år. I sina domskäl anförde Högsta domstolen bl.a. följande.

Den pistol som användes vid rånet är ett kombinerat gas-, skrämsel- och signalvapen som Zoran C enligt vad han uppgett tömt på patroner före rånet. Det våld som utövats har bestått i att Andreas P bands med kängsnören om händer och fötter och med en elkabel som drog ihop händerna och fötterna samt fick en dunk i ryggen. Helt visst har situationen för Andreas P framstått som mycket skrämmande, men det våld som utövats mot honom kan inte anses ha varit livsfarligt eller sägas ha varit synnerligt rått. Inte heller det hot som uttalats har varit särskilt kvalificerat.

Andreas P har som en följd av rånet drabbats av vissa kvarstående psykiska besvär. Någon svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom har han dock inte tillfogats.

Rånet har föregåtts av viss planläggning men denna har, såvitt visats, inte från början varit inriktad på annat än att kassaskåpet skulle stjälas, i första hand när Stojan C städade huset och sedan, när städning inte längre var aktuell, efter ett inbrott. Det våld och hot som riktat sig mot Andreas P framstår därför som ett mera improviserat handlande när det visade sig att han befann sig i huset.

Andreas P var vid gärningstillfället 18 år. Varken hans ålder eller det förhållandet att han var ensam i bostaden kan sägas ha inneburit att han haft en skyddslös eller utsatt ställning i den mening som avses i 8 kap 6 § BrB (jfr NJA 1992 s 357).

Såväl lagstiftning som rättstillämpning har präglats av viss återhållsamhet när det gällt att anse rånbrott som grova (jfr NJA 1972 s 323, 1988 s 321, 1989 s 829 och 1994 s 732). Det här aktuella rånbrottet måste anses vara allvarligt vid en samlad bedömning av omständigheterna, främst intrånget med våld och hot i en bostad där betydande värden tillgripits. Att utan stöd i den – i och för sig inte uttömmande – uppräkning som finns i 8 kap 6 § rubricera gärningen som grov bör emellertid inte ske (jfr det sist anmärkta rättsfallet). HovR:ns bedömning av brottsrubriceringen bör därför inte frångås.

Som framhållits nyss är det fråga om ett allvarligt brott, även om det inte kan rubriceras som grovt rån. Det finns därför skäl att skärpa

straffen för de tilltalade. Som domstolarna funnit bör fängelsestraffen sättas lika för dem alla.

Två justitieråd var skiljaktiga och fann inte skäl att skärpa straffen utöver vad hovrätten hade bestämt.

NJA 2002 s. 270

C.J., 20 år, och en annan man beslutade sig för att gemensamt begå ett ”taxirån”. Sedan C.J. beväpnat sig med en kolsyrepistol beställde de båda männen en körning av den kvinnliga taxichauffören H.K. Sedan taxibilen anlänt till den avtalade adressen drog C.J. upp pistolen och riktade den mot H.K samtidigt som han uttalade ”Skrik inte, om du samarbetar kommer du att överleva.”. Den okände mannen tog H.K:s väska med pengar. Därefter bestämde sig C.J. och den okände mannen för att även tillgripa taxibilen. De vågade dock inte släppa av H.K. där de befann sig, utan bestämde sig för att lämna henne på en ödslig plats där hon inte så lätt kunde slå larm. Efter att ha kontrollerat att H.K. inte bar något larm på sig, tvingade de båda männen henne att lägga sig i taxibilens bagageutrymme. En stund senare fick H.K. sätta sig på främre passagerarplats, medan den okände mannen satte sig i baksätet bakom H.K. och höll pistolen mot hennes huvud. C.J. beordrade H.K. att kontakta taxistationen och uppge att hon fått en ny körning samt därefter fejka en körning på taxametern, vilket hon också gjorde. C.J. körde taxibilen till en badplats. Det var då helt mörkt ute. De båda männen beordrade H.K. att gå ut ur bilen. C.J. tog ett kraftigt tag om H.K:s arm och ledde henne bort från taxibilen. En bit från taxibilen tvingade C.J, som nu var beväpnad med pistolen, H.K. att ta av sig alla sina kläder, varpå han tilltvingade sig samlag med henne. Efter våldtäkten uttalade C.J. att han måste skjuta några skott i luften så att hans kamrat trodde att han dödat H.K. C.J. sköt några skott med pistolen och lämnade H.K. avklädd på platsen.

Tingsrätten dömde C.J. för människorov, grov våldtäkt och rån. Han dömdes därutöver för stöld och tillgrepp av fortskaffningsmedel. Påföljden bestämdes till fängelse sju år. Såvitt avsåg rubriceringen av rånbrottet anförde tingsrätten att brottet visserligen var mycket allvarligt, men att det inte hade ett straffvärde som i sig låg på fängelse i fyra år eller därutöver. Rånet bedömdes därför

inte som grovt, men enligt tingsrättens bedömning låg straffvärdet betydligt högre än minimistraffet för rån av normalkaraktär.

Hovrätten delade tingsrättens bedömning att rånbrottet visserligen var förhållandevis allvarligt, men att gärningen inte kunde betecknas som grov, samt att våldtäktsbrottet skulle bedömas som grov våldtäkt. Enligt hovrättens bedömning var det dock inte visat att C.J. och dennes kamrat bemäktigat sig H.K. med uppsåt att skada henne till liv eller hälsa eller tvinga henne till tjänst eller för att utöva utpressning. Bemäktigandet bedömdes därför inte som människorov, utan som olaga frihetsberövande. Påföljden för den samlade brottsligheten bestämdes till fängelse fem år, varvid hovrätten beaktade att C.J. vid tidpunkten för brotten endast var 20 år.

Högsta domstolens prövning av målet omfattade dels om rånbrottet skulle bedömas som grovt rån, dels om bortförande av H.K. skulle bedömas som människorov och dels vilken påföljd som skulle bestämmas för brottsligheten. Högsta domstolen delade hovrättens bedömning att bortförandet av H.K. var att bedöma som olaga frihetsberövande. När det gällde rubriceringen av rånbrottet anförde Högsta domstolen i huvudsak följande.

> Rättstillämpningen har präglats av viss återhållsamhet när det gäller att anse rånbrott som grova (jfr NJA 1972 s. 323, 1988 s. 321, 1989 s. 829, 1992 s. 357, 1994 s. 732 och 1999 s. 25). I förarbetena har emellertid uttalats att rånöverfall mot droskförare under yrkesutövning i regel skall bedömas som grovt rån (se NJA II 1962 s. 208; jfr Holmqvist m.fl., Brottsbalken, s. 8:51 f.).
>
> … Det har inte påståtts att H. K. vållades några fysiska skador. Det vapenhot som riktades mot henne måste emellertid ha framstått som livshotande och mycket skrämmande för henne i den skyddslösa och utsatta situation som hon befann sig i.
>
> Vid en samlad bedömning får det rånbrott C. J. har gjort sig skyldig till anses ha varit av så allvarlig art, främst med hänsyn till att vapenhot riktats mot en person i en så utsatt yrkesgrupp som taxiförare, att det bör rubriceras som grovt rån.

I påföljdsdelen gjorde Högsta domstolen följande bedömning.

> Inom loppet av några timmar har C. J. begått flera mycket allvarliga brott, där redan minimistraffet för såväl grov våldtäkt som grovt rån är så högt som fängelse fyra år. Det frihetsberövande C. J. skall dömas för är också ett allvarligt brott även om det inte skall rubriceras som människorov. C. J. skall därutöver dömas för stöld och tillgrepp av fortskaffningsmedel, och vidare skall en tidigare dom på skyddstillsyn undanröjas.

Straffvärdet för en vuxen person av vad C. J. har gjort sig skyldig till svarar mot fängelse i mellan sju och åtta år.

I beaktande av vad som i samband med personutredningen har framkommit om C. J:s bristande mognad och med hänsyn till att han vid brottstillfället var nyligen fyllda 20 år bör straffet bestämmas till fängelse fem år.

Rättsfall från hovrätterna

RH 1987:146

Jörgen L och Mats N begav sig nattetid till den knappt 70-årige och rörelsehindrade Gösta J:s bostad för att stjäla dennes plånbok. När de tog sig in i bostaden vaknade Gösta J och började samtala med dem. Sedan Gösta J bjudit Jörgen L och Mats N på snaps tog Jörgen L tag om Gösta J och höll fast honom, varpå Mats N slog ett stekjärn i Gösta J:s huvud. Jörgen L och Mats N tillgrep Gösta J:s plånbok innehållande ca 9 000 kr och lämnade därefter Gösta J:s bostad. Jörgen L hade före rånet klippt av sladden till Gösta J:s telefon, vilket innebar att det saknades möjlighet för Gösta J att tillkalla hjälp.

Tingsrätten dömde Jörgen L och Mats N för rån samt viss annan brottslighet till fängelse ett år sex månader respektive ett år tre månader.[10]

Hovrätten rubricerade rånet som grovt och bestämde påföljden för både Jörgen L och Mats N till fängelse fyra år. Såvitt avsåg rubriceringsfrågan och frågan om påföljd anförde hovrätten följande.

> Den rånade Gösta J är förtidsåldrad och handikappad och levde vid tiden för brottet ensam i en ensligt belägen gård. Gösta J har haft svårt att värja sig mot angrepp, vilket Jörgen L och Mats N måste ha insett och utnyttjat. Rånet har ägt rum nattetid. Genomförandet av rånet har präglats av viss förslagenhet genom att tejp använts på den ruta som slagits in och genom att Gösta J:s telefon gjorts obrukbar innan våld börjat användas mot honom. Att slaget mot Gösta J:s huvud med stekpannan i efterhand visat sig inte ha medfört någon livsfara för honom, måste tillskrivas omständigheter utanför Mats N:s kontroll. Hovrätten finner därför vid en samlad bedömning av anförda omständigheter att rånet skall bedömas som grovt.
>
> Minimistraffet för grovt rån är fängelse fyra år. Annan påföljd än fängelse bör inte ifrågakomma för vare sig Jörgen L eller Mats N. Hovrätten finner dock tillräckligt att för den samlade brottslighet som

[10] Påföljden omfattade för Jörgen L även misshandel, vårdslöshet i trafik och rattfylleri och för Mats N även rattfylleri och medhjälp till rattfylleri.

envar av Jörgen L och Mats N gjort sig skyldig till bestämma påföljden till straffminimum för grovt rån.

RH 1988:15

Stefan L och en okänd man begav sig till Al Z:s bilfirmas lokaler, där de genom hot med ett avsågat hagelgevär och en kniv tilltvingade sig 13 750 kr. Stefan L och den okände mannen lämnade lokalerna och körde från platsen i en stulen bil. Al Z rusade efter rånarna och stoppade en bil som kördes av Mats M. Mats M och Al Z följde efter de båda gärningsmännen. Mats M avbröt dock förföljandet sedan Stefan L höjt geväret mot honom genom bilrutan.

Tingsrätten dömde Stefan L för olaga hot, rån och häleri till fängelse fyra år. Såvitt avsåg frågan om rubricering av rånbrottet anförde tingsrätten följande.

> Gärningsmännen har uppträtt maskerade och har hotat Al Z med jaktkniv och ett avsågat hagelgevär. Det hot som utövats mot Al Z är sålunda av synnerligen farlig karaktär. Även om brottet med hänsyn härtill är av mycket allvarlig beskaffenhet, kan omständigheterna inte anses vara i sådan grad försvårande att gärningen skall bedömas som grovt rån. Stefan L skall därför fällas till ansvar för rån.

Hovrätten fastställde tingsrättens dom.

RH 1989:28 I

Raymond J följde efter 83-åriga Greta H när hon var på väg hem till sin bostad. Sedan Greta H kommit in i sin trappuppgång och börjat gå uppför trapporna grep Raymond J tag i hennes handväska och ryckte till. Av rycket föll Greta H omkull och drogs baklänges nerför trappan. Greta H släppte taget om väskan och Raymond J försvann med den från platsen. I väskan fanns ca 7 500 kr i kontanter.

Tingsrätten dömde Raymond J för rån till fängelse två år sex månader. Såvitt avsåg rubriceringen av gärningen anförde tingsrätten att gärningen visserligen hade riktat sig mot en äldre försvarslös kvinna, men att omständigheterna likväl inte var sådana att gärningen kunde rubriceras som grovt brott.

Hovrätten bedömde gärningen som grovt rån och bestämde påföljden till fängelse fyra år. I domskälen anförde hovrätten bl.a. följande.

Greta H är en späd 83-årig kvinna. Hon har vid huvudförhandlingen i hovrätten gett intryck av att vara en mycket välvårdad äldre dam och det finns all anledning att tro att hon även den dag rånet begicks ingav en iakttagare samma intryck. Med hänsyn till hennes utseende och till hennes ålder, som även framgick av hennes långsamma gång, kan hon ha framstått som ett både lätt och lämpligt offer. Även om tillgreppet inte har föregåtts av någon egentlig planering framgår att Raymond J under en inte helt obetydlig sträcka följt efter Greta H i avvaktan på lämpligt tillfälle och plats att utföra brottet. Det bör vidare anses som en försvårande omständighet att gärningen förövats i trappuppgången till Greta H:s bostad både på grund av den kränkning av hemfriden som detta innebar och på grund av att risken för upptäckt vid detta val av tid och plats för brottet minskade. Rycket i väskan har varit så kraftigt att Greta H har fallit omkull härav. Hon har dock hållit fast i väskan. I denna situation borde Raymond J utan större svårigheter och utan att använda något kraftigare våld ha kunnat tillägna sig väskan. För att förmå Greta H att släppa väskan har han i stället valt att på ett synnerligen brutalt sätt släpa henne först över en trappavsats och därefter utför en stentrappa. Att Greta H:s fysiska skador blivit så förhållandevis ringa framstår närmast som en följd av lyckliga omständigheter och förtar på intet sätt Raymond J:s handlande dess mycket brutala karaktär.

Vid en samlad bedömning av omständigheterna vid brottet finner hovrätten att Raymond J visat sådan synnerlig råhet och på ett så hänsynslöst sätt utnyttjat Greta H:s skyddslösa ställning att rånet skall bedömas som grovt.

RH 1992:57

Lars F åtalades för rån enligt följande gärningsbeskrivning.

Lars F har den 26 juni 1992 i Stockholm i Svenska Handelsbanken, S:t Eriksplan 10, medelst våld å person och medelst hot som för de hotade inneburit trängande fara, stulit ca 70 000 kr i kontanter.

Våldet har bestått i att Lars F *dels* slagit en banktjänsteman i nacken (Bo A; utredningens anm.) med en pistolattrapp, *dels* och fattat tag i en kvinnlig kund och dragit omkull henne på golvet.

Hotet har bestått i att Lars F riktat en pistolattrapp mot bankpersonalen och muntligen hotat att skjuta.

Lars F var tidigare dömd för bl.a. grovt rån, rån och grov stöld till rättspsykiatrisk vård. Det nu aktuella rånet begicks två veckor efter det att kammarrätten beslutat att den rättspsykiatrisk vården av Lars F skulle upphöra.

Tingsrätten dömde Lars F för rån till fängelse fyra år, varvid bl.a. beaktades att han återfallit i brott.

Hovrätten fastställde tingsrättens domslut och anförde följande.

I enlighet med tingsrättens dom ska Lars F dömas för rån.

Vid bedömande av brottets straffvärde är till en början att beakta, att rånet riktats mot en bank. Om Lars F hade använt ett skarpladdat vapen, skulle rånet ha varit att bedöma som grovt (jämför rättsfallet NJA 1972 s 313). Den pistolattrapp Lars F hotade med skiljer sig till utseendet obetydligt från ett riktigt vapen. Bankpersonalen hade därför anledning att frukta för sina liv, något som i synnerhet gällde Bo A. Lars F har således också utnyttjat personalens utsatta ställning och därvid behandlat Bo A på ett hänsynslöst sätt. Även kunderna i banklokalen har haft skäl att känna fruktan för att de skulle kunna komma att bli skadade. Rånet var inte oplanerat; Lars F hade bl a inköpt en peruk och skaffat en cykel för att snabbt kunna bege sig från banken. Med hänsyn till nu angivna omständigheter är brottets straffvärde så högt att det ligger i närheten av straffskalans mitt. Därtill kommer att Lars F tidigare har dömts åtskilliga gånger för rånbrott, senast 1987 och 1990. Avsevärd hänsyn skall tagas till att rånet sålunda utgör återfall i brott av samma allvarliga art som Lars F tidigare har begått.

RH 1993:23

Weija N åtalades för grovt rån enligt följande gärningsbeskrivning.

Weija N. har tillsammans och i samråd med två andra personer den 25 september 1992 i Tippens centrum i Nacka kommun stulit 5 292 066 kr i kontanter och resecheckar ur en värdetransportbil medelst våld å person och hot som inneburit eller för de hotade framstått som trängande fara. Hotet har bestått i att Weija N. och en av de två andra rånarna riktat skjutvapen mot väktarna A och B och sagt att de skulle skjuta om inte väktarna gjorde som rånarna ville. Våldet har bestått i att Weija N. tvingat ner A på marken och tagit tag i hans hår samtidigt som Weija N. tryckt vapnet mot A:s huvud och att den andre rånaren knuffat, slagit eller sparkat på B så att han ramlat. Rånarna har under rånet berövat väktarna friheten genom att ställa dem under bevakning. Den tredje rånaren har stått på vakt vid personbilen GKU 445, som tillgripits i Saltsjöbaden någon gång under tiden den 23–24 september 1992, och som använts av rånarna för att fly från platsen. Weija N. har deltagit vid planeringen av rånet och förberedelserna inför rånet. Efter rånet har de tre delat på pengarna.

Brottet är grovt med hänsyn till att värdet på det tillgripna uppgått till över 5 miljoner kronor, att skjutvapen riktats mot två obeväpnade väktare, varigenom gärningsmannen på ett hänsynslöst sätt utnyttjat de rånades skyddslösa och utsatta ställning, att gärningsmännen som ett led i utförandet av rånet berövat väktarna friheten och använt våld mot dem och att rånet varit mycket välplanerat.

Tingsrätten dömde Weija N i enlighet med åtalet och bestämde påföljden till fängelse sju år.

Hovrätten fastställde tingsrättens domslut. I domskälen anfördes följande.

> I rättspraxis har uttalats att rån mot bank eller annan penninginrättning – hit får uppenbarligen även värdetransporter räknas – vid vilket rånaren hotat med skarpladdat skjutvapen i regel bör bedömas som grovt rån, oavsett om skott avlossats med vapnet eller ej (NJA 1972 s. 323). Ett senare rättsfall ligger i linje med den intagna ståndpunkten. … (NJA 1989 s. 829; jfr även t.ex. RH 1992:57).
>
> De nu angivna rättsfallen tycks peka i den riktningen att om åklagaren inte styrkt att det skjutvapen en bankrånare använt varit skarpladdat eller om det rent av blivit utrett att endast en attrapp använts, så kan det hot med vapen som förevarit inte leda till att gärningen bedöms som grovt rån. En sådan slutsats skulle dock enligt hovrättens mening föra för långt. Avgörande måste i varje enskilt fall vara hur vapnet används för att understryka det hot rånaren är ute efter att inpränta i sitt offer. Självklart är det alltid för den angripne mycket allvarligt att bli hotad med ett skjutvapen denne uppfattar som riktigt. Detta synsätt återspeglas för övrigt i 8 kap. 5 § brottsbalken, som innehåller grundstadgandet om rån. Där talas nämligen bl.a. om hot som för den hotade framstår som trängande fara. Även vid vapenhot finns emellertid utrymme för påtagliga skillnader i olika situationer. Där vapnet under uttalat livshot pressas mot offrets kropp är exempelvis betydligt allvarligare än om en rånare bara visar sitt vapen utan att rikta det mot någon människa.
>
> Beträffande det rån som Weija N. begått finns ingen utredning om de vapen som kommit till användning. Det saknas dock anledning att betvivla väktarnas uppgifter att de trodde det rörde sig om riktiga pistoler. Weija N. har med sitt vapen utövat ett utomordentligt grymt hot mot A genom att vid ett par tillfällen trycka pistolen mot dennes huvud. Vid det senare tillfället hotade Weija N. dessutom med att skjuta, om inte dörren till värdetransportbilen öppnades. Han började också en nedräkning innan hotet skulle verkställas men hann bara till ”ett”, innan B och den andre rånaren gick in i bilen. Dessförinnan hade B hotats av den maskerade rånaren genom att denne riktade sin pistol mot B:s ansikte. Under rånet har vapenhotet strukits under genom upprepade rop från rånarna att A och B kunde bli skjutna. Redan genom att vapen – skarpladdade eller inte, attrapper eller inte – använts på detta hänsynslösa sätt mot väktarna i deras skyddslösa och utsatta ställning, skall brottet bedömas som grovt rån. Den behandling A utsatts för av Weija N. måste dessutom betecknas som visad synnerlig råhet, låt vara att detta kriterium på gärningens valör ligger i viss mån invävt i det tidigare sagda. Weija N. måste nämligen givetvis ha förstått och åsyftat att A skulle känna stor fruktan för att skott kunde avlossas mot honom, om han inte lydde.

Vad som angetts i lagrummet för grovt rån är endast exempel på vad som kan vägas in vid rubriceringen av brottets svårighetsgrad. Ett annat exempel, som dessutom är ett naturligt inslag vid bedömningen av tillgreppsbrott, är värdet på bytet. Detta spörsmål synes emellertid inte ha varit föremål för andra överväganden i lagmotiv än en analogivis hänvisning till vad som sagts om saken beträffande grov stöld (NJA II 1942 s. 360). I den delen uttalas att en stöld redan på grund av det tillgripnas absoluta värde kan betecknas som grov, åtminstone där värdet är verkligt betydande och gärningsmannen varit inställd på ett stort kap. Om tjuven tillfälligtvis kommer över ett stort byte bör däremot stölden inte på den grunden betecknas som grov, heter det (s. 353). Vid beaktandet av dessa uttalanden måste emellertid noteras att straffminimum för grov stöld är fängelse sex månader medan det för grovt rån är fyra år. Avgöranden i praxis som kan belysa denna fråga förekommer mycket sparsamt (jfr dock exempelvis SvJT 1967 rf s. 76).

I förevarande fall har rånarna givetvis varit helt inställda på att tillskansa sig avsevärda belopp. Denna omständighet i kombination med att de faktiskt lyckades tillgripa en osedvanligt stor summa – i det närmaste 5,3 miljoner kronor i kontanter och resecheckar – gör att även detta ensamt får anses konstituera grovt brott. Till det sagda kommer att rånet inte har varit någon impulshandling utan föregåtts av en mycket god planläggning med bl.a. anskaffande av vapen, maskering och flyktbil.

Sammantaget skall Weija N. således dömas för grovt rån.

Rån mot värdetransporter är svåra att skydda sig mot. De inbringar ofta stora belopp och medför – när vapenhot förekommit – inte sällan svåra psykiska påfrestningar hos den drabbade personalen. Straffvärdet av dessa brott är påtagligt högt. Påföljden skall därför regelmässigt bestämmas till fängelse. Skäl att frångå detta för Weija N:s del föreligger inte.

För grovt rån är stadgat fängelse, lägst fyra och högst tio år. Vid bestämmande av straffvärdet skall man enligt brottsbalkens förarbeten överväga om den föreliggande gärningen är svårare eller lindrigare än andra gärningar som hör till samma brottstyp (prop. 1987/88:120 s. 82). Med utgångspunkt i detta samt den mycket allvarliga hotbild rånarna framkallat hos väktarna och det utomordentligt stora bytet kan konstateras att det grova rån som Weija N. är övertygad om ligger klart över vad som bör hänföras till straffskalans nedre del. Brottet hör heller inte hemma i den övre delen av skalan. Denna bör vara förbehållen sådana fall där t.ex. det tillgripna blivit än större eller gärningsmannen avlossat skarpa skott och därvid grovt misshandlat sitt offer. Hovrätten finner vid en samlad bedömning av vad som nu har anförts att det av tingsrätten utmätta straffet väl speglar straffvärdet av den nu samlade brottsligheten.

RH 2003:27

P.Ö. och J.E. bröt sig in genom fönstret till ett nattstängt postkontor. Beväpnade med ett skjutvapen och en kniv samt försedda med rånarluvor väntade de in postpersonalen och en kommande värdetransport. Allteftersom de nio anställda i personalen och chauffören av värdetransporten anlände till postkontoret tvingades de att lägga sig på golvet med armar och ben hopbundna. P.Ö. och J.E. tillgrep ca 400 000 kr från postkontoret och värdetransporten samt personalens privata mobiltelefoner, pengar och andra värdehandlingar. De lämnade sedan platsen i en bil som de tillgripit tidigare under dagen.

Tingsrätten dömde P.Ö och J.E. för grovt rån och tillgrepp av fortskaffningsmedel till fängelse sex år.

Hovrätten ändrade påföljden till fängelse fem år. I rubriceringsfrågan anförde hovrätten följande.

> Utredningen visar att rånet varit planerat och att det föregåtts av anskaffning av flyktbil och material till maskeringar. Gärningsmännen har varit försedda med en pistol som vid ett tillfälle hållits intill L.F:s tinning och som även på nära håll riktats mot L.A:s och C.M:s huvuden. Pistolen har – även om den inte utgjort ett skarpladdat vapen – haft ett sådant utseende att den av målsägandena uppfattats som ett livsfarligt vapen. Gärningsmännen har vidare medfört en kniv som, då C.M. reagerat mot att de ur hennes fickor tagit nycklar, mobiltelefon och pengar, trycktes mot hennes hals. Samtliga tio personer som anlänt till arbetslokalen har fått händerna hopbundna på ryggen och alla utom B.S. även fötterna hopbundna. De har tvingats att ligga på magen med ansiktet mot golvet. L.F., som var den som kom först, har legat på det sättet i omkring åttio minuter. Även flera av de övriga har tvingats att ligga i den ställningen under tämligen lång tid. Av målsägandenas uppgifter framgår att de under den tid de legat bundna känt skräck för att bli dödade. Många av dem har också efter händelsen haft psykiska besvär. Hovrätten finner vid en samlad bedömning av de redovisade omständigheterna att gärningsmännen visat prov på sådan hänsynslöshet att rånbrottet skall bedömas som grovt.

RH 2006:31

J.D. dömdes för rån i 13 fall, försök till rån i två fall och häleri. Samtliga rån, som utfördes under en tidsperiod om knappt två och en halv månad, riktade sig mot Pressbyrå- och Seven Eleven-butiker. Vid fem av rånen hotade J.D. butikspersonalen med kniv eller ett knivliknande föremål och vid övriga tillfällen uppgav han

att han hade pistol eller annat vapen. J.D. var tidigare dömd för narkotikabrott.

Tingsrätten bestämde påföljden för den samlade brottsligheten till fängelse tre år.

Hovrätten ändrade fängelsestraffets längd till fängelse sex år, och anförde bl.a. följande.

> Rånen, som har satts i system under en begränsad period, har regelmässigt begåtts strax före stängningsdags när expediterna varit ensamma i lokalen. Dessa har därför befunnit sig i ett utsatt läge. Även om det inte har förekommit något fysiskt våld har J.D:s agerande fått allvarliga och i flera fall långtgående konsekvenser för expediterna. Påföljden för rån är fängelse lägst ett år. Straffvärdet för de gärningar J.D. gjort sig skyldig till är således mycket högt. Fråga är också om brott under prövotid. Mot denna bakgrund finner hovrätten det av tingsrätten utmätta fängelsestraffet alltför lågt. Fängelsestraffets längd bör i stället bestämmas till sex år.

Utpressning

Rättsfall från Högsta domstolen

NJA 1997 s. 507

Roger E åtalades för anstiftan till grovt rån enligt följande gärningsbeskrivning.

> Roger E har någon gång i maj–juni 1995 köpt en glassmaskin för 17 500 kr av Göran H och Mikael L. Roger E har därefter velat häva köpet och få köpeskillingen tillbaka, vilket säljarna motsatt sig. Med anledning härav har Roger E i augusti–november 1995 i Östersunds kommun uppsåtligen gett i uppdrag till och förmått annan person till utförande av nedanstående gärning. – En okänd person har d 1 nov 1995 olovligen inträngt i Göran H:s bostad i Östersund, där han hotat Göran H genom att rikta ett vapen mot och lyfta en kniv mot Göran H och uppmana honom att erlägga 2x17 500 kr. Den okände har härigenom tvingat Göran H att med anlitande av Mikael L som bud d 3 nov 1995 erlägga 17 500 kr till Roger E, Göran H och Mikael L till skada och Roger E till vinning. Hotet har varit ägnat att hos Göran H framkalla allvarlig fruktan för egen säkerhet till person. – Den okände har vidare tvingat Göran H att gå upp på bostadens övervåning – varvid den okände tryckt vapnet mot Göran H:s rygg samt gjort mantelrörelse – och in i ett mindre rum, där den okände låst in Göran H. – Brottet är att bedöma som grovt då gärningsmannen visat synnerlig råhet och på ett hänsynslöst sätt utnyttjat Göran H:s skyddslösa ställning. – I vart fall görs gällande att Roger E gett i uppdrag till och för-

> mått annan person att medelst olaga tvång – genom misshandel eller eljest med våld eller hot om brottslig gärning – förmå Göran H att till Roger E utbetala 17 500 kr; Göran H och Mikael L till skada och Roger E till vinning.

Tingsrätten fann åtalet styrkt. Omständigheterna kring det rånbrott som den okände personen gjort sig skyldig till ansågs emellertid inte vara sådana att den gärningen borde bedömas som grovt rån. Tingsrätten dömde därför Roger E för anstiftan till rån av normalgraden och bestämde påföljden till fängelse ett år.

Hovrätten fastställde tingsrättens domslut.

Högsta domstolen fann att det hot som utövats mot Göran H inte varit omedelbart överhängande i förhållande till den handling som det kom att tvinga fram. Hotet ansågs därför inte ha inneburit trängande fara i den mening som avses i bestämmelsen om rån. Gärningen ansågs i stället vara att bedöma som utpressning. Vare sig den ekonomiska skadan eller det tvång som utövats ansågs kunna medföra att brottet skulle anses som grovt. Med hänvisning till att parterna inför Högsta domstolen uttryckt att de vid denna bedömning ansåg att Roger E var att bedöma som gärningsman dömde Högsta domstolen Roger E för utpressning till det av tingsrätten och hovrätten utdömda straffet. I påföljdsdelen anförde Högsta domstolen följande.

> På grund av brottets art kan annan påföljd än fängelse inte komma i fråga. Även med den ändring av brottets rubricering som följer av det föregående är brottet av allvarlig karaktär. Beaktas bör att Göran H inte bara hotats med vapen och kniv i köket i sin bostad av en maskerad, okänd man som olovligen berett sig tillträde dit, utan att han även under vapenhot tvingats att gå upp i bostadens övervåning där han blivit inlåst. Straffvärdet är så högt att brottet förskyller det av domstolarna bestämda straffet.

NJA 2003 s. 295

P.-O.B. åtalades för försök till utpressning, grovt brott, och grovt vapenbrott enligt följande gärningsbeskrivningar.

> *Åtalspunkten 1. Försök till utpressning, grovt brott.*
> P.-O.B. har d. 3 nov. 2002 sökt upp Å.G. i dennes bilverkstad i Säve i Göteborg. I ett kontorsutrymme i anslutning till verkstaden har P.-O.B. tryckt en skarpladdad pistol mot pannan på Å.G. och uttalat ”nu betalar du 15 000 kr inom en vecka” eller liknande med denna innebörd. Kort därefter har P.-O.B. alldeles till vänster om Å.G:s

huvud avfyrat pistolen varvid han upprepat hotet med tillägg att han skulle skicka andra gubbar att hämta pengarna. Vidare har han hotat att kroppsligen skada Å.G. och hans hustru.

Genom angivet handlande har P.-O.B. försökt att förmå Å.G. till en handling som, om den kommit till fullbordan, skulle inneburit vinning för P.-O.B. och skada för Å.G. Brottet är att anse som grovt då ett skarpladdat vapen använts. Brottet har till följd av polisanmälan inte kommit till fullbordan. Fara härför har förelegat.

Åtalspunkten 2. Grovt vapenbrott.
P.-O.B. har d. 3 nov. 2002 i Göteborg utan att ha rätt därtill innehaft en pistol Walther PP kaliber 22 LR med tillhörande ammunition. Brottet är att bedöma som grovt då vapnet av P.-O.B. använts vid allvarlig brottslighet.

Tingsrätten dömde P.-O.B. för försök till utpressning, grovt brott, och grovt vapenbrott till fängelse ett år fyra månader.

Hovrätten fastställde tingsrättens domslut.

Högsta domstolen fastställde hovrättens domslut och anförde följande domskäl.

I enlighet med HovR:ns dom skall P.-O.B. dömas för de åtalade gärningarna. Dessa är, såsom HovR:n funnit, att bedöma som försök till grov utpressning och grovt vapenbrott. Det kan inte komma i fråga att välja annan påföljd än fängelse. Frågan är hur långt fängelsestraff P.-O.B. skall ådömas.

P.-O.B. har utsatt Å.G. för mycket allvarligt tvång genom att hålla det skarpladdade vapnet mot hans panna och avfyra det i närheten av hans huvud. P.-O.B. har dessutom i samband härmed uttalat hot om att skada såväl Å.G. som dennes hustru. Särskilt på grund av de nu angivna omständigheterna har utpressningsförsöket ett högt straffvärde. Genom att vapnets användning således beaktas vid bedömning av straffvärdet hos utpressningsförsöket får vapenbrottets inverkan på straffmätningen anses vara tämligen begränsad.

Riksåklagaren har anfört att den utpressningsgärning som P.-O.B. skall dömas för är jämförbar med ett försök till grovt rån, varför fängelsestraffets längd bör närma sig minimistraffet för grovt rån, fyra år.

Genom de straffskalor som föreskrivs för olika brott har lagstiftaren gjort en allmän bedömning av brottens straffvärde. Rånbrotten har därvid ansetts ha ett betydligt högre straffvärde än utpressningsbrotten. Härtill kommer att såväl lagstiftning som rättstillämpning har visat återhållsamhet när det gäller att bedöma rånbrott som grova. Vid bedömningen av straffvärdet hos de brott P.-O.B har gjort sig skyldig till bör inte ledning sökas i straffskalan för grovt rån. Även med beaktande av vad tidigare sagts om det allvarliga tvång som P.-O.B. utsatte Å.G. för är omständigheterna sådana att det saknas anledning att göra annan bedömning av brottslighetens straffvärde än den

HovR:n och TR:n gjort. HovR:ns domslut skall därför fastställas i den överklagade delen.

Rättsfall från hovrätterna

RH 2004:70

A.O. åtalades för bl.a. försök till utpressning enligt följande gärningsbeskrivning.

> A.O. har den 11 februari 2004 iförd en jacka med texten ”Bandidos” och i sällskap med ytterligare en person iförd en jacka med texten ”X-team” sökt upp H.R. i dennes bostad på Trädgårdsvägen i Tullinge och försökt förmå honom att betala 500 000 kr, varvid A.O. genom avsiktlig klädsel låtit H.R. förstå att han riskerade att utsättas för våld om han inte betalade det begärda beloppet. A.O. har den 5 april 2004 besökt H.R. i dennes bostad. På natten den 21 juli 2004 har någon inträngt i H.R:s bostad och skjutit honom i benet med ett handeldvapen. A.O. har den 10 augusti 2004 sökt upp H.R. i dennes bostad varvid han genom hot om att döda eller skada H.R. försökt förmå denne att utge 100 000 kr. A.O. har bland annat uttalat att H.R. haft sig själv att skylla för att han blivit skjuten den 21 juli 2004 och att dessa händelser skulle avta om H.R. visade välvilja. Fara för brottets fullbordan har förelegat, vilket hade medfört vinning för A.O. och/eller den i vars ställe han var samt motsvarande skada för H.R.

Tingsrätten fann åtalet styrkt och dömde A.O. för försök till utpressning, rattfylleri och narkotikabrott till fängelse ett år.

Hovrätten fastställde tingsrättens domslut. I domskälen anförde hovrätten bl.a. följande.

> Liksom tingsrätten finner hovrätten att H.R:s trovärdiga uppgifter skall läggas till grund för bedömningen. Genom dessa är det styrkt att A.O. vid besöket den 10 augusti 2004 genom anspelningar på händelsen några dagar tidigare, den 21 juli, uttalade åtminstone underförstådda hot. Han lät också H.R. förstå vilka följder en utebliven betalning till A.O. skulle kunna få och vilket våld han skulle kunna komma att utsättas för.
>
> Utredningen, innefattande A.O:s egna uppgifter, ger vid handen att det inte existerade någon klar fordran som motsvarade det framställda kravet. Brottet skulle således, om det fullbordats, ha inneburit vinning för A.O. och motsvarande skada för H.R. A.O. har alltså i vart fall vid detta tillfälle gjort sig skyldig till försök till utpressning.
>
> Vad därefter gäller frågan om A.O., trots att några uttryckliga hot inte uttalats vid de två andra tillfällena, gjort sig skyldig till försök till utpressning även då, dvs. den 11 februari och den 5 april 2004, gör hovrätten följande överväganden.

Genom H.R:s uppgifter är det styrkt att A.O. tillsammans med en annan person besökt honom i hans hem såväl den 11 februari 2004 som den 5 april 2004 samt att A.O. vid det första besöket framställde krav på betalning av 500 000 kr inom en månad. Vid det första besöket bar A.O. en jacka med Bandidos symbol och hans kamrat en jacka med X-teams symbol. Som tingsrätten funnit kan det hållas för visst att A.O. är medlem i Bandidos.

Bärande av emblem eller uppträdande i viss klädsel kan i vissa situationer jämföras med en indirekt åsiktsyttring vilken kan innebära ett hot. Bandidos, liksom ett antal andra s.k. MC-klubbar, torde av allmänheten främst förknippas med allvarlig brottslighet innefattande bl.a. indrivning av pengar med våldsamma metoder. Medlemmarna i Bandidos är naturligtvis medvetna om detta förhållande.

Det kan, inte minst mot bakgrund av de verbala hot som kom att uttalas den 10 augusti 2004, hållas för visst att A.O. redan vid besöket hos H.R. den 11 februari 2004 bar kläder med Bandidos emblem just i syfte att skrämma H.R. till betalning. A.O. har således från början haft uppsåt att, genom det hotfulla budskap som hans klädsel och oanmälda besök i H.R:s hem förmedlade, förmå H.R. att betala en större summa pengar till honom. Utredningen ger klart vid handen att H.R. också uppfattade situationen på detta sätt. Besöket i H.R:s hem den 5 april 2004 har, trots att något uttryckligt krav på betalning inte framställdes då, följt samma mönster och uppenbarligen utgjort ett led i de fortlöpande försöken att framtvinga en betalning som A.O. inte var berättigad till. Mot angiven bakgrund och då fara för brottets fullbordan uppenbarligen förelegat finner hovrätten, liksom tingsrätten, att åtalet för försök till utpressning i sin helhet är styrkt.

Vad som förekommit här föranleder inte hovrätten att göra någon annan bedömning än den tingsrätten gjort i fråga om påföljd, straffmätning, förverkande av villkorligt medgiven frihet eller skadestånd.

Domstolarna påföljdspraxis vid vissa våldsbrott

– sammanfattning

En rapport från
Åklagarmyndigheten 2007

ÅKLAGARMYNDIGHETEN

Förord

Regeringen beslutade den 8 december 2005 och den 14 december 2006 att ge Åklagarmyndigheten i uppdrag att kartlägga domstolarnas straffmätning och påföljdsval i mål om brotten misshandel, grov misshandel, grov fridskränkning, grov kvinnofridskränkning, olaga hot, grovt olaga hot samt rån och grovt rån.

I uppdraget angavs att med hänsyn till att det inte finns någon samlad bild av hur straffmätning och påföljdsval ser ut vid våldsbrottslighet finns det skäl att nu skapa ett gediget kunskapsunderlag om domstolarnas praxis i sådana mål.

Uppdraget har handlagts av Åklagarmyndighetens Utvecklingscentrum Göteborg.

Åklagarmyndigheten har under arbetet samrått med främst en särskild referensgrupp och med Brottsförebyggande rådet. För innehållet i rapporten och de slutsatser som dras är dock Åklagarmyndigheten ensam ansvarig.

Åklagarmyndighetens arbete redovisas i rapporten ”Domstolarnas påföljdspraxis för vissa våldsbrott”

Genom överlämnandet av denna rapport är uppdraget avslutat.

Stockholm och Göteborg i maj 2007

Fredrik Wersäll
Riksåklagare

Lisbeth Johansson
Överåklagare

Karin Jungerfelt
Projektledare

Sammanfattning

Uppdraget och dess genomförande

Enligt regeringsbeslut den 8 december 2005 och den 14 december 2006 fick Åklagarmyndigheten i uppdrag att kartlägga domstolarnas straffmätning och påföljdsval i mål om brotten misshandel, grov misshandel, grov fridskränkning, grov kvinnofridskränkning, olaga hot, grovt olaga hot samt rån och grovt rån.

I uppdraget angavs att med hänsyn till att det inte finns någon samlad bild av hur straffmätning och påföljdsval ser ut vid våldsbrottslighet finns det skäl att nu skapa ett gediget kunskapsunderlag om domstolarnas praxis i sådana mål.

En beskrivning av hur uppdraget har genomförts lämnas i kapitel 1.

Sammanfattningsvis kan sägas att genom Brottsförebyggande rådet (BRÅ) har dels viss rättsstatistik tagits fram, dels listor över fällande tingsrättsdomar för aktuella brottstyper från år 2000 och 2005. Generellt har domar avseende ungdomar under 18 år uteslutits på grund av att det för den åldersgruppen gäller särskilda påföljdsregler. Beträffande vissa brottstyper, främst misshandel av normalgraden och olaga hot, har gjorts ytterligare begränsningar och slumpvisa uttag av domar.

När det gäller de grövre brottstyperna (grov misshandel, grov fridskränkning, grov kvinnofridskränkning, rån och grovt rån) har i princip samtliga domar för de båda undersökningsåren hämtats in och granskats.

Domarna har beställts in från respektive domstol. De har granskats efter en granskningsmanual och data har matats in i en särskilt upprättad granskningsmall. Materialet i den mallen har utgjort en databas som har använts för vidare analyser i ett särskilt statistik- och analysprogram. Sammantaget har 2 285 tingsrättsdomar granskats. Därutöver tillkommer 333 hovrättsdomar som innebär att hovrätten i något för uppdraget relevant avseende har ändrat tingsrättens dom.

Upplägget av rapporten

Efter sammanfattande redogörelser för påföljdssystemet och huvudprinciperna för straffmätning och påföljdsval (kapitel 2) och en beskrivning av de brott som ingår i kartläggningen (kapitel 3) redovisas resultaten brott för brott (kapitel 4 – 10) med tyngdpunkten på de resultat som domsgranskningen har lett fram till. Resultaten finns också sammanfattade för varje typ av brott. För varje brottstyp finns också uppgifter från rättsstatistiken redovisade.

Avslutningsvis återfinns kapitel 11 med en mer generell sammanfattning och kommentarer kring olika resultat från kartläggningen.

Misshandel av normalgraden (kapitel 4)

Allmänt

Sammantaget har 211 domar avseende misshandel av normalgraden granskats. Samtliga fall utom ett, där det dömdes för försök till misshandel, var fullbordade brott.

Andelen kvinnor som dömts för misshandel uppgår i undersökningsmaterialet till 7,6 procent (16 av 211). Medelåldern på gärningsmännen vid brottstillfället är 31,6 år (median 28 år). Den yngste var 18 år och den äldste 63 år. Andelen tingsrättsdomar som har överklagats uppgår till 14,7 procent. Skadestånd har dömts ut i 75,8 procent av domarna.

Fördelning av påföljder

Den vanligast förekommande påföljden vid misshandel av normalgraden är villkorlig dom i förening med samhällstjänst eller dagsböter (59,7 procent). Därefter följer skyddstillsyn (19,9 procent) vars andel dock minskat år 2005. Fängelseandelen uppgår till 17,5 procent de båda åren sammantagna. Andelen fängelsestraff var signifikant högre år 2005 än år 2000.

Fängelsestraff

Antalet fängelsedomar uppgår till 37. Medellängden på fängelsestraffen ligger på 3,86 månader (median 3 månader) de båda undersökningsåren sammantagna. Det föreligger ingen signifikant skillnad i fängelsestraffens längd mellan år 2000 och år 2005.

Straffskalan vid misshandel av normalgraden är fängelse i högst två år. Vad gäller utnyttjad andel av straffskalan kan konstateras att 76,9

respektive 79,2 procent av domarna ligger i den nedersta fjärdedelen av straffskalan, dvs. under 6 månader.

Icke-frihetsberövande påföljder

I 42 fall har påföljden bestämts till skyddstillsyn vid misshandel av normalgraden och i 132 fall har påföljden bestämts till villkorlig dom.

Den villkorliga domen har i 62 fall förenats med dagsböter. Då påföljden bestämdes till villkorlig dom i förening med samhällstjänst, vilket skedde i 64 fall, var medelvärdet för alternativstraffet 1,75 månader (median 1 månad). Medelantalet samhällstjänsttimmar uppgår till drygt 60 (median 50).

Betydelsen av gärningsmannens ålder

Det finns ingen signifikant korrelation mellan gärningsmannens ålder och längden på fängelsestraffet. Det är dock så få domar att enstaka fall kan ge ett stort genomslag.

Försvårande och förmildrande omständigheter

Det är ovanligt att omständigheter hänförliga till straffvärdet enligt 29 kap. 1 § brottsbalken uttryckligen åberopas i domarna. I de fall så sker är det den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit som lyfts fram.

Det är också ovanligt att *försvårande omständigheter* enligt 29 kap. 2 § brottsbalken uttryckligen anges i domarna. Flertalet av de punkter som räknas upp i lagrummet har inte förekommit i undersökningsmaterialet.

När det gäller *förmildrande omständigheter* enligt 29 kap. 3 § brottsbalken är det inte heller särskilt vanligt att sådan uttryckligen anges.

När det gäller de *s.k. billighetsskälen* i 29 kap. 5 § brottsbalken anges endast två sådana omständigheter i undersökningsmaterialet.

Återfall och tidigare brottslighet

När det gäller gärningsmannens tidigare brottslighet framgick det att denne var tidigare dömd i 65 fall. I 90 fall kunde utläsas av domen att den dömde var tidigare ostraffad. Om den dömde tidigare var dömd eller ostraffad kunde inte utläsas i 56 fall. I åtminstone 30,8 procent av samtliga domar avseende misshandel av normalgraden var det således fråga om återfall i brott.

Medeltiden som förflutit sedan senaste dom var 39,1 månader och de vanligast förekommande påföljderna i den tidigare domen var villkorlig dom och skyddstillsyn följt av fängelse och dagsböter.

Förverkande av villkorligt medgiven frihet har skett i 2 fall och i ett av dessa hade hela tiden förverkats. Medelvärdet av den tid som förverkades av 1,75 månader.

När det gäller frågan om hur återfallet har beaktats kan konstateras att det i 15 fall har angetts att återfallet har beaktats genom påföljdsvalet och i 2 fall genom förverkande. 29 kap. 4 § brottsbalken har inte åberopats.

Tid mellan brott och dom

Tiden förfluten mellan brott och dom varierar mellan olika påföljdstyper. Parvisa jämförelser visar att fängelse och skyddstillsyn skiljer sig signifikant åt och att fängelse och villkorlig dom skiljer sig marginellt. Medelvärdet för förfluten tid är kortare i de fall som påföljden har bestämts till fängelse än då den bestämts till en icke-frihetsberövande påföljd.

Betydelsen av kön och relation

Det kan konstateras att inte någon kvinna i undersökningsmaterialet ådömdes ett fängelsestraff. Skillnaden i andelen kvinnor och män som dömdes till fängelse är marginellt signifikant. Andelen kvinnor som döms till skyddstillsyn respektive villkorlig dom är högre än motsvarande andel för män, men skillnaden är inte signifikant.

Andelen gärningsmän och målsäganden som har en parrelation har minskat. När det gäller platsen för brottet kan konstateras en minskning av både målsägandens bostad och den gemensamma bostaden. Med tanke på att även andelen avseende nära relation mellan gärningsman och målsäganden har minskat kan det vara ett rimligt antagande att vissa misshandelsbrott som begåtts mot en nära anhörig numera bedöms som fridskränkningsbrott.

Typ av våld och konsekvenser för målsäganden

Det vanligaste våldet som utövas vid misshandel av normalgraden är slag utan tillhygge, följt av ”annat” och sparkar. Slag med tillhygge liksom knivstick är relativt ovanliga. De olika typerna av våld kan förekomma i kombination.

De till antalet helt övervägande konsekvenserna för målsäganden är smärta och kroppsskada.

Grov misshandel (kapitel 5)

Allmänt

Sammantaget har 1 051 domar avseende grov misshandel granskats. Antalet domar har ökat med cirka 28 procent från 2000 till 2005. I undersökningsmaterialet uppgår andelen kvinnor till 6,6 procent. Gärningsmännens medelålder vid brottet uppgår till 30,65 år. Den yngste gärningsmannen i undersökningsmaterialet är 18 år och den äldste 81 år. Andelen tingsrättsdomar som överklagats uppgick till 45,1 procent. Skadestånd har dömts ut i 92,3 procent av domarna.

Fördelning av påföljder

Fördelningen mellan påföljderna är däremot relativt konstant mellan åren när det gäller samtliga stadier av grov misshandel. Fängelseandelen uppgår till drygt 75 procent och andelen domar till skyddstillsyn till knappt 15 procent. Den därefter vanligaste påföljden är rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning.

Andelen som döms till fängelse för försök eller förberedelse till grov misshandel är lägre än fängelseandelen avseende fullbordade brott. Andelen som döms till skyddstillsyn för försöks- och förberedelsebrott är också högre jämfört med fullbordat brott.

Fängelsestraff

Antalet domar med fängelsestraff avseende grov misshandel, samtliga stadier, åren 2000 och 2005 sammantagna, var 794 och dess medellängd uppgår till 18,9 månader. Vid en jämförelse mellan åren föreligger inte någon signifikant skillnad i strafflängd; medelvärdet på strafftiden uppgår år 2000 till 19,2 månader och år 2005 till 18,7 månader.

När det gäller försök till grov misshandel skiljer sig fördelningen mellan påföljderna signifikant åt mellan år 2000 och år 2005. Skillnaden består i att andelen fängelsestraff var signifikant högre år 2005 än år 2000.

Domar för försök till grov misshandel leder till signifikant kortare fängelsestraff än domar för fullbordad grov misshandel.

Straffskalan för grov misshandel är fängelse i lägst ett och högst tio år. När det gäller utnyttjad andel av straffskalan visar det sig att 94,5 (år 2000) respektive 95,7 (år 2005) procent av domarna ligger på den nedersta fjärdedelen av straffskalan. Den nedersta fjärdedelen går upp till fängelse 3 år 3 månader.

Icke-frihetsberövande påföljder

I 121 fall har påföljden bestämts till *skyddstillsyn* vid fullbordad grov misshandel.

I de 44 fall som skyddstillsynen har förenats med särskild behandlingsplan, s.k. kontraktsvård uppgår medellängden på det alternativa fängelsestraffet till cirka 15 månader.

I de 26 fall som skyddstillsynen har kombinerats med fängelse uppgår medellängden på fängelsestraffet till cirka 2,5 månader

När skyddstillsynen har förenats med samhällstjänst, vilket skett i 24 fall, uppgår timmarnas medelantal till cirka 180 och det genomsnittliga alternativstraffet till fängelse 8,5 månader.

I de 22 fall som skyddstillsyn har förenats med annan föreskrift utgörs föreskriften i samtliga fall ”vård eller behandling”.

I 22 av de 25 fall som påföljden för fullbordad grov misshandel bestämts till *villkorlig dom* har denna förenats med samhällstjänst. Alternativstraffet uppgår i genomsnitt till 8 månader och medelantalet samhällstjänsttimmar till drygt 180.

Enstaka fall av grov misshandel

Av de genomgångna domarna innehåller merparten (729 domar motsvarande 69,4 procent) flera brott i domen. Resterande 322 domar (30,6 procent) avser enstaka fall av grov misshandel.

Fängelseandelen är något lägre vid de enstaka fallen medan andelen som döms till villkorlig dom är högre. Skillnaden i skyddstillsynsandelen är marginell.

Medelvärdet på fängelsestraffen för ett enstaka fall av grov misshandel är 15,95 månader. I de fall som flera brott förekommer är medelvärdet högre, drygt 21 månader. Det innebär att fängelsestraffen är signifikant längre i de fall där ytterligare brott förekommer i domen.

Straffskalan vid grov misshandel är fängelse i lägst ett, högst tio år. När det gäller fördelningen på straffskalan vid enstaka fall av fullbordad grov misshandel kan konstateras att 98,6 procent av domarna innebär fängelsestraff som ligger i den nedersta fjärdedelen av straffskalan.

Betydelsen av gärningsmannens ålder

Det finns en signifikant positiv korrelation mellan gärningsmannens ålder och längden på fängelsestraffen. Korrelationen är dock tämligen svag. Statistisk jämförelse visar också att gärningsmän som är 20 år eller yngre i snitt får signifikant kortare fängelsestraff än gärningsmän över 20 år.

När det gäller fördelningen av påföljderna kan noteras att fängelseandelen är lägre för gärningsmän under 21 år. Andelen domar till

skyddstillsyn liksom till villkorlig dom är vidare högre än för äldre gärningsmän.

Fängelsestraffet är signifikant kortare i de fall där 29 kap. 7 § brottsbalken (den s.k. ungdomsrabatten) tillämpats.

Försvårande och förmildrande omständigheter

Det är relativt ovanligt att omständigheter hänförliga till straffvärdet enligt 29 kap. 1 § brottsbalken uttryckligen åberopas i domarna. I de fall så sker är det främst den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit som lyfts fram.

Det är också ovanligt att *försvårande omständigheter* enligt 29 kap. 2 § brottsbalken uttryckligen anges i domarna. Sammantaget har så skett i 46 fall. Flera av de punkter som räknas upp i lagrummet har inte förekommit i undersökningsmaterialet. Den omständighet som åberopats i flest fall (29) är att gärningsmannen har visat särskild hänsynslöshet. Därefter har en hänvisning till att det rör sig om s.k. hatbrott, anförts i 13 fall. Fängelsestraffen är signifikant längre när försvårande omständigheter har angetts i domen.

Olika försvårande omständigheter åberopas nästan uteslutande vid rubriceringen av brottet. De används för att rubricera misshandeln som grov.

När det gäller *förmildrande omständigheter* enligt 29 kap. 3 § brottsbalken är det inte heller särskilt vanligt att sådan uttryckligen anges. Sammantaget har så skett i 56 fall. Fängelsestraffen är signifikant kortare i de domar där minst en förmildrande omständighet enligt 29 kap. 3 § brottsbalken har åberopats.

Vad gäller *de s.k. billighetsskälen* i 29 kap. 5 § brottsbalken är punkten 4 (gärningsmannen förorsakas men genom att han på grund av brottet utvisas ur riket) och punkten 7 (en i förhållande till brottets art ovanligt lång tid förflutit sedan brottet begicks) som är vanligast förekommande. Det föreligger en marginellt signifikant skillnad som visar att kortare straff utdömts då en eller flera omständigheter i 29 kap. 5 § första stycket åberopats.

Återfall och tidigare brottslighet

Vad gäller tidigare brottslighet framgick det att gärningsmannen var tidigare dömd i 709 fall. I 194 fall kunde utläsas av domen att den dömde var tidigare ostraffad. Om den dömde var tidigare dömd eller ostraffad kunde inte utläsas i 147 fall. I åtminstone 67,5 procent av samtliga domar avseende grov misshandel var det således fråga om återfall i brott.

Tid mellan brott och dom

Tiden som har förflutit mellan brott och dom varierar mellan olika påföljdstyper. Parvisa jämförelser visar att villkorlig dom skiljer sig signifikant från fängelse, skyddstillsyn och rättspsykiatrisk vård, vilket innebär att längre tid har förflutit från brottet i de fall som påföljden bestämts till villkorlig dom. Fängelse skiljer sig marginellt från skyddstillsyn på så sätt att det är något kortare tid som förflutit från brottet i de fall som påföljden blir fängelse.

Det var signifikant längre tid som förflöt mellan brott och dom hos fallen från år 2005 än hos de från år 2000.

Vidare föreligger det en signifikant negativ korrelation mellan tiden mellan brott och dom längden på fängelsestraffet. Kortare förfluten tid är alltså förknippad med längre fängelsestraff.

Kön och relation

Andelen kvinnor som fick fängelsestraff var signifikant mindre än motsvarande andel män. Andelen skyddstillsynsdomar är också högre för kvinnorna. Medellängden på fängelsestraffen skilde sig dock inte åt mellan kvinnor och män.

Relationerna mellan gärningsman och målsäganden har i stort inte har förändrats mellan de båda åren. En viss ökning för relationerna ”obekant” och ”ytlig bekant” kan dock iakttas. Platsen för brotten i princip är oförändrad mellan de båda åren. En mindre ökning av grov misshandel på allmän plats kan dock noteras.

Typ av våld och konsekvenser för målsäganden

Det vanligaste våldet som utövas vid grov misshandel är slag utan tillhygge följt av sparkar, knivstick, slag med tillhygge och annat. De olika typerna av våld förekommer inte sällan i kombination.

De till antalet helt överväganden konsekvenserna för målsäganden är kroppsskada och smärta. De olika konsekvenserna för målsäganden förekommer ofta i kombination.

Grov fridskränkning (kapitel 6)

Allmänt

Totalt har 104 domslut ingått i undersökningsmaterialet. Gärningsmännens medelålder vid brottet uppgår till knappt 37 år. Den yngste är 17 år och den äldste 65 år. Andelen tingsrättsdomar som överklagats uppgår till 44,2 procent. Skadestånd har utgått i 85,6 procent av do-

marna. Av de 104 domarna är gärningsmannen en kvinna i 11 fall vilket motsvarar 10,6 procent.

Antalet domslut för år 2000 (6) är mycket få i förhållande till antalet år 2005 (98). Förklaringen till detta torde vara att lagstiftningen om grov fridskränkning trädde i kraft den 1 juli 1998 och alltså var förhållandevis ny år 2000. Dessutom trädde en lagändring i bestämmelsen i kraft den 1 januari 2000 som kan sägas utvidga det straffbara området något. Med hänsyn till det lilla antalet domslut år 2000 har de fall jämförelser görs mellan de båda åren ett begränsat värde.

Fördelning av påföljder

Ser man till undersökningsåren sammanslagna uppgår fängelseandelen till knappt 77 procent. Andelen som döms till skyddstillsyn uppgår till drygt 20 procent. Villkorlig dom och överlämnande till rättspsykiatrisk vård förekommer endast i några få fall.

Fängelsestraff

Fängelsestraff har dömts ut i 80 fall. Medelvärdet för strafftiden uppgår till drygt 12 månader (median 10 månader)sett till de båda undersökningsåren sammantagna.

Straffskalan för grov fridskränkning är fängelse i minst 6 månader och högst 6 år.

När det gäller domar från år 2005 kan konstateras att 92 procent av domarna återfinns i den nedersta fjärdedelen av straffskalan, dvs. upp till 22,5 månader eller 1 år 10 månader 15 dagar. Återstående 8 procent ligger i intervallet 25 – 50 procent av straffskalan. 50 procent motsvarar 39 månader eller 3 år 3 månader. De längsta utdömda fängelsestraffen under år 2005 uppgick till 3 år.

Icke-frihetsberövande påföljder

Sammantaget 21 personer dömdes till skyddstillsyn för grov fridskränkning. I de 6 fall påföljden bestämdes till skyddstillsyn i kombination med samhällstjänst. uppgick genomsnittliga antalet timmar för samhällstjänsten till drygt 155 och medelvärdet på alternativstraffen var knappt 7 månader. I 7 fall blev påföljden skyddstillsyn med särskild behandlingsplan, s.k. kontraktsvård. Alternativstraffens medelvärde uppgick till drygt 11 månader.

Villkorlig dom har utdömts i sammantaget 2 fall för grov fridskränkning. Båda domarna är från år 2005 och den villkorliga domen har i båda fallen förenats med föreskrift om samhällstjänst. Det genomsnittliga antalet timmar för samhällstjänsten var 160 och de alternativa straffen bestämdes i båda fallen till fängelse 6 månader.

Enstaka fall av grov fridskränkning

Av de genomgångna domarna innehåller merparten (72 domar motsvarande 69,2 procent) flera brott i domen. Resterande 32 domar (30,8 procent) avser enstaka fall av grov fridskränkning.

Medelvärdet på fängelsestraffen för ett enstaka fall av grov fridskränkning är 10,2 månader (median 9 månader). I de fall som flera brott förekommer är medelvärdet högre, 13 månader (median 12 månader).

När det gäller fördelningen på straffskalan vid enstaka fall av grov fridskränkning beträffande domar från år 2005 framgår att 96 procent av domarna återfinns i den nedersta fjärdedelen av straffskalan.

Betydelsen av gärningsmannens ålder

Fängelseandelen är lägre och andelen som döms till skyddstillsyn är högre i de fall som gärningsmannen är 20 år eller yngre vid brottet. Det finns ingen signifikant korrelation mellan gärningsmannens ålder och längden på fängelsestraffet.

Försvårande och förmildrande omständigheter

Omständigheter som hänför sig till straffvärdet enligt 29 kap 1 § brottsbalken har åberopats i sammantaget 5 fall, alla i domar från år 2005.

Totalt har *försvårande omständigheter* hänförliga till straffvärdet enligt 29 kap. 2 § brottsbalken åberopats i 18 fall, samtliga i domar från 2005. Den vanligast åberopade omständigheten är punkten 8, dvs. att brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person.

Fängelsestraffen är signifikant längre i de domar där minst en försvårande omständighet enligt 29 kap. 2 § brottsbalken har åberopats och även signifikant längre i de domar där enbart punkten 8 har åberopats.

Endast en *förmildrande omständighet* enligt 29 kap. 3 § brottsbalken har åberopats i en dom som lett till fängelsestraff.

S.k. billighetsskäl enligt 29 kap. 5 § brottsbalken har åberopats i sammantaget 5 fall, samtliga från år 2005. Signifikant kortare straff utdömdes i de fall där en eller flera omständigheter enligt 29 kap. 5 § brottsbalken har åberopats.

Återfall och tidigare brottslighet

I de 104 domarna framgår det att gärningsmannen är tidigare dömd i 40 fall och ostraffad i 38 fall. Uppgift om eventuell tidigare brottslighet saknas i 26 fall.

I genomsnitt har drygt 33 månader förflutit sedan den senaste domen. Den vanligast påföljden i den tidigare domen har varit fängelse följt av skyddstillsyn.

Förverkande av villkorligt medgiven frihet har skett i 12 fall. I 8 av dessa har hela den villkorligt medgivna friheten förverkats. Medeltiden som förverkats uppgår till 3,82 månader.

Av de 40 fall där det framgår att gärningsmannen är tidigare dömd har det i domen angetts att återfallet har beaktats genom förverkande i 11 fall och genom påföljdsvalet i 8 fall. 29 kap. 4 § brottsbalken har inte åberopats i något fall.

Tid mellan brott och dom m.m.

Tiden som förflutit mellan brott och dom har beräknats med utgångspunkt i den senaste av de gärningar som ingår i det grova fridskränkningsbrottet. Medelvärdet för den tid som brottet pågått är 24,65 månader (median 21 månader). Den tid som förflutit mellan brott och dom skiljer sig inte mellan olika påföljdstyper. Inte heller finns det någon signifikant skillnad mellan tiden som förflutit från brott till dom mellan åren 2000 och 2005. Det föreligger ingen korrelation mellan tiden mellan brott och dom och längden på fängelsestraffet.

Betydelsen av gärningsmannens kön

Andelen kvinnor som fick fängelse är signifikant lägre än motsvarande andel män.

Det finns dock ingen signifikant skillnad mellan kvinnors och mäns fängelsestraff. Då det är fråga om ett litet antal kvinnor som fått fängelsestraff är en rättvisande jämförelse dock svår att göra.

Gärningar som ingår i grov fridskränkning

När det gäller antalet och vilka enskilda gärningar som har ingått i ett grovt fridskränkningsbrott har förekommit tre olika sätt att ange gärningarna i åtalet och till följd därav även i domarna.

Enligt det första sättet har åtalet angett endast gärningar som är preciserade till antalet (och oftast även med individuella detaljer avseende datum och plats för gärningarna).

Det andra sättet att utforma åtalet på har inneburit att det har angetts dels vissa till antalet preciserade gärningar, dels en opreciserad mängd gärningar under en viss tidsperiod.

Slutligen enligt det tredje sättet har gärningarna angetts som en opreciserad mängd – t.ex. ”vid upprepade tillfällen” – under viss tidsperiod.

Antalet domar där *samtliga ingående gärningar är preciserade* till antal och typ av brott uppgick till 24 stycken och utgjorde den näst största gruppen. Misshandel av normalgraden var det vanligast förekommande brottet. Därefter följer olaga hot och ofredande. Det genomsnittliga antalet enskilda brott som ingår i de domar där enbart preciserade gärningar ingår var 6,54.

I den största gruppen, 59 domar, förekom *både preciserade och opreciserade gärningar.* Misshandel av normalgraden följt av olaga hot och ofredande var de vanligast förekommande brotten även i denna grupp. Det genomsnittliga antalet preciserade brott som ingår i de domar där både preciserade och opreciserade gärningar ingår var 4,83.

De brott som i mallen har kunnats anges som mer opreciserade gärningar över viss tidsperiod är misshandel, olaga hot och ofredande. Andra typer av brott har fått kodas med ”annat”. De tre brottstyper som förutsattes vara de mest frekventa var också det i angiven ordning.

Slutligen i den minsta gruppen domar, 21 stycken, förekom e*nbart opreciserade gärningar* under viss tidsperiod. De tre brottstyperna misshandel, olaga hot och ofredande var de vanligast förekommande i angiven ordning.

Relation

Den klart vanligaste relationen är att målsäganden är eget barn till gärningsmannen.

När det gäller den mest förekommande relationen, dvs. att målsäganden är eget barn till gärningsmannen uppgår fängelseandelen till 81,1 procent och andelen skyddstillsynsdomar till 14,3 procent. I ett fall har påföljden bestämts till villkorlig dom.

De längsta genomsnittliga fängelsestraffen (13,33 månader) har dömts ut när målsäganden har varit gärningsmannens förälder. Det bör dock noteras att det är fråga om ett litet antal domar. Därefter följer de fall där målsäganden varit gärningsmannens eget barn (12,84 månader) och där det varit fråga om nuvarande partner (11,61 månader).

Grov kvinnofridskränkning (kapitel 7)

Allmänt

Totalt har 360 domslut ingått i undersökningsmaterialet. Gärningsmännens medelålder vid brottet uppgår till knappt 37 år. Den yngste är 17 år och den äldste 65 år. Andelen tingsrättsdomar som överklagats upp-

går till 45,3 procent. Skadestånd har utgått i 86,7 procent av domarna. Samtliga gärningsmän var män.

Antalet domslut för år 2000 är få (71) i förhållande till antalet år 2005 (289). Förklaringen till detta torde vara att lagstiftningen om grov kvinnofridskränkning trädde i kraft den 1 juli 1998 och alltså var förhållandevis ny år 2000. Dessutom trädde en lagändring i bestämmelsen i kraft den 1 januari 2000 som kan sägas utvidga det straffbara området något. De jämförelser som görs måste därför tolkas med försiktighet.

Fördelning av påföljder

Ser man till undersökningsåren sammanslagna uppgår fängelseandelen till drygt 85 procent. Andelen som döms till skyddstillsyn uppgår till drygt 12 procent. Villkorlig dom och överlämnande till rättspsykiatrisk vård förekommer endast i några få fall.

Fängelsestraff

Fängelsestraff har dömts ut i 308 fall. Medelvärdet för strafftiden de båda undersökningsåren sammantagna uppgår till 10,85 månader.

Fängelsestraffen var signifikant kortare år 2005 än år 2000. Det bör dock noteras att antalet domar var betydligt lägre år 2000 och 2005. Vidare var medianlängden den samma för de båda åren.

Straffskalan för grov kvinnofridskränkning är fängelse i minst 6 månader och högst 6 år. När det gäller utnyttjande av straffskalan kan konstateras att år 2000 låg 95,9 procent av domarna på den nedersta fjärdedelen av straffskalan, dvs. upp till 22,5 månader eller 1 år 10 månader 15 dagar. Resterande 4,1 procent återfinns inom intervallet 25 – 50 procent. 50 procent motsvarar 39 månader eller 3 år 3 månader.

Motsvarande siffror för år 2000 är 92,5 procent i den nedersta fjärdedelen och återstående 7,5 procent i intervallet 25 – 50 procent av straffskalan. Antalet grova kvinnofridskräningsbrott är dock betydligt färre år 2000 än år 2005.

Icke-frihetsberövande påföljder

Påföljden bestämdes till skyddstillsyn i sammanlagt 44 domar. 41 av dessa är från år 2005.

I flertalet av dessa (31 fall) förenades skyddstillsynen med särskild behandlingsplan, s.k. kontraktsvård. Alternativstraffens medelvärde uppgick till drygt 9 månader

I de fall som påföljden bestämdes till skyddstillsyn i kombination med samhällstjänst uppgick det genomsnittliga antalet timmar för samhällstjänsten till 170. Medelvärdet på alternativstraffen var 8 månader.

Villkorlig dom har utdömts i sammantaget 4 fall för grov kvinnofridskränkning. Samtliga domar är från år 2005 och förenade med föreskrift om samhällstjänst. Det genomsnittliga antalet timmar för samhällstjänsten var 150 och de alternativa straffen bestämdes i samtliga fall till 6 månader.

Enstaka fall av grov kvinnofridskränkning

Av de genomgångna domarna innehåller merparten (212 domar motsvarande 58,9 procent) flera brott i domen. Resterande 148 domar (41,1 procent) avser enstaka fall av grov kvinnofridskränkning.

Medelvärdet på fängelsestraffen för ett enstaka fall av grov kvinnofridskränkning är 9,93 månader (median 8 månader). I de fall som flera brott förekommer är medelvärdet högre, 11,45 månader (median 10 månader). Fängelsestraffen är signifikant längre i de fall där ytterligare brott förekommer i domen.

När det gäller utnyttjande av straffskalan vid enstaka fall av grov kvinnofridskränkning kan konstateras att år 2000 låg 93,3 procent av domarna på den nedersta fjärdedelen av straffskalan, dvs. upp till 22,5 månader eller 1 år 10 månader 15 dagar. Resterande 6,7 procent återfinns inom intervallet 25 – 50 procent. 50 procent motsvarar 39 månader eller 3 år 3 månader.

Motsvarande siffror för år 2005 är 98,1 procent i den nedersta fjärdedelen och återstående 1,9 procent i intervallet 25 – 50 procent av straffskalan.

Betydelsen av gärningsmannens ålder

Det finns ingen signifikant korrelation mellan gärningsmannens ålder och längden på fängelsestraffet.

Försvårande och förmildrande omständigheter

Omständigheter som hänför sig till straffvärdet enligt 29 kap. 1 § brottsbalken har åberopats i sammantaget 9 fall. I samtliga fall har det varit fråga om den skada, kränkning eller fara som gärningen har inneburit.

Totalt har *försvårande omständigheter* hänförliga till straffvärdet enligt 29 kap. 2 § åberopats i 9 fall. Den vanligast åberopade omständigheten är punkten 8, dvs. att brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person.

Fängelsestraffen är signifikant längre i de domar där minst en försvårande omständighet har åberopats.

Förmildrande omständigheter enligt 29 kap. 3 § brottsbalken har åberopats i sammantaget 8 domar som lett till fängelsestraff. Den punkt som åberopats i flest fall är punkten 2, dvs. att den tilltalade till följd

av psykisk störning eller sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande.

Fängelsestraffen i de domar där minst en förmildrande omständighet enligt 29 kap 3 § brottsbalken har åberopats skiljer sig inte signifikant från de där någon sådan omständighet inte har åberopats.

S.k. billighetsskäl enligt 29 kap. 5 § brottsbalken har åberopats i sammantaget 17 fall. Punkten 4 (gärningsmannen förorsakas men genom att han på grund av brottet utvisas ur riket) och punkten 7 (en i förhållande till brottets art ovanligt lång tid förflutit sedan brottet begicks) som är vanligast förekommande. Fängelsestraffen i de domar där minst en omständighet enligt 29 kap. 5 § brottsbalken har åberopats skiljer sig inte signifikant från de där någon sådan omständighet inte har åberopats.

Återfall och tidigare brottslighet

Av de 360 domarna framgår det att gärningsmannen är tidigare dömd i 180 fall och ostraffad i 97 fall. Uppgift om eventuell tidigare brottslighet saknas i 83 fall.

När tidigare dom förekommer har i genomsnitt knappt 28 månader förflutit sedan den senaste domen. Den vanligaste påföljden i den tidigare domen har varit fängelse följt av skyddstillsyn.

Förverkande av villkorligt medgiven frihet har skett i 39 fall. I 35 av dessa har hela den villkorligt medgivna friheten förverkats. Medeltiden som förverkats uppgår till 3 månader.

Av de 180 fall där det framgår att gärningsmannen är tidigare dömd har det i domen angetts att återfallet har beaktats genom påföljdsvalet i 55 fall och genom förverkande i 43 fall.

29 kap. 4 § brottsbalken har åberopats i 14 fall. De skäl i bestämmelsen som åberopats, vilket skett i 10 av dessa fall, är främst återfall i likartad brottslighet.

Tid mellan brott och dom m.m.

Tiden som förflutit mellan brott och dom har beräknats med utgångspunkt i den senaste av de gärningar som ingår i den grova kvinnofridskränkningen. Medelvärdet för den tid som brottet pågått är 15,62 månader (median 10 månader).

Tiden förfluten mellan brott och dom varierar mellan olika påföljdstyper. Parvisa jämförelser visar att villkorlig dom skiljer sig från fängelse och skyddstillsyn på så sätt att den förflutna tiden är betydligt längre vid villkorlig dom.

Den tid som förflutit mellan brott och dom var signifikant längre år 2005 än år 2000.

Det föreligger dock ingen korrelation mellan tiden mellan brott och dom och längden på fängelsestraffet.

Gärningar som ingår i grov kvinnofridskränkning

När det gäller antalet och vilka enskilda gärningar som har ingått i ett grovt kvinnofridskränkningsbrott har förekommit tre olika sätt att ange gärningarna i åtalet och till följd därav även i domarna (se vidare ovan under grov fridskränkning).

Antalet domar där *samtliga ingående gärningar är preciserade* till antal och typ av brott av denna typ uppgick till 159 stycken och utgjorde den näst största gruppen. Misshandel av normalgraden var det vanligast förekommande brottet. Därefter följde olaga hot och ofredande. Det genomsnittliga antalet enskilda brott som ingår i de domar där enbart preciserade gärningar ingår var 6,42.

I den största gruppen, 182 domar, förekom b*åde preciserade och opreciserade gärningar.* Misshandel av normalgraden följt av olaga hot och ofredande var de vanligast förekommande brotten även i denna grupp. Det genomsnittliga antalet preciserade brott som ingår i de domar där både preciserade och opreciserade gärningar ingår var 6,24.

De brott som i mallen har kunnats anges som mer opreciserade gärningar över viss tidsperiod är misshandel, olaga hot och ofredande. Andra typer av brott har fått kodas med ”annat”. De tre brottstyper som förutsattes vara de mest frekventa var också det i angiven ordning.

Slutligen i den minsta gruppen domar, 18 stycken, förekom *enbart opreciserade gärningar* under viss tidsperiod. De tre brottstyperna misshandel, olaga hot och ofredande var de vanligast förekommande i angiven ordning.

Relation

Den klart vanligaste relationen mellan målsäganden och gärningsmannen har varit att de haft ett pågående förhållande vid brottet.

Den högsta fängelseandelen (94,1 procent) gäller gärningsmän som dömts för grov kvinnofridskärning som riktat sig mot en målsägande som vid brottet varit en före detta partner. När det gäller relationen att målsäganden och gärningsmannen haft ett pågående förhållande vid brottet uppgår fängelseandelen till 84,4 procent och i de fall som målsägandens och gärningsmannens förhållande har varit oklart eller växlande vid brottet uppgår fängelseandelen till 86,3 procent.

Det längsta genomsnittliga fängelsestraffet (11,31 månader) har dömts ut när målsäganden och gärningsmannen vid brottet hade en pågående relation, dvs. nuvarande partner, vilket också är det vanligast förekommande fallet.

Fängelsestraffets längd skiljer sig åt beroende på typ av relation. Parvisa jämförelser visar att straffen blir signifikant längre då målsägarens relation till gärningsmannen var ”nuvarande partner” än då den är ”ex-partner”.

Olaga hot av normalgraden och grovt olaga hot (kapitel 8)

Olaga hot av normalgraden

Allmänt
192 tingsrättsdomar har granskats avseende olaga hot av normalgraden. 27 av dessa (14,1 procent) har överklagats till hovrätten. Gärningsmannen är kvinna i 18 fall, vilket motsvarar en andel om 9,4 procent. Medelåldern vid brottet uppgår till drygt 39 år. Den yngste gärningsmannen är 18 år och den äldste 80 år vid brottstillfället. Skadestånd har dömts ut i 41,7 procent av domarna)

Fördelning av påföljder
Den vanligast utdömda påföljden för olaga hot av normalgraden är dagsböter följt av villkorlig dom. Andelen villkorliga domar ökade signifikant och andelen böter minskade signifikant mellan år 2000 och 2005. Andelen domar avseende skyddstillsyn har minskat något och fängelseandelen är i stort sett konstant mellan åren.

Fängelsedomar
Fängelse har valts som påföljd i 17 fall, vilket innebär en fängelseandel om 8,9 procent. Straffens längd ligger mellan 14 dagar och 4 månader. Medellängden på fängelsestraffet för olaga hot uppgår till 1,7 månader

Vad gäller utnyttjad andel av straffskalan vid fängelsestraff för olaga hot kan konstateras att knappt 90 procent av domarna återfinns inom den nedersta fjärdedelen, dvs. upp till fängelse 3 månader.

Skyddstillsyn och villkorlig dom
Totalt innehåller undersökningsmaterial 25 domar till skyddstillsyn, vilket motsvarar en andel om 13 procent.

Villkorlig dom har dömts ut i 45 fall. I flertalet fall (37) har den villkorliga domen förenats med 50 eller 60 dagsböter.

I 7 fall har den villkorliga domen förenats med föreskrift om samhällstjänst. Alternativstraffet har i huvudsak bestämts till fängelse en månad och antalet samhällstjänsttimmar till 40 eller 50.

Dagsbotsdomar

Den dominerande påföljden för olaga hot av normalgraden är dagsböter. Andelen domar till dagsböter är signifikant mindre år 2005 (49 procent) jämfört med år 2000 (60,6 procent). Medelantalet för de 105 domarna för båda undersökningsåren är 60 dagsböter. Fördelat på de båda åren uppgår medelantalet år 2000 till 50 medan det år 2005 uppgår till 70 dagsböter. En statistisk jämförelse visar på en signifikant skillnad mellan år 2000 och 2005.

Vad gäller utnyttjad andel av straffskalan vid dagsböter kan konstateras en viss förändring mellan åren. År 2000 låg 72 procent av domarna på den nedersta fjärdedelen av straffskalan. Motsvarande siffra hade år 2005 minskat till 43,8 procent.

Försvårande och förmildrande omständigheter

Beträffande olaga hot har försvårande omständigheter enligt 29 kap. 2 § brottsbalken åberopats i domen i tre fall. När det gäller förmildrande omständigheter enligt 29 kap. 3 § brottsbalken förekommer sådana i fyra fall. S.k. billighetsskäl enligt 29 kap. 5 § brottsbalken förekommer i ett fall. Antalet omständigheter som åberopats är så få att några vidare analyser inte är meningsfulla att göra.

Andra omständigheter av betydelse

Betydelsen av målsägandens kön och ålder samt omständigheten att det har varit flera gärningsmän har analyserats. Andelen domar med strängare straff än böter visade sig var signifikant större då minst en av målsäganden var kvinna (52,5 procent) än då målsägande var man (37,6 procent).

När det gäller betydelsen av gärningsmannens ålder kan konstateras att antalet unga gärningsmän är relativt få, att ingen under 21 år dömts till fängelse och att endast två gärningsmän under 21 år fått annan påföljd än dagsböter. Det finns ingen signifikant korrelation mellan gärningsmannans ålder och storleken på bötesstraffet.

Återfall och tidigare brottslighet

Eftersom uppgift om tidigare domar saknas i så många som 100 domar av de 192 granskade domarna avseende olaga hot av normalgraden är det inte meningsfullt att ange andelar av ostraffade respektive tidigare dömda.

När gärningsmannen är tidigare dömd kan sägas att andelarna för fängelse och skyddstillsyn är betydligt högre medan andelen som döms till dagsböter är betydligt lägre jämfört med den totala fördelningen. När det gäller bötesstraffens storlek syns ingen signifikant skillnad mellan ostraffade och tidigare dömda gärningsmän.

Tid mellan brott och dom

Tiden förfluten mellan brott och dom skiljer sig signifikant mellan olika påföljdstyper, Fängelsedomar är förknippade med signifikant kortare tidsförlopp än både domar med villkorlig dom och böter. Tiden som har förflutit mellan brott och dom skiljer sig inte signifikant mellan åren 2000 och 2005.

Omständigheter som utmärker de fall som lett till fängelse

En analys har gjorts för att försöka ta fram omständigheter som utmärker de fall som lett till fängelse.

Följande omständigheter har statistisk signifikans:

- Återfall i brott har beaktats genom påföljdsval
- 34 kap. 1 § andra punkten har tillämpats (dvs. domstolen har vid sammanträffande av brott dömt särskilt för det aktuella hotbrottet)
- Samhällstjänstutredning eller annan personutredning har genomförts signifikant oftare i de fall där påföljdsvalet har blivit fängelse
- Flera brott förekommer i domen signifikant oftare i de fall där på följdsvalet blivit fängelse (Anm. Det är fråga om flera fall av just olaga hot)
- Vapen har förekommit i samband med hotet signifikant oftare i de fall där påföljdsvalet blivit fängelse.

Två omständigheter ligger nära statistisk signifikans:

- Gärningsman och målsägande har oftare en nuvarande eller tidigare parrelation i de fall som lett till fängelse. Dock når skillnaden inte riktigt statistisk signifikans
- Gärningsmannen har oftare dömts för brott tidigare i de fall som lett till fängelse. Dock når skillnaden inte statistisk signifikans

Följande faktorer uppvisar ett visst samband med val av fängelse som påföljd. De är dock inte statistiskt signifikanta:

- Minst en av målsäganden är av kvinnligt kön
- I domen anges omständigheter som talar för lindrigare påföljd än fängelse (jfr 30 kap. 4 § brottsbalken)
- Gärningsmannens kön, nämligen att gärningsmannen är man.

Olaga hot, grovt brott
Det förekommer endast fem domar sammantaget avseende olaga hot, grovt brott. I samtliga fall är gärningsmannen en man. Gärningsmännens medelålder är 38,2 år.

Antalet fängelsedomar uppgår till tre och är samtliga från år 2000. Fängelsestraffens medellängd uppgår till 8,7 månader.

I det två övriga domarna, som var från år 2005, blev påföljden skyddstillsyn i kombination med samhällstjänst

När det gäller fängelsedomar har i samtliga fall brottets art angetts som motivering till att fängelse har valts som påföljd.

Varken några försvårande omständigheter enligt 29 kap. 2 § brottsbalken eller förmildrande omständigheter enligt 29 kap. 3 § brottsbalken har angetts i domarna.

Inte heller har i något fall har s.k. billighetsskäl enligt 29 kap. 5 § brottsbalken angetts i domen.

Det saknas uppgift om gärningsmannen tidigare är dömd i två av de fem fallen. I ett fall anges att den dömde är ostraffad. I övriga två fall förekommer tidigare domar.

En analys har gjorts för att söka efter om det finns vissa omständigheter som kan sägas utmärka fallen av grovt olaga hot jämfört med olaga hot av normalgraden. De omständigheter som befanns ha särskild betydelse var:

- Vapen förekom signifikant oftare bland fallen av grovt olaga hot än bland fallen av olaga hot.
- Försvårande omständigheter angavs vid rubricering signifikant oftare bland fallen av grovt olaga hot än bland fallen av olaga hot
- Att minst en av målsäganden var man förekom oftare bland fallen av grovt olaga hot än bland fallen av olaga hot (dock ej fullt signifikant).

Rån (kapitel 9)

Allmänt

247 domslut har ingått i undersökningsmaterialet. Medelåldern för gärningsmännen vid brottet är 24,4 år (medianvärde 22 år). 9 gärningsmän (3,6 procent) är kvinnor. Överklagandeandelen, dvs. andel av tingsrättsdomar som överklagats till hovrätt, uppgår till 44,7 procent. Skadestånd har dömts ut i 88,7 procent av domarna.

Fördelning av påföljder

Påföljdsandelarna för samtliga stadier av rån, dvs. fullbordade brott samt brott på försöks- och förberedelsestadier, är i huvudsak desamma för de båda undersökningsåren. En liten ökning av fängelseandelen liksom en viss minskning av andelen domar till skyddstillsyn kan iakttas.

Beträffande *fullbordade rånbrott* är fängelseandelen något högre år 2005 jämfört med år 2000 medan andelen domar till skyddstillsyn minskat något. Även beträffande andelen villkorliga domar kan en viss minskning noteras

Jämförs år 2000 med år 2005 kan beträffande *försök till rån* iakttas en minskning av andelen domar till fängelse och en ökning av andelen skyddstillsynsdomar.

Antalet domar avseende *förberedelse till rån* (sammantaget 8 fall) är så få att några jämförelser inte är meningsfulla att göra

Fängelsestraff

Medellängden på fängelsestraffen vid samtliga stadier av rån uppgår för de båda åren sammantagna till 18,9 månader. Det kan iakttas en viss ökning av strafflängden, men en statistisk jämförelse för strafftiden visar inte på någon signifikant skillnad mellan år 2000 och 2005.

När det gäller *fullbordade rånbrott* för de båda åren sammantagna uppgår fängelsestraffens medellängd till 19,9 månader. En viss ökning kan iakttas men denna är inte signifikant. Det kan noteras att antalet domar år 2005 är fler än år 2000 (83 jämfört med 63, vilket innebär en ökning med 31,7 procent).

Fängelsestraffets medellängd för *försök till rån* uppgår till 11,7 månader. Vid jämförelse mellan de båda åren kan ses en viss minskning av fängelsestraffens längd vid försöksbrott. Skillnaden är dock inte signifikant.

Fängelsestraffets medellängd för *förberedelse till rån* uppgår till 14,7 månader.

Straffskalan för rån är fängelse, lägst 1 och högst 6 år. Cirka 78 – 83 procent av domarna ligger på den nedersta fjärdedelen av straffskalan. Andelen domar som ligger däröver har ökat något år 2005 jämfört med år 2000.

Icke-frihetsberövande påföljder

Det totala antalet *skyddstillsynsdomar* uppgår till 67. Dessa är i flertalet fall kombinerade med fängelse, samhällstjänst eller s.k. kontraktsvård.

I över 70 procent av fallen där skyddstillsynen förenats med fängelse har fängelsestraffet bestämts till maximala 3 månader.

Av de domar där påföljden har bestämts till skyddstillsyn i förening med samhällstjänst är det 3 domar där antalet timmar understiger 140. Alternativstraffen vid domar till skyddstillsyn i kombination med samhällstjänst har i flertalet fall bestämts till 6 eller 8 månader.

När påföljden bestämts till skyddstillsyn med särskild behandlingsplan, s.k. kontraktsvård har alternativstraffet i samtliga fall utom ett bestämts till ett år eller mer.

Det totala antalet *villkorliga domar* uppgår till 8. Dessa är kombinerade med samhällstjänst eller böter. Antalet timmar samhällstjänst som den dömde skall utföra uppgår till 140 eller fler i samtliga fall utom ett. Alternativstraffen som satts ut varierar mellan 3 månader och 1 år. Antalet dagsböter som den villkorliga domen har kombinerats med ligger mellan 60 och 120.

Försvårande och förmildrande omständigheter

Försvårande omständigheter enligt 29 kap. 2 § brottsbalken har angetts i totalt 14 fall. 10 fall avser punkten 3, dvs. att den tilltalade har utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller särskilda svårigheter att värja sig. De resterande 4 fallen hänför sig till punkten 2, dvs. att den tilltalade har visat särskild hänsynslöshet.

Att försvårande omständigheter har angetts i domen påverkar fängelsestraffens längd i höjande riktning.

I fyra fall har *förmildrande omständigheter* enligt 29 kap. 3 § brottsbalken angetts.

S.k. billighetsskäl enligt 29 kap. 5 § brottsbalken har angetts i 15 fall. Det kan inte visas att angivandet av sådana skäl skulle leda till signifikant kortare fängelsestraff.

Betydelsen av gärningsmannens ålder

Beträffande betydelsen av gärningsmannens ålder för påföljdsvalet är andelen fängelsestraff lägre för 18 – 20-åringar. För denna åldersgrupp är också andelarna avseende skyddstillsyn och villkorlig dom högre än för de äldre gärningsmännen. En statistisk jämförelse visar att gärningsmän som är 20 år eller yngre i snitt får signifikant kortare fängelsestraff än gärningsmän över 20 år.

Återfall och tidigare brottslighet

När det gäller rån av normalgraden framgår det av de 247 domarna att gärningsmannen är tidigare dömd i 171 fall, i 48 fall är han eller hon ostraffad och i 28 fall framgår inte av domen om det förekommer tidigare brottslighet eller inte.

Det föreligger inte någon signifikant skillnad vid fullbordade rån när

det gäller fängelsestraffens längd om gärningsmannen är dömd sedan tidigare eller om han eller hon är ostraffad,

Medelvärdet för den tid som förflutit sedan senaste domen uppgår till 21,5 månader (median 13 månader). Huvudpåföljden för den senaste domen var fängelse följt av skyddstillsyn, villkorlig dom och dagsböter. Det föreligger en signifikant positiv korrelation mellan tiden sedan den senaste domen och längden på fängelsestraffen. Längre förfluten tid är förknippad med längre fängelsestraff.

Återfall i brott har enligt domen beaktats genom påföljdsvalet i 45 fall. Beträffande valet av påföljd framgår att andelen fängelsedomar är högre beträffande gärningsmän som är tidigare dömda. I de fall där återfall beaktats genom påföljdsval blir påföljden signifikant oftare fängelse.

I de 33 fall som förverkande av villkorligt medgiven frihet skedde, förverkades hela återstoden i 30 fall. Medelvärdet för den förverkade tiden var 3,7 månader (median 3 månader).

Tid mellan brott och dom

När det gäller den tid som förflutit mellan brott och dom finns ingen signifikant korrelation mellan hur lång tid som gått från det aktuella brottet till domen och längden på det utdömda fängelsestraffet.

Typ av rån

Stöldfallet är den klart dominerande typen av rån.

Grovt rån (kapitel 10)

Allmänt

Sammantaget har 115 domar granskats. I två fall har den dömde varit kvinna, vilket motsvarar en andel om 1,7 procent. Gärningsmannens medelålder vid brottstillfället är 26,4 år (median 25 år), den yngste i undersökningsmaterialet är 18 år och den äldste 49 år. Överklagandeandelen, dvs. andel av tingsrättsdomar som överklagats till hovrätt, uppgår till 68,4 procent. Skadestånd har dömts ut i 87,8 procent av domarna.

Fördelning av påföljder

Det föreligger inga egentliga skillnader mellan åren när det gäller utdömda påföljder. Fängelseandelen uppgår till närmare 100 procent. Brottets straffvärde är den vanligaste motiveringen till varför fängelse väljs som påföljd.

Fängelsestraff

Fängelsestraffens medellängd avseende grovt rån, samtliga stadier, åren 2000 och 2005 sammantagna, uppgår till 47,8 månader. Vid en jämförelse mellan åren är det en signifikant skillnad i strafflängd på så sätt att medelvärdet på strafftiden minskat från 54,6 månader år 2000 till 40,9 månader år 2005. Denna skillnad kan förklaras med att antalet rån på förberedelsestadiet är signifikant större år 2005. Sorteras föreberedelsebrotten bort föreligger inte längre någon signifikant skillnad. Strafftidens medelvärde har dock minskat även för fullbordade brott, men skillnaden är inte signifikant.

Antalet *fullbordade grova rån* är 33,3 procent färre år 2005 jämfört med år 2000. Medelvärde för fängelsestraffen ligger på 55,2 månader.

Antalet domar *försök till grovt rån* är för få för att jämföra de båda åren. Fängelsestraffens medellängd uppgår till 59,9 månader, vilket är längre än vid fullbordat brott.

Antalet domar avseende *förberedelse till grovt rån* har ökat från 7 till 21, dvs. med 200 procent mellan åren. Medelvärde för fängelsestraffen ligger på 24,8 månader. Det föreligger inte någon signifikant skillnad mellan åren beträffande strafftiden, men en viss minskning kan noteras.

Straffskalan för grovt rån är fängelse i lägst 4 och högst 10 år. Den spänner således över 6 år och varje fjärdedel uppgår till 18 månader eller 1 år 6 månader. Eftersom straffminimum är fängelse 4 år startar straffskalan också där.

Andelen av straffskalan som utnyttjas är lägre år 2005 jämfört med år 2000. Ser man till fullbordade brott var andelen domar i den nedersta fjärdedelen av straffskalan år 2000 73,3 procent. År 2005 uppgick samma andel till 83,4 procent. Annorlunda uttryckt – utnyttjandet av andelen av straffskalan ovanför den nedersta fjärdedelen var mindre år 2005 jämfört med år 2000.

Enstaka fall av grovt rån

Av de genomgångna domarna innehåller merparten (75 domar motsvarande 65,2 procent) flera brott i domen. Resterande 40 domar (34,8 procent) avser enstaka fall av grovt rån. Vissa analyser har gjorts för att se främst strafftidens längd vid enstaka fall av grovt rån.

Antalet domar avseende enstaka fall av grovt rån uppgår år 2000 till 17 och år 2005 till 40. Påföljden har i samtliga fall blivit fängelse.

Om det görs en uppdelning på de olika brottsstadierna uppgår antalet domar avseende fullbordade brott till 27. Domar avseende förberedelse till grovt rån uppgår till 12 stycken. En dom avser försök till grovt rån.

När det gäller fördelningen på straffskalan vid enstaka fall av fullbordat grovt rån kan konstateras att 96,3 procent av domarna innebär fängelsestraff som ligger i den nedersta fjärdedelen av straffskalan.

Medelvärdet på fängelsestraffen för ett enstaka fall av fullbordat grovt rån är 44,2 månader (median 48 månader). I de fall som flera brott förekommer är medelvärdet högre, 61,4 månader. Fängelsestraffen är signifikant längre i de fall där ytterligare brott förekommer i domen

Försvårande och förmildrande omständigheter

Försvårande omständigheter enligt 29 kap. 2 § brottsbalken har angetts i totalt 13 fall. Det stora flertalet (10 fall) avser punkten 2, dvs. att den tilltalade har visat särskild hänsynslöshet. De resterande fallen hänför sig till punkten 3, dvs. att den tilltalade har utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller särskilda svårigheter att värja sig. Analyserna visar att signifikant längre fängelsestraff döms ut i de fall som försvårande omständigheter åberopas.

Förmildrande omständigheter enligt 29 kap. 3 § brottsbalken har angetts i ett fall.

S.k. billighetsskäl enligt 29 kap. 5 § brottsbalken har angetts i 7 fall. I 6 av dessa är det fråga om punkten 4, dvs. att den tilltalade förorsakas men genom att han på grund av brottet utvisas ur riket. Ett fall avser punkten 3, dvs. att den tilltalade frivilligt har angett sig.

I cirka 90 procent av fallen så anges försvårande omständigheter vid rubriceringen av brottet. I cirka 10 procent av domarna förekommer det att försvårande omständigheter anges vid straffmätningen och i lika många fall anges försvårande omständigheter av domstolen både vid rubricering och straffmätning. I vilket sammanhang som domstolen angett de försvårande omständigheterna synes dock inte har påverkat fängelsestraffets längd.

Betydelsen av gärningsmannens ålder

Det finns en signifikant positiv korrelation mellan gärningsmannens ålder och längden på fängelsestraffen. Detta indikerar en stark tendens att döma yngre gärningsmän till kortare straff. Statistisk jämförelse visar också att gärningsmän som är 20 år eller yngre i snitt får signifikant kortare fängelsestraff än gärningsmän över 20 år.

Återfall och tidigare brottslighet

När det gäller grovt rån framgår det av de 115 domarna att gärningsmannen är tidigare dömd i 84 fall, i 12 fall är han eller hon ostraffad och i 19 fall framgår inte av domen om det förekommer tidigare brottslighet eller inte. Detta innebär att i vart fall 73 procent av gärningsmännen har återfallit i brott och för 62,3 procent av dessa innebar den tidigare domen att de dömdes till fängelsestraff.

Längden på fängelsestraffen skiljer sig inte signifikant åt mellan de gärningsmän som har återfallit i brott och de som inte har dömts tidigare. En viss skillnad kan dock noteras som innebär att tidigare ostraffade gärningsmän får något kortare fängelsestraff.

Medelvärdet för den tid som förflutit sedan senaste domen uppgår till 21 månader (median 19 månader). Det föreligger ingen korrelation mellan tiden sedan den senaste domen och längden på fängelsestraffen.

I de 21 fall som förverkande av villkorligt medgiven frihet skedde, förverkades hela återstoden i 18 fall. Medelvärdet för den förverkade tiden var 7,1 månader (median 6 månader).

Längden på fängelsestraffen skiljer sig inte signifikant åt mellan de fall där 29 kap. 4 § brottsbalken har åberopats och de fall där så inte skett. Lagrummet har åberopats i sammantaget 10 fall. De omständigheter som i samband med det har åberopats är återfall i likartad brottslighet och särskilt allvarlig brottslighet.

Tid mellan brott och dom

Tiden förfluten mellan brott och dom skiljer sig inte signifikant mellan åren 2000 och 2005. Det finns en signifikant korrelation mellan tiden från brott till dom och längden på det utdömda fängelsestraffet, som innebär att fängelsestraffen tenderar att bli längre ju längre tid som förflutit sedan domen. En förklaring till detta kan vara att vid ett relativt snabbt återfall kan återfallet beaktas genom att villkorligt medgiven frihet förklaras förverkad.

Typ av rån

Den typ av grova rån som begåtts avser i huvudsak stöldfallet.

Avslutande kommentarer (kapitel 11)

Kartläggningen har omfattat olika brottstyper som i flera fall skiljer sig avsevärt åt. Att mer generellt sammanfatta resultaten är därför svårt men vissa mer allmängiltiga slutsatser kan ändå dras. I vissa fall kan det dock vara så att någon brottstyp skiljer sig från de övriga.

Resultatet av kartläggningen kan generellt och mycket kort sammanfattas utifrån i huvudsak frågor som ställs i uppdraget på följande sätt. Varje punkt kommenteras mer utförligt i kapitel 11.

- *Antalet domar avseende de kartlagda brotten har ökat*

Antalet domar avseende brotten som omfattas av uppdraget har ökat. Den enda brottstyp där antalet domar är något färre år 2005 jämfört med år 2000 är grovt rån.

- *Andelen som döms till fängelse har ökat*

Fängelseandelen, dvs. de personer som döms till fängelse, har ökat för flertalet av de brottstyper som uppdraget omfattar. De enda brottstyper där andelen personer som döms till fängelse har minskat är fridskränkningsbrotten.

- *Medelvärdet på fängelsestraffen har minskat*

Samtidigt som andelen personer som döms till fängelse generellt har ökat har de utdömda strafftiderna i allmänhet minskat något. Den enda brottstyp vars genomsnittliga fängelsestraff har ökat något är rån.

- *Skillnaden i andelen som döms till skyddstillsyn varierar efter brottstyp*

Andelen personer som döms till skyddstillsyn för de brott som omfattas av uppdraget varierar efter brottstyp. Det kan också konstateras vissa förändringar i andelen skyddstillsynsdomar mellan undersökningsåren.

- *Skillnaden i andelen som döms till villkorlig dom varierar efter brottstyp*

I vilken utsträckning som villkorlig dom döms ut som påföljd skiljer sig stort mellan brottstyperna. Det finns även vissa förändringar i andelen personer som ådöms villkorlig dom vid respektive brottstyp.

- *Brottens straffskalor utnyttjas i begränsad omfattning*

När det gäller fördelningen på straffskalan kan konstateras att – utom för dagsbotsdomar avseende olaga hot år 2005 – den helt övervägande andelen av straffen ligger i den nedersta fjärdedelen av straffskalan. En annan slutsats som kan dras vad gäller fängelsestraffen är att i samtliga fall, med undantag för rån, är andelen brott i den lägsta fjärdedelen större år 2005 än år 2000.

- *Försök och förberedelse till brott ger lindrigare påföljd*

Vid de brottstyper där försök respektive förberedelse till brott är straffbart och förekom i sådan omfattning att en analys var genomförbar kan sammanfattningsvis sägas att försöks- och förberedelse brott leder till lindrigare påföljd än fullbordade brott. Försök till grovt rån hade dock en genomsnittligt längre fängelsetid.

- *Försvårande omständigheter används för rubricering av grova brott*

Beträffande de grova brotten åberopas olika försvårande omständigheter i huvudsak vid rubriceringen av brottet som ett grovt brott.

- *Få uttryckligen angivna försvårande och förmildrande omständigheter*

Generellt gäller att det i domskälen sällan uttryckligen anges varken

försvårande eller förmildrande omständigheter enligt 29 kap. 2 och 3 §§ brottsbalken. Detta gäller särskilt förmildrande omständigheter som i flera fall varit så få att en analys av deras påverkan inte varit meningsfull.

- *Angivna försvårande omständigheter ger utslag i strafftidens längd*

I de fall som försvårande omständigheter enligt 29 kap. 2 § brottsbalken uttryckligen anges i domskälen ger detta normalt utslag i fängelsestraffens längd. I de domar där sådana försvårande omständigheter anges blir fängelsestraffen således generellt längre.

- *"Kvinnorabatt"*

Det finns resultat som talar för att kvinnor särbehandlas i påföljdshänseende när det gäller misshandelsbrotten, grov fridskränkning och olaga hot.

- *"Ungdomsrabatt"*

De riktigt unga gärningsmännen, dvs. de som är under 18 år, ingår inte i undersökningsmaterialet. De som är över 18, men inte fyllda 21 år vid brottet ingår dock. Resultaten visar att det generellt väljs lindrigare påföljder och döms ut kortare fängelsestraff för denna grupp.

- *Gärningsmännens medelålder vid brottet skiljer sig mellan brottstyperna*

De äldsta gärningsmännen med en medelålder på drygt 39 år återfinns beträffande brottstyperna olaga hot medan de yngsta gärningsmännen med en medelålder om 24,4 år förekommer vid rånbrotten. Det bör här noteras att gärningsmän under 18 år har undantagits från domsgranskningen.

- *Enstaka brott i förhållande till flera brott*

Vid grov misshandel, de båda typerna av grova fridskränkningsbrott och grovt rån har det funnits skäl att kontrollera påföljden vid enstaka fall av brott, dvs. ett enda fall av det aktuella brottet. Sammanfattningsvis visar denna analys att fängelsestraffens medellängd är längre i de fall det förekommer ytterligare brott i domen.

- *Återfallets betydelse*

Sammanfattningsvis kan sägas att resultaten tyder på att återfall i brott har betydelse vid påföljdsvalet och för förverkande av villkorligt medgiven frihet. Däremot synes det ha begränsad betydelse vid straffmätningen.

- *Gärningsmän vid grövre brott har återfallit i brott i stor utsträckning*

Resultaten visar sammanfattningsvis att gärningsmän som döms för de grövre brotten i högre utsträckning har återfallit i brott. Att gärningsmännen oftare har återfallit vid de allvarligare brotten som omfattas av uppdraget framgår även av uppgifterna ur rättsstatistiken.

- *Tiden mellan brott och dom har ökat*

Den tid som förflutit mellan brott och dom är längre år 2005 än år 2000 för samtliga brottstyper som omfattas av uppdraget.

- *Betydelsen av tiden mellan brott och dom*

Tiden som förflutit mellan brott och dom har i flera fall betydelse för valet av påföljd på så sätt att fängelse väljs oftare vid kortare förfluten tid. Däremot synes det inte föreligga något samband mellan tiden mellan brott och dom och längden på fängelsestraffet.

- *Andelen parrelation vid granskade domar avseende misshandel av normalgraden har minskat*

Andelen målsäganden som vid brottet var partner eller ex-partner till gärningsmannen har minskat år 2005 jämfört med år 2000 när det gäller misshandel av normalgraden. Även platsen för gärningen, när det gäller gemensamma bostaden eller målsägandens bostad, har genomgått en viss förändring på så sätt att andelen misshandelsbrott på dessa platser minskat. Detta kan tyda på att det numera i vissa av dessa fall åtalas och döms för grova fridskränkningsbrott i stället för misshandel av normalgraden.

- *Andelen misshandelsbrott på allmän plats har ökat*

Andelen domar som avser misshandel av normalgraden som äger rum på allmän plats har ökat år 2005 i förhållande till år 2000. Samtidigt har andelen målsäganden som är obekanta eller ytligt bekanta med gärningsmannen ökat. Samma mönster, dock inte lika tydligt, kan urskiljas beträffande grov misshandel.

- *Andelen grova rån som avser förberedelse har ökat*

År 2000 uppgick antalet domar som avsåg förberedelse till grovt rån till 7. År 2005 var den siffran 21, dvs. antalet förberedelsebrott har tredubblats. Samtidigt som det kan noteras en avsevärd ökning av antalet domar för förberedelse till grovt rån har fängelsestraffens längd minskat.

- *Nuvarande partner jämfört med ex-partner*

Fängelsestraffen är längre vid grov kvinnofridskränkning när brottet har riktat sig mot en målsägande som var nuvarande partner vid brottet

jämfört när det riktat sig mot en ex-partner eller när förhållandet mellan parterna har varit oklart eller växlande.

Däremot är fängelseandelen högre när brottet riktat sig mot en ex-partner.

- *Är misshandel av normalgraden ett artbrott?*

Fängelseandelen är vid misshandel av normalgraden är enligt rättsstatistiken cirka 20 procent. I undersökningsmaterialet uppgår fängelseandelen till 17,5 procent. Vid en så låg andel domar som leder till fängelse kan sättas i fråga om misshandel av normalgraden verkligen är ett s.k. artbrott eftersom det vid ett sådant brott föreligger en presumtion för fängelse.

- *Strängare syn på olaga hot*

Andelen bötesdomar är mindre år 2005 i förhållande till år 2000. Det antal dagsböter som dömdes ut år 2005 är däremot signifikant högre än år 2000. Andelen som dömdes till villkorlig dom var signifikant högre år 2005 jämfört med år 2000 och även fängelseandelen har ökat något.

Utlåtande

2008-01-07
till Straffnivåutredningen (Ju 2007:04)
av Martin Borgeke och Magnus Ulväng

1 Inledning

1.1 Vårt uppdrag

Genom beslut den 14 september 2007 gav Straffnivåutredningen oss i uppdrag att gemensamt lämna ett utlåtande till utredningen angående betydelsen i straffmätningshänseende av flerfaldig brottslighet och återfall i brott.

I uppdraget ligger att på ett överskådligt sätt redovisa de principer som ligger till grund för nuvarande reglering avseende hanteringen av flerfaldig brottslighet och återfall i brott på fängelsenivå, inklusive frågan om förverkande av villkorligt medgiven frihet, samt nuvarande praxis i dessa hänseenden. Med utgångspunkt från denna redovisning skall utlåtandet peka på olika utvecklingsmöjligheter i riktning mot ett större hänsynstagande till dessa faktorer vid straffbestämningen samt redovisa de för- och nackdelar som kan vara förenade med en sådan utveckling. I detta sammanhang bör särskilt beaktas konsekvenserna av den s.k. ”mängdrabatt” som förekommer vid flerfaldig brottslighet.

Tanken är att utlåtandet skall utformas så att det kan tjäna som underlag för utredningens överväganden i nu aktuella frågor. Något krav på att utlåtandet skall innehålla fullständiga författningsförslag finns inte.

1.2 Utgångspunkter

När det gäller frågor med anknytning till flerfaldig brottslighet förhåller det sig så att den lagstiftning som är tillämplig är tämligen knapphändig. I huvudsak bygger den nuvarande rättstillämpningen på området på mångårig domstolspraxis även om det måste sägas att det i flera hänseenden framstår som oklart hur denna praxis ser ut. Beträffande betydelsen av återfall i brott finns det mera av lagstiftning att luta sig emot. Även här gäller emellertid att den rättstillämpning som sker mera har stöd i en mångårig domstolstradition än i hur de lagregler som finns på området är utformade.

Det sagda innebär dels att det knappast är möjligt att avge något utlåtande beträffande de aktuella frågorna utan att först redovisa hur vi uppfattar att de hanteras i praxis, dels att det på dessa områden mera än på många andra kan finnas anledning att starta diskussionen redan inom ramen för beskrivningen av hur rättsläget ser ut.

De utgångspunkter som Straffnivåutredningen har för sitt arbete innebär att utredningen skall överväga och föreslå förändringar av strafflagstiftningen i syfte att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott. Vidare är det utredningens uppgift att överväga förändringar som vid såväl våldsbrott som andra typer av brott leder till en större spännvidd i straffmätningen när det har funnits försvårande eller förmildrande omständigheter. I sammanhanget skall utredningen också överväga betydelsen av flerfaldig brottslighet och återfall i brott.

Straffnivåutredningens uppdrag får, när det gäller betydelsen av flerfaldig brottslighet och återfall i brott, uppfattas så att det avser hanteringen av dessa spörsmål över hela linjen, dvs. beträffande alla typer av brott. Någon särskild inriktning på arbetet i denna del kan knappast utläsas ur direktiven utan mandatet framstår i denna del som öppet.

Mot nu angiven bakgrund kommer vi att redovisa vilken lagstiftning som finns när det gäller de aktuella frågorna och hur de – såvitt vi kan bedöma – hanteras i domstolarnas praxis. En viktig uppgift för oss blir sedan att ange vilka skäl som ligger till grund för rättstillämpningen och att granska dessa kritisk. Vi kommer också att redovisa vilka argument som kan anföras för respektive emot att låta flerbrottslighet och tidigare brottslighet få ett större genomslag vid påföljdsbestämningen.

2 Betydelsen vid påföljdsbestämningen av tidigare brottslighet

2.1 Inledning

Den tilltalades tidigare brottslighet kan påverka påföljdsbestämningen på främst tre olika sätt. I första hand har lagstiftaren tänkt sig att den tidigare brottsligheten skall kunna leda till ett skärpt påföljdsval. I andra hand har rätten i vissa fall möjlighet att förklara villkorligt medgiven frihet förverkad. I sista hand finns det möjlighet att skärpa det straff som döms ut, dvs. att bestämma ett högre bötesstraff eller ett längre fängelsestraff (eller längre sluten ungdomsvård). I princip gäller att återfallsskärpning av straffet inte skall ske om den tidigare brottsligheten har påverkat påföljdsvalet så, att fängelse har valts som påföljd. I allmänhet bör inte heller en skärpt straffmätning äga rum om förverkande av villkorligt medgiven frihet kan beslutas. Straffskärpning av fängelsestraff skall ske endast om det inte är möjligt att låta den tidigare brottsligheten få betydelse på annat sätt.

2.2 Val av påföljd

2.2.1 Allmänt

Att den tilltalade tidigare har begått brott är alltså en faktor som kan få betydelse för påföljdsvalet. Av föreskriften i 30 kap. 4 § 2 st BrB framgår att rätten får åberopa tre olika typer av skäl för fängelse som påföljd. Ett sådant skäl är att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. De båda andra omständigheterna som kan tala för fängelse är brottslighetens straffvärde och dess art. Att rätten måste åberopa skäl för fängelse har att göra med att den grundläggande presumtionen i påföljdsbestämningssystemet är för att ett alternativ till fängelse, dvs. i allmänhet villkorlig dom eller skyddstillsyn, skall väljas.

För att tidigare brottslighet skall få påverka påföljdsvalet krävs att den tilltalade har blivit lagförd för brottsligheten. Det är emellertid inte nödvändigt att denna lagföring har skett genom dom. Det räcker i och för sig att den tilltalade har godkänt strafföreläggande eller meddelats åtalsunderlåtelse. I här aktuellt sammanhang torde dock de två sistnämnda formerna av lagföring generellt sett ha liten betydelse. När tidigare brottslighet talar för ett skärpt

påföljdsval rör det sig regelmässigt om fall i vilka den tilltalade tidigare har dömts av domstol.

Alternativen till fängelse är – i princip – möjliga att använda endast i det spelrum som finns mellan fängelse i fjorton dagar och fängelse i ett år. Att den tilltalades tidigare brottslighet måste ges betydelse vid påföljdsvalet är uppenbart. Hela uppläggningen av påföljdssystemet, med till fängelse alternativa påföljder som skall tillämpas i första hand, förutsätter att den som – efter att ha dömts till villkorlig dom eller skyddstillsyn men fortsätter att begå brott – så småningom döms till det straff som är angivet i straffskalan för det eller de aktuella brotten. Resonemanget bygger på ett antagande om att presumtionen mot fängelse kan beskrivas som att den dömde den eller de första gångerna privilegieras vid påföljdsvalet. Man kan hävda att det i det nuvarande systemet finns inbyggt som en oundviklig konsekvens att den som vid upprepade tillfällen återfaller i brott till slut inte skall få förmånen av att ådömas en alternativ (och lindrigare) påföljd. Eftersom icke frihetsberövande påföljder inte innehåller några tillräckligt repressiva moment för att återspegla det klander som domen avser att förmedla är det inte rimligt att i längden upprätthålla principen om privilegiering. I så fall förlorar prövotid och domens varnande funktion all betydelse och kriminaliseringens hot om bestraffning sin trovärdighet.

Kraven på likabehandling och rättvisa i form av proportionell bestraffning föranleder alltså att de brottslingar som begår upprepade brott inom det privilegierade intervallet förr eller senare erhåller ett frihetsberövande straff. I annat fall kommer privilegieringstänkandet att medföra en orättvis särbehandling av fallen utanför det nu diskuterade intervallet (dvs. brottslighet med straffvärden över ett år respektive brottslighet som ligger på bötesnivå).

Av dessa skäl måste samhället, då den dömde fortsätter att begå brott, efter hand visa att kriminaliseringens hot om bestraffning är reellt. Det sagda kan enkelt uttryckas som att ett successivt hänsynstagande till återfall vid valet av påföljd är nödvändigt för att vid påföljdsvalet kunna ha en huvudregel som föreskriver att ett lindrigare alternativ skall väljas inom straffmätningsintervallet upp till omkring ett års fängelse.

Frågan är emellertid hur tidigare brottslighet mera i detalj skall beaktas vid valet av påföljd. Vi skall i det följande diskutera detta. Först kan det emellertid finnas anledning att påpeka att alla de tre faktorer som kan tala för fängelse som påföljd kan göra detta med olika styrka. På motsvarande sätt som beträffande brottslig-

hetens straffvärde och brottslighetens art gäller alltså att tidigare brottslighet kan påverka påföljdsvalet mer eller mindre. Vilken betydelse som tidigare brottslighet har bestäms av några olika faktorer. Det kan finnas skäl att först något beröra dessa.

2.2.2 Tidsfaktorn

En viktig faktor vid bedömningen av vilken betydelse som tidigare brottslighet bör tillmätas vid påföljdsvalet är om denna brottslighet ligger långt tillbaka i tiden eller om den har inträffat för relativt kort tid sedan. Tidsförhållandena kan många gånger vara avgörande för vilken verkan tidigare brottslighet bör ges. Normalt gäller att tidigare brottslighet inte tillmäts någon betydelse om den ligger så långt tillbaka i tiden som fyra år eller mer. Beräkningen bör härvid utgå från brottsdatum och inte från tiden för domen. Denna regel kan emellertid inte gälla generellt. Även den tid som har förflutit efter den senaste lagföringen måste beaktas. Att tiden efter den senaste domen har betydelse kan ses bl.a. i systemet med prövotider efter villkorlig dom och skyddstillsyn. Dessa räknas ju från dagen för domen (skyddstillsyn) eller från det att domen vann laga kraft (villkorlig dom) och inte från dagen för det eller de brott som domen avser. Och om den tidigare påföljden är ett fängelsestraff måste tidpunkten för frigivningen beaktas. Om någon har dömts till ett långt fängelsestraff för allvarlig brottslighet för mer än fyra år sedan, men efter verkställigheten av det straffet inte varit på ”fri fot” mer än en kortare tid, måste således den tidigare brottsligheten kunna få betydelse för påföljdsvalet.

Tidsfaktorn bör ges betydelse på så sätt att ju längre tillbaka den tidigare brottsligheten eller den tidigare domen eller frigivningen från det tidigare fängelsestraffet ligger, desto mindre betydelse får den tidigare brottsligheten vid påföljdsvalet. Omvänt innebär detta att om den tidigare brottsligheten etc. ligger nära i tid kan den få ett betydande genomslag.

Av betydelse är också, om den tilltalades tidigare brottslighet består av flera lagföringar, om brottsligheten enligt mer än en lagföring ligger nära i tiden. I så fall ökar betydelsen av den tidigare brottsligheten. Omvänt bör gälla att om det exempelvis rör sig om två tidigare domar som avser brottslighet med ett relativt stort tidsmässigt avstånd så innebär tidsfaktorn, att den tidigare brottsligheten ibland kan tillmätas mindre betydelse. HD har i rättsfallet

NJA 1995 s. 35 haft frågan om betydelsen vid påföljdsvalet av tidigare brottslighet uppe till behandling. Av det rättsfallet kan man få intrycket att HD tänkte sig att även tidsmässigt tämligen avlägsen brottslighet skulle kunna ges betydelse. HD:s resonemang bör dock knappast tolkas så. Det hör nämligen till saken att den tidigare brottsligheten i det aktuella fallet inte tillmättes någon betydelse för HD:s påföljdsval.

2.2.3 Förhållandet mellan brotten

Förhållandet mellan brotten är en annan omständighet av betydelse för om och i så fall i vilken grad ett skärpt påföljdsval bör tillämpas vid återfall. Det står klart att skälen för att låta tidigare brottslighet påverka påföljdsvalet är starkare om det rör sig om likartad brottslighet än om så inte är fallet. Beträffande brottslikheten bör dock inte ställas särskilt höga krav. Så får i allmänhet olika typer av våldsbrott bedömas som likartad brottslighet liksom olika typer av förmögenhetsbrott, möjligen med undantag för brotten i 11 kap. BrB, som dock inte sällan kan bedömas som likartade i förhållande till skattebrotten. Likaså är narkotikabrott och narkotikasmuggling självfallet likartad brottslighet. Till denna typ av brottslighet kan också räknas dopningsbrott.

Av betydelse i sammanhanget är huruvida den nya brottsligheten är lindrigare eller allvarligare än den tidigare. Inte sällan kan det finnas anledning att se mildare på den som återfaller i brott med ett lägre straffvärde än de brott hade, som den eller de tidigare domarna avsåg.

2.2.4 Brottsligheten är allvarlig

Likaså bör det vägas in om både den tidigare och den nya brottsligheten är allvarlig. Ju allvarligare brottslighet det rör sig om, desto starkare är skälen för att låta den tidigare brottsligheten påverka påföljdsvalet i skärpande riktning. I och för sig kan det ifrågasättas, om ett beaktande av att den nya brottsligheten är allvarlig sker inom ramen för återfallsregleringen. En alternativ förklaring skulle kunna vara att det förhållandet att verkan vid påföljdsvalet av tidigare brottslighet blir mera betydelsefull när det rör sig om ny allvarlig brottslighet har med straffvärdefaktorn som skäl för ett

strängare påföljdsval att göra. Skäl talar dock för att allvaret i brottsligheten bör ges särskild betydelse vid bedömningen även av hur starkt tidigare brottslighet talar för ett strängare påföljdsval.

För att allvaret i den tidigare brottsligheten skall tillmätas betydelse för återfallsskärpning av *straff* gäller, att brottet eller brottsligheten skall ha ett straffvärde som motsvarar fängelse ett år eller däröver. Någon sådan ettårsgräns torde inte tillämpas beträffande den tidigare brottslighetens betydelse för påföljdsvalet. Det finns mera anledning att jämföra med vad som i vart fall tidigare gällde när frågan om förverkande av villkorligt medgiven frihet övervägdes enligt 34 kap. 4 § BrB. Då ansågs att om den tidigare och den nya brottsligheten hade ett straffvärde motsvarande fängelse sex månader eller däröver talade brottslighetens allvar för att förverkande borde ske.

2.2.5 En sammanvägning skall göras

När rätten har bedömt de olika skäl för fängelse som förekommer i det enskilda fallet är det dags att fatta beslut i frågan, om det finns tillräckliga skäl för att brottsligheten skall föranleda fängelse som påföljd. Därvid skall rätten väga samman skälen för fängelse. I påföljdsbestämningspropositionen (prop. 1987/88:120 s. 100) uttalas bl.a. följande.

> Även om straffvärdet i det enskilda fallet inte är betydande, kan det dock i samverkan med andra faktorer utgöra ett viktigt skäl för att i det enskilda fallet döma till fängelse. Över huvud taget gäller att de tre fallen [straffvärde, art och tidigare brottslighet; vår anm.] kan förekomma i olika kombinationer. T.ex. kan den som dömts för ett brott som i allmänhet leder till fängelsestraff återfalla i brottslighet av samma slag. Är så förhållandet ökar naturligtvis presumtionen för fängelse.

Av denna del av propositionstexten framgår alltså att det skall göras en sammanvägning av de olika skäl som talar för fängelse. Detta innebär i princip att rätten, efter att ha bestämt brottets eller brottslighetens *straffmätningsvärde*, till detta skall lägga både betydelsen av brottets eller brottslighetens art och den tyngd, med vilken den tilltalades tidigare brottslighet talar för fängelse, i vågskålen. Det är då viktigt att hålla i minnet att alla faktorerna, i den mån de i ett enskilt fall är värda att beakta, kan tala för fängelse i högre eller mindre grad.

Mot de faktorer som talar för fängelse skall omständigheter som talar i motsatt riktning vägas. Det kan här röra sig om något billighetsskäl enligt 29 kap. 5 § BrB eller den omständigheten att den tilltalade var under 21 år vid brottet. Andra skäl mot fängelse finns angivna i 30 kap. 7 och 9 §§ BrB. Att villkorlig dom eller skyddstillsyn kan förenas med en föreskrift om samhällstjänst kan exempelvis vara ett skäl emot fängelse.

2.3 Förverkande av villkorligt medgiven frihet

2.3.1 Allmänt

Om tidigare brottslighet inte kan ges betydelse för påföljdsvalet kan rätten, beträffande den som har frigivits villkorligt från ett fängelsestraff, förklara den villkorligt medgivna friheten eller en del av denna förverkad. Regeln om förverkande av villkorligt medgiven frihet finns i 34 kap. 4 § BrB.

2.3.2 Bakgrunden till bestämmelsen

Bestämmelser om villkorlig frigivning infördes i början av 1900-talet. Skälet för införandet av villkorlig frigivning var att man dels ville göra övergången från anstaltslivet till ”den fullständiga friheten” mjukare och mera kontrollerad genom att den dömde ställdes under övervakning, dels ville uppmuntra den dömde till att uppföra sig väl i anstalten. Villkorlig frigivning var en förmån som man måste göra sig förtjänt av för att uppnå.

Under årens lopp har reglerna för villkorlig frigivning förändrats ett stort antal gånger. Bestämmelserna har både varit fakultativa och obligatoriska och ett antal kvotdelar, både fem sjättedelar, två tredjedelar och hälften, har gällt för när villkorlig frigivning skulle få ske. Dessutom har ett antal minimitider, dvs. tider som måste avtjänas innan villkorlig frigivning får ske, stipulerats.

Ett system med villkorlig frigivning torde förutsätta att den som missköter sig under den närmaste tiden efter frigivningen blir föremål för någon form av sanktion. Den naturliga sanktionen är att beslutet om frigivning på något sätt tas tillbaka eller ändras. Den dömde får då avtjäna hela det straff som efterskänktes villkorligt vid frigivningen (reststraffet) eller en del av detta.

Även utformningen av de regler som har gällt för i vilka fall förverkande av villkorligt medgiven frihet skall ske och hur mycket av reststraffet som skall förklaras förverkat har ändrats genom åren. De nuvarande reglerna trädde i kraft den 1 januari 1999 (prop. 1997/98:96). Beträffande förverkandemöjligheterna innebar 1999 års lagstiftning att det infördes en generell presumtion *för* förverkande av *hela* reststraffet. För att delförverkande skall få ske eller för att förverkande alldeles skall få underlåtas gäller, att särskilda skäl som talar emot förverkande av den villkorligt medgivna friheten måste föreligga. Rätten måste alltså kunna anföra skäl för att endast delförverka eller för att underlåta förverkandeförklaring.

2.3.3 De formella begränsningarna när det gäller förverkande av villkorligt medgiven frihet

En grundförutsättning för att förverkande av villkorligt medgiven frihet skall få ske är att den tilltalade har begått det eller de nya brotten under prövotiden efter villkorlig frigivning.

Förr gällde att förverkande av villkorligt medgiven frihet inte fick ske om inte fråga därom hade uppkommit i mål vari den frigivne hade häktats eller hade fått del av åtal före prövotidens utgång. Denna relativt snäva tidsfrist innebar, att domstolen inte sällan var förhindrad att förklara villkorligt medgiven frihet förverkad trots att det fanns ett reststraff och den tilltalade hade begått nytt brott under prövotiden efter villkorlig frigivning. För att råda bot på detta missförhållande infördes från och med den 1 januari 1999 en vidgad tidsfrist. Numera räcker det att fråga om förverkande kommer upp i mål där den frigivne har häktats eller har fått del av åtal inom ett år från prövotidens utgång.

2.3.4 De olika skälen emot förverkande eller för endast delförverkande

I paragrafens andra stycke anges vilka olika skäl som kan ligga till grund för ett beslut att endast delförverka eller att inte förklara den villkorligt medgivna friheten förverkad alls. Dessa tas upp i den fortsatta diskussionen under olika rubriker. Det bör nämnas att förarbetena inte innehåller några mera detaljerade förklaringar till hur lagstiftaren har avsett att bestämmelserna skall tillämpas. I

huvudsak har alltså frågan överlämnats till domstolarnas praxis. Om denna praxis kan man säga att den i och för sig är mycket riklig. Frågor om förverkande av villkorligt medgiven frihet kommer ofta upp när domstolarna skall fatta beslut i påföljdsfrågor. Publicerad rättspraxis är det dock ganska ont om.

Den nya brottsligheten är, i förhållande till den tidigare, av lindrig beskaffenhet

Att den nya brottsligheten i förhållande till den tidigare är av lindrig beskaffenhet kan vara ett skäl för att underlåta förverkande eller att endast delförverka. Vad rätten skall göra är således att jämföra den tidigare brottsligheten med den nya och inta en restriktivare attityd till förverkande om den nya brottsligheten är lindrigare. Vad som torde menas med att brottsligheten är lindrigare är att den har ett lägre straffvärde. Före år 1999 gällde att en omständighet som talade för förverkande var att brottsligheten i båda fallen var ”allvarlig”, varmed man menade att brottsligheten hade ett straffvärde motsvarande fängelse sex månader eller mer. Eftersom det numera skall göras en jämförelse mellan den tidigare och den nya brottsligheten i allvarlighetshänseende torde sexmånadersgränsen på sätt och vis vara överspelad. Men det bör från allmänna utgångspunkter ändå kunna sägas att om den nya brottslighetens straffvärde är så högt, att det motsvarar fängelse i minst sex månader, så spelar det inte så stor roll om den är lindrigare än den tidigare brottsligheten. Lagstiftningen torde nämligen i huvudsak ta sikte på de fallen då den frigivne tidigare har dömts för tämligen allvarlig brottslighet och under prövotiden begår brott som framstår som, om än ej bagatellartade, så i vart fall relativt lindriga. Om hela den resterande strafftiden (som alltså relaterar till den tidigare brottsligheten) förverkas, kan reaktionen på återfallet framstå som oproportionerligt stor i förhållande till straffet för det nya brottet. Och motsvarar straffvärdet fängelse i sex månader eller mer kan man knappast tala om lindrig brottslighet.

Tidsförhållandena mellan brotten

På motsvarande sätt som när det gäller att bedöma huruvida tidigare brottslighet bör påverka påföljdsvalet och straffmätningen har tidsförhållandena mellan de brott, som den tidigare domen avser, och de nya brotten betydelse i förverkandefrågan. Allmänt gäller att ju längre tiden är mellan brotten, desto mer ökar skälen mot förverkande.

I lagtexten fokuseras på den tid som har förflutit mellan *brotten*. Det är emellertid klart att också tiden mellan å ena sidan den tidigare *domen* och den villkorliga frigivningen och å andra sidan de nya brotten bör beaktas. Det kan förhålla sig så, att de brott som föranledde den tidigare domen begicks ett bra tag före den domen samtidigt som den nya brottsligheten har ägt rum strax efter domen och frigivningen. I så fall bör det förhållandet, att de tidigare brotten låg längre tillbaka i tiden, inte tillmätas så stor betydelse. En faktor som har betydelse i sammanhanget är självfallet också längden av det tidigare straffet. Betydelsen av att det har gått lång tid reduceras naturligtvis om den tilltalade under den största delen av tid som gått har undergått fängelsestraff och varit frihetsberövad på grund härav.

I påföljdsbestämningspropositionen (prop. 1987/88:120 s. 110) uttalades att betydelsen av tidsaspekten är beroende också av vilken form av brottslighet som är aktuell. Enligt propositionen är det förhållandet att det har gått lång tid av mindre betydelse vid brott som normalt begås med relativt långa intervaller, t.ex. bokföringsbrott och skattebrott. Det kan fortfarande finnas anledning att ta fasta på detta uttalande.

Prövotiden efter villkorlig frigivning är ofta ett år. Endast om den strafftid som återstår vid den villkorliga frigivningen överstiger ett år blir prövotiden längre. Den blir då lika lång som reststraffet (se 26 kap. 10 § BrB). Detta innebär att för att en längre prövotid än ett år skall gälla krävs att det straff, som den dömde har undergått, har överstigit fängelse tre år. Vid mycket allvarlig brottslighet kan prövotiden bli avsevärd. Begås den nya brottsligheten i slutet av en sådan prövotid kan det inte sällan finnas skäl att underlåta ett förverkande eller att endast delförverka.

Den allmänna oskäligheterregeln m.m.

Ett ytterligare skäl emot att förklara den villkorligt medgivna friheten förverkad eller att endast delförverka är att ett förverkande skulle framstå som oskäligt. Vid bedömningen av om förverkande framstår som oskäligt skall bl.a. billighetsskälen i 29 kap. 5 § BrB vägas in (se prop. 1997/98:96 s. 138). Vidare skall bl.a. kunna beaktas om brotten framstår som så olikartade och väsensskilda att ett förverkande ”inte ter sig som rimligt”.

När det gäller frågan, när brotten är så olikartade och väsensskilda att ett förverkande ”inte ter sig som rimligt” är det inte så lätt att hitta bra exempel. Man får närmast se lagtexten i denna del som en ventil, som ger domstolen möjlighet att komma till ett rimligt resultat i förverkandefrågan.

Det kan tilläggas att de i 34 kap. 4 § BrB angivna skälen emot förverkande av villkorligt medgiven frihet eller för endast delförverkande inte är de enda som domstolen får åberopa. De utgör endast exempel på omständigheter, låt vara viktiga sådana. Men även andra faktorer kan domstolen alltså väga in vid sin bedömning.

2.3.5 Förverkande helt eller endast delvis?

En fråga som inte är enkelt att besvara är hur domstolen skall resonera när det gäller spörsmålet, om reststraffet skall förklaras helt förverkat eller förverkat endast till en del. Som lagtexten är uppbyggd, med en presumtion för helt förverkande, kanske det skulle vara mer egentligt att fråga sig när förverkande skall underlåtas helt eller bara delvis.

Av rättsfallet **NJA 1991 s. 498**, som i och för sig avsåg tillämpning av tidigare regler på området, bör man kunna dra slutsatsen att domstolen har att värdera tyngden av de skäl som talar för förverkande mot dem som talar emot och att den då kan komma fram till ett sorts mellanläge i vilket det rimliga är att förklara endast en del av den villkorligt medgivna friheten förverkad.

2.4 Straffmätning

2.4.1 Allmänt

Som angivits i det föregående kan tidigare brottslighet i sista hand föranleda ett skärpt straff, dvs. högre böter eller längre fängelse eller sluten ungdomsvård. Regeln härom finns i 29 kap. 4 § BrB.

Bestämmelsen i 29 kap. 4 § BrB tillkom i strid med vad Fängelsestraffkommittén hade förslagit och fungerar som ett slags ventil för domstolarna så att de kan beakta återfallet i sådana situationer där tidigare brottslighet inte har kunnat beaktas vid valet av påföljd eller i samband med förverkande av villkorligt medgiven frihet. Bestämmelsen är avsedd att tillämpas restriktivt och av lagtexten framgår uttryckligen att möjligheten att skärpa straffmätningen är subsidiär till möjligheten att beakta återfallet vid påföljdsvalet eller vid beslut om förverkande av villkorligt medgiven frihet. Det finns således, som har framgått av det föregående, en prioritetsordning för hur återfallet får påverka påföljdsbestämningen.

Prioritetsordningen uttryckts i lagtexten genom att det i 29 kap. 4 § BrB anges att rätten i skälig utsträckning får ta hänsyn till tidigare brottslighet ”om förhållandet inte tillräckligt kan beaktas genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet”. Under förutsättning att återfallet har kunnat beaktas på sistnämnda sätt, har betydelsen vid straffmätningen av tidigare brottslighet kraftigt uttunnats eller helt uttömts. Det förutsätts således att det är fråga om flagranta återfall som inte tillräckligt har kunnat beaktas på annat sätt för att bestämmelsen i 29 kap. 4 § BrB skall bli tillämplig.

Det bör framhållas att denna bestämmelse – i likhet med möjligheten att utsträcka straffskalan och överskrida straffmaximum vid återfall i mycket allvarlig brottslighet enligt 26 kap. § 3 BrB – inte går att förklara med något slags privilegieringsmodell. I stället handlar det om rena straffskärpningsbestämmelser (på konkret respektive abstrakt nivå). Denna straffskärpning går inte heller att förklara med omständigheter som är relevanta för straffvärdet, varför de hamnar i konflikt med ett system byggt på principerna om proportionalitet och humanitet. Till dessa frågor återkommer vi i det följande.

2.4.2 Närmare om tillämpningen av regeln i 29 kap. 4 § BrB

Bötesstraff

Ordningsböter påverkas inte alls av om den som har begått förseelsen tidigare har dömts för brott eller fått strafföreläggande eller ordningsbot. Samma gäller för övrigt generellt för böter som ådöms i form av penningböter. Böter som ådöms primärt i form av dagsböter av domstol eller i form av strafföreläggande kan däremot i vissa fall hamna på en högre nivå just på grund av tidigare brottslighet. Ett typexempel är brottet olovlig körning (3 § trafikbrottslagen) där bötesstraffet, dvs. antalet dagsböter, påverkas uppåt av tidigare brottslighet. Skälen för en sådan ordning får bedömas som begripliga. Många gånger kan nämligen en skärpning av bötesstraffet vara en ersättning för en ännu strängare påföljd.

Med tanke på utredningens direktiv uppehåller vi oss inte vidare vid bötesstraffen.

Fängelsestraff

Som framhållits tidigare skall straffskärpning av ett fängelsestraff ske först i sista hand. Att ett skärpt påföljdsval skall gå före en straffskärpning innebär att det inte är möjligt att återfallsskärpa ett fängelsestraff om det är första gången som den tilltalade döms till fängelse. Dessutom gäller att om det finns möjlighet att förklara villkorligt medgiven frihet förverkad skall en återfallsskärpning av fängelse i allmänhet inte ske (jämför **NJA 1998 s. 713**).

Det är i huvudsak i tre situationer som det kan bli aktuellt att beakta tidigare brottslighet vid straffmätningen.

(1) Den första gäller sådana fall i vilka ett tidigare straff inte har medfört någon villkorlig frigivning. I propositionen (prop. 1987/88:120) anges som exempel på fall av detta slag bötesbrottslighet, fall då ett tidigare fängelsestraff har varit så kort att någon villkorlig frigivning inte har skett, dvs. fängelsestraff som har varit på en månad eller kortare tid, men också det fallet, att det vid påföljdsbestämningen sker en övergång från böter till fängelse. I sistnämna fall sker emellertid skärpningen just genom själva valet av fängelse i stället för böter, vilket innebär att fängelsestraffets längd inte skall ökas med hänvisning till den tidigare brottsligheten.

En återfallsskärpning av fängelse i det fallet att den tilltalade tidigare har dömts till ett så kort fängelsestraff, att villkorlig frigiv-

ning inte har skett, torde sällan bli aktuell. Uppenbarligen har antalet möjliga fall minskat påtagligt sedan minimitiden för villkorlig frigivning sänkts från två månader, som gällde vid påföljdsbestämningsreformen, till en månad från och med den 1 januari 1999. De mest praktiska fallen, även om det också här torde röra sig om klara undantagssituationer, är grovt rattfylleri och olovlig körning, grovt brott.

(2) Det andra fallet är det att den tilltalade visserligen har frigivits villkorligt från ett fängelsestraff men ett förverkande av villkorligt medgiven frihet likväl inte är möjligt. Det kan vara så att den tilltalade i och för sig har begått nytt brott under prövotiden efter villkorlig frigivning, men att han eller hon inte har blivit häktad eller har fått del av åtal inom den tidsfrist, som gäller enligt 34 kap. 4 § 4 st BrB (ett år efter prövotidens utgång). En annan situation är den, att övervakningsnämnden redan har förklarat den villkorligt medgivna friheten förverkad på grund av misskötsamhet. Det kan också förekomma att Kriminalvården med stöd av 26 kap. 6–7 §§ BrB har skjutit upp frigivningen så att hela straffet har fått verkställas i anstalt.

Att en återfallsskärpning av ett fängelsestraff bör kunna ske i fall av detta slag har i vart fall delvis att göra med att verkan av tidigare brottslighet annars skulle framstå som slumpmässig och beroende av tillfälligheter. Ett sådant fall är det att det nya brottet har begåtts alldeles efter prövotidens utgång. Ett annat är att häktning har kunnat ske eller åtal väckas först strax efter det att gällande tidsfrist har gått ut. Att den tilltalade har misskött sig under prövotiden efter villkorlig frigivning i en sådan utsträckning, att övervakningsnämnden har förklarat hela eller väsentliga delar av reststraffet förverkat på grund av misskötsamhet, har vidare inte ansetts böra leda till att den tilltalade får en sammantaget lindrigare påföljd för det eller de nya brott som han eller hon har begått. Det kan tilläggas att även denna grund för skärpning av ett fängelsestraff på grund av tidigare brottslighet något har förlorat sin aktualitet efter den lagstiftning som trädde i kraft den 1 januari 1999 och som innebär bl.a. att det inte längre krävs att åtal eller häktning har skett under prövotiden utan att det gäller en frist om ett år för ingripande på grund av den nya brottsligheten (se prop. 1997/98:96). Att den villkorliga frigivningen har skjutits upp så mycket att det inte finns något reststraff kvar eller att detta är obetydligt är en situation som det knappast finns anledning att räkna med i praktiken.

(3) Den tredje situationen slutligen gäller sådana fall då ett förverkande av villkorligt medgiven frihet kan ske men inte i sådan utsträckning att det är diskutabelt om intresset av ett skärpt straff kan tillgodoses. I allmänhet skall emellertid någon återfallsskärpning med stöd av 29 kap. 4 § BrB inte heller ske i detta fall. Det finns dock vissa situationer i vilka det bör kunna komma i fråga. Förutom i fall där förverkande av mer eller mindre tillfälliga omständigheter kan omfatta endast en relativt kort tid är det fråga om situationer där någon har gjort sig skyldig till upprepade återfall i allvarlig brottslighet som exempelvis grov misshandel och grov stöld. Enligt propositionen (1987/88:120 s. 58) är det naturligt att domstolarna i sådana situationer genom sin straffmätning markerar det allvar med vilket samhället ser på den likgiltighet inför grundläggande värden som gärningsmannen har demonstrerat. Detsamma gäller, fortfarande enligt propositionen, också vid återfall i synnerligen allvarlig brottslighet.

Sluten ungdomsvård

Vid verkställighet av sluten ungdomsvård sker ingen villkorlig frigivning. En återfallsskärpning av den slutna ungdomsvården skulle av detta skäl ligga närmare till hands än en skärpning av ett fängelsestraff på grund av tidigare brottslighet. I praktiken torde man emellertid endast mycket sällan ha anledning att återfallsskärpa sluten ungdomsvård. Detta har att göra med att det krävs mycket starka skäl för att tillämpa den påföljden och att den unge, för att komma i fråga för sluten ungdomsvård, måste ha begått brottet eller brotten innan han eller hon fyllde 18 år. Få, om några, torde hinna med en sådan brottskarriär på den korta tid som står till förfogande att det är aktuellt med en straffskärpning enligt 29 kap. 4 § BrB för den som skall dömas till sluten ungdomsvård.

Omständigheter som skall beaktas vid en prövning enligt 29 kap. 4 § BrB

I 29 kap. 4 § BrB anges ett antal omständigheter som skall beaktas särskilt vid bedömningen av om återfallsskärpning av straff skall ske. Redan här kan sägas att det i viss mån är oklart varför just de angivna omständigheterna skall beaktas. Det är inte heller klart om de har någon gemensam bestraffningsideologisk grund. Av

förarbetena till 1989 års påföljdsreform framgår att omständigheterna hade stöd i äldre praxis. Av lagtexten framgår visserligen att de *särskilt* skall beaktas, vilket får uppfattas som att förefintligheten av sådana omständigheter utgör skäl för att återfallsskärpning *får* ske. I enlighet med vad som har sagts i det föregående innebär emellertid inte förekomsten av sådana omständigheter att 29 kap. 4 § BrB *bör* tillämpas. Uppräkningen kan snarast ses som ett sätt att försöka begränsa användningen av återfallsskärpning.

Omfattningen av den tidigare brottsligheten

Som framgått av det föregående torde det relativt sällan finnas skäl att vid upprepad brottslighet skärpa ett bötesstraff. Den fortsatta framställningen i detta avsnitt tar därför, och med hänsyn till utredningens uppdrag, i huvudsak sikte på skärpning av fängelsestraff med hänvisning till tidigare brottslighet.

Det är klart att behovet av att skärpa ett straff ökar med omfattningen av den tilltalades tidigare brottslighet. Är det fråga om några enstaka lagföringar blir en skärpning av straffet med stöd av 29 kap. 4 § BrB i regel inte aktuell över huvud taget. För att omfattningen av den tidigare brottsligheten skall föranleda återfallsskärpning bör i allmänhet det kravet ställas, att den tilltalade skall ha demonstrerat en likgiltighet inför grundläggande värden i samhället. Hänvisningen till att gärningsmannen manifesterat en likgiltighet är emellertid inte invändningsfri. Till detta återkommer vi i det följande.

Att ange något särskilt antal brott som den tilltalade måste ha begått för att domstolarna skall ha anledning att skärpa ett fängelsestraff är knappast möjligt. En riktpunkt skulle dock kunna vara att, om det är endast det stora antalet brott som talar för återfallsskärpning, det normalt bör röra sig om åtminstone åtta till tio lagföringar under den senaste fyraårsperioden. Det skall alltså vara fråga om återfallssituationer som framstår som särskilt anmärkningsvärda. Det kan också uttryckas så, att det skall röra sig om närmast vanemässig brottslighet.

Den tid som har förflutit mellan brotten

En viktig faktor vid bedömningen av vilken betydelse som tidigare brottslighet bör tillmätas är om denna brottslighet ligger långt tillbaka i tiden eller om den har inträffat för relativt kort tid sedan. Tidsförhållandena kan många gånger vara avgörande för vilken verkan tidigare brottslighet bör ges. Normalt gäller, på motsvarande sätt som vid valet av påföljd, att tidigare brottslighet inte tillmäts någon betydelse om den ligger så långt tillbaka i tiden som fyra år eller mer. Beräkningen bör härvid normalt utgå från brottsdatum och inte från tiden för domen. Denna regel kan emellertid inte gälla generellt. På motsvarande sätt som vid påföljdsvalet bör även den tid som den tilltalade efter den senaste lagföringen har levt i frihet beaktas. Om någon har dömts till ett långt fängelsestraff för allvarlig brottslighet för mer än fyra år sedan, men efter verkställigheten av det straffet inte varit på ”fri fot” mer än något år, måste den tidigare brottsligheten kunna få betydelse vid en tillämpning av 29 kap. 4 § BrB.

Tidsfaktorn bör ges betydelse på så sätt att ju längre tillbaka den tidigare brottsligheten ligger desto mindre betydelse får den vid prövningen av frågan, om en återfallsskärpning bör ske. Omvänt innebär detta att om den tidigare brottsligheten ligger nära i tid kan den lättare få genomslag.

HD har, som nämnts i det föregående, i **NJA 1995 s. 35** haft uppe frågan om betydelsen av tidsförhållandena, dvs. om vilken inverkan den tid som har förflutit mellan den tidigare brottsligheten och den nya bör ha. Visserligen gällde frågan vilken inverkan tidigare brottslighet skulle ha på påföljdsvalet, men domen kan ha betydelse även för hur man bör se på frågan om tillämpning av föreskriften i 29 kap. 4 § BrB. Av HD:s domskäl kan man möjligen dra slutsatsen att även rätt gammal brottslighet skulle kunna ges betydelse. Eftersom HD i rättsfallet kom fram till att den tidigare brottsligheten inte skulle inverka på påföljdsbestämningen är dock en sådan slutsats ganska osäker. Det framstår för övrigt som oklart om HD över huvud taget i något publicerat fall (efter den 1 januari 1989) har återfallsskärpt ett straff med stöd av 29 kap. 4 § BrB.

Förhållandet mellan brotten

Att brottsligheten är likartad utgör en omständighet som talar för tillämpning av 29 kap. 4 § BrB. Detta innebär å andra sidan att om den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till någon annan typ av brott skall denna tidigare brottslighet normalt inte anses tala för en återfallsskärpning.

Kraven för att man skall kunna tala om likartad brottslighet är inte heller i detta sammanhang särskilt högt ställda. Så torde exempelvis misshandel utgöra likartad brottslighet i förhållande till olaga tvång, olaga hot och övriga fridskränkningsbrott i 4 kap. BrB liksom i förhållande till våld eller hot mot tjänsteman, förgripelse mot tjänsteman och våldsamt motstånd. Vidare torde förmögenhetsbrotten i 8–12 kap. BrB, möjligen med undantag för brotten i 11 kap. BrB, mera allmänt anses som likartad brottslighet. Att narkotikabrott och narkotikasmuggling är likartad brottslighet är uppenbart, men till den gruppen bör man också föra bl.a. dopningsbrotten. Andra exempel på i förhållande till varandra likartade brott är mened, övergrepp i rättssak, falsk tillvitelse och obefogat åtal. Ytterligare gäller att sexualbrotten i 6 kap. BrB och barnpornografibrott, otillåtet förfarande med pornografisk bild och förledande av ungdom får betraktas som likartad brottslighet. Vidare torde samtliga brott i trafikbrottslagen i förhållande till varandra utgöra likartad brottslighet i det nu aktuella sammanhanget. I den gruppen av brott finns också vållande till annans död, vållande till kroppsskada eller sjukdom samt framkallande av fara för annan i den mån brotten har begåtts i en trafiksituation. Ett annat exempel på sinsemellan likartad brottslighet är brotten enligt skattebrottslagen och brotten i 11 kap. BrB.

När det gäller förhållandet mellan brotten bör också beaktas huruvida den tidigare brottsligheten är allvarligare än den nya. I vart fall torde det finnas anledning att vid tillämpningen av 29 kap. 4 § BrB fästa mindre avseende vid tidigare brottslighet om den nya brottsligheten är lindrigare än den som den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till. Därmed är inte sagt att det mera allmänt skulle finnas anledning att fästa större avseende vid att det rör sig om återfall om den nya brottsligheten är allvarligare än den tidigare. I vissa fall kan det dock göra det.

Brottsligheten är särskilt allvarlig

Vidare gäller att brottslighetens allvar måste ges betydelse vid bedömningen av om en återfallsskärpning enligt 29 kap. 4 § BrB är befogad. I lagtexten anges nämligen att det förhållandet att brottsligheten i båda fallen är särskilt allvarlig skall beaktas. För att det skall vara fråga om särskilt allvarlig brottslighet bör enligt propositionen (prop. 1987/88:120 s. 89) krävas att straffvärdet av både den tidigare och den nya brottsligheten motsvarar fängelse i minst ett år.

Hur mycket bör straffet skärpas?

Avslutningsvis kan det finnas anledning att något beröra frågan, hur mycket ett straff bör skärpas med hänvisning till tidigare brottslighet. Beträffande detta spörsmål ges det knappast någon ledning i förarbetena eller i rättspraxis. Några generella reflektioner kan dock göras.

Att domstolen rent allmänt skall tillämpa regeln om återfallsskärpning av straff med stor restriktivitet talar tydligt för att, om straffskärpning skall ske, denna bör vara förhållandevis liten. Redan en skärpning av ett sexmånadersstraff till åtta månader framstår som avsevärd. För att en större skärpning skall vara befogad bör uppenbarligen mycket starka skäl krävas.

Det ligger i sakens natur att en straffskärpning procentuellt sett blir lägre ju högre straffvärden det rör sig om. Någon gång kan det kanske finnas skäl att med hänvisning till tidigare brottslighet döma till fängelse två månader i stället för till en månad, dvs. att fördubbla straffet. En fördubbling av straffet vid straffvärden som överstiger fängelse sex månader kan däremot knappast någonsin vara aktuellt. En skärpning med en eller annan månad torde i de allra flesta fall vara fullt tillräckligt. Som allra mest bör man – om inte förhållandena är mycket speciella – skärpa på så sätt att straffet hamnar på nästa högre straffmätningsstation. (Med straffmätningsstation avses av domstolarna i praktiken använda strafflängder, exempelvis fängelse ett år, ett år två månader, ett år fyra månader, ett år sex månader, ett år nio månader, två år, två år tre månader etc.)

En viktig omständighet vid bedömningen av storleken av en återfallsskärpning är självfallet hur tungt det aktuella straffskärpningsskälet väger. Som exempel kan tas att ju mera kompakt den tilltalades tidigare brottslighet är desto mera av straffskärpning kan

vara befogad. Klart är även att om det föreligger mer än ett skäl för straffskärpning – det rör sig kanske både om särskilt allvarlig brottslighet och om kort tid från tidigare brottsdatum – bör straffskärpningen kunna vara större än annars.

2.5 Övriga bestämmelser som kan leda till skärpta ingripanden

De nu redovisade föreskrifterna i 30 kap. 4 §, 34 kap. 4 § och 29 kap. 4 § BrB är de centrala när det gäller verkan av tidigare brottslighet vid påföljdsbestämningen avseende nya brott. Det skulle emellertid vara missvisande att hävda att detta ger en uttömmande beskrivning av hur tidigare brottslighet kan påverka påföljdsbestämningen. Också på flera andra sätt kan tidigare brottslighet få betydelse.

2.5.1 Undanröjande av tidigare påföljd (34 kap. 1 § 1 st 3 p BrB)

Har den tilltalade tidigare dömts för brott och har den tidigare påföljden vunnit laga kraft, men ännu inte till fullo verkställts, har domstolen enligt 34 kap. 1 § 1 st 3 p BrB möjlighet att undanröja den tidigare påföljden och för den samlade brottsligheten döma till en annan påföljd. I sådana fall skall de tidigare brotten vägas in vid bestämmandet av den nya påföljden samtidigt som det skall göras en reduktion för vad den tilltalade har undergått till följd av den påföljd som undanröjs. Bestämmelsen innebär att det inte sällan döms ut längre fängelsestraff i de aktuella situationerna.

Det kan diskuteras om inte detta innebär att den tidigare brottsligheten blir beaktad mer än en gång. Ett typfall är att en tidigare skyddstillsyn undanröjs och att påföljden för den nya och den gamla brottsligheten bestäms till fängelse. I denna situation har återfallet getts betydelse genom att det har påverkat både påföljdsvalet för den tidigare brottsligheten och längden av det fängelsestraff som dömts ut med anledning av den nya brottsligheten.

2.5.2 En skärpt straffskala i vissa fall

Enligt 26 kap. 3 § BrB skall domstolen i vissa allvarliga återfallssituationer tillämpa ett högre straffmaximum än annars. Bestämmelsen tar sikte på den situationen då någon, som har dömts till fängelse i lägst två år, efter det att domen vann laga kraft begår ett nytt brott som är belagt med fängelse i mer än sex år. Då får för återfallet dömas till fängelse på en tid som med fyra år överstiger det högsta straff som annars kan följa på brottet eller, om det är fråga om flera brott, det högsta straff som med tillämpning av 26 kap. 2 § BrB kan följa på brotten. Brott som någon har begått innan han eller hon fyllde tjugoett år får emellertid inte läggas till grund för en sådan skärpning.

Bestämmelsen fick sin nuvarande utformning år 1981 (se prop. 1980/81:76) i samband med avskaffandet av interneringspåföljden. Den särskilda återfallsreglering som den innefattar hade då varit upphävd sedan år 1976. Att internering slopades som påföljd hade samband med den allvarliga och befogade kritik som särskilt under 1970-talet riktades mot de frihetsberövande påföljderna och särskilt mot dem som var tidsobestämda. Avskaffandet av interneringen fick dock enligt lagstiftaren inte leda till en lindring av samhällets reaktioner mot den allra grövsta kriminaliteten. En särskild återfallsreglering i enlighet med paragrafen ansågs därmed behövlig.

Beträffande tillämpningen av bestämmelsen uttalade departementschefen följande i propositionen (prop. 1980/81:76 s. 58).

> Straffskärpningsregeln är fakultativ. Även om [de nyssnämnda] förutsättningarna för straffskärpning är för handen torde i flertalet fall den straffskala som är föreskriven för det aktuella brottet vara tillräckligt vid för att hänsyn skall kunna tas till att brottet utgör återfall. Avsikten med den nya bestämmelsen är sålunda inte att åstadkomma en generell höjning av straffnivån. Regeln har i stället tillkommit i första hand för att avskaffandet av påföljden internering inte skall leda till en allmän lindring i samhällets reaktioner mot särskilt allvarlig brottslighet i vissa typfall där internering med mycket långa minsta tider hittills ofta har tillämpats som påföljd. Det gäller här främst upprepad och särskilt allvarlig våldsbrottslighet men också återfall i vissa speciella förmögenhetsbrott med våldsinslag såsom väpnade post- eller bankrån. Har lång tid förflutit mellan det första brottet och återfallet torde det som regel inte finnas anledning att tillämpa den nya bestämmelsen. Över huvud taget aktualiseras en tillämpning av denna framför allt vid upprepade återfall.

Förarbetsuttalandet innebär dels att regeln är avsedd att tillämpas restriktivt, dels att det endast är brottslighetens allvar och återfallssituationen som skall kunna utgöra grund för en straffskärpning med stöd av bestämmelsen. Under förarbetena diskuterades om det inte fanns anledning att föreskriva att domstolen skulle, som grund för straffskärpning, lägga en bedömning av risken för fortsatt brottslighet. Förslaget härom föll emellertid. Någon bedömning av eventuell återfallsrisk skall domstolen alltså inte göra.

Om återfallet avser flera brott kan 26 kap. 2 §, som ju föreskriver en förhöjd straffskala vid flerbrottslighet, och 26 kap. 3 § BrB tillämpas samtidigt. Det längsta tidsbestämda fängelsestraff som kan ådömas blir därmed arton år.

Huruvida det finns skäl för återfallsskärpning av straff regleras, som nämnts i det föregående, i 29 kap. 4 § BrB. Som framgår av vad som sägs i anslutning till den paragrafen finns det anledning att tillämpa återfallsskärpning av fängelsestraff med försiktighet. Det kan med fog diskuteras hur omständigheterna i ett konkret fall skall se ut för att en återfallsskärpning med fyra år över straffmaximum skall kunna aktualiseras. Klart är dock att det utrymme som skapas med hjälp av möjligheten att överskrida straffmaximum enligt 26 kap. 3 § BrB inte kan fyllas med omständigheter som är hänförliga till straffvärdebedömningen.

I första hand gäller för den som tidigare har dömts till fängelse att den straffskärpning som den tidigare brottsligheten bör föranleda skall äga rum inom ramen för förverkande av villkorligt medgiven frihet. En diskussionspunkt är om det förhållandet, att förverkande av villkorligt medgiven frihet kan ske, bör påverka tillämpningen av 26 kap. 3 § BrB. Eftersom lagstiftaren har sett en fördel i att styra över den straffskärpning som i vissa fall skall ske på grund av tidigare brottslighet till förverkande av villkorligt medgiven frihet bör goda skäl kunna anföras för att domstolen först, dvs. innan 26 kap. 3 § BrB tillämpas, uttömmer möjligheterna att förklara villkorligt medgiven frihet förverkad. En annan ordning skulle strida mot den grundläggande regleringen av verkan av tidigare brottslighet.

2.5.3 Tilläggsböter

Påföljderna villkorlig dom och skyddstillsyn kan förenas med dagsböter. När det gäller villkorlig dom föreligger det en presumtion för att så skall ske. Detta hänger bl.a. samman med att villkorlig dom är en strängare påföljd än böter. För att försvara denna position i påföljdssystemet krävs att det tillsammans med en villkorlig dom normalt döms ut ett bötesstraff. Annars kunde man med fog undra om en villkorlig dom, som många gånger består endast av en prövotid, verkligen kan ses som strängare än ett bötesstraff som inte sällan uppgår till tiotusentals kr och maximalt kan bestämmas till 200 000 kr.

Vid skyddstillsyn är det inte lika naturligt att döma även till böter. Att det förhåller sig så har att göra med att en skyddstillsyn har ett verkställighetsinnehåll bestående av övervakning. En skyddstillsyn kan dessutom, vilket inte sällan sker i praxis, förenas med olika typer av föreskrifter. Men enligt 30 kap. 10 § BrB kan det ibland finnas skäl att skärpa en skyddstillsyn med böter. Ett skäl för en sådan åtgärd är att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. Beträffande skyddstillsyn kan domstolen alltså reagera mot återfall genom att döma även till böter. Det skall tilläggas att motsvarande möjlighet ges i 34 kap. 6 § BrB. I de fall den tilltalade har begått den nya brottsligheten innan den tidigare skyddstillsynen var till fullo verkställd kan rätten alltså, om den tillämpar 34 kap. 1 § 1 st 1 p BrB och låter den tidigare skyddstillsynen omfatta även den nya brottsligheten, reagera mot återfallet genom att döma ut ett bötesstraff.

2.5.4 Fängelse enligt 28 kap. 3 § BrB

Allmänt

En dom på skyddstillsyn kan enligt 28 kap. 3 § BrB förenas med ett fängelsestraff på lägst fjorton dagar och högst tre månader. Denna möjlighet att kombinera en skyddstillsyn med ett frihetsberövande är en ersättning för den möjlighet att föreskriva anstaltsbehandling (som pågick under en till två månader) vid skyddstillsyn som fanns tidigare men som avskaffades år 1980.

Ett tag efter införandet år 1980 tillämpades kombinationen skyddstillsyn och fängelse flitigt av domstolarna. Av kriminalstatistiken kan utläsas att år 1981 dömdes till skyddstillsyn med

fängelse i 239 fall, år 1982 i 298 fall men år 1983 i så många som 904 fall. Efter ett vägledande avgörande från HD, **NJA 1983 s. 491**, sjönk antalet fall något år 1984 till 818 fall och år 1985 till 803 fall. Därefter har skyddstillsyn med fängelse dömts ut i 662 fall år 1989, 393 fall år 1994, 284 fall år 1998, 220 fall år 2003, 218 fall år 2004, 211 fall år 2005 och 210 fall år 2006. Man kan uppfatta denna utveckling så, att domstolarna i början inte tog intentionerna bakom lagstiftningen riktigt på allvar utan först efter avsevärd tid rättade sig efter förarbetsuttalandena och HD:s praxis.

I vilka fall skall skyddstillsyn kombineras med fängelse?

Förutsättningen för att skyddstillsyn skall kombineras med fängelse anges i 30 kap. 11 § BrB. Enligt lagtexten gäller att ett fängelsestraff, för att få ådömas i samband med skyddstillsyn, skall vara oundgängligen påkallat med hänsyn till brottslighetens straffvärde eller till den tilltalades tidigare brottslighet. Med det valda uttryckssättet markeras enligt motiven (prop. 1987/88:120 s. 108) att det, liksom enligt bestämmelsens tidigare lydelse, skall krävas mycket starka skäl för att rätten skall få tillgripa påföljdskombinationen. I förarbetena uttalas vidare att möjligheten att förena skyddstillsyn med fängelse bör utnyttjas endast i de fall då alternativet är att döma den tilltalade till ett längre fängelsestraff samt att avsikten således inte är att kombinationen mera allmänt skall användas för att skärpa skyddstillsynspåföljden. Om en sådan skärpning är nödvändig i ett enskilt fall skall detta normalt ske genom att skyddstillsynen kombineras med ett bötesstraff (eller med samhällstjänst eller kontraktsvård).

Den tilltalades tidigare brottslighet kan alltså grunda ett beslut att förena en skyddstillsyn med ett fängelsestraff. Ofta är situationen den att den tilltalade tidigare, i enlighet med principen att fängelse skall undvikas så långt det är möjligt, har dömts till skyddstillsyn flera gånger. Hur många gånger det finns anledning att tillämpa annan påföljd än fängelse är beroende av ett flertal faktorer, bl.a. den tilltalades ålder och brottslighetens omfattning. Så småningom når man emellertid den punkten, då det med hänsyn till den tidigare brottsligheten inte är möjligt att underlåta att döma till ett ”rent” fängelsestraff om inte en skyddstillsyn kombineras med ett kortare fängelsestraff enligt 28 kap. 3 § BrB. Många gånger bör det då övervägas, om inte ett lite längre fängelsestraff kan ersättas

med skyddstillsyn och fängelse. I vilka fall detta bör ske får dock betecknas som tämligen osäkert. Möjligen bör det främst vara i sådana situationer då det finns skäl som mera specifikt talar för skyddstillsyn som påföljd i stället för ett ”vanligt” fängelsestraff.

Straffmätningen av fängelsestraffet

Av ett förarbetsuttalandet från år 1979 (prop. 1978/79:212 s. 74) kan den slutsatsen dras, att påföljdskombinationen skyddstillsyn och fängelse inte var tänkt att tillämpas på brottslighet med ett straffmätningsvärde motsvarande fängelse i fyra månader eller mindre. Det bör emellertid hållas i minnet att det kortaste fängelsestraffet enligt 28 kap. 3 § BrB som då kunde dömas ut var på en månad. Att det numera är möjligt att döma till 28:3-fängelse på så kort tid som fjorton dagar kan vara ägnat att i någon mån sänka den nyss angivna gränsen.

Någon alldeles fast praxis när det gäller straffmätningen av fängelse enligt 28 kap. 3 § BrB finns nog inte, även om man kan se vissa linjer i rättstillämpningen. För närvarande torde det förhålla sig så, att skyddstillsyn förenas med fängelse enligt 28 kap. 3 § BrB främst i de fallen att även brottslighetens art är en faktor som talar för fängelse. Med utgångspunkt i att fängelsestraff enligt 28 kap. 3 § BrB i fall av detta slag skall kunna användas från ca fyra månaders straffmätningsvärde och i praxis torde tillämpas upp till ett straffmätningsvärde motsvarande fängelse i ungefär ett år skulle följande riktvärden kunna tjäna som utgångspunkt.

Straffmätningsvärde	Fängelse enligt 28:3 BrB
Fängelse 4–5 månader	14–21 dagar
Fängelse 6–8 månader	1 månad
Fängelse 9–10 månader	2 månader
Fängelse 11–12 månader	3 månader

Om motsvarande straffmätningspraxis tillämpas när det är den tilltalades tidigare brottslighet som är den faktor som innebär att det, för att skyddstillsyn skall kunna ådömas, är oundgängligen erforderligt att skyddstillsynen kombineras med fängelse är oklart. Möjligen förhåller det sig dock så. Skäl kan också anföras för en sådan rättstillämpning.

2.5.5 Meddelandet av föreskrifter i samband med villkorlig dom eller skyddstillsyn m.m.

Ibland leder tidigare brottslighet till att domstolen väljer att, både i samband med en ny villkorlig dom eller skyddstillsyn och vid tillämpningen av reglerna i 34 kap. BrB, förena påföljden med olika slags föreskrifter. Vid villkorlig dom kan det dock sägas att detta är tämligen ovanligt. De föreskrifter som kan tillgripas med stöd av 27 kap. 5 § BrB får nämligen betraktas som i det närmaste obsoleta. Och att domstolen vid ny brottslighet förenar en villkorlig dom med en föreskrift om samhällstjänst torde höra till ovanligheterna.

Däremot är det en realitet att domstolarna vid återfall meddelar föreskrifter av olika slag vid skyddstillsyn. Det kan röra sig om s.k. behandlingsföreskrifter enligt 28 kap. 6 § BrB, samhällstjänst eller kontraktsvård. Samma typer av föreskrifter kan meddelas i sådana återfallssituationer då 34 kap. BrB skall tillämpas (se 34 kap. 6 § BrB).

En annan form av reaktion vid återfall, eller snarare vid befarat återfall, är att domstolen förenar ett överlämnande till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning enligt 31 kap. 3 § 2 st BrB. I detta sammanhang kan för fullständighetens skull nämnas att rätten enligt 31 kap. 3 § 3 st BrB kan, med den tilltalades tidigare brottslighet som grund, döma till annan påföljd än fängelse eller överlämnande till särskild vård samtidigt som den överlämnar den tilltalade till rättspsykiatrisk vård.

2.5.6 Straffprocessuella tvångsmedel

Något vid sidan av det ämne som är föremål för detta utlåtande ligger de straffprocessuella tvångsmedlen. För den som blir föremål för anhållande eller häktning är emellertid dessa tvångsmedel påtagligt kännbara. Särskilt gäller detta naturligtvis om åklagaren ges tillstånd till och också meddelar restriktioner enligt 24 kap. 5 a § RB beträffande den häktades kontakter med omvärlden.

Ett skäl till häktning kan vara att det finns risk för fortsatt brottslighet från den misstänktes sida. En sådan bedömning grundas många gånger på det som belastningsregistret innehåller om den misstänktes tidigare brottslighet. Härmed kan det sägas att den som tidigare har begått brott inte sällan blir frihetsberövad före rättegången. Visserligen skall ett sådant frihetsberövande avräknas

om personen i fråga döms till en frihetsberövande påföljd (och även i vissa andra situationer). Blir så inte fallet blir resultatet många gånger att hänsyn inte tas till det straffprocessuella frihetsberövandet. I dessa fall går det att se anhållande och häktning som en sorts extra sanktion på grund av att den misstänkte tidigare har gjort sig skyldig till brott.

2.6 Skälen för beaktandet av tidigare brottslighet vid påföljdsbestämningen

2.6.1 Allmänt

Tidigare brottslighet är i de flesta rättssystemen en viktig skärpande faktor vid påföljdsbestämningen. Också i Sverige har, som framgått, tidigare brottslighet stor betydelse, särskilt för valet av påföljd men också på andra sätt.

Det är emellertid inte oproblematiskt att använda sig av återfall som en omständighet av betydelse vid påföljdsbestämning, i vart fall om man önskar bygga påföljdssystemet på principerna om proportionalitet och ekvivalens. En gärning är nämligen inte skadligare eller farligare för att den som har begått den även tidigare har begått en straffbelagd gärning, inte ens om den tidigare gärningen var av samma slag som den senare. Att straffa den som tidigare har begått brott strängare, och motivera detta endast med det förhållandet att det är fråga om återfall, kan sägas innebära att han eller hon straffas på nytt för den tidigare brottsligheten. Inverkan av tidigare brottslighet vid påföljdsbestämningen eller, som det också uttrycks – återfallets betydelse – har därför varit föremål för en omfattande diskussion.

Det torde dock, som sagt, knappast finnas något rättssystem där inte tidigare domar för brott kan påverka påföljden för den nya brottsligheten. Detta kan emellertid ske på olika vägar och den faktiska betydelse som den tidigare brottsligheten tillmäts växlar mellan olika rättssystem. Det finns också skiftande uppfattningar om på vilka grunder tidigare brottslighet bör ges betydelse. Enligt vissa uppfattningar ökar sådan brottslighet klandervärdheten av den tilltalades beteende medan andra synsätt hänvisar till behov av individuell avskräckning eller inkapacitering. Vanligt är också att allmänpreventiva skäl åberopas som grund för en strängare bedömning av återfallsbrottslighet.

Som vi redan berört i det föregående finns det också möjlighet att hävda att återfallsregleringen kan inordnas i en privilegieringsmodell utifrån en sorts toleransteori. Skälet för att visa tolerans vid det första brottet eller de första brotten bygger på ett etiskt ställningstagande, vilket formuleras i två led. Utgångspunkten är att man bör ha en viss förståelse för att mänsklig svaghet ibland kan leda till att man begår brott och att man bör visa respekt för att den dömde (såvitt är känt) tidigare har utövat självkontroll genom att inte begå brott. Insikten om att det är mänskligt att ibland fela ger på detta sätt utrymme för en viss tolerans. Att det är befogat att visa tolerans bygger i sin tur på att man utgår från att gärningsmannen är kapabel att ta till sig det klander som domen uttrycker. Det klander som brottet förtjänar behöver inte omedelbart uttryckas i form av det lidande som framgår av den straffmätning som domstolen gör inom ramen för påföljdsbestämningsprocessen. Vid bestraffningen av det första brottet eller de första brotten ges den dömde en chans att visa att han eller hon har förstått det kommunicerade klandret. Den grundläggande tanken bakom denna tolerans är ett antagande att gärningsmannen skall behandlas som en moraliskt ansvarig person.

I praktiken innebär en sådan teori att första gången någon döms för ett brott, som bör föranleda en strängare påföljd än böter, finns det många gånger anledning att visa tolerans och att tillgripa en lindrig påföljd, närmast av varningskaraktär (villkorlig dom). Återkommer den dömde till domstolen efter att ha begått nya brott finns det fortfarande skäl att vara tolerant, men inte lika tolerant som förra gången. Ett skärpt påföljdsval kan då vara motiverat i form av skyddstillsyn. Vid ytterligare fortsatt kriminalitet kan skyddstillsynen förstärkas på olika sätt, slutligen med ett fängelsestraff enligt 28 kap. 3 § BrB. I de fall den dömde återfaller på nytt kan rätten resonera så, att nu finns det inte längre anledning att visa tolerans, utan det fängelsestraff (eller den slutna ungdomsvård) som brottet bör föranleda mot bakgrund av straffskalan för brottet får dömas ut. Inte heller vid fortsatt brottslighet finns det normalt skäl att avstå från att döma ut det straff som lagstiftaren hotar med genom straffskalan, men det finns inte heller något hållbart skäl för att skärpa det. Därmed skulle det alltså inte vara tillåtet för domstolen att skärpa fängelsestraff på grund av tidigare brottslighet. Med denna utgångspunkt är det inte den som tidigare har dömts för brott som skall särbehandlas (i skärpande riktning). Särbehandlingen avser

i stället den som inte tidigare har begått brott eller inte tidigare har begått så många brott (genom att en lindrigare påföljd väljs).

Att ett resonemang av detta slag har goda skäl för sig står klart. Det är fullt förenligt med att återfall beaktas som ett relevant skäl för att bestämma påföljden till fängelse och eventuellt förverka villkorligt medgiven frihet. Resonemanget har vidare den fördelen att när ett fängelsestraff väl döms ut, så kan detta aldrig bli strängare än det straffmätningsvärde som rätten har kommit fram till. Såtillvida löser toleransteorin upp den konflikt som finns mellan återfallsregleringen och proportionalitetsprincipen. Vidare ligger toleransteorin helt i linje med humanitetsprincipen.

Mot bakgrund av återfallskärpningsbestämmelserna i 29 kap. 4 § och 26 kap. 3 § BrB kan denna teori emellertid inte sägas ha godtagits fullt ut av lagstiftaren. Som systemet ser ut för närvarande skall domstolen, låt vara med iakttagande av restriktivitet, i vissa situationer skärpa ett fängelsestraff – och för övrigt även ett bötesstraff – med hänvisning till tidigare brottslighet.

Att återfallsskärpning av straff skall få förekomma är inte nytt. Sedan mycket lång tid tillbaka har i vårt land den uppfattningen rått att den, som efter det att han eller hon har lagförts, fortsätter att begå brott har gjort sig förtjänt av ett strängare straff. Tidigare fanns inte sällan återfallsregleringen lagfäst i det enskilda straffstadgandet. Så gällde exempelvis ursprungligen i strafflagen olika straffskalor beroende på vilken ”resa” stöld det var frågan om. Fortfarande finns en bestämmelse av detta slag kvar, nämligen den som straffbelägger olovlig körning (3 § trafikbrottslagen). Vanemässigheten utgör här skäl för att bedöma brottet som grovt.

I påföljdsbestämningspropositionen (prop. 1987/88:120) togs frågan om vilken betydelse som tidigare brottslighet bör tillmätas upp i ett särskilt avsnitt. Som nämnts i det föregående hade Fängelsestraffkommittén, vars förslag låg till grund för de påföljdsbestämningsregler som vi har i dag, föreslagit att tidigare brottslighet skulle få betydelse för påföljdsvalet och för förverkande av villkorligt medgiven frihet men inte för straffmätningen avseende den nya brottsligheten. Departementschefens mera allmänna inställning framgår av ett uttalande i propositionen på s. 52.

> Enligt min mening finns det i och för sig anledning att ställa sig tvivlande till bärkraften av vissa av de argument som framförs för strängare straff i återfallssituationer. Något underlag för att anta att ett längre fängelsestraff skulle kunna främja den dömdes anpassning i samhället finns exempelvis inte.

> Det kan dock knappast sättas i fråga att det är av väsentlig betydelse för tilltron till påföljdssystemet att återfall kan beaktas vid påföljdsbestämningen. För en förstagångsförbrytare kan en mildare påföljd ofta tillämpas medan detta inte bör komma i fråga för den som återfaller i nya brott, särskilt inte om detta sker vid upprepade tillfällen. Samhället bör genom gradvis skärpta reaktioner mot återfall kunna markera att man ser allvarligare på upprepad brottslighet än enstaka brott. Sådana mönster, som torde grunda sig på såväl rättviseföreställningar som allmänna erfarenheter av hur normbildning sker, återfinns för övrigt även utanför straffrätten. Genom skärpta reaktioner kommer också inkapaciteringseffekter att erhållas utan att ingripandena i det enskilda fallet sker på sådana grunder.

Den svenska lagstiftningen får alltså anses vila på tanken att förekomsten av tidigare brottslighet kan motivera ett strängare straff för den nya brottsligheten.

Straffnivåutredningens uppdrag går ut på att undersöka om inte tidigare brottslighet kan ges en större roll vid straffmätningen och alltså kunna ligga till grund för skärpta ingripanden i större utsträckning än som nu sker. Fokus ligger därvid på de frihetsberövande påföljderna. I det följande skall vi diskutera några tänkbara skäl för att låta tidigare brottslighet få sådan betydelse.

2.6.2 Allmänpreventiva skäl

Gemensamt för de allmänpreventiva teorierna är att de framhåller att straffsystemet och utkrävandet av straff i det enskilda fallet syftar till att på ett mera allmänt plan inskärpa vikten av att lagar och regler efterlevs. Vissa allmänpreventiva teorier fokuserar på att det förhållandet, att lagen föreskriver straff för vissa gärningar, har betydelse därigenom att det avskräcker människor från att begå dessa. Avskräckningseffekten är då beroende både av hur straffen är utformade och av hur de verkställs, men också av att straff någorlunda regelmässigt följer på de straffbelagda gärningarna, dvs. att det finns en upptäcktsrisk att räkna med. Andra allmänpreventiva riktningar har mera framhållit straffens moralbildande eller moralförstärkande effekter. Företrädare för dessa har framhållit att strafflagstiftningen och de straff som krävs ut med denna som grund har betydelse för skapandet och underhållandet av moraliska och sociala värderingar beträffande mänskligt handlande av olika slag.

I vårt samhälle har vi svårt att tänka oss att allmänpreventionen skall verka genom ren avskräckning (t.ex. genom offentligt verkställande av kännbara straff). Under senare tid har man mera kommit att framhålla att vad det bör vara fråga om är en positiv allmänprevention som innebär att straffsystemet kan bygga upp eller förstärka den enskildes möjligheter att leva på ett från lagstiftarens utgångspunkt acceptabelt sätt.

Ett allmänpreventivt synsätt förutsätter att utmätandet av straffrättsliga påföljder verkligen har allmänpreventiva effekter. Det är emellertid omdiskuterad fråga, i vilken utsträckning straffsystemet har sådana effekter. Att själva existensen av ett straffsystem har påtagliga allmänpreventiva effekter torde dock stå klart. Men olika skillnader i straffnivåerna har sannolikt liten allmänpreventiv betydelse. Man kan troligen inte räkna med allmänpreventiva resultat av straffskärpningar, åtminstone inte om de inte är drastiska. För allmänpreventiva effekter torde sådant som uppfattningen om risken för upptäckt och risken för att råka ut för straff ha mycket större betydelse. Att de allmänpreventiva effekterna av straffsystemet är osäkra manar till försiktighet med åberopandet av allmänpreventionens betydelse i olika sammanhang. Det bör vidare framhållas att, även om man kunde notera sådana effekter, så hamnar olika åtgärder baserade på allmänpreventiva överväganden i konflikt med proportionalitetsprincipen såvida inte straffet överensstämmer med den värdering av brottslighetens svårhet som domstolen har gjort. Ett flitigt bruk av allmänpreventiva resonemang riskerar att leda till höga fångtal, stora kostnader – både mänskligt och ekonomiskt – och dåliga resultat när det gäller brottsutvecklingen.

Ett vanligt sätt att utifrån allmänpreventiva utgångspunkter motivera strängare bestraffning vid återfall är att ny brottslighet uppfattas som ett uttryck för en viss attityd, vilken i sig medför att gärningsmannen bör bestraffas strängare. Den dömde har genom att återfalla visat att han eller hon inte har tagit intryck eller lärdom av det tidigare straffet. Återfallet uppfattas som ett uttryck för *trots, olydnad* eller *likgiltighet* mot lagen. Innebörden av att man numera ofta fokuserar på likgiltighet ligger främst i att man har höjt abstraktionsnivån från att avse trots mot någon eller några (lagstiftaren, domstolen, ”makten”) till att avse ett avståndstagande från de värden och intressen som skyddas av rättsordningen. Genom att fortsätta begå brott visar gärningsmannen att han eller hon inte låter sig rättas av straffrättsliga sanktioner, varför återfallet utvisar ett behov av större avskräckning i syfte att uppnå lydnad. Förs en

diskussion av detta slag på ett allmänt plan skulle den kunna höra hemma i en allmänpreventiv diskussion. Den kan emellertid också finna utrymme inom ramen för ett individualpreventivt resonemang (individuell avskräckning), till vilket vi återkommer.

Man kan konstatera att en attityd i form av olydnad eller trots främst uttrycker något om gärningsmannens karaktär, men egentligen inte säger något om hans attityd som den kommer till uttryck i den enskilda gärningen. Såtillvida kan den inte påverka skuldsidan i en straffvärdebedömning. Inte heller vad gäller skadesidan är återfallet av primär betydelse. Gärningsmannen kränker alltså inte det intresse som kriminaliseringen avser att skydda (t.ex. fysisk integritet, enskilds förmögenhet, allmän ordning etc.) mera i de fallen han eller hon tidigare har lagförts för brott. Att använda gärningsmannens karaktär som ett särskilt skäl för att bestraffa denne hårdare hamnar således i konflikt med straffvärdetänkandet.

Vidare utgör bestraffning av attityder i form av olydnad ett uttryck för en form av paternalism. Brottslingen betraktas som ett barn som inte lyder. Det är emellertid oriktigt att likna den statliga myndighetsutövning som bestraffning innebär vid uppfostring. Man kan för övrigt fråga sig gentemot vem gärningsmannen har visat olydnad etc. Trotset eller olydnaden är vanligtvis sekundärt som handlingsskäl och för att trots eller olydnad skall bli en relevant omständighet förutsätts att det finns någon att visa olydnad mot. Normalt läggs vikt vid gärningsmannens manifesterade likgiltighet inför ”lagen” såsom normordning. Att fokusera på gärningsmannens attityd i detta avseende förutsätter att man kan förklara varför denna attityd skall bestraffas särskilt. Det enda som rimligtvis kan vara av intresse, när vi frågar vad gärningsmannen har varit likgiltig inför, är den följd som beskrivs i brottsbeskrivningen. Gärningsmannens likgiltighet riktar sig följaktligen mot de värden och intressen som skyddas av lagstiftningen; inte mot normordningen som sådan.

Såvida lagstiftaren inte är beredd att skapa (ytterligare) undantag från principen om straffvärdeproportionalitet finns knappast möjlighet att grunda ett system med återfallsskärpning av straff på ett allmänpreventivt resonemang. Alternativet är att formulera ett straffrättsligt skadebegrepp, som omfattar aggregerade skadeverkningar på samhället sett som en gemenskap eller normordning som hotas av blotta förekomsten av brott, vilket torde strida mot hela grunden för straffvärdebegreppet.

2.6.3 Individualpreventiva skäl

De individualpreventiva straffteorierna framhåller att de straffrättsliga reaktionernas främsta syfte är att avhålla den som har begått ett brott från att begå ytterligare brott. Här kan man tänka sig att det straffrättsliga ingripandet avskräcker den enskilda brottslingen från fortsatt kriminalitet (individuell avskräckning) eller att det är utformat på sådant sätt, att den som har begått brott förhindras från att begå brott på nytt (oskadliggörande eller inkapacitering).

När det gäller individuell avskräckning kan sägas att det knappast finns några belägg för att ett straffrättsligt ingripande skulle fungera på detta sätt. Tvärtom förefaller det vara så att ju mera man straffar den som har begått brott desto sämre är utsikterna för att han eller hon i framtiden skall leva laglydigt. Och beträffande inkapacitering är ett av problemen att det har visat sig vara mycket svårt att någorlunda säkert förutse vilka som kommer att fortsätta att begå brott, om de får möjlighet till detta, och vilka som inte kommer att göra det. Försök har visat att man inte når bättre resultat än att man i uppemot hälften av fallen har fel, dvs. bedömer att någon kommer att återfalla som sedan inte gör det eller bedömer att någon kommer att sluta att begå brott, som sedan återfaller. Visserligen kan möjligheterna att göra säkra prognoser skifta beroende på vilken typ av brott som den tilltalade döms för, men forskningen visar att det inte är rationellt att grunda ett påföljdsbestämningssystem på en inkapaciteringsprincip. Uppenbart kan det också från rättvisesynpunkt anföras avgörande kritik mot tillämpningen av en sådan grund för påföljdsbestämningen.

Den individualpreventiva riktning som under 1900-talet hade det största inflytandet var den som kom att kallas behandlingstanken. Med denna avsågs att man skulle ersätta straff med vård och behandling och således, i stället för att straffa, angripa orsakerna till att gärningsmannen hade begått brott. Företrädare för behandlingstanken tänkte sig att man i varje särskilt fall skulle utdöma den från preventionssynpunkt lämpligaste påföljden till lagöverträdaren. Härigenom uppkom ett differentierat påföljdssystem i vilket tillfällighetsbrottslingar i stor utsträckning kunde bemötas med lindriga påföljder, exempelvis villkorlig dom, medan för mera ”kroniska” brottslingar påföljden fick gå ut på att förhindra fortsatt brottslighet genom längre frihetsberövanden, t.ex. internering. För mellangruppen skulle behandling (kriminalvård) sättas in genom övervakning, missbruksvård, ungdomsfängelse, fängelse etc.

Ett problem med behandling som en straffrättslig påföljd är emellertid att den i grund och botten måste genomföras med tvång. Samtidigt torde all erfarenhet säga att tvångsvård sällan leder till goda resultat. Dessutom riskerar ett på behandlingstanken grundat påföljdssystem att leda till att de som är mest socialt handikappade blir föremål för mer intensiv behandling än de vars förhållanden är bättre. Härigenom kommer det begångna brottet i bakgrunden och brottslingens person och personliga förhållanden utgör den viktigaste orsaken till ingripandets utformning. I vårt påföljdssystem har man delvis försökt komma förbi det förhållandet att vård under tvång typiskt sett inte är framgångsrik genom att i vissa fall låta den tilltalade ingå ”frivilligt” avtal rörande påföljdsbestämningen (kontraktsvård och ungdomskontrakt). Att detta i någon avgörande grad skulle förbättra utsikterna till framgångsrik behandling finns det emellertid inte anledning att tro.

I ett individualpreventivt inriktat påföljdssystem, där man föreställer sig att påföljderna, även frihetsberövande sådana, har positiva effekter för den som undergår dem skulle man kunna motivera ett längre frihetsberövande vid återfall med att den tilltalade behöver mera av behandling, individuell avskräckning eller inkapacitering. Tar man avstånd från uppfattningen att frihetsberövande påföljder har positiva effekter för dem som avtjänar dem och underkänner inkapacitering som skäl för straffrättsliga reaktioner kan man emellertid inte åberopa dessa grunder för återfallsskärpning. Tvärtom förefaller det vara så att ju strängare man ingriper mot den som har begått brott, desto större är risken för att han eller hon fortsätter att begå brott efter det att det straffrättsliga ingripandet har verkställts. Paradoxalt nog förefaller det alltså förhålla sig så att om man vill minska återfallsfrekvensen bör man mildra de straffrättsliga reaktionerna.

2.6.4 Finns det skäl för återfallsskärpning i ett påföljdssystem som är grundat på en proportionalitetsprincip?

Proportionalitetsprincipen bygger på tanken, att den som har gjort sig skyldig till brott skall få vidkännas en påföljd som står i proportion till den brottsliga gärningens allvar. Ytterst bygger proportionalitetsprincipen på att den straffrättsliga reaktionen skall vara rättvis. Härmed menas att den skall överensstämma med den norm

som lagstiftaren har givit (domstolsnivån) men också att denna norm kan motiveras på ett rationellt sätt (lagstiftningsnivån).

Proportionalitetsprincipen bör iakttas både av lagstiftaren när straffskalor för de olika straffbelagda gärningarna bestäms och av domstolen när den straffrättsliga reaktionen i det enskilda fallet skall beslutas. Den innebär att en bedömning skall göras av hur klandervärda olika gärningar är. Proportionalitetsprincipen har alltså sin betydelse vid bedömningen av frågan, hur bestraffning skall ske, och innebär att straff skall tilldelas efter förtjänst.

Det är knappast möjligt att hitta argument för att en viss brottstyp skall tilldelas en viss straffskala eller för att ett viss begånget brott skall bestraffas på ett visst sätt (absolut proportionalitet). Däremot är det möjligt att rationellt argumentera för att en viss brottstyp eller ett visst begånget brott skall bedömas strängare eller mildare än en annan brottstyp eller ett annat begånget brott (relativ proportionalitet). Proportionalitetsprincipen är därför intimt förknippad med principen om ekvivalens, dvs. att lika brottstyper och lika brott skall behandlas lika vad avser tilldelande av straff.

Att det inte är möjligt att hitta argument för att en viss brottstyp skall tilldelas en viss straffskala innebär inte att frågan om absolut proportionalitet är ointressant. Den får nämligen betydelse för på vilken nivå de straffrättsliga ingripandena bör ligga, dvs. för repressionsnivån. I detta sammanhang bör proportionalitetsprincipen ses som en begränsning som går ut på att vi inte kan acceptera hur stränga straff som helst.

Tillämpningen av proportionalitetsprincipen förutsätter att de olika straffrättsliga ingripandena kan ordnas i svårhetsgrad. Detta är lätt när det gäller böter, fängelse, sluten ungdomsvård och ungdomstjänst som alla är påföljder som kan åläggas den tilltalade i större eller mindre utsträckning. Det är däremot svårare beträffande sådana påföljder som exempelvis villkorlig dom, skyddstillsyn, rättspsykiatrisk vård och ungdomsvård. Påföljdssystemet innehåller dock, som framgått av det föregående, möjligheter för domstolen att i någon mån även vid dessa påföljder tillgodose behovet av proportionalitet.

Som anförts inledningsvis i detta avsnitt medför inte det förhållandet att gärningsmannen tidigare har dömts för brott att den gärning som han eller hon i ett senare skede skall dömas för är skadligare eller farligare än den annars hade varit. I ett straffsystem som grundar sig på en proportionalitetstanke, som alltså innebär att den straffrättsliga reaktionen skall stå i proportion till brottslig-

hetens svårhet, är det därför knappast möjligt att hitta skäl för en återfallsskärpning av straff.

2.6.5 Slutsatser beträffande systemet med återfallsskärpning av straff

Av redogörelsen i det föregående har framgått att återfall spelar en generellt sett stor roll i det svenska påföljdssystemet och att förekomsten av tidigare brottslighet kan ha en mycket stor inverkan på påföljdsvalet. Förmodligen är betydelsen större än vad många vid en första anblick föreställer sig. Det har vidare framgått att de olika teorier som beaktar tidigare brottslighet som en relevant omständighet är behäftade med problem vad gäller förenligheten med principerna om proportionalitet, ekvivalens, förutsebarhet och likabehandling. Utifrån den tidigare redovisade toleransteorin är det emellertid fullt möjligt att inordna bestämmelserna i 30 kap. 4 § BrB och 34 kap. 4 § BrB i ett system byggt på straffvärdeproportionalitet.

Det svenska systemet, som innebär att det är möjligt att i vissa situationer skärpa även straffmätningen med hänvisning till den tilltalades tidigare brottslighet, framstår med hänsyn till det som vi har anfört i det föregående som svagt grundat. Det är nämligen inte möjligt att med hänvisning till allmänpreventiva eller individualpreventiva effekter hävda att en återfallsskärpning av straff är ändamålsenlig. Inte heller passar återfallsskärpning av straff in i ett system som grundar sig på ett proportionalitetstänkande, som vårt straffsystem gör. Ett tydligt tecken på att inte heller lagstiftaren kunde hitta något hållbart skäl för att skärpa straff med hänvisning till tidigare brottslighet utgör det citerade uttalandet från departementschefen i förarbetena till den nuvarande regleringen.

Att det är svårt att hitta goda skäl för återfallsskärpning av straff talar naturligtvis emot att tidigare brottslighet skall utgöra ett skäl för en mera allmän höjning av nivån på de straff som döms ut. Ett närbesläktat skäl emot en sådan åtgärd är att den skulle påverka straffmätningen endast i vissa fall och alltså inte generellt.

Vår uppfattning är att vad det finns behov av inte är en skärpning av innebörden av regeln i 29 kap. 4 § BrB utan i stället ett avskaffande av den. Den skärpning av reaktionen för den som tidigare har dömts till fängelse men som fortsätter att begå brott bör utan problem kunna hanteras inom ramen för förverkande av

villkorligt medgiven frihet. Att den som undergår sluten ungdomsvård inte blir föremål för villkorlig frigivning framstår inte som ett problem i sammanhanget. Det finns goda skäl att även beträffande inverkan av tidigare brottslighet privilegiera unga lagöverträdare.

Om inte ett avskaffande av 29 kap. 4 § BrB är genomförbart bör åtminstone en precisering av dess innebörd ske.

2.7 Rimliga modeller för beaktande av tidigare brottslighet

2.7.1 Allmänt

Det som vi hittills sagt innebär inte att vi menar att tidigare brottslighet inte bör ges någon betydelse alls vid påföljdsbestämningen. Det vi tar avstånd från är endast att tidigare brottslighet skall kunna motivera ett längre frihetsberövande. I det följande skall vi redovisa vår syn på hur tidigare brottslighet bör vägas in i olika sammanhang.

2.7.2 Betydelsen av tidigare brottslighet vid påföljdsvalet

Det är uppenbart att tidigare brottslighet måste ges betydelse för påföljdsvalet. Vi kan i denna del ansluta oss till det som i det föregående har beskrivits som en toleransprincip. Den innebär att det många gånger kan finnas skäl att behandla den mildare som inte tidigare har begått brott eller som inte tidigare har begått brott av någon större omfattning. Efter hand som en person fortsätter att begå brott försvagas emellertid skälen för att visa tolerans och förr eller senare når man den punkt när brottsligheten bör bestraffas på det sätt som anges i straffskalan för brottet eller brotten, dvs. med fängelse (eller sluten ungdomsvård) av den längd som straffvärdet motiverar och med hänsynstagande till eventuella billighetsskäl eller den tilltalades ungdom.

I denna del finns knappast några svagheter i det nuvarande systemet. Däremot råder det i praxis viss osäkerhet kring frågan, hur reglerna skall tillämpas i skilda fall. Det är inte heller klart i alla delar hur domstolarna bör förfara i de fall 34 kap. BrB skall tillämpas. Här skulle man kunna tänka sig att regeringen initierade en översyn av reglerna i 34 kap. BrB, som nu knappast kan sägas vila på någon enhetlig tanke. Detta ligger emellertid utanför Straffnivåutredningens uppdrag.

2.7.3 Betydelsen av tidigare brottslighet vid förverkande av villkorligt medgiven frihet

Har den tilltalade tidigare undergått fängelse och blivit villkorligt frigiven bör det också vara möjligt att, om nya brott har begåtts under prövotiden, förklara den villkorligt medgivna friheten eller en del av denna förverkad. Ett system med förverkande av villkorligt medgiven frihet framstår allmänt som rimligt och torde också vara en förutsättning över huvud taget för en ordning med villkorlig frigivning.

De nuvarande reglerna i 34 kap. 4 § BrB framstår i huvudsak som rimliga och väl motiverade. Någon osäkerhet råder dock beträffande frågan, om rätten skall förklara hela reststraffet förverkat eller endast en del. Detta är emellertid en fråga som bör kunna hanteras av domstolarna och där HD skulle kunna bidra med ytterligare några vägledande avgöranden.

Vad som däremot skulle kunna övervägas vore att utsträcka prövotiden efter villkorlig frigivning och också den tid under vilken det är möjligt att förklara villkorligt medgiven frihet förverkad. Genom åtgärder av detta slag skulle det vara möjligt att, som vi har propagerat för i det föregående, avskaffa möjligheten att döma till längre frihetsberövanden med hänvisning till tidigare brottslighet. Prövotider av samma längd som de som förekommer vid villkorlig dom (två år) eller skyddstillsyn (tre år) borde kunna övervägas i sammanhanget. Och regeln i 34 kap. 4 § 4 st BrB, som medger möjlighet att ingripa under en tid av ett år efter prövotidens utgång om nya brott har begåtts under prövotiden, bör stå kvar.

2.7.4 Bestämmelsen i 29 kap. 4 § BrB

Det kan inte uteslutas att utredningen finner att det, oaktat vad som nu har sagts, bör ges ett utrymme att tillämpa straffskärpningsregeln i 29 kap. 4 § BrB i större utsträckning än vad som sker i dag. I denna del vill vi framhålla att det är mycket diskutabelt om en straffskärpningsregel av det slag som finns i 29 kap. 4 § BrB över huvud taget är förenlig med en proportionalitetsprincip byggd på straffvärdebegreppet och en korrelerande rättvisekonception som bygger på att gärningsmannen skall tilldelas ett straff som återspeglar brottets svårhet. För det fallet att delar av återfallsregleringen är oförenlig med proportionalitetsprincipen utgör detta ett

starkt skäl att avstå från att använda den nu diskuterade straffskärpningsbestämmelsen för att uppnå en skärpt syn på vissa grova brott.

Om utredningen ändock avser att föreslå en förändring är det vår uppfattning att en sådan bör begränsas till att endast avse vissa särskilda situationer. En generellt ökad användning av bestämmelsen i 29 kap. 4 § BrB framstår alltså inte som motiverad.

Vi har tidigare pekat på att det i förarbetena till 29 kap. § 4 BrB och 26 kap. § 3 BrB särskilt har hänvisats till återfallssituationer i grov brottslighet när det gäller exempel på när bestämmelserna kan tänkas vara lämpliga att använda. Mot bakgrund av att dessa uttalanden har funnits under avsevärd tid utan att detta har lett att bestämmelserna har använts i någon större utsträckning kan det ifrågasättas om det är ett effektivt sätt, och därför meningsfullt, att ge domstolarna ytterligare möjligheter att tillämpa nu nämnda bestämmelser. Oavsett vilket, bör det hållas i minnet att den kritik som vi har riktat mot 29 kap. 4 § BrB gäller i lika hög grad även om endast en begränsad reform genomförs. Om så sker finns det emellertid ett behov av förtydligande av hur återfallsreglerna förhåller sig till varandra och under vilka omständigheter som tidigare brottslighet bör beaktas. Såtillvida finns ett utrymme för en reform.

Det förhållandet att olika frister används för att beräkna när ett återfall skall anses vara av betydelse samt att det är oklart vad som avses med brottslighetens omfattning resulterar med all säkerhet i en oenhetlig rättstillämpning. Vad gäller de utpekade omständigheterna att brottsligheten skall vara likartad respektive särskilt allvarlig saknas närmare motivering till varför dessa bör vara av betydelse. Det finns således ett behov av ett förtydligande huruvida de utpekade omständigheterna är förenliga med proportionalitetsprincipen eller toleransprincipen samt hur de i så fall bör användas.

En fråga i sammanhanget, som vi redan har berört, är om det skulle vara möjligt att förena eller anpassa bestämmelsen i 29 kap. 4 § BrB med toleransteorin. Teoretiskt skulle man faktiskt kunna tänka sig att man vid straffmätningen – på samma sätt som vid val av påföljd – laborerar med ett slags toleransteori, och att man på detta sätt skulle kunna motivera att straffmätningen efter hand skärps efter att en tidigare dömd person återfaller i brott. Förklaringen till att straffet skulle bli strängare skulle i så fall vara att gärningsmannen – av samma skäl som tidigare har diskuterats – har givits en viss tolerans vid utmätandet av det eller de tidigare straffen, och att denna tolerans efter hand avtar. Efter ett visst antal återfall upphör

toleransen, varvid det tillåts att straffet skärps. Det är emellertid vår uppfattning att en sådan anpassning skulle vara omöjlig att genomföra i den nuvarande lagstiftningen. I vart fall skulle den bygga på att man bortser från flera avgörande distinktioner i påföljdssystemet. En sådan ordning skulle bl.a. innebära att det straffvärde som domstolar mäter ut inte skulle utgöra det ”riktiga” straffvärdet utan ett straffvärde som har reducerats med en viss del i syfte att privilegiera den dömde. Det saknas helt empiriska belägg för att lagstiftaren avsett en sådan ordning eller att man i praxis tillämpar sådana differentieringar vid straffvärdebedömning respektive straffmätning. En omläggning av nu diskuterat slag skulle nog kräva att straffen i vart fall för dem som första gången döms till fängelse blir kortare än de är i dag. En sådan förändring framstår knappast som genomförbar.

Om man accepterar att det, så som gällande rätt ser ut, inte går att motivera bestämmelsen i 29 kap. 4 § BrB med en toleransteori kan frågan ställas, om det är möjligt att anpassa gällande lagstiftning till en sådan ordning. Svaret måste bli att detta skulle vara förenat med mycket stora problem. Ett skäl till detta är att straffmätning – till skillnad från val av påföljd – utgör en skalär bedömning. Eftersom det saknas ett angivet alternativ till det ”riktiga”, skulle det inte finnas något egentligt tak för hur sträng straffmätningen skulle kunna tillåtas att bli vid upprepade återfall när väl toleransen har upphört. Skillnaden mellan en ordning av nu diskuterat slag, och den privilegieringsmodell som kan sägas förklara regleringen vid påföljdsvalet, är att vid den sistnämnda kan påföljden aldrig bli annorlunda än vad domstolen ursprungligen fann vid sin straffmätning. En förutsättning för en privilegieringsmodell är att man har gjort en bedömning av vad som är det ”riktiga” men att man sedan i viss utsträckning ersätter detta med ett alternativ. En sådan ordning är inte möjlig när det inte finns något klart förhållande mellan straffvärdet (uttryckt i viss tid i fängelse) och detta värde ökat med viss tid på grund av återfall.

Vidare skulle en dylik ordning innebära att man helt upplöser distinktionen mellan straffvärdet och straffmätningsvärdet. Problemen i rättstillämpningen skulle förmodligen bli mycket stora. Bl.a. skulle det i domar sällan gå att utläsa om det är straffvärdet eller straffmätningsvärdet som domstolen har utgått från. Hur man i framtiden skulle förhålla sig till tidigare praxis rörande straffvärdebedömningar framstår som oklart, men det torde innebära en klar risk för en betydande osäkerhet. Eftersom domstolarna redan i

dag mycket sällan tydligt anger det utmätta straffvärdet och dess förhållande till det slutliga straffmätningsvärdet skulle en ordning av nu diskuterat slag riskera att skapa än större oreda i praxis, vilken skulle bli mycket svår att tolka.

Det sagda innebär att vi ser det som uteslutet att överväga en anpassning av bestämmelsen i 29 kap. 4 § BrB till toleransteorin.

Det kan inte uteslutas att utredningen finner att det ändå bör ges ett utrymme att tillämpa straffskärpningsregeln i 29 kap. 4 § BrB i större utsträckning än vad som sker i dag. Det är då vår uppfattning att en sådan bör begränsas till att avse endast vissa särskilda situationer som noga anges både i lagtexten och i motiven. Att det är förenat med svårigheter att åstadkomma en enhetlig rättstillämpning på området manar till försiktighet.

2.7.5 Bestämmelsen i 26 kap. 3 § BrB

Bestämmelsen i 26 kap. 3 § BrB torde tillämpas ganska sällan. Visserligen kan invändningar resas mot den. Med tanke på Straffnivåutredningens uppdrag framstår det inte som meningsfullt att här lägga fram förslag om ett avskaffande av bestämmelsen. Skulle emellertid reaktionen vid återfall helt styras över till systemet med förverkande av villkorligt medgiven frihet kommer saken i ett annat läge. Då finns det inte heller skäl att ha kvar den straffskärpningsregel som finns i 26 kap. 3 § BrB.

3 Straffmätning vid flerfaldig brottslighet

3.1 Allmänt om straffvärde

Brottets eller brottslighetens straffvärde utgör utgångspunkten för påföljdsbestämningen. I grunden innebär detta att påföljdsbestämningen är baserad på en princip om att proportionalitet skall råda mellan brottet och det straffrättsliga ingripandet. Som påpekats i det föregående är det inte möjligt att i absoluta termer ange vad som utgör en proportionell reaktion på ett brott. Det är emellertid inte någon nödvändig förutsättning att det existerar en absolut proportionalitet för att man skall kunna bygga ett straffsystem på proportionalitetsprincipen och tanken på att straff skall utgöra rättvis vedergällning utifrån en förtjänstteori. Utifrån straffvärdebegreppet är det möjligt att rangordna brott så att bedömningen

uttrycker en relativ proportionalitet. Med relativ proportionalitet avses frågan hur olika brott bestraffas i förhållande till varandra i termer av mer eller mindre. Ju svårare brottet är, desto strängare skall påföljden i princip vara. I detta sammanhang är inte utformningen av bestraffningen av betydelse (t.ex. val av straffrättslig reaktion, den allmänna repressionsnivån eller i vilka enheter straff mäts). Relativ proportionalitet rör endast frågan om inbördes rangordning mellan brott eller brottstyper utifrån deras svårhet. Hur man än väljer att bestraffa ett brott följer, att lika svåra brott skall erhålla lika stränga straff (ekvivalens) samt att straffen måste rangordnas så att de återspeglar brottens relativa svårhet.

Utgångspunkten vid straffvärdebedömningen i ett enskilt fall är alltid den straffskala som skall tillämpas. Straffskalan anger hur straffvärd den aktuella brottstypen är i förhållande till andra brottstyper och det är inom ramen för denna skala som domstolarna skall bestämma straffvärdet. Genom straffskalans minimum respektive maximum styrs domstolarnas bedömning i normativt hänseende. Däremot är det inte klart hur straffmätningen skall göras inom denna straffskala. Någon fullständig frihet inom straffskalan föreligger inte för domstolen. Lagstiftaren har föreskrivit att rätten skall beakta intresset av en enhetlig rättstillämpning. Detta innebär att det åligger domstolen att skapa sig en bild av hur andra domstolar, främst HD och, i den mån det inte går att hämta ledning från HD:s avgöranden, hovrätterna, har bedömt straffvärdet i ett motsvarande fall.

I andra stycket av 29 kap. 1 § BrB anges några omständigheter som särskilt skall beaktas vid bedömningen av straffvärdet. På den objektiva sidan rör det sig om den skada, kränkning eller fara som gärningen har inneburit. Vad rätten skall bedöma är i vilken utsträckning det straffskyddade intresset har blivit angripet genom det aktuella brottet. Vid en del brott kan det vara förenat med vissa svårigheter att definiera vari en skada, en kränkning eller en fara primärt består. Rent definitionsmässigt utgör emellertid varje brott ett angrepp på något rättsligt skyddat intresse och några större problem torde inte föreligga när det gäller att bedöma i vilken utsträckning detta har kränkts.

De objektiva omständigheterna vid brottet bildar helt naturligt utgångspunkten för domstolen när den skall bestämma straffvärdet av ett brott. Vad som objektivt har tilldragit sig utgör alltså basen för bedömningen. Denna skall sedan täckas subjektivt. Detta innebär, som anges i lagtexten, att vad den tilltalade har insett eller

borde ha insett beträffande den skada, kränkning eller fara som gärningen har inneburit skall inverka på resultatet av straffvärdebedömningen liksom de avsikter eller motiv som han eller hon har haft. Även om straffvärdebedömningar skall grundas på omständigheter av objektivt slag uttalas i propositionen (prop. 1987/88:120 s. 81) att de subjektiva omständigheterna ofta kan ha större betydelse än de objektiva vid straffvärdebedömningen. Samtidigt framhålls att det vid straffvärdebedömningen inte skall tas hänsyn till sådana omständigheter som inte täcks av gärningsmannens uppsåt eller oaktsamhet samt att hur grov oaktsamheten har varit liksom vilken form av uppsåt som har förelegat är av stor betydelse för bedömningen.

En princip vid bestämmandet av straffvärdet, som gäller genomgående, är den som skulle kunna kallas principen om *straffvärdeomständigheternas avtagande betydelse*. Denna innebär att kvantitativa skillnader mellan olika gärningar när det gäller den skada, kränkning eller fara som de har inneburit efter hand får allt mindre betydelse. Vi kan ta narkotikabrott som ett exempel, främst eftersom straffvärdebedömningen av narkotikabrott sker på ett tydligare sätt än i många andra fall. Gränsen för fängelse vid olovlig hantering av amfetamin går normalt vid en mängd narkotika om ca 5 gram. Om inga andra faktorer än sorten och mängden narkotika påverkar bedömningen, anses straffvärdet motsvara fängelse en månad. Hantering av ytterligare 5 gram amfetamin leder normalt till en höjning av straffvärdet till två månaders fängelse. För att straffvärdet, enligt de riktlinjer som numera torde tillämpas generellt av domstolarna (se Sterzel-Borgeke, Studier rörande påföljdspraxis m.m., tredje upplagan, Stockholm 2005, s. 488), skall stiga från fyra till fem månader krävs emellertid att mängden amfetamin ökar från 20 till 30 gram. Lite högre upp i skalan krävs det, för att straffvärdet – fortfarande om det inte finns några andra omständigheter som bör beaktas – skall stiga från två till tre års fängelse, att mängden ökar från 250 gram till 500 gram. För varje månads högre straffvärde i detta intervall krävs alltså att mängden ökar med drygt 20 gram. I intervallet fem–sex års straffvärde motsvaras varje månads högre straffvärde av 125 gram amfetamin. I toppen av straffskalan, mellan nio och tio års fängelse, motsvarar varje månads högre straffvärde av 250 gram amfetamin.

Av det sagda följer att straffvärdet vid enkel brottslighet inte nödvändigtvis behöver påverkas av kvantitativa skillnader i graden av skada, fara eller kränkning.

För att ge ett ytterligare exempel kan nämnas att en inbrottsstöld i en bostad regelmässigt bedöms som grov stöld enligt 8 kap. 4 § BrB. För detta brott gäller ett minimistraff om fängelse sex månader. Har inbrottstjuven inte orsakat någon förstörelse att tala om eller stulit för mer än ett ringa belopp brukar straffvärdet bedömas motsvara minimistraffet. Men även den som stjäl gods för ett någorlunda högt värde brukar, om fängelse används som påföljd, dömas till fängelse sex månader. Det är först om värdet av det tillgripna är uppemot 30–50 000 kr som domstolarna brukar tillmäta inbrottsstölder ett högre straffvärde och överväga att döma till fängelse i åtta månader. Detta och det tidigare exemplet visar att en påverkan av kvantitativa skillnader bör förekomma endast om de återspeglar en skillnad i *kvalitativt* hänseende.

3.2 Straffvärdebedömningar vid flerfaldig brottslighet

Det är mycket vanligt att en tilltalad döms för mer än ett brott. I sådana fall uppkommer frågan hur man skall fastställa straffvärde och bestämma påföljd för flerfaldig brottslighet.

Rent allmänt kan sägas att det finns olika modeller för hur man kan hantera det fallet att en person vid samma tillfälle skall dömas för flera brott. I Sverige har sedan lång tid principen om gemensamt straff tillämpats. Motsvarande princip tillämpas i samtliga nordiska länder och större delen av Europa. Principens budskap är relativt enkelt. Gärningsmannen skall som huvudregel erhålla en gemensam påföljd för den samlade brottsligheten (se första stycket av 30 kap. 3 § BrB). Detta får återverkningar på hur domstolen skall resonera i fråga om straffmätningen och på hur valet av påföljd skall göras.

Utan att förenkla skälen till varför principen om gemensamt straff har valts kan sägas att alternativet att döma till en påföljd för respektive brott leder till olämpliga resultat. Bland annat blir följden att hela konkurrensproblemet förflyttas till verkställighetsnivån, varvid man måste ta ställning till om de olika påföljderna skall verkställas *seriellt* eller *parallellt*. Vid seriell verkställighet kommer de olika påföljderna att adderas till varandra, varvid det totala faktiska straffet riskerar att bli oskäligt hårt. Vid parallell verkställighet kommer det svåraste straffet ofta att innebära att de övriga straffen konsumeras, varigenom det totala faktiska straffet kan bli för lindrigt. Ingen av dessa modeller har ansetts vara lämplig

utan i stället tillämpar vi i Sverige en modell där en gemensam påföljd som huvudregel skall bestämmas för den samlade brottsligheten inom vissa gränser.

Utgångspunkten är att en gemensam straffskala skall konstrueras för den samlade brottsligheten. Särskilda bestämmelser om hur detta får ske finns i 26 kap. 2 § BrB respektive 25 kap. 5 och 6 §§ BrB. Regleringen bygger på asperationsprincipen, vilken innebär att straffet kan bli strängare än vad det enskilt svåraste brottet medger, men normalt inte så strängt som de olika straffmaximumen sammanlagda. Minimum är enligt båda bestämmelserna identiskt med straffminimum för det svåraste brottet. Grunden för att tillämpa asperationsprincipen och begränsa straffskalan för den samlade brottsligheten är att den totala reaktionen annars skulle kunna bli för sträng. Det är således främst intresset av en måttlig repressionsnivå som har motiverat att asperationsprincipen tillämpas.

Av första stycket av 29 kap. 1 § BrB framgår att straff skall bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan. Det förhållandet att straffskalan för den samlade brottsligheten normalt är begränsad får direkta återverkningar på intervallet inom vilket den konkreta straffmätningen skall göras. Vad frågan ytterst gäller är hur man skall hantera flerfaldig brottslighet inom den begränsade straffskalan.

Ur ett praktiskt perspektiv gäller att det sällan blir aktuellt att använda den övre delen av den gemensamma straffskalan. Men det står också klart att det oftast är omöjligt att döma ut ett gemensamt straff som är lika strängt som summan av respektive brotts straffmaximum. Detta visar att principen om relativ proportionalitet och intresset av rangordning måste anpassas till straffvärdebedömningar rörande flerfaldig brottslighet. Det är således det förhållandet att straffskalan för den samlade brottsligheten är kuperad som medför att straffmätningsoperationen vid flerfaldig brottslighet blir komplicerad och att s.k. mängdreduktioner måste göras vid den konkreta straffmätningen.

Det är väsentligt att framhålla att principerna för straffvärdebedömningar av flerfaldig brottslighet inte är lagreglerade på annat sätt än vad som nyss har angivits och att samtliga nämnda bestämmelser avser hur konstruktionen av straffskala får ske. Hänvisningen i 29 kap. 1 § BrB till ”den tillämpliga straffskalan” och ”den samlade brottslighetens straffvärde” säger inget om hur den konkreta straffvärdebedömningen skall göras. Sedan lång tid har det i stället, för dylika fall, etablerats en praxis, och i doktrinen har olika

principer och rekommendationer skapats för att förklara straffmätningstraditionen vid flerfaldig brottslighet.

Vid sidan om vad som nu har sagts om de allmänna principerna för straffvärdebedömningar av flerfaldig brottslighet ger vid ett flertal brottstyper den tidigare nämnda principen om straffvärdeomständigheternas avtagande betydelse skäl för att straffmätningsoperationen bör modifieras vid flerfaldig brottslighet. Om vi återvänder till exemplet med narkotikabrott kan vi tänka oss situationen att någon vid två tillfällen gör sig skyldig till narkotikabrott bestående i hantering av exempelvis 20 gram amfetamin. Normalt bör *ett* sådant brott motsvara ett straffvärde om fängelse fyra månader. Vid bedömningen av straffvärdet av de båda brotten är det inte rimligt att rätten gör en enkel addition och kommer fram till att straffvärdet motsvarar fängelse åtta månader. Hade den tilltalade dömts för narkotikabrott vid *ett* tillfälle avseende hantering av hela den aktuella mängden hade straffvärdet ju bedömts motsvara fängelse sex månader. Det finns då inte skäl att tillmäta de två narkotikabrotten, avseende 20 gram amfetamin vardera, ett högre straffvärde än motsvarande fängelse sex månader, under förutsättning att några andra omständigheter som påverkar straffvärdebedömningen inte förekommer. För att detta resultat skall uppnås bör som utgångspunkt för rättens resonemang tas det ena narkotikabrottets straffvärde, dvs. fängelse fyra månader. Till detta bör sedan läggas, i detta fall, hälften av straffvärdet av det andra narkotikabrottet.

Om vi i stället tänker oss att det i det nyss redovisade exemplet inte rörde sig om två narkotikabrott avseende hantering av 20 gram amfetamin utan om tio sådana brott blir frågan, hur straffvärdebedömningen då bör göras. En ren kumulation skulle leda till fängelse 40 månader (10 x 4 månader) eller tre år och fyra månader. Hade personen dömts för hantering av 200 gram amfetamin vid *ett* tillfälle hade straffvärdet normalt bedömts motsvara fängelse ca ett år och nio månader. Straffvärdet av den samlade brottsligheten bör då normalt inte överstiga denna nivå. I själva verket är straffvärdet i regel ännu lägre. Efter hand som det rör sig om allt fler brott betyder nämligen varje enskilt brott allt mindre vid den sammanvägning som skall göras. Det sist sagda leder till nästa princip, som bygger på samma tankegång och som skulle kunna benämnas den om *flerbrottslighetens avtagande betydelse*. (Att principer av detta slag bör tillämpas har, efter det att detta yttrande skrevs, bekräftats av HD genom en dom den 20 mars 2008 i mål B 1735-07.)

3.3 Ett eller flera brott?

I anslutning till vad som nu har sagts om straffvärdebedömningar av enkel och flerfaldig brottslighet bör det framhållas att en försiktighet vid straffvärdebedömningen är påkallad av det skälet att juridiken kring vad som utgör *ett* brott och vad som utgör *flera* brott i vissa fall framstår som föga genomarbetad. Att antalsbestämma brott är ibland en komplicerad uppgift och lösningar av s.k. brottslighetskonkurrens framstår av och till som godtyckligt valda. Det förekommer också att de är grundade på andra faktorer än sådana som har att göra med straffvärdet av gärningarna. Dessutom är det inte ovanligt att domstolarna inte helt och fullt tillämpar den ibland rätt komplicerade konkurrensläran.

Frågan, om ett brottsligt händelseförlopp skall anses utgöra enkel eller flerfaldig brottslighet, kan ha mycket stor betydelse för hur straffvärdebedömningen skall göras. Det är då av vikt att göra klart att denna bedömning föregår frågan om hur brottsligheten skall hanteras vid påföljdsbestämningen. Om ett brott anses vara konsumerat på grund av principerna om brottslighetskonkurrens är utgångspunkten att gärningsmannen inte skall dömas för mer än ett brott. I så fall gäller de principer för straffvärdebedömning som vi har diskuterat tidigare.

Det bör dock framhållas att en lösning med konsumtion inte alltid behöver leda till ett lindigare resultat för den tilltalade. Det är alltså inte uteslutet att viss konsumerad brottslighet anses böra påverka påföljdsbestämningen. Vilken betydelse det har för påföljdsbestämningen att konsumtion har skett på grund av att gärningsmannen *inte anses ha begått ett brott* eller att han anses ha begått brottet men *inte skall straffas för det* är i flera avseenden en öppen fråga. Vissa utgångspunkter kan dock anges.

(1) Konsumtion på grund av brottsenhet kan – men behöver ingalunda – medföra reduktion vid straffmätningen. Eftersom konsumtion i dessa fall innebär att samtliga brottsliga gärningar sammanförs till ett enda brott, kommer varje moment att kunna beaktas vid straffmätningen förutsatt att straffvärdet påverkas kvalitativt.

(2) Konsumtion på grund av regelkonkurrens skall i allmänhet innebära att den konsumerade brottsligheten helt saknar betydelse vid straffmätningen. Den konsumerade brottsligheten anses då över huvud taget inte vara begången.

(3) Vad till sist gäller konsumtion av medbestraffade gärningar är det en öppen fråga om konsumerad brottslighet bör beaktas vid

straffmätningen, vilken avgörs efter en straffvärdebedömning i det enskilda fallet. Det torde finnas en viss presumtion för att den konsumerade (medbestraffade) brottsligheten spelar en marginell roll vid straffmätningen.

Även om en domstol når slutsatsen att gärningsmannen faktiskt skall dömas för flera brott kan det tänkas att sammanhanget i vilket brotten är begångna bör påverka straffvärdebedömningen av den samlade brottsligheten. En allmän rimlighetsbedömning mot bakgrund av asperationsprincipen bör ingå som en normal del av domstolarnas straffvärdebedömningar. En situation som det finns särskild anledning att undanta från tillämpningen av mera generella regler för bedömningen av den samlade brottslighetens straffvärde är den, då ett och samma förfarande föranleder tillämpning av flera olika straffstadganden (s.k. brottskonkurrens). Ett fall som det konkret kan pekas på är då någon har bedrivit ”svart” företagande och döms för både bokföringsbrott, försvårande av skattekontroll och skattebrott. Här kan inte de modeller för tillämpningen av asperationsprincipen som annars gäller användas. Straffet skulle då bli alldeles för strängt. Ett annat fall då straffet skulle bli alltför strängt är det att exempelvis en serie stöldbrott på grund av sambandet mellan dem och tillvägagångssättet rubriceras som grova stölder och inte som normalgraden av stöld (som de hade varit att bedöma som om de hade betraktats var för sig). Inte heller i detta fall leder de modeller som normalt tillämpas till rimliga resultat.

Beträffande vissa fall av likartad brottslighet kan det tilläggas att det ofta blir till fördel för den tilltalade om domstolen bedömer varje brott för sig och först därefter bestämmer straffvärdet av den samlade brottsligheten i stället för att se de olika gärningarna som en helhet och döma för endast *ett* brott. Det förekommer, bl.a. när det gäller narkotikabrott men även vid annan brottslighet, att domstolar betraktar flera olika separata brott såsom ett och samma brott (begånget inom en brottsenhet), vilket placeras i en högre svårhetsgrad. Motivet härför är främst att man önskar undvika reduktionseffekter av det slag som asperationsprincipen leder till. Det finns starka skäl som talar emot en sådan lösning. Såväl lagtextens utformning som legalitetsprincipen talar normalt mot att det är tillåtet att modifiera konkurrenslärans principer för hur brott skall antalräknas och gradindelas. Det sagda påvisar dock det intima sambandet mellan frågorna om vad som utgör ett respektive flera brott och hur flerfaldig brottslighet behandlas i straffmätningshänseende.

3.4 Olika förklaringsmodeller

3.4.1 Utgångspunkter och olika tänkbara principer

Av vad som har sagts i föregående avsnitt följer att den i praxis utvecklade straffmätningstraditionen, att vid flerfaldig brottslighet ge mängdreduktion, kan härledas ur bestämmelserna för hur straffskalor skall konstrueras och den grundläggande principen om relativ proportionalitet.

Som redan konstaterats följer det inte av bestämmelserna för konstruktion av straffskala vid flerfaldig brottslighet hur straffvärdebedömningen kan och bör göras inom den tillämpliga straffskalan. Bruket att vid straffmätning av flerfaldig brottslighet ge en reduktion, jämfört med vad strikt kumulation skulle innebära, har varit uppmärksammat i Sverige ända sedan 1864 års strafflag infördes. Motsvarande reduktionsfenomen finns även i flertalet europeiska straffrättsordningar. Vad som varierar är vilka principer och förklaringsmodeller som används för att motivera en sådan rättstillämpning.

Från rent principiella utgångspunkter erbjuder sig tre olika möjligheter vid straffvärdebedömningen av flerbrottslighet. En är att låta det brott som bör föranleda det strängaste straffet i sammanhanget avse även de övriga brott som den tilltalade skall dömas för. En sådan modell kan kallas *konsumtion* (eller absorption). Straffvärdet av det svåraste brottet konsumerar straffvärdet av de övriga. En annan möjlighet är att addera straffvärdet av de olika brotten. Rör det sig exempelvis om tre grova stölder med ett straffvärde som motsvarar fängelse sex månader vardera skulle den samlade brottslighetens straffvärde motsvara fängelse ett år sex månader. Man brukar här tala om *kumulation*. Det tredje alternativet är att låta det brott som har det högsta straffvärdet bilda utgångspunkt för straffvärdebedömningen och till detta lägga en del av straffvärdet av de andra brotten (*asperation*).

3.4.2 Mängdreduktioner i ett historiskt perspektiv

Från 1864 års strafflags ikraftträdande fram till 1938 års reform av bestämmelserna i 4 kap. om sammanträffande av brott, tillämpades i svensk rätt olika principer beroende på om de olika brotten ansågs vara begångna genom samma handling (ideellt konkurrerande brott) eller genom olika handlingar (reellt konkurrerande brott).

Vitt skilda utgångspunkter gällde för hur straffvärdebedömningar skulle göras vid dessa konkurrensformer.

Något förenklat kan regleringen sammanfattas enligt följande: Vid *ideellt konkurrerande brott* tillämpades konsumtionsprincipen för att konstruera en gemensam straffskala. Detta innebar att det svåraste brottet styrde valet av tillämplig straffskala. Vid straffvärdebedömningen utgick man från det svåraste brottet och betraktade övriga brott såsom försvårande omständigheter. Reduktionens storlek berodde på hur sammanvuxna de olika brotten var. Vid *reellt konkurrerande brott* tillämpades i stället den i det föregående nämnda varianten med seriell verkställighet. Ett straff skulle utdömas för varje brott, vilket innebar att straffen skulle adderas enligt kumulationsprincipen. I slutänden skulle resultatet dock jämkas så att det sammanlagda straffet inte fick överskrida det högsta av de konkret utmätta straffen med mer än två år. Vid sidan av ideellt och reellt konkurrerande brott användes ytterligare en konkurrensform, nämligen *fortsatt brott*, vilket utgjorde ett specialfall av reellt konkurrerande brott. Om brott hade förövats genom flera handlingar, och det förelåg ett nära samband mellan brotten, skulle motsvarande bestraffningsregler som gällde vid idealkonkurrens tillämpas vid bestraffningen. Uppdelningen mellan ideellt och reellt konkurrerande brott används fortfarande i ett flertal europeiska stater, däribland Tyskland.

Efter hand växte en stark kritik fram mot den skillnad som gjordes mellan de olika konkurrensformerna. Kritiken avsåg bl.a. det fundamentala problemet med att göra uppdelningen mellan konkurrensformerna ideal- och realkonkurrens, eftersom det inte går att på ett tillfredsställande sätt avgöra vad som utgör en (eller samma) handling. Det andra grundläggande problemet med ideal- och realkonkurrens bestod i att det förblir oklart varför så diametralt olika bestraffningsprinciper skall användas beroende på hur sambandet mellan de olika brotten såg ut. I den utredning som föregick reformen av konkurrensreglerna (SOU 1937:24) angavs att absorptionsprincipen vid ideellt konkurrerande brott och vid fortsatt brott stundtals begränsade straffskalan och därmed straffmätningen i sådan utsträckning att orättfärdiga reduktionseffekter uppstod genom att straffskalan för det svåraste brottet inte räckte till för att mäta ut ett straff för den samlade brottsligheten. På motsatt vis ledde den stränga bedömning som följde av en tillämpning av kumulationsprincipen vid reellt konkurrerande brott i vissa fall till att ett straff omedelbart ansågs böra nedsättas nådevägen endast

på den grunden att lagstiftningen inte möjliggjorde att ett skäligt totalstraff utmättes.

Sammantaget ansågs varken kumulationsprincipen eller konsumtionsprincipen leda till lämpliga resultat vid straffvärdebedömningar av flerfaldig brottslighet. Antingen blev reduktionerna för stora eller straffet för strängt. Kritiken ledde fram till att man år 1938 helt övergav distinktionen och införde en gemensam bestraffningsprincip för alla former av flerfaldig brottslighet. På grund av de stora svårigheterna med att ange hur straffvärdebedömningen skulle göras vid flerfaldig brottslighet och när reduktioner skulle göras (eller inte göras) valdes en lösning, där konstruktion av straffskala för den samlade brottsligheten sker utifrån asperationsprincipen. Straffmätningen skulle därefter ske inom ramen för denna. Principen har som framgått upprätthållits trots redaktionella ändringar i lagtexten. Motsvarande principer tillämpas även i samtliga nordiska grannländer.

3.4.3 Förklaringsmodeller i modernare litteratur

Av praxis framgår klart att reduktioner numera görs generellt vid straffmätning av flerfaldig brottslighet, vilket bl.a. avspeglas i det förhållandet att det sammanlagda straffvärdet av viss brottslighet ibland inte ens uppgår till summan av respektive brotts straffminima (se bl.a. **NJA 1997 s. 652** och **NJA 2002 s. 270**). På grund av att domstolar inte behöver ange för hur många brott den tilltalade döms eller specificera straffvärdet av respektive brott saknas emellertid i stor utsträckning empiriskt underlag för att närmare säga hur straffvärdebedömningar görs vid flerfaldig brottslighet och hur stora reduktioner som faktiskt sker. Fenomenet med mängdreduktioner har därför i modern tid främst diskuterats ur ett normativt perspektiv i rättsvetenskapliga sammanhang (se dock den tidigare nämnda HD-domen från den 20 mars 2008).

Av den redovisning som ges i Brottsbalkskommentaren framgår att storleken av reduktionerna varierar beroende på straffvärdet av respektive brott som skall sammanvägas. I konkurrenssituationer där respektive brott som skall sammanvägas har ett högt straffvärde tenderar reduktionerna att bli stora. På motsvarande sätt blir reduktionerna mindre i de fall brotten har ett ringa straffvärde. Om antalet brott är stort finns en större benägenhet att ge reduktion, vilket skulle kunna, som vi gjort tidigare, sammanfattas som en

princip om flerbrottslighetens avtagande betydelse. Ju fler brott som domstolen har att bedöma, desto mindre blir den relativa betydelsen av respektive brott. Till sist påpekas att relationen mellan brottsligheten och vilken typ av brott som det är fråga om är av stor betydelse för bedömningen.

På den normativa frågan varför mängdreduktioner bör göras finns det på flera olika håll i doktrinen en uppfattning att svaret måste sökas i principen om relativ proportionalitet (se bl.a. Nils Jareborg, SvJT 1999 s. 264–280 samt Nils Jareborg & Josef Zila, Straffrättens påföljdslära, 2000, s. 119–121). Den förklaringsmodell som återfinns i litteraturen kan sammanfattas enligt följande.

Straffskalorna ger uttryck för respektive brottstyps abstrakta straffvärde. Straffminimum och straffmaximum utgör den normativa utgångspunkten för straffvärdebedömningen. Tanken är att alla gärningar som kan subsumeras under den aktuella straffbestämmelsen också skall få plats i straffskalan. Av humanitetsskäl och intresset av en moraliskt anständig användning av straffrätten inom ramen för en rationell kriminalpolitik bör man eftersträva att den allmänna repressionsnivån hålls på en relativt måttlig nivå. Detta ställer i sin tur krav på att det uppställs gränser för hur ingripande ett straff totalt sett kan tillåtas bli.

När man bestämmer var detta tak för repressionen skall sättas bör man respektera att varje människas resterande livstid är begränsad och relativt kort. Beträffande bötesstraffet gäller att vi endast har en människas totala förmögenhet att laborera med. Även om det är fråga om mycket allvarlig brottslighet bör straffskalemaximum för den samlade brottsligheten hållas nere. Om denna premiss inte respekteras upphör vi att betrakta brottslingar som människor som kan ta till sig klander och förr eller senare sona sina brott.

Såsom görs i svensk rätt måste man därför arbeta med uttryckliga straffskalemaxima även vid flerfaldig brottslighet. Sådana övre gränser fastställs med beaktande av straffskalemaximum för det svåraste brottet i kombination med bl.a. reglerna i 26 kap. 2 och 3 §§ BrB.

Genom att det främst i 26 kap. 2 § och 25 kap. 5 och 6 §§ BrB finns angivna straffskalemaxima för den samlade brottsligheten – och dessa i huvuddelen av fallen inte motsvarar summan av straffskalemaxima för de enskilda brotten – minskar utrymmet för att rangordna olika brottskombinationer. Som redogjorts för tidigare handlar proportionalitetsprincipen i första hand om relativ proportionalitet och om intern rangordning, vilket gäller såväl

mellan olika konkreta brott som mellan brottstyper. Intresset av att upprätthålla relativ proportionalitet påverkas inte av att man har att göra med brottsflerhet. Eftersom utrymmet för att rangordna brott är begränsat i enlighet med 26 kap. 2 § och 25 kap. 5 och 6 §§ BrB måste jämförelser mellan olika kombinationer av brott samt mellan kombinationer av brott och enkel brottslighet ske inom ett mindre intervall. Det är då rimligt att domstolarna ser till att inte straffskalans tak uppnås så tidigt att en betydande mängd gärningar ”slår i taket” och alltså hamnar på samma straffvärde.

Det sagda skall dock inte förstås så, att det skulle vara direkt felaktigt att tillämpa straffmaximum. Ibland är det nämligen nödvändigt att man, med den straffmätningstradition som råder för exempelvis narkotikabrott, dömer till fängelse tio år eller till det högre straffmaximum som gäller vid flerfaldig brottslighet. Konsekvensen av det sagda är dock att det blir nödvändigt att låta betydelsen av det förhållandet, att det är fråga om flera brott, avta relativt tidigt.

Detta är i grunden förklaringen till varför mängdreduktioner måste göras. Eftersom det inom den tillgängliga straffskalan finns utrymme för endast ett mindre antal mycket allvarliga brott, måste reduktioner göras så att man undviker att slå i taket, varvid möjligheten att uttrycka skillnader i relativ proportionalitet går förlorad.

Intresset av att upprätthålla strikt proportionalitet torde härvid vara av underordnad betydelse. Det är visserligen förenligt med lagtexten att hävda motsatsen, dvs. att strikt proportionalitet skall prioriteras framför relativ proportionalitet, men en sådan prioritering skulle leda till en svårförklarlig asymmetri mellan den kvantitativa respektive kvalitativa aspekten på olika fall av brottslighet. Ett antal måttligt allvarliga eller t.o.m. mindre allvarliga brott skulle i så fall snabbt kunna närma sig ett sammanlagt straffvärde som motsvarar det som åsätts mycket allvarlig brottslighet. Som exempel kan tas att den som begår tio grova stölder med en princip om strikt proportionalitet skulle ådömas som lägst fem års fängelse, vilket skall jämföras med de straff som utmäts för ett enstaka fall av grov misshandel (3 kap. 6 § BrB) eller våldtäkt (6 kap. 1 § BrB).

Det kan alltså finnas skäl att vid bedömningen av flerbrottslighet göra en jämförelse med straffskalor som gäller för andra brott. Den som gör sig skyldig till flera grova stölder kan som mest dömas till fängelse i åtta år. För exempelvis dråp (3 kap. 2 § BrB), som är den lägsta graden av uppsåtligt dödande, gäller ett minimistraff på fängelse sex år. Ofta döms för det brottet till just minimistraffet. (Den genomsnittliga strafflängden för dråp var år 2004

enligt kriminalstatistiken faktiskt fem år sex månader medan den år 2005 var fyra år tio månader. Häri ingår dock även försöks-, förberedelse- och stämplingsbrott samt alla olika slag av medverkan.) En fråga som man bör ställa sig är i vilka fall stöldbrottslighet, även om det rör sig om många enskilda brott, kan vara så allvarlig att den bör föranleda ett straff som överstiger det straff som många av dem som döms för uppsåtligt dödande eller försök till sådant brott får. Svaret torde bli att detta måste vara utomordentligt sällan.

Det skall alltså mycket till för att kvalitativt sett mindre allvarliga brott skall straffvärdebedömas som lika svåra eller svårare än kvalitativt sett svårare brott, i vart fall om det är en någorlunda stor skillnad mellan straffvärdena. Det torde således vara tämligen sällsynt att den som gör sig skyldig till misshandel av normalgraden genom antalet misshandelsbrott förtjänar ett straff som motsvarar minimistraffet för grov misshandel. På motsvarande sätt skall det mycket till för att någon som har gjort sig skyldig till ett antal grova misshandelsbrott skall dömas till fängelse i sex år eller däröver med hänsyn till att, som just nämnts, minimistraffet för uppsåtligt dödande är fängelse i just sex år. När det gäller narkotika tillkommer det argumentet att den som missbrukar narkotika och fortlöpande köper och innehar exempelvis amfetamin med ett annat synsätt skulle kunna ”samla på sig” brott i sådan utsträckning att synnerligen långa fängelsestraff skulle bli följden, något som inte alls är motiverat.

Vid allvarligare brottstyper är utrymmet att bedöma straffvärdet utifrån en princip om strikt proportionalitet än mer begränsat. Så snart straffmaximum har nåtts kommer all efterföljande brottslighet att helt konsumeras. I samband härmed upphör också helt möjligheten att rangordna olika brottskombinationer och uttrycka att ännu svårare brott (eller brottskombinationer) är mer straffvärda. Straffmätningspraxis vid grov narkotikabrottslighet utgör ett gott exempel på de problem som är förenade med en praxis där det formellt anses vara lika straffvärt att ta befattning med 1,5 kg heroin som att ta befattning med exempelvis 300 kg.

När brottslighet skall värderas inom de begränsningar som straffskalorna uppställer ger principen om likabehandling och intresset av en enhetlig rättstillämpning skäl för att brottsflerhet behandlas enligt samma kriterier oavsett hur brottskombinationerna ser ut. Som framgått är det i viss mån oklart hur flerbrottslighet hanteras i praxis. Det kan också sägas att det kanske inte genomgående finns

starka skäl för mängdreduktion t.ex. när det gäller brottskombinationer bestående i ett begränsat antal brott med relativt låga straffvärden. Det kan inte heller påstås att det vid brottskombinationer av detta slag är nödvändigt att upprätthålla principen om mängdreduktion i syfte att värna den relativa proportionaliteten. Men mot bakgrund av att det är svårt att hitta adekvata kriterier för att skilja fall där reduktion bör ske från fall där sådan kanske inte är nödvändig, bör intresset av likabehandling prioriteras. I annat fall riskerar man att hamna i liknande problem som de som omgav konkurrensregleringen när man använde sig av distinktionen mellan ideal- och realkonkurrens. Därmed är inte sagt att reduktionen bör vara (procentuellt) lika stor.

Sammanfattningsvis kan sägas att om man uppfattar principerna om proportionalitet, ekvivalens, förutsebarhet och enhetlighet som grunderna för det svenska påföljdssystemet finns det mycket goda skäl att upprätthålla en princip om mängdreduktion vid straffmätning av flerfaldig brottslighet. Enligt den förklaringsmodell som vi i det föregående har redogjort för följer dessutom att skälen för att respektera mängdreduktionsprincipen är starkare beträffande den typ av allvarlig brottslighet som Straffnivåutredningen för närvarande undersöker möjligheterna att föreslå en skärpt straffmätningspraxis för, jämfört med brottslighet av mindre allvarligt slag.

Med det sistnämnda är emellertid inget sagt om hur stora reduktioner som bör göras eller om det över huvud taget är praktiskt möjligt att påverka reduktionernas storlek genom lagstiftning.

3.4.4 Frågan om hur stora reduktioner som bör göras

Hur reduktioner görs påverkas bl.a. av om det är fråga om brottslighet som vid straffmätningen ligger på bötesnivå eller om den ligger på fängelsenivå. I fråga om böter finns det en av RÅ knäsatt princip enligt vilken penningböter vid flerbrottslighet bestäms så, att till de penningböter som skall utgå för det svåraste brottet läggs 50 procent av summan av böterna för de övriga brotten (se SFS 1999:178). Denna modell för utmätande av böter vid penningböter används i allmänhet även av domstolarna.

Motsvarande beräkningsmodell tillämpas när det är frågan om dagsbotsstraff. Enligt RÅ PM 2003:2 skall i normala fall antalet dagsböter för det grövsta brottet ökas med 50 ”procentenheter” av antalet dagsböter för övriga brott. När det är fråga om att döma ut

ett gemensamt bötesstraff för ett stort antal bötesbrott kan det emellertid, enligt RÅ:s PM, finnas anledning att justera det bötesbelopp som följer av denna beräkningsmetod och att alltså göra en större reduktion. Detta hänger samman bl.a. med att antalet dagsböter ju aldrig får överstiga det högsta antalet dagsböter som lagligen kan dömas ut enligt 25 kap. 6 § BrB, dvs. 200 stycken.

Om böter för ett eller flera av brotten inte är ett tillräckligt ingripande straff skall bedömningen av straffvärdet göras så, att ett fängelsestraff som svarar mot den samlade brottslighetens straffvärde skall bestämmas. I detta sammanhang skall ett brott, vars straffvärde motsvarar endast böter, anses motsvara fängelse fjorton dagar (se 26 kap. 2 § 3 st BrB). Denna sistnämnda föreskrift har tillkommit främst av formella skäl. I praktiken torde, vid straffvärdebedömningar på fängelsenivå, straffvärdet av bötesbrottslighet – även om det rör sig om ett större antal sådana brott – påverka den samlade brottslighetens straffvärde endast i liten utsträckning och då så att, om rätten överväger om straffvärdet motsvarar exempelvis tre eller fyra månaders fängelse, ett bötesbrott kan få bedömningen att tippa över mot fängelse fyra månader. Vid högre straffvärdenivåer torde bötesbrott sällan tillmätas någon betydelse alls. Detta har att göra med att det där regelmässigt är ett större ”hopp” mellan de straffmätningsstationer som används.

Är det fråga om en gemensam straffvärdebedömning av brott som alla bör föranleda fängelse, blir saken något mera komplicerad än när fråga är om endast bötesbrott. Frågan är om det, mot bakgrund av den diskussion som har förts i det föregående, är möjligt att ge en närmare beskrivning av hur domstolarna resonerar eller bör resonera vid bedömningen av straffvärdet vid flerbrottslighet. Det kan då konstateras att en inte ovanlig metod är att, liksom vid bötesbrottslighet, utgå från straffvärdet av det svåraste brottet och sedan lägga till 50 procent av straffvärdet av den övriga brottsligheten. En sådan modell leder dock till ett för strängt resultat vid höga straffvärden och när det är fråga om många brott. Det finns i sådana fall helt enkelt inte skäl att lägga till så mycket. En hanteringsmodell, som i allmänhet och med de reservationer som har gjorts i det föregående, torde leda till rimliga resultat, skulle kunna se ut på följande sätt. (Modellen är diskuterad med ett relativt stort antal domare men även med åklagare och advokater och har därvid inte rönt någon gensaga att tala om utan har bedömts som en ganska träffande beskrivning av hur det regelmässigt går till i praktiken.)

Det svåraste brottet har ett straffvärde motsvarande fängelse i högst sex månader

Om det brott som har det högsta straffvärdet har ett straffvärde motsvarande fängelse i högst sex månader kan följande tabell tjäna som utgångspunkt vid bedömningen. De olika brotten betecknas A, B, C etc. i fallande svårhetsgrad. I raden under respektive brott anges vilken kvotdel av straffvärdet av brottet, sett för sig, som bör kunna läggas till grund för beräknandet av den samlade brottslighetens straffvärde.

Brott A	Brott B	Brott C	Brott D	Brott E	Brott F	Brott G
1/1	1/2	1/2	1/3	1/3	1/4	1/4

Resten av brotten torde normalt inte spela någon roll för den samlade brottslighetens straffvärde. Domstolen bör dock kunna för brotten H och I lägga till en femtedel av deras straffvärde och för brotten J och K en sjättedel av straffvärdet osv.

Ett exempel är att någon skall dömas för tre olika grova stölder där varje brott, taget för sig, har ett straffvärde motsvarande fängelse sex månader samt därutöver för ett bedrägeri med ett straffvärde motsvarande fängelse fyra månader, en varuhusstöld avseende ganska värdefulla varor med ett straffvärde motsvarande fängelse två månader och slutligen fyra källarinbrott med ett straffvärde motsvarande fängelse en månad vardera. En ren sammanräkning (kumulation) skulle resultera i ett straffvärde av den samlade brottsligheten motsvarande fängelse två år fyra månader. Den tidigare nämnda 50-procentsregeln skulle leda till ett straffvärde motsvarande i det närmaste fängelse ett år sex månader. Med den nu angivna metoden skulle den samlade brottslighetens straffvärde motsvara fängelse ett år tre månader.

Det svåraste brottet har ett straffvärde motsvarande fängelse i mer än sex månader men högst ett år sex månader

I detta skikt blir avtrappningen normalt större än vid de förhållandevis låga straffvärden som nyss har diskuterats. Normalt skulle man vid bestämmandet av den samlade brottslighetens straffvärde kunna tillämpa följande principer.

Brott A	Brott B	Brott C	Brott D	Brott E	Brott F	Brott G
1/1	1/2	1/3	1/4	1/5	1/6	1/7

Även här torde man kunna säga att resten av brotten normalt inte spelar någon roll för den samlade brottslighetens straffvärde. Det finns dock inte heller på denna nivå något som hindrar att domstolen för brottet H lägger till en åttondel och för brottet I en niondel av deras straffvärden osv.

Det exempel som kan tas här är att någon skall dömas för en grov misshandel med ett straffvärde motsvarande fängelse ett år samt därutöver för ett rånbrott, också det med ett straffvärde motsvarande fängelse ett år, en grov stöld med ett straffvärde motsvarande fängelse sex månader, två misshandelbrott av normalgraden med ett straffvärde motsvarande fyra respektive två månaders fängelse och slutligen två grova rattfyllerier med ett straffvärde motsvarande fängelse en månad vardera och fyra grova olovliga körningar, där var och en har ett straffvärde motsvarande fängelse fjorton dagar.

En ren kumulation leder till fängelse tre år fyra månader. En tillämpning av 50-procentsregeln utmynnar i att den samlade brottslighetens straffvärde skulle motsvara fängelse två år två månader. Med den angivna metoden skulle den samlade brottslighetens straffvärde motsvara fängelse ett år nio månader.

Det svåraste brottet har ett straffvärde motsvarande fängelse i mer än ett år sex månader

På denna höga nivå blir avtrappningen i allmänhet ännu snabbare än vid mindre allvarlig brottslighet. Normalt innebär detta att från och med brott D påverkar ytterligare brottslighet i regel det samlade straffvärdet rätt obetydligt.

Brott A	Brott B	Brott C	Brott D	Brott E	Brott F
1/1	1/3	1/6	1/9	1/12	1/15

Här ser vi alltså att redan det fjärde brottet regelmässigt betyder påfallande lite för slutresultatet och de ytterligare brott som därutöver kan förekomma normalt ingenting alls. Ett tänkbart exempel är en person som har gjort sig skyldig till ett grovt narkotikabrott med ett straffvärde motsvarande fängelse två år men även ett narkotikabrott av normalgraden med ett straffvärde motsvarande fängelse ett år samt härutöver vapenbrott och dopningsbrott med straffvärden motsvarande fängelse sex månader, tre månader, två månader och en månad. En ren kumulation resulterar i fyra år och 50-procentsregeln i att den samlade brottsligheten har ett straffvärde motsvarande fängelse tre år. Med den angivna metoden skulle den samlade brottslighetens straffvärde motsvara fängelse två år sex månader.

Ett annat fall är det att en person grips vid ett väpnat bankrån (laddad pistol men ingen skottlossning). Det visar sig att personen i fråga vid två andra tillfällen har gjort sig skyldig till motsvarande brott. Någon organiserad brottslighet finns det dock inte tillräckliga belägg för att det rört sig om. Varje bankrån har ett straffvärde som motsvarar fängelse fyra år. En ren kumulation ger då fängelse tolv år och 50-procentsregeln leder till att den samlade brottslighetens straffvärde skulle motsvara fängelse åtta år. Med den metod som här anges skulle den samlade brottslighetens straffvärde motsvara fängelse sex år. En jämförelse med minimistraffet för dråp, som just är fängelse sex år, ger vid handen att sex års fängelse för de tre bankrånen kan vara ett rimligt straffvärde.

Avslutande synpunkter

Det måste naturligtvis sägas att ingen kan gå i god för att dessa riktlinjer ger en i alla delar korrekt bild av rättspraxis. Säkerligen finns det även andra modeller som tillämpas i domstolarna. Det är dessutom viktigt att hålla i minnet att alla på saken inverkande omständigheter måste tas med i bedömningen. Domstolen måste också avslutningsvis göra en rimlighetsbedömning och därvid bl.a. jämföra den aktuella brottsligheten med straffvärdet av annan brottslighet som kvalitativt ligger på en högre nivå. Här kan hänvisas till den diskussion som tidigare har förts angående betydelsen av minimistraffet för dråp. Vid den avslutande rimlighetsbedömningen kan ett flertal olika faktorer behöva beaktas utöver antalet brott och hur pass allvarliga brott det rör sig om. Här kan hänvisas till rättsfallet **RH 2006:49**.

Det kan finnas anledning att påminna om vad som tidigare har sagts om de problem som kan uppstå vid bedömningen av om det rör sig om ett eller flera brott. En bedömning av den samlade brottslighetens straffvärde får aldrig förfalla till ren matematik utan måste göras på ett initierat och förståndigt sätt.

3.5 Bör straffvärdebedömningen av flerfaldig brottslighet ändras?

3.5.1 Allmänt

Som har beskrivits i det föregående är den lagreglering som finns beträffande straffbestämning vid flerfaldig brottslighet tämligen begränsad. I och för sig finns det en riklig praxis på området men någon sammanställning av denna har inte gjorts. Vissa principer tillämpas av domstolarna. Det kan dock konstateras att det är något oklart vilka dessa är samtidigt som i vart fall ett par metoder har mera allmän spridning, bl.a. den som har redovisats tämligen ingående i detta utlåtande. Frågan, som åtminstone indirekt ställs i Straffnivåutredningens direktiv, är om det finns anledning att förändra regelsystemet och därmed också den praxis – mer eller mindre enhetlig – som råder när det gäller straffmätningen vid flerbrottslighet.

3.5.2 Alternativa modeller

Att mera generellt gå över till en konsumtionsprincip är inte rimligt. Att konsumtion kan tillämpas i vissa situationer är acceptabelt med hänsyn till bl.a. det förhållandet att det i vissa fall är praktiskt ogörligt att låta straffvärdet för viss brottslighet komma till uttryck vid bedömningen av den samlade brottslighetens straffvärde. Ett typexempel är när lindrig brottslighet skall sammanvägas med ett mycket allvarligt brott. Vid dessa förhållanden kan det helt enkelt, utifrån etablerad praxis, saknas straffmätningsstationer vid vilken ett gemensamt straffvärde kan placeras. Ett annat skäl att i vissa fall acceptera konsumtion kan vara att reglerna om åtalsunderlåtelse hade kunnat tillämpas på en eller flera åtalspunkter. I övrigt gäller att konsumtion aldrig kan göras till den grundläggande principen eftersom den leder till för stora reduktioner och därmed äventyrar proportionalitetsprincipen.

Med den utgångspunkt från vilken direktiven är skriven skulle man emellertid kunna överväga att gå över till en kumulationsprincip eller till en ordning som i och för sig bygger på asperationsprincipen men som ger längre straff vid flerbrottslighet än vad dagens system gör.

En övergång till en ren kumulationsprincip skulle leda till en kolossal ökning av de utdömda straffen. En sådan ordning skulle vara förenad med enorma kostnader och framstå som svårmotiverad ur ett humanitetsperspektiv, särskilt mot bakgrund av att en reform av nu nämnt slag inte skulle leda till mer proportionella straff. Vidare är det inte möjligt att gå över till en sådan princip utan att genomföra radikala förändringar av verkställighetsregleringen. Ett lagstiftningsprojekt med en inriktning av detta slag är synnerligen riskabelt. Det måste också ifrågasättas om det står något att vinna med att föra över de bedömningar som i dag görs av domstolarna till kriminalvårdsnivån. Vi vill i denna del erinra om att sådana verkställighetsproblem uppmärksammades redan i samband med att konkurrensregleringen reviderades år 1938 och att det nuvarande systemet infördes i syfte att lösa dessa.

Om man bortser från dessa två möjligheter (konsumtion och kumulation) att ändra principerna för konstruktion av straffskala för flerfaldig brottslighet återstår att inom ramen för asperationsprincipen låta flerbrottslighet få ett större genomslag vid straffmätningen. Man skulle kunna tänka sig att lagstiftningen i 26 kap. 2 § och 25 kap. 6 § BrB ändrades så att de övre begränsningarna höjdes.

På så sätt skulle man exempelvis kunna tänka sig att man skulle kunna justera upp de nuvarande höjningsmöjligheterna från ett, två eller fyra år till t.ex. två, fyra respektive åtta år. En åtgärd av detta slag skulle innebära att maximistraffet för flerfaldig brottslighet i form av t.ex. rån av normalgraden (8 kap. 5 § BrB) skulle bli fängelse tio år och för grov misshandel (3 kap. 6 § BrB) eller grovt rån (8 kap. 6 §) fängelse i arton år. Frågan är då om något sådant skulle vara lämpligt. Det finns anledning att betvivla detta.

För det första är det inte säkert att en höjning av straffmaximum skulle få någon mera märkbar effekt på den konkreta straffmätningen. En förändring av 26 kap. 2 § BrB skulle onekligen skicka en signal till rättstillämparna att lagstiftaren har uppfattningen att flerfaldig brottslighet *kan* bedömas som mer straffvärd än vad som följer av dagens reglering. Men om man beaktar att man redan med dagens bestämmelser normalt inte på långa vägar utnyttjar de möjligheter till höjning som finns, är det osäkert om en ytterligare möjlighet i detta avseende skulle påverka domstolar att minska mängdreduktionens storlek.

För det andra kan det konstateras att även om en reform skulle få till effekt att mängdreduktionernas storlek minskade skulle en förändring av nu diskuterat slag inte innebära att man generellt skulle kunna markera en skärpt syn på viss brottslighet. Eftersom den framförda tanken bygger på att flerbrottslighet skall få ett större genomslag vid straffmätningen förutsätts det dels att det är fråga om just flera brott för vilka gärningsmannen skall dömas, dels att straffmätning skall ske vid samma tillfälle. Om det däremot är fråga om enkel brottslighet har en förändring av nu nämnt slag ingen effekt.

Vad som däremot skulle ske med en förändring bestående i att de övre begränsningarna höjdes är att eventuella effekter på beräkningen av mängdreduktioner skulle omfatta alla brottstyper. Ett sådant förslag skulle, även om detta som framgått är osäkert, kunna få konsekvenser som i vissa fall går mycket långt. Alla konsekvenser av en sådan förändring är inte lätta att överblicka. Här kan bara nämnas att maximistraffet för flerfaldig brottslighet i form av t.ex. stöld av normalgraden (8 kap. 1 § BrB) skulle bli fängelse fyra år, för rån av normalgraden (8 kap. 5 § BrB) fängelse tio år, vilket även skulle gälla vid för grov stöld (8 kap. 4 § BrB). Strafflängder av nu angivet slag framstår som fullständigt orimliga.

3.5.3 Slutsatser

Den diskussion som här har förts leder oss till slutsatsen att det finns tillräckligt goda skäl för den straffmätningspraxis som normalt tillämpas vid flerfaldig brottslighet och till att det skulle vara förenat med stora risker att vidta förändringar i den ordning som gäller. Trots att det existerar vissa skillnader i uppfattning om hur och när mängdreduktion bör göras, finns starkt stöd för både antagandet att en princip om mängdreduktion vid flerfaldig brottslighet faktiskt respekteras i praxis (empiriskt) och för att denna princip bör upprätthållas (normativt).

Såsom vi uppfattar direktiven är det regeringens åsikt att principerna om proportionalitet, ekvivalens, legalitet, förutsebarhet och enhetlighet skall bära upp påföljdssystemet. Under dessa omständigheter är det oundgängligt att principen om mängdreduktion i allt väsentligt lämnas intakt. Under förutsättning att lagstiftaren inte avser att överge intresset av att åstadkomma ett straffsystem som tillgodoser de allmänna krav som bör ställas på humanitet och en rationell användning av fängelsestraff finns det anledning att bejaka en tillämpning av mängdreduktionsprincipen som innebär att relativ proportionalitet ges företräde framför strikt proportionalitet. Vidare kan starkt betvivlas att det är ändamålsenligt att justera upp de nuvarande intervallerna i främst 26 kap. 2 § BrB.

Vill man åstadkomma en skärpt straffmätning bör man inrikta sig på de regler som tar sikte på straffvärdet av de olika brotten och inte på de regler som gäller för bedömningen av det samlade straffvärdet vid flerbrottslighet.

3.6 Utrymme för reformer

Även om vår slutsats är att det inte finns skäl att göra några grundläggande förändringar i gällande reglering och rättspraxis kan det ändock finnas anledning att inom påföljdssystemet försöka undvika konflikter mellan återfallsregleringen och principen om mängdreduktion. I vissa avseenden finns sådana konflikter och i detta avsnitt avser vi att diskutera vissa tänkbara reformer som skulle kunna leda till ett mer enhetligt och konsekvent system i enlighet med vad som uttrycks i direktiven.

3.6.1 Bestämmelsen i 34 kap. 3 § 2 st BrB

Bestämmelsen i 34 kap. 3 § 2 st BrB innebär att om någon som tidigare har dömts till fängelse har begått annat eller andra brott och för dessa på nytt skall dömas till fängelse innan den tidigare domen har börjat verkställas skall rätten i möjlig mån vid straffets bestämmande se till att straffen tillsammans inte överstiger vad som enligt 26 kap. 2 § BrB hade kunna ådömas för båda brotten. Därvid får rätten underskrida det lägsta straff som är föreskrivet för brottet.

Bestämmelsen i 34 kap. 3 § 2 st BrB vilar på samma grunder som straffmätningen av flerfaldig brottslighet och bygger på en rättviseprincip som anger att straff – totalt sett – inte bör bli mer ingripande om lagföringen delas upp på olika tillfällen jämfört med vad den skulle ha blivit om påföljd hade bestämts för samtliga brott vid ett och samma tillfälle. Detta kommer till uttryck genom hänvisningen till 26 kap. 2 § BrB och därmed till principen om mängdreduktion. Tillfälligheter som att brott upptäcks eller lagförs vid olika tidpunkter bör således inte få påverka påföljdsbestämningen på så sätt att mängdreduktion inte ges. Motsvarande bestämmelse för det fall att den tidigare påföljden är sluten ungdomsvård finns i 34 kap. 7 § 2 st BrB.

Bestämmelserna stadgar kort och gott att domstolen i sin straffmätning skall väga samman brotten i dom nr 1 och dom nr 2 och därefter korrigera straffmätningen i dom nr 2 så att mängdreduktion görs vid straffmätning. Mot bakgrund av vad vi tidigare har sagt om mängdreduktion och straffmätningen är detta fullt förenligt med proportionalitetsprincipen. Vad som kan diskuteras är emellertid om det inte finns skäl att göra skillnad mellan *ny* brottslighet och *nyupptäckt* brottslighet. Med ny brottslighet avses brott begångna efter den tidigare domen medan med nyupptäckt brottslighet avses brott som har begåtts före den domen. Lagtextmässigt behandlas de båda fallen identiskt under förutsättning att det tidigare straffet inte börjat verkställas. I rättspraxis görs dock inte sällan en skillnad på så sätt att full mängdreduktion ges om det rör sig om nyupptäckt brottslighet men ingen alls om det rör sig om ny brottslighet.

Den första frågan som det finns anledning för domstolen att fokusera på är alltså den, om det rör sig om ny brottslighet eller om nyupptäckt brottslighet. I det senare fallet (men bara i detta) bör domstolen beakta det tidigare fängelsestraffets längd, men även straffvärdet av de olika brotten som det fängelsestraffet avsåg. Det

gäller då för rätten att, mot bakgrund av det totala fängelsestraffets längd i den tidigare domen, göra en bedömning av straffvärdet av vart och ett av de brott som den domen avsåg och därvid beakta principen om flerbrottslighetens avtagande betydelse.

Hur domstolen bör gå till väga kan åskådliggöras med några exempel.

Som första exempel kan tas det fallet att den tidigare domen avsåg förskingring. Brottet hade ett straffvärde motsvarande fängelse fyra månader och fängelsestraffet bestämdes till den längden. Det brott för vilket senare skall straffmätas, innan verkställigheten av fyramånadersstraffet har påbörjats, är ett nyupptäckt grovt bedrägeri som har ett straffvärde motsvarande fängelse sex månader. Straffet för detta brott bör bestämmas till fängelse fyra månader, dvs. under minimistraffet för grovt bedrägeri. Detta hänger samman med att den samlade strafflängden bör bli åtta månader (6 månader + 4 månader/2 = 8 månader) och eftersom redan fyra månader har dömts ut återstår att döma ut ytterligare fyra månaders fängelse.

I det andra exemplet avser den tidigare domen tre grova stölder, där den ena kan bedömas ha tillmätts ett straffvärde motsvarande fängelse åtta månader och de andra två fängelse sex månader vardera, samt ett häleri värt ca två månaders fängelse och en varuhusstöld med ett straffvärde motsvarande fängelse en månad. En rimlig straffmätning i ett sådant fall bör, om inte några andra på straffmätningen inverkande faktorer förekommer, leda till en strafflängd om ett år två månader (8 månader + 6 månader/2 + 6 månader/3 + 2 månader/4 + 1 månad/5 = 14 månader, dvs. ett år två månader). Om personen i fråga, innan han eller hon skall påbörja avtjänandet av detta straff, på nytt skall dömas och då för nyupptäckt brottslighet bestående i en grov stöld med ett straffvärde motsvarande fängelse åtta månader, ett grovt bedrägeri med ett straffvärde motsvarande fängelse sex månader, ett häleri värt ca fyra månaders fängelse och ett källarinbrott med ett straffvärde motsvarande fängelse en månad bör straffet för den nya brottsligheten bestämmas till fängelse sex månader. De olika brotten bör påverka slutresultatet enligt följande. 8 månader + 8 månader/2 + 6 månader/3 + 6 månader/4 + 6 månader/5 + 4 månader/6 + 2 månader/8 + 1 månad/10 + 1 månad/12 = 18 månader, dvs. ett år sex månader. Eftersom redan fängelse ett år två månader har dömts ut återstår att döma ut fängelse fyra månader.

Som ett tredje exempel kan tas det fallet att någon har dömts för två grova narkotikabrott till fängelse tretton år. Straffvärdet av det

ena brottet motsvarade fängelse tio år medan straffvärdet av det andra motsvarade fängelse nio år. Under häktningstiden inför hovrättsförhandlingen upptäcks att den tilltalade även hade gjort sig skyldig till grov narkotikasmuggling. Detta senare brott hade ett straffvärde som motsvarar fängelse tio år. Det maximala fängelsestraff som får dömas ut, om det inte är fråga om tillämpning av föreskriften i 26 kap. 3 § BrB, är fängelse fjorton år. En normal samlad straffmätning skulle ha lett till att det utdömdes ett fängelsestraff på uppemot femton år (10 år + 10 år/3 + 9 år/6 = 14 år 10 månader). I förevarande fall innebär föreskriften i 26 kap. 2 § BrB att ett längre straff för det sist upptäckta brottet än fängelse ett år inte är möjligt att döma ut. En sådan straffmätning leder till att det straff som skall avtjänas uppgår till fjorton års fängelse.

Vi kan här se att reduktionen av straffet i den senare domen i vissa lägen blir avsevärd. Ett hänsynstagande på detta sätt till den tidigare domen är emellertid i högsta grad befogat under förutsättning att de olika brotten hade kunnat handläggas i samma rättegång.

Som framgått skall enligt den nuvarande lydelsen i 34 kap. 3 § 2 st BrB samma straffmätningsprincip tillämpas vid ny brottslighet. Enligt vår uppfattning leder detta många gånger till att mängdreduktioner görs i fall där det inte är befogat. Genom regleringen uppkommer vidare en märklig asymmetri. Om någon efter en tidigare dom – men innan påföljden börjar verkställas – begår ett nytt brott så skall domstolen samtidigt beakta att den dömde har återfallit i brott, vilket kan leda till straffskärpning, och att den tilltalade skall erhålla mängdreduktion. Resultatet kan bli att regleringarna tar ut varandra. Oavsett vilken praktisk betydelse detta får, är det från systematisk och ideologisk synpunkt diskutabelt att lagstiftningen ger ett dubbelt budskap.

Det är vår uppfattning att man bör sträva efter att undvika tillämpningssituationer i 34 kap. BrB där principerna om mängdreduktion och återfallsskärpning kolliderar. Enligt vår uppfattning är det inte motiverat att behålla ett system, där domstolar är skyldiga att ge mängdreduktion vid ny brottslighet som uppenbarligen utgör återfall endast av den anledningen att brottet är begånget innan en tidigare påföljd har börjat verkställas. Ett system som innebär att mängdreduktion inte blir aktuell vid ny brottslighet framstår alltså som välmotiverat. Det bör framhållas att detta innebär avsevärt strängare ingripanden än som många gånger förekommer i dag mot den som återfaller i ny brottslighet.

Det kan tilläggas att anledningen till att lagstiftningen ser ut på detta sätt hänger samman med individualpreventiva tankegångar om att fullt straff inte borde utmätas förrän den dömde haft en chans att reagera på och ta intryck av ett utdömt straff. Dessa tankegångar får betraktas som övergivna för länge sedan. Att de lever kvar i 34 kap. BrB vittnar om lagstiftarens bristande intresse för denna typ av systematiska frågor.

3.6.2 Bestämmelsen i 34 kap. 3 § 1 st BrB

Enligt reglerna i 34 kap. 1 § 1 st 1 p BrB är det i vissa fall möjligt att låta en tidigare påföljd avse även ny brottslighet. Rätten kan alltså beträffande den som har dömts till ett fängelsestraff, som inte är till fullo verkställt, förklara att detta fängelsestraff skall avse även andra brott. I praktiken innebär detta att den tilltalade inte får någon påföljd för det aktuella brottet.

Visserligen krävs för ett förordnande av detta slag att det är uppenbart att det nya brottet i jämförelse med det förra med hänsyn till påföljden är utan nämnvärd betydelse eller att annars synnerliga skäl föreligger. Vi vill inte utesluta att det ibland kan vara motiverat med ett förordnande av nu angivet slag. Dock borde det kunna klargöras att i de situationer det rör sig om återfall, dvs. om situationer då det andra brottet har begåtts efter den tidigare domen, bör det i princip inte vara möjligt att tillämpa vad som skulle kunna kallas för konsumtionsdom. En regel av detta slag finns beträffande villkorlig dom i 34 kap. 5 § 1 st BrB.

Rör det sig däremot om fall där det andra brottet hade begåtts före den tidigare domen är läget ett helt annat. Då bör det göras en gemensam straffmätning för de brott som den tidigare domen avsåg och den nyupptäckta brottsligheten. Resultatet av denna straffmätning får sedan bli avgörande för om en konsumtionsdom bör meddelas.

3.6.3 Undanröjandemöjligheten i 34 kap. 1 § 1 st 1 p. 3

Till sist skall vi beröra ytterligare ett fall av påföljdskonkurrens i 34 kap. BrB, där frågorna om mängdreduktion och återfall aktualiseras och där det också finns ett reformbehov, nämligen undanröjandemöjligheten i 34 kap. 1 § st 1 p. 3.

Det finns otvivelaktigt ett behov av att under vissa omständigheter kunna undanröja en tidigare utdömd påföljd. En sådan möjlighet kan motiveras både av intresset av att åstadkomma en proportionell och rättvis reaktion på flerfaldig brottslighet och av rent praktiska skäl. Styrkan av skälen för att tillämpa bestämmelsen i 34 kap. 1 § st 1 p. 3 varierar dock beroende bl.a. på vilken den tidigare påföljden är och på de omständigheter som påkallar undanröjandet.

De situationer som aktualiserar ett reformbehov avser fall där den tidigare påföljden har bestämts till en icke frihetsberövande sådan och där den dömde vid det senare lagföringstillfället skall ådömas ett kortare fängelsestraff. Under förevarande omständigheter är det inte ovanligt att domstolar väljer att undanröja den tidigare utdömda icke frihetsberövande påföljden och låta denna uppgå i ett nytt gemensamt fängelsestraff. Ett sådant förfarande är emellertid förenat med flera praktiska problem och kan ifrågasättas ur ett rättviseperspektiv.

De *praktiska problemen* består bl.a. i att den brottslighet, som i den tidigare domen har föranlett en icke frihetsberövande påföljd, skall omvandlas till fängelse. Därmed måste domstolen kunna bedöma den tidigare brottslighetens straffvärde. Problemet är här att straffvärdet av den samlade brottsligheten normalt inte framgår av domslutet eller ens i domskälen om påföljden har bestämts till skyddstillsyn eller villkorlig dom. Det enda man kan sluta sig till är att straffvärdet normalt bör ligga under fängelse i ett år, men även detta kan variera beroende på hur olika tilläggssanktioner har kombinerats i domen. Domstolen får då vid det senare domstillfället göra en värdering av vad den tidigare brottsligheten bör motsvara vid den nya straffmätningen genom att studera gärningsbeskrivningen i åtalet och domskälen. Detta innebär att fastställandet av straffvärdet görs utifrån processmaterial som består i skriftliga redovisningar av bevisvärdering och straffmätning i ett mål som domstolen (normalt) inte har handlagt. (Domstolen får göra på detta sätt också i fall då föreskriften i 34 kap. 3 § 2 st BrB skall tillämpas. I dessa situationer finns dock alltid ett utdömt straff att hålla sig till.)

Ett annat praktiskt problem består i att domstolen i dom nr 2 måste göra en uppskattning av hur mycket som skall avräknas till följd av vad den dömde har undergått till följd av den tidigare påföljden. Till skillnad från en dom på fängelse eller böter, där straffmätningsvärdet finns uttryckt i ett antal i olika enheter, är det nästintill omöjligt att ge någon vägledning för vad övervakning,

föreskrifter och olika vårdinslag etc. skall motsvara i form av ett frihetsberövande vid en avräkning. Problemen accentueras av att de olika inslagen i påföljden endast delvis har verkställts och att den tidigare domen kan vara en konsumtionsdom. Ett undanröjande av en sådan dom kommer att avse samtliga brott för vilka konsumtionsdom har meddelats. Risken är att domstolen i det senare domstillfället inte gör någon avräkning, varvid hela den tidigare brottsligheten kommer att beaktas vid straffmätningen i den nya gemensamma domen. Detta är givetvis ett problem om man anser att enhetlig rättstillämpning och proportionalitet är viktiga intressen vid påföljdsbestämning.

Från *rättvisesynpunkt* kan lösningsalternativet undanröjande och utdömande av en ny gemensam dom leda till problem på två sätt, vilka båda aktualiseras då den nya brottsligheten består i återfall. För det första uppstår ett problem med straffmätningen. Om den nya brottsligheten föranleder domstolen att undanröja den tidigare utdömda påföljden, skall en ny gemensam påföljd bestämmas. Eftersom det är fråga om en gemensam påföljd måste en straffskala för den samlade brottsligheten skapas. Även om det inte framgår explicit av lagtexten skall domstolen i dessa situationer använda de allmänna bestämmelserna om konstruktion av straffskala vid flerfaldig brottslighet. Om asperationsprincipen används när straffskalan för den flerfaldiga brottsligheten fastställs kommer straffmätningen att vara begränsad på den abstrakta nivån. Av vad vi i det föregående har sagt om principen om mängdreduktion vid straffmätningen följer därför, att om intresset av att kunna rangordna brottskombinationer inom den tillämpliga straffskalan prioriteras framför intresset av strikt proportionalitet, skall asperation få genomslag även på den konkreta nivån, dvs. vid straffmätningen. Konsekvensen blir att mängdreduktion kan komma att göras trots att det i teknisk mening är fråga om återfall. Som redan nämnts är det i den svenska konkurrensläran i och för sig ingen nyhet att mängdreduktion kan komma att ges vid straffmätningen trots att det är fråga om återfallsbrottslighet. Vad som emellertid skiljer denna situation från t.ex. den som följer av BrB 34 kap. 3 § 2 st BrB är att den nya brottsligheten (återfallet) kan vara begången långt efter meddelandet av den första domen och också långt efter tidpunkten då den tidigare påföljden började verkställas. Så länge som det är möjligt att undanröja en tidigare påföljd kommer asperationsprincipen alltså att tillämpas vid straffmätningen.

Huruvida domstolar i praktiken anpassar straffmätningen i nu diskuterade situationer efter asperationsprincipen går inte att uttala

sig om. De praktiska problemen med att dels uppskatta straffvärdet av den tidigare brottsligheten, dels bedöma hur mycket den redan verkställda delen av den tidigare påföljden skall motsvara vid en avräkning, leder till att det i domskäl sällan går att utläsa vilka eventuella reduktionseffekter som följer av att straffskalan är begränsad. Utifrån ett rättviseperspektiv går det emellertid inte att bortse från att det finns ett inneboende principiellt problem med konstruktionen med en ny gemensam dom i efterhand, eftersom det innebär att mängdreduktioner görs även om den nya brottsligheten utgör återfall.

Ett väl så viktigt problem är att återfall kan komma att tillmätas en alltför stor roll vid påföljdsbestämningen. Att den nya brottsligheten utgör återfall kan dels påverka påföljdsvalet i den senare domen, dels föranleda att hela påföljden från den första domen undanröjs och omvandlas till fängelse. De icke frihetsberövande påföljderna har därigenom återgått till att bli ett slags anstånd med verkställighet av fängelsestraff. Om den dömde dessutom skulle ha begått brottet under det att han eller hon är villkorligt frigiven från ett tidigare straff, kan den villkorligt medgivna friheten komma att förverkas. Det måste starkt ifrågasättas om detta är lämpligt och förenligt med principerna om straffvärdeproportionalitet och humanitet vid påföljdsbestämningen.

Det finns således ett behov av att minimera, eller i vart fall strama upp, reglerna kring undanröjande.

Det kan tilläggas att som argument för ett undanröjande det ibland har anförts att det annars, dvs. om undanröjande inte sker, kommer att löpa mer än en prövotid när den dömde har frigivits villkorligt från det särskilt ådömda fängelsestraffet och att detta utgör ett problem. Normalt uppstår emellertid knappast några svårigheter med dubbla prövotider. I vart fall är de mindre än de problem som kan följa med undanröjanden.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR

2008-02-

Straffnivåutredningen

Ju 2007:04

Utredningssekreterare
Linda Palmenäs
Gråbrödersgatan 2, 4 tr.
211 21 Malmö
Telefon 040-661 67 38
Mobil 070-757 52 34
Telefax 040-611 85 39
E-post linda.palmenas@justice.ministry.se

Förfrågan om straffnivån för allvarliga våldsbrott i XX

Straffnivåutredningen (Ju 2007:04) är en statlig utredning som tillsattes av den svenska regeringen i mars 2007. Särskild utredare är expeditions- och rättschefen Anders Perklev. Utredningens huvudsakliga uppdrag är att överväga och föreslå förändringar i den svenska strafflagstiftningen, i syfte att åstadkomma en skärpt syn på allvarliga våldsbrott.

Som en del i utredningsarbetet önskar utredningen ta del av uppgifter om hur allvarliga våldsbrott, och då framför allt misshandel av allvarlig karaktär, bestraffas i några andra europeiska länder. Vi vänder oss därför till Er med en förfrågan om rättsläget och den praktiska rättstillämpningen i XX.

Skillnaderna i de rättsliga systemen och reglerna för verkställigheten av straff mellan olika länder gör att det är extremt svårt att jämföra den faktiska straffnivån. För att få en så rättvisande bild som möjligt har vi därför valt att ta upp tre exempel med relativt vanliga brottstyper. Vad vi är intresserade av att jämföra är vilken faktisk strafftid som gärningsmannen måste avtjäna i anstalt efter att ha begått något av de nedan beskrivna exemplen på allvarliga våldsbrott.

För alla exemplen gäller följande förutsättningar. Gärningsmannen är en man som har fyllt 21 år och inte tidigare har straffats för allvarliga våldsbrott. Offret är en vuxen man.

Exempel 1. Grov misshandel. Efter en ordväxling utanför en bar slår gärningsmannen offret till marken med ett knytnävsslag och sparkar därefter honom upprepande gånger, bland annat i huvudet, medan offret försvarslös ligger ned. Offret får skador i form av blåmärken och blödningar samt en fraktur på ena armen. Skadorna kräver behandling. Offret blir dock helt återställt och får alltså inte några bestående men. Gärningsmannen döms för att uppsåtligen ha orsakat offret dess skador.

Exempel 2. Dråp. Gärningsmannen och offret, som är bekanta med varandra, befinner sig i en lägenhet. Efter ett hastigt uppkommet bråk mellan dem får gärningsmannen tag i en kökskniv som han stöter i offrets bröst. Offret avlider av knivsticket. Gärningsmannen döms för att uppsåtligen, i hastigt mod, ha dödat offret.

Exempel 3. Grovt rån. Gärningsmannen, som är beväpnad med ett skarpladdat vapen, beger sig till en mindre livsmedelsbutik strax före stängningstid. Offret arbetar ensam som kassapersonal i butiken. Genom att hota med vapnet förmår gärningsmannen offret att lämna över dagskassan. Innan gärningsmannen lämnar butiken bakbinder han offret och förser denne med munkavle.

Rättsläget i Sverige

I svensk rätt döms den som tillfogar en annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta, eller försätter honom eller henne i vanmakt eller något annat sådant tillstånd, för *misshandel* till fängelse i högst två år. Om brottet är att anse som grovt döms för *grov misshandel* till fängelse i lägst ett och högst tio år. Vid bedömningen av huruvida brottet är grovt ska särskilt beaktas om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet.

Den som uppsåtligen berövar annan livet döms för *mord* till fängelse i tio år eller på livstid. Om brottet är mindre allvarligt döms för *dråp* till fängelse i minst sex och högst tio år.

Den som stjäl genom att utöva våld eller hota någon döms för *rån* till fängelse i lägst ett och högst sex år. Om brottet är att anse som grovt döms för *grovt rån* till fängelse i lägst fyra och högst tio år. Vid bedömningen av huruvida brottet är grovt ska särskilt beaktas om gärningsmannen har tillfogat offret svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller om han eller hon annars har visat synnerlig råhet eller på ett hänsynslöst sätt har utnyttjat den rånades skyddslösa eller utsatta ställning.

Den som döms till fängelse i Sverige blir som regel villkorligt frigiven och får lämna anstalten när han eller hon har avtjänat två tredjedelar av straffet, dock minst en månad. Efter den villkorliga frigivningen gäller en prövotid som motsvarar den strafftid som återstår vid frigivningen, dock minst ett år. Om den dömde begår nya brott under prövotiden kan den villkorligt medgivna friheten förverkas.

Enligt svensk rätt skulle gärningsmannen enligt *exempel 1* sannolikt dömas för grov misshandel till fängelse ett år och sex månader. Han skulle behöva avtjäna två tredjedelar av straffet i anstalt och därefter bli villkorligt frigiven, alltså efter ett år. Enligt *exempel 2* skulle gärningsmannen sannolikt dömas för dråp till fängelse i sju år. Han skulle friges villkorligt efter två tredjedelar av strafftiden, dvs. efter fyra år och åtta månader. I *exempel 3* skulle gärningsmannen sannolikt dömas för grovt rån till fängelse i fyra år. Han skulle friges villkorigt efter två tredjedelar av strafftiden, dvs. två år och åtta månader.

Förfrågan

Det skulle vara av stort värde för Straffnivåutredningen om Ni ville föröka uppskatta hur de situationer som anges i ovanstående exempel skulle bedömas enligt lagstiftningen i Ert land. Vi är alltså intresserade av dels vilket straff som skulle dömas ut, dels vilken strafftid som den dömde faktiskt skulle behöva avtjäna (under förutsättning att han iakttar normal skötsamhet). Syftet är att kunna jämföra den faktiska nivån på ingripandet mellan olika länder.

Om Ni därutöver, på motsvarande sätt som ovan, har möjlighet att kortfattat redogöra för de tillämpliga rättsreglerna i Ert land är vi tacksamma.

Då utredningen har en begränsad tid till sitt förfogande för att avsluta sitt arbete, är vi tacksamma om Ni redovisar uppgifterna senast den 31 mars 2008. Uppgifterna kan tas emot per post, e-post eller telefax och ställs till undertecknad utredningssekretare. Utredningens adress och övriga kontaktuppgifter finns i brevhuvudet.

Kontakta oss gärna om något är oklart i frågeställningen eller om Ni har andra frågor.

Med vänlig hälsning

Linda Palmenäs
Utredningssekreterare

Statens offentliga utredningar 2008

Kronologisk förteckning

1. Barlastvattenkonventionen – om Sveriges anslutning. N.
2. Immunitet för stater och deras egendom. UD.
3. Skyddet för den personliga integriteten. Bedömningar och förslag. Ju.
4. Omreglering av apoteksmarknaden. S.
5. Könsdiskriminerande reklam. Kränkande utformning av kommersiella meddelanden. IJ.
6. Fastighetsmäklaren och konsumenten. Ju.
7. Världsklass! Åtgärdsplan för den kliniska forskningen. U.
8. Bidrag på lika villkor. U.
9. Transportinspektionen. En myndighet för all trafik. + Bilagor. N.
10. 21+1➞2. En ny myndighet för tillsyn och effektivitetsgranskning av social-försäkringen. S.
11. Frihet för studenter – om hur kår- och nationsobligatoriet kan avskaffas. U.
12. Finansiella sektorn bär frukt. Analys av finansiella sektorn ur ett svenskt perspektiv. Fi.
13. Bättre kontakt via nätet – om anslutning av förnybar elproduktion. + Annex: Grid issues for electricity production based on renewable energy sources in Spain, Portugal, Germany, and United Kingdom. N
14. Timmar, kapital och teknologi – vad betyder mest? En analys av produktivitetsutvecklingen med hjälp av tillväxtbokföring. Fi.
15. LOV att välja – Lag Om Valfrihetssystem. S.
16. Förtursförklaring i domstol. Ju.
17. Frivux – valfrihet i vuxenutbildningen. U.
18. Evidensbaserad praktik inom social tjänsten– till nytta för brukaren. S.
19. Att slutförvara långlivat farligt avfall i undermarksdeponi i berg. M.
20. Patentskydd för biotekniska upp-finningar. Ju.
21. Permanent förändring. Globalisering, strukturomvandling och sysselsättningsdynamik. Fi.
22. Ett stabsstöd i tiden. Fi.
23. Konsulär katastrofinsats. UD.
24. Svensk klimatpolitik. M.
25. Ett energieffektivare Sverige +Bilaga. N.
26. Värna språken – förslag till språklag. Ku.
27. Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola + Bilagedel. U.
28. Apoteksdatalagen. S.
29. Yrkeshögskolan. För yrkeskunnande i förändring. U.
30. Forskningsfinansiering – kvalitet och relevans. U.
31. Miljödomstolarna – domkretsar – lokalisering – handläggningsregler. M.
32. Avskaffande av revisionsplikten för små företag. Ju.
33. Detaljhandel med vissa receptfria läkemedel. S.
34. Lättare att samverka – förslag om förändringar i samtjänst-lagen. Fi.
35. Digital-TV-övergången. + Engelsk översättning. Ku.
36. Svenska Spels nätpoker. En utvärdering. Fi.
37. Vårdval i Sverige. S.
38. EU, allmännyttan och hyrorna. + Bilagor. Fi.
39. Framtidens polisutbildning. Ju.
40. Bredband till hela landet. N.
41. Människohandel och barnäktenskap – ett förstärkt straffrättsligt skydd + bilaga. Ju.
42. Normgivningsmakten. Expertgruppsrapport Ju.

43. Tre rapporter till Grundlagsutredningen. Ju.
44. Transportinspektionen. Ansvarslag för vägtrafiken m.m. N.
45. Rapporter från en mr-verkstad. IJ.
46. Handel med läkemedel för djur. S.
47. Frågor om hyra och bostadsrätt. Ju.
48. En utvecklad havsmiljöförvaltning. M.
49. Aktiekapital i privata aktiebolag. Ju.
50. Skyddet för samhällsviktig verksamhet. Fö.
51. Värdigt liv i äldreomsorgen. S.
52. Legitimation och skärpta behörighetsregler. U.
53. Styra rätt! Förslag om Sjöfartsverkets organisation.N.
54. Obligatorisk arbetslöshetsförsäkring. A.
55. Kustbevakningens rättsliga befogenheter. Fö.
56. Mångfald som möjlighet. Åtgärder för ökad integration på landsbygden. Jo.
57. Skattelättnader för hushållstjänster. Fi.
58. Egenansvar – med professionellt stöd. IJ.
59. Föreningsfostran och tävlingsfostran. En utvärdering av statens stöd till idrotten. Ku.
60. Personnummer och samordningsnummer. Fi.
61. Krisberedskapen i grundlagen. Översyn och internationell utblick. Expertgruppsrapport Ju.
62. Myndighet för miljön – en granskning av Naturvårdsverket. M.
63. Förstärkt skydd för företagshemligheter. Ju.
64. Kontinuitet och förändring. + Lättläst + Daisy. Ku.
65. Sekretess och offentliga biträden i utlänningsärenden. Ju.
66. Arbetsförmåga? En översikt av bedömningsmetoder i Sverige och andra länder. S.
67. Enklare redovisning. Ju.
68. Bygg – helt enkelt! M.
69. Välja fritt och välja rätt. Drivkrafter för rationella utbildningsval. Fi.
70. Slutförvaring av kärnavfall. Kärnavfallsrådets yttrande över SKB:s Fud-program 2007. M.
71. Uppföljning av kriminalvårdens effektiviseringsarbete. Ju.
72. Effektivare signaler. N.
73. Kemikalietillsyn – organisation och finansiering. M.
74. Rätt och riktigt. Åtgärder mot felaktiga utbetalningar från välfärdssystemen. Fi.
75. Ägande och förvaltning av hyreshus. Ju.
76. F-skatt åt flera. Fi.
77. Möjlighet att leva som andra. Ny lag om stöd och service för vissa personer med funktionsnedsättning. + Bilagor + Lättläst + Daisy. S.
78. Eftersök av trafikskadat vilt. En kostnad för trafikförsäkringen? S.
79. Revisorers skadeståndsansvar. Ju.
80. Beskattningstidpunkten för näringsverksamhet. Fi.
81. Stalkning – ett allvarligt brott. Ju.
82. Vägen tillbaka för överskuldsatta. Ju.
83. Avgifter inom arbetslöshetsförsäkringen. A.
84. Alkolås för rattfyllerister och körkortsprov i privat regi. N.
85. Straff i proportion till brottets allvar. Ju.

Statens offentliga utredningar 2008

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Skyddet för den personliga integriteten. Bedömningar och förslag. [3]
Fastighetsmäklaren och konsumenten. [6]
Förtursförklaring i domstol. [16]
Patentskydd för biotekniska uppfinningar. [20]
Avskaffande av revisionsplikten för små företag. [32]
Framtidens polisutbildning. [39]
Människohandel och barnäktenskap – ett förstärkt straffrättsligt skydd+ bilaga. [41]
Normgivningsmakten. Expertgruppsrapport XI. [42]
Tre rapporter till Grundlagsutredningen. [43]
Frågor om hyra och bostadsrätt. [47]
Aktiekapital i privata aktiebolag. [49]
Krisberedskapen i grundlagen. Översyn och internationell utblick. Expertgruppsrapport. [61]
Förstärkt skydd för företagshemligheter. [63]
Sekretess och offentliga biträden i utlänningsärenden. [65]
Enklare redovisning. [67]
Uppföljning av kriminalvårdens effektiviseringsarbete. [71]
Ägande och förvaltning av hyreshus. [75]
Revisorers skadeståndsansvar. [79]
Stalkning – ett allvarligt brott. [81]
Vägen tillbaka för överskuldsatta. [82]
Straff i proportion till brottets allvar. [85]

Utrikesdepartementet

Immunitet för stater och deras egendom. [2]
Konsulär katastrofinsats. [23]

Försvarsdepartementet

Skyddet för samhällsviktig verksamhet. [50]
Kustbevakningens rättsliga befogenheter. [55]

Socialdepartementet

Omreglering av apoteksmarknaden. [4]
21+1→2. En ny myndighet för tillsyn och effektivitetsgranskning av socialförsäkringen. [10].
LOV att välja – Lag Om Valfrihetssystem. [15]
Evidensbaserad praktik inom socialtjänsten – till nytta för brukaren. [18]
Apoteksdatalagen. [28]
Detaljhandel med vissa receptfria läkemedel. [33]
Vårdval i Sverige. [37]
Handel med läkemedel för djur. [46]
Värdigt liv i äldreomsorgen. [51]
Arbetsförmåga? En översikt av bedömningsmetoder i Sverige och andra länder. [66]
Möjlighet att leva som andra. Ny lag om stöd och service för vissa personer med funktionsnedsättning. + Bilagor + Lättläst + Daisy. [77]
Eftersök av trafikskadat vilt. En kostnad för trafikförsäkringen. [78]

Finansdepartementet

Finansiella sektorn bär frukt. Analys av finansiella sektorn ur ett svenskt perspektiv. [12]
Timmar, kapital och teknologi – vad betyder mest? En analys av produktivitetsutvecklingen med hjälp av tillväxtbokföring. [14]
Permanent förändring. Globalisering, strukturomvandling och sysselsättningsdynamik. [21]
Ett stabsstöd i tiden. [22]
Lättare att samverka – förslag om förändringar i samtjänstlagen. [34]
Svenska Spels nätpoker. En utvärdering. [36]

EU, allmännyttan och hyrorna. + Bilagor. [38]
Skattelättnader för hushållstjänster. [57]
Personnummer och samordningsnummer. [60]
Välja fritt och välja rätt. Drivkrafter för rationella utbildningsval. [69]
Rätt och riktigt. Åtgärder mot felaktiga utbetalningar från välfärdssystemen. [74]
F-skatt åt flera. [76]
Beskattningstidpunkten för näringsverksamhet. [80]

Utbildningsdepartementet

Världsklass! Åtgärdsplan för den kliniska forskningen. [7]
Bidrag på lika villkor. [8]
Frihet för studenter – om hur kår- och nationsobligatoriet kan avskaffas. [11]
Frivux – valfrihet i vuxenutbildningen. [17]
Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola + Bilagedel. [27]
Yrkeshögskolan. För yrkeskunnande i förändring. [29]
Forskningsfinansiering – kvalitet och relevans. [30]
Legitimation och skärpta behörighetsregler. [52]

Jordbruksdepartementet

Mångfald som möjlighet. Åtgärder för ökad integration på landsbygden. [56]

Miljödepartementet

Att slutförvara långlivat farligt avfall i undermarksdeponi i berg. [19]
Svensk klimatpolitik. [24]
Miljödomstolarna – domkretsar – lokalisering – handläggningsregler. [31]
En utvecklad havsmiljöförvaltning. [48]
Myndighet för miljön – en granskning av Naturvårdsverket. [62]
Bygg – helt enkelt! [68]
Slutförvaring av kärnavfall. Kärnavfallsrådets yttrande över SKB:s Fud-program 2007. [70]
Kemikalietillsyn – organisation och finansiering. [73]

Näringsdepartementet

Barlastvattenkonventionen – om Sveriges anslutning. [1]
Transportinspektionen. En myndighet för all trafik. + Bilagor. [9]
Bättre kontakt via nätet – om anslutning av förnybar elproduktion. + Annex: Grid issues for electricity production based on renewable energy sources in Spain, Portugal, Germany, and United Kingdom. [13]
Ett energieffektivare Sverige + Bilaga. [25]
Bredband till hela landet. [40]
Transportinspektionen. Ansvarslag för vägtrafiken m.m. [44]
Styra rätt! Förslag om Sjöfartsverkets organisation. [53]
Effektivare signaler. [72]
Alkolås för rattfyllerister och körkortsprov i privat regi. [84]

Integrations- och jämställdhetsdepartementet

Könsdiskriminerande reklam. Kränkande utformning av kommersiella meddelanden. [5]
Rapporter från en mr-verkstad. [45]
Egenansvar – med professionellt stöd. [58]

Kulturdepartementet

Värna språken – förslag till språklag. [26]
Digital-TV-övergången. + Engelsk översättning. [35]
Föreningsfostran och tävlingsfostran. En utvärdering av statens stöd till idrotten. [59]
Kontinuitet och förändring. + Lättläst + Daisy. [64]

Arbetsmarknadsdepartementet

Obligatorisk arbetslöshetsförsäkring. [54]
Avgifter inom arbetslöshetsförsäkringen. [83]